

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI

Rafiq İslam oğlu Nəcəfquliyev

İNZİBATI HÜQUQ

DƏRSLİK

*Azərbaycan Respublikası Elm və
Təhsil Nazirliyinin 2023-cü il 24
oktyabr tarixli 3-29/3-2-630 F/2023
nömrəli əmri ilə nəşr hüququ (qrif)
verilib.*

Bakı – 2024

Elmi redaktor:

DİN-in Polis Akademiyasının rəisi, polis general-mayoru, hüquq üzrə elmlər doktoru **Canpolad Alı oğlu Daanov**.

Rəyçilər:

Bakı Dövlət Universiteti “Konstitusiyaya hüququ” kafedrasının baş müəllimi **Elşad Haqverdi oğlu Nəsirov**.

DİN-in Polis Akademiyası “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” kafedrasının rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, əməkdar müəllim **Ceyhun Aydın oğlu Süleymanov**.

Korrektor: DİN-in Polis Akademiyası Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin baş inspektor-korrektoru, polis leytenantı **Fərqanə Rafiq qızı Qurbanlı**.

Rafiq İslam oğlu Nəcəfquliyev. İnzibati hüquq. Dərslik. “Bakı” mətbəəsi, Bakı, 2024 – 662 s.

Dərslikdə hüquqşünaslıq ixtisası üzrə məzunun yiyələnməli olduğu peşə kompetensiyalarına uyğun olaraq inzibati hüquq münasibətlərinin hüquqi tənzimləmə xüsusiyyətləri, dövlət idarəçilik mexanizminin mahiyyəti, icra hakimiyyəti orqanlarının inzibati-hüquqi statusunun əsasları, dövlət qulluğunun təşkili və dövlət qulluqçularının inzibati-hüquqi statusu, icra hakimiyyətinin forma və metodları, eləcə də inzibati məcbur etmə tədbirlərinin xüsusiyyətləri, inzibati-hüquqi rejimlərin mahiyyəti, inzibati xəta, inzibati məsuliyyət, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat və s. haqqında danışılır.

Dərslikdən ali təhsil müəssisələrinin təhsilalanları, dövlət qulluqçuları, eləcə də hüquq ictimaiyyətinin digər nümayəndələri istifadə edə bilər.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	9
-------------	---

I BÖLMƏ. Dövlət idarəetməsi və Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində İnzibati hüququn yeri.....	9
--	----------

I fəsil. İdarəetmə, dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyəti	9
§ 1. İdarəetmənin anlayışı, xüsusiyyətləri, elementləri və funksiyaları	9
§ 2. Dövlət idarəetməsinin anlayışı, subyektləri, əlamətləri, prinsipləri və funksiyaları	14
§ 3. İcra hakimiyyətinin anlayışı, xüsusiyyətləri və məqsədi	24

II fəsil. İnzibati hüquq - hüquq sahəsi kimi	27
§ 1. İnzibati hüququn anlayışı, predmeti və məqsədi.....	27
§ 2. İnzibati hüququn sistemi, prinsipləri, metodları və funksiyaları.....	34
§ 3. İnzibati hüququn mənbələrinin anlayışı və onların növləri.....	46
§ 4. İnzibati hüquq elminin predmeti, sistemi, vəzifələri və onun inkişafı	54
§ 5. İnzibati hüquq elminin formalaşması.....	60

III fəsil. İnzibati hüquq normaları.....	65
§ 1. İnzibati hüquq normalarının anlayışı və quruluşu.....	65
§ 2. İnzibati hüquq normalarının növləri və onların xarakteristikası	78
§ 3. İnzibati hüquq normalarının həyata keçirilməsi formaları (üsulları) və onların xarakteristikası.....	85

IV fəsil. İnzibati hüquq münasibətləri.....	92
§ 1. İnzibati hüquq münasibətlərinin anlayışı və əsas xüsusiyyətləri	93
§ 2. İnzibati hüquq münasibətlərinin quruluşu və növləri	101
§ 3. DİO-nun fəaliyyətində inzibati hüquq münasibətləri.....	108

II BÖLMƏ. İnzibati hüququn subyektləri.....	112
--	------------

V fəsil. İnzibati hüququn fərdi və kollektiv subyektləri.....	112
§ 1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statusunun əsasları	112
§ 2. Fərdi subyektlərin xüsusi inzibati - hüquqi statusu.....	118
§ 3. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üsulları	128
§ 4. İnzibati hüququn kollektiv subyektlərinin anlayışı	134
§ 5. Qeyri-hökumət təşkilatları və dini qurumların anlayışı və onların növləri.....	139

VI fəsil. İcra hakimiyyəti və digər dövlət orqanları	152
§ 1. İcra hakimiyyəti orqanlarının anlayışı, növləri və onların inzibati - hüquqi statusu	152
§ 2. İcra hakimiyyəti sahəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, vitse-prezidentlərin və Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri	158
§ 3. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları.....	166
§ 4. Yerli icra hakimiyyəti orqanları.....	169
§ 5. Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti - dövlət orqanı kimi.....	173
VII fəsil. Dövlət qulluğu və dövlət qulluqçuları	177
§ 1. Dövlət qulluğu anlayışı, əsas vəzifələri və prinsipləri	177
§ 2. Dövlət qulluqçusu anlayışı, onun növləri və hüquqi statusu.....	182
§ 3. Dövlət qulluğu keçmə anlayışı və onun mərhələləri.	
§ 4. Dövlət qulluğunun şərtləri	196
III BÖLMƏ. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forma və metodları	210
VIII fəsil. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formaları	210
§ 1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının anlayışı və hüquqi məzmunu	210
§ 2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının təsnifatı	213
§ 3. İnzibati-hüquqi müqavilə.....	221
IX fəsil. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodları	225
§ 1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının anlayışı və mahiyyəti.....	225
§ 2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının təsnifatı.....	228
§ 3. İnzibati məcburetmə	237
§ 4. DİO-nun fəaliyyətində inzibati məcburetmə.....	239
X fəsil. Xüsusi inzibati-hüquqi rejimlər	247
§ 1. Xüsusi inzibati-hüquqi rejimlərin anlayışı, mahiyyəti və növləri	247
§ 2. Hərbi vəziyyət rejimi	251
§ 3. Fövqəladə vəziyyət və sosial xarakterli fövqəladə mühit rejimi	256
§ 4. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin mühafizəsi rejimi	259

§ 5. Sərhəd mühafizə orqanları - Dövlət Sərhəd Xidmətinin struktur vahidi kimi.....	266
§ 6. Məxfiçilik rejimi.....	275

XI fəsil. İdarəetmənin (icra hakimiyyəti orqanlarının) hüquqi aktları	279
§ 1. İdarəetmə aktlarının anlayışı, əhəmiyyəti və əsas xüsusiyyətləri	279
§ 2. İdarəetmə aktlarının növləri və onların effektivlik şərtləri	287
§ 3. İdarəetmə aktlarına qoyulan tələblər və onlara riayət edilməməsinin nəticələri	301
§ 4. Daxili işlər orqanlarının aktları.....	307

XII fəsil. Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi.....	314
§ 1. Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin anlayışı və təşkilati - hüquqi formaları.....	314
§ 2. Daxili İşlər Nazirliyi - daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsini bilavasitə həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi.....	322
§ 3. Daxili işlər orqanlarında dövlət qulluğunun anlayışı, hüquqi əsasları və şərtləri.....	337

IV BÖLMƏ. Dövlət idarəetməsində inzibati məsuliyyət

XIII fəsil. İnzibati məsuliyyət və inzibati xəta.	341
§ 1.İnzibati məsuliyyətin anlayışı və əsas xüsusiyyətləri.	341
§ 2.İnzibati xətanın anlayışı və onun əlamətləri.	348
§ 3.İnzibati məsuliyyətdən azad etmə.	370

XIV fəsil. İnzibati tənbehlər və onların tətbiq edilməsi.	383
§ 1.İnzibati tənbehlərin anlayışı və mahiyyəti.....	383
§ 2.İnzibati tənbehlərin sistemi və növləri.....	387
§ 3. DİO tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlər.	403
§ 4. İnzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinin ümumi qaydaları.	407
§ 5.İnzibati xətalər haqqında işlərin aidiyyətiyinin anlayışı və növləri.	422

XV fəsil. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın hüquqi xarakteristikası.	429
§ 1.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın anlayışı və vəzifələri.	429
§ 2.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın iştirakçıları, onların hüquqları və vəzifələri.	445
§ 3.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda sübutlar və onların qiymətləndirilməsi.	458

XVI fəsil. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirləri.	464
§ 1.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərinin anlayışı və təbiiqi məqsədləri.	464
§ 2.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda fiziki şəxslər barəsində təbiiqi edilən təmin etmə tədbirləri.	467
§ 3.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda əşya və sənədlər barəsində təbiiqi edilən təmin etmə tədbirləri.	473
§ 4.İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda nəqliyyat vasitələri barəsində təbiiqi edilən təmin etmə tədbirləri.	478
XVII fəsil. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda mərhələlər.	486
§ 1. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın mərhələlərinin anlayışı və onun sistemi.	486
§ 2. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata başlama mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası.	489
§ 3. İnzibati xətalər haqqında işlərə baxılması mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası.	497
§ 4. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması və icrası mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası.	507
XVIII fəsil. Sağlamlıq əleyhinə və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	515
§ 1. Sağlamlıq əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	515
§ 2. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	521
XIX fəsil. Mülkiyyət və təbiətdən istifadə qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	530
§ 1. Mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	530
§ 2. Təbiətdən istifadə qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	542
XX fəsil. İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	555
§ 1. İctimai qayda əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	555
§ 2.İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	563
§ 3.İctimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.	574

XXI fəsil. İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.....	580
§ 1.İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların təsnifatı və onların ümumi xarakteristikası.....	580
§ 2.Dövlət orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) normal fəaliyyəti əleyhinə olan inzibati xətaların ümumi xarakteristikası.....	591
§ 3.Mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı olan inzibati xətaların ümumi xarakteristikası.....	599

XXII fəsil. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət.....	603
§ 1. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətaların təsnifatı, növləri və onların ümumi xarakteristikası.....	603
§ 2. Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətalər.....	608
§ 3. Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətalər.....	624

Dərslərin hazırlanmasında istifadə olunan və fənn üzrə hazırlaşarkən tövsiyə edilən normativ hüquqi aktlar.....	640
Nəzəri və elektron mənbələr.....	648

Ön söz

Dünya dövlətləri sırasında, o cümlədən regionda yüksəlişi ilə seçilən dövlətimiz üçün insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı prioritetdir. Bu prioritetin şərtləndirdiyi amillər sırasında aidiyyəti dövlət orqanlarının fəaliyyəti xüsusiyyəti ilə xarakterizə olunur. Təbii ki, həmin orqanların fəaliyyətinin təşkili üçün zəruri hüquqi tənzimlənmə və onun reallaşması mexanizmi olmalıdır. Məlumdur ki, adları çəkilən hər iki təzahürün öyrənilməsi hüquq elmində İnzibati hüququn predmetinə aiddir. Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində İnzibati hüququn xüsusi yeri və əhəmiyyəti inzibati hüquq normaları vasitəsilə dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquqi statusu, icra hakimiyyətinin, dövlət orqanlarının hüquqi vəziyyəti və vətəndaşlarla onların qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsində maddiləşir.

Qeyd edilənlər İnzibati hüququn ölkənin hüquq sisteminə dəki xüsusi yeri və ictimai inkişafın gedişinə nizamlayıcı təsiri haqqında danışmağa imkan verir. İnzibati hüquq elmi ali təhsil müəssisələrində tədris olunan fənlər içərisində özünəməxsusluğu ilə fərqlənir.

“İnzibati hüquq” dərslində idarəetmə, dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyətinin anlayışı, məzmunu və prinsipləri, hüquq sistemində inzibati hüququn yeri, subyektləri, icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi, həmçinin digər inzibati-hüquqi institutlar və inzibati delikt münasibətləri haqqında verilən məlumatlarda müxtəlif mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Oxuculara təqdim olunan yeni quruluşdakı İnzibati hüquq dərslində “klassik” idarəetmə sahələri ilə yanaşı, ölkəmizdə aparılan islahatlar nəzərə alınmaqla, formalaşan yeni sahələrə yer ayrılmışdır. Zənnimizcə, oxucuların istifadəsinə təqdim edilən bu dərslik bir tədris vəsaiti kimi müəyyən nöqşanlardan kənar deyildir. Bu barədə bütün rəy və iradları qəbul etməyə hazırıq.

Müəllif

I bölmə

Dövlət idarəetməsi və Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində İnzibati hüququn yeri

I fəsil

İdarəetmə, dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyəti

§ 1. İdarəetmənin anlayışı, xüsusiyyətləri, elementləri və funksiyaları

Məişət həyatının istənilən hissəsində ahəngin təmin edilməsi üçün aidiyyəti nizamlaşmanın olması şərtidir. Cəmiyyətlərin inkişafı göstərir ki, istənilən sahədə iştirakçıların birgə fəaliyyəti üçün məqsədyönlü nizamlaşma qismində məhz universal vasitə olan idarəetmə çıxış edir. Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edildiyi kimi, idarəetmə latın mənşəli “administratio” sözünün mənası olan müəyyən fəaliyyət növünü xarakterizə edən universal vasitədir¹. O, ictimai əhəmiyyət kəsb edən məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilən hərəkətlər məcmusudur. Dünya açıq ensiklopediyasında qeyd edilir ki, idarəetmə məzmunca təşkilatın formalaşması və məqsədlərinə nail olmaq üçün həyata keçirilən planlaşdırma, motivasiya və nəzarətdir.

İdarəetmə geniş mənada nəyinsə (və ya kiminsə) üzərində rəhbərliyin həyata keçirilməsi deməkdir.

İdarəetmənin xüsusiyyətlərinə aiddir:

- idarəetmə - bütövlüyü təmin edən ayrı-ayrı təbiətli sistemlərin funksiyasıdır;
- idarəetmə - öz vəzifələri ilə bu və ya digər elementlərin sistemini təşkil edən qarşılıqlı əlaqələrin marağına xidmət edir;
- idarəetmə - daim qarşılıqlı əlaqədə olan subyekt (idarəe-

Административное право : учебник / Д. Н. Бахрах, Б. В. Россинский, Ю. Н. Стариков. — 3-е изд., пересмотр. и доп. — М. : Норма, 2008. — 816 с.

dən) və obyekt (idarə olunan) kimi əsas elementlərin vəhdətindən ibarətdir;

- idarəetmə - qarşılıqlı əlaqədə olan bütöv (tam) sistemlərin həm sistem daxili, həm də sistemlərarası idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsidir. Sistemlərarası idarəetmədə yuxarı səviyyəli sistem idarəetmənin subyektı, aşağı səviyyəli sistem isə idarəetmənin obyektı hesab olunur;

- idarəetmə - subyektin obyektə idarəetmə təsiri göstərməsindən ibarət olub, sistemin qaydaya salınması, onun mövcudluğunun və inkişafının (fəaliyyətinin) təmin edilməsidir. Başqa sözlə desək, sistemin fəaliyyəti üçün idarəetmənin subyektı məqsədyönlü nizamasalma təsirlərini həyata keçirir;

- idarəetmə - sistemin idarəolunan elementinin idarəedən elementə faktiki təbəçiliyi vizual xarakter daşıdıqda real sayılır. Burada idarəçilik (nizama salma) təsiri idarəetmə subyektinin müstəsna hüququdur.

Sosial fəaliyyətin istənilən sahəsində iştirakçıların birgə fəaliyyəti üçün məqsədyönlü idarəetməyə ehtiyac duyulur. Sosial mənada başa düşülən idarəetmə çox növlüdür. Bu idarəetməyə aşağıdakıları aid etmək olar:

- dövlət idarəetməsi;
- qeyri-dövlət idarəetməsi;
- ictimai idarəetmə;
- yerli özünüidarəetmə (bələdiyyələr).

İdarəetmənin məzmununu açıqlamaq üçün onun elementlərinə diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur. İdarəetmənin elementlərinə aiddir:

- idarəetmənin subyektı;
- idarəetmənin obyektı;
- idarəetmənin düzünə (birbaşa) və əksinə olan əlaqələri;
- idarəetmənin sistemi;
- idarəetmənin funksiyaları.

İdarəetmənin subyektı - aidiyyəti metodlardan istifadə edərək birgə fəaliyyət iştirakçılarına təsir edən tərəfdir. O, idarəet-

mə prosesində birgə fəaliyyət iştirakçılarının iradə və davranışlarını öz iradəsinə tabe etməklə vəzifələrini yerinə yetirir.

İdarəetmənin obyektı - davranışını idarəetmə subyektinin iradəsinə uyğunlaşdıran birgə fəaliyyət iştirakçısıdır.

İdarəetmənin düzünə (birbaşa) və əksinə olan əlaqələri - göstərişlərin düzünə (birbaşa) əlaqə kanalları vasitəsilə obyektə daxil olması və əks əlaqə kanalları vasitəsi ilə onların icrasına dair məlumatların subyektə çatdırılmasıdır.

İdarəetmə sistemi - idarəetmənin subyektləri və obyektləri arasında əlaqə kanallarının məcmusudur. O, idarəetmənin subyektinə və obyektinə xas olan əlamətləri özündə əks etdirir.

İyerarxiya baxımından istənilən bir sistem başqa bir yüksək sistem tərəfindən öz məqsədlərinə nail olmaq naminə yaradılır. Sistemin fəaliyyət məqsədləri funksiyalarda maddiləşir.

İdarəetmənin ümumi, xüsusi və təminədiçi funksiyaları mövcuddur.

İdarəetmənin ümumi funksiyaları hər bir idarəetmə prosesinə şamil edilən fəaliyyət istiqamətləridir.

İdarəetmənin ümumi funksiyalarına aiddir:

- planlaşdırma;
- proqnozlaşdırma;
- dəqiq (doğru) məlumat;
- təşkilətmə;
- nizamlama və operativ sərəncamvermə;
- koordinasiya (əlaqələndirmə);
- nəzarət;
- yoxlama;
- qeydiyyat;
- uçot və s.

a) planlaşdırma funksiyası - bu və ya digər fəaliyyətin, proseslərin (sosial, mühafizə və s.) inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin, istiqamətlərinin, vəzifə, məqsəd və sürətinin (tempinin) əvvəlcədən müəyyən edilməsidir;

b) proqnozlaşdırma funksiyası - elmi və (və ya) qabaqcıl

nailiyyətlər (alınmış məlumatlar) əsasında aidiyyəti hadisə və ya proseslərin inkişafında baş verə biləcək dəyişikliklərin qabaqcadan müəyyən olunmasıdır. Proqnozlaşdırma olmadan cəmiyyətin gələcək vəziyyətini bütövlükdə, yaxud hər hansı bir regionun, habelə ayrı-ayrı sosial proseslərin gələcək vəziyyətini müəyyən etmək çətin sayılır;

c) dəqiq (doğru) məlumat funksiyası - ictimai münasibətlərin sosial qarşılıqlı əlaqələrinin nizama salınması üçün cəmiyyətdə yaranan və sənədləşdirilən mötəbər məlumatların və xəbərlərin məcmusudur;

ç) təşkilətmə funksiyası - idarəetmənin vahid (tam) sisteminin əsas hissəsini təşkil edən idarəedən və idarəolunan sistemaltıların formalaşdırılmasıdır. Təşkilətmə nəyəsə düzgün görünüş vermək, hissələrin quruluşunun qarşılıqlı yerləşməsi, əlaqəsi və hər bir hissənin funksiyasının müəyyən edilməsidir;

d) nizamlaşdırma və operativ sərəncamvermə funksiyası - idarəetmənin müəyyən bir fəaliyyət rejiminin, bu və ya digər hərəkətlərin həyata keçirilmə qaydasının (birbaşa təsir göstərmək şərti ilə) müəyyən edilməsi və ya dolaylı təsir göstərməkdən ibarətdir. Operativ sərəncamvermə dedikdə, idarə edilən obyektlərin fəaliyyətinə zəruri təsir etmək məqsədilə cari göstərişlərin verilməsi başa düşülür;

e) razılaşdırma funksiyası - ümumi məqsədə nail olmaq məqsədi ilə ayrı-ayrı idarə, müəssisə, təşkilat və orqanların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsidir;

ə) yoxlama funksiyası - idarəetmədə faktiki vəziyyətinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilən (qanunvericiliklə, formalaşmış təcrübə və s.) vəziyyətə uyğun olub-olmamasının müəyyən edilməsidir. Həmin funksiya vasitəsilə idarəolunan obyektin müəyyən fəaliyyət istiqamətlərindən yayınması, nöqsanların aşkar olunması, onların aradan qaldırılması, təqsirkarın məsuliyyətə cəlb olunması təmin edilməklə, müvafiq səbəb və şərait neytrallaşdırılır.

f) qeydiyyat funksiyası - nəzarət funksiyası ilə sıx bağlı olub, vəsaitlərin (insan, maddi, pul və s.) mövcudluğu və sərf

olunması, qərarların yerinə yetirilməsi üzrə fəaliyyətin nəticələri, sənədlərin mövcudluğu və hərəkəti haqqında məlumatların say formasında işlənilməsi və müvafiq formada qeyd olunmasıdır.

g) uçot funksiyası - idarəetmə prosesində istifadə olunan ümumi funksiyalardan ən geniş yayılmışı olub, qeydiyyat funksiyası əsasında toplanılan məlumatların mərkəzləşdirilmiş qaydada toplanılmaqla rəsmiləşdirilməsidir.

ğ) nəzarət funksiyası - yoxlama funksiyasından fərqli olaraq zaman kəsiyi baxımından cari dövrü əhatə edən sisteməlik müşahidədir. O, idarəetmə obyektlərinin fəaliyyəti baxımından kəmiyyət və keyfiyyətin ölçülməsində maddiləşir.

İdarəetmənin xüsusi funksiyaları məzmun baxımından bu prosesin məqsədyönlüyü və müvafiq vəzifələri ilə sıx bağlıdır. Məsələn: fəvqəladə vəziyyət (təbii fəlakət) zamanı idarəetmənin aşağıdakı xüsusi funksiyalarının həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur və onların yerinə yetirilməsi tələb olunur:

- təbii fəlakət baş verən ərazidən əhalinin təxliyə edilməsi;
- təbii fəlakət baş verən zaman əhaliyə tibbi, maddi və mənəvi yardımın göstərilməsi;
- təbii fəlakətin vurduğu ziyanın aradan qaldırılması və s.

İdarəetmənin təminədiçi funksiyaları xüsusi funksiyalar ilə sıx bağlı olub, idarəetmə prosesinin məqsədinə nail olmaq və qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün həyata keçirilən maddi-texniki əməliyyatların məcmusundan ibarətdir. Məsələn: ölkə ərazisinin istənilən bir hissəsində təbii fəlakət baş verən zaman aşağıdakı təminədiçi funksiyalar həyata keçirilir:

- həmin əraziyə müxtəlif tikinti materiallarının, texnikanın və digər zəruri əşyaların göndərilməsi;
- həmin ərazidə səyyar xəstəxanaların yaradılması;
- əhaliyə ərzaq, geyim və digər məmulatların paylanması.

İdarəetmə sistemi idarəetmənin subyekt və obyekt, onlar arasında əlaqə kanallarının məcmusu, eləcə də idarəetmənin subyekt və obyektlərinə xas olan əlamətləri özündə əks etdirir.

İdarəetmə prosesi zaman baxımından sonsuzdur. O, bir-birini tamamlayan və ardıcıl olaraq dəyişən aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- həll edilən problemin araşdırılması və onun təhlili;
- qərar layihəsinin hazırlanması;
- qərar layihəsinin müzakirəsi və ona ekspert qiymətinin verilməsi;
- qərar layihəsinin aidiyyəti subyekt ilə razılaşdırılması;
- qərar layihəsinin təsdiqi;
- qərarın icraçılara çatdırılması;
- qərarın yerinə yetirilməsi;
- qərarın yerinə yetirilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsi.

Təhlil olunan funksiyaların uzlaşdırılması ilə idarəetmə prosesi formalaşır. Nəticə etibarilə, idarəetmə qarşısında qoyulan məqsədlərə nail olunur.

§ 2. Dövlət idarəetməsinin anlayışı, subyektləri, əlamətləri, prinsipləri və funksiyaları

Dövlət idarəetməsi sosial idarəetmənin bir növü olub, xüsusiyyətləri baxımından idarəetmənin digər növlərindən fərqlənir. Sosial idarəetmənin digər növlərindən fərqli olaraq dövlət idarəetməsinə daha çox rast gəlinir. Dövlət idarəetməsi dövlət hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi forması kimi, dövlət orqanlarının fəaliyyət növlərindən biridir. Dövlət idarəetməsinə həyata keçirən dövlət orqanlarının (idarəetmə, rəhbərlik) səlahiyyət həcmi müxtəlifdir.

Dövlət hakimiyyətinin mahiyyəti və strukturu hüquqi cəhətdən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və konstitusiya qanunlarında öz əksini tapmışdır. Dövlət hakimiyyəti qanunvericiliyə, dövlət aparatına, maddi ehtiyatlara, pul vəsaitlərinə və digər əhəmiyyət kəsb edən təzahürlərdən istifadə kimi mexanizmə arxalanır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsi-

nin 3-cü bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilmişdir. Konstitusiyanın göstərilən maddəsinə əsasən, hakimiyyətin həyata keçirilmə istiqamətləri olan qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər. Hər bir orqan öz funksiyasının həyata keçirilməsi üzrə aidiyyəti vəzifəsini yerinə yetirir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə dövlət hakimiyyətinin Milli Məclis, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Birinci vitse-prezident və vitse-prezidentlər, Nazirlər Kabineti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, habelə məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi müəyyən edilib.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dördüncü bəndinin IX fəslə "Yerli özünüidarəetmə" adlanır. Həmin fəslin 142-ci maddəsinə görə yerli özünüidarəni bələdiyyələr həyata keçirir. Göründüyü kimi, yerli özünüidarə orqanları (bələdiyyələr) dövlət hakimiyyəti orqanları sisteminə daxil edilməyib.

Qanunverici hakimiyyətin əsas funksiyası qanunların hazırlanması və qəbul edilməsidir. Azərbaycan Respublikasında qanunverici hakimiyyəti Milli Məclis həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 125 deputatdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər

çağırışının seçkiləri hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyət müddəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından çıxanların yerinə yeni seçkilər keçirilərsə, yeni seçilən deputatın səlahiyyət müddəti deputatlıqdan çıxanın qalan səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi həyata keçirir. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 45 deputatdan ibarətdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin hər çağırışının seçkiləri hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatlarının səlahiyyət müddəti Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatlığından çıxanların yerinə yeni seçkilər keçirilərsə, yeni seçilən deputatın səlahiyyət müddəti deputatlıqdan çıxanın qalan səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

Məhkəmə orqanları tərəfindən konstitusiya, cinayət, inzibati, mülki və inzibati-iqtisadi mühakimə icraatı formasında aidiyyəti işlərə baxılır. Bundan əlavə, digər subyektlərin fəaliyyətində qanunçuluğa riayət edilməsi üçün məhkəmə orqanlarının nəzarət funksiyası qanunlar ilə təsbit edilib. Məhkəmə orqanları ədalət mühakiməsi ilə yanaşı, icra hakimiyyəti orqanları aktlarının qanunlara uyğun olub-olmamağına nəzarət, eləcə də məhkəmə aparatının fəaliyyətinin təşkili və daxili idarəetmə

funksiyasını həyata keçirir.

İcra hakimiyyəti dövlət idarəetməsində təşkilati - idarəetmə, icraedici - sərəncamverici xarakterli funksiyaları həyata keçirir. Adı çəkilən hakimiyyət təcrübi olaraq aidiyyəti dövlət orqanları - icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. İcra hakimiyyəti orqanları dövlət aparatının gündəlik fəaliyyət göstərməsini təmin etmək və qanunların icrası üçün fəaliyyət göstərir.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi səlahiyyətləri Nazirlər Kabinetinə, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları olan nazirliklərə, dövlət komitələrinə, müstəqil xidmətlərə və digər icra hakimiyyəti orqanlarına, həmçinin onların ərazi orqanlarına və bir sıra vəzifəli şəxslərə həvalə edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 8-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. Konstitusiyanın qeyd edilən maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısıdır. O, geniş səlahiyyətlərə malik olub, icra hakimiyyəti orqanlarının təşkil edilməsi və fəaliyyətlərinə fəal təsir göstərir.

Dövlətin məqsəd, funksiya və vəzifələrinin realizəsinə istiqamətlənən icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətləri birinci növbədə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktlarında normativ məzmun almışdır.

Məlum olduğu kimi, dövlət idarəetməsi prosesində qanunverici orqan təcrübi cəhətdən qanunları hazırlayır və qəbul edir. İcra hakimiyyəti orqanları isə qanunları icra edir. İcra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində və qanun əsasında fərdi və normativ xarakterli aktlar (hüquq tətbiqetmə aktları) qəbul etmək hüququna malikdirlər. Həmin aktlar qanunlara əsaslanmalı və onların müddələrinin detallaşmasına xidmət edir. İcra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qanunqüvvəli aktlar və onların həyata keçirilməsi sərəncamvermə xarakterinə malikdir. Buradakı sərəncamvermə sənəd kimi deyil, mü-

əyyən vəzifənin həyata keçirilməsi üçün tapşırıqların (göstərişlərin) verilməsi kimi başa düşülür.

Söylənilən fikirlərdən aydın olur ki, dövlət idarəetməsi – dövlət fəaliyyət formalarından biri olub, dövlətin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsidir. Dövlət idarəetməsi dövlət idarəetmə orqanlarının icraedici-sərəncamverici fəaliyyətlərində özünü büruzə verir.

Dövlət idarəetməsinin mahiyyəti qanunların və qanunqüvvəli aktların icrasının həyata keçirilməsi, dövlət quruculuğunun və müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tam həcmdə təmin edilməsi ilə izah olunur.

İcraedici fəaliyyət - sərəncamvermə, icranın təşkili və icranın yoxlanılması formaları kimi ümumi müddəaların konkret məsələlərə tətbiqi yolu ilə həyata keçirilməsidir.

Sərəncamvermə fəaliyyəti - vəzifələrin icrası ilə əlaqədar qanuna əsaslanan, hüquq normalarının müəyyən edilməsi yolu ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Həmin hüquq normaları dövlət idarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri çərçivəsində müəyyən edilir. Onların məqsədi səlahiyyətli subyektin qanunla müəyyən olunmuş fəaliyyətlərinə dair müvafiq normaları (status, səlahiyyət və s.) konkretləşdirməkdir.

Normativ hüquqi akt olan qanun dövlət idarəetməsini həyata keçirən müxtəlif orqanlar üçün müxtəlif həcmdə icraedici-sərəncamverici səlahiyyətlər verir. Həmin səlahiyyət subyektin hüquqi vəziyyətindən irəli gəlir. Bir qayda olaraq, dövlət idarəetmə orqanlarının sərəncamvermə səlahiyyətləri onların məxsus olduğu idarəetmə səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Daha dəqiq desək, nisbətən yuxarı səviyyəli dövlət idarəetmə orqanlarının sərəncamvermə səlahiyyətləri həcmcə daha geniş olur.

Dövlət idarəetmə orqanları müvafiq səlahiyyətləri çərçivəsində hakimiyyət xarakterli səlahiyyətlərdən istifadə edir və dövlət məcburetə tədbirlərinin tətbiq edilməsinə sərəncam vermək, eləcə də onları tətbiq etmək hüququna malikdir. Həmin orqanlar dövlət idarəetmə aktlarını qəbul edərkən vətən-

daşların, tabe orqanların və vəzifəli şəxslərin üzərinə icrası məcburi olan vəzifələr qoymaqla yanaşı, həmçinin adları çəkilən subyektlər üçün aidiyyəti vəzifə və hüquqlarının (səlahiyyət) dairəsini müəyyən edir.

Dövlət idarəetməsinin subyektləri sırasına aid edilən orqanlara aiddir:

- qanunverici hakimiyyət orqanı (daxili təşkilati funksiyalar həyata keçirilərkən MM-in aparatı);
- məhkəmə hakimiyyəti orqanları (daxili təşkilati funksiyalar həyata keçirilərkən məhkəmə aparatı);
- icra hakimiyyəti orqanları (idarəetmənin əsas subyektləri).

Nəzərə alınması zəruridir ki, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 1999-cu il tarixli Qanununun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq, bələdiyyələr və onların orqanları dövlət hakimiyyəti orqanları sisteminə daxil deyildir. Dövlət orqanları və dövlətin vəzifəli şəxsləri tərəfindən yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinə yol verilmir.

Bəzən təcrübədə bələdiyyələrin icra orqanı ilə icra hakimiyyəti orqanları, əsasən də rayon və şəhərlərdə icra hakimiyyəti başçısının qəsəbə üzrə nümayəndəliyi səhv salınır. Məsələyə tam aydınlıq gətirilməsi məqsədilə “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci maddəsinə diqqət yetirək. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, bələdiyyənin icra orqanı onun icra aparatıdır. İcra aparatı bələdiyyənin sədrindən və onun “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu və bələdiyyənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş qaydada formalaşdırdığı struktur bölmələrindən və bələdiyyənin nizamnaməsinə müvafiq surətdə yaradılan digər icra strukturlarından ibarətdir.

Təcrübi baxımdan bələdiyyənin icra aparatı bələdiyyənin, habelə bələdiyyənin daimi və başqa komissiyalarının təşkilati, informasiya, kargüzarlıq, maddi-texniki təminat məsələlərini həyata keçirir, bələdiyyə sədrinin tapşırıqlarını yerinə yetirir, bələdiyyənin qərarlarının icrasını təmin edir. Bələdiyyənin icra

aparatinın struktur bölmələrinin rəhbərləri görülmüş işlər barədə bələdiyyə sədrinə və bələdiyyəyə hesabat, daimi və başqa komissiyaların iclaslarında səlahiyyətlərinə aid məsələlər barəsində məlumat verirlər. Bələdiyyənin icra aparatının fəaliyyətinə bələdiyyənin sədri rəhbərlik edir. Yerli əhaliyə xidmət, iqtisadi və sosial inkişaf proqramlarını həyata keçirmək üçün yaradılan icra strukturlarının rəhbərlərini bələdiyyə iclasının qərarına əsasən bələdiyyənin sədri təyin edir.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin edirlər. Azərbaycan Respublikası icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində bələdiyyənin məxarici artıb mədaxili azalarsa, qərar qəbul etmiş orqanlar kompensasiya ödəyirlər. Kompensasiyanın məbləği müvafiq qərarın qəbul olunması ilə bir vaxtda müəyyənləşdirilir. Bələdiyyələrin əlavə xərclərinə səbəb olan dövlət orqanlarının qərarlarını bələdiyyələr onlara kompensasiya kimi verilmiş vəsait həddində həyata keçirirlər.

Qeyd olunduğu kimi, dövlət idarəetməsi sosial idarəetmənin növlərindən biri olaraq, özündə təşkilat fəaliyyətini əks etdirir və müəyyən ictimai əhəmiyyət kəsb edən məqsədlərə nail olmaq üçün həyata keçirilir. Dövlət idarəetməsi struktur elementlərə malikdir. Həmin elementlər sırasına idarəetmənin subyekt, obyekt, düzünə və əks əlaqələr, eləcə də sistemin funksiyaları aid edilir.

Dövlət idarəetməsi sosial idarəetmənin digər növlərindən özünəməxsus əlamətlərinə görə fərqlənir. Bu əlamətlərə aid edilə bilər:

- sosial-mədəni və iqtisadi fəaliyyətə bilavasitə operativ rəhbərliyin həyata keçirilməsi;
- dövlət-hakimiyyət xarakterinə malik olması;
- xüsusi səlahiyyətli subyektlər tərəfindən həyata keçirilir (icra hakimiyyəti orqanları);
- nəzarətli həyata keçirilməsi;

- qanunqüvvəli xarakterə malik olması.

Ölkədə dövlət idarəetməsinin düzgün təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətdə maddi rifahın yüksəldilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi və bütün sahələrdə qanunçuluğun təmin olunması bilavasitə dövlət idarəetməsinin düzgün təşkilindən asılıdır. Qeyd edilən təşkilətmədə rəhbər tutulacaq müddəaların (prinsiplərin) müəyyən edilməsi mütləqdir. Həmin müddəaların daha asan öyrənilməsi məqsədilə qruplaşdırılması məqsəduyğundur. Beləliklə, dövlət idarəetməsinin ümumi (sosial-hüquqi) və təşkilati prinsipləri fərqləndirilir.

I. Dövlət idarəetməsinin ümumi (sosial-hüquqi) prinsipləri olan qrupa aiddir:

- obyektivlik;
- elmilik;
- qanunçuluq və intizam;
- konkretlik (dəqiqlik);
- idarəetmədə vətəndaşların iştirakı;
- effektivlik.

II. Dövlət idarəetməsinin təşkilati prinsipləri olan qrupa daxildir:

- sahəvi;
- xətt;
- ərazi;
- funksional;
- ikili tabeçilik;
- təkbaşçılığın və kollegiallığın uzlaşdırılması;
- səlahiyyətlərin səmərəli bölüşdürülməsi.

Göstərilən prinsiplər Azərbaycan Respublikasının bütün dövlət idarəetmə orqanlarında çalışan vəzifəli şəxslərin gündəlik fəaliyyətində rəhbər tutulur.

Azərbaycan Respublikasında dövlət idarəetməsinin bütün sahələrində elmin və texnikanın nailiyyətlərindən geniş istifadə olunur. Şahidi olduğumuz XXI əsrin ilk onilliyində sürətlə inkişaf

edən və yayılan informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, bununla bağlı yeni vüsət almış qloballaşma prosesləri ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına ciddi şəkildə təsir edir. Qloballaşma şəraitində innovasiya fəaliyyətinin keyfiyyətə yeni müstəvidə genişlənməsi ilə bütün dünyada iqtisadi və təsərrüfat proseslərinin dəyişmə tempi, innovativ yeniliklərin yayılması, onların istehsal sahəsində tətbiqi sürətlənir. Bu əslində qloballaşmanın “müsbət yüklü” effektidir və getdikcə daha çox ölkənin innovasiya sahəsindəki nailiyyətlərdən, qabaqcıl texniki standartlardan və idarəetmədə yeni metodlardan yararlanmasına imkan verir. Çox sevindirici haldır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 may 2010-cu il tarixli 885 nömrəli sərəncamı ilə ölkəmizdə “Azərkosmos” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti təsis edilib. Adı çəkilən qurum innovasiya sahəsindəki nailiyyətlərdən və qabaqcıl texniki standartlardan istifadə etməklə Azərbaycan Respublikasının telekommunikasiya, Yer müşahidə və digər təyinatlı peyklərinin orbitə çıxarılmasını, idarə edilməsi və istismarı işlərinin həyata keçirilməsini, habelə beynəlxalq kosmik layihələr çərçivəsində yerinə yetirilən işlərin əlaqələndirilməsini təmin edir.

Dövlət idarəetmə orqanları məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə edir. Həmin metodlar məzmun baxımından aşağıdakı növlərə bölünür:

- inzibati metodlar - müxtəlif əmrlərin, göstərişlərin, təlimatların və s. tətbiq edilməsi ilə dövlətin məcburetmə təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsində ifadə olunur;
- iqtisadi metodlar - dövlət idarəetmə orqanlarının qərarlarının yerinə yetirilməsi üçün maddi marağın yaradılmasıdır;
- ideoloji metodlar - mənəvi həvəsləndirmə ilə bağlıdır.

Dövlət idarəetməsinin məqsəd və vəzifələrinin tam, vaxtında və effektiv yerinə yetirilməsi üçün müxtəlif məzmunlu funksiyalardan istifadə edilir. Həmin funksiyalar idarəetmənin funksiyaları ilə əsasən üst-üstə düşür. Təcrübədə daha çox rast gəlinən funksiyalara aiddir:

- planlaşdırma - bu və ya digər idarəolunan fəaliyyətin vəzifələrinin, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin, həmçinin məqsədinin istiqamətə müəyyən edilməsidir;

- proqnozlaşdırma - şəxsi məlumatlar və ya elmi məlumatlar (qabaqcıl elmi nailiyyətlərdən istifadə etməklə) əsasında hər hansı bir hadisə və ya proseslərin inkişafında gedən dəyişikliklərin qabaqcıdan görülməsidir;

- idarəedən və idarəolunan sistemaltının təşkili - idarəetmə orqanlarının təşkil edilməsi, onların funksiya, tabeçilik, hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsidir;

- hüquqi nizamasalma - hər hansı bir fəaliyyətin normativ hüquqi tənzimlənməsinin (hüquqi rejiminin) müəyyən edilməsi və müvafiq strukturların fəaliyyət göstərməsidir;

- yoxlama - qanunvericilik aktları, tədbirlər (təşkilati) planı və proqramların yerinə yetirilməsində pozuntuların aşkar edilməsi, aradan qaldırılması üçün faktiki vəziyyətin yoxlanılması və müvafiq tədbirlərin tətbiq edilməsi, o cümlədən müəyyən edilmiş qaydanı pozanlara qarşı aidiyyəti hüquqi təsirlərin tətbiq edilməsidir;

- icraedici - sərəncamverici fəaliyyətin uçotunun aparılması - yekun nəticələrin həyata keçirilməsi üçün əhali, maddi, pul və digər vəsaitlərin (ehtiyatların) hesablanması və müvafiq formada maddiləşmiş qeydiyyatıdır;

- metodiki rəhbərlik - işlərin görülməsi üçün müvafiq normativ və təcrübi göstərişlərin verilməsidir;

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulan vəzifələrin realizəsi zamanı icra hakimiyyəti orqanları idarəetmə prosesini həyata keçirirlər. İcra hakimiyyəti orqanlarının idarəetmə prosesi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- qərarın hazırlanması və qəbul edilməsi;
- qəbul edilmiş qərarın yerinə yetirilməsinin təşkil edilməsi;
- qəbul edilmiş qərarın yerinə yetirilməsinin yoxlanılması və ona nəzarətin həyata keçirilməsi;

- idarəetmə prosesi nəticələrinə yekunun vurulması.

Təhlil olunan funksiyalar dövlət-hakimiyyət orqanları içərisində daha çox icra hakimiyyəti strukturlarına xasdır. Onların ətraflı təhlil edilməsi və təkmilləşdirilməsi isə sosial idarəetmə nəzəriyyəsinin predmetinə aiddir.

§ 3. İcra hakimiyyətinin anlayışı, xüsusiyyətləri və məqsədi

Hüquq nəzəriyyəsində qeyd edildiyi kimi, dövlət hakimiyyətinin bütün istiqamətləri (dövlət hakimiyyət budaqları) qarşılıqlı surətdə fəaliyyət göstərir və vahid dövlət hakimiyyətini təşkil edir. Dövlət hakimiyyətinin müstəqil bir istiqaməti olan icra hakimiyyəti müəyyən dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətləri ilə xarakterizə olunur. Dövlət hakimiyyətinin digər istiqamətlərinə münasibətdə icra hakimiyyətini fərqləndirən xüsusiyyətlərə aid edilə bilər:

1. İcra hakimiyyəti - hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə əsaslanan dövlət hakimiyyət mexanizminin vacib atributudur. O, həmişə qanunverici və məhkəmə hakimiyyətləri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

2. İcra hakimiyyəti - hakimiyyət səlahiyyətlərinin istənilən digər təzahürü kimi, başqalarının fəaliyyətinə və davranışına müəyyən təsirlər etmək bacarığına və imkanına malikdir. Hakimiyyət ümumdövlət miqyasında spesifik xarakterli (səciyyəvi) hüquq tətbiqetmə funksiyaları vasitəsi ilə həyata keçirilir.

3. İcra hakimiyyəti icra fəaliyyəti ilə eyniləşdirilə bilməz. İcra fəaliyyəti icra hakimiyyətinin həyata keçirilmə formasıdır.

4. İcra hakimiyyəti - dövlət fəaliyyətinin xüsusi növü olub, mahiyyətcə hüquqtətbiqedici fəaliyyətdir. Bu onun təyinatı ilə izah oluna bilər. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində hüquqtətbiqedici fəaliyyət dedikdə, qanunların həyata keçirilməsi məqsədilə icra hakimiyyəti daxilində səlahiyyətli subyektin norma tətbiqetməsi başa düşülür.

5. İcra hakimiyyəti - müəyyən subyektiv ifadəyə malikdir. O, icraedici səlahiyyətlərlə təmin edilmiş xüsusi subyektlərin

fəaliyyətində özünü büruzə verir. Hakimiyyətlərin bölünməsinin tələblərindən biri də budur. Bu baxımdan, icra hakimiyyəti dövlət hakimiyyət mexanizmində icra orqanları ilə təmin olunur. Təbii ki, nə qanunvericilik, nə də məhkəmə orqanları icra hakimiyyəti orqanları sisteminə daxil edilmir.

İcra hakimiyyəti “dinamik” keyfiyyətlərini dövlət orqanlarının vasitəsi ilə əldə edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 9, 114, 124, 134, 137, 140-141-ci maddələrinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının və Naxçıvan Muxtar Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları Azərbaycan Respublikasının vahid icra hakimiyyəti sistemini təşkil edir.

6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, respublikamızda icra hakimiyyəti unitar quruluş forması əsasında təşkil olunmuşdur. İcra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri Konstitusiyaya və digər qanunvericilik aktları ilə konkret müəyyən edilib. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 114-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır. Daxili İşlər, Ədliyyə, Səhiyyə Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizlik və Xarici Kəşfiyyat Xidmətləri və s. bu sistemdə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları hesab olunur.

7. İcra hakimiyyəti inzibati hakimiyyətlə eyniləşdirilə bilməz. Belə ki, inzibati hakimiyyət məhkəmədənənar səlahiyyətlərin (inzibati məcburetmənin) yerinə yetirilməsidir. İnzibati məcburetmə icra fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələrə nail olmaq üçün istifadə olunan hüquqi vasitələrdən (imkanlardan) biridir. İcra hakimiyyətinin məzmunu zəruri hallarda xəbərredici tədbirlərin tətbiq edilməsi ilə bitmir. İcra hakimiyyəti subyektlərinin malik olduqları “hüquqi hakimiyyət” səlahiyyətlərinin əksəriyyəti hüquqi baxımdan bilavasitə məhkəmədənənar qaydada həyata keçirilir.

8. Dövlət hakimiyyətinin vacib atributları icra hakimiyyətinin bilavasitə sərəncamında olması ilə xarakterizə olunur.

Məsələn: maliyyə, təhsil, müdafiə, daxili, xarici təhlükəsizlik, penitensiar xidmətlər və s.

İcra hakimiyyəti ilə müqayisədə dövlət idarəetməsi daha geniş anlayışdır. İcra hakimiyyəti dövlət idarəetməsindən törəyib. O, dövlət idarəetmə mexanizmində hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsidir.

İcra hakimiyyəti mahiyyətə dövlət idarəetməsinin funksional istiqamətini əks etdirən fəaliyyətin məzmununu təşkil edir.

İcra hakimiyyətinin əsas məqsədlərinə aiddir:

- şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, vətəndaşların, cəmiyyətin və dövlətin rifahının yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;
- insan və vətəndaşların mənəvi, sosial, iqtisadi və siyasi hüquq və azadlıqlarının realizəsi, idarə, müəssisə və təşkilatların normal fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılması.

II fəsil

İnzibati hüquq - hüquq sahəsi kimi

§ 1. İnzibati hüququn anlayışı, predmeti və məqsədi

Hər bir dövlətin hüquq sistemi nizamasalma predmetinə görə bir-birindən fərqlənən hüquq sahələrindən təşkil olunur. Hüquq sisteminin bütün sahələri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə olur. Hər bir hüquq sahəsinin predmetini cəmiyyətin həyat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində yaranan ictimai münasibətlər təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahələrindən biri olan İnzibati hüquq vasitəsilə dövlət idarəetmə sistemində yaranan ictimai münasibətlərin xüsusi (əsas) qrupu tənzimlənir. Dövlət idarəetmə sistemində mövcud olan ictimai münasibətlər əsasən icra hakimiyyəti sisteminin təşkil edilməsi və fəaliyyət göstərməsi prosesində yaranır, inkişaf edir və xitam olunur.

İnzibati hüquq dövlət idarəetmə sahəsində digər dövlət fəaliyyəti (qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti) formalarının həyata keçirilməsi prosesində yaranan idarəçilik xarakterli münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının sistemi kimi müəyyən edilə bilər. O, hüquq sisteminin ayrılmaz bir hissəsi kimi onunla həm hissəvi, həm də bütövlük münasibətindədir. İnzibati hüquq digər hüquq sahələrinə aid xüsusiyyətlərə də malikdir. İnzibati hüquq normaları digər hüquq sahələrinə məxsus normalar kimi dövlət tərəfindən müəyyən edilir və ümumməcburi təsir qüvvəsinə malikdir. Onların realizəsi iqtisadi, təşkilati və sosial-mədəni fəaliyyətlərlə təmin edilir.

İnzibati hüquq normaları aşağıdakı vəzifə və funksiyaların həyata keçirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir:

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquqi vəziyyətinin müəyyən edilməsi;
- icra hakimiyyəti orqanlarının və dövlət idarəetmə orqanlarının təşkil edilmə qaydası (səlahiyyətləri), dövlət orqanları və

qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklər və fondlar) vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsi;

- dövlət qulluğunun keçirilməsi qaydasının tənzimlənməsi;
- dövlət idarəetməsinin forma və metodlarının, onların prosessual qaydada həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsi;
- dövlət idarəetməsində qanunçuluğun və intizamın təmin edilməsi üsullarının müəyyən edilməsi;
- sosial-siyasi, sosial-mədəni və iqtisadi sahələrin, həmçinin sahələrarası idarəetmə münasibətlərinin tənzimlənməsi;
- səlahiyyətli orqanların inzibati-yurisdiksiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi.

İnzibati hüquqa xas olan cəhətlər dövlət idarəetmə sistemində icra hakimiyyətinin fəaliyyəti zamanı onun xüsusiyyətlərinin daha çox nəzərə çarpması ilə izah olunur.

İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına müvafiq olaraq hakimiyyət səlahiyyətləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən icra hakimiyyəti subyektlərinin üzərinə düşən vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərin hüquqi cəhətdən həyata keçirilməsi formasında çıxış edir. Bu baxımdan İnzibati hüquq idarəetmə hüququ olaraq, dövlət idarəçilik fəaliyyətinə xas olan bütün xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, Türkiyə Respublikasında İnzibati hüquq “İdarə hüququ” adlanır.

İnzibati hüququn predmetini asan dərk etmək məqsədilə bir sıra xüsusiyyətlərin nəzərə alınması zəruridir. Məhz onların vasitəsi ilə İnzibati hüququn milli hüquq sistemindəki rolu və mahiyyəti barədə tam təsəvvürlər əldə etmək mümkündür. Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində İnzibati hüququn rolu aşağıdakı xüsusiyyətlər ilə müəyyən edilir:

- idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlərə tənzimləyici təsiri göstərməklə, onları nizama salır (cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğun olan xarakter verir);
- icra hakimiyyətinin müvafiq subyektlərinə həvalə edilmiş idarəçilik funksiyalarının həyata keçirilməsi səbəbi ilə təşəkkül

tapan münasibətləri nizama salır. Bununla icra hakimiyyəti subyektlərinin hüquqi hakimiyyət səlahiyyətləri təcrübi cəhətdən həyata keçirilir.

İnzibati hüququn predmeti - icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi prosesində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərin məcmusudur.

İnzibati hüquqla tənzimlənən idarəetmə münasibətləri müxtəlif olur. İdarəetmə münasibətlərinin aşağıdakı geniş yayılmış növləri mövcuddur:

1) müxtəlif təşkilati-hüquqi səviyyədə və təbəçilik münasibətlərində olmayan icra hakimiyyəti subyektləri arasında yaranan idarəetmə münasibətləri. Məsələn: DİN ilə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti arasında yaranan idarəçilik münasibətləri.

2) eyni təşkilati-hüquqi səviyyədə və təbəçilik münasibətlərində olmayan icra hakimiyyəti subyektləri arasında yaranan ictimai münasibətlər. Məsələn: Səhiyyə Nazirliyi ilə Elm və Təhsil Nazirliyi arasında yaranan idarəçilik münasibətləri;

3) icra hakimiyyəti subyektləri və onların təşkilati təbəçiliyində olan dövlət qurumları arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər. Məsələn: DİN ilə Abşeron RPİ arasında yaranan idarəçilik münasibətləri;

4) icra hakimiyyəti və ya dövlətin publik orqanları və onların təşkilati təbəçiliyində olmayan dövlət qurumları arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər. Məsələn: Maliyyə Nazirliyi ilə İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti arasında, yaxud Elm və Təhsil Nazirliyi ilə Dövlət İmtahan Mərkəzi arasında yaranan idarəçilik münasibətləri;

5) icra hakimiyyəti, yaxud dövlətin publik orqanları ilə vətəndaşlar arasında yaranan idarəetmə xarakterli münasibətlər. Məsələn: Xızı rayonu sakini Xızı RPŞ-dan məhkumluğuna dair arayış alarkən, yaxud torpaq sahəsi üzərində mülkiyyət hüquqlarının ilkin dövlət qeydiyyatı ilə bağlı Bakı şəhər Binəqədi rayonun sakini ilə Daşınmaz Əmlakın Kadastri və

Reyestri Publik Hüquqi Şəxsi arasında yaranan idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər.

Hüquqi təbiəti baxımından idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlərdə icra hakimiyyəti subyektlərinin və ya dövlətin publik orqanlarının iştirakı mütləqdir. Yalnız dövlətin iradə və marağının hüquqi formada ifadəsi zamanı idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər dövlət hakimiyyət xarakteri alır. Dövlət müəssisələri, həmçinin kommersiya strukturları arasında təsərrüfat müqavilələri əsasında yaranan münasibətlər inzibati hüquq normaları ilə deyil, mülki hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bunun səbəbi icra hakimiyyətinin təsərrüfat (əmlak) fəaliyyətinin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətdən kənar olmasıdır.

Hüquq nəzəriyyəsinə formalaşan tələblərdən biri də müəyyən təsnifatın aparılmasında aidiyyəti meyarlardan istifadənin zəruriliyidir. İdarəetmə münasibətlərinin təsnifatını yaranma məqsədləri və tənzimlənmə münasibətləri baxımından vermək olar. Adı çəkilən təsnifat meyarları baxımından idarəetmə münasibətləri iki qrupa bölünür:

- ✚ daxili idarəetmə münasibətləri;
- ✚ xarici idarəetmə münasibətləri.

Daxili idarəetmə münasibətləri - idarəçilik sisteminin təşkil edilməsi, onun bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqələrin əsasının müəyyən edilməsi, eləcə də idarəetmə orqanının əməkdaşları arasında vəzifə, hüquq və məsuliyyətin bölüşdürülməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlərdir. Bu növ idarəetmə münasibətləri icra hakimiyyəti sisteminin bütün səviyyəsinin “özünü-təşkil etmə” marağını ifadə edir. Həmin münasibətlərdə tərəflər kimi tabeçilik münasibətində olan icra orqanları, onların struktur bölmələri və vəzifəli şəxslər çıxış edir. Məsələn: DİN ilə ərazi polis orqanı arasında yaranan, yaxud nazirliyin baş idarəsi ilə ərazi polis orqanının müvafiq xidməti (ictimai təhlükəsizlik, cinayət-axtarış və s.) arasında yaranan idarəetmə münasibətləri.

Xarici idarəetmə münasibətləri - icra hakimiyyəti sistemində daxil olmayan obyektlərə bilavasitə təsir göstərməklə yara-

nan münasibətlərdir. Məsələn: vətəndaş, ictimai birlik və ya kommersiya strukturu ilə dövlət orqanlarının təmasda olması zamanı yaranan münasibətlər.

Söylənilən fikirlər əsasında İnzibati hüququn predmetinin ümumi şəkildə müəyyən edilməsi mümkündür. Belə ki, İnzibati hüququn predmetini təşkil edən idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər birtərəfli olmaqla yanaşı, həmçinin müxtəlifdir. Həmin ictimai münasibətlərə aiddir:

- icra hakimiyyətinin vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərinin bilavasitə həyata keçirildiyi zaman yaranan idarəetmə münasibətləri;

- qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti sisteminə daxil olan subyektlərin fəaliyyəti prosesində yaranan və təşkilatdaxili xarakter daşıyan idarəetmə münasibətləri;

- yerli özünüidarəetmə subyektlərinin iştirakı ilə yaranan idarəetmə münasibətləri;

- qeyri-hökumət təşkilatlarının həm daxili, həm də xarici funksiya və səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan təşkilati münasibətlər.

İnzibati hüquqla ilk növbədə, icra hakimiyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin təşkili və rejimi tənzimlənir.

Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, İnzibati hüquq - icra hakimiyyətinin (o cümlədən dövlətin publik orqanlarının) təşkili və həyata keçirilməsi (təcrübi cəhətdən) məqsədilə yaranan ictimai münasibətləri nizama salmaq üçün səlahiyyətli subyekt tərəfindən müəyyən edilən inzibati hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin müstəqil sahəsidir.

İnzibati hüququn məqsədlərinə aiddir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;

- icra hakimiyyətinin demokratik təşkilinin təmin edilməsi;

- icra hakimiyyəti fəaliyyətinin effektivliyi üçün şəraitin yaradılması;

- idarəetmə sahəsində vətəndaşların və onların birliklərinin

hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

▪ vətəndaşların və cəmiyyətin inzibati özbaşınalıq, məmur sui-istifadəsi, diqqətsizliyindən (səriştəsizliyindən) müdafiəsi, habelə vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsi.

İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin ayrılmaz hissəsi olaraq, hüquq sisteminin bütün sahələri ilə sıx bağlıdır. Bu bağlılığa aşağıdakı hüquq sahələrində daha çox rast gəlinir:

- İnzibati hüququn Konstitusiyaya hüququ ilə əlaqəsi özündə konstitusiyaya prinsiplərini əks etdirməsidir. Konstitusiyaya hüququnun əsas mənbəyini təşkil edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar dövlət quruculuğu sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, şəxsiyyətin statusunu, onun dövlətlə qarşılıqlı münasibətini, habelə dövlət hakimiyyətinin təşkili məsələlərini bilavasitə tənzimləyir. Bu münasibətlər Konstitusiyaya hüququnun tənzimlənmə predmetini təşkil etməklə yanaşı, detallaşdırılmış şəkildə inzibati hüquq normaları ilə müəyyən hissələrdə (səviyyədə) tənzimlənir;

- İnzibati hüququn Maliyyə hüququ ilə bağlılığı dövlətin maliyyə fəaliyyəti sahəsindəki ictimai münasibətlərdən, Azərbaycan Respublikasının milli gəlirini təşkil edən pul vəsaitlərinin toplanması və bölüşdürülməsi prosesində yaranan ictimai münasibətlərdən ibarətdir. İnzibati hüquqla maliyyə və vergi orqanlarının hüquqi vəziyyəti (onların təşkili və fəaliyyət qaydası) tədqiq edilir;

- İnzibati hüququn Mülki hüquqla əlaqəsi əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsi ilə izah olunur. Nəzərə alınması zəruridir ki, bu münasibətlərin tənzimlənmə metodları müxtəlifdir. İnzibati hüquq əmlak münasibətlərini sərəncamvermə qaydasında hakimiyyət-tabeçilik metodu ilə tənzimləyir. Belə ki, idarəetmə orqanının sərəncamına əsasən tabeçilikdə olan bir təşkilat avadanlığı və əmlakı digər bir təşkilata verir. Burada əmlak münasibətləri dövlət hakimiyyət metodu ilə nizama salınır. Mə-

sələn: İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Əmlak Məsələləri Dövlət Xidməti dövlət əmlakının idarə edilməsi ilə əlaqədar öz səlahiyyətləri daxilində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ölkə ərazisində və xarici ölkələrdə yerləşən dövlət əmlakını idarə edir və onun barəsində sərəncam verir, dövlət əmlakının idarə edilməsinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə zəruri tədbirlər görür.

Bəzən idarəetmə aktlarının icra edilməsi üçün təşkilatlar mülki hüquq normaları əsasında müqavilə bağlayır. İdarəetmə aktı təşkilatla vətəndaş arasında müqavilə bağlanmasına əsas kimi çıxış edir. Məsələn: vətəndaşla mənzil-istismar təşkilatı arasında icarə müqaviləsinin bağlanması vətəndaşda yaşayış sahəsinə orderin (yaşayış hüququ verən rəsmi sənəd) olduğu halda mümkün olur.

Mülki-hüquqi nizaməsalma metodu inzibati-hüquqi nizaməsalma metodundan fərqli olaraq, tərəflərin bərabərliyi ilə xarakterizə olunur. Mülki hüquq elmində bu tərəflərin bərabər hüquqi rejimli olması adlanır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin genişlənməsi, iqtisadi fəaliyyətin azadlığı, dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət növlərinin mövcudluğu şəraitində əmlak münasibətlərinin tənzimlənməsində Mülki hüququn rolu daha da artır.

- İnzibati hüquqla Əmək hüququ arasındakı əlaqə bir çox əmək münasibətlərinin həm inzibati, həm də əmək hüquq normaları ilə tənzimlənməsi ilə izah olunur. Məsələn: dövlət orqanları ilə dövlət qulluqçularının əmək fəaliyyəti prosesində yaranan münasibətləri, xəstəlik dövründə işdən müvəqqəti azad edilmənin rəsmiləşdirilməsi və müvafiq sosial təminat, həmçinin qulluqçuların əməyinin mühafizəsi ilə bağlı məsələlər Əmək hüququnun predmetinə daxildir. Nəzərə alınması zəruridir ki, bir sıra sahələrdə (müdafiə, daxili işlər, ədliyyə, təhlükəsizlik və s.) dövlət qulluğu keçmə, vəzifəli şəxslərin vəzifə və hüquqları inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilir. Dövlət qulluqçuları hüquq və vəzifələrini həyata keçirərkən İnzibati hüquqla nizamlanan “dövlət-qulluğu” münasibətlərinə daxil

olurlar. Bununla yanaşı, onlar şəxsi hüquq daşıyıcıları olmaqla əmək münasibətlərinin iştirakçılarıdır. Bu münasibətlər Əmək hüququ ilə nizama salınır;

- İnzibati hüququn Cinayət hüququ ilə əlaqəsi haqqında danışıarkən qeyd edə bilərik ki, klassik İnzibati hüquqda hansı əməllərin inzibati xəta olması və təqsirkara tətbiq edilən inzibati tənbeh növləri İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən olunur. Cinayət hüququ ilə hansı əməllərin cinayət olduğu və cəza növlərinin müəyyən edilməsi ilə bağlı hüquq institutları tədqiq edilir. Təcrübi baxımdan İnzibati hüquqla Cinayət hüququnun keçid hissələri mövcuddur. Daha dəqiq desək, törədilən əməl xarakterindən, ictimai təhlükəlilik dərəcəsindən, törədilmə yerindən, vaxtından və s. şərtlərdən asılı olaraq ya inzibati xəta, ya da cinayət kimi qiymətləndirilir;

- İnzibati hüququn Cinayət Prosesual və Mülki Prosesual hüquqla əlaqəsi haqqında danışıarkən qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati hüquq normaları ilə inzibati yurisdiksiya fəaliyyəti realizə olunur. İnzibati yurisdiksiya fəaliyyəti məhkəmə-dənəkar fəaliyyətdir. Qeyd olunmalıdır ki, məhkəmələr inzibati hüquq xarakterli işlərə baxarkən İnzibati hüququn maddi və prosesual normalarını rəhbər tutur. Həmin maddi və prosesual normalar həm İnzibati Xətalər, həm də İnzibati Prosesual Məcəllə ilə təsbit edilib. Adları çəkilən normativ hüquqi aktlarda Cinayət Prosesual və Mülki Prosesual Məcəllələrə keçid mövqe əks edilib.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində İnzibati hüququn yeri onunla tənzimlənən ictimai münasibətlərin xarakteri ilə izah olunur. Bir sözlə desək, İnzibati hüquq idarəçilik münasibətlərini tənzimlənməklə dövlət hakimiyyətinin bütün istiqamətlərində aidiyyəti orqanların fəaliyyətinin təşkil edilməsini təmin edir.

§ 2. İnzibati hüququn sistemi, prinsipləri, metodları və funksiyaları

Azərbaycan Respublikası hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi olan İnzibati hüquq quruluşu baxımından qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrdən, yarımsahələrdən və institutlardan təşkil olunub.

İnzibati hüquq normaları tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin məzmununa görə aşağıdakı qruplara bölünür:

- ümumi xarakterli idarəçilik münasibətlərini tənzimləyən normalar (ümumi hissə);

- idarəetmənin bu və ya digər sahəsini və ya bölməsini tənzimləyən normalar (xüsusi hissə);

- inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən normalar (xüsusi hissə).

Klassik yanaşmaya əsasən, İnzibati hüquq üç hissədən ibarət olub, bir neçə inzibati hüquq institutlarını özündə birləşdirir. Nəzərə alınması zəruridir ki, 1 yanvar 2011-ci ildən milli hüquqi tənzimlənmə mexanizmi üçün yeni sayılan iki normativ hüquqi akt qüvvəyə minib. Həmin normativ hüquqi aktlardan biri “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 2005-ci il tarixli Qanun, digəri isə “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” 30 iyun 2009-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsidir. Hər iki normativ hüquqi aktın məzmunu ilə tanış olduqda aydın olur ki, qanunverici publik hakimiyyət daşıyıcısı olan dövlət ilə fiziki və ya hüquqi şəxslər arasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərini sovetlər dövründəki ənənəvi üsulla deyil, hüquqi dövlətə xas olan qaydalar əsasında tənzimlənmək məqsədilə bu sahəvi qanunları qəbul etmişdir. Adları çəkilən normativ hüquqi aktlar ilə tənzimlənən bütün ictimai münasibətlər Azərbaycan Respublikasının İnzibati-prosessual hüquq sahəsinin predmetinə daxildir.

Keçmişə nəzər saldıqda görürük ki, İnzibati-prosessual hüquq sahəsi formalaşana qədər qeyd edilən ictimai münasibətlər və onların hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı mövqə İnzibati hüququn dördüncü hissəsi kimi qəbul edilirdi.

İnzibati hüququn birinci hissəsinə aşağıdakı inzibati hüquq institutları daxildir:

- dövlət idarəetməsi və icraedici fəaliyyətin prinsipləri təsbit edilən normalar;

- vətəndaşların və digər fiziki şəxslərin inzibati-hüquqi statusunu tənzimləyən normalar;

- icra hakimiyyəti və dövlət idarəetmə orqanlarının, həmçinin idarəetmənin digər subyektlərinin təşkili qaydası və inzibati-hüquqi statusunu müəyyən edən normalar;

- dövlət qulluğunu tənzimləyən, dövlət qulluqçularının hüquqi statusunu müəyyən edən normalar;

- qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklərin və fondların) inzibati-hüquqi statusunu tənzimləyən normalar;

- dövlət idarəetməsinin forma və metodlarını müəyyən edən normalar;

- idarəetmədə qanunçuluğu təmin edən normalar.

İnzibati hüququn ikinci hissəsinə sahəvi dövlət idarəetməsi ilə əlaqədar normalar daxildir. Həmin normalar aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- sahələrarası idarəetməni tənzimləyən normalar;

- sosial-siyasi sahədə dövlətin, cəmiyyətin və vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin edən normalar;

- sosial-mədəni sahədə dövlətin fəaliyyətini tənzimləyən normalar;

- dövlətin iqtisadi və təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən normalar.

Adı çəkilən qrupa daxil olanlar içərisində idarəetmənin ayrı-ayrı sahələrinə və sahələrarası bölmələrinə aid olan inzibati hüquq normaları üstünlük təşkil edir.

İnzibati hüquq sahəsinin üçüncü hissəsini təşkil edən və in-

zibati-yurisdiksiya fəaliyyətini tənzimləyən normalar Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində öz əksini tapıb. Bu normalar inzibati xəta tərkibini, inzibati məsuliyyəti, inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların və vəzifəli şəxslərin dairəsini, eləcə də inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı və inzibati tənbeh etmə haqqında qərarın icrasını tənzimləyir.

Söylənən fikirlərdən aydın olur ki, İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin məzmunca böyük, hüquqi təbiətinə görə mürəkkəb və təsir baxımından müstəqil sahələrdən biridir. Bu onun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin (idarəçilik münasibətlərinin) geniş dairəsi ilə bağlıdır.

Nəzərə alınması vacibdir ki, cəmiyyətdə idarəetmənin qanunauyğunluğu və effektivliyi, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və azadlıqlarının realizəsi imkanları, eləcə də onun keyfiyyəti (məhsuldarlığı) inzibati hüquq normaları ilə sıx bağlıdır.

İnzibati hüququn prinsipləri

İnzibati hüququn prinsipləri dedikdə, onun mahiyyətini əks etdirən əsas ideyalar, tələblər və rəhbər müddəalar başa düşülür.

İnzibati hüququn prinsipləri məzmun və məqsədləri baxımından aşağıdakı iki qrupa bölünür:

1. Konstitusiya (ümumi) prinsipləri.
2. Xüsusi prinsiplər.

Konstitusiya (ümumi) prinsiplərinə aiddir:

- qanunçuluq;
- demokratiklik;
- humanizm;
- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi;
- vətəndaşların qanun və hüquqtətbiqedicisi qarşısında bərabərliyi;
- dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti;

- təqsirsizlik prezumpsiyası;
- Xüsusi prinsiplərə aiddir:
 - etimad hüququnun qorunması;
 - diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi qaydası;
 - formal tələblərdən sui-istifadənin qadağan olunması;
 - dövlət qulluğunun keçirilməsi;
 - inzibati məsuliyyət və s.

İnzibati hüququn prinsipi kimi qanunçuluq ümumi xarakterə malikdir. Onun məzmunu hüququn bütün subyektləri tərəfindən aidiyyəti normaların göstərişlərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsi, habelə onların tələblərinin dürüst riayət edilməsi ilə ifadə edilir. Göstərilən prinsip hüquq normalarının realizəsinin təmin edərək, digər prinsiplərin (ədalətlik, sosial azadlıq, humanizm) həyata keçirilməsinə də təsir göstərir.

İnzibati hüququn prinsipi kimi humanizm hüququn vacib, dəyərli və səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə ehtiva edir. Hüquq hər bir insanın azadlıq və təhlükəsizliyinə, şərəf və ləyaqətinin qorunmasına real təminat verir. Hüququn humanistliyi şəxsiyyətin toxunulmazlığına təminat verilməsində ifadə olunur. Heç kim məhkəmənin qərarı (sanksiyası) olmadan həbs oluna və yaxud qanunsuz olaraq mühafizə altında saxlanıla bilməz. Hər bir şəxs səlahiyyətli, müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən işlərə açıq və ədalətli baxılması ilə müdafiə hüququna malikdir. Azadlıqdan məhrum edilmiş bütün şəxslərin ləyaqətinə humanistcəsinə yanaşılmalı və hörmət edilməlidir.

Humanizm prinsip kimi bir sıra normativ hüquqi aktlarda təsbit olunub. Bunlardan biri də Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsidir. Diqqət çəkən məqam budur ki, humanizm prinsipi qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin bir sıra maddələrinin məzmununda təsbit olunub. Məsələn: İXM-in 30.2-ci maddəsinin məzmununa əsasən, hamilə qadınlar və ya himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar, on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, birinci və ya ikinci qrup əlillər,

sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar, altmış yaşına çatmış qadınlar, altmış beş yaşına çatmış kişilər və digər şəxslər barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz.

Humanizm prinsipindən irəli gələrək qüvvədə olan İXM-də bəzi subyektlərlə bağlı aparılacaq müvafiq icraatla əlaqədar xüsusi qayda nəzərdə tutulub. Daha dəqiq desək, İXM-in 66-cı maddəsinə əsasən, inzibati qaydada tutulan yetkinlik yaşına çatmayanların, icraatın aparıldığı dili bilməyənlərin, lal, kar, kor, fiziki və ya psixi qüsurları üzündən özlərinin müdafiə hüquqlarını həyata keçirə bilməyən digər şəxslərin işlərində vəkilin iştirakı məcburidir. Qanunverici bu halların istənilən birində barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin müdafiəçidən imtinasının qəbul olunmazlığını müəyyən edib. Humanizm prinsipinin realizəsi ictimai həyatda ədalətli münasibətlərin bərqərar olması kimi qiymətləndirilir.

İnzibati hüququn digər bir prinsipi kimi demokratiklik inzibati-hüquqi siyasətin formalaşmasında və inzibati hüquq normalarının təkmilləşdirilməsində vətəndaşların, qeyri-hökumət təşkilatlarının, əmək kollektivlərinin və əhalinin iştirak etməsi ilə ifadə olunur. Bu prinsip vasitəsilə idarəetmə sahəsində vətəndaşlara və qeyri-hökumət təşkilatlarına öz hüquqlarını həyata keçirmək üçün geniş imkanlar verilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 54 və 55-ci maddələrinə əsasən, cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında, habelə dövlətin idarə olunmasında Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının iştirak etmək hüququ vardır. Həmin hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsi ilə həyata keçirə bilirlər.

Qanun və hüquqtətbiqedicisi qarşısında vətəndaşların bərabərlik prinsipi dedikdə, vətəndaşların etnik mənsubiyyətindən, sosial, dini və digər mənsubiyyətindən, əmlak və vəzifə mövqeyindən asılı olmayaraq idarəetmə sahəsində inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş bərabər hüquq və vəzifələrə malik olmaları başa düşülür.

Vətəndaşlar dövlət orqanlarında xidmət etmək, təhsil al-

maq, səhiyyə orqanlarında müalicə almaq və s. hüquqlara mülkiyətlər (ARK, mad.24-71). Bütün vətəndaşlar qanunla nəzərdə tutulan vəzifələrinin pozulmasına görə məsuliyyət daşıyırlar (ARK, mad.72-80).

Dövlətin və şəxsiyyətin qarşılıqlı məsuliyyəti prinsipi onların hüquq və vəzifələri baxımından qarşılıqlı bağlı olmalarını özündə ehtiva edir. Tərəf özünün inzibati hüquqlarından sui-istifadə etdikdə, yaxud vəzifələrinin tələblərinə uyğun davranmadıqda, inzibati məsuliyyətə cəlb olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanunazidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurduğu zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının tanınması, onların müdafiəsi dövlətin əsas vəzifəsidir. Həmin vəzifələrin əksəriyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, sahəvi qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, habelə aidiyyəti orqanların əsasnamələrində (nizamnamələrində) normativ məzmun alıb.

İnzibati hüququn metodları

Nəzəri baxımdan ictimai münasibətlərdə iştirakçıların davranışlarına hüquqi vasitələrin və üsulların tənzimləyici təsir göstərməsi ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodu adlanır. Məzmunca ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi metodları aidiyyəti fənnin predmeti ilə birlikdə hüququn istənilən sahəsinə yaxındır. Bəzi hüquq ədəbiyyatlarında buna oxşarlıq da deyilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, nəzəri baxımdan hüquq sahələrinin bir-birindən fərqləndirilməsi zamanı tənzimlənmə metodları müəyyən edici meyar qismində çıxış edir.

Hüquqi tənzimlənmənin metodları problemlə və mübahisə-

li xarakterə malikdir. Bununla bağlı hüquq nəzəriyyəsində müxtəlif fikirlər mövcuddur. Həmin fikirlər arasında çoxluq təşkil edən yanaşmaya görə, hər bir hüquq sahəsi tənzimlənmə predmeti ilə yanaşı, həm də özünün tənzimlənmə metoduna malik olur. Təcrübi cəhətdən müvafiq hüquq sahələri hesabına (konstitusiyaya, inzibati, cinayət, mülki, ekologiya) tənzimləyici məqsədlə müəyyən edilmiş vahid hüquqi vasitələrdən istifadə edilir. Fikrimizcə, qeyd olunan yanaşma daha məqsədəuyğundur.

Hüququn istənilən sahəsində hüquqi tənzimlənmə vasitəsi kimi aşağıdakı hüquqi imkanlardan istifadə edilir:

- qadağanetmə;
- sərəncamvermə (əmrətmə);
- icazəvermə.

Hüquqi tənzimlənmənin bu imkanlarının məcmusu istənilən tipli ictimai münasibətlərə hüquqi təsir göstərmənin məzmununu təşkil edir. Hüquqi tənzimlənmənin səciyyəvi predmetinə malik olan hüquq sahələri arasındakı fərq bu və ya digər tənzimlənmə vasitəsinin təcrübi olaraq istifadə olunmasının dərəcəsi ilə müəyyən olunur. Məsələn: mülki-hüquqi tənzimlənmədə “icazəvermə”, cinayət-hüquqi tənzimlənmə də isə “qadağanetmə” metodu mühüm yer tutur. İnzibati hüquqda isə hər üç hüquqi imkanlardan istifadə edilir.

Tənzimlənen ictimai münasibətlərə adları çəkilən hüquqi təsir göstərmə vasitələrinin mahiyyəti məlumdur. Burada sərəncamvermə hüquq normalarının tələblərinə tam uyğun olaraq müvafiq vəziyyətdə hərəkət etmənin birbaşa hüquqi vəzifə kimi qoyulmasından ibarətdir. Hüquq norması vasitəsi ilə istənilən davranış qaydası məcburi formada hüquqi cəhətdən mühafizə edilir. Sərəncamverənin xarakteri dəyişir, lakin onun mahiyyəti birmənalıdır. Bu mənada qadağanetmə faktiki olaraq sərəncamvermənin bir formasıdır. Onun verilməsi ilə ünvançı (qarşı tərəf olan fiziki və ya hüquqi şəxs) hüquqi cəhətdən icazə verilməyən bu və ya digər hərəkətin edilməsindən çəkinir.

İcazəvermə vasitəsinin xarakteri daha mürəkkəbdir. Adı

çəkilən vasitə bir çox hallarda “səlahiyyət vermə ilə” üst-üstə düşür. Lakin hüquqi tənzimlənmənin icazəvermə variantı tənzimlənmənin digər iki variantından fərqlənir. Bu variantda hüquq normaları faktiki olaraq ayrı-ayrı hərəkətlərin edilməsində, yaxud onların edilməsindən çəkinməyə icazə verilərkən özünəməxsus formada (“yumşaq”) ifadə olunur. Hüquqi tənzimlənmənin icazəvermə variantı ünvançıya müstəqillik vermir. O, hüquq normasında ifadə olunmuş vəziyyət çərçivəsindən kənara çıxmaq şərti ilə ünvançıya müstəqil şəkildə davranışın bu və ya digər variantını seçmək imkanını verir.

Hüquqi tənzimlənmənin şərtləri inzibati-hüquqi tənzimlənmənin mahiyyəti, onun səciyyəvi xüsusiyyətləri, idarəçilik münasibətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və icra hakimiyyətinin mahiyyəti ilə müəyyən edilir.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmi müvafiq münasibətlərin formalaşmasından bilavasitə asılıdır. Burada münasibət tərəflərindən biri idarədən (idarətmənin subyekti), digəri isə idarəolunan (idarətmənin obyektı) rolunda çıxış edir. Qeyd olunan variantda idarəolunanın iradəsinin idarədən iradəsinə məlum təbəçiliyi nəzərdə tutulur. Bu prinsip dövlət idarəetməsi üçün aksioma hesab edilir.

Klassik yanaşmaya görə inzibati-hüquqi tənzimlənmə tərəflərin bərabər hüquqi vəziyyətdə olmadığı ictimai münasibətlər üçün nəzərdə tutulub. Dövlət idarəetmə sistemində şaquli münasibətlərin mövcudluğu, həmin münasibətlərdə tərəflərin hüquqi cəhətdən bərabərliyini qeyri-mümkün edir.

İnzibati-hüquqi metodların xarakterini dərk etmək üçün aşağıdakıların nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

1. İnzibati hüququn metodu daha çox “hakimiyyət – təbəçilik” (dövlət-şəxs) münasibətlərini xarakterizə edir;

2. İnzibati hüquq metodu göstərişlərdə (qadağan etmə istisna olmaqla) daha çox ifadə olunur. Təcrübi cəhətdən bu metodla nizamlanan münasibətin bir tərəfinə inzibati hüquq norması ilə müəyyən həcmdə “hüquqi-hakimiyyət” səlahiyyətləri

verilir. Həmin səlahiyyətlər münasibətin digər tərəfinə ünvanlanır. Münasibətin digər tərəfinin vəzifəsi sərəncamvermə hüququna malik olan tərəfin göstərişlərinə tabe olmaqdan ibarətdir. Təbii ki, bu münasibətlərdə qanunların tələblərindən irəli gələn göstərişlərin icrası tələb edilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, bu münasibətlər çərçivəsində hər iki tərəf səlahiyyətli deyildir. Əks təqdirdə tərəflər bərabər hüquqlu subyektlər hesab olunacaqdır.

3. İnzibati-hüquqi metodla nizamlanan münasibətlərin iştirakçılarından birinin iradəsinin ifadəsi birtərəfli qaydada nəzərdə tutulur. İradənin bu formada ifadə olunması “hüquqi-hakimiyyət” xarakterinə malikdir.

4. İnzibati-hüquqi metod konkret idarəetmə münasibətlərində aşağıdakı formada özünü büruzə verir:

- idarəedən tərəf idarəolunan tərəfə nisbətdə hüquqi hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir. İdarəolunan tərəf bu səlahiyyətlərə malik olmur. Məsələn: vergi ödəyicisi kimi uçota alınmaq üçün şəxsin müraciəti əsasında yaranan idarəetmə münasibətində ərazi vergilər orqanı dövlət hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdir.

- təşkilatdaxili münasibətlərdə idarəedən tərəfdə həmin səlahiyyətlər idarəolunan tərəflə müqayisədə daha çox olur. Məsələn: tabeçilikdə olan şəxslə müqayisədə onun rəhbəri olan vəzifəli şəxsə səlahiyyətlər daha genişdir. Bu zaman idarəedənlərin və idarəolunanların qarşılıqlı iradə ifadəsindən asılı olmayan hüquqi tənzimlənmə mexanizmi yaranır.

5. İnzibati-hüquqi metod inzibati-hüquqi tənzimlənmənin hakimiyyət və birtərəfli xarakterli olmasına baxmayaraq, zərurət yarandıqda tərəflərin bərabərliyindən də istifadə edilməsini istisna etmir. Məsələn: iki mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının sisteminə daxil olan ərazi orqanlarının birindən digərinə sorğunun verilməsi nəticəsində yaranan idarəetmə münasibətlərində tərəflər bərabər sayılır.

6. İnzibati-hüquqi metod bir çox hallarda inzibati hüquq

norması ilə nəzərdə tutulmuş vəziyyətdə idarəedənə və ya idarəolunana hərəkətin formasını (birbaşa göstərişlərdən və qadağalardan başqa) seçmək imkanını verir. Daha dəqiq desək, sahəvi qanunlarda dövlət orqanının və ya vəzifəli şəxsin hərəkətindən (hərəkətsizliyindən) şəxsin şikayət vermək hüququ nəzərdə tutulur. Məsələn: “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 71-ci maddəsi “İnzibati aktdan şikayət vermək hüququ” adlanır. Qanunverici bu maddə ilə inzibati icraat prosesində maraqlı şəxslərin hüquqlarını və ya qanunla qorunan mənafelərini müdafiə etmək məqsədilə inzibati aktdan və ya inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinadan şikayət vermək hüququnu təsbit edib;

7. İnzibati-hüquqi metod bazar iqtisadiyyatı şəraiti və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesində əsas keyfiyyətlərini itirmir. Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesi inzibati-hüquqi tənzimlənmə vasitəsilə aidiyyəti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı vasitəsilə həyata keçirilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycan Respublikasında dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin təşkil edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyun 2009-cu il tarixli 116 nömrəli Fərmanı ilə “Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi” yaradılmışdır. Hazırda bu qurum İqtisadiyyat Nazirliyi yanında dövlət xidməti kimi fəaliyyət göstərir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq inzibati-hüquqi metodların istifadə olunma sahəsi xeyli genişlənir. Bu sahələr sırasında əmlak xarakterli icimai münasibətlər də rast gəlinəndir.

Göstərilənlər nəzərə alınmaqla, inzibati hüququn metodlarını mahiyyətinə görə aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

a) dövlət idarəetmə sahəsində müəyyən hərəkət (fəaliyyət) qaydasının müəyyən edilməsi (göstərişlər);

b) müəyyən hərəkətlərin qadağan edilməsi (qadağalar);

c) hərəkətlərin seçilməsində imkanın verilməsi (icazə verilmənin “sərt” variantı). Bu variant vəzifəli şəxslər üçün nəzər-

də tutulub. Məsələn: inzibati xəta törədildikdə təqsirkar şəxsə daha yüngül inzibati tənbehin tətbiq edilməsi;

ç) sərbəst (şəxsin istədiyi kimi) hərəkət etmək imkanının verilməsi (icazəvermənin “yumşaq” variantı). Qeyd edilən şəkildə davranış modeli vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulub. Məsələn: qanunla verilən hüququn həyata keçirilməsi prosesində şikayət etmək imkanından vətəndaşın istifadə edib-etməmək seçiminə malik olması.

İnzibati hüququn funksiyaları

İnzibati hüququn funksiyaları ümumi xüsusiyyətlər çərçivəsində onun təyinatı və rolunu müəyyən edir. Həmin funksiyalar vasitəsilə inzibati hüquqa xas olan xüsusiyyətlər müəyyən edilir.

Ümumi yanaşmaya görə əsas hüquqi funksiyalar aşağıdakılardır:

1. təşkilati-struktur funksiyaları;
2. mübahisə-mühafizəedici funksiyalar.

Təşkilati-struktur funksiya - dövlət orqanlarının struktur və fəaliyyət qaydasının təcrübi cəhətdən müəyyən edilməsi, səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi və işinin təşkil edilməsi, eləcə də dövlət və ictimai sistemaltıların fəaliyyət göstərməsidir.

Mübahisə-mühafizəedici funksiya - ictimai münasibətlərin iştirakçıları arasındakı hüquqi mübahisələrin həlli qaydasının müəyyən edilməsi və cəmiyyətin müxtəlif hüquqpozmalardan mühafizə edilməsi ilə bağlıdır.

Zənnimizcə, bütün funksiyalar təşkilati və mühafizəedici fəaliyyətlə eyniləşdirilə bilməz. Bir sıra funksiyaların dövlət idarəetmə sistemində əhəmiyyətinin böyük olmasına baxmayaraq, əksər vaxtlarda diqqətdən kənar qalırlar. Məhz onların vasitəsi ilə inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmi xarakterizə olunur.

İnzibati hüquqda hüquqi tənzimlənmənin tələbatlarına mü-

vafiq olaraq göstərilənlər (funksiyalar) əsasında özünəməxsus funksiyalar həyata keçirilir.

İnzibati hüququn aşağıdakı funksiyaları fərqləndirilir:

1. hüquq icra etmə funksiyası - inzibati hüququ icra hakimiyyətinin realizəsinin hüquqi forması kimi müəyyən edir;

2. hüquqyaratma funksiyası - icra hakimiyyəti subyektlərinin norma yaradıcılığı üzrə səlahiyyətlərə malik olmalarını əks etdirir;

3. təşkil etmə funksiyası - öz başlanğıcını dövlət idarəçilik fəaliyyətinin təşkilatçılıq xarakterindən götürür və inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə təmin edilir;

4. əlaqələndirmə funksiyası - dövlət idarəetmə sisteminin inzibati hüquqla tənzimlənən bütün elementlərinin qarşılıqlı fəaliyyətlərinin (hərəkətlərinin) məqsədəuyğun və effektiv təmin edilməsi məqsədinə xidmət edir;

5. hüquq-mühafizəetmə funksiyası - həm dövlət idarəetmə sahəsində müəyyən edilmiş hüquqi rejimlərə riayət olunmasını, həm də tənzimlənən idarəçilik münasibətlərinin bütün iştirakçılarının qanuni marağ (mənafe) və hüquqlarını qoruyur.

§ 3. İnzibati hüququn mənbələrinin anlayışı və onların növləri

Hüquq nəzəriyyəsində ən çox müzakirə obyektinə olan institutlardan biri də “hüququn mənbələri” və ya “hüququn formaları”dır. Bir çox hüquqşünas-alimlərin mövqeyinə əsasən, adı çəkilən anlayışlar müxtəlif mənaları verir. Həmin səbəbdən də onları fərqləndirən və ayrı-ayrı mənalarda istifadə etməyi təklif edənlər vardır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, böyük əksəriyyətin mövqeyinə əsasən, hər iki anlayış məzmunca eynidir.

Professor Ağamusa Axundovun fikrincə, mənbə termini məzmunca qaynaq, başlanğıc mənasını verir. Forma dedikdə

isə, zahiri görünüş, quruluş və ya struktur başa düşülür².

Zənnimizcə, hüququn mənbələri termini daha uğurlu sayıla bilər. İnzibati hüququn mənbələri ümumi hüququn mənbələrinə çox oxşardır. Türk hüquqşünas-alim Kemal Gözlər qeyd edir ki, hüququn mənbələri “hüquq nəzəriyyəsinin” və ya “hüququn girişi” deyilən xüsusi kursların araşdırma obyektidir³.

Qeyd olunmalıdır ki, hüquq normaları - səlahiyyətli subyektlərin qəbul etdikləri normativ hüquqi aktlarda maddiləşən nümunəvi davranış modelidir (icazə verilən, tövsiyə olunan, qadağan olunan və s.).

İnzibati hüququn mənbələri dedikdə, inzibati hüquq normalarının xarici ifadə formaları başa düşülür. İnzibati hüquq normaları xarakter və əhəmiyyət baxımından müxtəlif hüquqi aktlarla ifadə olunur. Beləliklə, davranış qaydalarını özlərində əks etdirən dövlət orqanlarının aktları - inzibati hüquq normalarının mənbələri hesab edilir.

İnzibati hüquq sahəsi üçün hüquq mənbələrinin çoxluğunun mövcud olması daha xarakterikdir. Bu inzibati hüququn predmetini təşkil edən geniş dairəli idarəetmə münasibətlərinin mövcudluğu ilə izah olunur. Həmin mürəkkəb sahənin inzibati-hüquqi tənzimlənməsi (idarə olunması) çox saylı sahəvi qanunların və qanunqüvvəli aktların mövcudluğunu tələb edir. İnzibati hüquq normaları yalnız inzibati-hüquqi aktlarda deyil, hüququn müxtəlif sahələrini tənzimləyən normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapır. Bir çox normativ aktlar eyni vaxtda özlərində konstitusiya, maliyyə, mülki və digər hüquq sahələrinin normalarını əks etdirir.

İnzibati hüququn mənbələrinə aşağıdakı normativ hüquqi aktlar aid edilə bilər:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il (26 sentyabr 2016-cı il tarixdə olan dəyişiklik və əla-

² Ağamusa Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005, 452 səh.

³ Kemal Gözlər. İdarə Hukuku Dersləri, Üçüncü Baskı, Bursa - 2005, s 153-185.

vələrlə).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunan ümumi normaların əksəriyyəti mahiyyətcə inzibati-hüquqi məzmununa malikdir. Bu normalara misal olaraq, Konstitusiyada icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı olan aşağıdakı müddəaları göstərmək olar:

- icra hakimiyyəti, onun orqanlarının təşkil edilməsi və fəaliyyətlərinin əsaslarını müəyyən edən normalar (mad. 99, 103¹, 109, 113-120, 124 və s.);

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının əsaslarını müəyyən edən normalar (mad. 54-55);

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların vəzifələrini müəyyən edən normalar (mad. 72-80).

2. Sahəvi qanunlarda təsbit edilən inzibati hüquq normaları. Qanunvericilik aktları içərisində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilən və məzmununda inzibati hüquq normaları olan qanunlar və qərarlar mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bunlara misal olaraq, “Polis haqqında”, “Fövqəladə vəziyyət və sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejimi haqqında”, “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında”, “İnzibati icraat haqqında” və “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarını göstərmək olar.

3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar inzibati hüququn mənbələri hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi qaydalar müəyyən etdikdə fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir.

İnzibati hüququn mənbələrinə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi aşağıdakı fərmanları misal göstərmək olar:

- “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirlə-

ri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı;

- “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı;

- “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı;

- “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli Fərmanı;

- “Rayon (şəhər) məhkəmələrinin baxdığı inzibati xətalər haqqında işlər üzrə protokol tərtib etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 may 2017-ci il tarixli Fərmanı.

4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktları inzibati hüququn mənbələri sırasına daxildir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 120-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ümumi qaydalar müəyyən etdikdə qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir.

İnzibati hüququn mənbələri kimi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aşağıdakı qərarlarını göstərmək olar:

- “İnzibati xəta haqqında protokolun, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən inzibati xəta haqqında işə baxılarkən çıxarılan qərarın və inzibati xəta haqqında işin aidiyyəti üzrə göndərilməsi barədə qərardadın formalarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 noyabr 2016-cı il tarixli 466 nömrəli Qərarı.

- “Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanları əmək-

daşlarının attestasiyasının keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 dekabr 2017-ci il tarixli 553 nömrəli Qərarı;

- “İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı götürülmüş tez xarab olan mallar barəsində sərəncam verilməsi Qaydasının” təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 dekabr 2017-ci il tarixli 564 nömrəli Qərarı.

5. Azərbaycan Respublikasının nazirlik, komitə və xidmətlərinin normativ aktları sahələrarası və sahəvi miqyasda inzibati hüququn mənbələri hesab olunur. İnzibati hüququn qeyd edilən mənbələrinə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Azərbaycan Respublikası DİN-in 03 noyabr 2011-ci il tarixli 680 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında” Təlimat;

- Azərbaycan Respublikası DİN-in 12 yanvar 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın təşkilinə dair Təlimat”;

- Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 6 avqust 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əraziləri işğal olunmuş rayon icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq olunan yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən verilən aylıq müavinəti alan məcburi köçkünlərin siyahısının təqdim olunması elektron xidməti üzrə inzibati rəqlament” və s.

7. Dövlətlərarası müqavilələrdə icra hakimiyyəti sistemində daxil olan subyektlərin (icra orqanı, publik hüquqi şəxs və s.) fəaliyyətinə dair inzibati hüquq normalarına rast gəlinir. Həmin hallarda bu müqavilələr inzibati hüququn mənbəyi qismində çıxış edir.

8. İdarə, müəssisə və təşkilat rəhbərlərinin qəbul etdikləri idarəetmə aktları (təşkilatdaxili xarakterli) inzibati hüququn

mənbəyi hesab olunur.

Normativ hüquqi aktlar müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən öz səlahiyyətləri daxilində qəbul edilir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikasında normativ hüquqi aktların hazırlanması, qəbul olunması, rəsmiləşdirilməsi, dərc edilməsi, qüvvədə olması, şərh edilməsi və sistemləşdirilməsi qaydaları “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu ilə tənzimlənir. Normativ hüquqi aktlar məzmun və qəbul olunma baxımından əsasən üst-üstə düşmür, təsirinə görə müxtəlif obyektlərə və ərazi məkanına şamil olunur. Cəmiyyətin inkişafı göstərir ki, müəyyən zaman ötdükdən sonra ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi mürəkkəbləşir və müəyyən ziddiyyətlər meydana çıxır. Nəticədə normativ hüquqi aktların sayının artması və onlardan istifadənin çətinləşməsi müşayiət olunur. Bu baxımdan qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi məqsədmüvafiq hesab olunur. Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunvericiliyin sistemləşdirilməsində məqsəd normativ-hüquqi tənzimlənmənin ictimai həyatın normal axınıni təmin edən alətə çevrilməsi və cəmiyyətin marağına səmərəli şəkildə təsirinin təşkilindən ibarətdir.

Normativ hüquqi aktların (qanunvericiliyin) sistemləşdirilməsi hüquq normalarının qaydaya salınmasına və təkmilləşdirilməsinə yönələn fəaliyyətdir. Sistemləşdirmə nəticəsində hüquq normaları arasındakı ziddiyyətlər aradan qaldırılır, müasir tələblərə cavab verməyən normalar ləğv edilir və ya dəyişdirilir, eləcə də ictimai inkişafın tələblərinə cavab verən yeni və daha təkmil normalar (qanunvericilik aktı) yaradılır. Normativ hüquqi aktlar müəyyən sistem əlamətlərinə görə qruplaşdırılmaqla məcəllələrdə, qanunvericilik külliyyatında və başqa sistemləşdirilmiş aktlarda toplanır.

Normayaradıcılıq (hüquqyaradıcılıq) təcrübəsində normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsinin əsasən üç formasından istifadə olunur:

1. məcəllələşdirmə;
2. inkorporasiya;
3. konsolidasiya.

Məcəllələşdirmə mövcud qanunvericiliyin dərinədən və hər-tərəfli yenidən işlənməsi və ona yeni əhəmiyyətli dəyişikliklə-rin edilməsi yolu ilə yeni sistemləşdirilmiş normativ hüquqi ak-tın yaradılması üzrə dövlətin hüquqyaratma orqanlarının fəaliy-yətidir.

Məcəllələşdirmə aktları məzmun və adları baxımından aşağıdakı üç növə bölünür:

- əsaslar;
- məcəllə;
- nizamnamə, əsasnamə.

Əsaslar - müəyyən hüquq sahəsinin və ya dövlət idarəetmə sahəsinin mühüm müddəalarını (əsas başlanğıclarını) müəyyən edən normativ hüquqi aktdır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, adı çəkilən normativ hüquqi aktlardan əsasən federativ dövlətlərin hüquq yaradıcılığında istifadə edilir.

Məcəllə - ictimai həyatın hüquqi tənzimlənmə tələb edən sahələrində qüvvədə olan məcəllələşdirmə aktlarının geniş yayılmış növüdür. Adətən məcəllələrdə aidiyyəti hüquq sahəsinin bütün və ya daha vacib normaları öz əksini tapır. Məsələn: Mülki Məcəllə, Mülki Prosesual Məcəllə, Əmək Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsi, İnzibati Xətalər Məcəlləsi, İnzibati Prosesual Məcəllə və s.

Nizamnamə, əsasnamə - yalnız qanunverici orqan tərəfin-dən deyil, həmçinin digər hüquqyaratma orqanları (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Nazirlər Kabineti) tərəfindən qəbul edilən xüsusi məcəllələşdirmə aktlarıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fər-manları ilə təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən

qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə təsdiq edilir.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar qərarlarla təsdiq edilir.

Adları çəkilən hər üç subyekt tərəfindən qəbul edilən normativ hüquqi aktlara ardıcılıqla misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli 518 nömrəli Fərmanı;

- “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddələrinin pozulmasına görə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ödənilən cərimələrdən daxil olan vəsaitin 25 faizinin Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin yol patrul xidmətini həyata keçirən və yol hərəkətinin tənzimlənməsinə cəlb olunan əməkdaşlarının aylıq vəzifə maaşlarına əlavənin verilməsi üçün istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyul 2013-cü il tarixli 171 nömrəli Qərarı;

- “Nəqliyyat vasitələrinə texniki baxışın keçirilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu üzrə inzibati rəqlament”in təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Kollegiyasının “30 noyabr 2012-ci il tarixli “Q66-001-12” nömrəli Qərarı;

İnkorporasiya (latınca “incorporatio” sözündən olub, birləşdirmə mənasını verir) - qüvvədə olan normativ hüquqi aktların məzmununu dəyişdirmədən müəyyən qaydada toplularda və ya külliyyatda birləşdirilməsidir. İnkorporasiyanı hüquq normasını ləğv etməyə, dəyişdirməyə, yaxud yeni norma müəyyən etməyə səlahiyyəti olmayan orqan aparır. Burada yalnız hüquq yaratma orqanının etdiyi dəyişiklik və əlavələr topluda əks et-

dirilir.

Qeyd edilməlidir ki, hüquq nəzəriyyəsində inkorporasiyanın rəsmi və qeyri-rəsmi forması fərqləndirilir.

Rəsmi inkorporasiya - hüquq normalarının səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qüvvədə olan normativ hüquqi aktların məcmusunun nəşri yolu ilə qaydaya salınmasıdır. Bu orqanlar tərəfindən nəşr edilən qanunvericilik topluları rəsmi xarakter daşıyır.

Rəsmi inkorporasiyanın iki növü mövcuddur:

- xronoloji;
- predmet üzrə (sistematik).

Xronoloji inkorporasiya - sistemləşdirmə forması olub, normativ hüquqi aktların qaydaya salınmasıdır. Adı çəkilən inkorporasiya normativ hüquqi aktların dərc olunduğu və qüvvəyə mindiyi vaxt əsasında aparılır. Sistematik (predmet) inkorporasiya - qüvvədə olan normativ hüquqi aktların predmet əlaməti üzrə (hüquq sahələrinə, institutlarına, dövlət fəaliyyətinin sahələri baxımından) qaydaya salınmasıdır. Qeyri-rəsmi inkorporasiya - xüsusi hüquqyaratma səlahiyyətləri olmayan təşkilatlar və ayrı-ayrı vətəndaşlar tərəfindən (təhsil müəssisləri, idarələr, alimlər və s.) qanunvericiliyin zahiri işlənməsidir.

Konsolidasiya - sistemləşdirmə forması olub, ictimai münasibətlərin eyni sahəsində fəaliyyət göstərən bir neçə normativ hüquqi aktın məzmunu dəyişilmədən vahid formada birləşdirilməsidir. Konsolidasiyanın nəzərəcarpacaq xüsusiyyəti onun məcəllələşdirmə və inkorporasiyanın bəzi cəhətlərini özündə əks etdirməsidir. Konsolidasiya aktı toplu xarakterli normativ hüquqi aktdır. Məhz bu cəhətdən konsolidasiya məcəllələşdirməyə oxşardır.

Nəticə etibarilə qeyd edə bilərik ki, hüquqyaratma prosesində inzibati hüquq normalarının sistemləşdirilməsi normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsi qaydasına uyğun aparılır. Normativ hüquqi aktların, o cümlədən idarəetmə aktlarının sistemləşdirilməsi nəticəsində aidiyyəti əməkdaşların və bu sahə ilə maraqlanan şəxslərin fəaliyyəti asanlaşır.

§ 4. İnzibati hüquq elminin predmeti, sistemi, vəzifələri və onun inkişafı

Hüquq elmləri sırasına daxil olan İnzibati hüquq xüsusi xarakterizə olunan elm sahələrinə aiddir. Bu elm sahəsində inzibati hüquq normalarının tədqiqi və təhlilinin aparılması, sistemləşdirilməsi, eləcə də onların dövlət idarəetmə sistemində rolunun müəyyən edilməsi diqqət çəkir.

Ukraynalı hüquqşünas, professor A.İ. Berlaç qeyd edir ki, İnzibati hüquq idarəetmə fəaliyyətində ictimai münasibətləri, inzibati hüquq subyektlərinin davranış forma və metodunu, həmçinin onların funksiya və səlahiyyətlərini tənzimləyirsə, İnzibati hüquq elmi isə inzibati-hüquqi kateqoriya və normaları öyrənir, inkişaf etdirir və müvafiq tövsiyələr hazırlamaqla, inzibati qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradır⁴.

Əldə olunan elmi tədqiqatların nəticələri inzibati hüquq normalarında deyil, elmi təsnifatlarda, şərhlərdə, fikirlərdə öz əksini tapır. Elmi nailiyyətlər elmi məruzələr, məqalələr, monoqrafiyalar, kitablar və s. formada olur.

İnzibati hüquq elminin məzmunu eyni adlı hüquq sahəsi və onun predmetinin tənzimlənməsi haqqında elmi təsəvvürlərin və anlayışların, biliklərin və nəzəri əsasların sistemindən ibarətdir.

İnzibati hüquq elminin predmeti dövlət idarəetmə sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin və həmin münasibətləri tənzimləyən inzibati hüquq normalarının tədqiq edilməsi, realizəsi təcrübəsinin təhlili, eləcə də ictimai münasibətlərin inzibati-hüquqi tənzimlənməsinin ümumi və səciyyəvi qanunauyğunluqlarının öyrənilməsindən ibarətdir.

İnzibati hüquq elmində aşağıdakı əsas müddəalar tədqiq edilir:

- dövlət idarəetmə sahəsində fiziki şəxslərin hüquqi vəziyyəti

⁴ Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет “Украина”, 2005., 472 с.

yəti;

- dövlət idarəetmə orqanlarının hüquqi vəziyyəti;
- dövlət idarəetmə sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarının hüquqi vəziyyəti;
- dövlət və ictimai qulluqçuların inzibati-hüquqi statusu;
- dövlət idarəetməsinin forma və metodları;
- ümumi, sahəvi və ərazilərarası idarəetmədə tənzimlənmə;
- inzibati proses;
- inzibati-yurisdiksiya fəaliyyəti;
- dövlət idarəetməsində qanunçuluğun və intizamın təmin edilməsi.

Elmi tədqiqatların nəticələri idarəetmənin bütün sahələrində inzibati-hüquqi tənzimlənmənin effektivliyinin yüksəldilməsinə və inzibati hüquq normalarının tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsinə istiqamətləndirilmiş tövsiyələrin işlənilməsinə hazırlanmasından ibarətdir. İnzibati hüquq elmində istifadə olunan elmi anlayışlar və kateqoriyalar aparılan elmi tədqiqatlar nəticəsində formalaşır və təkmilləşir.

Qeyd edilən prosesdə İnzibati hüquq elmi dövlət idarəetmə mexanizminin və inzibati-hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsinə və inkişafına fəal təsir göstərir. İnzibati hüquq elminin nəzəri əsasları fəlsəfi və ümumsosioloji elmlər, sosial idarəetmə nəzəriyyəsi, hüquq nəzəriyyəsi və sosiologiyanın əsaslarından təşkil olunub.

İnzibati hüquq sahəsində elmi tədqiqatlar üçün dövlətin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətinin təşkili və təkmilləşdirilməsi, bu fəaliyyətin hüquqi cəhətdən təmin edilməsi məsələləri üzrə qərarlar böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İnzibati hüquqda olan problemlərin elmi tədqiqi üçün qüvvədə olan qanunvericilik və onun tətbiqi təcrübəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara əsasən aşağıdakı normativ hüquqi aktlar aid edilir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası;

- referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- Azərbaycan Respublikasının qanunları;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları;
- Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları.

İnzibati-hüquqi tədqiqatların nəzəri əsaslarını milli və əcnəbi hüquqşünasların elmi əsərləri, məqalələri və monoqrafiyaları təşkil edir. Bu sahəyə aid olan problemləri həll etmək üçün dövlət idarəetmə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti, idarəetmə sistemi və strukturunun təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin, habelə tətbiqetmə təcrübəsinin və s. öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnzibati hüquq elminin metodoloji əsaslarını elmi tədqiqlərin tarixi, müqayisəli-hüquqi, məntiqi və sosioloji üsulları təşkil edir.

İnzibati hüquq elminin vəzifələri

Hər bir elm sahəsinin olduğu kimi, İnzibati hüquq elminin yarandığı dövrdən müasir günümüzdə qədər müəyyən vəzifələri mövcud olub. İnzibati hüquq elm sahəsi kimi dövlət idarəetməsi, əsasən də icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsindən bəhs etdiyi üçün onun inkişafı zəruridir.

İnzibati hüquq elminin vəzifələrinə aiddir:

- inzibati hüquq normalarının, onların tənzim etdiyi müvafiq ictimai münasibətlərin sosial proseslərə təsir göstərmə və realizə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və aşkar edilməsi;

- inzibati-hüquqi təzahürlərin elmi tədqiqi, onların dinamikası, keçmişinin öyrənilməsi və inkişaf proseslərinin aşkar edilməsi;

- dövlət aparatı strukturu və inzibati-hüquqi tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanması.

- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, iqtisadi

tənzimlənmə çərçivəsində bazar münasibətlərinin inzibati-hüquqi tənzimlənməsi və digər problemlərin həll edilməsi üzrə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

İnzibati hüquq elminin funksiyaları

İnzibati hüquq elminin funksiyaları aidiyyəti elmi təsəvvürlərin inkişafına, öyrənilməsinə, düzgün dərk edilməsinə və onlardan təcrübi fəaliyyət prosesində istifadə edilməsinə xidmət edir.

İnzibati hüquq elminin funksiyalarına aid edilə bilər:

- nəzəri;
- tətbiqi;
- tərbiyəvi.

İnzibati hüquq elminin nəzəri funksiyasının məzmunu hüquq elmlərinin və sosial idarəetmənin ümumi nəzəriyyəsinin inkişaf etməsinə köməklik göstərməkdir.

Tətbiqi funksiyanın məzmunu dövlət aparatının fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanmasından, inzibati-hüquqi təzahürlərin öyrənilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılmasından (mühazirə, dərs vəsaiti, dərslik, monoqrafiya, məqalə və s. hazırlanması) və hüquqi birləşmələrin təbliğ edilməsindən ibarətdir.

Tərbiyəvi funksiyanın məzmunu sosial proseslərin idarə edilməsi, inzibati hüquq normalarının realizəsinin zəruriliyi, onların vətəndaş və qulluqçular tərəfindən başa düşülməsi, eləcə də lazımi vərdiş və yanaşma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə köməklik göstərməkdən ibarətdir.

İnzibati hüquq elminin sistemi

İnzibati hüquq müstəqil elm sahəsi kimi müvafiq sistemə malikdir. İnzibati hüquq institutları onun məzmununu təşkil

edir. Onun sistemi institutlar arasındakı daxili əlaqələr əsasında təşkil edilir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, İnzibati hüquq elminin sistemi İnzibati hüquq sahəsinin sistemi ilə üst-üstə düşür. İnzibati hüququn sistemi ilə müqayisədə İnzibati hüquq elminin sistemi daha geniş diapazona malikdir. Hüquq mənbələrində qeyd olunduğu kimi, İnzibati hüquq elmi yalnız inzibati hüquq normalarını tədqiq etmir. Bu tədqiq dairəsinə (diapazonuna) digər nəzəri problemlər də aiddir. Məhkəmə, prokurorluq, vəkillik kimi icra hakimiyyəti sisteminə daxil olmayan orqanların fəaliyyətinin təşkilati məsələləri və bu sahəyə aid olan problemlərin həlli istiqamətlərinin müəyyən edilməsi deyilənə əyani misal ola bilər.

Ali təhsil müəssisələrində tədris olunan İnzibati hüquq elmi eyni adlı hüquq sahəsi əsasında formalaşır. Qeyd olunmalıdır ki, İnzibati hüquq kursunun sistemi özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Zənnimizcə, bu kursun sistemi aidiyyəti tədris materiallarının daha asan və müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsinə yardım edən şəkildə formalaşdırılıb. İnzibati hüquq kursunda ali təhsil müəssisəsinin təyinatı və müvafiq ixtisaslaşma nəzərə alınmalıdır.

Klassik olaraq İnzibati hüquq kursu üç hissədən ibarətdir. İnzibati-hüquqi tənzimlənmə predmetinə, mexanizminə, fiziki, hüquqi və vəzifəli şəxslərin inzibati-hüquqi statusuna və s. aid olan suallar birlikdə kursun birinci (ümumi) hissəsini təşkil edir.

İdarəetmə sahələrində və bölmələrində ictimai münasibətlərin inzibati-hüquqi tənzimlənməsinə aid olan suallar kursun ikinci (xüsusi) hissəsini təşkil edir.

İnzibati-yurisdiksiya fəaliyyətinə aid olan suallar kursun üçüncü hissəsini təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, İnzibati hüquq kursunun sistemini təşkil edən hər bir hissə öz daxili strukturuna malikdir.

İnzibati hüquq elmi digər elmlərlə sıx bağlıdır. Bu hüquq elmi daha çox idarəetmə elmi ilə yaxındır. İdarəetmə elmi sosi-

al idarəetmə sahəsində təşkilati və digər münasibətləri tədqiq etməklə, daha effektiv idarəetmə forma və metodlarını işləyib hazırlayır. İdarəetmə elmi kompleks xarakterli olub, kibernetika, sosial psixologiya, hüquq və digər elmlərin müddəalarından istifadə edir. İdarəetmə elminin nəzəri əsasları İnzibati hüquq nəzəriyyəsinin metodoloji əsası kimi çıxış edir.

İnzibati hüquq elmi Hüquq nəzəriyyəsi, Dövlət və hüquq tarixi fənləri, habelə konstitusiya, informasiya, maliyyə və digər hüquq sahələri üçün başlanğıc olan nəzəri əsasları da tədqiq edir.

İnzibati hüquq elmi bəzi məsələlərin həll edilməsi üzrə digər hüquq elmləri olan İnzibati-prosessual hüquq, Mülki hüquq, Mülki-prosessual hüquq, Cinayət hüququ, Cinayət prosesual hüququ, Əmək hüququ və digərləri ilə üzvi surətdə bağlıdır.

§ 5. İnzibati hüquq elminin formalaşması

İnzibati hüquq elmi müasir elmlər sırasına daxil olmaqla, inkişaf başlanğıcını hakimiyyətlərin bölgüsü və hüquqi dövlət nəzəriyyəsiindən götürüb. İnzibati hüquq elmi Qərbdə inkişaf edən rəasional elmin həm bir hissəsi, həm də nəticəsidir. Burada dövlət bir “mexaniki” rəasional təzahür kimi formalaşmış və əsas funksiya daşıyıcısına çevrilmişdir.

Məlum olduğu kimi, orta əsrlərdən etibarən ictimai təcrübə və tələbatdan irəli gələrək bütün dövlət və həyati məsələlər (hadisələr) barədə məlumatlar toplamaq mümkün idi. Bu məlumatlar ayrı-ayrılıqda qruplaşdırılıb, müvafiq hüquq normaları ilə tənzimləndirdi.

XVIII əsrdə idarəetmə elmi “Kameral” və “Polis elmi” kimi inkişaf edirdi. Mütləqiyyət dövründə İnzibati hüquq elminin predmetinin tədqiqi üçün elmi təhlildən və nəzəri yanaşmadan heç istifadə olunmayıb. Həmin dövrlərdə dövləti monarxlar, çarlar, şahlar, knyazlar və s. təmsil edirdi. Onların iradəsi özlü-

yündə qanun sayılırdı və həyata keçirdikləri idarəçilik üsulları hüquqi təbiəti baxımdan normativ qaydalara uyğun gəlmirdi. Təbii ki, bu dövrdə İnzibati hüququn bir elm kimi müstəqil predmeti yox idi. Başqa sözlə desək, idarəçilik fəaliyyəti heç bir normativ tənzimlənmə olmadan həyata keçirilirdi.

Mütləqiyyət dövründə sistemli İnzibati hüquq elmi yaranmayıb. Mütləq monarxiya dövründə hakimiyyətin bölgüsündə sistemliliyin və inzibati-hüquqi qaydaların olmamağı baxımdan müstəqil və sistemli idarəçilik elminin yaranması qeyri-mümkün idi⁵. Bu özlüyündə həmin siyasi rejimin mahiyyəti ilə izah olunur. Həmin dövrdə insanların dövlət hakimiyyətinə münasibətdə subyektiv hüquqlarının hüquqi cəhətdən tanınması hakimiyyətdə olan şəxslərin iradəsindən kənar idi.

İnzibati hüquq elminin inkişafına ilkin başlanğıcı verən elmlər arasında xüsusi yeri “Kameralistika” elmi tutur. “Kameralistika” müstəqil bir elm sahəsi kimi XVII əsrdə Avstriya və Almaniya dövlətlərində yaranmışdır. Alman məfhumu olan “kameralien” latın mənşəli “camera” sözündən olub, tərcümədə inzibati idarəçilik elmi deməkdir. Adı çəkilən elm sahəsinin kökləri XVI əsrə gedib çıxır. Həmin dövrdə dövlətin, məlumatların, hərbiçilərin saxlanılmasına olan böyük tələbatdan və iqtisadi siyasətin inkişafından irəli gələrək, kameralistika sahəsində elmi müddəalar və təsəvvürlər yaranmışdır. “Kameralistika” elmi mütləqiyyət dövründə “Polis elmi” kimi adlanırdı. Bu elm sahəsinin predmetinə idarəçilik qaydaları, onun struktur təşkili və inkişaf istiqamətləri daxil idi.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, həmin dövrdə mövcud olan “Polis elmi”nin müasir həyatımızda hüquq-mühafizə orqanı kimi fəaliyyət göstərən polislə heç bir bağlılığı yoxdur.

“Kameralistika” elmi siyasi mahiyyətindən irəli gələrək iqtisadiyyat və dövlətinin maliyyə mənbələri ilə bağlı təlimləri də tədqiq edirdi. Yaradılmış nəzəri əsaslar üzərində yeni elm sahəsi olan “İnzibati hüquq” meydana gəlmişdir.

⁵ Wolf H.J.Bachof O. Verwaltungsrecht J. 9 Aufl. Munchen.1974. p 59-64

Orta əsrlərdə Avropa universitetlərində tədris olunan “Kameralistika”ya “İnzibati hüquq” və “İqtisadiyyat” fənləri daxil idi. Prussiya kralı I Vilhelm Qalle və Frankfurt şəhərlərində olan universitetlərdə “Kameralistika” kafedrasının yaradılması barədə fərmanlar vermişdir. Universitetlərdə tədris olunan yeni elm sahəsi olan “Kameralistika” XVIII əsrin əvvəllərindən sürətlə inkişaf etməyə və çiçəklənməyə başladı. Dövlətin siyasəti ilə bağlı vacib fənləri özündə cəmləşdirməklə, bu elm sahəsi özünün tədqiqat predmetini genişləndirdi. Onun predmetinə iqtisadi, siyasi, polis, maliyyə, aqrar, manufaktura və mədən ti-kintisi kimi sahələr də daxil edildi. Zaman keçdikcə “Kameralistika” fənninin elmi əhəmiyyəti artırdı və 1752-ci ildə Vyana, 1755-ci ildə Qettingen universitetlərində bu elm tədris olunma-ğa başladı. XIX əsrin II yarısından başlayaraq “Kameralistika” fənni Rusiya universitetlərində də tədris olunmağa başladı.

XVIII əsrdə idarəetmə elminin sürətlə inkişaf etməsi nəti-cəsində idarəetmə problemləri ilə bağlı elmi işlərin sayının ço-xalması müşahidə olunurdu. Əldə olunan elmi nailiyyətlər xa-raktercə elmi sistemlilikdən çox, təcrübi vasitəyə daha yaxın idi. Həmin dövrün ədəbiyyatlarında dövlət hakimiyyətinin güc-ləndirilməsi və genişləndirilməsi cəhətlərindən irəli gələrək, idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması sualları əsasən təhlil obyektinə çevrilmişdir. Burada məqsəd, ölkədə vergilərin və başqa yığımların toplanılması səviyyəsinin artırılması, həmçi-nin təsərrüfat və ümumi rifahın yüksəldilməsi idi.

XVIII əsrin axırlarında Avropa ölkələrində dövlətin “yaxşı qayda” təmin etməsinin hüquqi adı kimi “polis hakimiyyəti” deyilən anlayış formalaşmışdır.

XIX əsrə qədər dövlət polis hakimiyyətinin təyinatı kimi vətəndaşların xoşbəxtliyinin, təhlükəsizliyinin və firavanlığının təmini kimi çıxış edirdi. Buna müvafiq olaraq, “polis” məfhu-mu “daxili idarəetmə” məfhumu ilə əvəz olunmağa başladı. Bu səbəbdən də idarəetmə ilə bağlı elmi əsərlər “Polis elmi”nə aid edilirdi. Həmin elmi əsərlərdə inzibati hərəkətləri reallaşdırmaq

üçün idarəetmə işlərindən ibarət konkret fəaliyyət istiqamətləri, təlimatlar və təcrübi tövsiyələr öz əksini tapırdı.

İdarəetmənin inkişafı ilə əlaqədar “İnzibati hüquq” Avropa dövlətlərinin hüquq sistemində aparıcı hüquq sahəsinə çevrildi. Onun səciyyəvi məfhumları, hüquq normaları və kateqoriyalar sistemi yaradıldı, eləcə də fəaliyyətinin forma və metodları müəyyənləşdi. Tədrisən “İnzibati hüquq” müstəqil predmeti olan hüquq fənni kimi təqdim olunur və ayrıca hüquq doktrinasi kimi formalaşdı.

Müstəqil “İnzibati hüquq” elminin yaranması “Polis hüququ”nun (elminin) “Kameralistika”dan ayrılması ilə baş vermişdir. “Polis elmi”nin həmin dövr üçün ən aparıcı alimləri İ.Q.Yusti və E.Fon Zennefels olmuşdur. 1717-1771-ci illərdə həmin alimlərin səyi nəticəsində polisin, penitensiar müəssisələrin və maliyyə sahələrinin işlərində müsbət dəyişikliklər əldə edilmişdir. 1799-1806-cı illərdə Q.Fon Berqon tərəfindən 7 cildlik “Alman polis hüququnun sorğu kitabçası”nda hüquq məfhumlarını cəmləşdirmişdir. 1756-cı ildə İ.Q. Yusti ilk dəfə olaraq “Polis elminin əsasları” əsərində “Kameralistika” ilə “Polis elmi”nin ayrılmasını əsaslandırmışdır. O, 1758-ci ildən 1764-cü ilə qədər dövlət maliyyəsi, pul-əmtəə sistemi, istehsal müəssisələri və kilsə mülkiyyəti ilə bağlı müəyyən elmi əsərlər yazmışdır.

Beləliklə, “Polis elmi”nin vacib məsələlərinin araşdırılması ilə bağlı müstəqil tədqiqatların aparılmasına zəmin yaranırdı. Bu elmin inkişafına öz töhfəsini verən alimlər arasında İoaqan Pyuter xüsusi yer tutur. Onun fikrincə, polis elminin ümumi hüquqda öz yeri vardır.

Cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmini polis hakimiyyətinin əsas vəzifəsi olmalı və keçmişdən fərqli olaraq, cəmiyyətin rifahının yüksəldilməsi polis hakimiyyətinin deyil, ölkədəki siyasi hakimiyyətin vəzifələri sırasına daxildir. Adı çəkilən müəllif tərəfindən imperiya dövrlərinin də idarəetmə tarixi tədqiq olunmuşdur.

XVIII əsrin sonlarından etibarən Q.Berq polis haqqında təlimlərə siyasi-hüquqi kateqoriyaları əlavə etmiş və həmin hüquqi materiyanın elmi tədqiqini işləyib hazırlamışdır. Hüquqi dövlət prinsipinin hərtərəfli möhkəmlənməsi həmin dövrlərdə idarəetməni əvəz edən “polis” məfhumuna da müəyyən təsirlər etmişdir. Q.Berq “Alman polis hüququnun sorğu kitabçası”nda polis fəaliyyətini hüquqi dövlət prinsipinə müvafiq məhdudlaşdırmağa cəhd göstərmişdir. O, polis anlayışını təhlükəsizliyin təmin edilməsi anlayışına kimi sadələşdirmişdir. Bu anlayışa yeni məzmun verilməsi idarəetmə sahəsinə yeni biliklərin daxil edilməsi ilə üst-üstə düşmüşdür.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, bunların əsasını hüquqi dövlətlə bağlı təsəvvürlər təşkil edirdi. XVIII əsrdən başlayaraq humanist ideyaların təsiri nəticəsində “Polis elmi” dəyişikliklərə məruz qaldı və hüquqi dövlətə məxsus “liberal düşüncələr” formalaşmağa başladı.

Müasir İnzibati hüquq elminin formalaşması dövrünün bir hissəsi də Azərbaycanın keçmiş Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu dövrə aiddir. Belə ki, 1991-ci ilə qədər 70 il müddətində “İnzibati hüquq”un inkişafı Sovet İttifaqı mərhələsini keçmiş və onun bu mərhələdəki inkişafını birmənalı qiymətləndirmək sağlam düşüncəyə zidd olar.

İnzibati hüququn bu mərhələdəki inkişafını həm “marksizm-leninizm” ideologiyasının, həm də kommunist ideologiyasının aparıcısı kimi qiymətləndirmək olar. Sovetlər İttifaqı dövrünün “İnzibati hüquqçularının” ümumi səyi ilə dövlət idarəetmə aparatlarının təşkili və fəaliyyət göstərməsinin bir çox aspektləri, inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmi, eləcə də inzibati prosesin və inzibati yurisdiksiyanın nəzəri əsasları işlənilib hazırlanıb.

“İnzibati hüquq” elminin inkişafı SSRİ-yə daxil olan respublikalarda, o cümlədən ölkəmizdə milli azadlıq hərəkatının nəticəsi olan müstəqilliyin əldə edilməsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Bu dövrdə İnzibati hüquq elminin inkişafını şərtlən-

dirən amillər sırasına dövlətin idarəedilməsi ilə bağlı yeniliklərin axtarışı və nümunəvi idarəçilik modellərinin yaradılması kimi məqsədlər daxildir.

Müasir İnzibati hüquq elminin qarşısında inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizminin və idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, bu sahə ilə bağlı qanunvericiliyin müasir səviyyəyə çatdırılması, eləcə də hüquq tətbiqetmənin effektivliyinin yüksəldilməsi, qanunçuluğun, hüquq qaydasının, intizamın möhkəmləndirilməsi və digər zəruri sayılan vəzifələr durur.

III fəsil

İnzibati hüquq normaları

§ 1. İnzibati hüquq normalarının anlayışı və quruluşu

İnzibati hüququn mahiyyəti, sosial təyinatı və rolu barədə məlumatların asan əldə edilməsi üçün onu təşkil edən hüquq normalarının təhlili aparılmalıdır. Məlumdur ki, hüquq norması təyinatı baxımından müəyyən davranış qaydasıdır. Bu normalara əməl olunması üçün müxtəlif növ təşkilati, izahedici və həvəsləndirici vasitələrdən istifadə olunur. Hüquq normasına riayət etməyənlərə qarşı hüquqi məcburetmə tədbirləri qismində intizam, inzibati və cinayət məsuliyyəti tətbiq olunur. Qeyd edilən xüsusiyyətlər bütünlükdə inzibati hüquq normalarına aid edilir.

Dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyəti mexanizminin fəaliyyət göstərdiyi sahədə yaranan ictimai münasibətlərlə yanaşı, inzibati hüquq normaları ilə qanunverici hakimiyyət və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında idarəetmə xarakterli təşkilatdaxili münasibətlər, həmçinin dövlət qulluğu ilə bağlı yaranan münasibətlər də nizama salınır. Ölkə ərazisində dövlət idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə bağlı xüsusi səlahiyyətlərin verilməsi zamanı yaranan ictimai münasibətlər də inzibati hüquq normaları ilə nizama salınır.

İnzibati hüquq normalarının vəzifələrinə aiddir:

- dövlət idarəetmə sisteminin müxtəlif elementlərinin tənzimlənməsi;

- idarəedən və idarəolunan sistemlər arasında yaranan daha məqsədəuyğun və elmi cəhətdən əsaslandırılmış qarşılıqlı münasibətlərin möhkəmləndirilməsi;

- idarəetmənin müxtəlif sahələrində dövlət orqanlarının idarə, müəssisə, təşkilat və vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqələrinin və idarəetmənin müxtəlif sahələrində əlaqələrin tənzimlənməsi.

Qeyd edilməlidir ki, inzibati hüquq normaları inzibati hü-

quq sahəsinin predmetini təşkil edən bütün ictimai münasibətləri tənzimləyir.

İnzibati hüquq norması - dövlət idarəetməsi və icra hakimiyyəti mexanizminin fəaliyyəti sahəsində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətləri tənzimlənmə məqsədi ilə dövlətin səlahiyyətli subyekti tərəfindən müəyyən edilən davranış qaydasıdır. O, digər hüquq sahələrinin normaları kimi müvafiq quruluşa malikdir.

İnzibati hüquq normasının quruluşu dedikdə, onu təşkil edən elementlərin vəhdəti və onların qarşılıqlı əlaqədə olması başa düşülür.

İnzibati hüquq norması quruluşca aşağıdakı üç elementdən ibarətdir:

- 1) hipoteza;
- 2) dispozisiya;
- 3) sanksiya.

Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, hipoteza (ehtimal) normada əks olunan qaydanın hansı faktiki şəraitdə realizəsini özündə ehtiva edir.

Hipoteza - inzibati hüquq normasının quruluşunun bir elementi kimi, özündə normanın realizəsinin faktiki şərtlərini əks etdirir. Adı çəkilən struktur elementi özündə bilavasitə təsir etdiyi ictimai münasibətləri əks etdirir və bu təsir nəticəsində konkret hüquq münasibətini yaradır.

İnzibati hüquq normalarının hipotezasında nəzərdə tutulan şərtlər inzibati hüquq münasibətlərini yaradan, dəyişən və ləğv edən hüquqi faktlardır. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 29 noyabr 1994-cü il tarixli 928 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının şəxsiyyət vəsiqəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun tətbiqi haqqında Əsasnamə”nin 2-ci bəndinə əsasən, “...Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşı 16 yaşına çatdıqdan sonra... bir ay ərzində Qanunla müəyyən edilmiş qaydada şəxsiyyət vəsiqəsi almalıdır...”. Bununla yanaşı, “Azərbaycan Respublikası

vətəndaşının şəxsiyyət vəsiqəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 1994-cü il tarixli Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, “...hər bir vətəndaş... şəxsiyyət vəsiqəsini möhkəm saxlamağa borcludur...”. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 566-cı maddəsinə əsasən, polis orqanlarına səlahiyyət verilir ki, şəxsiyyət vəsiqəsini itirmiş şəxsi inzibati məsuliyyətə cəlb etsin. Bu halda vətəndaşın 16 yaşa çatması (hadisə) və şəxsiyyət vəsiqəsinin itirilməsi (hərəkət) hüquqi fakt kimi çıxış edir.

İnzibati hüquq normasının hipotezası “mütləq-müəyyən” ola bilər. Burada qaydanı rəhbər tutmağa əsas verən faktın olması dəqiq göstərilir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 16-cı maddəsi müəyyən edir ki, “...16.1. İnzibati xəta törədərkən on altı yaşı tamam olmuş fiziki şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar...”.

İnzibati hüquq normasının hipotezası “nisbi müəyyən” də ola bilər. Həmin variantda bu və ya digər vəziyyət yaranarsa, müəyyən qaydada hərəkət etmək lazımdır və ya müəyyən hərəkət etmək olar.

Hüquq ədəbiyyatında və müxtəlif normativ hüquqi aktlarda hipotezanın üç növü nəzərdə tutulur:

- sadə (bir şərt (şərait) müəyyən edildikdə);
- mürəkkəb (iki və daha çox şərt (şərait) müəyyən edildikdə);
- alternativ (bu və ya digər hallardan asılı olaraq davranış qaydası müəyyən edildikdə).

Hüquq tətbiqetmə prosesində inzibati hüquq normasının hipotezasının müəyyən edilməsi üçün müvafiq normanın məzmununda müstəqil söz kimi “əgər”, yaxud sözün sonunda “sa, sə”, “dıqda, dikdə, duqda, dükdə” sözlərini tapmaq tövsiyə olunur. Məsələn: İXM-in 97.1-ci maddəsinə əsasən, nəqliyyat vasitəsinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş dayanma və durma qaydalarının pozulduğu halda (*əgər* sürücü həmin nəqliyyat vasitəsinin yanında *deyilsə*), nəqliyyat vasitələri müvəqqəti

olaraq Azərbaycan Respublikasının DİN-in mühafizə olunan duracağında saxlanılır;

- İXM-in 342.1.6-cı maddəsinə əsasən, nəqliyyat vasitəsinin təkərlərində və ya banında yol örtüyünü zibilləyən palçıq varsa, yaxud onlardan yanacaq-sürtkü materiallarının, kimyəvi maddələrin, tikinti və digər materiallarının axması **olarsa**, onlarla örtüyü təkmilləşdirilmiş yollarda hərəkət etməyə görə;

- İXM-in 109.3-cü maddəsinə əsasən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs, hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsinin, habelə şahidlərin üzrlü səbəblər olmadan çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırması nəticəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın baxılması təxirə **salındıqda**, bu işə inzibati xəta haqqında işin hallarının tam, ətraflı, obyektiv və vaxtında araşdırılmasına və onun ədalətli həll olunmasına mane **olarsa**, inzibati xətanın baxıldığı yer üzrə məhkəmə həmin şəxslərin gətirilməsi barədə qərardad qəbul edə bilər;

- İXM-in 327-ci maddəsinin qeydindəki 2-ci hissəyə əsasən, sürücülük vəsiqəsi idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsinin kateqoriyasına uyğun olmayan sürücü İXM-də nəzərdə tutulmuş balla qiymətləndirilən xətaları **törətdikdə**, o, nəqliyyat vasitəsinə idarə etmə hüququ olmadan nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsinə görə inzibati məsuliyyətə cəlb edilir və ona törətdiyi xətaya müvafiq bal təyin edilir;

- İXM-in 53.0.8-ci maddəsinə görə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs **öldükdə** inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraat rədd edilir, İXM-in 36.2-ci maddəsinə əsasən inzibati xəta haqqında işə baxarkən, vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə **olduqda**, inzibati tənbeh tətbiq etməklə eyni vaxtda vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə məsələyə yalnız hakim baxa bilər.

Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, dispozisiya (sərəncam) hüquq normasının hipotезasında nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda, davranışın necə ola biləcəyini və olmalı olduğunu əks etdi-

rən elementdir.

Dispozisiya - inzibati hüquq normasının mərkəzi hissəsi olub, tövsiyə edilən, icazə verilən və ya qadağan edilən davranış qaydasının özüdür.

İnzibati hüquq normalarının dispozisiyası göstəriş, vəzifə, həmçinin qadağa və məhdudiyət kimi şərh olunur. İnzibati hüquq normalarında vəzifə və hüquq müəyyən edən dispozisiyalara az təsadüf edilir.

Dispozisiyanın izahından asılı olmayaraq, o həmişə hüquq və vəzifələrin qırılmazlığını, qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur, eləcə də subyektlərin özlərini necə aparmalı olduqlarını və apara biləcəklərini müəyyən edir.

Dispozisiyanın 4 növü fərqləndirilir:

1. Sadə - davranışın bu və ya digər birmənalı variantını əks etdirən dispozisiya (məs, İXM, mad. 358 – “İş görülərkən qaz (neft) kəmərlərinin zədələnməsi”; mad. 367-“Ümumi istifadəli avtomat telefonlarının zədələnməsi”);

2. Təsviri - müxtəlif xüsusiyyətlərlə, əlamətlərlə və anlayışlar sistemi ilə davranış qaydasını qısaca və dürüst ifadə edən dispozisiya (məs, İXM, mad. 510 – “Xırda xuliqanlıq”; mad. 525 – “Qumar oyununda iştirak etmə”; mad. 517 – “Fövqəladə vəziyyət rejimi tələblərinin pozulması”);

3. Göndərici - bu halda davranış qaydasının özü həmin normada göstərilir və istifadəçi həmin normativ hüquqi aktın digər normasında göstərilən davranış qaydasına göndərilir (məs, İXM mad. 338 – “Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması” və ya İXM mad. 337.6 – Bu Məcəllənin 337.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş xətanın törədilməsi və yol hərəkəti qaydalarının pozulması nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə və ya zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulmasına görə...”);

4. Blanket - bu dispozisiya növündə digər normativ-hüquq mənbələrinə istinad etmək vacib şərtidir (məs, İXM mad.272.1.

– “Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi qaydalarının pozulmasına...”; mad.357 – “Magistral boru kəmərlərinin mühafizəsi qaydalarının pozulması”).

Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, sanksiya (tənbeh) - hüquq normasının dispozisiyasında nəzərdə tutulan qaydanı pozana qarşı tətbiq edilən dövlət təsir (məcburiyyət) tədbirlərini əks etdirən elementdir. Sanksiya hüquq normasını pozana (müvafiq tələblərə riayət etməyə və ya göstərişləri icra etməyə) qarşı tətbiq edilən hüquqi təsir tədbirlərini əks etdirir. Nəzərə almaq lazımdır ki, sanksiya istənilən inzibati-hüquqi təsir formasını deyil, yalnız hüquqpozma ilə əlaqədar tətbiq olunan və həmin normada nəzərdə tutulmuş təsir formasını özündə əks etdirir. Bu baxımdan inzibati xəbərdaretmə tədbirləri (karantin elan edilməsi, sərhəd-buraxılış məntəqəsindən keçidin məhdudlaşdırılması, su basmış, zəlzələ olmuş yerin dövrəyə alınması və s.) sanksiya sayılmır. Belə ki, qeyd edilənlər hüquqpozmaların (inzibati xəta) törədilməsi ilə əlaqədar tətbiq edilmir. Barəsində danışılan inzibati xəbərdaretmə tədbirləri hüquq normasının sanksiyasında deyil, dispozisiyasında göstərilir.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsində sanksiyanın üç növü fərqləndirilir:

1. Mütləq-müəyyən. Burada tənbehin dəqiq növü və yaxud miqdarı göstərilir (məs, mad.356.1 – “... on manat cərimə edilir”);

2. Nisbi-müəyyən. Burada tənbehin “aşağı” və “yuxarı” həddi, yaxud “yuxarı” həddi müəyyən edilir (məs, İXM mad.362 “səksən manatdan yüz əlli manatadək məbləğdə cərimə edilir”);

3. Alternativ. Burada tənbehin bir neçə növü göstərilir (məs, İXM mad. 511 – “Avtoxuliqanlıq”, “nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ bir il müddətinə məhdudlaşdırılmaqla beş yüz manatdan yeddi yüz əlli manatadək məbləğdə cərimə edilir və ya nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ bir il müddətinə məhdudlaşdırılmaqla işin hallarına görə, pozuntunu törədənin

şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, on beş gündən bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur”.

İnzibati hüquq sanksiyalarının sistemi çox zəngin inzibati təsir vasitələri ehtiyatına və sanksiyaların növ müxtəlifliyinə malikdir. Burada orqanların və vəzifəli şəxslərin daha məqsəddəuyğun və effektiv hesab etdikləri təsir tədbirlərinin tətbiqinə qəbul edilmiş hədlər çərçivəsində imkan verilir.

Müqayisəli hüquq baxımından qeyd edə bilərik ki, cinayət qanunvericiliyinin bir sıra maddələrində hipoteza və sanksiya tam həcmdə yazılır, dispozisiya isə ümumi qaydada ifadə olunur.

Hüquqi tənzimlənmə baxımından inzibati hüquq normasının elementləri (əsasən hipoteza və dispozisiya) müxtəlif normativ hüquqi aktlarda təsbit edilir. Bu aidiyyəti münasibətlərin predmet tənzimlənməsi zərurəti ilə izah olunur. Nəzərə almaq lazımdır ki, göstərilən təqdirdə normalar öz quruluşunu saxlayır. İnzibati hüquq normasının quruluşuna daxil olan hər üç elementin cəmləşdiyi hüquqi tənzimlənmə aktı yalnız İnzibati Xətalər Məcəlləsidir. Qanunverici həmin inzibati hüquq normaları ilə adı çəkilən Məcəllənin 157-609-cu maddələrində ayrı-ayrı inzibati xəta tərkiblərini müəyyən edib.

Normativ hüquqi aktın maddəsi dedikdə, hüquq normasının ifadə forması (üsulu) başa düşülür. Burada aşağıdakı ifadə üsulları mövcuddur:

- birbaşa ifadə üsulu (hər üç element mövcud olur);
- göndərici ifadə üsulu;
- blanket ifadə üsulu.

Zənnimizcə, hüquq norması qanunun (idarəetmənin hüquqi aktlarının) maddəsi deyil, məntiqi cəhətdən tamamlanmış davranış qaydasıdır, qanunun maddəsi isə onun ifadə formasıdır.

İnzibati hüququn tənzimləyici rolu inzibati hüquq normalarında aşağıdakı hallarda özünü göstərir:

a) inzibati hüquq normaları icra hakimiyyətinin bütün sisteminin və onun ayrı-ayrı hissələrinin təşkili və fəaliyyətini

tənzimləmə xarakterinə malikdir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin siyahısı” bütün icra hakimiyyəti orqanlarının aidiyyəti fəaliyyətində rəhbər tutulur;

b) inzibati hüquq normaları dövlətin mənafeyinə uyğun olan və dövlət idarəetmə sahəsində bilavasitə fəaliyyət göstərən bütün təşkilatların və şəxslərin davranış qaydalarını (variantlarını) müəyyən edir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 iyun 2012-ci il tarixli 648 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Yerli icra hakimiyyətləri haqqında Əsasnamə”nin 2.8-ci bəndinə əsasən, yerli icra hakimiyyəti başçısının aparatının, inzibati ərazi dairələri üzrə nümayəndəliklərinin və sahə inzibati ərazi dairələri üzrə nümayəndəliklərinin strukturunu və ştat vahidlərinin sayını, yerli icra hakimiyyəti başçısının yanında olan qurumları və onların işçilərinin say həddini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, yerli icra hakimiyyəti başçısının tabeliyində olan hüquqi şəxsləri və onların işçilərinin say həddini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırmaqla Nazirlər Kabineti müəyyən edir.

Hüquqi təbiəti baxımdan inzibati hüquq normalarının məzmununda aşağıdakı kimi məsələlərə aydınlıq gətirilir:

- zəruri sayılan hərəkətlər;
- hansı hərəkətlərə icazə verilir;
- hansı hərəkətlərdən çəkinmək lazımdır;
- hansı hərəkətlər qadağan edilir;

c) inzibati hüquq normaları dövlət idarəetmə sahəsində fəaliyyət göstərərək, icra hakimiyyəti mexanizminin konstitusiyaya təyinatının effektiv həyata keçirilməsi (təmin edilməsinin) məqsədini daşıyır. Məhz bununla Azərbaycan Respublikasının qanunlarına riayət olunması və onların icrasının həyata keçirilməsi təmin edilir. Nəticə etibarilə vahid dövlət hakimiyyətinin icraedici istiqamətinin mahiyyəti ifadə edilir;

ç) inzibati hüquq normaları dövlət idarəetmə sahəsində la-

zım sayılan davranışın sərhədini müəyyən edir, həmçinin dövlət intizamının və qanunçuluq rejiminin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmi dedikdə, dövlətin məqsəd və vəzifələrinə müvafiq olaraq dövlət idarəetmə sistemində icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərə təsir edən inzibati-hüquqi vasitələr sistemi başa düşülür.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmənin məzmunu aşağıdakılarda ifadə edilir:

- idarəetmə sahəsində daha məqsədəuyğun münasibətlərin təsis edilməsi və qaydaya salınması;
- hüquqla tənzimlənən idarəetmə münasibətlərinin mühafizəsi;
- cəmiyyətdə obyektiv inkişaf qanunauyğunluqlarına uyğun olan yeni ictimai münasibətlərin yaradılması və inkişafı;
- müasir şəraitə uyğun gəlməyən ictimai münasibətlərin dövlət idarəetmə sahəsindən çıxarılması.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmə məzmunu baxımından idarəetmə münasibətlərinin qaydaya salınması, bu münasibət iştirakçılarının vəzifə və hüquqlarının təyin edilməsindən ibarətdir.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizminin elementlərinə aiddir:

1. inzibati hüquq normaları;
2. inzibati hüquq normalarının izahedici aktları;
3. inzibati hüquq normalarının tətbiqetmə aktları;
4. inzibati hüquq münasibətləri.

İnzibati hüquq normalarının təhlili prosesində onların bəzi xüsusiyyətlərinin nəzərə çatdırılması zərurəti yaranır. Belə ki, hüquq icraetmə (hüquq tətbiqetmə) və hüquq təyinetmə (hüquqyaradıcılığı) arasındakı qarşılıqlı nisbət mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Hüquq elmindən məlumdur ki, istənilən hüquq norması hüquqyaradıcılığı aktıdır və inzibati hüquq normaları da buraya

aid edilir. Qüvvədə olan qanunvericiliklə icra hakimiyyəti sisteminə daxil olan bəzi subyektlərə hüquq normaları qəbul etmək səlahiyyəti verilmişdir. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlar sırasına mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları da daxildir. Qeyd edilməlidir ki, “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanununun 20-ci maddəsi “Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları” adlanır. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və hədlərdə, yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qəbul edilə bilər.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları qərarlar formasında qəbul edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar qərarlarla təsdiq edilir. Məsələn: DİN-in 03 noyabr 2011-ci il tarixli 680 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tərəddid və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında Təlimat”; DİN-in 16 may 2012-ci il tarixli 6 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti və onların təhlükəsiz hərəkətinin təmin edilməsinə Dövlət Yol Polisinin nəzarəti qaydaları barədə Təlimat”; Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin 22 dekabr 2011-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlik və konsulluqlarında notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat” və s.

Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən normativ hüquqi akt qəbul olunduqda bu normativ hüquqi aktın istinad edildiyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı göstərməli və həmin aktın icrası məq-

sədi ilə qəbul olunduğu qeyd edilməlidir. Məsələn: DİN-in 12 may 2017-ci il tarixli 25 nömrəli Qərarı (Q25-001-17) ilə təsdiq edilən “Yol-patrol xidməti haqqında Təlimat”la Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı tarixli Fərmanınının 1.3.4-cü yarımbəndinin icrası təmin edilir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikasının hüquq sisteminin əsasını təşkil edən qanunların tələblərinin konkret şəraitlərə tətbiq edilməsindən ibarət olan fəaliyyət inzibati hüququn məzmununa xasdır. Bu baxımdan inzibati hüquq normaları idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlərin tənzimləyicisi kimi, dövlət idarəetmə sahəsində hüquq tətbiqetmənin əsas hüquqi formalarından biridir.

Söylənilənlər deməyə əsas verir ki, inzibati hüquq normaları məzmunca “ikili hüquqi yük” daşıyır. Daha dəqiq desək, inzibati hüquq normaları vasitəsilə həm hüquq yaratma, həm də hüquq tətbiqetmə həyata keçirilir. Mahiyyətinə görə inzibati hüquq normalarının hüquq yaratma forması hüquq tətbiqetmə (icraetmə) məqsədi daşıyır. Belə ki, icra hakimiyyəti subyektlərinin normativ aktları qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq qanunların icrası məqsədi ilə qəbul edilir. Məsələn: 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinin səlahiyyətləri daxilində DİN-in polis orqanlarında icrası (cinayətlər haqda məlumatların qəbulu, qeydiyyata və baxılması ilə əlaqədar) üçün DİN-in 03 noyabr 2011-ci il tarixli 680 nömrəli Qərarı ilə “Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyata və baxılması qaydaları haqqında Təlimat təsdiq edilmişdir.

Inzibati hüquq normalarının bir hissəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Bu normalar dövlət idarəetmə fəaliyyətinin əsas istiqamətləri və idarəetmə prosesində yaranan idarəetmə münasibətləri ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının məzmununda nəzərdə tutulan inzibati hüquq normaları vasitəsilə dövlətin

idarəedilməsi mexanizmi təsbit olunub. Məsələn: dövlət idarəetmə prosesində icra hakimiyyətinin təşkili üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin konstitusiya səlahiyyətlərinin bir qismi inzibati hüquq normalarında ifadə olunur. Həmin səlahiyyətlərə aiddir:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin təyin edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edilməsi;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini vəzifəyə təyin edilməsi, vəzifədən azad edilməsi;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası haqqında qərarın qəbul edilməsi;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının yaradılması;

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ali komanda heyətinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

- Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının təşkil edilməsi və onun rəhbərinin təyin edilməsi;

- qanunların imzalanması və dərc edilməsi və s.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikasının əksər qanunlarında müxtəlif məzmunlu inzibati hüquq normalarına rast gəlmək mümkündür. Məsələn: “Polis haqqında”, “Yol hərəkəti haqqında”, “İcra haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsinə əsasən demək mümkündür ki, buraya daxil olan normaların iyerarxiyası mövcuddur. Həmin iyerarxiya aşağıdakı kimidir:

- konstitusiya normaları;

- qanun normaları;
- yuxarı və mərkəzi icra hakimiyyəti subyektləri tərəfindən qəbul edilən normativ hüquqi aktların normaları.

Qeyd etdiyimiz kimi, “Normativ hüquqi aktlar” haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa əsasən, icra hakimiyyəti subyektlərinə normativ hüquqi aktlar qəbul etmək hüququ verilmişdir. Adı çəkilən Konstitusiyaya Qanununa əsasən, fərman və ya digər normativ hüquqi akt qanunla ziddiyyət təşkil etdikdə qanun tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları fərmanla ziddiyyət təşkil etdikdə fərman tətbiq edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə ziddiyyət təşkil etdikdə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı tətbiq edilir.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, icra hakimiyyəti sisteminə daxil olan səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qəbul olunan normativ hüquqi aktların normaları hüquqi qüvvəsinə görə konstitusiyaya, konstitusiyaya qanunları, həmçinin qanunların normalarına nisbətə aşağı qüvvəli hesab olunur. Başqa sözlə desək, icra hakimiyyəti subyektləri tərəfindən qəbul edilmiş inzibati hüquq normaları konstitusiyaya və qanun normalarına münasibətdə “ikinci dərəcəli” sayılır. Bunun səbəbi axırıncıların hüquqi əhəmiyyətinə görə ilkin xarakterə malik olması və icra hakimiyyəti subyektləri tərəfindən qəbul edilən inzibati hüquq normalarının birincilərdən yaranmasıdır (törəməsidir). Qeyd edilənlər deməyə əsas verir ki, icra hakimiyyəti subyektlərinin həm fəaliyyəti, həm onların qəbul etdiyi inzibati hüquq normaları hüquqi təbiətinə görə qanunqüvvəlidir.

§ 2. İnzibati hüquq normalarının növləri və onların xarakteristikası

İnzibati hüquq normaları tənzimləyici istiqaməti və hüquqi məzmunu baxımından fərqləndirilir. Onların fərqləndirilməsi müxtəlif meyarlar əsasında mümkündür. İnzibati hüquq normaları ümumi xarakterə malikdir.

İnzibati hüquq normaları tənzimlənmə predmetinə görə iki növə ayrılır:

- a) maddi inzibati hüquq normaları;
- b) prosessual inzibati hüquq normaları.

Maddi inzibati hüquq normaları - inzibati hüquqla tənzimlənen idarəetmə münasibətlərinin iştirakçılarının hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini müəyyən edir (məs, İXM, mad.61 – “Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin hüquqları...” (bunlar “statik” normalar sayılır)). Maddi inzibati hüquq normalarında icra hakimiyyətinin (dövlət idarəetməsinin) fəaliyyət göstərməli olduğu hüquqi rejim ifadə olunur. Məhz bu rejim çərçivəsində idarəetmə münasibətlərinin iştirakçıları hərəkət etməlidir. Belə ki, aidiyyəti (vəzifəli) şəxslərin müəyyən edilmiş vaxtda vətəndaşların şikayətinə baxmaq üçün vəzifələrini müəyyən edən normalar və icra hakimiyyəti sistemində bu və ya digər subyektin səlahiyyətlərinin əsasını müəyyən edən normalar deyilənə əyani misaldır.

Maddi-inzibati hüquq normaları icra hakimiyyəti subyektlərinin və müxtəlif növ idarəetmə obyektlərinin qarşılıqlı təsirinin əsaslarını, onların qarşılıqlı hüquqi imkanlarını müəyyən edir.

Prosessual inzibati hüquq normaları - maddi normalarda göstərilən hüquq və vəzifələrin həyata keçirilmə qaydaları və məsuliyyətin təyin edilmə qaydasını nəzərdə tutur (məs, İXM mad. 112 – “İnzibati xəta haqqında işə baxılması qaydası”). Bunlara “dinamik” normalar da deyilir.

Prosessual inzibati hüquq normaları dövlət idarəetməsinin dinamikasını və onunla bağlı olan idarəetmə münasibətlərini

tənzimləyir. Prosesual inzibati hüquq normaları vətəndaşların ərizə və şikayətlərinin qəbulu, baxılması və həll edilməsi qaydalarını, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılması qaydalarını və s. müəyyən edən normalardır. Onların əsas təyinatı tənzimlənən idarəetmə münasibətləri çərçivəsində maddi inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş vəzifələrin və hüquqların həyata keçirilməsi qaydasını (prosedurunu) müəyyən etməkdir.

Nəzəriyyədə və təcrübədə qəbul olunmuş proses və prosesual fəaliyyət haqqında təsəvvürlərə müvafiq olaraq, onların mahiyyətinə diqqət yetirmək məqsədmüvafiqdir. İnzibati-yurisdiksiya normaları vasitəsilə (məhkəmədənənar formada inzibati-hüquqi mübahisələrin baxılması və həll edilməsi qaydalarını tənzimləyən normalar) həmin fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur, habelə təşkilatların və şəxslərin davranışına müstəqil hüquqi qiymət vermək və lazımi hallarda inzibati məcburetmə xarakterli tədbirləri tətbiq etmək üzrə idarəetmə orqanlarının səlahiyyətləri (məsələn: inzibati xətalər haqqında işlərin baxılması) müəyyən edilir.

Nəzərə almaq zəruridir ki, idarəetmə fəaliyyəti yalnız yurisdiksiya ilə bitmir. Dövlət idarəetməsi prosesində geniş istifadə olunan idarəetmə qərarlarının hazırlanması və qəbul edilmiş qərarların qeydiyyatı, icazəvermə və digər funksiyaların da əhəmiyyəti böyükdür. Qeyd olunan əlamətə görə gündəlik idarəetmə fəaliyyətinin bir çox istiqamətlərini qaydaya salan, hər şeydən əvvəl isə idarəetmə aparatının təcrübi fəaliyyətini tənzimləyən inzibati-prosesual normaları xüsusi qrupa - inzibati-prosedura normalarına ayırmaq mümkündür. Buna misal olaraq, iclasların rəqlamentini tənzimləyən, onların iş planlarının formalaşmasının əsasını müəyyən edən, qərarların hazırlanması və qəbulu, qəbul edilmiş qərarların qeydiyyatına alınmasını müəyyən edən normaları göstərmək olar.

İnzibati hüquq normalarının hüquqi məzmunundan və ya təyinatının xarakterindən asılı olaraq təsnifatı böyük əhəmiyyətə

tə malikdir.

İnzibati hüquq normalarının hüquqi məzmununun xarakterinə görə aşağıdakı növləri var:

a) məcbureddici normalar - hər hansı hərəkətlərin görülməsi vəzifəsini müəyyən edir (məs, “İXM mad. 117.1. İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərar onun baxılmasından dərhal sonra elan olunur”);

b) qadağanedici normalar - müəyyən hərəkətləri qadağan edir (məs, İXM mad. 227: - “Xırda talama”);

c) səlahiyyətverici normalar - müəyyən hərəkətlərin görülməsi üçün səlahiyyət verir (məs, İXM mad. 115.3. “İnzibati xəta görə inzibati həbs növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə ilə eyni vaxtda narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində məcburi müalicənin tətbiqi məsələsi hakim tərəfindən həll edilir”);

ç) həvəsləndirici normalar - müvafiq maddi və mənəvi təsir vasitələri ilə idarəetmə münasibətlərinin iştirakçılarının davranışı tənzimləyir (məs, İXM-in 206-cı maddəsinin qeydinə əsasən, satış məqsədi olmadan hazırladığı, əldə etdiyi, saxladığı, daşdığı və ya göndərdiyi şəxsi istehlak miqdarında narkotik vasitələri, psixotrop maddələri könüllü surətdə təhvil verən şəxs bu maddədə nəzərdə tutulan hərəkətlərə görə inzibati məsuliyyətdən azad edilir);

d) məsləhətverici normalar - müxtəlif hərəkətlərin görülməsi üzrə davranışdır (məs, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 9-1-ci maddəsi ilə piyada keçidləri arasında məsafə və yerüstü və ya yeraltı keçidlərin tikilməsi haqqında məsləhətverici normalar təsbit edilib).

Zamanda təsirinə görə inzibati hüquq normaları aşağıdakı növlərə bölünür:

a) müddətli normalar - onların qüvvədə olma müddəti mövcuddur (məs, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi barədə fərmanı fəvqəladə vəziyyət aradan qaldırıldıqdan sonra qüvvədən düşmüş hesab olu-

nur);

b) müddətsiz normalar - onlar daim qüvvədədir (məs, yol hərəkəti qaydaları). Adətən onların qüvvədən düşməsi və yaxud dəyişdirilməsi üçün xüsusi bir normativ hüquqi akt qəbul edilməlidir.

Məkanda təsirinə görə inzibati hüquq normaları aşağıdakı növlərə bölünür:

a) ümumdövlət normaları (məs, İnzibati Xəttələr Məcəlləsi);

b) muxtariyyət normaları (məs, Naxçıvan MR Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar);

c) yerli normalar (məs, Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti başçısının qərarı);

ç) lokal normalar (məs, DİN-in Polis Akademiyası rəisinin əmri);

d) xüsusi normalar (məs, təbii fəlakət ərazisində qüvvədə olan normalar).

Fiziki şəxslərə təsirinə görə inzibati hüquq normaları aşağıdakı növlərə bölünür:

a) bütün vətəndaşlara şamil edilən normalar (məs, pasport sistemi qaydaları);

b) vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarına şamil edilən normalar (xüsusi dövlət qulluqçuları, cəzaçəkən şəxslər və s.).

Göstərilən normalardan başqa inzibati hüquq sahəsində aidiyyəti normativ hüquqi aktlarda xüsusiləşdirilmiş normalara da rast gəlinir. Tənzimləyici və mühafizəedici normalardan fərqli olaraq, onlar əlavə xarakter daşıyır və məzmunca müəyyən davranış qaydasını müəyyən etmir. Xüsusiləşdirilmiş normaların aşağıdakı növləri mövcuddur:

a) təsbitəedici normalar - ümumiləşdirilmiş şəkildə tənzimlənən münasibətlərin müəyyən elementlərini ifadə edir (məs, İXM mad. 31: - İnzibati tənbeh tətbiq etmənin ümumi qaydası; mad. 32-33: - Məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar və s.);

b) definitiv normalar - hüquqi anlayışları və kateqoriyaların elmi ifadə olunmuş təriflərini əks etdirir (məs, İXM mad.12: - “İnzibati xəta anlayışı” və s.);

c) prinsip normalar - müəyyən prinsip və vəzifələri əks etdirir (məs, İXM mad. 4: “Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsipləri”; mad. 48: - “İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifələri”).

1. Bir çox inzibati hüquq normaları yalnız orqan, vəzifəli şəxs, idarə, müəssisə və təşkilatların fəaliyyətini tənzimləyir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri aktlar əksər hallarda yalnız təşkilat daxilində qüvvədə olur. Məsələn: DİN-in 30 noyabr 2012-ci il tarixli 66 nömrəli Qərarı (Q66-001-12) ilə təsdiq edilən “Nəqliyyat vasitəsinə texniki baxışın keçirilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu üzrə inzibati rəqlament”. Bununla belə bir sıra nazirliklər və dövlət komitələri tərəfindən qoyulan qaydalar sahələrarası xarakter daşıyır və müxtəlif idarə, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən (təbəçiliyindən asılı olmayaraq) onlara əməl olunması məcburidir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 18 yanvar 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “İşçilərin ezamiyyə” Qaydaları.

Hüquq nəzəriyyəsiindən məlum olduğu kimi, normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsi qaydaları arasında aşağıdakılar daha geniş yayılıb:

- normativ hüquqi aktların dərc edildiyi gündən qüvvəyə minməsi;
- normativ hüquqi aktların imzalandığı gündən qüvvəyə minməsi;
- normativ hüquqi aktların özündə göstərilirdiyi gündən qüvvəyə minməsi.

Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində normativ hüquqi aktların, o cümlədən inzibati hüquq normalarını özündə ehtiva edən qanunvericilik aktlarının qanuni qüvvəyə minməsi qaydası “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Res-

publikasının Konstitusiya Qanununda öz əksini tapmışdır. Adı çəkilən Konstitusiya Qanununun 85-ci maddəsi “Normativ hüquqi aktların qüvvəyə minməsi” adlanır. Qanunverici müəyyən etmişdir ki, qanunlar, fərmanlar və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları həmin aktlarda qüvvəyə minmənin daha gec müddəti nəzərdə tutulmadıqda onların rəsmi dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir. Azərbaycan Respublikasında qanunlar, fərmanlar və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları istisna olmaqla, digər normativ hüquqi aktlar, həmin aktlarda qüvvəyə minmənin daha gec müddəti nəzərdə tutulmadıqda Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinin elektron variantında dərc edildiyi (vəb-sayta yerləşdirildiyi) gündən qüvvəyə minir. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə daha artıq müddət müəyyən edilməyibsə, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktda onun dərc edildiyi gündən 30 gün sonra qüvvəyə mindiyi göstərməlidir. Müstəsna hallarda, beynəlxalq təşkilatların dərhal məlumatlandırılması şərti ilə, xarici ticarət fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi akt onda nəzərdə tutulmuş müddətdə qüvvəyə minə bilər.

İnzibati hüquq normalarının müxtəlifliyi onların sistemləşdirilməsi problemini qarşıya qoyur. İnzibati hüquq Azərbaycan Respublikası hüquq sistemində nisbətən az sistemləşdirilən sahələrdən biridir⁶.

Bəzən normativ hüquqi aktların dəqiq sistemləşdirilməsi nəzərə çarpmır. Bunlara baxmayaraq, digər hüquq sahələri ilə müqayisədə inzibati hüquq sürətli inkişafı ilə seçilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası belə növ işlərin aparılması üçün möhkəm hüquqi baza yaradaraq, icra hakimiyyəti mexanizminin təşkil edilməsi və işləməsi məsələləri üzrə stabil qanunvericiliyin formalaşdırılması, habelə bəzi köhnəlmiş və ziddiyyətli olan inzibati hüquq normalarının tənzimlənməsi məsə-

⁶ Qanunvericiliyin sistemləşdirilməsi normativ aktların qaydaya salınması, onların daxili razılaşdırılmış sistemə gətirilməsi üzrə fəaliyyətdir.

lələrini də qaydaya salır.

Hal-hazırədək “İnzibati hüquq”un yalnız iki institutu - İnzibati Xətalər və İnzibati Prosesual Məcəllə sistemləşdirilib. Bu institutlar özündə inzibati hüququn maddi və prosesual normalarını birləşdirir. Qeyd edilməlidir ki, bu qismən kodifikasiyadır⁷. Əlbəttə, bütün inzibati hüququn kodifikasiyasının mümkünlüyü təcrübi baxımdan çətindir. Bu baxımdan inzibati hüquq normalarının sistemləşdirilməsi, onların müasir tələblərə, aparılan sosial-iqtisadi islahatlara müvafiq uyğunlaşdırılması problemi mövcuddur. Aydındır ki, bu halda müvafiq inzibati-hüquqi normativlərin yenilənməsi və idarəetmə münasibətlərinin inzibati-hüquqi tənzimləməsində olan boşluqların aradan qaldırılması və inzibati hüququn inkorporasiyası⁸ tələb olunur.

Qanunvericilik təcrübəsi deməyə əsas verir ki, idarəetmə məsələlərinin həllinə dair aidiyyəti normativ tənzimləmə müxtəlif hüquq sahələrinin aktları şəklində sistemə salınır. Məsələn: Vergi Məcəlləsi, Gömrük Məcəlləsi və s.

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin qorunması, habelə dövlət-vətəndaş münasibətlərində şəffaflığın təmin edilməsi üçün inzibati hüquq normalarının sistemləşdirilməsi həyata keçirilir.

§ 3. İnzibati hüquq normalarının həyata keçirilməsi formaları (üsulları) və onların xarakteristikası

Hüquq normaları insanların davranışına fəal təsir göstər-

⁷ Qanunvericiliyin kodifikasiyası - qüvvədə olan qanunvericiliyin yenidən baxılması və onlara dəyişikliklər edilməsi nəticəsində ictimai münasibətlərin müəyyən sahəsini vahid prinsiplər əsasında tənzimləyən və təsirinə görə uzun müddətə nəzərdə tutulan normativ aktların toplusudur (qanunvericiliyin əsasları və s.)

⁸ İnkorporasiya - qüvvədə olan normativ hüquqi aktların məzmununu dəyişmədən müəyyən qaydada toplularda və ya külliyyatda birləşdirilməsidir.

mək və ictimai münasibətləri tənzimləmək üçün qəbul edilir. O, insanların davranışına, iradəsinə və şüuruna təsir edir. Hüquqi tənzimlənmə sahəsində insanlar hüquq normalarının tələblərinə uyğun olaraq davranırlar. Vətəndaşların ümumi və fərdi maraqları, eləcə də davranışları ictimai inkişafın tələblərinə uyğunlaşdırılır.

Hüquq normalarının həyata keçirilməsi (realizəsi) dedikdə, onların tələblərinin insanların davranışında təcəssümü başa düşülür.

İnzibati hüquq norması reallıqda vətəndaşların mümkün davranış variantıdır. Lakin bunu fəaliyyətə (həqiqətə) çevirmək üçün inzibati hüquq subyektlərinin davranışlarını inzibati hüquq normalarındakı qaydalara tam uyğunlaşdırmaq lazımdır.

İnzibati hüquq normalarının həyata keçirilməsi dedikdə, inzibati hüquq subyektlərinin inzibati hüquqlar əldə etməsi, istifadə etməsi, vəzifələri icra etməsi, vəzifələrə riayət etməsi və inzibati hüquq normalarının tətbiqi kimi qanunauyğun hərəkətləri başa düşülür.

Hüquq nəzəriyyəsində hüquq normalarının realizəsinin aşağıdakı formaları (üsulu) mövcuddur:

- hüquqların həyata keçirilməsi;
- vəzifələrin icrası;
- vəzifələrə riayət etmək;
- hüquq normalarının tətbiqi.

İnzibati-hüquq normalarının realizəsinə dair formalara aiddir:

- riayət etmə;
- icra etmə;
- istifadə etmə;
- tətbiq etmə.

İnzibati hüquq normalarının riayət etmə formasında realizəsi - hüquq subyektinin inzibati hüquq normalarının tələblərinə könüllü olaraq tabe olması ilə xarakterizə olunmasıdır. Bu normanın mahiyyəti subyektə qadağan olunmuş hərəkətlər et-

məkdən çəkəndirilməsi ilə izah olunur. Deməli, riayət etmə subyektin konkret inzibati-hüquqi münasibətlərə girmədiyi halda da mümkündür.

İnzibati hüquq normalarının icra etmə formasında realizəsi göstərilən qaydaların (həmin normalarda) yerinə yetirilməsi üzrə hüquq subyektlərinin aktiv qanunauyğun hərəkətlərində ifadə olunmasıdır.

Riayət etmədən fərqli olaraq icra etmə subyektlərin “aktiv davranışı” ilə xarakterizə olunur. Müəyyən hallarda “passiv davranış”, səhlənkarlıq və ya qeyri-hüquqi davranış kimi də qiymətləndirilə bilər.

İnzibati hüquq normalarının realizəsinin istifadə etmə forması - hüquq subyektləri tərəfindən idarəetmə sahəsində subyektiv hüquqların həyata keçirilməsi ilə bağlı olan qanunauyğun hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

“İcra etməyə” oxşar olan “istifadə etmə” də “aktiv” üsullarla həyata keçirilir, lakin “icra etmə”dən fərqli olaraq, “istifadə etmə” formasında subyektiv hüquqlar realizə olunur. Məsələn: idarəetmə orqanlarının əsasnamələrində nəzərdə tutulmuş hüquqların realizəsi, yalnız hüquqi əhəmiyyətli hərəkətlərin həyata keçirilməsi yolu ilə mümkündür, başqa formada bu barədə danışmaq yanlışlıqdır.

Bundan başqa, birinci iki realizə formasından fərqli olaraq “istifadə etmə”də subyektiv hüquq normaları ilə ona verilmiş subyektiv hüquqlardan istifadə etmək və ya etməmək barədə müstəqil olaraq özü qərar qəbul edir. İstifadə etmə vasitəsi ilə “səlahiyyətverici inzibati hüquq normaları” realizə olunur.

Digər realizə formalarından fərqli olaraq, “hüquq tətbiqetmə” “aktiv” yaradıcı, dövlət-hakimiyyət, “təşkilədicisi” xarakter daşıyaraq, səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş prosessual qaydada həyata keçirilir.

İnzibati hüquq normalarının tətbiq edilməsinin mahiyyəti səlahiyyətli subyektin hərəkətlərindəki konkret hüquqi əhəmiyyətə malik olan faktın müvafiq inzibati hüquq normasına uy-

ğunlaşdırılması və zəruri dövlət-hakimiyyət qərarının qəbul edilməsindən ibarətdir.

Sosial məzmun baxımından inzibati hüquq normalarının tətbiq edilməsi idarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formalarından birini özündə əks etdirir. İnzibati hüquq normalarının tətbiqi dövləti xarakter daşdığı üçün tətbiq etmənin subyektı yalnız hüquq tətbiqetmə səlahiyyətinə malik olan səlahiyyətli orqanlar və vəzifəli şəxslər ola bilər.

İnzibati hüquq normalarının tətbiq edilməsinə qoyulan əsas tələblər qanunilik, məqsədyönlülük, əsaslılıq və hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin elmi təşkilidir.

Səlahiyyətli orqanlar və vəzifəli şəxslər idarəetməni həyata keçirərkən inzibati hüquq normalarını yalnız səlahiyyətləri çərçivəsində və ya onun məzmununa uyğun tətbiq edə bilərlər. Qanunilik normaların ciddi prosessual qaydada tətbiq olunmasına riayət edilməni tələb edir. Bu tələb vasitəsilə hüquq normasının dəqiq həyata keçirilməsi təmin edilir.

Qanunçuluq prinsipi səlahiyyətli orqan və vəzifəli şəxslərin hüquqlarını deyil, həm də onlar tərəfindən inzibati hüquq normalarının tətbiq edilməsi vəzifələrini özündə birləşdirir. Qanunla normanın tətbiqi orqana aid edilərsə və bu norma həmin orqan tərəfindən tətbiq edilməzsə, bu qanunçuluğun pozulması deməkdir. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin aidiyyəti xidməti tərəfindən pensiya almaq üçün bütün sənədləri təqdim etmiş şəxsə pensiya verməkdən boyun qaçırması qeyd edilən fikrə misal ola bilər.

Əsaslılıq tələbi inzibati hüquq normasının tətbiqinin faktiki əsasına yönəlib. Hüquq tətbiqədən istənilən faktlara deyil, yalnız inzibati hüquq normalarına uyğun faktlara əsaslanmalıdır. Normanın tətbiq edilməsinin əsaslılığı normanın həm hadisənin özü, həm də yaranmış xarici şərait barəsində düzgün informasiya əsasında tətbiq edilməsini şərtləndirir.

Əsaslılıq tələbinə görə, hüquq tətbiqədən işin bütün hallarını müəyyən etməli və yaranmış vəziyyəti hərtərəfli yox-

ladıqdan sonra qərarı qəbul etməlidir. Qeyri-hüquqi və şübhəli faktlar işin həll edilməsinin əsası sayıla bilməz və onlar nəzərə alınmır. Əsaslılıq tələbi qanunçuluqla sıx əlaqədardır. Bu əlaqə hüquq tətbiqetmə aktının iş üzrə faktların hərtərəfli və tam təhlili əsasında qəbul olunmasını tələb edir.

Hüquq tətbiqedən normanın mənasını (məqsədini) və işin faktiki hallarını araşdırdıqdan sonra iş üzrə daha məqsədəuyğun qərar qəbul etməlidir. İnzibati hüquq normasında məqsədəuyğunluq konkret şəraitdə normada göstərilən məqsədə optimal qaydada nail olmağı nəzərdə tutur. Burada qanunçuluq çərçivəsində müəyyən edilmiş məqsədəuyğunluq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məqsədəuyğunluq hüquq tətbiqedən tərəfindən konkret şəraitin, yaranan vəziyyətin özünəməxsusluğunu, yerini və vaxtını maksimum surətdə nəzərə almağı tələb edir.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin elmi təşkili

Hüquq tətbiqetmə istənilən ictimai faydalı fəaliyyət kimi elmi cəhətdən təşkil olunmalıdır. Bu tələbin mahiyyəti hüquq tətbiqetmə prosesi zamanı maksimal effektivliyə az qüvvə və vasitələrin sərf olunması ilə nail olunma ilə izah edilir.

Hüquq tətbiqetmənin elmi təşkili özündə aşağıdakı elementləri ehtiva edir:

- tədbirlərdə (əməliyyatlarda) müxtəlif sistemlər tətbiq edən subyektlər arasında hüquq tətbiqetmə üzrə fəaliyyətin məqsədəuyğun bölüşdürülməsi;

- bir sistemin hüquq normalarını tətbiq edən subyektlər arasında hüquq tətbiqetmə səlahiyyətlərinin optimal bölüşdürülməsi;

- normaların tətbiq edilmə prosesinin təkmilləşdirilməsi;

- bu prosesdə qabaqcıl təcrübə və müasir elmi-texniki vasitələrin istifadəsi.

Hüquq tətbiqetmə prosesinin elmi təşkilində idarəetmə aparatı işçilərinin ümumi, hüquqi və peşəkar mədəniyyətlərinin

yüksəldilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlar qanunçuluğun əsaslarını bilməli, dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə düzgün sərhəd qoymağı bacarmalıdırlar.

Daxili işlər orqanlarının aidiyyəti vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmindən və onun vasitələrindən geniş istifadə edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda yol hərəkəti təhlükəsizliyinin, icazə sistemi qaydalarına riayət edilməsinin təmin edilməsi və s. üzrə normativ aktlar (idarəetmənin hüquqi aktları) qəbul edir.

Qeyd edilən aktlar özündə orqanlar, idarələr, təşkilatlar və vətəndaşlar üçün icrası məcburi olan normaları birləşdirir. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi təşkilatdaxili idarəetmə münasibətlərini tənzimləyən normativ aktlar da qəbul edir. Daxili işlər orqanları və onların vəzifəli şəxsləri funksiyalarını bilavasitə həyata keçirən zaman inzibati hüquq normalarının tətbiq etmə aktlarını öyrənir və inzibati hüquq tətbiq etmə fəaliyyətini həyata keçirirlər.

Daxili işlər orqanları və onların vəzifəli şəxsləri inzibati hüququn müxtəlif subyektləri ilə inzibati-hüquqi münasibətlərə girirlər. Bu münasibətlər cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, təşkilati və hüquqi inkişafı vəziyyəti ilə müəyyən olunur və əsasən demokratik xarakter daşıyır.

Daxili işlər orqanları və vətəndaşlar, həmçinin inzibati hüququn digər subyektləri arasında yaranan inzibati-hüquqi münasibətləri əsasında bu münasibətlərin iştirakçılarında hüquq və vəzifələr formalaşır. Bir subyektin hüququ ilə digər subyektin vəzifələri uyğunlaşdırılır və sərhədlər dəqiq müəyyən olunur.

Hüquq münasibətləri iştirakçılarının hüquq və vəzifələrinin xarakterindən asılı olaraq bu münasibətlər “hakimiyyət-tabeçilik” və tərəflərin bərabərliyini nəzərdə tutan münasibətlər formasında ola bilər. “Hakimiyyət-tabeçilik” münasibəti polis əməkdaşı tərəfindən hüquqpozmaların xəbərdir edilməsi, qarşısının alınması və təqsirkarın məsuliyyətə cəlb edilməsi ilə əla-

qədər funksiyaların həyata keçirilməsi zamanı yaranır. Həmin hallarda polis əməkdaşı hakimiyyət nümayəndəsi, dövlət hakimiyyət səlahiyyətləri ilə təmin edilmiş şəxs kimi çıxış edir. Daha dəqiq desək, 28 oktyabr 1999-cu il tarixli “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci maddəsi “Polisin qanuni tələblərinin icrasının məcburiliyi” adlanır. Həmin maddəyə əsasən, polis əməkdaşı “Polis haqqında” qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri yerinə yetirərkən dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün hüquqi və fiziki şəxslər polis əməkdaşının qanuni tələblərini icra etməlidir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, “Polis haqqında” qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, polis əməkdaşının ümumi hüquqları, 18-20-ci maddələrinə əsasən isə polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri sahəsində polis əməkdaşının hüquqları müəyyən edilmişdir. Şəxs polis əməkdaşının qanuni tələblərinə tabe olmalıdır, əks halda o, İXM-in 535-cu maddəsinə əsasən, inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilər.

DİO ilə inzibati hüququn digər subyektləri arasında yaranan bir çox münasibətlər tərəflərin bərabərliyi ilə xarakterizə olunur. Məsələn: vətəndaş öz hüquq və qanuni maraqlarının qorunması üçün polis əməkdaşına müraciət edə bilər. Vətəndaşın bu hüququna münasibətdə, polisin vətəndaş qarşısında onun hüquqlarını qorumaq və pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi kimi vəzifəsi dayanır.

Polisin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə vətəndaşın polise müraciəti zamanı axırıncının vəzifəsi vətəndaşın müraciətinə baxmaqdan, edilmiş müraciət üzrə qərar qəbul etməkdən və nəticə barədə vətəndaşa məlumat verməkdən ibarətdir. Polisin göstərilən sahədə fəaliyyəti əsasən “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Azərbaycan Respublikası DİN-in 03 fevral 2018-ci il tarixli Q5-001-18 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “Daxili işlər orqanlarında və daxili qoşunlarda vətəndaşların müraciətlərinə baxıl-

ması qaydası haqqında” Təlimat vasitəsilə həyata keçirilir. Göstərilən sahədə polis əməkdaşı tərəfindən bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və ya lazımi səviyyədə yerinə yetirilməməsi intizam, inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

IV fəsil

İnzibati hüquq münasibətləri

§ 1. İnzibati hüquq münasibətlərinin anlayışı və əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemini təşkil edən hüquq sahələri müxtəlif ictimai münasibətləri tənzimləyir. Bu hüquq sahələri sırasına aid olan inzibati hüquq spesifik tənzimlənmə predmetinə malikdir. Qeyd edildiyi kimi, İnzibati hüququn predmetini dövlət idarəetmə sahəsində icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlər təşkil edir. Həmin ictimai münasibətlər inzibati hüquq münasibətləri adlanır.

İnzibati hüquq münasibətləri hüquq münasibətlərinin bir növü olub, məzmun baxımından dövlət idarəetmə sistemində icra hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətlərdən təşkil olunur. O, hüquq münasibətlərinin növlərindən biri olmaqla, axıncıya xas olan əlamətləri (xüsusiyyətləri) özündə cəmləşdirir.

Hüquq münasibətlərinə xas olan əsas əlamətlər (xüsusiyyətlər) inzibati hüquq münasibətlərinə də xasdır. Bunlara aiddir:

- hüquq normasının tənzimləyici təsirinin nəticəsi kimi hüquq münasibəti yaranır;
- hüquq münasibətlərində tərəflərin hərəkətləri (davranışları) hüquq normaları ilə tənzimlənir;
- hüquq münasibətlərinin tərəfləri hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları kimi çıxış edirlər;
- hüquq münasibətləri insanların (orqanların, müəssisələrin) şüurlu-iradəli fəaliyyətinin məhsulu olub, hüquq normaları əsasında yaranır. Hüquq münasibətlərinin iştirakçıları hüquq

normalarında nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələri özlərinin iradəvi və şüurlu hərəkətləri vasitəsi ilə həyata keçirirlər;

- hüquq münasibətlərinə dövlət tərəfindən təminat verilir və zəruri hallarda dövlətin məcburetmə vasitələri ilə mühafizə olunurlar.

İnzibati hüquq münasibətləri dedikdə, inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənən idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər başa düşülür.

Bu münasibətlərdə tərəflər inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş və təminat verilmiş qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları kimi çıxış edirlər.

İnzibati hüquq münasibətlərinin ümumi xüsusiyyətlərini tamamlayan bəzi amillərin tədqiqi məqsədamüvafiqdir. Həmin amillər əsasında inzibati hüquq münasibətləri başqa hüquq münasibətlərindən fərqləndirilir. Bunlar aşağıdakılardır:

- inzibati hüquq münasibətlərinin yaranma sahəsi (icra hakimiyyəti mexanizminin fəaliyyət göstərdiyi sahə);
- inzibati-hüquqi tənzimləmənin spesifik xüsusiyyətləri (idarəetmə subyektinin iradəsinin amiranə və birtərəfli ifadə edilməsi);
- inzibati hüquq normalarının hüquqi məzmunu.

İnzibati hüquq münasibətləri nəzəri və təcrübi baxımdan hər zaman diskussiya predmeti olmuşdur. Nəzərə alınmalıdır ki, ölkəmizdə iqtisadiyyatın liberallaşması, özəl sektorun payının artması, istehsalat və fermer təsərrüfatlarının qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən idarə olunması inzibati hüquq münasibətlərinin məzmununa dinamiklik verir. Bu zaman inzibati hüquq münasibətləri məzmunca yenilənir.

Son dövrlərdə sahəvi fəaliyyəti həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının gündəlik icraedici-sərəncamverici fəaliyyətində yaranan inzibati hüquq münasibətləri məzmun baxımından yenilənməklə həmin qurumun fəaliyyətinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına və yeni inzibati təcrübənin yaranmasına zəmin yaradır.

İnzibati hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1. İnzibati hüquq münasibətləri digər hüquq münasibətlərindən fərqli olaraq “hakimiyyət-tabeçilik” əsasında təşkil edilmiş hakimiyyət münasibətləridir. İnzibati hüquq münasibətlərinin “hakimiyyət-tabeçilik” xarakterli olması barədə fikirlərin mövcudluğuna müəyyən əsaslar dəlalət edir. Lakin onların “hakimiyyət münasibəti” kimi hərfi mənada şərhli bir çox dəqiqləşdirməni və araşdırmanı tələb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ictimai münasibətlərin xüsusi tənzimləyicisi olmaqla, özünün sosial və hüquqi məzmununa görə lazımı dərəcədə “hakimiyyət” başlanğıcını əks etdirir;

Dövlət idarəetmə fəaliyyətinin təbiəti idarəetmə subyektlərinin yeni hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan tərəf kimi mövcudluq zərurətini tələb edir. İdarədən subyektin iradəsi (vahid idarəetmə iradəsi) müəyyən dərəcədə üstünlüyə malikdir. Onun idarəetmə obyektinə şüurlu-iradəvi təsiri müvafiq davranışın tənzimlənməsinə yönəlmişdir. İdarəetmə obyektinin davranışlarının tənzimlənməsi təcrübə cəhətdən “göstəriş” kimi xarakterizə edilir. O, “hakimiyyət-tabeçilik” əlaqəsində körpü hesab olunur. Burada “göstəriş” sözü sərt formada səslənir. Reallıqda hər şey tənzimlənən vəziyyətlə bağlıdır. Bəzən göstəriş daha sərt formada özünü büruzə verir.

İnzibati hüquq münasibətləri iştirakçılarının davranışlarına yumşaq formada təsir göstərmə kimi “icazəvermə” və “mükafatlandırma”-nı misal göstərmək olar.

Dövlət idarəetməsi hakimiyyət xarakteri daşdığından idarə olunanların iradələrinə, şüurlarına və davranışlarına tənzimləmənin təsir etmə prosesini digər formada təsvir etmək çətin-dir.

İnzibati hüquq münasibətlərinin “hakimiyyət münasibəti” kimi xarakterizəsi idarədən tərəfin (idarəetmə subyektinin) “hakim mövqe tutma” vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Bu halda “hakimiyyət-iradə başlanğıcı” özünün birbaşa ifadə formasını

sosial idarəetmənin istənilən növünə xas olan, lakin müxtəlif formalarda ifadə olunan formada tapır. Dövlət idarəetmə sahəsində (icra hakimiyyətinin funksiyaları bilavasitə həyata keçirildikdə və ya inzibati hüquq münasibətlərində) hüquqi cəhətdən o, qabarıq formada özünü büruzə verir. Bir çox hallarda bu səbəbdən onlar hakimiyyət münasibətləri kimi xarakterizə olunur.

2. Dövlət idarəetmə fəaliyyəti prosesində inzibati-hüquqi münasibətlər icra hakimiyyətinin vəzifə, funksiya və səlahiyyətlərinin təcrübi cəhətdən həyata keçirilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Onların bu xüsusiyyəti hüquq münasibətlərinin istənilən iştirakçılarının davranışlarına müəyyən iz (yer) qoyur; onların vəzifə və hüquqları icra hakimiyyətinin mərkəzdə və yerlərdə təcrübi cəhətdən həyata keçirilməsi ilə hökmən bağlıdır.

İnzibati hüquq münasibətlərinin müəyyən edilmiş xüsusiyyəti mahiyyətcə, bir qayda olaraq, dövlət və ictimai həyatın xüsusi sahələrində yaranmasından ibarətdir.

3. Dövlət idarəetməsi dövlətin xüsusi növ subyektlərinin fəaliyyət göstərdiyi sahələri əhatə edir. Ümumiyyətlə, onlar ya dövlət idarəetmə orqanları, ya da icra hakimiyyəti orqanları adlandırılır. Deməli, inzibati hüquq münasibətlərində dövlət idarəetməsi öz əksini tapır. Dövlət fəaliyyətinin bu növündə müvafiq subyektlərin səlahiyyətləri ifadə olunur.

Müxtəlif inzibati hüquq münasibətləri yalnız dövlət idarəetmə sahəsində yaranmır (burada mülki-hüquq münasibətləri də yarana bilər), onların yaranma sahələri daha genişdir. İnzibati-hüquq münasibətləri icra hakimiyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin idarəetmə səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar (səbəbindən) yarana bilər. Vətəndaşlarla idarəetmə orqanları arasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərinin konkret məzmunu buna aiddir. Bu münasibətlərdə açıq-hüquqi marağın ifadə edilməsi əsasdır. Təhlili aparılan münasibətlərin vətəndaşlar arasında, həmçinin qeyri-hökumət təşkilatları arasında və onların təşkilatdaxili fəaliyyətində yaranması qeyri-mümkündür.

İnzibati hüquq münasibətlərinin bu xüsusiyyəti eyni adlı tənzimlənmənin əsas obyektini təşkil edən idarəetmə fəaliyyəti (dövlətin iradəsini və marağını birbaşa və bilavasitə əks etdirməsi) ilə izah olunur. Bu subyektlər dövlətin adından fəaliyyət göstərməli və dövlət-hakimiyyət xarakterinə malik olmalıdırlar. İnzibati hüquq münasibətlərində daim tərəflərdən biri icra hakimiyyətinin (geniş mənada dövlət idarəetməsinin) rəsmi və səlahiyyətli subyektı olmalıdır. Başqa cür desək, inzibati hüquq münasibətlərində müxtəlif tərəflər ilə yanaşı, həmçinin mütləq tərəf olan dövləti təmsil edən subyektin iştirakı zəruridir.

4. İnzibati hüquq münasibətləri mahiyyətinə görə təşkilatçılıq xarakterinə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, icra hakimiyyəti funksiyasının həyata keçirilməsi ilə “hüquq icraetmə” prosesinin təşkili təmin edilir. Burada “hüquq icraetmə” prosesi (bu prosesin struktur, kadr, maddi və digərləri ilə təmin edilməsi) yaranır. Məlum olduğu kimi, onlarsız dövlət idarəetmə mexanizminin fəaliyyəti qeyri-mümkündür.

İnzibati hüquq münasibətləri “təşkilati münasibətlərin” xüsusi növlərindən biri olub, yalnız idarəetmə aparatının özünəməxsus işinin təşkili məqsədini daşımır. O, özünün “təşkilətmə” çərçivəsindən kənara çıxan müxtəlifnövlü təşkilati aspektləri də əhatə edir. Məsələn: quruluş mənasında müxtəlif idarəetmə strukturlarının təşkili və ya yeni yaradılan qeyri-hökumət təşkilatlarının qeydiyyatı və s.

İnzibati hüquq münasibətləri funksional mənada dövlət idarəetmə sahəsi ilə əlaqəsi olan bütün subyektlərin davranışlarına gündəlik tənzimləyici təsirlərin göstərilməsindən ibarətdir. İnzibati hüquq münasibətləri “təşkilatçılıq” xarakteri daşdıqda dövlət idarəetmə orqanlarının xüsusi subyektlərinin fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlı sayılır. Həmin hallarda xüsusi subyektlərin fəaliyyəti spesifik hüquq normaları (inzibati hüquq normaları) əsasında yaranır.

5. İnzibati hüquq münasibətləri tərəflərin birinin təşəbbüsü ilə yaranır. Lakin onların yaranmasında ikinci tərəfin razılığı və

ya istəyi bütün hallarda məcburi şərt kimi qəbul edilməməlidir. Onlar ikinci tərəfin istəyindən və ya razılığından asılı olmaya-raq da yarana bilər. Məsələn: nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü tərəfindən ictimai qayda və əhalinin dincliyi nümayişkaranə şəkildə pozularsa, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edilərsə, yol hərəkəti qaydalarının müxtəlif üsullarla davamlı olaraq pozulması ilə müşayiət olunan qərəzli hərəkətlər edilərsə, inzibati xəta törədilmiş sayılır. Göründüyü kimi, qayda pozan sürücünün əməli nəticəsində inzibati hüquq münasibəti yaranır və polis də dövlətin adından aidiyyəti tədbirləri həyata keçirəcəkdir.

İnzibati hüquq münasibətlərinin qeyd edilən əlaməti onu mülki hüquq münasibətlərindən daha kəskin fərqləndirir. İnzibati-hüquqi münasibətlərin bu xüsusiyyəti hakimiyyət subyektlərinin iştirakının məcburi xarakter daşması ilə müəyyən olunur. Bu halda inzibati hüquq normalarının subyektlərindən konkret olaraq məcburi sayılan hərəkətlərin edilməsi tələb edilir və nəticədə, inzibati hüquq münasibətləri yaranır. Beləliklə, göstərilən subyekt başqa tərəflə müqavilə əlaqəsinə girməmək şərti ilə öz təşəbbüsü və hərəkətləri ilə belə hüquqi nəticələri yaratmağa borcludur. Hüquq nəzəriyyəsindən məlum olduğu kimi, bu mülki hüquq münasibətlərinə xasdır. İnzibati hüquq normaları faktiki olaraq “mümkün olan” davranışı deyil, inzibati hüquq münasibətlərini yaradan tərəflər üçün “məcburi” davranışı dürüst ifadə edir.

6. İnzibati hüquq münasibətlərinin tərəfləri arasında mübahisələr də mümkündür. Məsələn: icra hakimiyyəti orqanı (vəzifəli şəxs) tərəfindən vətəndaşa qarşı tətbiq edilən tənbehlərin qanunauyğunluğu mübahisə doğura bilər. Bu mübahisə hüquq münasibətinin yaranmasına heç bir təsir göstərə bilmir, lakin bu narazılıq müəyyən hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olur. Qüvvədə olan qanunvericiliyə görə vətəndaş onun barəsində qəbul edilən qərarın qanuni olub-olmamağını mübahisələndirmək hüququna malikdir. Konkret inzibati hüquq mübahisələri bu formada yaranır. Qüvvədə olan İXM-in 128-ci maddəsi “İnzibati xətalər haq-

qında işlər üzrə qərarlardan şikayət və ya protest vermək hüququ” adlanır. Həmin maddəyə əsasən, barəsində qərar çıxarılmış fiziki şəxs, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsi, hüquqi şəxsin nümayəndəsi, zərərçəkmiş şəxs, habelə müdafiəçi və nümayəndə tərəfindən inzibati xətalar haqqında işlər üzrə qərarlardan şikayət, prokuror isə protest verə bilər.

İnzibati xətalar haqqında işlər üzrə qərardan şikayət və ya protest aşağıdakı qaydada verilir:

- hakim qərarından - apellyasiya instansiyası məhkəməsinə;
- kollegial orqanın qərarından - kollegial orqanın olduğu yerin məhkəməsinə;

- səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından - yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) və ya məhkəməyə.

Məlumdur ki, mülki hüquq mübahisələrinin həll edilməsi üçün xüsusi prosessual qayda müəyyən edilmişdir (iddia icraatı). İnzibati hüquq mübahisələrinin həll edilməsi üçün də müvafiq qayda mövcuddur.

Bir qayda olaraq, bu növ mübahisələri inzibati qaydada (məhkəmədən kənar) həll edirlər. Bu o demək deyildir ki, inzibati hüquq mübahisələri məhkəmə qaydasında baxıla bilməz. Belə ki, 1 yanvar 2011-ci ildən ölkəmizin ərazisində hüquqi qüvvəyə minən “İnzibati Prosessual Məcəllə” inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə aidiyyətini, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılmasının və həll edilməsinin prosessual prinsiplər və qaydalarını müəyyən edir.

İnzibati hüquq mübahisələrinin məzmunu mübahisələrin həll edilməsinin dövlət idarəetmə sahəsi çərçivəsindən kənara çıxmamağı ilə xarakterizə olunur. Həmin mübahisələrin həll edilməsinin mahiyyəti belə hallarda səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən mübahisə predmeti üzrə hüquqi hakimiyyət qərarının qəbul edilməsindən ibarətdir. Beləliklə, mübahisə vəziyyətini yaradan qərarın (hərəkətin) qanuniliyi bu qaydada yoxlanılır və yekun qərar qəbul edilir.

Qüvvədə olan qanunvericilik inzibati hüquq mübahisələri-

nin həllinə prokurorluq orqanlarının nəzarət fəaliyyətinin dola-
yı təsirini müəyyən etmişdir. Prokurorluq inzibati xətlər haq-
qında işlər üzrə icraatda səlahiyyətli icra hakimiyyəti subyekt-
lərinin qeyri-qanuni qərarlarından protest vermək hüququna
malikdir. Daha dəqiq desək, İXM-in 54.1-ci maddəsinə əsasən,
prokuror inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş
vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında
tədbirlər görür və inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın
aparılmasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və
qanunlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata
keçirir. İXM-in 191.1, 195.1, 197.3, 197.4, 197.5, 205, 253-
1.1.1 (yaşılıqların kadastrının aparılmamasına münasibətdə),
253-1.1.2 (yaşılıqların kadastr məlumatlarının təhrif edilməsi-
nə münasibətdə), 284.2, 339.2 - 339.5, 340.2, 341, 376, 399,
410.3, 440-1.1 (dövlət orqanlarına (qurumlarına) və bələdiyyə-
lərə münasibətdə), 440-1.2, 440-1.3, 445-1, 516-1.2 (qəbiris-
tanlıqların qorunması tələblərinin pozulmasına münasibətdə),
516-1.3 (dəfnə icazə verilməyən ərazilərdə onun həyata keçiril-
məsinə münasibətdə), 528-1.3, 531, 538-1.4 - 538-1.6, 550.2-
550.5, 558.2, 558.3, 559, 563.2, 567, 568, 569, 573, 594-1,
594-2, 595.2, 596, 601 və 606.1-ci maddələrində nəzərdə tutu-
lan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haq-
qında qərar prokuror tərəfindən qəbul edilir. Prokuror İXM-in
99.3-cü maddəsinə əsasən digər inzibati xətlər haqqında işlər
üzrə də icraatın başlanması haqqında qərar qəbul etmək hüqu-
quna malikdir.

7. Mülki hüquq münasibətlərinə bir tərəfin digər tərəf qar-
şısında məsuliyyət daşması xasdır. İnzibati hüquqda hüquq
normalarının pozulmasına görə məsuliyyətin digər qaydası mü-
əyyən edilmişdir. Qeyd olunan hallarda bu hüquq münasibətləri
iştirakçıların məsuliyyəti bir-birinə münasibətdə deyil, birba-
şa dövlət qarşısında və onun adından çıxış edən müvafiq orqan
(vəzifəli şəxs) qarşısında yaranır.

§ 2. İnzibati hüquq münasibətlərinin quruluşu və növləri

Hüquq münasibətlərinin bir növü olan inzibati hüquq münasibətləri digər hüquq münasibətlərinə xas olan ümumi əlamətlərə malikdir. Bununla yanaşı, inzibati hüquq münasibətlərinin özünəməxsus əlamətləri də mövcuddur.

İnzibati hüquq münasibətləri dövlət idarəetməsi sahəsində - iqtisadi, sosial-mədəni və inzibati-siyasi sahələrin idarə edilməsində, həmçinin digər sahələrdə idarəetmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, inzibati hüquq münasibətləri müəyyən elementlərin məcmusundan ibarət olan daxili quruluşla malikdir. İnzibati hüquq münasibətlərinin quruluş elementlərinə aiddir:

- inzibati hüquq münasibətlərinin subyektləri;
- inzibati hüquq münasibətlərinin obyektləri;
- inzibati hüquq münasibətlərinin hüquqi faktları.

İnzibati hüquq münasibətlərinin subyektləri inzibati hüquq və vəzifələrə malik olan fiziki, vəzifəli və ya hüquqi şəxslərdir. Qanunvericiliyin təhlilindən irəli gələrək, inzibati hüquq münasibətlərinin subyektləri sırasına aşağıdakıları aid etmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;
- əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;
- sığınacaq axtaran şəxslər;
- qaçqınlar;
- məcburi köçkünlər;
- dövlət orqanları və onların struktur bölmələri, həmçinin dövlət idarə, müəssisə və təşkilatları;
- dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri;
- publik hüquqi şəxslər və onların qulluqçuları;
- qeyri-hökumət təşkilatları.

Bütün hallarda inzibati hüquq münasibətlərin subyektləri inzibati hüquqlara və vəzifələrə malik olmalıdır. Bu onların in-

zibati hüquq subyektliliyini yaradır. İnzibati hüquq subyektliliyi eyni adlı hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyətindən ibarətdir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti dedikdə, şəxsin dövlət idarəetmə sahəsində inzibati hüquqlar və vəzifələr daşımaq (sahib olmaq) qabiliyyəti başa düşülür.

İnzibati fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə, müəyyən yaş həddinə çatmaqla şəxsə dövlət idarəetmə sahəsində verilmiş hüquqları öz hərəkətləri ilə həyata keçirmək, üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək, bunun nəticəsində yeni hüquq və vəzifələr əldə etmək və öz davranışına görə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarında inzibati hüquq subyektliliyi onların doğulduğu vaxtdan yaranır və ölümləri ilə xitam olunur.

Dövlət orqanlarında, müəssisələrində, idarələrdə, təşkilatlarda və başqa dövlət təşkilatlarında inzibati fəaliyyət qabiliyyəti, onların müəyyən edilmiş qaydada təsis olunduqları (qanunvericilik ilə müəyyən edilən qaydada qeydiyyatla alındığı vaxtdan) gündən yaranır.

Dövlət orqanlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının qulluqçularında inzibati hüquq subyektliliyi onların vəzifəyə təyin olunduqları gündən yaranır.

İnzibati hüquq normalarının tənzimlənməsinin ümumi obyektini başqa hüquq normalarında olduğu kimi ictimai münasibətlər, bilavasitə obyektini isə ictimai münasibətlərdə iştirak edən subyektlərin davranışları təşkil edir.

Hər bir konkret inzibati hüquq münasibətlərində onun iştirakçıları hüquq münasibətlərinin obyektini təşkil edən hüquqları və vəzifələri həyata keçirə bilərlər.

İnzibati hüquq münasibətlərinin obyektini həmin münasibətlərin yaranma səbəbi təşkil edir. Adı çəkilən hüquq münasibətlərin obyektlərinin iki növü fərqləndirilə bilər:

a) subyektin qanunauyğun davranışı nəticəsində yaranan

inzibati hüquq münasibətləri (məsələn: şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya sürücülük vəsiqəsinin alınması ilə əlaqədar vətəndaşın polisın aidiyyəti xidmətinə müraciəti);

b) subyektin qanunazidd davranışı nəticəsində yaranan inzibati hüquq münasibətləri (məsələn: vətəndaşın inzibati xəta törətməsi nəticəsində inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi).

İnzibati hüquq münasibətlərinin yaranmasında, dəyişmə-sində və xitam olunmasında hüquq faktları əsas rol oynayır. Hüquq faktları - inzibati-hüquqi nəticələr yaradan hərəkət və ya hadisələrdir. İnzibati hüquq münasibətləri inzibati hüquq normaları ilə nəzərdə tutulmuş şəraitin mövcud olduğu hallarda yaranır, dəyişir və xitam olunur. Bunlar hüquqi faktlardır. Hüquq faktları kimi bəzən hərəkət və ya hadisə çıxış edir.

Hadisələr şəxslərin (fərdlərin) iradəsindən və ya davranışlarından asılı olmayaraq yaranan təzahürlərdir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, hər bir inzibati hüquq münasibətləri onun iştirakçısının hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilmiş qarşılıqlı əlaqələridir. İnzibati hüquq normaları ilə qabaqcadan tərəflərin səlahiyyətlərinin həcmi, onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələri, eləcə də müvafiq vəzifələrin yerinə yetirilməməyinə və ya hüquqların pozulmasına görə hüquq məsuliyyəti müəyyən edilir. İnzibati hüquq münasibətlərində subyektlərin birinin hüququ hər zaman digərinin vəzifəsinə uyğun olmalı, yaxud əksini özündə ehtiva etməlidir. Hərəkətlər hüquqi fakt kimi subyektin iradəsinin “aktiv” ifadə edilməsinin nəticəsidir.

İnzibati hüquq münasibətlərinin növləri

Hüquq elmində inzibati hüquq münasibətləri məzmunu, iştirakçıların hüquq və vəzifələrinin nisbəti, habelə onları yaranan hüquqi faktların xarakteri və mühafizə üsulları baxımından fərqləndirilir.

1. İnzibati hüquq münasibətləri hüquqi məzmununa görə iki yerə bölünür:

- maddi inzibati hüquq münasibətləri;

- prosesual inzibati hüquq münasibətləri.

Maddi inzibati hüquq münasibətləri dedikdə, dövlət idarəetmə sahəsində yaranan və inzibati hüququn maddi normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər başa düşülür. İcra hakimiyyəti orqanı tərəfindən vətəndaşların müraciətlərinə baxılması prosesində qanunla nəzərdə tutulan müddətlərə riayət edilməsi maddi inzibati hüquq münasibətlərinə misal ola bilər.

Prosesual inzibati hüquq münasibətləri dedikdə, dövlət idarəetmə sahəsində yaranan, konkret fərdi işin həlli ilə bağlı olan və inzibati hüququn prosesual normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər başa düşülür. Bu münasibətlərə vətəndaşların ərizə, təklif və şikayətlərinin dövlət idarəetmə orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən baxılması və həll edilməsini misal göstərmək olar.

Maddi və prosesual inzibati hüquq münasibətlərinin qarşılıqlı əlaqəsi maddi münasibətlərin prosesual münasibətlər vasitəsi ilə yerinə yetirilməsini şərtləndirir. Bundan əlavə inzibati prosesual münasibətlər hüququn bir sıra başqa sahələrinin hüquq münasibətlərinə xidmət edir, həmçinin onların yerinə yetirilməsini təmin edir. İnzibati prosesual münasibətlərin vasitəsi ilə maliyyə, əmək və hüququn başqa sahələrinin maddi münasibətləri həyata keçirilir.

2. İnzibati hüquq münasibətləri hüquqi faktların xarakterinə görə iki yerə bölünür:

- qanunauyğun hərəkətlər əsasında yaranmış (meydana gəlmiş) inzibati hüquq münasibətləri;

- qanunazidd hərəkətlər əsasında yaranmış (meydana gəlmiş) inzibati hüquq münasibətləri.

Qanunauyğun hərəkətlər inzibati hüquq normalarının tələbinə uyğun olur. İnzibati hüquq münasibətlərinin iştirakçıları olan subyektlərin qanunauyğun hərəkətlərini hüquqi fakt kimi göstərmək olar. Məsələn: vətəndaş tərəfindən şikayətin verilməsi ilə ərizənin ünvanlandığı icra hakimiyyəti orqanı (vəzifəli şəxs) və vətəndaş arasında konkret inzibati hüquq münasibəti

yarandır.

Hüquqi faktların inzibati-hüquqi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, hüquqi hərəkətlərin əsas növləri icra hakimiyyəti subyektlərinin hüquqi aktları hesab edilir. Qəbul edilmiş bu hüquqi aktlar fərdi xarakter daşıyır. Belə ki, bu aktlar konkret “ünvançığa” və ya inzibati işə aid olur. Onların birbaşa hüquqi nəticələri inzibati-hüquqi münasibətlərin yaranması, dəyişməsi və ya xitam olunmasıdır. Məsələn: vəzifəyə təyin etmə haqqında əmr, həmin şəxsin dövlət-qulluq münasibətlərinin yaranmasına səbəb olur.

Qanunazidd hərəkətlər inzibati hüquq normalarının tələblərinə cavab vermir və məzmun baxımından onların tələblərini pozur. Bunlar intizam və inzibati xətalardır. Onların hər ikisi dövlət idarəetmə sahəsi üçün daha xarakterikdir.

3. İnzibati hüquq münasibətləri subyektlərinin hüquq və vəzifələri və ya bir-birinə qarşı olan münasibətləri baxımından iki qrupa bölünür:

- inzibati hüquq münasibətlərinə görə bir subyekt o birinə tabe olur (şaquli xətt üzrə subyektlərin hüquq münasibətləri, “hakimiyyət-tabeçilik”);

- inzibati hüquq münasibətlərinə görə subyektlər bir-birinin tabeçiliyində olmur (üfüqi hüquq münasibətləri, əlaqələndirmə münasibətləri (koordinasiya və razılaşdırma)).

Birinci qrupa aid olan subyektlər inzibati hüquq münasibətlərinə görə tabeçilik baxımından biri-birinə tabe olurlar. Məsələn: aşağı səlahiyyətli orqan yuxarı səlahiyyətli orqana tabe olur, yaxud dövlət idarəetmə orqanlarının struktur bölmələrinin öz aralarındakı tabeçilik münasibətləri və s.

Şaquli xətt üzrə inzibati hüquq münasibətləri bir subyektin normativ aktının icrasının başqa subyekt üçün məcburi xarakter daşdığı hallarda da yaranır. Belə ki, çox vaxt dövlət idarəetmə orqanı normativ akt qəbul etmək səlahiyyətinə malik olur. Qəbul edilmiş akt yalnız dövlət idarəetmə orqanının bilavasitə tabeçiliyində olan orqan və təşkilat üçün məcburi xarakter daşı-

yır. O, bəzən struktur aidyyəti olmayan orqanlar, təşkilatlar, idarələr, müəssisələr, xidmətçilər və vətəndaşlar üçün də məcburi xarakter daşıya bilər.

Şaquli xətt üzrə yaranan inzibati hüquq münasibətləri üçün bir tərəfin iradəsinin ifadə edilməsi əsasında yaranma daha xarakterikdir. Lakin bu zaman onları yaradan orqan və ya vəzifəli şəxsin səlahiyyətləri nəzərə alınır. Şaquli inzibati hüquq münasibətləri başqa subyektin iradəsindən kənar və ya asılı olmaya da yarana bilər.

İkinci qrupa aid olan subyektlər isə inzibati hüquq münasibətlərinə görə bir-birinə tabe olurlar. Məsələn: dövlət idarəetmə sistemində inzibati hüquq münasibətlərinin iştirakçıları olan idarə, müəssisə, təşkilatlar quruluş baxımından bir-birinə tabe olmasalar da, bəzən dövlət idarəetmə sistemində eyni bir vəzifənin yerinə yetirilməsi zamanı müstəqil formada hüquq və vəzifələrini həyata keçirirlər.

4. Müdafiə üsullarına görə inzibati hüquq münasibətləri inzibati və məhkəmə qaydasında müdafiə olunana bölünür.

İnzibati hüquq münasibətləri iştirakçıların inzibati hüquq normalarında ifadə olunan tələblərə uyğun davranışdır. Bu tələblərin pozulması hallarında onların inzibati və ya məhkəmə qaydasında müdafiəsinin zərurəti yaranır.

Təcrübi baxımdan inzibati hüquq münasibətlərinin əksəriyyəti inzibati hüquq subyektlərinin qanunauyğun davranışlarından, əsasən fəal (aktiv) hərəkətlərindən yaranır. İnzibati hüquq münasibətlərinin bir hissəsi hüquqpozmaların törədilməsi ilə yaranır. Məsələn: nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə idarə edilməsinə görə dövlət yol polis xidmətinin əməkdaşı ilə həmin sürücü arasında yaranan münasibətlər.

Qanunauyğun hərəkətlər əsasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərinin müdafiəsi onların qanunvericiliyə müvafiq

dəqiq inkişafının təmin edilməsindən ibarətdir.

Hüquqpozmalar əsasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərinin müdafiəsinə aşağıdakı tələblər qoyulur:

- qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq onların inkişafı və xitam olunması;

- şəxsin hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi;

- qanunvericilikdə göstərilən məcburetmə tədbirlərinin prosessual qaydalara ciddi riayət edilməsi ilə tətbiq edilməsi.

Dövlət-hakimiyyət orqanlarının fəaliyyəti prosesində qeyd edilən tədbirlərdən istənilən formada yayınmanın qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır. İnzibati hüquq münasibətlərinin müdafiəsi bunlardan bilavasitə asılıdır.

Qeyd olunduğu kimi, qanunvericilikdə inzibati hüquq münasibətlərinin müdafiəsinin iki üsulu (inzibati və məhkəmə üsulları) müəyyən edilmişdir.

İnzibati hüquq münasibətlərinin inzibati qaydada müdafiəsi icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən vətəndaşların şikayətlərinə və ərizələrinə baxılmasından və inzibati hüquq münasibətlərinin yaranmasına, dəyişməsinə və xitam olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Məsələn: qəbul edilmiş qərarların icrasına nəzarətin həyata keçirilməsi dövlət orqanlarının vəzifəsidir, yaxud hakimiyyət orqanları tərəfindən vəzifəyə təyin edilmiş vəzifəli şəxslər onlara qarşı tətbiq edilmiş intizam tənbehləri barədə şikayəti yalnız yuxarı instansiya orqanlara verə bilər.

İnzibati hüquq münasibətlərinin məhkəmə qaydasında müdafiəsi dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qərarlarından (hərəkət və ya hərəkətsizlikdən) verilmiş şikayətlər, habelə qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Prosesual Məcəlləsinin 1-ci maddəsinə əsasən inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə qaydasında baxılmasını təsbit edir. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilməsi barədə müvafiq müddəalar mövcud-

dur. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu sahə üzrə müraciətləri də (şikayət vermə qaydasına dair normativ hüquqi tənzimlənmə) “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə tənzimlənir.

§ 3. DİO-nun fəaliyyətində inzibati hüquq münasibətləri

DİO-nun qarşısında duran əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizminin vasitələrindən istifadə edilir. DİN sistemində gündəlik icraedici-sərəncamverici fəaliyyətin təşkil edilməsi məqsədilə müvafiq qanunvericilik aktları əsasında normativ aktlar qəbul edilir. Bu öz əksini iki normativ hüquqi aktda tapmışdır. Həmin normativ hüquqi aktın birincisi “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunudur. Adı çəkilən Konstitusiya Qanununun 20.1-ci maddəsinə əsasən, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və hədlərdə, yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qəbul edilə bilər. Qeyd edilməlidir ki, “Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnamə”nin 5.3.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq, daxili işlər naziri nazirlik sistemində icrası məcburi olan əmrlər verir, əsasnamələri, nizamnamələri, təlimatları, qaydaları, standartları, normaları və digər normativ hüquqi aktları təsdiq edir, habelə dövlət hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri ilə birgə və ya onlarla razılaşdırılmış əmrlər, sərəncamlar, göstərişlər verir, onların icrasına nəzarəti təşkil edir.

DİO və onun vəzifəli şəxsləri bilavasitə funksiyalarını hə-

yata keçirərkən inzibati hüquq normalarının həyata keçirilməsi üçün müstəqil tətbiqetmə aktlarını qəbul edir. Bu subyektlərin vəzifələri həyata keçirilərkən onların hüquq və vəzifələrinin mövcudluğu əsas amil hesab olunur. Başqa sözlə desək, onların mövcud olması şərtidir. İnzibati hüquq münasibətində olan subyektin birinin hüququ o birinin vəzifəsinin yerinə yetirilməsini tələb edir. Bir subyekt tərəfindən vəzifənin yerinə yetirilməsi ilə o birinin hüququnun həyata keçirilməsi mümkünləşir.

DİO-nun fəaliyyətində inzibati-hüquqi münasibətdə olan subyektlərin hüquqlarından və vəzifələrindən asılı olaraq subyektlərin biri o birinə tabe olur və ya onların olduqları münasibətdən asılı olaraq subyektlər eyni hüquq və vəzifəyə malik olur.

İnzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmində DİO əməkdaşları inzibati hüquq münasibətlərinin iştirakçıları qismində dövlət nümayəndəsi statusuna malik olur. Onlar müvafiq vəzifələri yerinə yetirərkən dövlət adından çıxış edirlər. Qeyd olunan inzibati-hüquqi tənzimlənmə mexanizmi onların qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək edir. Həmin mexanizm vasitəsi ilə onlar ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsini həyata keçirirlər. DİO əməkdaşları ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını almaqla yanaşı bu cür qaydaların pozulmasına şərait yaradan səbəbləri aydınlaşdırır və zəruri neytrallaşdırıcı tədbirlər həyata keçirir.

Göstərilənlərlə yanaşı, vətəndaşlar tərəfindən ictimai qayda pozulduqda təqsirkar şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada tutulub saxlanılır və inzibati məsuliyyətə cəlb olunur. Hər bir vətəndaş Konstitusiyaya ilə müəyyən edilmiş vəzifələrə uyğun olaraq mövcud qayda-qanunlara riayət etməli və DİO əməkdaşlarının qanuni tələblərinə tabe olmalıdırlar. Söylənilən fikir normativ öhdəlik olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 72-ci maddəsində nəzərdə tutulub. Qeyd edilən maddənin II hissəsinə əsasən, hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına

əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

DİO ilə vətəndaşlar arasında yaranan inzibati hüquq münasibətlərində tərəflər əsasən bərabər hüquq və vəzifələrə malik olur. Şəxs özünün hüquq və qanuni marağını həyata keçirmək üçün, yaxud pozulmuş hüquq və qanuni marağını bərpa etmək üçün DİO-ya müraciət edə bilər. Əgər vətəndaş ərizə ilə müraciət edibsə, vətəndaşın bu ərizəsinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada baxılmalı və vaxtında cavab verilməlidir. Məsələn: “Tərəfdilmiş və ya hazırlanan cinayətlər və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında” Təlimatın 2.1-ci bəndinə uyğun olaraq, məzmunundan və daxil olma formasından, baş vermə yerindən və vaxtından asılı olmayaraq cinayət və hadisələr barədə məlumatlar növbətçi hissələr tərəfindən gün ərzində fasiləsiz qəbul edilir.

Vətəndaşın ərizəsində qanun pozuntusu aşkar edilərsə, bununla bağlı aidiyyəti tədbir görülməli və pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi təmin edilməlidir. Vətəndaş ərizə ilə müraciət etdikdə, aidiyyəti əməkdaşlar həmin ərizənin məzmununa uyğun olaraq lazımi tədbirləri həyata keçirməlidir. Müraciətlərə müvafiq müddətlərdə baxılmadıqda, təqsirkar əməkdaş intizam, inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur.

Nəticə etibarilə, DİO-nun fəaliyyəti sahəsində yaranan, dəyişən və xitam olunan inzibati hüquq münasibətlərini aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar:

- sistem daxili münasibətlər. Yaranma, dəyişmə və xitam olunması DİO sistemində baş verən (yeni qurumun yaradılması, kadrların yerləşdirilməsi və s.) inzibati hüquq münasibətləri;
- sistemdən kənar münasibətlər. Yaranma, dəyişmə və xitam olunması DİO-nun qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar baş verən inzibati hüquq münasibətləri;
- şaquli münasibətlər - tabeçilikdə olan təşkilatla hakimiyyət səlahiyyətli təşkilat arasında yaranan inzibati hüquq

münasibətləri. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Polis Akademiyası arasında yaranan inzibati hüquq münasibətləri və s.;

- üfüqi münasibətlər. Sistem daxilində statusu baxımdan bərabər təşkilatlar arasında yaranan inzibati hüquq münasibətləri. Məsələn: Bakı şəhər BPI-nin Nəsimi RPI və Səbail RPI arasında yaranan inzibati hüquq münasibətləri.

II bölmə

İnzibati hüququn subyektləri

V fəsil

İnzibati hüququn fərdi və kollektiv subyektləri

§ 1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statusunun əsasları

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının inzibati-hüquqi statusu dedikdə, dövlət idarəetmə sahəsində onların hüquq və azadlıqları, həmçinin müvafiq vəzifələrinin məcmusu başa düşülür. Dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşlara verilən hüquq, azadlıq və vəzifələr hüquqi təbiət baxımından iqtisadi, siyasi və sosial-mədəni sahədəki hüquq, azadlıq və vəzifələrdən heç də fərqi deyildir. Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları mənşəyindən, sosial və maddi vəziyyətindən, milli və irqi mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, məşğuliyyətinin növü və xarakterindən, yaşayış yerindən və digər amillərdən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər. Vətəndaşların əsas hüquq, azadlıq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 1998-ci il tarixli Qanunu ilə müəyyən edilir.

Vətəndaşların inzibati hüquq sahəsində hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından törəyir və müxtəlif normativ hüquqi aktlar vasitəsi ilə detallaşır. Vətəndaşın inzibati-hüquqi statusunun məzmunu dedikdə, vətəndaşların inzibati hüquq normaları ilə təsbit edilmiş hüquq və vəzifələrinin məcmusu, eləcə də bu hüquq və vəzifələrin həyata keçirilməsinə təminatın verilməsi, onların qanunla mühafizə edilməsi və dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən qorunması başa düşülür.

Qeyd olunmalıdır ki, insan və vətəndaşın hüquq və vəzifələrinin hamısı konstitusiyaya hüquqi statusdan törəmir. Bəzi hüquq və vəzifələr bu statusdan kənar qalır və konstitusiyaya konsepsiyasına müvafiq olan konkret normativ aktlarla müəyyən edilir. Məsələn: nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquq və vəzifələr.

Vətəndaşın statusu haqqında inzibati hüquq normaları aşağıdakı normativ aktlarda öz əksini tapır:

- vətəndaşların statusunu müəyyən edən ümumi-hüquqi akt (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası).

- insan və vətəndaşın statusuna aid olan normaların yalnız bir hissəsi əks olunmuş hüquqi aktlar (torpaq haqqında, mülkiyyət haqqında aktlar və s.).

İnsan və vətəndaşın statusunun konkret məsələlərini tənzimləyən xüsusi-hüquqi aktlar (“Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.).

Vətəndaşın inzibati-hüquqi statusunun müəyyən edilməsinə aid olan hüquqi aktlar aşağıdakılardan asılı olaraq bir neçə növə bölünür:

a) hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə görə: nümayəndəli hakimiyyət orqanının və icra hakimiyyəti orqanlarının aktları;

b) hüquqi qüvvəsinə görə (qanunlar və qanunqüvvəli aktlar);

c) normativ hüquqi aktı qəbul edən orqanların səlahiyyətinin xarakterinə görə (ümumi, sahəvi və sahələrarası səlahiyyətli orqanların aktları).

Göstərilənlərə aid olan bir çox məsələlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ aktları ilə də tənzimlənir. Məsələn: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanı.

Vətəndaşların dövlət idarəetmə sahəsində hüquqi vəziyyə-

tini (inzibati-hüquqi statusunu) müəyyənləşdirən institutun ilkin mənbəyi inzibati-hüquqi subyektlikdir. Onun strukturunda inzibati hüquq qabiliyyəti və inzibati-fəaliyyət qabiliyyəti kimi elementlər cəmləşir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti dedikdə, vətəndaşın dövlət idarəetmə sahəsində hüquq və vəzifələrin subyekt (sahibi) olmaq qabiliyyəti başa düşülür. Bu hüquqi təzahür vətəndaşlarda anadan olduğu andan yaranır və ölümləri ilə xitam olunur. Onun məzmunu qanunlarla və onlara əsaslanan dövlət idarəetmə aktları ilə müəyyən edilir. Vətəndaşların inzibati hüquq qabiliyyətini müəyyənləşdirən inzibati hüquq normaları müvafiq qanunlarda və idarəetmə aktlarında təsbit olunur. Bu qabiliyyət nə alına, nə də başqasına verilə bilər. Onun həcmi yalnız qanunla dəyişdirilir. Ayrı-ayrı vətəndaşlar üçün inzibati hüquq qabiliyyəti qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada müəyyən müddətə məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn: vətəndaş tərəfindən cinayətin və ya inzibati xətanın törədilməsi ilə əlaqədar olaraq müəyyən edilmiş qaydada onların azadlıqdan məhrum edilməsi və ya onlara verilmiş xüsusi hüquqların məhdudlaşdırılması kimi sanksiyalar tətbiq edilə bilər. Azərbaycan Respublikası CM-in 46-cı maddəsi vətəndaşa müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə kimi cəza tədbirlərinin tətbiq edilməsinə imkan yaradır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bir sıra inzibati xətalara görə xüsusi hüquqların müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması halları müəyyən edilib. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 27-ci maddəsi fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. “Fövqəladə vəziyyət və sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejimi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu fəvqəladə vəziyyət rejimi tətbiq edildikdə, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması və həmin ərazidə fəaliyyət göstərən orqanların iş rejiminin dəyişdirilməsini və s. müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında məhdudlaşdır-

maya məruz qalmayan hüquq və azadlıqlar da təsbit edilib (yaşamaq hüququ, vicdan azadlığı və s.).

Vətəndaşların inzibati hüquq qabiliyyəti onun digərləri ilə maraqlarının (hüquq və vəzifələrin qırılmaz əlaqəsi ilə xarakterizə olunmaqla) nisbətini ifadə edir.

İnzibati hüquq qabiliyyətinin əsas xüsusiyyəti onun icra hakimiyyəti sistemi ilə müxtəlif şəraitdə və qarşılıqlı əlaqə xarakterində həyata keçirilməsi ilə izah olunur.

İnzibati hüquq qabiliyyəti vətəndaşların inzibati fəaliyyət qabiliyyətinin əsasını təşkil edir. İnzibati fəaliyyət qabiliyyəti hüquq qabiliyyətinin həyata keçirilməsinin əsasını, həmçinin bir sıra inzibati-hüquqi münasibətlərdə vətəndaşların subyektiv hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi əsasını təşkil edir.

İnzibati fəaliyyət qabiliyyəti dedikdə, müəyyən yaş həddinə çatmaqla vətəndaşa verilmiş hüquqların öz hərəkətləri ilə həyata keçirmək, üzərinə qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək, bunun nəticəsində yeni hüquq və vəzifələr əldə etmək, eləcə də öz davranışına görə hüquqi məsuliyyət daşımaq qabiliyyəti başa düşülür.

İnzibati fəaliyyət qabiliyyətinin yaranma vaxtı qanunvericiliklə dəqiq müəyyən olunmamışdır. Vətəndaşın tam həcmli inzibati fəaliyyət qabiliyyəti, bir qayda olaraq 18 yaşa çatdıqdan sonra yaranır. Lakin inzibati fəaliyyət qabiliyyətinin yaranma vaxtı qeyri-müəyyən olaraq qalır. Müxtəlif sahələrdə fərdin inzibati fəaliyyət qabiliyyəti 18 yaşa çatmamış da yarana bilər. İnzibati xətanın subyektivi isə 16 yaşa çatmış şəxslər sayılır, müəyyən intizam təsir tədbirləri (təhsilalanlar siyahısından çıxarılma) orta məktəb şagirdlərinə də tətbiq edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının bütün vətəndaşları ümumi mənada bərabər inzibati fəaliyyət qabiliyyətinə malik olurlar. Lakin onların bəziləri sağlamlıqları ilə əlaqədar olaraq tam və ya natamam fəaliyyət qabiliyyətli sayılır (məsələn: psixi xəstələr, əqli cəhətdən zəif olan şəxslər və s.). Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə əsasən, xroniki psixi xəstəlik vəziyyətində inzibati xəta törətmiş şəxs

inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir.

İnzibati hüquq qabiliyyəti əsasında fəaliyyət qabiliyyətli vətəndaşlar konkret inzibati hüquq münasibətlərinə girərək öz subyektiv hüquq və vəzifələrini həyata keçirirlər. Bu kimi münasibətlərdə aidiyyəti tələblər həyata keçirilir (Məsələn: yol hərəkəti qaydalarına riayət etmək vəzifəsi; vətəndaşın ərizəsi ilə təqaüd təyin edilməsi).

Müxtəlif hallarla əlaqədar yaranan inzibati hüquq münasibətləri fərqli olur:

a) vətəndaşlara məxsus olan hüquqların (sağlamlığın qorunması, tibbi yardım almaq hüququ və s.) həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan inzibati hüquq münasibətləri;

b) vətəndaşların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin (təbiəti qorumaq, vətəni qorumaq və s.) yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar yaranan inzibati hüquq münasibətləri;

c) icra hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən vətəndaşların hüquq və qanuni maraqlarının pozulması ilə bağlı olan (məsələn: şikayətin verilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibət) inzibati hüquq münasibətləri;

ç) vətəndaşların üzərinə qoyulmuş inzibati-hüquqi vəzifələrin pozulması ilə əlaqədar yaranan (məsələn: inzibati xətanın törədilməsi) inzibati hüquq münasibətləri.

Vətəndaşların subyektiv hüquqları həyata keçirilməsi imkanının dərəcəsinə görə aşağıdakı növlərə bölünür:

- mütləq hüquqlar.
- nisbi hüquqlar.

Mütləq hüquqlar dedikdə, həyata keçirilməsi yalnız vətəndaşın iradəsindən asılı olan subyektiv hüquqlar başa düşülür. Bu hüquqlara misal olaraq, vətəndaşın dövlət idarəetməsində müvafiq formalarda iştirak etmək hüququnu, ali təhsil almaq hüququnu, yaxud tibbi yardım almaq hüququnu və şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququnu göstərmək olar.

Nisbi hüquqlar dedikdə, həyata keçirilməsi yalnız vətəndaşların iradəsindən deyil, həmçinin həmin vaxtda və yerdə həyata

keçirilməsi üçün lazım olan faktiki imkanların mövcud olması ilə xarakterizə olunan hüquqlar başa düşülür. Həmin hüquqlara misal olaraq vətəndaşın ali təhsil məktəblərinə qəbul olmaq hüququnu (onun həyata keçirilməsi qəbul imtahanlarının nəticəsindən asılıdır), yaxud nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququnu (şəxsin sağlamlığı və imtahan nəticəsindən asılıdır) göstərmək olar.

Hüquqlardan fərqli olaraq vətəndaşların üzərinə qoyulmuş bütün vəzifələr mütləqdir. Dövlət vətəndaşların üzərinə yalnız yerinə yetirilməsi mümkün olan vəzifələr qoyur. Vəzifələrin yerinə yetirilməsi yolları müxtəlifdir. Mütləq vəzifələrin həyata keçirilməsi vəzifələri onun konkret məzmunundan asılıdır. Bir sıra vəzifələr aktiv hərəkətlər vasitəsi ilə, digərləri isə qanunla qadağan edilmiş hərəkətlərdən çəkinməklə yerinə yetirilir.

Vətəndaşlar tərəfindən vəzifələrə riayət etməni təmin etmək üçün əsas metod kimi, inandırma, tərbiyələndirmə, həmçinin ictimai təsir tədbirlərinin (kollektivdə müzakirə) həyata keçirilməsindən istifadə olunur. Bununla yanaşı, vəzifəni yerinə yetirməkdən boyun qaçırma, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən dövlət məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinə gətirib çıxarır (intizam, inzibati və cinayət məsuliyyəti). Bunların tətbiq edilmə şəraiti və qaydası qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Vətəndaşların dövlət idarəetmə sahəsində hüquq və vəzifələri ümumi və xüsusi olur.

Ümumi hüquq və vəzifələr - vətəndaşların dövlət idarəetməsinin bütün sahələrindəki hüquq və vəzifələrinə aid edilir. Məsələn: dövlət idarəetməsində iştirak etmək hüququ, yaxud vəzifəli şəxslərin, dövlət və ictimai orqanların hərəkətlərindən şikayət etmək hüququ və s.

Ümumi vəzifələrə misal olaraq vətəndaşın qanun və qanunqüvvəli aktlara riayət etmək vəzifəsini və ya əmək intizamına riayət etmək vəzifəsini göstərmək olar.

Xüsusi hüquq və vəzifələr - dövlət idarəetməsinin müəyyən bir sahəsində vətəndaşlara aid olan hüquq və vəzifələrdir. Məsələn: səhiyyə sahəsində idarəetmədə sağlamlığın qorunma-

sı hüququ, yaxud mədəniyyət sahəsində idarəetmədə mədəniyyət nailiyyətlərindən istifadə etmək hüququ. Səhiyyə sahəsində idarəetmədə vəzifələrə gigiyena və sanitariya qaydalarına riayət etmək vəzifəsini, təhsil sahəsində idarəetmədə orta təhsil almaq vəzifəsini misal göstərmək olar.

İnzibati hüquq və digər hüquq normalarında vətəndaşların konstitusiyaya azadlıqları detallaşdırılır. Belə ki, söz azadlığı, mətbuat, mitinq, küçə yürüşləri və piket azadlığı vətəndaşlara və onların birliklərinə inzibati bina, küçə və meydanların verilməsi ilə təmin edilir. Vətəndaşların mətbuatdan, televiziya və radiodan istifadə etmək üçün imkan və hüquqları var. Onlar sərbəst olaraq dövlət və ictimai işləri müzakirə edə bilər, öz fikirlərini bildirir, təklif yürüdür, dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən keçirilən iclaslarda dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətində (vəzifəli şəxslər tərəfindən buraxılan) yol verilən səhvləri və çatışmazlıqları tənqid edirlər.

§ 2. Fərdi subyektlərin xüsusi inzibati hüquqi statusu

Real həyatda fərdi subyektlərin inzibati-hüquqi statusunun bir çox müxtəlifliyi mövcuddur. Fərdi subyektlərin ictimai həyatdakı fəaliyyətindən, yaşadığı inzibati-ərazi vahidinin xüsusiyyətindən, iştirak etdiyi inzibati hüquq münasibətlərindən və digər amillərdən asılı olaraq inzibati-hüquqi statuslarında müəyyən “xüsusiyyət” yaranır. Bu səbəbdən də fərdi subyektlərin xüsusi inzibati-hüquqi statusu formalaşır.

“Xüsusi inzibati-hüquqi status”a malik olan şəxslər aşağıdakılardır:

- inzibati kollektivlərin üzvləri;
- inzibati qəyyumluğun subyektləri;
- xüsusi inzibati-hüquqi rejimli ərazinin sakinləri;
- icazəvermə sisteminin subyektləri;
- sığınacaq axtaran şəxslər;

- qaçqınlar;
- məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər;
- əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər.

Hüquq ədəbiyyatlarında “inzibati kollektiv” anlayışına rast gəlinmir. Zənnimizcə, onun işlədilməsi məqsədüyükündür. Qanunvericiliklə “əmək kollektivi” anlayışı normativ təsbit olunmuşdur. Əmək kollektivi dedikdə, işəgötürənlə əmək münasibətlərində olan, Əmək Məcəlləsi ilə və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş əmək, sosial, iqtisadi hüquqlarını birgə həyata keçirmək və qanuni mənafeələrini kollektiv halında müdafiə etmək səlahiyyətinə malik müvafiq iş yerlərində çalışan işçilərin birliyi başa düşülür.

Əmək kollektivi üzvlərinin müəssisə müdiriyyəti ilə münasibəti və onların arasında olan münasibətlər əmək hüququ ilə tənzimlənir.

İnzibati kollektiv təşkilatın şəxsi heyəti olmaqla, üzvləri ilə rəhbərlik arasındakı münasibətlər inzibati hüquqla tənzimlənir. Həmin inzibati kollektivlərə DİN strukturuna daxil olan DQ hərbi hissələri, yaxud fəvqəladə hallar orqanlarının tərkib hissəsi olan yangınsöndürmə dəstələri, həmçinin tələbə kollektivləri misal olaraq göstərilə bilər.

Əmək və inzibati kollektivlərlə yanaşı, məhkum olunanların da kollektivləri mövcuddur. Bu kollektivlərin hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Adı çəkilən məcəllənin normaları ilə məhkum olunanlar ilə aidiyyəti müəssisəsinin rəhbərliyi arasındakı münasibətlər tənzimlənir. İstintaq təcridxanasının, cəzaçəkmə müəssisələrinin və müvəqqəti saxlama yerlərinin sırayı və rəhbər heyətləri müvafiq inzibati kollektivlər sayılır. Onların şəxsi heyəti Ədliyyə və Daxili İşlər Nazirliyinin sistemində daxil olan aidiyyəti orqanlarda xidmət edən şəxslərdən ibarətdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, inzibati hüququn subyektləri arasında qarışıq kollektivlər də mövcuddur. Məsələn: mülki ali təhsil müəssisəsində müəllimlər və digər əməkdaşlar əmək kol-

lektivlərini, tələbələr isə inzibati kollektivi təşkil edir. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi və müəllimlər həmin kollektivə vəzifə səlahiyyətlərinin daşıyıcısı kimi daxildirlər.

Vətəndaş inzibati kollektivin üzvü olmaqla xüsusi inzibati-hüquqi statusu (kompleks hüquq və vəzifələr) əldə etmiş olur. Burada vətəndaşın xidməti hüquq və vəzifələrindən deyil, şəxsi hüquq və vəzifələrindən danışmaq məqsədəmüvafiqdir. Həmin xidməti vəzifə və hüquqlar ilə kollektiv subyektin (təşkilatın) səlahiyyətləri konkretləşir. Attestasiyadan keçmiş polis əməkdaşının statusunun misal göstərilməsində qeyd olunan məqam özünü əyani surətdə göstərir. Polis əməkdaşının şəxsi hüquqları sırasına işdən azad olunarkən məhkəməyə müraciət etmək hüququ, xəsarət aldıqda ziyanın ödənilməsi və s. aid edilə bilər.

İnzibati hüquq inzibati kollektiv üzvlərinin intizam məsuliyyətini, onların təhsil, iş və istirahət vaxtını, əmək haqqının verilməsinin əsasını, məbləğini və verilmə qaydasını tənzimləyir. Bir qayda olaraq hərbiçilərin (o cümlədən də polis əməkdaşlarının, tələbələrin və s.) rəhbərliklə olan mübahisələri məhkəmə üsulu ilə deyil, müvafiq proseduraya uyğun olaraq inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə tənzimlənir.

Bəzən hamiləliklə əlaqədar məzuniyyətin verilməsi, eza-miyyətdə olan vaxtda əmək haqqının ödənilməsi zamanı inzibati kollektiv üzvlərinin şəxsi hüquqlarına tam və ya qismən əmək hüquq normaları da aid edilir. Qeyd olunan hüquqlardan məhkəmə müdafiəsi üsulu ilə təmin olunanları da vardır.

İnzibati kollektivin statusu baxımından aşağıdakı subyektlərin statusu fərqləndirilir:

- a) təhsilənlər (tələbələr, doktorantlar);
- b) hərbi xidmətçilər (hərbi qulluqçular, polis əməkdaşları).

Aydındır ki, silahlı qüvvələrin növləri olan quru qoşunlarda, hərbi-dəniz donanmasında, habelə daxili qoşunlarda hərbi xidmətdə olan şəxslərin hüquqi statusu müxtəlifdir. Onların hüquqi statusu müvafiq normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Dövlətin sosial siyasətini aşkar formada əks etdirən amil-

lərdən biri köməyə ehtiyacı olan şəxslər üzərində dövlət qəyyumluğunun olmasıdır. Qəyyumluq pul məbləğinin verilməsində, yaşayış yeri ilə təmin edilməsində, xüsusi tibbi xidmətin göstərilməsində və müxtəlif güzəştlərin edilməsində öz əksini tapır. Sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə köməklik göstərilməsində təcrübi fəaliyyəti yerli icra hakimiyyəti yerinə yetirir. Onun subyektləri – qaçqın və məcburi köçkünlər, Çernobil iştirakçıları, Böyük Vətən müharibəsi əlilləri, Əfqanıstan müharibəsi iştirakçıları, Azərbaycanın bütövlüyü uğrunda gedən döyüşlərdə və Qarabağ müharibəsində hərbi əməliyyatlarda olan şəxslər, yetim uşaqlar, siyasi repressiya qurbanları, çoxuşaqlı valideynlər, şəkər, vərəm və talassemiya xəstəliyinə yoluxmuş xəstələr, psixi xəstəliyi olan uşaqlar və digər kateqoriyalı vətəndaşlardır.

Göstərilən siyahıdan görünür ki, xüsusi inzibati-hüquqi statusun əldə edilməsinin əsasları müxtəlif texniki və iqtisadi fəlakətlər, demoqrafik hallar və mənfi sosioloji amillər ola bilər.

İnzibati qəyyumluğu sosial müdafiənin digər formalarından (əmək fəaliyyəti, hərbi və ona uyğun xidmətlə təqaüdlərin verilməsi) fərqləndirmək zəruridir. Buradakı sosial təminat görülən işdən, iş stajından, əmək haqqının məbləğindən asılıdır və ardıcıl olaraq təqaüdün verilməsindən ibarətdir. Təqaüdcülərə yaşına, əlilliyinə və digər vəziyyətlərinə görə vergi və nəqliyyat güzəştləri edilə bilər.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsinə görə ərazi rejimi subyektin statusuna təsir göstərir. Onlardan bəziləri daimi və ya müvəqqəti olaraq (müəyyən edilməmiş vaxta kimi) xüsusi hüquqi statusda olur. Xüsusi ərazi rejimlərinin əsas növlərindən biri xüsusi inzibati rejimlərdir. Bunlara dövlət sərhədi rejimi, bağlı şəhərlər və qoruqlar, fövqəladə (hərbi) vəziyyət rejimi olan ərazilərin, azad iqtisadi zonaların və s. xüsusi inzibati rejimləri misaldır. Bu ərazilərdə daimi və ya müvəqqəti yaşayan sakinlər xüsusi inzibati-hüquqi status olaraq aşağıdakıları əldə edirlər:

- əraziyə (zonaya) xüsusi giriş və çıxış qaydalarını;
- ərazidə hərəkət etmə və fəaliyyət göstərmə qaydalarını;
- inzibati nəzarətin həyata keçirilməsi və inzibati məcbur etmə təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsini və s.

Xüsusi ərazi rejimləri sırasında ciddi rejimlərlə (hərbi) yanaşı, güzəştli ərazilər (azad iqtisadi zona) də var. Birinci zonalarda ciddi nəzarət mövcuddursa, azad iqtisadi zonada isə maliyyə, gömrük nəzarəti “yumşaq” (güzəştli) olur. Bir çox hallarda ərazilərə daimi xüsusi rejim statusu qanun əsasında verilir. Müvəqqəti vəziyyətə uyğun rejimlər ayrı-ayrı ərazilərdə həm ali, həm də yerli dövlət orqanları tərəfindən müəyyən olunur. Onların sırasına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Nazirlər Kabineti və yerli icra hakimiyyəti orqanları daxildir.

İcazə sisteminin həyata keçirilməsi dedikdə, icazənin alınmasını tələb edən müəyyən qaydada həyata keçirilən qaydalar, nizam-intizam və digər zəruri sayılacaq davranışların məcmusundan ibarət olan fəaliyyət başa düşülür.

İcazə sisteminin aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

- icazə sistemi qanunlarda və qanunqüvvəli aktlarda olan hüquq normaları ilə nizama salınan xüsusi fəaliyyət qaydasıdır;
- icazə sistemi inzibati-hüquqi münasibətlər çərçivəsində bir tərəfdən icra hakimiyyəti orqanları, vəzifəli şəxslər, digər tərəfdən isə icazə almalı olan fərd və (və ya) kollektiv subyektlər arasında həyata keçirilir. Müvafiq münasibətlərin yaranmasına səbəb olan hüquqi fakt kimi maraqlı və səlahiyyətli subyektlər tərəfindən ərizələrin verilməsi çıxış edir. Bu münasibətlər idarəetmə subyektlərinin təşəbbüsü ilə yaranmır;
- bu hüquq münasibətlərinin əsası kimi hərəkət etmək (hərəkətsizlik) üçün icazənin alınması çıxış edir. Vətəndaş tərəfindən icazənin alınması əməlləri leqallaşdıran fərdi aktın qəbul edilməsidir. Həmin icazə müəyyən və qeyri-müəyyən müddətə verilə bilər. Verilən icazə lisenziya, patent, viza, buraxılış, sertifikat və s. ola bilər.

- icazə verilən işlərin necə yerinə yetirilməsinə inzibati nə-

zarətin həyata keçirilməsi ilə nail olunur;

- icazə sistemi qaydalarının pozulmasına görə təqsirkara qarşı müxtəlif inzibati məcburetmə təsir tədbirləri tətbiq edilir.

Vətəndaş təsadüfi olaraq deyil, müəyyən edilmiş vaxtda (müddətdə) icazə sisteminin təsirinə düşür. O, həmin müddətə xüsusi inzibati-hüquqi statusun sahibinə çevrilir. Həmin vəziyyətdə icazə sisteminin xüsusi inzibati-hüquqi statusunun sahibi aşağıdakı kimi vəzifələri yerinə yetirməyə borcludur:

- icazə sistemi təsiri altında olan fəaliyyət ilə məşğul olmaq üçün icazə alınan zaman ərizəni və ona əlavə olunan sənədləri təqdim etmək;

- müvafiq yoxlama prosesində nəzarətə dözmək və ona hər vasitə ilə köməklik etmək;

- icazə verilmiş hərəkətlərin həyata keçirilməsi qaydalarına riayət etmək və s.

İcazə sisteminin xüsusi inzibati-hüquqi statusu icazə verilən şəxsin əlavə vəzifələri yerinə yetirməsi ilə yanaşı, həmçinin yeni inzibati hüquqlar əldə etməsi (alması) ilə bağlıdır. Məsələn: nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququ, ov silahının əldə edilməsi və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, icazənin qüvvəsi vətəndaş tərəfindən qeyri-qanuni hərəkətlər edildikdə, vətəndaşın səhhəti pozulduqda, yeni yaranmış şəraitə əsasən, normativ aktın qüvvəyə minməsi nəticəsində dayandırılı bilər. Məsələn: fəvqəladə vəziyyət və ya yeni texniki vasitələrin meydana çıxması ilə əlaqədar icazənin qüvvəsi dayandırılı bilər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından başqa, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də inzibati hüquq subyektlərinə malikdir. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin inzibati-hüquqi statusu Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə müəyyən edilir. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında inzibati-hüquqi statusunu müəyyən edən normativ hüquqi aktlara əsasən aiddir:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995 (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə);

2. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi, Bakı, 2013 (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

3. “Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tən-zimləmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2013-cü il tarixli Qanunu (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

4. “Pasportlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 iyun 1994-cü il tarixli Qanunu (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

5. “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 aprel 1996-cı il tarixli Qanunu (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

6. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli Qanunu (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

Azərbaycan Respublikasında daimi və ya müvəqqəti yaşamasından asılı olmayaraq əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ölkənin qanunlarına tabe olmalıdırlar. Bu qayda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə müəyyən edilir. Qanunvericilik Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşları, əcnəbiləri və ölkə ərazisində müvəqqəti olanları bir-birindən fərqləndirir. Bu baxımdan onların müxtəlif hüquqi statusları mövcuddur.

Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinin 15.1-ci maddəsinə əsasən, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən keçmək şərti ilə, pasportları və ya digər sərhədkeçmə sənədləri əsasında Azərbaycan Respublikasına gələ və Azərbaycan Respublikasından gedə bilərlər.

Müvəqqəti yaşayanlara nisbətən daimi yaşayan əcnəbilər bir sıra sahələrdə böyük həcmdə hüquqlara malik olurlar (əmək

fəaliyyəti sahəsində, sosial təminat məsələləri sahəsində və s). Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyi və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, belə hallarda əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə eyni həcmdə hüquqlardan istifadə edir və eyni vəzifələr daşıyırlar. Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verilir.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin inzibati hüquq subyektliyinin həcmi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq subyektliyinin həcminə nisbətə azdır. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı ilə bağlı olan hüquq və vəzifələrə malik olmurlar. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları kimi əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin qeyri-qanuni hərəkətlərindən, qərarlarından şikayət etmək hüququ vardır. Bu hüquqlar arasında azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, əmək hüququ, sağlamlığın qorunması və tibbi yardım almaq, təhsil almaq hüququ və s. vardır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, dünya təcrübəsi əsasında əcnəbilərə Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına nisbətə bəzi məhdudiyətlər müəyyən edilib. Bu məhdudiyətlər siyasi və ictimai idarəçiliklə bağlı olur. Məsələn: əcnəbilərin seçkilərdə (referendumda) iştirakının yol verilməzliyi Azərbaycan Respublikası Seçki Məcəlləsinin 15-ci maddəsində göstərilmişdir. Onların müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarına seçilmələri və müəyyən növ əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarında məhdudiyətlər müəyyən olunub. Bu təcrübə dünyanın inkişaf edən əksər dövlətlərində tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının təhsil müəssisələrində təhsil alan əcnəbilər Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının tələbələrinə məxsus olan hüquqlardan istifadə edir və tələbə-

lərə aid bütün vəzifələri yerinə yetirməyə borcludurlar.

Azərbaycan Respublikasında yaşamaq qaydalarına riayət etməklə əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının ərazisində hərəkət etmək hüququna malik olurlar. Ölkə ərazisində yaşayış yerinin seçilməsi və hərəkət etmələrinin məhdudlaşdırılması milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sağlamlığının, hüquqlarının və qanuni maraqlarının mühafizəsi məqsədi ilə müəyyən edilir.

Hüquq və azadlıqdan istifadə edərək əcnəbilər Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının üzərinə qoyulmuş müəyyən vəzifələri yerinə yetirmirlər. Belə ki, onlar həqiqi hərbi xidmət vəzifəsini daşmırlar. Qeyd olunanlarla yanaşı, əcnəbilər qanunlarla müəyyən olunmuş vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında daimi yaşamaq üçün gələn əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər yaşamaq üçün icazə almalı və müəyyən olunmuş müddət daxilində miqrasiya orqanlarında (miqrasiya, icazə-qeydiyyat) qeydiyyatda düşməlidirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər qanunlara riayət etməli və Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə hörmətlə yanaşmalıdırlar. Adları çəkilən subyektlər ölkədə olma qaydaları və tranzit ilə keçmə qaydalarını pozarsa Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsinə uyğun məsuliyyətə cəlb edilirlər.

Azərbaycan Respublikasında imtiyazlara və diplomatik immunitetə malik olan əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti Azərbaycan Respublikasının xüsusi qanunvericiliyi və beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən edilir. Lakin onlar tərəfindən törədilən inzibati xətlər barədə (yol hərəkəti qaydalarının pozulması) müvafiq prosedura çərçivəsində Xarici İşlər Nazirliyinin Protokol Xidmətinə məlumat verilir.

Ümumi qaydada əcnəbilərin statusunu müəyyən edən qanunvericilikdən fərqli olaraq, MDB dövlətlərinin vətəndaşlarının hüquqi statusları digər qaydada müəyyən edilir. Onlar

Azərbaycan Respublikası sərhədlərini keçmək üçün müəyyən sərbəstliyə malikdirlər. Bu sərbəstlik MDB dövlətləri arasındakı razılaşmalar əsasında müəyyən edilib.

İctimai həyatın digər sahələrində olduğu kimi, dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqları real olaraq sosial ictimai şəraitlə təmin edilir. Ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının iqtisadi, siyasi, təşkilati və hüquqi təminat sistemi mövcuddur.

İqtisadi təminat - vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının faktiki həyata keçirilməsi üçün maddi şəraitdir. Bunlar ölkənin iqtisadi sistemində öz əksini tapır.

Siyasi təminat - dövlət hakimiyyətinin xalqa məxsusluğu, demokratiklik, siyasi plüralizm, vətəndaşların dövlət və ictimai işlərdə iştirak etmək imkanını nəzərdə tutur (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, mad: 1; 53-55).

Təşkilati təminat - dövlət orqanlarının, əsasən hüquq mühafizə orqanlarının və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, eləcə də vəzifələrinin təcrübi şəkildə həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Hüquqi təminat - vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi şəraitini, qaydasını, həmçinin onların mühafizəsini və qorunmasını müəyyən edən hüquq normaları sistemindən ibarətdir.

Bu sistemdə aparıcı yer hüquq normalarına aiddir. Həmin sistemdə aşağıdakı sadalananlar təsis edilir:

- dövlət idarəetmə sahəsində vətəndaşların hüquq və azadlıqları;
- vətəndaşların hüquq və qanuni maraqlarının pozulmasına görə idarəetmə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin məsuliyyəti;
- vətəndaşların idarəetmə orqanlarının və s. vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni hərəkətlərindən (hərəkətsizlikdən) şikayət etmək hüququ;
- idarəetmə orqanı öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və vəzifəli şəxslərin qeyri-qanuni hərəkətləri nəticəsində dəymiş zərər.

rərin ödənilməsi hüququ.

Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının hüquqi təminatı sahəsində əsas rollardan biri də prokuror nəzarəti və dövlət orqanlarının yoxlama-nəzarət fəaliyyətinə məxsusdur.

§ 3. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üsulları

Həyatın, sağlamlığın, azadlığın, mülkiyyətin və digər dəyərlərin müdafiəsi hüququ vətəndaşların mühüm və ayrılmaz subyektiv hüquqları sırasına daxildir. Dövlət bu hüquqların həcmi sahəvi qanunlarda dəqiqləşdirməklə müəyyən edir. Bu zaman onların həyata keçirilməsi qaydası təsbit edilir, həmçinin aidiyyəti müddətlər və tədbirlərin görülməsi sahəsində subyektlərin vəzifəsi müəyyənləşdirilir. Həmin hüquqların bir qisim hallarda dövlət məcburetməsi hesabına da təmin edilməsi mümkündür.

Əgər vətəndaşların subyektiv hüququ müvafiq hüquq normaları ilə təsbit edilmiş, lakin lazımi müdafiə ilə təmin olunmamışdırsa, bu hüquqlar formal hesab olunur. Vətəndaşların şəxsi hüquqlarının əlaqələndirilmiş təminatları sisteminin yarıdılması hüquqi dövlətin təşəkkülünün zəruri şərtidir.

Vətəndaşların hüquqi müdafiəsinin başlıca istiqamətləri haqqında təsəvvürlər aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- vətəndaşların cinayətlərdən və digər qeyri-qanuni hərəkətlərdən müdafiəsi;
- vətəndaşların hakimiyyət subyektlərinin qanunazidd və məqsəduyğun olmayan hərəkət və hərəkətsizliyindən müdafiəsi.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində deyilir: “Hər kəsin qanunla qadağan olmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır”.

Vətəndaşların hüquqlarının dövlət hakimiyyət subyektlərinin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının düzgün olmayan hərəkətlərindən müdafiəsində İnzibati hüquq xüsusi rol oynayır.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının aşağıdakı hüquqları da mövcuddur:

- dövlət idarəetmə orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qanunsuz hərəkətlərindən vətəndaşların məhkəmə qaydasında şikayət vermə hüququ;

- icra hakimiyyətinin və onun vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində vətəndaşa dəymiş ziyanın ödənilməsinin tələb edilməsi hüququ;

- təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ;

- idarəetmə aktlarından şikayət vermə hüququ və s.

Dövlət orqanları, vəzifəli şəxslərin və digər hakimiyyət səlahiyyətli subyektlərin fəaliyyətində sui-istifadə, bürokratism, səriştəsizlik və s. hallarda vətəndaşların hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin əsas vasitələri aşağıdakılardır:

1) başlıca vəzifəsi hüquq qaydalarının mühafizəsi olan orqanların yaradılması və onların gündəlik fəaliyyəti (məhkəmə hakimiyyəti orqanları, polis və s.);

2) dövlətdən asılı olmayan və vətəndaşlara kömək göstərməyə imkanı olan təşkilatların mövcudluğu və onların fəaliyyəti (vəkillik, həmkarlar ittifaqları, kütləvi informasiya vasitələri və s.);

3) öz hüquqlarının müdafiəsi zamanı vətəndaşların özlərinin aktiv fəaliyyəti (məsələn: zəruri müdafiə hüququ, silah saxlamaq və onu tətbiq etmək hüququ).

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsinin iki üsulunu müəyyən edir:

1. inzibati qaydada (hüquqlar məhkəməyə müraciət edilmədən müdafiə olunur);

2. məhkəmə qaydasında (pozulan hüququnun bərpa edilməsi barədə birbaşa məhkəməyə müraciət edilir).

Dövlətimizin qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edən Konstitusiyanın 57-ci maddəsi hər bir vətəndaşın müraciət etmək hüququnu təsbit edir. Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması mexanizmi “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə tənzimlənir. Adı çəkilən qanuna əsasən, müasir şəraitdə vətəndaşların müraciətlərinin əsas növləri təklif, ərizə və şikayətlərdən ibarətdir. Bu müraciətlər arasındakı əsaslı fərqləri müəyyən etmək üçün aşağıdakı anlayışlara diqqət edək:

Təklif dedikdə, qanunların və digər normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsi, dövlət və bələdiyyə orqanlarının və digər müraciətə baxan subyektlərin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, elm, təhsil, mədəniyyət, hüquq, sosial-iqtisadi, yaradıcılıq və başqa sahələrlə bağlı məsələlərin həlli barədə edilən müraciət başa düşülür.

Ərizə dedikdə, hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət başa düşülür.

Şikayət dedikdə, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpası və müdafiəsi ilə bağlı tələbləri nəzərdə tutan müraciət başa düşülür.

Vətəndaşların müraciətlərinin baxılması qaydası və müddətləri müraciətlərin növündən asılı olmayaraq eynidir.

Qeyd etdiyimiz normativ hüquqi akt vətəndaşların müraciətləri arasında şikayətləri xüsusilə fərqləndirir. Hüquq ədəbiyyatlarında bir çox müəlliflər tərəfindən şikayətin inzibati və xüsusi növü fərqləndirilir.

Ümumi inzibati şikayətin baxılması qaydası “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Qanunla müəyyən edilir. Vətəndaşlar təklifləri və ərizələri həmin məsələni bilavasitə həll etməli olan dövlət hakimiyyəti orqanlarına, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə və ya vəzifəli şəxslərə verirlər.

Dövlət hakimiyyət orqanları, idarələr, təşkilatlar, müəssi-

sələr, onların rəhbərləri və digər vəzifəli şəxsləri müraciətdə irəli sürülən məsələlərin həlli onların səlahiyyətinə aid olmadıqda, bunları beş gündən gec olmayaraq müvafiq təşkilatlara göndərir və bu barədə müraciət edənə məlumat verir, şəxsi qəbul zamanı isə hara müraciət etmək lazım olduğunu izah edir. Müraciətdə göstərilən məsələyə baxıldıqda və bu barədə vətəndaşa əsaslandırılmış cavab verildikdə müraciət baxılmış hesab olunur. Qanunvericinin mövqeyinə uyğun olaraq müraciətə dövlət dilində cavab verilir.

Dövlət hakimiyyəti orqanı başqa orqanlara, idarələrə, təşkilatlara, müəssisələrə vətəndaşların müraciətini aidiyyəti üzrə baxılması üçün göndərdikdə və həmin müraciətin baxılması nəzərdə saxlandıqda isə həmin orqanlar, idarələr, təşkilatlar, müəssisələr müraciətlə bağlı dövlət hakimiyyəti orqanına əsaslandırılmış və adı çəkilən qanunda nəzərdə tutulmuş müddətdə cavab verməlidirlər. Dövlət hakimiyyəti orqanına müraciətlə bağlı cavab məktubu müvafiq orqanın, idarənin, təşkilatın və müəssisənin rəhbəri tərəfindən imzalanmalıdır.

Qanunvericinin mövqeyinə görə istənilən halda müraciəti qəbul etməkdən imtina qadağandır. Məlumatın verilməsi barədə müraciət baxılmağa qəbul olunarkən müraciət edəndən həmin məlumatın əldə edilməsinin zəruriliyini əsaslandırmağı tələb etmək qadağandır.

Yazılı müraciətdə şəxsin soyadı, adı, atasının adı, ünvanı, şəxsi və ya elektron imzası (hüquqi şəxslərə münasibətdə hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı, onun rəhbərinin imzası) göstərməlidir.

Müraciətdə həmin məlumatlar göstərilmədikdə onlar anonim sayılır, anonim müraciətlərə baxılmır. Anonim müraciətin məzmunundan asılı olaraq aidiyyəti təşkilatlara məlumat verilməsi işin xeyrinə sayılır.

Qanunazidd hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilən orqanlar və ya vəzifəli şəxslər barəsində müraciətlərin yenidən baxılması üçün həmin subyektlərə göndərilməsi yol-

verilməzdir. Vətəndaşların təklif, ərizə və şikayətləri mütləq kargüzarlıqda (dəftərxanada) qeydiyyatdan keçirilir. Sənədlərə daxil olma tarixini və nömrəsini göstərən ştamp vurulur. Vətəndaşın tələbi ilə təklifin, ərizənin və şikayətin qeydə alınma nömrəsi və tarixi ona bildirilir. Vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı aparılan kargüzarlıq işini orqanın rəhbəri təmin edir.

Qanunvericiliyə görə müəyyən hallar istisna olmaqla, vətəndaşların müraciətlərinə ən gec 15 iş günü, əlavə öyrənilmə və yoxlanılma tələb edən müraciətlərə isə ən gec 30 iş günü müddətində baxılır. Müraciətə baxılması üçün əlavə məlumatların əldə edilməsi və ya aidiyyəti üzrə sorğu göndərilməsi tələb edildikdə, müraciətə baxan subyektin vəzifəli şəxsinin müraciətə baxılması müddətini ən çoxu 30 iş günü uzatmaq hüququ vardır. Bu barədə müraciət edən vətəndaşa və digər səlahiyyətli subyektə məlumat verilməlidir.

Qanunvericiliyin tələbinə görə hərbi qulluqçuların və onların ailə üzvlərinin müraciətlərinə daxil olduğu gündən etibarən ən gec 15 gün ərzində baxılır.

Əgər məlumatın verilməsi barədə müraciətə yuxarıda göstərilən müddətlərdə baxılması nəticəsində lazım olan məlumat öz əhəmiyyətini itirə bilərsə, həmin müraciətə dərhal, bu mümkün olmadıqda isə 24 saatdan gec olmayaraq baxılmalıdır.

Öz təklifi, ərizəsi, şikayəti barəsində qəbul edilmiş qərarla razılaşmayan vətəndaş bu qərarı qəbul etmiş orqanın, idarənin, təşkilatın, müəssisənin və ya vəzifəli şəxsin bilavasitə tabe olduqları orqana və ya vəzifəli şəxsə həmin qərar barəsində şikayət etmək hüququna malikdir. Şikayət qanunla nəzərdə tutulan qaydada məhkəməyə verilə bilər. Məhkəmə qaydasında şikayət vermək hüququ xüsusi inzibati şikayət hüququ adlanır və o, ümumi inzibati şikayəti əvəz etmir, onu tamamlayır.

Xüsusi inzibati şikayətlərin verilməsi və onların baxılması xüsusi inzibati-hüquqi aktlarla müəyyən edilir (məsələn: Gömrük Məcəlləsi, İntizam Nizamnaməsi və s.)

Xüsusi şikayətin aşağıdakı xüsusiyyətləri mövcuddur:

- baxılmasında xüsusi qaydanın mövcudluğu;
- baxılmasında xüsusi müddətlərinin mövcudluğu;
- yalnız yazılı formada verilməsi;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş xüsusi əsasların mövcudluğu;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş şəxslər tərəfindən verilə bilməsi;
- verilən şikayətlərə dair hüquqi nəticələrin olması və s.

§ 4. İnzibati hüququn kollektiv subyektlərinin anlayışı və onların hüquqi təbiəti

Ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, kollektiv subyektlər digər subyektlərə münasibətdə tam bir vahid kimi çıxış etmək hüququna malik olan mütəşəkkil özünüidarədən insanlar qrupudur.

Kollektiv müəyyən maraq və ya məqsəd əsasında təşkil edilir. O, funksional cəhətdən müəyyən səviyyələrə malik olur. Kollektiv qanun əsasında fəaliyyət göstərir, onun fəaliyyət istiqamətləri və səlahiyyətləri bölüşdürülür. Kollektiv özünüidarə etmə mexanizminə malik olur və burada hər kəsin rolu müəyyən edilir.

İnzibati hüquq münasibətlərində kollektiv subyektlər bir tərəfdən öz adından fəaliyyət göstərir, üzərinə müəyyən öhdəliklər qoyulur və aidiyyəti hüquqlar verilir. Şəxsi heyətdə olan dəyişikliklər kollektivin hüquqi adına və vəziyyətinə təsir etmir. Dövlət idarəetmə orqanının şəxsi heyəti bütövlükdə dəyişə bilər, lakin bu onun səlahiyyətlərinə təsir etmir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibinin dəyişməsi onun hüquqi vəziyyətinə mahiyyətə təsir etmir.

Yaranma məqsədlərindən, təşkil edilməsinin müstəqillik dərəcəsiindən və buradan yaranan və hüquqi vəziyyətindən asılı olaraq inzibati hüququn kollektiv subyektlərini aşağıdakı dörd qrupa ayırmaq olar:

- 1) təşkilatlar;
- 2) təşkilatların struktur bölmələri;
- 3) təşkilatların və onların struktur bölmələrinin əmək və digər kollektivləri;
- 4) mürəkkəb təşkilatlar.

Mülkiyyət forması və müəyyən sistemə məxsusluğu əsas kimi götürülsə, təşkilatların dövlət, ictimai, dini və digər forması fərqləndirilə bilər.

Hər bir dövlət təşkilatı yuxarı dövlət orqanının rəhbərliyi altında işləyən, təşkilati və hüquqi müstəqilliyə malik olan dövlət mexanizminin bir hissəsidir. Onun əsas əlaməti kimi dövlət

mülkiyyəti hesabına təsis edilməsini, strukturunu, fəaliyyətinin normativ-hüquqi tənzimlənməsini və hüquqi məcburetmədən istifadə etmək imkanına malik olmasını göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət təşkilatı özünün deyil, “özgənin”-dövlətin mənafeyini (ümumi) həyata keçirən kollektivdir.

Müstəqil təşkilatlar qrupunda fəaliyyət məqsədinə, hüquqi statusunun xüsusiyyətlərinə görə dövlət orqanı, idarə, müəssisə və digər (məs., hərbi hissələr) təşkilatlar bir-birindən fərqləndirilir. Eyni olaraq, ictimai və dini təşkilatlar arasında müstəqil təşkilatları, həmçinin mürəkkəb, ictimai və dini birliklərin tərkib elementləri sayılan orqan, idarə və müəssisələri fərqləndirmək olar.

Digər qruplara aid etdiyimiz təşkilatların sayı və müxtəlifliyi son illər kəskin surətdə artmış və yenə də artacaqdır. Xarici təşkilatlara qarışıq, beynəlxalq, kollektiv, aksioner, ailə, şəxsi (fərdi) təşkilatlar da əlavə olunmuşdur.

Funksional fəaliyyətin bölüşdürülməsi təşkilatın əsas əlamətidir. İş həcminin artması ilə təşkilat yeni struktur bölmələri ilə təmin edilir. Rəhbərlik əlavə olaraq vəzifələrin müəyyən hissəsini yerinə yetirən, özünüidarədən bölmələr də yarada bilər.

Struktur bölmələrin yaradılması ilə əməyin ixtisaslaşmasına, onun effektivliyinin artmasına, həmçinin hakimiyyətin qeyri-mərkəzləşdirilməsinə nail olunur. Bu prosesdə idarəedənlərin sayı da artır.

Struktur bölmə - təşkilatın tərkib hissəsi olub, onun işlərinin müəyyən hissəsini yerinə yetirir. Struktur bölmə vəzifələri bölüşdürülən işçilərin mütəşəkkil qrupudur. Struktur vahidə başçılıq kollektiv tərəfindən seçilmiş və ya təyin edilmiş rəhbər tərəfindən həyata keçirilir. Orada tabeçilik əlaqələri mövcuddur və özünüidarəetmə həyata keçirilir. Struktur bölmələrin elementlərindən biri də onların adları və təşkil edilməsi barədə hüquqi aktın olmasıdır.

Təşkilatların qruplaşdırılması meyarlarına görə struktur

bölmələri də təsnif etmək olar. Bu zaman onların kimə məxsus olduğunu nəzərə almaq lazımdır. Dövlət təşkilatları (orqan, idarə, müəssisələrin), ictimai təşkilatlar, dini birliklər struktur bölmələri baxımdan ayırd edilə bilər.

Əmək, ərazi və digər kollektivlər - inzibati hüququn kollektiv subyektlərinin üçüncü növüdür. Onlar konstitusiya, inzibati və digər hüquq sahələrinə aid olan hüquq subyektivinə malikdirlər (əmək, cinayət-prosessual və s.).

Kollektivin xüsusiyyətləri bunlardır:

- öz maraqlarını ifadə edir və qoruyur;
- təbəçilik əlaqələri olmur, bütün üzvləri bərabərdir.

Əmək kollektivində üzvlük işə, ali məktəbə və ya kooperativə daxil olmaqla yaranır.

Hüquqi aktlarda dövlət orqanlarının əmək kollektivləri haqqında məlumatlara rast gəlinmir. Belə ki, orqan əmək kollektivindən fərqlənir. Məsələn: məhkəmə ədalət mühakimə orqanı kimi hakimlərdən ibarətdir. Lakin hüquq müəssisəsi kimi o özündə hakimləri, iclas katiblərini, operatorları (makinəçiləri və s.) cəmləşdirir.

Mürəkkəb təşkilatlara Fövqəladə Hallar Nazirliyi aid edilə bilər. Təşkilatların “mürəkkəblərə” aid edilməsi üçün bəzi şərtlər tələb edilir. Daha dəqiq desək, mürəkkəb təşkilatlar əsas fəaliyyət növü ilə yanaşı, başqa fəaliyyət növlərini də yerinə yetirir. Məsələn: cinayətkarlıqla mübarizə aparən DİN-in sistemində təhsil, səhiyyə, istirahət və s. təşkilatlar mövcuddur.

İnzibati hüququn kollektiv subyektlərinin anlayışı və növlərini nəzərdən keçirdikdən sonra onların inzibati-hüquqi statusunun məzmununun araşdırılması zərurəti yaranır. İnzibati hüquq subyektivinin birinci xüsusiyyətinə görə bu münasibətlərin iştirakçıları üçün eyni blanket imkan müəyyən edilir. İkinci xüsusiyyət idarəçilik fəaliyyəti ilə əlaqəli olmasıdır. Burada idarəetmə təsiri subyekt və ya obyekt simasında iştirakçılıqla ifadə edilir. Kollektiv qurumlar üçün inzibati hüquq subyektiviyi əksərən başlangıç xarakter daşıyır. Təşkilatın, struktur bölmənin leqallaşdı-

rılması onlarda mülki-hüquqi, maliyyə və hüquq subyektivliyinin digər növlərinin yaranmasına şərait yaradır.

Kollektiv subyektivin inzibati-hüquqi statusunun məzmunu onun dövlət mexanizminin bir hissəsi və müəyyən bir fəaliyyətlə məşğul olması ilə (təsərrüfat, mədəni-tərbiyəvi) xarakterizə olunur. Dövlət mexanizminin hissələrini və qeyri-dövlət kollektiv subyektlərini bir-birindən fərqləndirmək zəruridir.

Dövlətin kollektiv subyektlərinin inzibati-hüquqi statusunu təşkil edən normalar üç əsas qrupa bölünür:

- a) məqsədli;
- b) təşkilati-struktur;
- c) səlahiyyətli.

Dövlətin kollektiv subyektlərinin inzibati-hüquqi statusunun birinci elementi onun hüquqi cəhətdən müəyyən edilmiş yaranma məqsədi, vəzifələri və funksiyalarıdır. Ümumi planda məqsədi müəyyən sosial ehtiyacın ödənilməsi kimi başa düşmək olar. Əsasnamələrdə, nizamnamələrdə və digər idarəçilik aktlarında isə məqsəd vəzifələrin və yerinə yetirilən funksiyaların siyahısında dəqiqləşdirilir.

Dövlət mexanizminin struktur vahidləri qarşısında qoyulan bütün vəzifələri aşağıdakı üç qrupda birləşdirmək olar:

▪ istehsalat vəzifələri - yaranma məqsədlərini dəqiqləşdirir (məhsul buraxmaq, öyrətmək, müalicə etmək, nəzarət etmək və s.);

▪ iqtisadi-ekoloji vəzifələr - təbii və digər ehtiyatları qayğı ilə istifadə etmək, ətraf mühitin və istifadə edilən əmlakın mühafizəsini təmin etmək kimi vəzifələri möhkəmləndirir;

▪ sosial vəzifələr - kollektivin üzvləri barədə qayğı göstərilməsinə, əmək fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, mədəni-məişət xidmətinin təşkilinə, habelə əməkdaşların və onların ailələrinin maddi rifahlarının yaxşılaşdırılmasına yönəldir.

Hüquqi statusun məzmununun ikinci təşkilati-struktur elementi kifayət qədər mürəkkəbliyi ilə xarakterizə edilir. Bura-

ya daxildir:

- subyektlərin yaradılması, yenidən təşkili, ləğv edilməsi qaydalarının normativ nizama salınması;

- onların tabeçiliyi və bir təşkilatın aidiyyətindən digərlərinin tabeçiliyinə verilməsi;

- onların təşkilati strukturlarının müəyyən edilməsi və dəyişdirilməsi;

- təşkilatın müqəddəratını həll etmək hüququ;

- fəaliyyət prosedurası;

- rəsmi rəməzlərə malik olma hüququ.

Kollektiv subyektlərin səlahiyyətləri hüquqi statusun bir hissəsi olub, aidiyyətində olan məsələlərin həlli üzrə hakimiyyət səlahiyyətlərinin məcmusundan ibarətdir.

Kollektiv subyektlərin elementlərinə aiddir:

- hakimiyyətin həyata keçirilməsi;

- idarəçilik münasibətləri ilə əlaqədar hüquq və vəzifələr;

- müəyyən aktlar qəbul etmək hüququ.

Səlahiyyətlərin ikinci elementi hakimiyyət səlahiyyətlərinin şamil olduğu obyektlərin və məsələlərin (işlərin) hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsidir.

Dövlətin bütün kollektiv subyektləri müəyyən səlahiyyətlərə malikdir. Onların səlahiyyətləri müəyyən idarəçilik funksiyalarının əlaqəsi əsasında müəyyən olunur. Burada planlaşdırma, metodik rəhbərlik, uçot, nəzarət və s. qeyd edilə bilər.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsində funksional səlahiyyətlər ilə yanaşı subyektiv xarakterli səlahiyyətlər də araşdırılır. Qeyd edilməsi zəruridir ki, kollektiv subyektlərin yuxarı səviyyəli orqanlar (vəzifəli şəxslər) və vətəndaşlarla münasibətdəki səlahiyyətləri fərqləndirilir.

Dövlətin kollektiv subyektlərinin ümumi hüquq və vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

Ümumi hüquqlara idarəçilik əmrlərinin ünvançısı olmaq, vəzifələrin dəqiq müəyyən edilməsini və onların yerinə yetirilməsi üçün lazımi şəraitin yaradılmasını tələb etmək, müxtəlif

təşkilatlara təkliflə müraciət etmək, məlumat almaq, habelə təbəçilikdə olanlara göstərişlər vermək aiddir.

Ümumi vəzifələrə təbii və (və ya) iqtisadi ehtiyatları səmərəli işlətmək, təbiətə qayğı ilə yanaşmaq, sanitariya və yanğından mühafizə qaydalarına riayət etmək, idarəçilik əməllərini yerinə yetirmək, həmçinin vaxtında (operativ) kollektiv üzvlərinin və vətəndaşların müraciətlərini araşdırmaq, onların məmnunluğunu təmin etmək aiddir.

Dövlət mexanizminin kollektiv struktur vahidlərinin inzibati-hüquqi statusunun öyrənilməsi qeyri-dövlət kollektiv subyektlərinin inzibati-hüquqi statusunun məzmununa aydınlıq gətirməyə imkan verir. Təsadüfi hallarda birincilərdə olan statusun bütün elementləri ikincilərdə də olur.

Qeyri-dövlət kollektiv subyektlərin hüquqi statusu, xüsusən də inzibati-hüquqi statusu bu subyektlərin yaranma və fəaliyyəti qaydalarını tənzimləyən normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Həmin subyektlərin inzibati-hüquqi statusu onların daxili nizamnamə və əsasnamələri əsasında müəyyən edilir. Təhlil edilən subyektlərin inzibati-hüquqi statusunun həcminə (minimum) daxildir:

- təsis edilmə hüququ və qaydası;
- dövlət tərəfindən tanınma və müvafiq ada malik olmaq hüququ;
- müstəqil tərəf kimi dövlət orqanları ilə inzibati hüquq münasibətlərində olmaq hüququ.

§ 5. Qeyri-hökumət təşkilatları və dini qurumların anlayışı və onların növləri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 58-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır. Hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifa-

qı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir.

Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa və ya onun üzvlüyündə qalmağa məcbur edilə bilməz. Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi, cinayət hesab edilən digər məqsədlər güdən və ya cinayətkar üsullardan istifadə edən birliklər qadağandır. Konstitusiyaya və qanunların tələblərini pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bilər.

İnzibati hüququn subyektı dövlət idarəetmə orqanlarından və dövlət qulluqçularından başqa ictimai birliklər və fondlar da ola bilər. Onlar dövlət idarəetmə sahəsində müxtəlif hüquq və vəzifələrin daşıyıcıları kimi çıxış edirlər.

İnzibati hüququn subyektı kimi qeyri-hökumət təşkilatlarından danışarkən ictimai özfəaliyyətin bütün müxtəlif formaları haqqında deyil, sabit təşkilati vahidliyə, aydın müəyyən edilən fəaliyyət məqsədinə və üzvləri arasında daimi əlaqələrə malik olan və fəaliyyət göstərən fiziki və ya hüquqi şəxslərin kollektiv birliklərindən danışmaq məqsəduyğundur.

Azərbaycan Respublikasında ictimai birliklərin və fondların yaradılması və fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı münasibətləri “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” 13 iyun 2000-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu tənzimləyir. Adı çəkilən qanun hüquqi şəxslər kimi qeyri-hökumət təşkilatlarının yaradılmasını, fəaliyyətini, yəni təşkil edilməsi və ləğv edilməsi qaydalarını, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətini, idarə olunmasını, dövlət hakimiyyəti orqanları ilə münasibətlərini müəyyən edir.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, bu normativ-hüquqi tənzimləmə siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına, dini birliklərə, yerli özünüidarə orqanlarına, habelə bu təsisatlara məxsus olan funksiyaların həyata keçirilməsi məqsədi ilə

yaradılan qurumlara və başqa qanunlarla tənzimlənən digər qeyri-kommersiya təşkilatlarına şamil edilmir.

“Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanuna əsasən, ictimai birlik - təsis sənədlərində müəyyən olunmuş məqsədlərlə ümumi maraqlar əsasında birləşmiş bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxsin təşəbbüsü ilə yaradılmış könüllü, özünüidarədən, öz fəaliyyətinin əsas məqsədi kimi gəlir əldə etməyi nəzərdə tutmayan və əldə edilən gəliri öz üzvləri arasında bölməyən qeyri-hökumət təşkilatıdır.

Fond - üzvləri olmayan, bir və ya bir neçə fiziki və (və ya) hüquqi şəxslər tərəfindən əmlak haqqı əsasında təsis edilən və sosial, xeyriyyə, mədəni, təhsil və ya digər ictimai-faydalı məqsədləri daşıyan qeyri-hökumət təşkilatıdır.

Xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və nümayəndəlikləri - Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında yaradılmış qeyri-kommersiya hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə bu cür müəyyən edilmiş qurumlarıdır.

Qeyri-hökumət təşkilatları Azərbaycan Respublikasında ümumazərbaycan, regional və yerli statusla təsis oluna və fəaliyyət göstərə bilərlər. Qeyri-hökumət təşkilatının fəaliyyət ərazisi təşkilat tərəfindən müstəqil müəyyən olunur.

Ümumazərbaycan qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisinə şamil edilir. Regional qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının iki və ya artıq inzibati ərazi vahidini əhatə etməlidir. Yerli qeyri-hökumət təşkilatları bir inzibati ərazi vahidinin çərçivəsində fəaliyyət göstəririlər.

Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları - öz fəaliyyət dairəsi ilə Azərbaycan Respublikasının və ən azı başqa bir xarici dövlətin ərazilərini əhatə edən ictimai birliklərdir.

Xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisində bir nümayəndəlik və ya

filial yaradıla bilər.

İctimai birliklərin iştirakçılarında təsisçilər, üzvlər və köməkçilər aiddir. Fondların iştirakçılarında təsisçilər və köməkçilər aiddir.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının təsisçiləri hüquqi şəxslər (dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları istisna olmaqla) və ya 18 yaşına çatmış fiziki şəxslər ola bilər.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının təsisçiləri bərabər hüquqlara malikdir. Onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin həcmi qeyri-hökumət təşkilatının təsis edilməsinə münasibətdə təsis müqaviləsi ilə (müqavilə bağlandıqda), qeyri-hökumət təşkilatının fəaliyyətində iştiraka münasibətdə isə qeyri-hökumət təşkilatının nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında hər bir fiziki və hüquqi şəxs (dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanları istisna olmaqla) ictimai birliyin üzvü ola bilər.

İctimai birliyin üzvləri bərabər hüquqludur. Onlar ictimai birliklərin rəhbər orqanlarına seçə və seçilə, fəaliyyətində iştirak edə, rəhbər orqanların fəaliyyətinə nəzarət edə, nizamnamə ilə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlar daşıya bilər, eləcə də nizamnamə tələblərinə riayət etməlidirlər.

İctimai birliyin üzvlüyünün əldə edilməsi və üzvlüyə xitam verilməsi məsələləri nizamnamə ilə müəyyən edilir. Nizamnamə birliyin daxilində ictimai birliyin üzvlüyünə xitam verilməsindən məhkəməyə şikayət etmə hüququna təminat verməlidir.

Qeyri-hökumət təşkilatı onun təsis edilməsi nəticəsində, habelə mövcud olan qeyri-hökumət təşkilatının yenidən təşkili nəticəsində yaradıla bilər. Adı çəkilən subyektin təsis edilməsi nəticəsində yaradılması təsisçilərin (təsisçinin) qərarı ilə həyata keçirilir. Bu halda təsis yığıncağı çağırılır və təşkilatın nizamnaməsi qəbul olunur. Onun nizamnaməsində qeyri-hökumət təşkilatının adı və yerləşdiyi yer, fəaliyyət məqsədləri və idarə olunma qaydası, üzvlərin hüquq və vəzifələri, ictimai birliyin üzvlüyünə qəbulun və ondan çıxmanın şərtləri və qaydası, qey-

ri-hökumət təşkilatı əmlakının formalaşma mənbələri, nizamnamənin qəbulu, ona əlavə və dəyişikliklərin edilməsi qaydası, qeyri-hökumət təşkilatının ləğv edilməsi və ləğv edildiyi halda əmlakından istifadə qaydası müəyyən edilməlidir.

Fondun nizamnaməsində fondun “fond” sözü daxil edilmiş adı, onun olduğu yer, məqsədi, həmçinin Himayəçilik Şurası və formalaşma qaydası, fondun vəzifəli şəxslərinin təyin edilməsi və azad edilməsi, eləcə də fondun ləğv edildiyi halda əmlakının müqəddəratı haqqında məlumatlar olmalıdır.

Ölkəmizin ərazisində xeyriyyəçilik və digər sahələrdə sosial inkişafa dəstək üzrə fəaliyyəti ilə fərqlənən Heydər Əliyev fondu xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bu fond qeyri-hökumət, qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Fondun strukturu özündə kollegial və vahid hakimiyyətli rəhbərlik üsullarını birləşdirir. 2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, elm və texnologiya, ekologiya, sosial və digər sahələrdə müxtəlif layihələr həyata keçirərək yeni cəmiyyət quruculuğunda fəal iştirak edir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz töhfəsini verir.

Qeyri-hökumət təşkilatı yalnız dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra hüquqi şəxs statusunu əldə edir. Bu təşkilatların dövlət qeydiyyatına alınmasına yalnız həmin ad altında digər qeyri-hökumət təşkilatı mövcud olduqda, dövlət qeydiyyatı üçün təqdim olunmuş sənədlər qanunvericiliyə zidd olduqda və ya sənədlərdə yanlış məlumatlar olduqda imtina edilə bilər. Dövlət qeydiyyatına alınmadan imtina haqqında qərar, imtinanın əsasları və təsis sənədlərinin hazırlanmasında qanunvericiliyin pozulmuş müddəaları və maddələri göstərilməklə, yazılı surətdə qeyri-hökumət təşkilatının nümayəndəsinə təqdim olunur.

Qeyri-hökumət təşkilatının dövlət qeydiyyatına alınmasından imtina pozuntular aradan qaldırıldıqdan sonra sənədlərin dövlət qeydiyyatı üçün yenidən təqdim edilməsinə mane ola bilməz. Dövlət qeydiyyatına alınmadan imtina haqqında qərar-

dan məhkəmə qaydasında şikayət verilə bilər.

Qeyri-hökumət təşkilatının fəaliyyətinə qeyri-hökumət təşkilatının yenidən təşkil edilməsi (birləşmə, qoşulma, bölünmə, ayrılma, çevrilmə) və ya qeyri-hökumət təşkilatının ləğv edilməsi yolları ilə xitam verilir.

İctimai birliyin strukturu, tərkibi, idarəetmə orqanlarının səlahiyyəti, formalaşdırılma qaydası və onların səlahiyyət müddəti, qərar qəbul etmə və ictimai birliyin adından çıxış etmə qaydaları Azərbaycan Respublikasının “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Qanuna və digər qanunlara müvafiq olaraq ictimai birliyin nizamnaməsi ilə müəyyən edilir.

İctimai birliyin ali idarəetmə orqanı ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılan ümumi yığıncaqdır. Ümumi yığıncaq ictimai birliyin icra orqanının, təsisçilərdən birinin və ya üzvlərinin üçdə bir hissəsinin təşəbbüsü ilə çağırılır.

Ümumi yığıncağın əsas funksiyası onun marağı naminə yaratdığı məqsədlərə riayət etməkdir. Bu yığıncağın səlahiyyətinə aşağıdakı məsələlərin həlli aiddir:

- ictimai birliyin nizamnaməsinin qəbulu və ona dəyişikliklər edilməsi;
- ictimai birliyin əmlakının formalaşma və istifadə prinsiplərinin müəyyən edilməsi;
- ictimai birliyin icra orqanlarının yaradılması və onların səlahiyyətlərinin vaxtından əvvəl dayandırılması;
- illik hesabatın təsdiq edilməsi;
- başqa təşkilatlarda iştirak;
- ictimai birliyin yenidən təşkili və ləğv edilməsi.

İctimai birliyin təsisçilərinə və üzvlərinə ümumi yığıncağın yeri və vaxtı haqqında ən azı 2 həftə əvvəl məlumat verilməlidir.

Ümumi yığıncaq yalnız birlik üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə nizamnaməyə dəyişikliklər edə bilər. Ümumi yığıncağın qərarı yığıncaqda iştirak edən üzvlərin səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səsə malikdir.

Ümumi yığıncaqda yazılı protokol aparılmalıdır. Protokol yığıncağın sədri və katibi tərəfindən imzalanır, yığıncağın protokolu lazım gəldikdə bütün üzvlərə paylanmalıdır.

İctimai birliyin icra orqanı kollegial və (və ya) təkbaşına ola bilər. O, ictimai birliyin fəaliyyətinə cari rəhbərliyi həyata keçirir və ictimai birliyin ali idarəetmə orqanına hesabat verir.

Fondun idarə edilməsini fondun Prezidenti və ya idarə heyəti həyata keçirir. Fondun Himayəçilik Şurası fondun nəzarət orqanıdır və fondun başqa orqanları tərəfindən qərarların qəbul edilməsinə və onların yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə, fond vəsaitinin istifadə edilməsinə, fondun fəaliyyətinə nəzarəti və nizamnaməyə dəyişikliklər edilməsini, ləğvetmə və ya yəni-dən təşkilətmə haqqında qərarın qəbulunu həyata keçirir. Fondun Himayəçilik Şurası öz fəaliyyətini ictimai əsaslarla həyata keçirir. Onun formalaşma və fəaliyyət qaydası fondun təsisçiləri tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnamə ilə müəyyən edilir.

Qeyri-hökumət təşkilatının hüquqları bütün dövlət orqanları tərəfindən qorunur. Qeyri-hökumət təşkilatları qanunvericilik çərçivəsində öz fəaliyyətini müstəqil olaraq həyata keçirmək hüququna malikdir. Dövlət hakimiyyəti orqanları qeyri-hökumət təşkilatlarına maliyyə və başqa formalarda yardım edə bilərlər. Fond öz əmlakından istifadə haqqında hesabatları hər il dərc etməyə borcludur.

Nəzərə alınması zəruridir ki, demokratik inkişaf yolunu seçən ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu özünəməxsus tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 iyul 2007-ci il tarixli 2288 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının qeyri-hökumət təşkilatlarına dövlət dəstəyi Konsepsiyası” təsdiq edilmişdir. Adı çəkilən sənədin qəbulu qeyri-hökumət təşkilatlarının inkişafı üçün institusional və hüquqi cəhətdən daha əlverişli zəmin yaratmışdır. Konsepsiyada qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin icrası ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 dekabr 2007-ci il tarixli 674 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası yaradılmış və onun fəaliyyətini tənzimləyən əsasnamə təsdiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası öz fəaliyyətində vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, dövlət orqanları ilə qeyri-hökumət təşkilatları arasında münasibətlərin təkmilləşdirilməsi yönündə aidiyyəti təkliflər hazırlayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir, habelə bu sahədə təhlillər aparır və hesabatlar tərtib edir, ictimai rəyin öyrənilməsi üçün tədbirlər görür.

Qeyri-hökumət təşkilatının gəlirinin məbləği və strukturu, habelə onun əmlakı, xərcləri, işçilərin say tərkibi, əməyin ödənilməsi haqqında məlumatlar dövlət və ya kommersiya sirri ola bilməz.

Qeyri-hökumət təşkilatı tərəfindən qanunvericiliyin tələbləri pozulduqda hüquqi məsuliyyət yaranır.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin, eləcə də nizamnamənin müddəalarından irəli gələn tələblərin pozulmasına görə qanunla məsuliyyət müəyyən olunmadığı hallarda, qeyri-hökumət təşkilatına və ya xarici dövlətin qeyri-hökumət təşkilatının filial və ya nümayəndəliyinə yazılı surətdə xəbərdarlıq edilir və pozuntuların 30 günədək müddətdə aradan qaldırılması haqqında göstəriş verilir.

Qeyri-hökumət təşkilatına, habelə xarici qeyri-hökumət təşkilatının filial və ya nümayəndəliyinə bir il ərzində ikidən çox yazılı surətdə xəbərdarlıq və ya pozuntuların aradan qaldırılması haqqında göstəriş verildiyi halda, qeyri-hökumət təşkilatı, habelə xarici qeyri-hökumət təşkilatının filial və ya nümayəndəliyi Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinin müraciəti əsasında məhkəmənin qərarı ilə ləğv edilə bilər.

Dini qurumlar

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası hər kəsin vicdan və dini etiqad azadlığını təsbit edir. Vətəndaşlar dinə etiqad hüququndan təkbaşına, həmçinin də dini qurumların yaradılması yolu ilə başqaları ilə birlikdə istifadə edə bilirlər. Dini etiqad azadlığının həyata keçirilməsinin məhdudlaşdırılması, yalnız dövlət təhlükəsizliyi və ictimai təhlükəsizlik baxımından və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq hüquq və azadlıqların mühafizəsi zəruriliyi olduqda baş verə bilər.

Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericilik dini qurumların hüquqi vəziyyətini və dini etiqad azadlığı qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edir. Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 18-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bu maddənin məzmunu deməyə əsas verir ki, dövlət vicdan azadlığı hüququnun həyata keçirilməsi rejimini müəyyən etsə də nə dövlət özü, nə də onun orqan və vəzifəli şəxsləri insanların dinə olan münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələlərinə və dini qurumların qanuni fəaliyyətinə müdaxilə edə bilməz. Onlar dini qurumlara hər hansı bir dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsini tapşıra bilməzlər.

Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

Peşəkar dini fəaliyyət dedikdə, dini tərbiyəyə və dini təhsilə, dindarların dini tələbatının ödənilməsinə, dinlərin yayılmasına, dini ayinlərin icrasına, moizələrin (xütbələrin)

oxunmasına, dini qurumun inzibati və təşkilati idarəetməsinə yönəlmiş fəaliyyət başa düşülür.

“Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanunun 7-ci maddəsinin məzmunundan irəli gələrək dini qurumların növlərinə aid edilir:

- dini icmalar və onların birlikləri;
- dini mərkəz və idarələr;
- dini təhsil müəssisələri və s.

Dini icma dinə birlikdə ibadət etmək və digər dini tələbatı ödəmək məqsədilə könüllülük əsasında birləşmiş yetkinlik yaşına çatmış dindar şəxslərin yerli dini qurumudur. Azərbaycan Respublikasında təşkilat məsələlərində islam dini icmaları Qafqaz Müsəlmanları idarəsinə tabedirlər, qeyri-müsəlman dini icmalarının Azərbaycan Respublikasında və xaricdə fəaliyyət göstərən dini mərkəzlərə (idarələrə) tabe olmaq və tabeliyini dəyişdirmək hüququ vardır.

İslam dininə aid ibadət yerlərinə rəhbərlik edən din xadimləri Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinə məlumat verilməklə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən təyin edilir. İslam dini icmaları məscidlərdə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən yaradılır.

Azərbaycan Respublikasında islam dini qurumları öz tarixi islam dini mərkəzində - Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində birləşirlər. Təşkilati mərkəzlərin xaricdə olan qeyri-islam dini qurumları öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hallarda həmin mərkəzlərin nizamnamələrini rəhbər tuta bilirlər.

Dövlətin dini mərkəzlə və idarələrlə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında olan dini mərkəzlərlə və idarələrlə qanunla tənzimlənməyən münasibətləri onların öz aralarında və dövlət orqanları ilə razılaşmalara müvafiq surətdə nizamlanır.

Dini mərkəz və idarələr öz nizamnamələrində nəzərdə tutulmuş qaydada ibadətqahlar və dini təhsil müəssisələri yarada

bilərlər.

Din xadimləri və dini ixtisaslar üzrə digər kadrlar hazırlanması üçün dini təhsil müəssisələrini yalnız dini mərkəz və idarələr yarada bilərlər.

Din xadimi dedikdə, peşəkar dini fəaliyyətlə məşğul olan dini ali və orta ixtisas təhsilli şəxs başa düşülür.

Dini mərkəz və idarələr birdən çox ali dini tədris müəssisəsi yarada bilməz. Dini tədris müəssisələri ilə dini mərkəz və ya idarələr arasında münasibətlər təsis sənədləri ilə müəyyən edilir.

Dini tədris müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Dini tədris müəssisələrində təhsilalanlar dövlət tədris müəssisələrində təhsil alanlar üçün müəyyən olunmuş hüquq və güzəştlərdən istifadə edirlər.

Dini qurumun nizamnaməsi dindar şəxslərin ümumi yığılmasında və ya dini qurultaylarında, konfranslarında qəbul edilir.

Dini qurumun nizamnaməsində aşağıdakılar göstərilməlidir:

- adı, növü, dini mənsubiyyəti və yeri;
- dini qurumun dini birliyin təşkilat quruluşunda yeri;
- dini qurumun məqsəd və vəzifələri, habelə fəaliyyətinin əsas formaları;
- dini qurumun strukturu, idarəetmə orqanları və onların təşkili qaydası, habelə həmin orqanların səlahiyyətləri;
- dini qurumun əmlak əziyyəti;
- dini qurumun müəssisələr, kütləvi informasiya vasitələri, digər dini qurumlar, təhsil müəssisələri təsis etmək hüquqları;
- dini qurumun nizamnaməsinə dəyişikliklər və əlavələr etmək qaydası;
- dini qurumun ləğvi qaydası;
- dini qurumun fəaliyyətinə xitam verildikdə əmlak məsələ-

lələrinin və başqa məsələlərin həlli qaydası.

Dini qurumun adı onun hansı dinə mənsub olmasını əks etdirməlidir. Nizamnamədə həmin dini qurumun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar digər məsələlər də əhatə oluna bilər.

Dini qurumun dini etiqad fəaliyyətini müəyyən edən, digər daxili məsələlərini həll edən sənədlər dövlət orqanlarında qeydə alınmalı deyildir. Dini qurum dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxsdir.

Hazırda bu sahə üzrə dövlət tənzimlənməsini həyata keçirən orqan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyul 2001-ci il tarixli 512 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsidir. Dini qurumun dövlət qeydiyyatına alınması ilə əlaqədar daxil olan sənədləri adı çəkilən subyekt 15 gün ərzində öz rəyi ilə birlikdə dövlət qeydiyyatı orqanına göndərir.

Dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması, imtina edilməsi, mübahisəli məsələlərin həlli, məhkəməyə müraciət etmək hüququ qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilir.

Dini qurumlar ibadətlər və dini yığıncaqlar üçün onlara münasib yerlərə, habelə bu və ya digər dində müqəddəs sayılan ziyarətgahlara himayədarlıq edib, onları saxlamaq və istifadə etmək hüququna malikdir. Qanunvericiliyin tələbləri nəzərə alınmaqla ibadətlər, dini ayinlər və mərasimlər ibadətgahlarda və onlara məxsus ərazidə, ziyarətgahlarda, qəbiristanlıqlarda, dini qurumların idarələrində, vətəndaşların mənzillərində və evlərində maneəsiz keçirilir. İslam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən həyata keçirilə bilər. Xaricdə dini təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi ilə razılaşdırmaqla islam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılmasına buraxıla bilərlər.

İbadətgahlardan kənarında, ictimai yerlərdə dini şüarların və digər dini atributların (şəxsin üstündə gəzdirdiyi dini atributlar

istisna olmaqla) nümayiş etdirilməsi qadağandır. Dini bayraqlar yalnız ibadətgahların, dini mərkəz və idarələrin qapalı yerlərində yerləşdirilə bilər.

Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyin pozulmasında təqsirkar olan şəxslər qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Dini etiqad azadlığının həyata keçirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması, dini qurumların Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət qeydiyyatının aparılması, bu qurumların nizamnamələrinə müvafiq qaydada dəyişikliklər və əlavələr edilməsinin təmin olunması, dini qurumların xahişi əsasında dövlət orqanları ilə razılaşmalar əldə edilməsində və dövlət orqanları tərəfindən həlli tələb olunan məsələlərdə dini qurumlara lazımi yardım göstərilməsi, müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı anlaşmanın və bir-birinə dözümlü və hörmətli münasibətin möhkəmlənməsinə kömək edilməsi, dini zəmində qarşıdurma və ayrılıq hallarının, digər mənfəət təzahürlərin qarşısının alınması məqsədilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi öz fəaliyyətini digər orqanlarla əlaqəli şəkildə qurur.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan xalqının tarixi ənənələrinə söykənən və dövlət siyasətinin məntiqi nəticəsi olan yüksək dini-mənəvi mühitin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən aidiyyəti tədbirlər müntəzəm olaraq davam etdirilir.

VI fəsil

İcra hakimiyyəti və digər dövlət orqanları

§ 1. İcra hakimiyyəti orqanlarının anlayışı, növləri və onların inzibati-hüquqi statusu

Termin olaraq “orqan” dedikdə, məzmunca təşkilat, kollektiv və ya idarə olunan insanlar qrupu başa düşülə bilər. Təşkilat bir sosial qurumdur. O, müəyyən yaranma və fəaliyyət məqsədi, daxili struktur və mühüm sosial qarşılıqlı əlaqələr sistemində mövcud olur. Göstərilən xüsusiyyətləri dövlət orqanlarına da aid etmək olar.

Dövlət orqanları özünəməxsus ümumi əlamətlərə malik olan təsisatlar hesab olunur. Həmin əlamətlərə aiddir:

- dövlət aparatının nisbətən müstəqil hissəsi olması;
- dövlət funksiyaları və ictimai maraqların həyata keçirilməsi;
- dövlət, yerli orqanlar və eyni zamanda öz adından fəaliyyət göstərməsi;
- özünəməxsus səlahiyyətlərə malik olması;
- fəaliyyətlərinə görə dövlət qarşısında məsuliyyət daşması;
- yuxarı dövlət orqanlarına tabe olması;
- dövlət tərəfindən təsis edilməsi;
- hüquqi vəziyyəti, strukturu və fəaliyyətinin qanunvericiliklə tənzimləməsi.

Bəzi müəlliflərin fikrincə, orqan dövlət aparatının bir hissəsi olub, insanlar qrupu və kollektivlərdən təşkil olunur. Orqan mütəşəkkil insanlar qrupudur, lakin o, tamın bir hissəsidir. Tam özü hissənin mövcudluğu, onun məzmunu və fəaliyyət formalarını, eləcə də dövlət aparatındakı yeri və daxili təşkilini müəyyən edir.

İstər nəzəri, istərsə də hüquq tətbiqetmə təcrübəsi baxımından orqan anlayışı haqqında etibarlı mövqe üçün normativ hüquqi aktlara istinad edilməsi daha məqbul sayılır. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.1.4-cü

maddəsinə əsasən, dövlət orqanı dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda dövlətin məqsədini və funksiyalarını həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və qanunla müəyyən edilən hallarda əlavə olaraq büdcədən kənar vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilən, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğun olaraq yaradılan və müvafiq struktura malik olan dövlət təsisatı başa düşülür.

“Dövlət qulluğu haqqında” qanunda dövlət orqanının anlayışının verilməsinə baxmayaraq, bu anlayış eyni həcmdə qanunvericilik, məhkəmə və icra hakimiyyəti orqanlarına da aid edilə bilər. Dövlət orqanının anlayışı əsasında icra hakimiyyəti orqanına anlayış vermək olar. Beləliklə, icra hakimiyyəti orqanı dedikdə, qanunvericiliklə müəyyən edilən qaydada təşkil edilməklə cəmiyyətin iqtisadi, sosial-mədəni, inzibati-siyasi sahələrində icraedici-sərəncamverici fəaliyyəti həyata keçirən, müstəqil struktura, fəaliyyət miqyasına və səlahiyyətlərə malik olan dövlət aparatının hissəsi olan təşkilat başa düşülür.

İcra hakimiyyətinin hər bir orqanı təşkilati cəhətdən qanunvericilik əsasında təşkil edilmiş, özünün strukturuna və ştatına malikdir. İcra hakimiyyəti orqanlarının strukturu və ştatları, idarəetmənin ayrı-ayrı sahələrinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının dövlət və inzibati-ərazi quruluşuna əsasən təşkil edilir. Məsələn: hər bir inzibati ərazi vahidi üzrə xidmət göstərəcək ərazi polis orqanları DİN tərəfindən yaradılır.

İcra hakimiyyəti orqanlarının əsas əlamətləri aşağıdakılardır:

- idarəetmə (icraedici və sərəncamverici) fəaliyyətini həyata keçirirlər;
- daxili təşkilati quruluşa malikdirlər;
- dövlət-hakimiyyət səlahiyyətinə malikdirlər;

• büdcənin icrası məsələlərində müvafiq orqanların nəzarəti altında olurlar;

- müvafiq səlahiyyətlərə malikdirlər;
- operativ müstəqilliyə malikdirlər;
- bir qayda olaraq, daimi ştata malikdirlər;
- yuxarı orqanlar tərəfindən təşkil edilirlər;

• onların təşkili, strukturu və fəaliyyət qaydaları, əsasən, inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu əlamətlər bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Göstərilən xüsusiyyətlərin hamısının məcmusu və onların ciddi nisbəti icra orqanları üçün xüsusi ilə səciyyəvidir.

İcra hakimiyyəti orqanının strukturu aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

- Rəhbərlik (orqanın rəhbəri, onun müavinləri, kollegiya).
- Sahəvi bölmələr (baş idarələr, idarələr, şöbələr, bölmələr).
- Funksional bölmələr (idarələr, şöbələr, bölmələr və s.).
- Köməkçi və xidmətedici bölmələr (katiblik, komendant təqımı və s.).

İcra hakimiyyəti orqanının göstərilən bu strukturu mütləq deyil, təxmini xarakter daşıyır. Hər bir icra hakimiyyəti orqanlarına aid olan əsas əlamət onun rəsmi qaydada müəyyən edilmiş ştat cədvəlinə malik olmasıdır.

İcra hakimiyyəti orqanının ştat cədvəlində aşağıdakı elementlər öz əksini tapmalıdır:

- struktur bölmələrinin sayı və adları;
- vəzifələrin adı və sayı;
- vəzifə səlahiyyətləri;
- vəzifə maaşları və s.

Hər bir icra hakimiyyəti orqanı yuxarıda göstərilən struktur bölmələrə və aidiyyəti vəzifələrə malik olur. Qeyd edilməsi zəruridir ki, burada da istisnalar mövcuddur. Belə ki, Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə ko-

missiyaların strukturu digər icra orqanlarından tam fərqlənir.

İcra hakimiyyəti orqanlarının strukturu və ştatları, onları təsdiq etməyə səlahiyyəti olan yuxarı səviyyəli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti – nazirlik, dövlət komitələri, xidmət, agentlik, idarələrin və s. strukturunu, həmçinin onların idarəçilik aparatlarının işçilərinin sayını təsdiq edir.

Hüquq ədəbiyyatlarında “idarəetmə orqanı” və “dövlət müəssisəsi” (idarəsi) anlayışlarının nisbəti haqqında müxtəlif fikirlərə rast gəlinir. Bəzi müəlliflərin fikrincə, müəssisələri dövlət orqanları sırasına aid etmək olar. Bunun izahı odur ki, müəssisələr də idarəçilik aparatına daxil edilir. İnzibati hüquq elmində bununla bağlı başqa yanaşma mövcuddur. İcraedici-sərəncamverici orqanlar sisteminin aşağı səviyyəsi - müəssisənin, təşkilatın müdiriyyətidir. İdarəçilik orqanları hakimiyyət-təşkilati fəaliyyəti həyata keçirərək dövlətin adından çıxış edir. Müəssisələr, təşkilatlar isə təsərrüfat fəaliyyəti, sosial xidmət və s. kimi xidmətlərlə məşğuldur.

İcra hakimiyyəti orqanlarında mərkəzi orqanlardan başlayaraq aşağı səviyyəli orqanlara kimi (rayon, şəhər icra hakimiyyəti orqanları) bütün işçilər (xidmətedici heyətdən başqa) müxtəlif səlahiyyətlər həcmində malik olmalarına baxmayaraq, eyni növ əməklə məşğul olurlar. Onların hamısı idarəçiliyin müxtəlif funksiyalarını həyata keçirir. Burada əmək kollektivini təşkil edən şəxslər müxtəlif xarakterli fəaliyyətləri yerinə yetirirlər. Adətən kollektivin bir hissəsi istehsal prosesi ilə məşğul olur. Onların bir hissəsi bilavasitə maddi nemətlər istehsal edir, digər bir hissəsi isə idarəçiliyi (hakimiyyət-təşkilati fəaliyyəti) həyata keçirir. Fəaliyyətin bu növü əsas deyil, lakin istehsalı qaydaya salır və təmin edir.

Məlumdur ki, müəssisə (təşkilat) bütövlükdə özü idarəçilik funksiyalarını yerinə yetirmir. Həmin müəssisədə (təşkilatda) bununla xüsusi təşkil edilmiş adamlar qrupu – “müdiriyyət” məşğul olur. O, dövlət idarəçilik orqanı kimi deyil, idarəetmə-

nin subyekti kimi (müəssisəni bilavasitə idarə edən subyekt) başa düşülməlidir.

İki növ idarəçiliyi daimi bir-birindən fərqləndirmək lazımdır:

- yuxarı səviyyəli orqanlar tərəfindən həyata keçirilən idarəetmə;
- yerli özünüidarəetmə orqanı tərəfindən həyata keçirilən idarəetmə.

İcra hakimiyyəti orqanlarının inzibati-hüquqi statusu 3 qrup normalardan ibarətdir:

1. Məqsədli normalar qrupu. Bu normalarda icra hakimiyyəti orqanının yaranma məqsədi, vəzifələri, funksiyaları və fəaliyyət prinsipləri öz əksini tapır. İctimai işlərin həyata keçirilməsi aləti, vasitəsi olaraq, “idarəetmə orqanı” hər zaman “özgə” maraqların elementi olduğu sistemə həərəkət etməlidir.

2. Təşkilati-struktur normalar qrupu. Adı çəkilən qrupda aşağıdakı hüquqi tənzimləmə göstərişləri təsbit edilir:

- a) orqanın yaranma, yenidənqurulma və ləğv edilmə qaydası;
- b) orqanın strukturu;
- c) xətti və funksional təbəçilik;
- ç) fəaliyyət proseduraları (qaydaları);
- d) təşkilati özünüidarəetmə hüququ;
- e) istifadə edilən rəsmi rəmzlər və s.

3. Orqanın səlahiyyətlərini müəyyən edən normalar (təbəçilik və hakimiyyət səlahiyyətlərinin məcmusu kimi) qrupu. Buraya orqanın başqa subyektlərlə münasibətdə (digər dövlət orqanları, idarə və müəssisələri, ictimai təşkilatlarla, vətəndaşlarla) funksional fəaliyyəti aiddir.

İcra hakimiyyəti orqanlarının inzibati hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti eyni vaxtda yaranır və (və ya) xitam olunur. Adları çəkilən hüquq və fəaliyyət qabiliyyətlərinin yaranması və xitamı icra hakimiyyəti orqanının təsis edilməsi və

ləğv edilməsi ilə üst-üstə düşür. İcra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyəti müvafiq qanunlarda, əsasnamələrdə və digər normativ hüquqi aktlarda öz əksini tapır.

İcra hakimiyyəti orqanlarının inzibati-hüquqi statusu aşağıdakı əlamətlər ilə xarakterizə olunur:

- icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin qanunqüvvəli xarakterliliyi ilə;

- hüquqi aktlar qəbul etmək (dərc etmək) hüququ ilə;

- aşağı səviyyəli orqanların yuxarı orqanlar qarşısında hesabat verməsi və onların nəzarəti altında olması ilə;

- öz səlahiyyətləri çərçivəsində icra hakimiyyəti orqanlarının operativ müstəqilliyi ilə.

İcra hakimiyyəti bir çox sahələrdə (iqtisadi, sosial-mədəni, inzibati-siyasi) həyata keçirildiyindən müxtəlif icra hakimiyyəti orqanlarının olmasını zərurətə çevirir. Bu baxımdan icra hakimiyyəti orqanlarını (xarakterizə edən əlamətlərə görə) aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək məqsədəuyğundur:

I. Fəaliyyətinin ərazi həcminə görə:

- ümumdövlət fəaliyyətli (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Təhsil, Müdafiə, Daxili İşlər və s. nazirliklər);

- ərazi fəaliyyətli (şəhər, rayon, icra hakimiyyəti orqanları);

- ərazilərarası (fövqəladə və hərbi vəziyyət elan edilən ərazilərdə Prezident nümayəndəliyi).

II. Səlahiyyətlərinin həcminə görə:

- əsas səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilən Azərbaycan Respublikasının ali dövlət orqanları (1-ci kateqoriya dövlət orqanları);

- əsas səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən müəyyən edilən dövlət orqanları (2-ci kateqoriya dövlət orqanları);

- əsas səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilən dövlət orqanları (3-cü kateqo-

riya dövlət orqanları).

III. Səlahiyyətlərinin xarakterinə görə:

- ümumi səlahiyyətli (Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti);

- sahəvi səlahiyyətli (Elm və Təhsil Nazirliyi);

- xüsusi səlahiyyətli (Dövlət Gömrük Komitəsi).

§ 2. İcra hakimiyyəti sahəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, vitse-prezidentlərin və Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 100-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, o cümlədən ağır cinayətə görə məhkum olunmayan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti 7 il müddətinə, ümumi bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə seçilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbədənənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərini elan edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçilməsi səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə müəyyən edilir. Bu səs çoxluğu səsvermənin birinci dövrəsində toplanmayıbsa, səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü səsvermənin ikinci dövrəsi keçirilir. İkinci dövrdə ancaq birinci dövrdə ən çox səs toplamış iki namizəd yaxud ən çox səs toplamış və öz namizədliyini geri götürmüş namizədlərdən sonra gələn iki namizəd iştirak edir.

Səsvermənin ikinci dövrəsində səs çoxluğu toplayan nami-

zəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 105-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl vəzifədən getdikdə 60 gün müddətində növbədən-kənar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkiləri keçirilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidenti seçilənədək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti icra edir. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi ardıcılıqla Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidenti Birinci vitse-prezident statusu almış olur və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 105-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş naziri icra edir. Eyni səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri icra edir. Həmin səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədrinin icra etməsi mümkün olmadıqda, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin başqa vəzifəli şəxs tərəfindən icrası haqqında qərar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin statusu Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmişdir. Prezident dövlət başçısı kimi dövlət hakimiyyətini həyata keçirir. Ali vəzifəli şəxs kimi onun səlahiyyətləri konstitusiyanın 109-cu maddəsi ilə müəyyən edilib. O, dövlətin daxili və xarici siyasətini müəyyən edir, danışıqlar aparır və Azərbaycan Respublikasının adından beynəlxalq müqavilələr imzalayır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndələrini təyin etmək və geri çağırmaq, diplomatik nümayəndələrin etimadnamələri və geri çağırma sənədlərini qəbul etmək hüququ vardır. Prezident qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətinin işgüzar əməkdaşlığını təmin etməyə borcludur. O, Azərbaycan Respublikasının vahidliyini, suverenliyini və bütövlüyünü təcəssüm etdirir və vətəndaş sülhü, milli əmin-amanlığı, demokratik rejimi təmin etməyə borcludur və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatçısı olmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkənin ali vəzifəli şəxsi kimi Azərbaycan Respublikasının xalqına müraciət edir, dövlət təltifləri ilə mükafatlandırır, xüsusi və fəxri rütbələr verir, qanuna uyğun olaraq vətəndaşlıq məsələlərini, siyasi sığınacaq vermə məsələlərini həll edir, Azərbaycan Respublikası məhkəmələri tərəfindən məhkum olunmuş vətəndaşları əfv etmək hüququna malikdir.

Prezident, Nazirlər Kabineti, icra hakimiyyəti başçıları, Naxçıvan MR Nazirlər Kabineti, icra hakimiyyəti orqanları birlikdə Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyətinin vahid sistemini təşkil edirlər.

İdarəçilik iyerarxiyasında icra hakimiyyəti sisteminin baş-

çısı kimi Prezident Nazirlər Kabinetinin fəaliyyətinə rəhbərlik edir və hökumət tərəfindən öz səlahiyyətlərini səmərəli həyata keçirilməsi üçün tədbir görür. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə hökumət başçısını təyin etmək hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikasında nazirlik, komitə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərini vəzifəyə təyin və azad etmək dövlət başçısının səlahiyyətlərinə daxildir.

Ölkədə icra hakimiyyətinin başçısı kimi prezident dövlət və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün tədbirlər görür. O, Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasına başçılıq edir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada hərbi və fəvqəladə vəziyyət elan edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkənin bütün ərazisində icrası məcburi olan fərman və sərəncamlar vermək və onların icrasını yoxlamaq hüququna malikdir.

Təşkilati cəhətdən Prezident heç kəsə tabe deyil, o digər dövlət orqanlarından fərqli olaraq, yüksək dərəcəli müstəqilliyə malikdir. Prezidentin fərmanları Azərbaycan Respublikasının qanunları əsasında və onların icrası məqsədi ilə qəbul edilir. Həmin fərmanlar qanunlara zidd olmamalıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarını, habelə verdiyi andı pozduğuna görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin siyasi məsuliyyəti nəzərdə tutulur. O, belə hərəkətlərə görə vəzifədən kənarlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin təşkili onun xüsusi orqanı olan - Prezident Administrasiyası vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının strukturuna aiddir:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının rəhbəri;
- Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin Katibliyi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçiləri;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Dövlət nəzarəti məsələləri şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Ərazi-təşkilat məsələləri şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Hərbi məsələlər şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Hərbi-texniki təminat məsələləri şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Hüquq mühafizə orqanları ilə iş şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının Xarici siyasət məsələləri şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının İqtisadi məsələlər və innovativ inkişaf siyasəti şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının İqtisadi siyasət və sənaye məsələləri şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat katibi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Protokol xidməti;
- Dövlət qulluğu və kadr məsələləri şöbəsi;
- Gənclər siyasəti və idman məsələləri şöbəsi;
- Humanitar siyasət, diaspor, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsi;
- Qanunvericilik və hüquq siyasəti şöbəsi;
- Qeyri-hökumət təşkilatları ilə iş və kommunikasiya şöbəsi;
- Siyasi partiyalar və qanunvericilik hakimiyyəti ilə əlaqələr şöbəsi;
- Sənəd dövriyyəsi şöbəsi;
- Vətəndaşların müraciətləri ilə iş şöbəsi;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi tapşırıqlar üzrə nümayəndələri;
- Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsi;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Şuşa rayonunda xüsusi nümayəndəsi;
- Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi;
- Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna daxil olan Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan rayonlarında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi;
- Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna daxil olan Laçın rayonunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəsi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası fərman və digər aktların layihələrini hazırlayır, müxtəlif iclasları təşkil edir, təsərrüfat xidməti və kargüzarlıqla məşğul olur, qeyri-hökumət təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqələr yaradır, habelə icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə, Prezidentin fərman və sərəncamlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinə əsasən, ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, digər məsələlərə görə isə sərəncamlar qəbul edir. Əgər Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin fərman və sərəncamlarında başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onda bu fərman və sərəncamlar dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini yaradır. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydası Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. Nazirlər Kabineti Preziden-

tin səlahiyyət müddəti çərçivəsində fəaliyyət göstərir və yeni seçilmiş Prezident vəzifəsini tutduğu, səlahiyyətə başladığı gün istefa verir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildir. Nazirlər Kabineti - Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyətinin yuxarı orqanı olub, dövlət idarəetmə orqanları sisteminə rəhbərlik edir, onların razılaşdırılmış və qarşılıqlı fəaliyyətlərini təmin edir. Nazirlər Kabineti ölkəyə aid olan dövlət idarəetmə məsələlərini həll etmək hüququna malikdir.

Ümumi səlahiyyətli idarəetmə orqanı kimi Nazirlər Kabineti ölkənin bütün həyat sahələrinə təsir göstərə bilən geniş səlahiyyətlərə malikdir. İqtisadiyyat sahəsində hökumət - əsas iqtisadi inkişaf proqramlarının layihələrini hazırlayır, iqtisadi proseslərlə məşğul olur. Azad sahibkarlıq üçün şərait yaradır, pul və kredit sisteminin möhkəmləndirilməsini təmin edir, vahid qiymət siyasətini aparır, təbii sərvətlərin səmərəli istifadə olunması üçün şərait yaradır. Nazirlər Kabineti respublikanın dövlət büdcəsini hazırlayır və onun icrasını təmin edir.

Hökumət sosial inkişaf proqramlarını hazırlayır, respublikada səhiyyə və təhsil sistemini təşkil edir, mədəniyyətin inkişafına zəmin yaradır. Fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri də sosial təminatla rəhbərlik etmək, əhalini sosial cəhətdən müdafiə etmək və bu qrup vətəndaşların üzərində inzibati qəyyunluq sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Nazirlər Kabinetinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri dövlət mənafeyi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyəti və təhlükəsizliyinin təmin olunmasıdır. Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlarla münasibəti, xarici iqtisadi fəaliyyəti, elmi, texniki və mədəni əməkdaşlıq sahəsində rəhbərliyi onun üzərinə qoyulmuşdur.

Tapşırılan vəzifələrin bir hissəsini Nazirlər Kabineti bilavasitə özü, qalan hissəsini isə tabeçiliyində olan orqanları vasitəsi ilə yerinə yetirir.

O, icra hakimiyyətinin mərkəzi orqanlarının işini istiqamətləndirir, onların fəaliyyətini əlaqələndirir və onların fəaliyyətinə nəzarət edir. Ona verilən səlahiyyətlər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin və yerli icra hakimiyyətlərinin işini yoxlayır və istiqamətləndirir. Nazirlər Kabineti icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli icra hakimiyyəti başçılarının qanunlara, Prezidentin və Nazirlər Kabinetinin aktlarına zidd çıxarılan qərarlarını ləğv etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 119-cu maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin aşağıdakı səlahiyyətləri müəyyən edilib:

- dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlamaq və onu Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etmək;
- dövlət büdcəsinin icrasını təmin etmək;
- maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- dövlətin iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin etmək;
- dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin etmək;
- nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik etmək, onların aktlarını ləğv etmək;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll etmək.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti öz səlahiyyətləri çərçivəsində müvafiq normativ hüquqi aktları qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 120-ci maddəsinə əsasən, ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Nazirlər Kabineti qərarlar, digər məsələlər üzrə isə sərəncamlar qəbul edir. Əgər Azərbaycan Respublikası Nazirlər

Kabinetinin qərar və sərəncamlarında başqa qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, qərar və sərəncamlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Nazirlər Kabinetinin iclasları rübdə bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. İclasda hökumət üzvlərinin azı üçdə ikisi iştirak etdikdə o, səlahiyyətli hesab olunur, qərarlar hökumət üzvlərinin səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

§ 3. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları

Bir çox dövlətlərin təcrübəsində olduğu kimi ölkəmizdə icra hakimiyyətinin mərkəzi orqanlarının əsasən aşağıdakı kimi təşkilati-hüquqi formaları fərqləndirilir:

- Nazirliklər.
- Dövlət Komitələri.
- Dövlət Xidmətləri.
- Dövlət Agentlikləri.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları dövlət idarəetməsinin aşağıdakı sahələri üzrə fəaliyyət göstərir:

a) iqtisadi sahədə fəaliyyət göstərən nazirliklər – İqtisadiyyat Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və s.;

b) sosial-mədəni sahədə fəaliyyət göstərən nazirliklər, komitələr: Elm və Təhsil Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və s.;

c) inzibati-siyasi sahədə fəaliyyət göstərən nazirliklər, xidmətlər: Müdafiə, Ədliyyə, Daxili İşlər, Xarici İşlər və s., Dövlət Sərhəd Xidməti və s.

Qanunvericilik baxımından bütün mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları xüsusi səlahiyyətlərə malikdir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları aidiyyəti sahələrə rəhbərlik edir. Təyinatları baxımından bu orqanlar sahəvi və sahələrarası, funksional xarakterli olurlar. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları əsasən Nazirlər Kabinetinə tabedir və ölkənin qanunları, Prezidentin və

hökumətin aktları əsasında fəaliyyət göstərirlər.

Hər bir mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı haqqında əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir. Onların fəaliyyət istiqamətləri, vəzifələri və hüquqları aidiyyəti əsasnamələr ilə müəyyən edilir. Məsələn: DİN-in fəaliyyət istiqamətləri, vəzifələri və hüquqları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli 518 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsi”ndə öz əksini tapıb.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nazirliklərin, dövlət komitələri və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının işçilərinin sayını müəyyən edir və onların fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün büdcədən ayrılan vəsaitin miqdarını müəyyənləşdirir. Zərurət yaranarsa Nazirlər Kabineti ayrı-ayrı məsələlərin həllini onlara həvalə edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət edir və ona tabe olan bütün orqanların aktlarını ləğv etmək hüququna malikdir.

Hökumətin əsas fəaliyyəti icra hakimiyyəti sisteminə daxil olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları vasitəsilə təmin edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları adətən bu struktur üzrə qurulur:

- Rəhbərlik (nazir (sədr) (rəis), onun müavinləri, kollegiya, şura).
- Sahəvi bölmələr (baş idarələr, idarələr, şöbələr).
- Funksional bölmələr (baş idarələr, idarələr, departamentlər, şöbələr, bölmələr və s.).
- Köməkçi və xidmətedici bölmələr (katiblik, təsərrüfat xidməti və s.).

Nazirlik, dövlət komitəsi, dövlət xidməti, dövlət agentliyi mərkəzi aparatdan təşkil olunur. Onların strukturuna daxil olan qurumlar vasitəsilə ərazi orqanları və müəssisələrinin fəaliyyəti təşkil edilir.

İcra hakimiyyətinin mərkəzi orqanlarının bütün təşkilati-hüquqi formalarına aid olan əlamətlərlə yanaşı, onların arasında aşağıdakı kimi müəyyən fərqlər də var:

1. Nazirlik - vahid mərkəzi rəhbərliyi həyata keçirən sahəvi orqandır. Onlar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qanuna müvafiq olaraq təşkil edilir, dəyişdirilir və ləğv edilir. Prezident nazirləri müstəqil olaraq vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

Nazir təkbaşına nazirliyə rəhbərlik edir və o, vəzifəsinə görə hökumətin tərkibinə daxildir. Nazir fəaliyyət prosesində qərarlar qəbul edir, əmrlər verir, müavinləri arasında vəzifələri bölüşdürür.

Nazirlikdə məşvərətçi orqan - kollegiyalar yaradılır. Bir qayda olaraq, onların tərkibi nazirliyin rəhbər işçilərindən təşkil edilir. Kollegiyanın sədri nazir olur. Kollegiyanın qərarları nazirin əmri ilə həyata keçirilir.

2. Dövlət komitələri - sahələrarası idarəçiliyi həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarıdır. Onlar geniş funksional hakimiyyətə malikdirlər. Dövlət komitələrini Prezident təşkil edir, dəyişdirir və ləğv edir. Dövlət komitəsinə sədr rəhbərlik edir. O, Prezidentin sərəncamı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilir. Dövlət komitəsinin sədri öz vəzifəsinə görə hökumətin tərkibinə daxildir. O, fəaliyyət prosesində qərarlar, əmrlər, sərəncamlar vermək, müavinləri arasında vəzifələri bölüşdürmək hüququna malikdir.

3. Üçüncü qrup mərkəzi orqanlar xidmətlər adlanır. Bunlar funksional orqanlar olub, sahələrarası hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdirlər. Onlar sahələrarası əlaqələndirmə, nəzarət və digər funksiyaları həyata keçirirlər. Bu orqanlar Prezident tərəfindən təşkil edilir, dəyişdirilir və ləğv edilir. Onlar vahid rəhbərlik əsasında təşkil edilir. Təhlil edilən orqanların rəhbərləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və azad edilir. Bu orqanlar sahəvi qanunlarda dövlətin müəyyən edilən vəzifələrinin (xüsusi) həyata keçirilməsi üçün

yaradılır. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 dekabr 2002-ci il tarixli 823 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidmətinin Əsasnaməsi, strukturu və hərbi qulluqçularının və işçilərinin ümumi say tərkibi” təsdiq edilib.

4. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının növbəti bir modelli dövlət agentliyidir. Dövlət idarəetməsinin son illər üzrə təcrübəsinin təhlili deməyə əsas verir ki, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları sistemində agentliklər əhaliyə xidmət göstərmək üçün yaradılır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi.

Dövlət agentliyinə sədr rəhbərlik edir. O, Prezidentin sərəncamı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilir. Sədr öz vəzifəsinə görə Azərbaycan Respublikası hökumətinin tərkibinə daxildir. O, fəaliyyət prosesində qərarlar, əmrlər, sərəncamlar vermək, müavinləri arasında vəzifələri bölüşdürmək hüququna malikdir.

§ 4. Yerli icra hakimiyyəti orqanları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 124-cü maddəsinə uyğun olaraq “Yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirirlər...”

Yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 iyun 2012-ci il tarixli 648 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Yerli icra hakimiyyəti haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmişdir.

Yerli icra hakimiyyəti başçısının fəaliyyəti aşağıdakı prinsiplərə əsasən həyata keçirilir:

- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, qanuni mənafelərinin müdafiəsi;
- müvafiq ərazinin əhalisinin rifahının yaxşılaşdırılması

naminə iqtisadiyyatın, sosial və mədəni sahələrin inkişafının təmin edilməsi;

- qanunçuluq;
- dövlət mənafeələrinin və yerli mənafeələrin uzlaşdırılması;
- aşkarlıq və ictimai rəyin nəzərə alınması.

İcra hakimiyyəti başçılarını Azərbaycan Respublikası Prezidenti vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir. İcra hakimiyyəti başçıları öz işlərinə görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

İcra hakimiyyəti başçısının ikili vətəndaşlığına, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyinə yol verilmir, habelə o, din xadimi ola bilməz. İcra hakimiyyətlərinin başçıları eyni zamanda, heç bir başqa seçkili və ya təyinatlı vəzifə tuta bilməz, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa, onlar heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməzlər.

“Yerli icra hakimiyyəti haqqında Əsasnamə”də icra hakimiyyəti başçılarının aşağıdakı sahələr üzrə səlahiyyətləri müəyyən edilib:

- planlaşdırma, büdcə, maliyyə və uçot sahəsi üzrə səlahiyyətləri;
- sərəncamına verilmiş əmlak və ərazisində yerləşən müəssisə, idarə və təşkilatlarla münasibətdə səlahiyyətləri;
- memarlıq fəaliyyəti, tarix və memarlıq abidələrinin qorunması sahəsində səlahiyyətləri;
- qaçqınlar və məcburi köçkünlərlə münasibətdə səlahiyyətləri;
- yaşayış məntəqələrində küçə və meydanlara ad verilməsi sahəsində səlahiyyətləri;
- tikinti, nəqliyyat və rabitə sahələrində səlahiyyətləri;
- mənzil-kommunal təsərrüfatı, ticarət və əhali üçün digər xidmətlərin təşkil edilməsi sahələrində səlahiyyətləri;
- əhaliyə sosial-mədəni xidmətlərin göstərilməsi sahəsində

səlahiyyətləri;

- əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində səlahiyyətləri;
- qanunçuluğun təmin edilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması sahələrində səlahiyyətləri.

İcra hakimiyyəti başçısı öz yanında rayonun, şəhərin və şəhər rayonunun iqtisadi, sosial-mədəni və digər yerli məsələlərin baxılması (müzakirəsi) və onların həllinə dair təkliflərin hazırlanması məqsədi ilə daimi məşvərətçi orqan olan Şura yaradır. Şuranın tərkibi 15 nəfərdən ibarət ola bilər.

İcra hakimiyyəti başçısı yanında Şuranın tərkibinə aşağıdakı subyektlər daxildir:

- icra hakimiyyəti başçısı;
- icra hakimiyyəti başçısının müavinləri;
- icra hakimiyyəti başçısı aparatının idarə, şöbə və digər xidmətlərinin rəhbərləri;
- rayonun və şəhərin ərazisində yerləşən idarələrin, təşkilatların və müəssisələrin rəhbərləri.

İcra hakimiyyəti başçısının yanında Şuranın iclasları ayda iki dəfədən az olmayaraq keçirilir. Həmin icaslarda qəbul edilmiş qərarlar protokollarla rəsmiləşdirilir və tövsiyə xarakteri daşıyır.

İcra hakimiyyəti başçısı səlahiyyətləri daxilində sərəncam və əmrlər verir. Yerli icra hakimiyyəti orqanlarının normativ xarakterli aktları başqa qaydada nəzərdə tutulmayıbsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Yerli icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul edilmiş normativ xarakterli aktlar müvafiq ərazidə yerləşən hüquqi şəxslər və vətəndaşlar tərəfindən yerinə yetirilməlidir.

Yerli icra hakimiyyəti başçıları, onların aparatlarının, idarə, şöbə və digər xidmətlərinin vəzifəli şəxsləri fəaliyyətlərində və qəbul etdikləri qərarlara görə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Yerlərdə icra hakimiyyətinin vəzifəli şəxslərinin qərarları

qanunvericiliyə zidd olduqda, vətəndaşların hüquqlarını və qanuni mənafelərini pozduqda onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.

Müvafiq rayonun, şəhərin və şəhər rayonunun ərazisində yerləşən rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhərdə rayon icra hakimiyyəti başçısının müvafiq yerli icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi təşkil edilir və fəaliyyət göstərir.

Rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyəti orqanının nümayəndəliyinə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyəti başçısı tərəfindən təyin olunmuş nümayəndə rəhbərlik edir.

Rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətinin nümayəndəsi:

– rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyəti başçısının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə kömək göstərir, onun səlahiyyətlərinə aid olan məsələlərə dair təkliflər verir, tapşırıqlarını həyata keçirir;

– vətəndaşların qəbulunu həyata keçirir, onların şikayət, ərizə və təkliflərinə baxır və lazımi tədbirlər görür;

– qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatını aparır, müəyyən notariat işlərini görür, vətəndaşlara şəxsiyyəti, ailə vəziyyətini təsdiq edən və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər arayışlar verir və s.

§ 5. Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti – dövlət orqanı kimi

Ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən bütün sahələr üzrə təşkilati, sosial-iqtisadi və hüquqi tədbirlər həyata keçirilir. Bu sahədə dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təşkil edilməsi, nəticələrin effektivliyinin artırılması, habelə fiziki və

hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrinin təmin edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən zəruri mexanizmlər formalaşdırılır. Həmin mexanizmin tərkib hissəsi olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 11 sentyabr 2019-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyətinin təşkilati və analitik-informasiya təminatını həyata keçirən ali kateqoriyalı dövlət orqanıdır.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 iyul 2019-cu il tarixli 779 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası haqqında Əsasnamə”ni, “Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti haqqında” Əsasnaməni, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin digər fərman və sərəncamlarını rəhbər tutur.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gerbinin təsviri və öz adı həkk olunmuş möhürə, kargüzərlik xidmətinin gerbsiz möhürünə, müvafiq ştamlara və blanklara malikdir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti Bakı şəhərində yerləşir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətinin fəaliyyət istiqamətlərinə aiddir:

- Təhlükəsizlik Şurasının işinin və Təhlükəsizlik Şurası katibinin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün tədbirlər görür;
- milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dövlətin müdafiə qabiliyyəti, daxili və xarici təhlükəsizlik məsələlərinin araşdı-

rılmasına, təhlilinə, müvafiq məlumat və təkliflərin hazırlanmasına yönəlmiş fəaliyyəti həyata keçirir;

- ölkədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarından irəli gələn məsələlərin icrasını nəzarətdə saxlayır;

- Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizliyin vəziyyəti barədə elmi, informasiya və analitik xarakterli iş aparır.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidməti qanunvericiliyə uyğun olaraq, aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

▪ dövlətin xarici və daxili təhlükəsizliyinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, habelə milli təhlükəsizliyə təhdidlərin proqnozlaşdırılması, aşkarlanması, qiymətləndirilməsi, qabaqlanması və qarşısının alınması ilə bağlı araşdırmalar, təhlillər aparır və müvafiq təkliflər hazırlayır;

▪ milli təhlükəsizlik, o cümlədən xarici və daxili təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə keçirilən beynəlxalq tədbirlər üçün materialların hazırlanmasında iştirak edir;

▪ milli təhlükəsizlik məsələlərinə dair Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının layihələrinin hazırlanmasında iştirak edir;

▪ milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, habelə dövlətin konstitusiyaya quruluşunun, suverenliyinin, müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, ölkədə daxili təhlükəsizliyin və ictimai-siyasi sabitliyin vəziyyəti barədə informasiya və analitik xarakterli materiallar hazırlayır;

▪ Təhlükəsizlik Şurası katibinin tapşırığı ilə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində elmi tədqiqatlar aparılmasının təşkili üzrə tədbirlər görür;

▪ Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizliyin vəziyyəti barədə Təhlükəsizlik Şurası katibinin illik məruzəsinin hazırlanmasını təmin edir;

- Təhlükəsizlik Şurasının iclaslarının, habelə Təhlükəsizlik Şurasının fəaliyyəti ilə bağlı görüş, müşavirə və digər tədbirlərin hazırlanmasını və keçirilməsini təmin edir;

- dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarından daxil olan məlumat və təklifləri nəzərdən keçirir, ümumiləşdirir və Təhlükəsizlik Şurasının katibinə təqdim olunması üçün hazırlayır;

- Təhlükəsizlik Şurası katibinin əmr, sərəncam və göstərişlərini yerinə yetirir.

Təhlükəsizlik Şurası Katibinin Xidmətinin fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təşkil olunur. Adı çəkilən xidmətin strukturu və işçilərinin say həddi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən, bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabe olan Təhlükəsizlik Şurasının katibi rəhbərlik edir. Təhlükəsizlik Şurasının katibi ona həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə görə şəxsən məsuliyyət daşıyır. Təhlükəsizlik Şurası katibinin vəzifələri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 iyul 2019-cu il tarixli 779 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətinin işçiləri (struktur bölmələrinin rəhbərləri istisna olmaqla) Təhlükəsizlik Şurasının katibi tərəfindən vəzifəyə təyin olunur, ehtiyata və istefaya buraxılır və ya qulluq keçmələrinə xitam verilir. Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətində struktur bölmə rəhbərlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi (ehtiyata və istefaya buraxılması) Təhlükəsizlik Şurası katibinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir. Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətinin ştat cədvəlini və Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətində hərbi və xüsusi növ dövlət qulluğu vəzifələrinin siyahısını və bu vəzifələrə uyğun hərbi və xüsusi rütbə hədlərini Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti ilə razılaşdırmaqla Təhlükəsizlik Şurasının katibi təsdiq edir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətində hərbi və xüsusi növ dövlət qulluğu vəzifələrinə təyin edilmiş şəxslər hərbi xidmət və xüsusi növ dövlət qulluğu keçir, onlara müvafiq olaraq “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında”, “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” və xüsusi növ dövlət qulluğu nəzərdə tutulmuş müvafiq dövlət orqanında xidmət (qulluq) keçmə haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş hüquq və imtiyazlar, pensiya, tibbi və başqa növ maddi və sosial təminatlar şamil edilir.

Təhlükəsizlik Şurası katibinin xidmətinin saxlanma xərclərinin, fəaliyyətinin, maddi-texniki və digər təminat məsələlərinin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi tərəfindən təmin olunur.

VII fəsil

Dövlət qulluğu və dövlət qulluqçuları

§ 1. Dövlət qulluğu anlayışı, əsas vəzifələri və prinsipləri

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 55-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək hüququna malikdirlər. Konstitusiyanın bu maddəsinə əsasən, dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər isə dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilirlər.

Dövlət qulluğu dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər normativ hüquqi aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluğu vəzifəsində xidmət başa düşülür.

Dövlət qulluğu hüquq vasitəsi ilə ifadə olunur. Dövlət qulluğu sahəsində dövlətlə dövlət qulluqçuları arasında yaranan münasibətləri və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyətini nizamlayan normalar dövlət qulluğu institutunu yaradır. Dövlət qulluğu institutuna konstitusiya, əmək, mülki, maliyyə və digər hüquq sahələrinin normaları da daxildir. Dövlət qulluğu məsələlərini nizamlayan inzibati hüquq normaları inzibati hüququn müstəqil institutunu təşkil edir.

Dövlət qulluğu haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Dövlət qulluğu haqqında” Qanundan, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, dövlət qulluğunu hüquqi cəhətdən tənzim edən və dövlət qulluqçularının hüquqi vəziyyətinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, “Dövlət qulluğu haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvədən düşmüş (köhnə) redaksiyasına əsasən prokurorluq, ədliyyə, müdafiə, fəvqəladə hallar, dövlət təhlükəsizliyi xidməti, xarici kəşfiyyat xidməti, sərhəd xidməti, səfərbərlik və hərbi xidmətə çağırış üzrə dövlət xidməti, xüsusi dövlət mühafizə xidməti, miqrasiya xidməti, daxili işlər, gömrük, vergi, xarici işlər və feldyeger rəhbərliyi orqanlarında, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında dövlət qulluğunda çalışan şəxslərin dövlət qulluğu keçməsi “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğuna qəbul edilmək hüququna, dövlət qulluğuna qəbulun müsabiqə və şəffaflıq əsasında həyata keçirilməsinə, dövlət qulluqçularının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə və dövlət qulluğunun digər prinsiplərinə aid müddəaları nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının başqa qanunları ilə tənzimlənir və bu orqanlarda qulluq dövlət qulluğunun xüsusi növü hesab edilirdi. Bu hüquqi mövqe bir çox hüquqşünaslar arasında əksər hallarda mübahisələrə səbəb olurdu. Lakin 2023-cü il 24 fevral tarixli 825-VIQD nömrəli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə adı çəkilən qanunun 1-ci maddəsi yeni redaksiyada verilərək, bu məsələyə daha sadə tərzdə aydınlıq gətirilmişdir. Beləliklə, xüsusi, hərbi və ya diplomatik rütbə nəzərdə tutulan vəzifələrdə dövlət qulluğu keçmə dövlət qulluğunun xüsusi növü hesab edilir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə müvafiq istisna nəzərdə tutulmazsa, “Dövlət qulluğu haqqında” Qanun Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinə və vitse-prezidentlərinə, Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinə və onun müavinlərinə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına, Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin hakimlərinə, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana), Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə və onların müavinlərinə, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədrinə, sədr müavininə,

katiblərinə və digər üzvlərinə, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının sədrinə, sədr müavininə və auditorlarına, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə (başçılarına), Azərbaycan Respublikasının Audiovizual Şurasının sədrinə, sədr müavinlərinə və digər üzvlərinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş nazirinə və onun müavinlərinə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinə (ombudsmana), Naxçıvan Muxtar Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədrinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası Televiziya və Radio Şurasının sədrinə, sədr müavinlərinə və digər üzvlərinə, Naxçıvan Muxtar Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Bakı şəhərində Daimi Nümayəndəliyinin rəhbərinə və hərbi qulluqçulara şamil olunmur.

Dövlət qulluğunun növlərə bölünməsi dövlət quruluşundan, hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipindən və dövlət fəaliyyətinin istiqamətlərindən irəli gəlir.

Dövlət qulluğunun aşağıdakı növləri mövcuddur:

- icra hakimiyyəti orqanlarında keçirilən dövlət qulluğu;
- qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarının aparatında keçirilən dövlət qulluğu;
- məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının aparatlarında keçirilən dövlət qulluğu.

Dövlət qulluğunun əsas vəzifələrinə aiddir:

- ✓ Konstitusiyaya və digər qanunvericilik aktları əsasında vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi;
- ✓ dövlət orqanlarının səlahiyyət hüdudlarında qərarların hazırlanması, qəbul edilməsi, icrası və onların icrasına nəzarət edilməsi;
- ✓ dövlət orqanlarının səmərəli fəaliyyətinin və dövlət qulluqçuları tərəfindən qulluq funksiyalarının icrasının təmin edilməsi.

Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğu aşağıdakı prinsiplər əsasında həyata keçirilir:

- qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyət həddlərinin müəyyən edilməsi;

- dövlət orqanlarına və dövlət qulluqçularına nəzarət və onların hesabat verməsi;

- yuxarı kateqoriya dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin öz səlahiyyətləri həddlərində qəbul etdikləri qərarların aşağı kateqoriya dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən yerinə yetirilməsinin məcburiliyi;

- bütün vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin dövlət qulluqçularının qanuni tələblərini icra etməyə və qanuni hərəkətlərini müdafiə etməyə borclu olması;

- dövlət qulluğuna qəbulun şəffaflığı;

- vətəndaşların dövlət qulluğuna müsabiqə və müsahibə əsasında qəbul edilməsi;

- vətəndaşların öz qabiliyyətlərinə, xidməti nailiyyətlərinə və peşə hazırlığına uyğun olaraq dövlət qulluğunun hər hansı vəzifəsini tutmaqda hüquq bərabərliyi;

- irqindən, etnik mənsubiyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, sosial mənşəyindən, ailə, əmlak və qulluq mövqeyindən, yaşayış yerindən, əqidəsindən, həmkarlar ittifaqlarına və ya ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, habelə dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinə aid olmayan başqa səbəblərdən asılı olmayaraq dövlət qulluqçularının hüquq bərabərliyi;

- dövlət qulluqçularının potensialının səmərəli istifadəsi, və peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə onların rotasiyası;

- dövlət qulluqçularının sosial və hüquqi müdafiəsi, onların özləri və ailələri üçün layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi;

▪ dövlət orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş zərəərə görə dövlət orqanlarının məsuliyyət daşması.

“Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun tətbiqinə nəzarəti, dövlət qulluğunun normativ-metodiki təminatını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası həyata keçirir. Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası 18 nəfər üzvdən ibarətdir. Həmin Şuranın 6 nəfər üzvü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən, 6 nəfər üzvü Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri tərəfindən, 6 üzvü isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin sədri tərəfindən təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası tərəfindən qəbul edilən qərarlar icra edilməsi üçün 3 (üç) iş günü müddətində müvafiq dövlət orqanlarına göndərilir. Dövlət orqanlarının rəhbərləri tərəfindən həmin qərarın icra vəziyyəti barədə hesabat 30 (otuz) gün müddətində Şuraya təqdim edilir. Adı çəkilən Şuranın səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 29 mart tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurasının əsas funksiyalarına aiddir:

- vahid dövlət kadr siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarında dövlət qulluğunun vəziyyətinin və səmərəliliyinin təhlil edilməsi;
- dövlət qulluğunun kadr təminatının proqnozlaşdırılması və planlaşdırılması işinin həyata keçirilməsi;
- dövlət qulluğunun təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı normativ hüquqi aktların və metodik göstərişlərin layihələrinin hazırlanması və həmin sənədlərin hazırlanmasında dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının dövlət qulluğu və kadr

xidmətlərinin metodik işinin əlaqələndirilməsi;

- “Dövlət qulluğu haqqında” Qanununda nəzərdə tutulmuş hallarda dövlət qulluqçularının şikayətlərinə baxılması;

- dövlət qulluqçularının peşə hazırlığı, təcrübə və əlavə təhsili sahəsində işlərin təhlili və bununla bağlı təkliflərin hazırlanması;

- dövlət qulluqçularına dair məhdudiyətlərin və təminatların yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsi;

- dövlət qulluğunun təşkili və səmərəliliyinin artırılması məsələləri ilə əlaqədar beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsində iştirak.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası dövlət orqanı deyil və onun üzvləri öz səlahiyyətlərini ictimai əsaslarla həyata keçirirlər.

§ 2. Dövlət qulluqçusu anlayışı, onun növləri və hüquqi statusu

“Dövlət qulluqçusu” anlayışı haqqında təsəvvür əldə edilməsi üçün onun mahiyyətini özündə ehtiva edən “xidmət” termininə diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur. Xidmət termini bir çox mənada istifadə olunur. Professor Ağamusa Axundovun fikrincə, xidmət termini qulluq göstərmə, əmək, zəhmət mənasını verir⁹.

Gündəlik həyatda xidmət termini həm insanların fəaliyyət növü, həm də müvafiq idarə, bölmə və s. kimi (vergi, gömrük və əks-kəşfiyyat xidməti, DİN-in sistemində cinayət-axtarış xidməti və s.) də başa düşülür.

Xidmət ödənişli, ictimai faydalı fəaliyyətin növlərindən biridir. O, özündə idarəetməni və idarəetmə ilə bağlı zəruri xid-

⁹ Ağamusa Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005, 452 səh.

mətləri (kargüzarlıq, texniki-təminat və s.), eləcə də insanlara sosial-mədəni xidmət göstərilməsini nəzərdə tutur.

Xidmətçilər – istənilən təşkilatda vəzifə tutan və idarəçilik fəaliyyətini və ya sosial-mədəni xidməti (həkim, müəllim, telefonçu, inspektor, sex rəisi və s.) ödənişli yerinə yetirən fiziki şəxslərdir. Qeyd olunmalıdır ki, xidmətçilərin tərkibi müxtəlifdir. Onlar dövlət və ya qeyri-dövlət təşkilatlarında xidmət edir, dövlət xarakterli olan fərdi təcrübə ilə (notariuslar) məşğul olurlar.

Dövlət qulluqçuları ictimai xidmətçilərin bir növü olub, inzibati hüququn fərdi subyektlərinin əsas qrupunu təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının “Dövlət qulluğu haqqında” 21 iyul 2000-ci il tarixli Qanununun 1.1.3-cü maddəsinə əsasən, dövlət qulluqçusu dedikdə, dövlət orqanı anlayışında nəzərdə tutulan mənbələrdən dövlət məvacibi alan, qanunla müəyyən edilmiş qaydada inzibati və ya yardımçı dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və ixtisas dərəcəsi verilən, inzibati vəzifə üzrə ilk dəfə daimi dövlət qulluğuna qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına and içən, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan dövlət orqanının işçisi başa düşülür.

Adı çəkilən qanunun məzmunundan aydın olur ki, deputatlar və hakimlər dövlət qulluqçuları hesab olunmur. İnzibati vəzifə tutan və hakimiyyət səlahiyyətləri olan dövlət qulluqçusu dövlət vəzifəli şəxs sayılır.

Göründüyü kimi, hər bir dövlət qulluqçusu dövlət aparatında müəyyən bir vəzifə tutur. “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun 9-cu maddəsində “Dövlət qulluğu vəzifəsi” nin anlayışı verilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, dövlət qulluğu vəzifəsinin anlayışı müvafiq inzibati təcrübə əsasında formalaşmışdır.

Dövlət qulluğu vəzifəsi dedikdə, dövlət orqanının normativ aktlarla müəyyən edilən struktur quruluşu və ştat cədvəlinə uyğun olan ştat vahidi başa düşülür.

Dövlət qulluğu vəzifəsini tutan şəxsin səlahiyyət və funk-

siyalarının hüdudları həmin orqanın səlahiyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir.

Vəzifə - dövlət qulluqçusunun xidməti vəzifələrini, hüquqların dairəsini və məsuliyyətin həddini, onun peşə hazırlığına aid olan tələblərdir. O, qulluqçu tərəfindən görülən işlərin məzmununu əks etdirir və onun hüquqi vəziyyətini müəyyən edir. Hər bir vəzifə sərəncamvermə qaydasında yaranır. Səlahiyyətli orqanların hüquqi aktları ilə bu vəzifənin adı, xidməti iyerarxiyada onun yeri, onun tutulma qaydası və s. halları müəyyən edilir.

Dövlət orqanının ştat cədvəlində vəzifələrin adları həmin orqanın fəaliyyətinin profilini əks etdirməlidir.

Dövlət orqanlarında vəzifələr normativ məzmun baxımından, bu vəzifələrin məzmunundan, səlahiyyətlərin mənbəyindən və tutulması üsullarından asılı olaraq inzibati və yardımçı vəzifələrə bölünür.

İnzibati vəzifələrin aşağıdakı təsnifatları vardır:

✚ inzibati vəzifələrin ali təsnifatı:

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiya rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasında Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin fəaliyyətini təmin edən struktur bölmənin rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Aparat rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Aparat rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan dövlətinin başçısının icra səlahiyyətlərini həyata keçirən orqanın Aparat rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan dövlətinin başçısının fəaliyyətini bilavasitə təmin edən digər orqanların rəhbərlərinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Aparat rəhbərinin vəzifəsi.

✚ inzibati vəzifələrin birinci təsnifatı:

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasında Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin fəaliyyətini təmin edən struktur bölmənin rəhbərinin müa-

vini vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin köməkçisinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasında struktur bölmə rəhbərinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidentinin köməkçisinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikasının vitse-prezidentinin köməkçisinin vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin aparat rəhbərlərinin müavinləri vəzifələri, Azərbaycan dövlətinin başçısının icra səlahiyyətlərini həyata keçirən orqanın Aparat rəhbərinin müavini vəzifəsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Aparat rəhbərinin müavini vəzifəsi, habelə həmin dövlət orqanlarının struktur bölmələrinin (şöbələrinin) rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsinin vəzifəsi;

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndələrinin vəzifələri;

◆ Azərbaycan dövlətinin başçısının fəaliyyətini bilavasitə təmin edən digər orqanların rəhbərlərinin birinci müavinləri və müavinləri, habelə həmin orqanlarda bölmə rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ 1-ci kateqoriya dövlət orqanları aparat rəhbərlərinin vəzifələri.

◆ Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədrələrinin müşavirləri, köməkçiləri vəzifələri.

✚ inzibati vəzifələrin ikinci təsnifatı:

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasında struktur bölmə rəhbərinin müavini vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası rəhbərinin köməkçisi vəzifəsi, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin və Azər-

baycan Respublikası Ali Məhkəməsinin aparatlarında struktur bölmə (şöbə) rəhbərinin müavini vəzifəsi;

◆ Azərbaycan dövlətinin başçısının icra səlahiyyətlərini həyata keçirən orqanın Aparatında bölmə rəhbərinin müavini vəzifəsi;

◆ Azərbaycan dövlətinin başçısının fəaliyyətini bilavasitə təmin edən digər orqanların struktur bölmə rəhbərlərinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəsinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndələrinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ 1-ci kateqoriya dövlət orqanları aparat rəhbərlərinin müavinlərinin, struktur bölmə (şöbə) rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2-ci kateqoriya dövlət orqanları aparat rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrinin müşaviri, köməkçisi, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sədrinin müavininin və Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavininin köməkçiləri vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında yaradılan dövlət agentliklərinin və dövlət xidmətlərinin rəhbərlərinin, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə ticarət nümayəndələrinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı rəhbərinin müavinlərinin vəzifələri.

✚ inzibati vəzifələrin üçüncü təsnifatı:

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasında, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin və Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin aparatlarında mütəxəssislərin vəzifələri;

◆ Azərbaycan dövlətinin başçısının fəaliyyətini bilavasitə təmin edən digər orqanların mütəxəssislərinin vəzifələri;

◆ Azərbaycan dövlətinin başçısının icra səlahiyyətlərini həyata keçirən orqanın Aparatında mütəxəssislərin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətli nümayəndəliyində mütəxəssislərin vəzifələri;

◆ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliklərində mütəxəssislərin vəzifələri;

◆ 1-ci kateqoriya dövlət orqanları struktur bölmə (şöbə) rəhbərlərinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ 2-ci kateqoriya dövlət orqanları aparat rəhbərlərinin və onların müavinlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2-ci kateqoriya dövlət orqanları aparat rəhbərlərinin müavinlərinin və struktur bölmə (şöbə) rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında yaradılan dövlət agentliklərinin və dövlət xidmətlərinin rəhbərlərinin müavinlərinin vəzifələri.

✚ inzibati vəzifələrin dördüncü təsnifatı:

◆ 1-ci kateqoriya dövlət orqanlarının aparatlarında mütəxəssislərin vəzifələri;

◆ 2-ci kateqoriya dövlət orqanları struktur bölmə (şöbə)rəhbərlərinin və onların müavinlərinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanları yanında yaradılan rəhbəri və rəhbərinin müavinləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən dövlət xidmətləri və dövlət agentliklərinin aparat rəhbərlərinin və onların müavinlərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında 2-ci kateqoriya dövlət orqanları struktur bölmə (şöbə)rəhbərlərinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı rəhbərinin müavinlərinin vəzifələri.

✚ inzibati vəzifələrin beşinci təsnifatı:

◆ 2-ci kateqoriya dövlət orqanlarının mütəxəssislərinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanları yanında yaradılan rəhbəri və rəhbərinin müavinləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilən dövlət xidmətləri və dövlət agentliklərinin rəhbərlərinin müşavirlərinin, köməkçilərinin vəzifələri;

◆ Naxçıvan Muxtar Respublikasında 3-cü kateqoriya müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının aparat rəhbərlərinin vəzifələri;

◆ 3-cü kateqoriya dövlət orqanları struktur bölmə (şöbə)rəhbərlərinin və onların müavinlərinin vəzifələri;

◆ 4-cü kateqoriya dövlət orqanları – müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yerli bölmələrinin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında, tabeliyində olan orqanların, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində olan orqanların rəhbərlərinin vəzifələri;

✚ inzibati vəzifələrin altıncı təsnifatı:

◆ 3-cü kateqoriya dövlət orqanlarının mütəxəssislərinin vəzifələri;

◆ 4-cü kateqoriya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının struktur bölmə (şöbə)rəhbərinin və onun müavininin vəzifələri;

◆ 4-cü kateqoriya dövlət orqanları – müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yerli bölmələrinin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında, tabeliyində olan orqanların, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində olan orqanların rəhbərlərinin müavinlərinin vəzifələri;

◆ 5-ci kateqoriya dövlət orqanları – müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında yaradılan dövlət agentliklərinin və dövlət xidmətlərinin, onların yanında, tabeliyində olan orqanların yerli bölmələrinin rəhbərləri və onların müavinlərinin vəzifələri.

✚ inzibati vəzifələrin yeddinci təsnifatı:

◆ 4-cü və 5-ci kateqoriya dövlət orqanları – müvafiq icra hakimiyyəti orqanının, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yerli bölmələrinin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında, tabeliyində olan orqanların, rayon (şəhər) məhkəmələrinin, rayon (şəhər) prokurorluqlarının və hərbi prokurorluqlarının, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tabeliyində olan orqanların, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında yaradılan dövlət agentliklərinin və dövlət xidmətlərinin, onların yanında, tabeliyində olan orqanların yerli bölmələrinin mütəxəssislərinin vəzifələri;

◆ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının yanında olan orqanların rəhbərlərinin, onların müavinlərinin və mütəxəssislərinin vəzifələri, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının inzibati ərazi dairələri üzrə nümayəndələrinin və sahə inzibati ərazi dairələri nümayəndələrinin, onların müavinlərinin və mütəxəssislərinin vəzifələri.

Qanunvericiliyə görə yardımçı vəzifələrin təsnifatlarına aşağıdakılar aid edilmişdir:

◆ yardımçı vəzifələrin birinci təsnifatı – Ali kateqoriya dövlət orqanlarında texniki vəzifələr;

◆ yardımçı vəzifələrin ikinci təsnifatı – 1-ci kateqoriya dövlət orqanlarında texniki vəzifələr;

◆ yardımçı vəzifələrin üçüncü təsnifatı – 2-ci və 3-cü kateqoriya dövlət orqanlarında texniki vəzifələr;

◆ yardımçı vəzifələrin dördüncü təsnifatı – 4-cü və 5-ci kateqoriya dövlət orqanlarında texniki vəzifələr.

İnzibati və yardımçı vəzifələrə aid ixtisas tələbləri vəzifə iddiasında olan şəxsin həmin vəzifənin öhdəsindən gəlməsi üçün kifayət qədər səriştəsinin olmasını təmin edir.

İnzibati vəzifə iddiasında olan şəxsin müvafiq ali təhsili olmalıdır. Həmin şəxsin başqa ali təhsili olduqda, o, ixtisasını dəyişdirib iddiasında olduğu inzibati vəzifənin profilini öyrənməlidir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə yardımçı vəzifə iddiasın-

da olan şəxsin tam orta təhsili olmalıdır.

İnzibati və yardımçı vəzifələri tutmaq üçün əlavə tələblər qanunvericiliklə və vəzifə təlimatları ilə müəyyən edilir.

Ali kateqoriya dövlət orqanlarında inzibati və yardımçı vəzifələr tutan dövlət qulluqçularının həmin dövlət orqanlarının fəaliyyətini, dövlət qulluğu vəzifəsinin adını, qulluq funksiyalarını və vəzifənin tutulması şərtlərini özündə əks etdirən vəzifə təlimatları həmin orqanların rəhbərləri tərəfindən təsdiq edilir.

1 – 5-ci kateqoriya dövlət orqanlarında inzibati vəzifələrin birinci - yeddinci təsnifatlarına uyğun olan vəzifələr üzrə vəzifə təlimatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi ümumi şərtlərə uyğun olaraq müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanla (qurumla) razılaşdırılmaqla, müvafiq dövlət orqanlarının rəhbərləri tərəfindən təsdiq edilir.

Dövlət qulluqçularının vasitəsi ilə cəmiyyətin və dövlətin müxtəlif sahələrində dövlət orqanlarının səlahiyyətləri həyata keçirilir.

Dövlət qulluqçularının tərkib müxtəlifliyi onların iş şəraitinin də müxtəlifliyini şərtləndirir. Dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üzrə onların funksional təyinatı müxtəlif olur. Bu baxımdan dövlət qulluqçularını aşağıdakı meyarlara görə qruplaşdırmaq olar:

1. Dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti miqyasına görə:

- Azərbaycan Respublikasının miqyasında fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının dövlət qulluqçuları;

- Naxçıvan Muxtar Respublikası miqyasında fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının dövlət qulluqçuları;

- Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik korpus və missiyalarında fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının dövlət qulluqçuları.

2. Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında:

- icra hakimiyyəti orqanlarının dövlət qulluqçuları;

- qanunvericilik hakimiyyəti orqanı aparatının dövlət qul-

luqçuları;

- məhkəmə hakimiyyəti orqanları aparatının dövlət qulluqçuları.

3. Dövlət orqanlarında dövlət qulluğunun xüsusiyyətlərinə görə:

- mülki dövlət qulluqçuları;
- xüsusi dövlət qulluqçuları.

4. Səlahiyyətlərin xarakterinə görə:

- vəzifəli şəxslər sayılan dövlət qulluqçuları;
- yardımçı heyətə aid edilən dövlət qulluqçuları.

Vəzifəli şəxslər sayılan dövlət qulluqçuları - səlahiyyətləri çərçivəsində hakimiyyət xarakterli və hüquqi əhəmiyyətli hərəkətləri (hüquqi nəticələr yaradan hərəkətlər) etmək hüququna malik olan dövlət qulluqçularıdır.

Bu dövlət qulluqçularının aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- rəhbər - həvalə edilmiş orqanların idarə olunması üzrə geniş səlahiyyətlərə malikdir;

- hakimiyyət nümayəndələri - təşkilati və xidməti təbəçilikdə olmayan fiziki və hüquqi şəxslər barəsində icrası mütləq olan qərarların qəbul edilməsi və hüquqi-hakimiyyət tələblərinin tətbiq edilməsi hüququna malikdir (polis əməkdaşı, məhkəmə icraçısı və s.);

- funksional işçilər (mütəxəssislər) - dövlət qulluqçuları kimi bu və ya digər idarəçilik qərarlarının hazırlanması ilə bağlı olan funksiyaların həyata keçirilməsi üzrə səlahiyyətlərə malik olan xüsusi bilik və ya peşə fəaliyyətinin yerinə yetirilməsini tələb edən mütəxəssislər qismində çıxış edirlər.

I qrup mütəxəssislərə müxtəlif sahələr üzrə biliklərə malik olan məsləhətçilər və müşavirlər aiddir. Onlar təşkilati-sərəncamverici funksiyaları bilavasitə həyata keçirmirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, onların məsləhətləri, rəyləri, tövsiyələri və s. hüquqi əhəmiyyətə malikdir və aidiyyəti təbiiqetmə fəaliyyətində hüquqi nəticələr yaradır.

II qrup mütəxəssislərə - xüsusi biliklərə malik olan və bila-

vasitə hüquqi nəticələr yaradan hərəkətləri etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxslər aiddir. Bu vəzifəli şəxslərə müəllimlər (tələbənin biliklərinin imtahanda qiymətləndirilməsi), həkimlər (işdən və ya təhsildən azad edən xəstəlik vərəqəsinin açılması) və s. aiddir.

Yardımcı heyətə (tərkibə) - fəaliyyətləri bir qayda olaraq hüquqi nəticə yaratmayan dövlət qulluqçuları aiddir. Onlar maddi-texniki əməliyyatları həyata keçirirlər. Başqa sözlə desək, yardımcı heyət rəhbər, inzibati hakimiyyət nümayəndəsi, mütəxəssis və digər vəzifəli şəxslərin xidməti fəaliyyətlərinin maddi-texniki hissəsini icra edirlər. Onlar tərəfindən xidməti vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün lazımı şərait yaradılır. Yardımcı heyətə aid edilən qulluqçular sənədləri tərtib edir və saxlayır, statistik və hesabat əməliyyatlarını və s. yerinə yetirir. Lakin onların vəzifələrinə hüquqi əhəmiyyətə malik olan texniki əməliyyatların aparılması da daxil edilə bilər. Məsələn: orqana daxil olan təklif, ərizə və şikayətlərin dəftərxana işçisi tərəfindən qeydiyyatla alınması hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki müraciətin qeydiyyatla alındığı gündən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş aidiyyəti baxılma müddətləri hesablanır.

Yardımcı heyətə (tərkibə) texniki icraçılar, karguzarlar və s. aiddir.

Dövlət qulluqçularının hüquqi statusu

Dövlət qulluqçuları bütünlüklə hüququn subyektləri hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları ilə təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları, eləcə də vəzifələr onlara da şamil olunur.

Dövlət qulluqçuları vəzifə borclarını yerinə yetirərkən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını və qanunlarını rəhbər tutmalıdır. Siyasi partiyaların və ictimai birliklərin qərarlarının dövlət qulluqçularının fəaliyyətinə heç bir aidiyyəti yoxdur.

Nəzəri və təcrübi baxımdan dövlət qulluqçularına verilən hüquq və vəzifələri iki qrupa bölmək olar:

- dövlət qulluqçularının ümumi hüquq və vəzifələri;
- dövlət qulluqçularının tutduğu vəzifələrin səlahiyyətlərini müəyyən edən hüquq və vəzifələr.

Dövlət qulluqçularının ümumi hüquq və vəzifələri ilkin olaraq “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda öz əksini tapmışdır. Həmin hüquq və vəzifələr II və III kateqoriya dövlət orqanlarının qulluqçularına aid edilir. I kateqoriya dövlət orqanları qulluqçularının hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və xüsusi qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir.

Hər bir dövlət qulluqçusu tutduğu xidməti vəzifədən asılı olmayaraq aşağıdakı vəzifələrə malikdir:

- qanunvericilik və dövlət orqanlarının qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları həyata keçirmək;
- rəhbərlərin öz səlahiyyəti hüdudunda verdikləri əmrləri, sərəncamları və göstərişləri yerinə yetirmək;
- dövlət orqanında müəyyən edilmiş qulluq rəqlamentinə riayət etmək;
- başqa dövlət qulluqçularının işini çətinləşdirən, yaxud işlədiyi dövlət orqanının nüfuzunu aşağı sala biləcək hərəkətlərə yol verməmək;
- vətəndaşların, müəssisə, idarə və təşkilatların müraciətlərinə vaxtında baxmaq və öz səlahiyyətləri hüdudunda onları qərəzsiz həll etmək;
- lazım gəldikdə öz ixtisası hüdudunda rəhbərin göstərişi ilə əlavə iş görmək;
- dövlət sirrini və qanunla mühafizə edilən digər sirri həmişə, o cümlədən işdən çıxdıqdan, istefaya və ya pensiyaya getdikdən sonra da saxlamaq;
- vəzifə borcunun yerinə yetirilməsi vaxtı daxil olan vətəndaşların şəxsi həyatı, şərəfi və ləyaqəti ilə bağlı məlumatları gizli saxlamaq və qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna edil-

məklə, belə məlumatların verilməsini tələb etməmək;

- qulluq etdiyi orqanın rəhbərinə hər il öz gəlirləri və əmlak vəziyyəti haqqında maliyyə hesabatı vermək, orada əlavə gəlirlərin mənbəyini, növünü və məbləğini göstərmək;

- qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada müvəqqəti olaraq başqa yaşayış yerinə keçmək, başqa yerdə işləmək və ya başqa vəzifələri icra etmək;

- qanunvericilikdə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada öz fiziki və əqli qabiliyyətinin və ya tapşırılan funksiyaların icrasına yararlı olmasının müəyyən edilməsi üçün tibbi komissiyalarda müayinə keçmək;

- qulluq etikası normalarına əməl etmək.

Hər bir dövlət qulluqçusu tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- vəzifə borcunu yerinə yetirmək üçün dövlət orqanlarından, ictimai birliklərdən, müəssisə, idarə və təşkilatlardan müəyyən edilmiş qaydada lazımi informasiya və ya materiallar tələb etmək və almaq;

- dövlət qulluqçusunu işə götürmək və işdən azad etmək hüququna malik olan şəxsdən öz qulluq vəzifələrinin yazılı surətdə təsbit edilməsini və onların icrası üçün şərait yaradılmasını tələb etmək;

- dövlət maaşı almaq;

- ixtisasının artması və qulluq vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə münasibəti nəzərə alınmaqla qulluqda irəli çəkilmək və ya dövlət maaşının məbləğinin artırılması iddiasında olmaq;

- elmi və yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, işlədiyi dövlət orqanı rəhbərinin icazəsi ilə pedaqoji və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmaq;

- əmanətlərdən (depozitlərdən), qiymətli kağızlardan, rentadan və icarədən gəlir götürmək;

- ilk tələbdən öz şəxsi işinin bütün materialları ilə, şəxsi işə tikilməsi əsas olan rəylər və digər sənədlərlə tanış olmaq, habelə öz izahatlarının şəxsi işə tikilməsini tələb etmək;

- şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən məlumatları təkzib etmək üçün xidməti təhqiqat aparılmasını tələb etmək;

- müvafiq orqanlarda və məhkəmədə öz qanuni mənafeyini müdafiə etmək;

- həmkarlar ittifaqlarına birləşmək;

- işlədiyi dövlət orqanının rəhbərindən aldığı icrası məcburi olan göstərişin və ya əmrin qanuniliyi və ya dürüstlüyü dövlət qulluqçusunda şübhə doğursa, həmin göstərişin və ya əmrin yazılı şəkildə ona verilməsini tələb etmək;

- qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa və bu, dövlət qulluqçusu funksiyalarının icrası ilə bir araya sığmayan deyilsə, ictimai birliklərdə üzv olmaq;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət vəsaiti hesabına təhsil almaq və müvafiq təlim keçmək, habelə təhsil məqsədilə məzuniyyət almaq;

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada məzuniyyətlər (sosial məzuniyyətlər, özünün və ya ailə üzvlərinin müalicəsi ilə əlaqədar və elmi məzuniyyətlər), özünün və ya ailə üzvlərinin əlilliyi ilə əlaqədar pensiyalar və müavinətlər almaq;

- dövlət qulluğunda irəli çəkilmək hüququ.

Dövlət qulluqçusunun tutduğu vəzifə səlahiyyətlərini müəyyən edən xüsusi hüquq və vəzifələr dövlət orqanının vəzifə və funksiyalarından törəyir. Xüsusi hüquq və vəzifələr qanunlarda və qanunqüvvəli aktlarda (nizamnamələrdə, əsasnamələrdə, vəzifə təlimatlarında və s.) öz əksini tapır. Polis əməkdaşının hüquq və vəzifələri “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 13-27-ci maddələrində, tutduğu vəzifəyə aid edilən hüquq və vəzifələri isə digər normativ hüquqi aktlarda müəyyən edilir. Məsələn: post-patrol xidməti əməkdaşının müvafiq vəzifə və hüquqları “PPX-nin Nizamnaməsi” ilə müəyyən edilmişdir.

Dövlət qulluqçularının hüquq və vəzifələri ilə yanaşı, qulluğa qəbul olunarkən könüllü olaraq qanunvericiliklə müəyyən

edilmiş qadağaları və məhdudiyətləri qəbul etmək öhdəliyi müvafiq qanunvericilikdə nəzərdə tutulub. Həmin qadağalar və məhdudiyətlər “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunun 20-ci maddəsi ilə aşağıdakı kimi müəyyən olunub:

- dövlət orqanlarında əlavə ödənişli vəzifə tutmamaq;
- elmi və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, işlədiyi dövlət orqanı rəhbərinin icazəsi olmadan pedaqoji və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq;
- dövlət orqanının və ya yerli özünüidarə orqanının işləri üzrə üçüncü şəxslərin vəkili olmamaq;
- istefaya getdikdən, işdən və ya pensiyaya çıxdıqdan sonra qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş müddət ərzində öz qulluq fəaliyyətinə aid olan və dövlət sirri və ya qanunla mühafizə edilən digər sirr olan məsələlər barədə informasiyadan üçüncü şəxslərin xeyrinə istifadə etməmək;
- işlədiyi dövlət orqanının rəhbərinə bildirmədən xarici ölkənin hesabına oraya getməmək;
- qulluq vəzifələrini icra etdiyi dövrdə siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etməmək;
- tətillərdə və dövlət orqanlarının işini pozan digər hərəkətlərdə iştirak etməmək;
- dini təbliğ etmək üçün dövlət qulluqçusunun statusundan istifadə etməmək və dövlət orqanlarının tabeliyindəki obyektlərdə dini mərasimlərin keçirilməsinə rəsmi xarakter verməmək.

Dövlət qulluqçusu yuxarıda sadalanan tələblərə zidd hərəkət etdikdə, qanunvericiliklə ayrı qayda nəzərdə tutulmayıbsa, xəbərdarlıq aldıqdan sonra otuz gün ərzində dövlət qulluğuna və ya başqa fəaliyyətə üstünlük verdiyini özü üçün müəyyən edərək gəldiyi qərar barəsində qulluq etdiyi dövlət orqanının rəhbərinə məlumat verməlidir.

Dövlət aparatının effektiv fəaliyyəti üçün dövlət qulluqçularının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş təminatlar sistemi mühüm rol oynayır.

Dövlət qulluqçuları üçün aşağıdakılara təminat verilir:

- dövlət qulluqçusunun layiqli həyat səviyyəsini təmin edən dövlət məvacibi və digər ödənişlər;
- lazımi qulluq şəraiti;
- haqqı ödənilən məzuniyyət;
- dövlət qulluqçularının və onların ailə üzvlərinin icbari tibbi sığortası;
- təkrar hazırlıq və ixtisasartırma;
 - dövlət orqanları ləğv edilərsə və ya ştatlar ixtisara düşərsə, vəzifə maaşına və ixtisasa uyğun işə düzəlmə və ya başqa dövlət orqanında tutduğu vəzifəyə uyğun vəzifə tutmaqda üstünlük;
- pensiya təminatı və dövlət sosial sığortası;
- qulluq vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar olaraq qanunla müəyyən edilmiş qaydada sığorta;
 - icra edilən vəzifə öhdəliklərinin xarakteri nəzərə alınmaqla xidməti nəqliyyat və ya müvafiq kompensasiya almaq;
 - dövlət qulluqçusunun vəzifə öhdəliklərinin icrası ilə əlaqədar olaraq ona və onun ailə üzvlərinə qarşı törədilən zorakılıqdan, hədələrdən və təhqirlərdən dövlət qulluqçusunun və ailə üzvlərinin müdafiəsi;
- sosial sığorta və məşğulluq fondlarına ödənişlərdən azad olunma;
- yalnız öz razılığı ilə aşağı maaşlı vəzifəyə keçirilmə.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının, habelə dövlət orqanları rəhbərliyinin tərkibinin dəyişməsi dövlət qulluğuna xitam verilməsi üçün əsas deyildir. Yardımçı vəzifələr tutan dövlət qulluqçuları üçün təminatlar Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilir.

Dövlət qulluqçularının xidməti hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün dövlət tərəfindən normal şərait yaradılır. Məsələn: hakimiyyət nümayəndəsinə müqavimət göstərmə və ya zor tətbiq etməyə görə (CM, mad., 315) və dövlət qulluqçularının vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə maneçilik törədən və

ya onların şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaldan hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmağa görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulur (İXM, mad., 535).

Dövlət qulluqçularının xidməti fəaliyyəti üçün normal şəraitin yaradılması rəhbər şəxslərin əsas vəzifələrindən biridir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsinə görə onlar intizam məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər.

Dövlət qulluqçularının mükafatlandırılması və məsuliyyəti

Dövlət qulluqçusunun vəzifə borclarını yerinə yetirərkən səylə çalışması mükafatlandırılır. Dövlət qulluqçularının mükafatlandırılması aidiyyəti qanunvericiliklə müəyyənləşdirilir. Məsələn: polis əməkdaşının məsuliyyəti və mükafatlandırılması “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 31-ci və 33-cü maddələri ilə müəyyən edilib.

Dövlət qulluqçularının xidmətdə peşəkarlıq səviyyəsinin artması, vəzifə borcuna və andına sədaqəti dövlət tərəfindən qiymətləndirilir. Onun xidmətlərinin dövlət tərəfindən qiymətləndirilməsi “Vətənə xidmətə görə” ordeninin üç dərəcəsi, “Dövlət qulluğunda fərqlənməyə görə” medalı ilə, eləcə də digər orden və medallarla təltif olunmasında, habelə Azərbaycan Respublikasının fəxri adlarını almasından ibarətdir. Dövlət qulluqçularının orden və medallarla təltif olunması, onlara fəxri adların verilməsi haqqında əsaslar və qaydalar qanunvericiliklə müəyyən edilir.

Dövlət qulluqçularına həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və ya lazımı şəkildə yerinə yetirilməməsi, həmçinin müəyyən edilmiş məhdudiyətlərə əməl olunmaması qanunda başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, intizam məsuliyyətinə səbəb olur.

Dövlət qulluqçularına aşağıdakı intizam tənbeh tədbirləri

tətbiq oluna bilər:

- töhmət;
- bir il müddətində vətəndaş maaşının 5 faizindən 30 faizində azaldılması;
- həmin təsnifatdan olan, lakin vətəndaş maaşı aşağı olan işə keçirilməsi;
- daha aşağı təsnifatda olan vətəndaşə keçirilməsi;
- ixtisas dərəcəsinin bir pillə aşağı salınması;
- dövlət qulluğundan azad edilməsi.

Tətbiq olunmuş intizam tənbeh tədbirinin ləğv edilməsi üçün 7 gün ərzində yuxarı dövlət qulluğunu idarəetmə orqanına şikayət vermək olar. Bu zaman intizam tənbeh tədbiri 10 gün ərzində həmin orqan tərəfindən ya ləğv olunmalı, yaxud qüvvədə saxlanılmalıdır. Çıxarılmış intizam tənbeh tədbirindən şikayət verilməsi qaydası bu müddəalar nəzərə alınmaqla, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət qulluqçuları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati məsuliyyətə, yaxud cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilərlər.

Dövlət qulluqçuları onların təqsiri üzündən dəymiş zərər üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maddi məsuliyyət daşıyırlar. Dövlət qulluqçularının qanunauyğun hərəkətləri nəticəsində dəymiş zərərin əvəzi tam həcmdə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir.

Siyasi vəzifələr tutan dövlət qulluqçuları qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hallarda və qaydada vəzifədən çıxarıla bilərlər.

Dövlət qulluqçusu öz hərəkətlərinin qanuniliyi üçün cavabdehdir. Rəhbər işçinin göstərişini qeyri-qanuni hesab edən dövlət qulluqçusunun etirazına baxmayaraq, həmin rəhbər işçi öz göstərişini qüvvədə saxlayırsa və ondan yuxarı vəzifəli rəhbər işçi həmin göstərişi ləğv etməsə, dövlət qulluqçusu məsuliyyətdən azad olunur.

§ 3. Dövlət qulluğu keçmə anlayışı və onun mərhələləri. Dövlət qulluğunun şərtləri

Dövlət qulluğu keçmə dedikdə, dövlət-xidməti münasibətlərin yaranması, dəyişməsi və xitam edilməsini törədən faktların məcmusu başa düşülür.

Dövlət qulluğu keçmənin mərhələlərinə aiddir:

- dövlət qulluğuna qəbul;
- inzibati və ya yardımçı vəzifələrin tutulması;
- dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələrinin verilməsi;
- dövlət qulluqçularının attestasiyası;
- dövlət qulluğunda irəli çəkilmə;
- dövlət qulluğuna xitam verilməsi.

Dövlət qulluğuna qəbul.

“Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 27.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının 16 yaşına çatmış irqindən, milliyyətindən, dilindən, cinsindən, sosial mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, yaşayış yerindən, dinə münasibətindən, əqidəsindən, ictimai və digər birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, müvafiq vəzifənin tələblərinə uyğun peşə hazırlığına malik olan vətəndaşlarının dövlət qulluğuna girmək hüququ vardır.

Dövlət qulluğuna şəxslər aşağıdakı hallarda götürülə bilməzlər:

• fəaliyyət qabiliyyətinə malik olmamağı və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması məhkəmənin qərarı ilə təsdiq edildikdə;

• məhkəmə tərəfindən şəxsin müəyyən müddətə dövlət vəzifəsini tutmaq hüququ məhdudlaşdırıldıqda;

• bilavasitə tabeliyində və ya nəzarəti altında işləyən vəzifəli şəxslə yaxın qohumluq, yaxud qudalıq (ər-arvadların valideynləri, qardaşları, bacıları, övladları) əlaqəsi olduqda və s.

Dövlət qulluğuna qəbul edilən şəxsin dövlət qulluğunda işləməsinin mümkün olub-olmamağı qabaqcadan yoxlanıla bilər.

Yoxlamanın qaydası qanunvericiliklə müəyyən edilir. Dövlət qulluğuna qəbul edilən namizədin şəxsi (ailə) həyatının təfsilatı yoxlanılır.

Dövlət qulluğuna vətəndaşlar müsabiqə əsasında qəbul edilir. Dövlət qulluğunda boşalan (vakant) vəzifələrə vətəndaşlar müsabiqə əsasında təyin edilir. Müsabiqədə iştirak etmək istəyənlər sənədlərini müvafiq dövlət qulluğunu idarəetmə orqanına təqdim edirlər. Sənədlərin qəbulu başa çatdıqdan sonra 10 gün ərzində müsabiqə keçirilir. Bu zaman test imtahanları və müvafiq söhbətlər aparılır.

Test imtahanları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiyanın 30 iyul 2013-cü il tarixli 162 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət orqanlarında dövlət qulluğuna qəbul üzrə test imtahanının təşkili, keçirilməsi və qiymətləndirilmənin aparılması Qaydaları”na uyğun təşkil edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizdə dövlət quruculuğu sahəsində həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində Dövlət Qulluğu Məsələləri üzrə Komissiya və Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası ləğv olunaraq, onların funksiyalarını yerinə yetirən “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” 11 aprel 2016-cı il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən Fərman imzalanmışdır.

İnzibati vəzifələrin (I-IX) təsnifatlarına uyğun olan dövlət qulluğu vəzifələrinin tutulması qulluqda müsabiqə və yüksəliş yolu ilə həyata keçirilir.

Boşalmış vəzifənin tutulması üçün namizəd seçilərkən müsabiqə vaxtı aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- ixtisas dərəcəsi;
- attestasiyanın nəticələri;
- boşalmış vəzifənin tələblərinə uyğun olaraq təkrar hazırlıq keçilməsi və ixtisasın artırılması.

Müsabiqədə qanunvericilik və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının aparatında dövlət qulluğu keçən dövlət qulluqçuları

da iştirak edə bilər.

Vətəndaş dövlət qulluğuna daxil olarkən and içir. Andıçmə təntənəli şəraitdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı altında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əl basmaqla həyata keçirilir. Andıçmə bir dəfə olur. Andın imzalanmış mətni dövlət qulluqçusunun şəxsi işində saxlanılır. Dövlət qulluğunun ayrı-ayrı növlərində andın status xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilir. Qanunvericiliklə nəzərdə tutulduğu üçün dövlət qulluğunda yardımçı vəzifəyə (xüsusi dövlət qulluqçuları istisna olmaqla) qəbul edilənlər and içir.

Dövlət qulluqçusunun ixtisas dərəcəsi müvafiq vəzifəyə uyğun olaraq, şəxsin ixtisas səviyyəsini göstərir. İxtisas dərəcəsi həmin şəxsin tuta bildiyi dövlət qulluğu növlərinin və dövlət vəzifələrinin təsnifat siyahısını müəyyənləşdirir, eləcə də dövlət qulluqçusuna vəzifə maaşına əlavə haqq almaq və sosial təminatlardan istifadə etmək hüququ verir.

Xidməti fəaliyyətin qiymətləndirilməsinin nəticəsinə uyğun olaraq qulluq funksiyalarını nümunəvi icra etdiyinə və işindəki yüksək nailiyyətlərinə görə, eləcə də yuxarı təsnifat dövlət qulluğu vəzifəsinə təyin edildikdə dövlət qulluqçusuna qanun ilə müəyyən edilmiş tələblər nəzərə alınmadan daha yüksək (növbəti) ixtisas dərəcəsi verilə bilər.

Qanun ilə nəzərdə tutulmuş qaydada dövlət qulluqçusuna vaxtından əvvəl ixtisas dərəcəsi onun malik olduğu ixtisas dərəcəsinə qulluq müddətinin ən azı yarısı keçdikdən sonra verilə bilər. Vaxtından əvvəl ixtisas dərəcəsinin verilməsinə dövlət qulluqçusunun dövlət qulluğunda qulluq etdiyi müddətdə yalnız bir dəfə yol verilir.

Dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələri verilərkən onların xüsusi, hərbi və diplomatik rütbələri nəzərə alınır. Xüsusi, hərbi və diplomatik rütbələrin ixtisas dərəcələri ilə qarşılıqlı olaraq uyğunlaşdırılması müvafiq icra hakimiyyəti orqanının

müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilir.

Dövlət orqanlarında dövlət qulluqçularına ixtisas dərəcələrinin verilməsi qaydaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Qanun ilə nəzərdə tutulmuş hallarda dövlət qulluqçusu ona verilmiş ixtisas dərəcəsindən məhrum edilir

İntizam tənbehi qaydasında dövlət qulluqçusunun ixtisas dərəcəsi (qanun ilə müəyyən edilən bəzi ixtisas dərəcələri istisna olmaqla) bir pillə aşağı salına bilər. İntizam tənbehinin tətbiqi qaydasında dövlət qulluqçusunun ixtisas dərəcəsi təqvim ili ərzində yalnız bir dəfə aşağı salına bilər. Bu qaydada aşağı salınmış ixtisas dərəcəsində qulluq müddəti həmin intizam tənbehinin verilməsi haqqında əmrin imzalandığı gündən hesablanır.

İxtisas dərəcəsinin verilməsi, aşağı salınması və ixtisas dərəcəsindən məhrum etmə tətbiq olunarkən dövlət qulluqçusunun əmək kitabçasında və şəxsi işində müvafiq qeydlər edilir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, inzibati vəzifə tutan dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyəti hər təqvim ilinin sonunda qiymətləndirilir. Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi dedikdə, dövlət qulluqçusunun cari fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi, onun potensial imkanlarının aşkara çıxarılması və həmin imkanlardan səmərəli istifadə edilməsi, dövlət qulluqçusunun peşə səriştəliyini artırmağa stimullaşdırılması və onun əlavə təhsilə və ya təlimə ehtiyacının, habelə tutduğu vəzifəyə uyğun gəlib-gəlmədiyinin, işçinin vəzifədə irəli çəkilməsi üçün potensialının müəyyənləşdirilməsi məqsədilə keçirilən dövlət qulluqçusunun hər təqvim ilinin sonunda fəaliyyətinin yoxlanılması başa düşülür.

Ali kateqoriya dövlət orqanlarında inzibati vəzifələrin ali-üçüncü təsnifatlarına uyğun dövlət qulluğu vəzifələrini tutan dövlət qulluqçularının, stajçı kimi və sınaq müddəti ilə

dövlət qulluğuna qəbul edilmiş şəxslərin, habelə təqvim ilinin sonunadək müvafiq vəzifədə faktiki olaraq 6 aydan az müddətdə qulluq keçən dövlət qulluqçularının xidməti fəaliyyəti qiymətləndirilmir.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi onun bilavasitə rəhbəri tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi qiymətləndirilmə forması əsasında aparılır. Qiymətləndirilmə forması dövlət qulluqçusunun təqvim ili ərzində yerinə yetirməli olduğu tapşırıqlar (hədəflər) və qanun ilə dairəsi müəyyən edilən meyarlar, habelə əmək intizamı nəzərə alınmaqla tərtib edilir. Tapşırıqların (hədəflərin) və meyarların mühümlük dərəcəsi bilavasitə rəhbər tərəfindən müəyyən edilir.

Tapşırıqlar (hədəflər) dövlət qulluqçusunun il ərzində icra etməli olduğu mühüm işlərdir. Tapşırıqlar (hədəflər) dövlət qulluqçusunun qulluq keçdiyi struktur bölmənin fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun və dövlət qulluqçusunun qulluq funksiyaları çərçivəsində olmalıdır. Tapşırıqların (hədəflərin) icra müddəti dəqiq müəyyən edilməli, ölçülə və yerinə yetirilə bilən olmalıdır. Hər bir tapşırıqın (hədəfin) icra edilməsindən gözlənilən nəticə müəyyən edilməlidir.

Dövlət qulluqçusunun il ərzində xidməti fəaliyyəti aşağıdakı meyarlar əsasında qiymətləndirilir:

- peşə bilikləri;
- qulluq (xidməti) vəzifələrinə münasibəti;
- təhlil aparmaq, problem həll etmək və qərar vermək bacarığı;
- yaradıcılıq və təşəbbüskarlıq;
- iş təcrübəsi və onu bölüşmə;
- kollektivdə işləmək və ünsiyyət bacarığı.

Dövlət qulluğunda rəhbər vəzifə tutan dövlət qulluqçularının fəaliyyəti yuxarıda sadalananlara əlavə olaraq, aşağıdakı meyarlar əsasında qiymətləndirilir:

- ✓ proqnozlaşdırma;
- ✓ idarəetmə;
- ✓ kollektiv daxilində nüfuz və ruhlandırmaq bacarığı;
- ✓ komanda qurmaq bacarığı.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyəti aşağıdakı şəkildə qiymətləndirilir:

- əla;
- yaxşı;
- kafi;
- qeyri-kafi.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinə verilən yekun qiymətin 50 faizi tapşırıqların (hədəflərin) icra səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə, 40 faizi meyarlar əsasında qiymətləndirilməyə, 10 faizi isə əmək intizamı əsasında qiymətləndirməyə əsaslanır.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticələri xidməti fəaliyyətin qiymətləndirilməsi barədə sənədlə rəsmiləşdirilir. Dövlət qulluqçusunun fəaliyyəti bütün tapşırıqlar (hədəflər), meyarlar, eləcə də əmək intizamı üzrə qiymətləndirilir və verilmiş qiymətlər əsaslandırılır. Dövlət qulluqçusu xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi nəticəsi ilə razılaşmadıqda xidməti fəaliyyətin qiymətləndirilməsi barədə sənədə onun rəyi əlavə edilir. Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticələri onun şəxsi işində saxlanılır.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyəti üzrə yekun qiymət müəyyən edildikdən sonra onunla müsahibə keçirilir. Müsahibə zamanı dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinə verilən qiymət və şərhlər müzakirə olunur. Müsahibə zamanı növbəti qiymətləndirilmə ili üçün tapşırıqlar (hədəflər) və onların mühümlük dərəcəsi müəyyən edilə bilər.

Dövlət orqanının rəhbəri tərəfindən dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticəsi əsasında onun barəsində aşağıdakı tədbirlərdən biri görülə bilər:

dövlət qulluqçusunun mükafatlandırılması;
dövlət qulluqçusuna vaxtından əvvəl ixtisas dərəcəsinin verilməsi;

dövlət qulluqçusunun fəaliyyətinin və bacarıqlarının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədilə əlavə təhsilə və ya xüsusi təlimlərə cəlb edilməsi;

dövlət qulluqçusunun bilik və bacarıqlarına uyğun digər analogi vəzifəyə keçirilməsi;

dövlət qulluqçusunun aşağı inzibati vəzifəyə keçirilməsi.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi qaydası və qiymətləndirilmə forması müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən müəyyən edilir.

Dövlət qulluqçusu xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticəsi ilə razılaşmadıqda inzibati qaydada və məhkəmə qaydasında şikayət etmək hüququna malikdir.

Dövlət qulluqçusunun xidməti fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticələri onun şəxsi işinə əlavə edilir.

Dövlət qulluqçusu qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada qulluqda yüksəliş yolu ilə, habelə müsahibə və ya müsabiqə nəticəsində dövlət qulluğunda irəli çəkilə bilər.

Dövlət qulluğunda irəli çəkilmək hüququ dövlət qulluqçularının öz vəzifələrini müvəffəqiyyətlə və vicdanla yerinə yetirməsi, vakant vəzifə olması, habelə vakant vəzifənin tələblərinə uyğun olaraq əlavə təhsiləlmənin nəticələri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Dövlət qulluğuna aşağıdakı əsaslarla xitam verilə bilər:

- dövlət qulluqçusunun öz arzusu ilə;
- dövlət orqanı ləğv edildikdə;
- dövlət qulluqçularının sayı və ya ştatları ixtisar edildikdə;
- qanunvericiliyin tələbləri pozularaq iş qəbul edildikdə;
- dövlət qulluqçusunun aldığı sertifikatın qüvvədəolma müddəti bitdikdə və dövlət qulluqçusu növbəti sertifikat ala bilmədikdə;

- dövlət qulluğundan azad edildikdə;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına xitam verildikdə;
- qanunvericilik və ya yerli özünüidarə orqanlarına seçildikdə, habelə hakim təyin edildikdə, əgər onlar həmin vəzifələrdən imtina etmədikdə;
- qanunvericilikdə daha uzun müddət müəyyən edilməyibsə, əmək qabiliyyətinin fasiləsiz olaraq altı aydan çox müddətə tam itirilməsi ilə əlaqədar dövlət qulluqçusu əmək funksiyasını yerinə yetirə bilmədikdə;
- məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş ittiham hökmü və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqinə dair qanuni qüvvəyə minmiş qərarı olduqda;
- dövlət qulluqçusu vəfat etdikdə, habelə məhkəmə tərəfindən xəbərsiz itkin düşmüş hesab edildikdə və ya ölmüş elan edildikdə;
- dövlət qulluğunda olmanın yaş həddinə çatdıqda.

Dövlət qulluqçusu müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq pensiya yaşına çatmasına görə öz arzusu ilə dövlət qulluğundan çıxdıqda, ona qanunvericiliyə uyğun olaraq digər pensiya növünün təyin edilməsindən asılı olmayaraq, ümumi qaydada hesablanmış aylıq pensiyasının 6 misli məbləğində birdəfəlik haqq verilir və bu məbləğdən vergi tutulmur.

Dövlət orqanı rəhbərinin dövlət qulluğunu davam etdirmək barədə qərarı olarsa, dövlət qulluqçusu öz arzusu ilə dövlət qulluğundan çıxmaq barədə ərizəni verdiyi gündən 1 ay ərzində dövlət qulluğunu davam etdirməlidir. Zərurət olduqda, həmin müddət dövlət orqanının rəhbəri tərəfindən əlavə olaraq 1 ay müddətinədək uzadıla bilər.

Dövlət qulluğunun keçirilməsi zamanı “Dövlət qulluğu haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş şərtlərə riayət olunmalıdır.

Dövlət qulluğunda iş vaxtı həftədə 40 saatdır. Dövlət qulluqçularının ayrı-ayrı kateqoriyaları üçün qanunla müddəti qı-

saldılmış iş vaxtı müəyyən edilə bilər. Qulluq üçün zəruri olduqda dövlət orqanının rəhbəri müstəsna hallarda iş vaxtını ayda əvəzi ödənilmədən 5 saatdan çox artıranda, işlədiyi hər saata görə dövlət qulluqçusuna əlavə haqq ödənilməlidir.

Dövlət qulluqçularına ildə bir dəfə 30 təqvim günü qədər haqqı ödənilən məzuniyyət verilir. Uzun illər işləməyə görə haqqı ödənilən əlavə məzuniyyət aşağıdakı qaydada verilir:

- 5 ildən 10 ilədək qulluğa görə - 2 təqvim günü;
- 10 ildən 15 ilədək qulluğa görə - 4 təqvim günü;
- 15 ildən çox qulluğa görə - 6 təqvim günü.

Dövlət qulluqçusu öz arzusu ilə və dövlət orqanı rəhbərinin razılığı ilə ödənişsiz məzuniyyətə göndərilə bilər.

Xidməti ezamiyyətə göndərilən dövlət qulluqçusu aşağıdakılarla təmin olunur:

- mehmanxanada və ya xidməti yaşayış sahələrində yer, altı aydan çox müddətə ezamiyyətə göndəriləndə isə ayrıca xidməti mənzil sahəsi;

- iş yeri, rabitə vasitələrindən istifadə etmək imkanı;
- digər zəruri texniki xidmətlər və sosial-məişət xidmətləri,

o cümlədən onu göndərən orqanın vəsaiti hesabına xidmətlər.

Müvəqqəti olaraq başqa yerə qulluğa keçirilən dövlət qulluqçusunun ailəsini özü ilə aparmağa ixtiyarı vardır. Ona müəyyən edilmiş yaşayış normalarına uyğun gələn məişət ləvazimatı ilə təchiz olunan xidməti mənzil verilir, habelə əvvəl işlədiyi yerdə yaşayış sahəsi saxlanılır. Dövlət qulluqçusunun ailə üzvlərinə işə və ya təhsil müəssisəsinə düzəlməkdə kömək göstərilir, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində yer verilir və lazım gəldikdə, onu göndərən orqanın vəsaiti hesabına haqqı ödənilən tibbi xidmət göstərilir. Müvəqqəti olaraq başqa yerə qulluğa keçirilməklə bağlı olan başqa məsələlər Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə tənzim olunur.

Yardımcı vəzifələr tutan dövlət qulluqçularının əmək münasibətləri “Dövlət qulluğu haqqında” qanunun müddəaları nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəllə-

si ilə tənzimlənir. Qeyd edək ki, “Dövlət qulluğu haqqında” qanunun müddəaları dövlət orqanlarının tabeliyində olan hüquqi şəxslərin işçilərinə şamil edilmir. Bu işçilərin əmək münasibətləri Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

III bölmə

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forma və metodları

VIII fəsil

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formaları

§ 1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquq formalarının anlayışı və hüquqi məzmunu

Vahid dövlət hakimiyyətinin funksional səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi, həmçinin onların təcrübi fəaliyyətlərinin təşkili mexanizmi üçün hakimiyyətin bölgüsü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət hakimiyyəti müxtəlif ictimai münasibətlərdə təcəssüm olunur. Məlumdur ki, dövlət hakimiyyəti öz-özünə həyata keçirilmir. O, daim məzmun və istiqamətləri özündə əks etdirən və müvafiq subyektlər tərəfindən (dövlət orqanları) həyata keçirilən müxtəlif növ konkret hərəkətlərdə ifadə olunur. Bu şərt bütövlükdə icra hakimiyyətini gündəlik və müxtəlif formalarda həyata keçirən orqanların fəaliyyətinə aiddir. Göstərilənlər spesifik elmi-təcrübi kateqoriya kimi dövlət idarəetmə fəaliyyətinin formalarını müəyyən etməyə imkan yaradır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən göstərilən kateqoriya icra hakimiyyətinin realizəsinin formalarıdır.

Ümumi elmi şərh baxımından “forma” digər kateqoriya olan “məzmun” ilə üzvi surətdə bağlıdır. Bu aspektdə “forma” dedikdə, “məzmun” un ifadəsinin müxtəlif variantları başa düşülür. İcra hakimiyyəti sahəsində forma - vahid dövlət hakimiyyətinin spesifik istiqamətini xarakterizə edən hüquqi keyfiyyətlərin ifadə olunma vasitəsidir. Qeyd olunan yanaşma metodoloji baxımdan düzgün, lakin ümumi bir mühakimədir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, icra hakimiyyətinin məzmunu müvafiq vəzifələrdə, aidiyyəti subyektlərin funksiyalarında və

səlahiyyətlərində, eləcə də subyektlərin fəaliyyətlərində istifadə olunan metodlar vasitəsilə açıqlanır. Bütün bunlar icra hakimiyyəti sisteminin nə üçün təşkil edilməsi, hansı idarəçilik funksiyalarını yerinə yetirməsi, eləcə də idarəçilik vəzifələrinin həlli üçün nəyi etməsi barədə təsəvvür yaradır.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində bu və ya digər icra orqanının təşkilati-hüquqi statusundan asılı olmayaraq, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində müvafiq hərəkətlər nəzərdə tutulur.

Hər bir icra hakimiyyəti orqanı və ya onun vəzifəli şəxsi müvafiq səlahiyyət çərçivəsində fəaliyyət göstərmək hüququna malikdir. Belə imkanın reallığa çevrilməsi mütləq qaydada onlar tərəfindən müəyyən aktiv hərəkətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (məsələn: qərarın qəbul edilməsi, vətəndaşın şikayətinə baxılması və həll edilməsi və s.). Qeyd olunan hərəkətlərlə dövlət idarəetmə funksiyalarının məzmunu ifadə edilir. Həmin hərəkətlərdə idarəedən subyektin səlahiyyətləri həyata keçirilir.

İcra hakimiyyətinin subyektləri tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlər xarakter və təyinatına görə müxtəlifdir. Deməli, onların xarici ifadə olunma variantları da müxtəlif olmalıdır. Bu zaman yalnız müvafiq icra hakimiyyətinin subyekt tərəfindən idarəetmə obyektinə bilavasitə nizamlayıcı təsiri əks etdirən ifadə formaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Başqa formada idarəetmənin məqsədinə nail olmaq qeyri-mümkündür.

İcra hakimiyyəti orqanları idarəetmə təsiri ilə bilavasitə bağlı olmayan bir çox başqa hərəkətləri də həyata keçirirlər. Məsələn: idarəetmə təsirinin effektivliyini təmin edən hərəkətlər onun təsirinin nəticələri haqqında məlumatların toplanmasını təmin edən tədbirlərdir.

Müxtəlif təyinatlı hərəkətlərin məcmusu icra hakimiyyəti mexanizmində daim “hərəkət” vəziyyəti yaradır. Bu adı çəkilən təzahürə təcrübi formada özünün konstitusiya təyinatını həyata keçirməyə imkan verir. Qeyd olunan hərəkətlərin xarici ifadəsi

müxtəlif formada obyektiv aləmdə gerçəkləşir. Əgər icra hakimiyyətinin subyektivi bilavasitə idarəetmənin təsiretmə funksiyalarını yerinə yetirirsə, onun bu növ hərəkətləri öz xarici ifadəsini daim öz aparatından “kənarda” - idarəetmə obyektləri ilə qarşılıqlı əlaqədə tapır.

İcra orqanlarının hərəkətlərində bu növ təsiretmə həyata keçirilmirsə, onlarda müvafiq xarici ifadə forması olmalıdır. Bu bir qayda olaraq, “təşkilatdaxili” və ya “aparatdaxili” münasibətlər kimi xarici ifadə forması alır. Həmin ifadə formaları öz təyinatına görə müxtəlif olur. Belə ki, onların sırasına təşkilatın marağı naminə gündəlik olaraq həyata keçirilən tədbirlər və həmin orqanın iş qaydası (orqanın heyətinin və bütün struktur bölmələrinin normal qarşılıqlı əlaqələrini təmin edən idarəetmə hərəkətləri) aiddir. Faktiki olaraq bu hərəkətlər icra orqanının rəhbəri tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlərdir (məsələn: təlimatlandırma, iclasların keçirilməsi və s.).

İdarəetmə hərəkətlərinin zahirən ifadə olunan nəticələri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir halda onlar birbaşa hüquq xarakterli nəticələr yaradır, digər hallarda isə belə nəticələr yaranmır. Aydın ki, birinci halda bilavasitə idarəetmə təsirini həyata keçirən hərəkətlər nəzərdə tutulur.

İdarəetmə formaları sırasına icra hakimiyyətinin realizəsi və dövlət idarəetmə fəaliyyəti forması daxildir.

İcra hakimiyyətinin fəaliyyəti mexanizmində başlıca əhəmiyyəti birincilər kəsb edir. Çünki onlar xarici-hüquqi təsiri ifadə edirlər. Burada icra hakimiyyətinin özü və müvafiq atributları zahirən ifadə olunur. Bu həqiqi mənada idarəetmə forması hesab olunur.

Dövlət idarəetmə fəaliyyəti formalarını geniş mənada başa düşmək lazımdır. Buraya icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti prosesində həyata keçirilən bütün hərəkətlərin məcmusunu (birbaşa hüquqi təsiretmə xarakteri daşıyan və belə təsiri daşımayan hərəkətləri) daxil etmək məqsədmüvafiqdir. Onlar ümumi kateqoriya kimi öz tərkibinə icra hakimiyyətinin həyata

keçirilməsi formalarını daxil edirlər.

Qısa mənada icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən idarəetmə təsiri çərçivəsindən kənar qalan hərəkətlərin məcmusu icra hakimiyyətinin həyata keçirilmə forması kimi başa düşülür.

Söylənələrdən aydın olur ki, dövlət idarəetmə fəaliyyətində həyata keçirilən hərəkətlərin hamısı icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarını əks etdirmir. Burada idarəetmə xarakterli bir çox hərəkətlər “özünü təşkil etmə” maraqlarına xidmət edir.

Nəticə etibarlı ilə demək olar ki, idarəetmə forması dedikdə, icra orqanının (vəzifəli şəxs) səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilən, müəyyən nəticələr yaradan və zahirən ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür.

İcra hakimiyyətinin realizəsinin inzibati-hüquqi forması dedikdə, icra hakimiyyəti orqanının (vəzifəli şəxs) səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilən, müəyyən hüquqi nəticələr yaradan və ya müəyyən hüquqi əhəmiyyət kəsb edən zahirən ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür.

İcra hakimiyyətinin realizəsinin inzibati-hüquqi formalarının mahiyyəti idarəetmənin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsindən, həmçinin icra funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün təsərrüfat, sosial-mədəni və inzibati-siyasi sahəyə bilavasitə rəhbərliyin təşkil olunmasından ibarətdir.

§ 2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının təsnifatı

İdarəetmə fəaliyyətinin formaları müxtəlifdir. Müxtəlif şəraitdə bu və ya digər idarəetmə formalarının seçilməsi bir çox hallardan asılıdır. Klassik yanaşmaya əsasən idarəetmə formalarının seçilməsinə aşağıdakı hallar təsir göstərir:

- orqanın (vəzifəli şəxs) səlahiyyətlərinin xarakteri;
- idarəetmə təsirinə məruz qalan obyektin xüsusiyyətləri;

- idarəetmənin məqsədləri;
- həll edilən məsələlərin xarakteri;
- baş vermiş nəticələrin xarakteri və s.

Müvafiq idarəetmə formalarının seçilməsi konkret idarəetmə şəraiti, effektivlik və məqsədüyükunluq tələbləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. İdarəetmə fəaliyyətinin konkret formasının növü dövlət idarəetmə orqanlarının üzərinə düşən funksiyaların həyata keçirildiyi zaman yerinə yetirilən hərəkətlərin xarakteri ilə müəyyən edilir. Bəzən bu hərəkətlər hüquqi nəticələr yaradır. Məsələn: kütləvi-təşkilati iş.

Dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyət formalarına aiddir:

- hüquqi forma;
- qeyri-hüquqi forma.

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formaları

İdarəetmənin hüquqi formasının xarakterik cəhəti aidiyyəti orqanların və onların vəzifəli şəxslərinin dövlət hakimiyyəti, icraedici-sərəncamverici və qanunqüvvəli xarakterli səlahiyyətlərinin nisbətən aydın surətdə ifadə olunmasından ibarətdir. Onlar arasındakı fərq yaranan nəticələrin xarakterinə görə müəyyən olunur. Hüquqi formalar dəqiq ifadə olunan hüquqi nəticələr yaratdığı üçün idarəetmənin inzibati-hüquqi formasına yaxın sayılır. Bu icra hakimiyyətinin müvafiq subyektlərinin zahirən ifadə olunan və müəyyən hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olan istənilən hərəkətləridir.

Qeyri-hüquqi formalar birbaşa hüquqi nəticə yaratmadığı üçün inzibati-hüquqi formalara aid edilir. İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi hesab olunması üçün icra hakimiyyəti subyektinin fəaliyyəti prosesində dövlət idarəetməsinə xas olan iradə hüquqi formada dəqiqliyi ilə ifadə olunmalıdır. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi formasının mahiyyəti də məhz bununla izah olunur. İcra orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən gündəlik olaraq müxtəlif variantlarda həyata keçirilən, lakin icra hakimiyyətinin bilavasitə həyata keçirilməsi ilə bağlı olmayan digər hərəkətlər qeyri-hüquqi hesab olunur (məsələn: təmi-

nedici tədbirlər və s.).

Müvafiq xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla icra hakimiyyəti öz subyektləri tərəfindən hüquqi formada həyata keçirilir. Bu yanaşma qeyri-hüquqi formaların əhəmiyyətinin azaldılması kimi qəbul olunmamalıdır.

Bir qayda olaraq, idarəetmə fəaliyyətinin formalarına aşağıdakılar daxil edilir:

- ✚ normativ aktların qəbul edilməsi;
- ✚ fərdi (inzibati) aktların qəbul edilməsi;
- ✚ inzibati müqavilələrin bağlanması;
- ✚ təşkilati (təşkilati-texniki) hərəkətlərin edilməsi;
- ✚ maddi-texniki əməliyyatların aparılması.

Bəzən yuxarıda sadalananların siyahısına inzibati məcburetə tədbirlərinin tətbiqi də daxil edilir.

Fikrimizcə, bu mövqe təcrübi cəhətdən mübahisəlidir. Belə ki, həmin tədbirlər öz-özünə deyil, mütləq qaydada müvafiq hüquqi aktlarla “rəsmiləşdirilir”, yaxud bu aktlar əsasında “hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlər” çərçivəsində həyata keçirilir.

İdarəetmənin hüquqi forması kimi müqavilələrin qiymətləndirilməsi üçün onda inzibati-hüquqi müqavilə əlamətlərinin olması şərtləndirilir. Bu halda onlar hüquqi formanın tərkibinə daxil edilir.

Təşkilati-texniki və maddi-texniki əməliyyatlara (hərəkətlərə) gəldikdə isə nəzərə almaq lazımdır ki, axırıncılar idarəetmə fəaliyyətinin forması kimi qəbul edilmir. Daha dəqiq desək, adları çəkilənlər ilə köməkçi funksiyalar həyata keçirilir (kargüzarlıq, nəqliyyat daşımaları, mühafizə və s.). İfadə formasına görə onlar qeyri-hüquqi hesab olunur. Bu əməliyyatlar icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsini ifadə etmir. Onlar idarəetmə ilə məşğul olan işçilər tərəfindən deyil, köməkçi heyət tərəfindən həyata keçirilir.

Nəzərə alınmalıdır ki, təşkilati hərəkətlərin təbiəti və təyinatı başqadır. Həmin hərəkətlər aidiyyəti icra orqanının üzərinə

qoyulmuş gündəlik vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı dövlət qulluqçularının hərəkətlərində öz əksini tapır.

Beləliklə, idarəetmə formalarının hüquqi və ya qeyri-hüquqi növləri fərqləndirilir.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi yalnız inzibati-hüquqi formada mümkündür. Lakin dövlət idarəetmə fəaliyyəti hər iki formada ifadə edilə bilər.

İdarəetmənin hüquqi formalarını hərəkətlərin xarakteri, məqsədyönlüyü və ifadə olunma üsulu baxımından təsnifləşdirmək mümkündür.

1. Hərəkətlərin xarakterinə görə idarəetmənin hüquqi forması aşağıdakı növlərə bölünür:

- hüquq yaratma (hüquq müəyyən etmə) fəaliyyəti;
- hüquq tətbiq etmə fəaliyyəti;
- hüquqi əhəmiyyət kəsb edən digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi.

Hərəkətlərin xarakterinə görə idarəetmənin hüquqi forması hüquq yaradıcı (hüquq müəyyənədişi) və hüquq tətbiqədişi olur.

Hüquqyaratma fəaliyyəti - hüquq normalarının yaradılması, təkmilləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsindən (idarəetmə aktlarının qəbul edilməsi) ibarətdir.

Hüquqyaratma fəaliyyətinin mərhələlərinə aiddir:

–idarəetmə aktının layihəsinin işlənilib hazırlanmasının zəruriliyi haqqında orqanının qərarı;

–layihənin mətninin hazırlanması, onun ilkin müzakirəsi, yenidən işlənməsi, razılaşdırılması, müvafiq orqan tərəfindən razılığın verilməsi və layihənin hüquq yaradıcı subyektdə verilməsi;

– hüquq yaradıcı subyektdə layihənin müzakirəsi;

– layihənin qəbul və ya təsdiq edilməsi;

– qəbul edilmiş idarəetmə aktının dərc edilməsi.

Sadalanan hüquqyaratma hərəkətlərinin kompleksi tam həcmdə kollegial orqanların hüquq yaradıcı fəaliyyətinə xasdır. Vahid rəhbərlik tərəfindən idarəolunan orqanların hüquq yara-

dıcılıq fəaliyyətində normativ aktların qəbulu “texnologiyası” nisbətən asandır. Məsələn: layihə hazır olduqdan sonra nazirliyin, idarənin və ya digər vahid rəhbərlik orqanının rəhbəri onu müzakirə etmədən təsdiq edə bilər.

İdarəetmə sahəsində olan bütün ictimai münasibətlərin müxtəlifliyi və dinamikası nəzərə alınmaq şərtilə bu sahədə aidiyyəti tənzimləmənin tam mümkünlüyü real sayılır. İcra hakimiyyəti subyektlərinin hüquq yaradıcı fəaliyyəti idarəetmə münasibətlərinin ətraflı və tam həcmdə hüquqi tənzimləmə məqsədinə xidmət etmək üçün təşkil edilir. Onun digər hüquq yaradıcılıq formaları ilə nisbəti “təbəçiliklə” xarakterizə edilir. Belə ki, icra hakimiyyəti orqanlarının hüquq yaradıcı fəaliyyəti qanunların və yuxarı icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları əsasında icra məqsədilə həyata keçirilir. Hüquqyaratma fəaliyyətinin nəticəsi idarəetmə sahəsində olan münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli idarəetmə aktlarının qəbuludur.

İdarəetməni həyata keçirən orqan və vəzifəli şəxslərin hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti dedikdə, idarəetmə subyektləri tərəfindən fərdi aktların qəbulu yolu ilə konkret hüquqi əhəmiyyətə malik olan faktların müvafiq hüquq normasına uyğunlaşdırılması başa düşülür.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti hüquq normaları əsasında idarəetmə işlərinin həll edilməsini mümkün edir.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- işin faktiki hallarının müəyyən edilməsi;
- bu halda tətbiq ediləcək müvafiq hüquq normasının seçilməsi, tapılması (qüvvədə olmasının yoxlanılması, tətbiq etmə səlahiyyətinin araşdırılması və s.);
- normanın şərhı (onun məzmununu və mahiyyətinin araşdırılması);
- iş üzrə qərarın (fərdi aktın) qəbul edilməsi;
- hüquq normasının tətbiqi haqqında aktın yerinə yetirilməsi.

İcra hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən tətbiq edilən hüquq normalarının məzmunu və xüsusiyyətlərinə görə hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti iki formada olur:

- hüquqi tənzimləmə forması;
- hüquq mühafizə etmə forması.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə forması idarəetmədə təşkilati və konkret fərdi işlərin, o cümlədən iqtisadi, sosial-mədəni və sosial-siyasi sahələrdə müxtəlif xarakterli məsələlərin həlli və idarəetmə sahəsində vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafelərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilir.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin hüquq-mühafizə forması hüquq normaları ilə tənzimlənən idarəetmə münasibətlərinin mühafizəsinə yönəlmiş və onların toxunulmazlığının təminatmə vasitəsi kimi çıxış edir. Fəaliyyətin bu forması vasitəsilə idarəetmə sahəsində yaranmış hüquqi mübahisələr həll edilir, idarəetmə sahəsində vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsi həyata keçirilir, inzibati-hüquqi və digər hüquqi vəzifələri yerinə yetirməyən şəxslərə qarşı dövlət məcburetmə tədbirləri tətbiq edilir.

Dövlət idarəetmə orqanlarının digər hüquq əhəmiyyətli hərəkətləri sırasına aşağıdakıları daxil etmək olar:

–Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsinə əsasən, vətəndaşların müraciətlərinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavabın verilməsi;

–qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda notariat hərəkətlərinin aparılması (məsələn: icra hakimiyyətinin nümayəndəsi tərəfindən notariat hərəkətlərinin aparılması və s.).

2. Məqsədyönlülüyünə (istifadə məqsədinə) görə idarəetmənin hüquqi formaları aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- idarəetmə fəaliyyətinin daxili hüquqi forması;
- idarəetmə fəaliyyətinin xarici hüquqi forması.

Qeyd edilməlidir ki, idarəetmə fəaliyyətinin daxili hüquqi formaları təşkilati-ştat məsələlərinin həlli, kargüzarlığın aparıl-

ması, orqan daxilində struktur bölmə və əməkdaşlara rəhbərlik etmək üçün istifadə edilir.

İdarəetmə fəaliyyətinin xarici hüquqi formaları orqanın üzərinə qoyulmuş və idarəetmə fəaliyyətinin məzmununu təşkil edən vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə istifadə edilir.

İdarəetmənin daxili və xarici hüquqi formaları həm hüquq yaradıcı, həm də hüquq tətbiqedicisi formada ola bilər.

3. İfadə olunma üsuluna görə idarəetmənin hüquqi formaları aşağıdakı növlərə bölünür:

- sözlə deyilən (yazılı və şifahi);
- konklyudent (işarə ilə);
- elektron (tablo formasında).

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formalarının bu və ya digər ifadə olunma üsulunun seçilməsində hüquq xüsusiyyətlər nəzərə alınır. Hüquqyaratma fəaliyyətinin məqsədəuyğun üsulu kimi sözlə (şifahi) ifadə edilən və ya yazılı formanı qeyd etmək olar. Dövlət idarəetmə subyektlərinin hüquqyaratma fəaliyyətinin nəticəsi rəsmi sənəd olan normativ hüquqi aktdır.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti yazılı, şifahi və konklyudent üsullarla ifadə olunur.

İdarəetmədə hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin nəticəsi fərdi yazılı akt olan sənəddir. O, hüquq tətbiqetmənin təsbit edilməsində (sabitliyi və dəqiqliyi üçün) istifadə edilir.

İdarəetmə prosesində şifahi üsuldən geniş istifadə olunur (məsələn: şifahi əmrlər, göstərişlər və s.). Təcrübədə bu üsuldən bir sıra vəzifələrin operativ icrası zamanı istifadə olunur. Şifahi verilən əmrlər sonradan rəsmiləşdirilə bilər.

İdarəetmə subyektinin qərarı müəyyən jestlər, siqnallar, elektron tablolar, hərəkətlər, işarələr və digər hərəkətlər vasitəsi ilə ifadə oluna bilər.

İdarəetmə fəaliyyətinin qeyri-hüquqi formaları

İdarəetmə fəaliyyətinin qeyri-hüquqi formalarına təşkilati və maddi-texniki hərəkətlər aiddir. Hüquqi formalar kimi qey-

ri-hüquqi formalar da idarəetmə subyektinin səlahiyyəti ilə bağlı olub, onun məqsəd və vəzifələrinə uyğun gəlməlidir. İdarəetmə fəaliyyətinin qeyri-hüquqi formalarının xüsusiyyəti bilavasitə hüquqi nəticələrin yaranmamağı ilə izah olunur.

İdarəetmənin qeyri-hüquqi formalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- təşkilati hərəkətlərin həyata keçirilməsi;
- maddi-texniki hərəkətlərin həyata keçirilməsi.

Təşkilati hərəkətlər iclasların, müzakirələrin, yoxlamaların aparılması, qabaqcıl təcrübənin yayılması, proqnozların hazırlanması, mühasibat və statistik qeydiyyatın aparılması, sərəgilərin təşkili, mətbuat konfranslarının keçirilməsi, eləcə də əmək kollektivlərinin və ictimai birliklərin nümayəndələri ilə görüşlərin keçirilməsi formasında ifadə oluna bilər.

Təşkilati tədbirlər konkret inzibati-hüquqi münasibətlərin yaranması və ləğv edilməsi ilə bilavasitə bağlı olmur. Onlar gündəlik idarəetmə fəaliyyətində həyata keçirilir.

Maddi-texniki hərəkətlər köməkçi əhəmiyyətə malikdir. Məhz onların köməkliyi ilə dövlət idarəetməsinin bütün formalarının həyata keçirilməsi təmin edilir. Məsələn: arayışların, hesabatların tərtib edilməsi, kargüzarlığın aparılması, faktların qeydiyyatı, material və sənədlərin çoxaldılması və s.

İdarəetmənin hüquqi və qeyri-hüquqi formalarının təhlili əsasında demək mümkündür ki, idarəetmə formalarının növlərə bölünməsi şərtidir. Çünki onlar bir-biri ilə sıx bağlı olub, biri digərini tamamlayır. Buna baxmayaraq onları fərqləndirmək vacibdir. Belə ki, adları çəkilənlər müxtəlif hüquqi əhəmiyyətə malikdir.

Nəzərə alınmalıdır ki, idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyi həmin formaların bacarıqla uzlaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Birtərəfli qaydada hüquqi aktların qəbuluna aludəçiliyin göstərilməsi, onların təşkilati və maddi-texniki hərəkətlərlə təmin edilməməsi dövlətin aidiyyəti məqsədlərinə nail olmada operativliyi azaldacaqdır.

Təşkilati hərəkətlərə üstünlük verən və hüquqi vasitələrin əhəmiyyətini dərk etməyən rəhbərlərin qarşıda duran məsələlərin həllində və lazımı nəticənin əldə olunmasında çətinliklərlə rastlaşması qaçılmazdır. Məlumdur ki, ədalət mühakiməsi prosesual formada həyata keçirilir. İdarəetmə və icra hakimiyyəti ədalət mühakiməsindən fərqli olaraq prosesual formada və ya qeyri-processual formada həyata keçirilə bilər. Buna müvafiq olaraq idarəetmənin prosesual və qeyri-processual formalarını fərqləndirmək mümkündür.

Hüquqi proses-processual normalarla tənzimlənən və konkret hüquqi işlərin həllinə yönəlmiş səlahiyyətli subyektlərin hakimiyyət fəaliyyətidir. Bu anlayışdan irəli gələrək prosesin aşağıdakı əsas əlamətlərini göstərmək olar:

- hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi. Burada müvafiq münasibətlərdə vətəndaşlar və təşkilatlar iştirak edir, lakin aparıcı rol hakimiyyət daşıyıcısına məxsusdur. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, prosesin gedişində hakimiyyət səlahiyyətləri “idarədən kənar” işlərin həlli üçün istifadə edilir.

- prosesual fəaliyyətin nəticəsində hüquqi işlər həll edilir (normativ aktın qəbul edilməsi, sanksiyaların tətbiqi). Göstərilən səbəblərdən o müxtəlif sənədlərlə rəsmiləşdirilir.

- prosesin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, hərəkətlərin ardıcılığı və müddəti, sənədlərin tərtib edilmə qaydası, qərarın qəbulu, ondan şikayət vermə və icra qaydası prosesual normalarla tənzimlənir.

§ 3. İnzibati-hüquqi müqavilə

Mülki-hüquqi müqavilələrin iştirakçılarından fərqli olaraq, idarəetmə münasibətlərində tərəflər qeyri bərabər hüquqi rejimli olur. Onlar inzibati-hüquqi müqavilənin tərəfləri kimi hakimiyyət və tabeçilik münasibətlərində sayılırlar.

Dövlət hakimiyyət orqanları öz fəaliyyətində birtərəfli hərəkətləri ilə yanaşı, tərəflərin razılığına əsaslanan ikitərəfli akt-

lardan da istifadə edirlər. Bunlar inzibati-hüquqi müqavilələr adlanır.

İnzibati-hüquqi müqavilə dedikdə, inzibati hüquqların və vəzifələrin yaranmasına, dəyişməsinə və xitam olunmasına səbəb olan, eləcə də idarəçilik münasibətlərinin iştirakçıları üçün hüquqi qüvvəsi məcburi əhəmiyyət kəsb edən inzibati hüquq normalarını müəyyən edən saziş başa düşülür.

Əqdlərin növ müxtəlifliyi əsasında demək olar ki, inzibati-hüquqi müqavilələr ictimai maraqları təmin edən idarəetmə münasibətlərinin fərdi tənzimləmə vasitəsidir. Hüquq normalarından fərqli olaraq, inzibati-hüquqi müqavilələrlə müəyyən edilən qaydalar yalnız onların tərəfləri üçün mütləqdir. Bəzi hallarda isə inzibati müqavilələr tərəf olan təşkilatlar üçün mütləq xarakter daşıyır.

İnzibati və mülki-hüquqi hüquqi müqavilələr arasında xeyli fərqlər vardır. Bir qayda olaraq, inzibati müqavilələr “təşkilati” məzmunu malikdir, onların məqsədi ictimai əhəmiyyətli nəticələrə nail olmaqdır.

İnzibati-hüquqi müqavilə həmişə müvafiq məsələlərin həllində müəyyən müstəqilliyə malik olan subyektlərin fəaliyyətinin hüquqi forması kimi çıxış edir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, bu müqavilə tərəflərində “hakimiyyət-tabeçilik” münasibətləri olmur. Onların hüquq və vəzifələri müxtəlif olur. Müqavilənin tərəflərindən biri mütləq inzibati hakimiyyətin subyektı olmalıdır. İnzibati-hüquqi müqavilə inzibati hüququn subyektləri arasında bağlanır.

İnzibati-hüquqi müqavilə inzibati orqan tərəfindən öz vəzifələrinin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Bu müqavilələrin normativ bazasını mülki hüquq normaları deyil, inzibati hüquq normaları təşkil edir.

Mövcud olan inzibati hüquq normaları müqavilələrin konkret növlərinin məqsədli istiqamət daşması tələbini özündə cəmləşdirir, onların iştirakçılarının tərkibinə, əqdlərin formasına dair tələbləri müəyyənləşdirir.

Məzmununa görə inzibati hüquq müqavilələrinin aşağıdakı növləri vardır:

a) səlahiyyətlər haqqında olan müqavilələr (səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması, səlahiyyətlərin verilməsi və s.);

b) müştərək (birgə) fəaliyyət haqqında olan müqavilələr (norma yaradıcılığı, hüquq tətbiqetmə, xidmət etmək haqqında və s.);

c) dövlət sifarişlərinin yerinə yetirilməsi haqqında olan müqavilələr və s.

Inzibati hüquq müqavilələri aşağıdakı subyektlər arasında bağlana bilər:

– icra hakimiyyətinin subyektləri arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və digər dövlət və bələdiyyə təşkilatları arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və qeyri-hökumət təşkilatları arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və vətəndaşlar arasında.

Subyektlərin qarşılıqlı münasibətlərindən asılı olaraq iki tip inzibati-hüquqi müqavilələr fərqləndirilir:

a) bir-birinə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan subyektlər arasında bağlanan inzibati müqavilələr;

b) əks tərəfə qarşı münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan subyektlər arasında bağlanan inzibati müqavilələr.

Başqa sözlə desək, inzibati-hüquqi müqavilələrin şaquli və üfüqi tipləri fərqləndirilə bilər. Şaquli müqavilələrə aşağıdakılar daha xasdır:

– hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan tərəflərin müəyyən üstünlüyü (məsələn: digər tərəfi təlimatlandırma, göstərişlərinin yerinə yetirilməsini yoxlamaq hüququ və s.);

– digər tərəfin “maliyyə müvazinətində” olma hüququ. Əgər “maliyyə bərabərliyi”nin pozulması hakimiyyət subyektinin təqsiri ilə bağlı olmayıbsa, (vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi və s.) bu təqdirdə “maliyyə bərabərliyi”nin bərpa edilməsi vəzifəsi hakimiyyət səlahiyyətli subyektə həvalə edilmir.

Müqavilənin üç əsas şərti (müstəqillik, dəyişməzlik və tərəflərin bərabərliyi) təmin edilmədikdə, inzibati-hüquqi müqavilələrdən istifadə məqsədəuyğunluq baxımından həll edilir.

Əgər müqavilə ilə şaquli, yaxud iyerarxiya əlaqəsi yaranarsa, onda aşağıda duran idarəetmənin obyekt müqavilə münasibətlərinin subyektinə çevrilir. O, öz imkanlarını təhlil etməli, tələb və öhdəliklərini anlamalı və onları əsaslandırmağa çalışmalıdır. Bu işin hallarını, yaranmış şəraiti, əks tərəfin imkanlarını lazımi səviyyədə öyrəndikdən sonra idarəetmə qərarının qəbul edilməsinə şərait yaratmış olur. Bununla da aidiyyəti olan subyekt qəbul edilən qərarların məqsədəuyğunluğunu daha dürüst və düzgün dərk edəcək. Başqa sözlə desək, müqavilənin hazırlanma prosesi yuxarıda duran tərəfə onun qarışacağı vəziyyəti daha da yaxşı təhlil etməyə, aşağı tərəfə isə öz tələblərini əsaslandırmağa və müqaviləyə daxil edilən şərtləri başa düşmək üçün imkan verir.

Təhlil edilən müqavilələr əsasında yaranan münasibətlər, hakimiyyət başlanğıcı əsasında yarananlara nisbətən daha demokratik olur. Bir çox hallarda bu müqavilələr vasitəsi ilə inzibati akt dəyişdirilə bilər. Qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati akt dəyişdirildikdə buraya aid inzibati təcrübə də dəyişikliyi məruz qalır. İnzibati təcrübənin dəyişdirilməsi yalnız ictimai maraqlara xidmət etdikdə qanunidir.

İnzibati-hüquqi müqavilənin pozulmasına görə əsasən intizam, bir sıra hallarda isə maddi, maliyyə təsir tədbirləri, eləcə də güzəştlərin ləğv edilməsi və ya icazəli fəaliyyətin dayandırılması kimi tədbirlərin tətbiq edilməsi mümkündür.

IX fəsil

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodları

§ 1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının anlayışı və mahiyyəti

Metod ümumi mənada nəyinsə həyata keçirilməsinin üsul və fəndlərini nəzərdə tutur. Dövlət idarəetmə fəaliyyətinə uyğun olaraq metod dedikdə, müəyyən olunmuş hədlərdə və müvafiq formada, təhkim edilmiş səlahiyyətlər əsasında icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) gündəlik fəaliyyətində icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinin təcrübi üsul və fəndləri başa düşülür. Bu anlayışın təhlilindən icra hakimiyyətinin fəaliyyəti haqqında, idarəçilik funksiyalarının necə həyata keçirilməsi haqqında və bu zaman hansı vasitələrdən istifadə olunması haqqında lazımi məlumatlar almaq mümkündür. Göstərilən kateqoriya vacib element kimi icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesinin mahiyyətini özündə ehtiva edir.

İcra hakimiyyətinin realizəsinin inzibati-hüquqi metodu dedikdə, dövlət idarəetmə fəaliyyətinin funksiyalarını həyata keçirmə üsulu olub, icra hakimiyyəti orqanının məqsədinə çatması üçün idarə olunan obyektlərə təsir etmə vasitəsi başa düşülür.

İstənilən fəaliyyət prosesində müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Həmin fəaliyyət prosesləri arasında idarəetmə özünəməxsus yer tutur. İcra hakimiyyəti subyektləri və onların təsiri altında olan obyektlər müxtəlifdir. Adları çəkilənlər həm təyinat, həm də təşkilati-hüquqi status baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur.

İdarəetmə metodlarına aşağıdakılar aid edilir:

- vahid dövlət hakimiyyətinin təcrübi həyata keçirilməsinin xüsusi variantı olaraq, bu növ dövlət fəaliyyətinin təyinatı ilə bağlıdır;

- icra hakimiyyəti subyektlərinin müvafiq obyektlərə idarəetmə təsirini ifadə edir;

- icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bilavasitə təcürübi forması kimi dövlət idarəetməsinin subyekt və obyektləri arasındakı əlaqələrdə ifadə olunur;

- icra hakimiyyəti subyektləri tərəfindən səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi istifadə olunur;

- idarəetmə metodu daimi müvafiq ünvana - obyektə mülkdir (fərdi və ya kollektiv);

- idarəetmə metodu daimi dövləti səlahiyyətləri və hüquqi hakimiyyət xarakterli icra səlahiyyətlərini ifadə edir;

- idarəetmə metodlarına ifadə olunmanın hüquqi forması xasdır;

- idarəetmə təsirinin konkret metodlarının seçilməsi həm icra hakimiyyəti subyektlərinin təşkilati-hüquqi statusunun, həm də idarəetmə obyektinin xüsusiyyətlərindən asılıdır (məsələn: mülkiyyət forması və s.).

İdarəetmə metodu əsas göstəriciləri üzrə məqsədyönlü idarəetmə (təsiretmə) vasitəsidir. Onun dərk olunması prosesində bu yanaşmadan istifadə zamanı aydın olur ki, adı çəkilən təzahür idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər kimi hüquqi tənzipləmə metoduna yaxındır. Onların hər ikisi tənzipləyici vasitə olub, inzibati-hüquqi sərəncam, qadağa və icazələrin “daşıyıcı” rolunda ifadə olunur. Hüquqi tənzipləmə metodları nizamasalanan ictimai münasibətlərin bütün iştirakçılara, o cümlədən idarəetmə subyektlərinə də aid edilir.

İdarəetmə metodlarından yalnız icra hakimiyyəti orqanları istifadə edir. Hüquqi ifadə olunma formasına görə idarəetmə metodu hüquqi tənzipləmə metodu ilə eyni ola bilər. Bunun üçün o, mütləq normativ-hüquqi formada tərtib edilməli və ifadə olunmalıdır. Bunun səbəbi isə hüquqi nizamasalmanın daim normativ xarakter daşmasıdır.

Dövlət idarəetmə fəaliyyəti metodlarının inzibati-hüquqi tənzipləmə metodlarından seçilməsi mütləqdir. İnzibati-hüquqi

tənzimləmə metodu inzibati-hüquqi funksiyadır, idarəetmə metodu isə inzibati hüququn subyektinin funksiyasıdır. İdarəetmə metodu icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müvafiq obyektə bilavasitə idarəetmə təsir vasitəsi olub, özündə müxtəlif hüquqi hakimiyyət səlahiyyətləri daşıyır.

İcra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) fəaliyyətlərində müxtəlif vasitələr məcmusundan istifadə edirlər. Bu vasitələr idarəetmə təsirinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Lakin bu vasitələrin heç də hamısında idarəetmə təsiri öz ifadəsini tapmır. Bununla belə, onlar idarəetmə metodları kimi təsnifləşdirilir.

İdarəetmə orqanlarının işində istifadə olunan və idarəetmə təsirini özündə daşımayan vasitələrin əhəmiyyəti böyükdür. Onlardan idarəetmə ilə bağlı olmayan vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində istifadə olunur. Adları çəkilənlər arasında sosioloji, riyazi, qrafiki metodlar xüsusi çəkiyə malikdir. Bu metodlar effektiv variantın seçilməsi üçün qərar qəbul edilənə qədər istifadə edilir. Həmin qərarlarda idarəetmə təsiri yekunda formalaşır. Nəzərə almalıyıq ki, bu formada idarəetmə xarakterli digər hərəkətlər də xarakterizə olunur. Məsələn: idarəetmə qərarlarını qəbul edilmə üsulları (kollegial, təkbaşına, razılaşma əsasında, birgə və s.)

Nəzəri və təcrübi baxımdan idarəetmə orqanları aparatında struktur bölmələr və ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər arasında səlahiyyətin və məsuliyyətin bölüşdürülməsi baş verir. Burada idarəetmə işinin üsul və fəndləri özünü büruzə verir. Qeyd edilməlidir ki, göstərilən bölgü prosesində idarəetmə təsiri olmadığı səbəbdən idarəetmə metodlarından da istifadə olunmur. Məhz bu səbəbdən riyazi, qrafiki, sosioloji və tərbiyəvi metodlar müstəqil idarəetmə metodları kimi qəbul edilmir. Bu növ hərəkətlər bir qayda olaraq, öz xarici ifadəsini təşkilati tədbirlərdə (idarəetmənin qeyri-hüquqi formalarında) tapır.

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, idarəetmənin təsiretmə metodları daimi xarici hüquqi-hakimiyyət əhəmiyyətinə və iradəsinə malikdir. İdarəetmə aparatının işinin təşkili metodları

yalnız aparatdaxili əhəmiyyətə malikdir. Ayrı-ayrı idarəetmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan metodlar prosedur xarakterli olur. Adları çəkilənlərdən birincilər inzibati-hüquqi metodlar sayılır. Burada dövlət idarəetmə fəaliyyətinə xas olan bütün əsas keyfiyyətlər öz əksini tapır. İcra hakimiyyəti subyektlərinin ixtiyarında olan bu növ metodların köməyi ilə obyektə edilən idarəetmə təsiri idarəetmənin inzibati-hüquqi formalarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Həmin yanaşma ilə inzibati-hüquqi formalar və inzibati-hüquqi metodlar arasında olan birbaşa əlaqə obyektiv aləmdə gerçəkləşir. İdarəetmə prosesində istifadə olunan idarəetmənin bu və ya digər metodları öz əksini hüquqi aktlarda tapır.

§ 2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının təsnifatı

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində aidiyyəti subyektlərin istifadə etdikləri metodlar çox müxtəlifdir. Həmin metodlar əsasən idarəetmə subyektlərinin funksiyaları üzrə aşağıdakı kimi bölünür:

1. ümumi formada idarəetmə prosesinin bütün mərhələlərində tətbiq edilən metodlar;
2. xüsusi formada idarəetmə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində tətbiq edilən metodlar;
3. müvafiq funksiyaların həyata keçirilməsi zamanı tətbiq edilən metodlar.

İdarəetmənin ümumi metodları sırasına inandırma və məcburetmə aiddir. Bunlar lazımi davranışın (hüquq qaydalarını təmin etmə mexanizminin vahid qarşılıqlı və əlaqəli) tərəfləridir. Təcrübi baxımdan bu metodlar bir-birini tamamlayır.

İcra hakimiyyəti orqanının fəaliyyətində əsas metod olaraq inandırmadan istifadə edilir. İnandırma müxtəlif izahedici, tərbiyəvi və təşkilati tədbirlərin istifadəsi zamanı özünü göstərir. İnandırma metodunun köməyi ilə müxtəlif subyektlərin vahid

iradəsinə və davranışına nail olunur. Deməli, inandırma icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müvafiq birliyi tələb olunan hərəkətlərin əhəmiyyətli şərtidir.

Inandırma mahiyyətə ictimai münasibətlərə təsiretmə metodudur. Onun məzmunu isə insanların şüuruna və davranışına təsir edən konkret müxtəlif tədbirlər kompleksindən ibarətdir.

Inandırma ardıcıl surətdə həyata keçirilən hərəkətlər prosesi olub, diqqətin yetirilməsi, marağın oyadılması, istəyin yaradılması və hərəkətlərin stimullaşdırılması kimi elementləri özündə cəmləşdirir. Adı çəkilən metod vasitəsilə (mənəvi xarakterli vasitələrlə) insanın şüur və iradəsinə təsir göstərilir. Nəticə etibarilə, “özgə” iradə könüllü və şüurlu formada şəxsin öz iradəsinə çevrilir və inandıran şəxsin baxışlarına uyğun baxışlar təsir olunan şəxsə yaranır. Bu baxışlar mənəvi motivlər formasını alır və şəxsin gələcək fəaliyyətində rəhbər tutulur.

Dövlət idarəetməsində inandırma dedikdə, vətəndaşların hüquqi şüurunun yüksəldilməsi və onların Konstitusiya və qanunlara, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi ruhunda tərbiyə etmək məqsədilə tərbiyəvi, izahedici təşəbbüs yaradan kompleks tədbirlərindən ibarət olan, insanların şüuruna və davranışına təsir etmək üsulu başa düşülür.

Inandırma təsirinin ideoloji və mənəvi xarakter daşması, onun sözlə ifadə olunan hüquqi təbliğat kimi başa düşülməsinə səbəb olmamalıdır. Qeyd olunan səbəbdən, inandırma tədbirlərinin sisteminə əsaslı olaraq müxtəlif təşkilati və təşəbbüs xarakterli tədbirlər də aid edilir.

Daxili işlər orqanlarında inandırma metodu

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində ictimai qaydanın mühafizəsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, hüquq-pozmaların xəbərdar edilməsi və qarşısının alınmasında demokratik və humanist metodlardan istifadə edilir.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti sahəsində mühafizə olunan və nizama salınan ictimai münasibətlərdən ən çoxu “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” sahəsinə aiddir. “Əməliyyat-axtarış” və

“cinayət-prosessual” fəaliyyətdən fərqli olaraq, inzibati-hüquqi mühafizə və hüquqpozma törədən şəxslərə tətbiq edilən profilaktik təsirlər sırasında inandırmadan daha çox istifadə edilir. Məhz bu baxımdan daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyətində istifadə olunan inandırma inzibati xətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, eləcə də hüquqpozma törədənlərin tərbiyələndirilməsi üçün işlək vasitədir.

“Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti”ndə inandırma metodu aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa xidmət edir:

a) vətəndaşlarda hüquqi davranış adətlərinə daxili tələbat və dözümlülüyn tərbiyə edilməsi;

b) hüquqazidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi;

c) hüquqpozma törədənlərə “qanunaitətkar olmaq” təsirinin göstərilməsi.

Daxili işlər orqanlarının inzibati təcrübəsində inandırmanın aşağıdakı əsas formalarından istifadə olunur:

- əhali arasında tərbiyəvi işin və hüquqpozmaların törədilməsinə meyilli olan vətəndaşlarla fərdi işin aparılması;

- təbliğat-təşviqat fəaliyyətinin aparılması;

- xidmət göstərilən ərazidə ictimai qaydanın mühafizəsinin vəziyyəti haqqında dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat vermə;

- ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak edən vətəndaşların təltif edilməsi və s.

Dövlət idarəetmə sistemində inandırma vasitələri effekt vermədikdə, məcburetmə təsirindən istifadə etmək zərurəti yaranır. Həmin hallarda arzuolunan davranışa nail olmaq üçün məcburetmədən istifadə olunur. Dövlət idarəetməsində məcburetmədən əsas metod kimi deyil, köməkçi metod kimi istifadə olunur. İcra hakimiyyəti orqanları tərəfindən hüquq qaydasının, mülkiyyətin, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərinin mühafizəsi, hakimiyyət aparatının fəaliyyəti üçün normal şəraitin yaradılmasında məcburetmədən istifadə olunur.

Cəmiyyətdə məcburetmənin müxtəlif növləri (üsuluna gö-

rə) olan fiziki, psixi və təşkilati təsirlər fərqləndirilir.

Fiziki təsir şəxsə və onun əmlakına yönələ bilər. Fiziki məcburetmənin bilavasitə obyektini rolunda şəxsiyyət və onun maddi vəziyyəti çıxış edir. Təsir forması kimi o, şəxsiyyətə, onun əmlakına, pul vəsaitinə və sərəncamında olan bəzi nemətlərdən müəyyən miqdarda məhrum etmələrə və ya məhdudlaşdırmağa səbəb olur.

Psixi məcburetmə təsir forması kimi insanın psixikasına (fərdin ağılına, emosiyalarına və iradəsinə) yönəlir. Qeyd olunanlara təsir etməklə insanın şüuruna təsir edilir, nəticədə lazımi ictimai davranışa nail olunur. Bu metod qanunçuluğun və dövlət intizamının tələblərinə riayət etməkdən yayınan və ya inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş davranış qaydalarını pozan şəxslərə tətbiq olunur.

Təşkilati tədbirlərə misal olaraq hüquqların məhdudlaşdırılmasını və hüquqdan məhrum etməni (işdən çıxarılma, təşkilatın ləğv edilməsini) göstərmək olar. Göstərilən məqam şərtidir. Burada vətəndaşlara və təşkilatlara tətbiq edilən təsir vasitələri bir-biri ilə uzlaşır.

Təcrübi baxımdan məcburetmə tədbirləri hüququn həm fərdi, həm də kollektiv subyektlərinə tətbiq edilə bilər.

Məcburetmənin hüquqi amillər baxımından leqal və qeyri-leqal növləri fərqləndirilir.

Qeyri-leqal formada məcburetməyə başqa dövlətlərin təcavüzünü, zəbt etməni, zor tətbiq etməni misal göstərmək olar. Dövlətin daxilində törədilən zorun mənbəyi kimi cinayətkarlıq, oxlokatiya (kütlənin hakimiyyəti), bandokratiya (yarımleqal birləşmələrin, mafianın və s. hakimiyyəti), eləcə də hakimiyyət strukturlarının sui-istifadələrə yol vermələri, vəzifəli şəxslərin səlahiyyətsizliyi, səhlənkarlığı və inzibati özbaşınalığı çıxış edə bilər.

Hüquq elmi dövlət hakimiyyət göstərişlərinə riayət edilməsi fonunda müvafiq məcburetmə metodlarını tədqiq edir. Daha dəqiq desək, hüquq normaları əsasında və onların pozulmasına görə tətbiq edilən hüquqi məcburetmələri tədqiq edir.

Hüquqi (leqal) məcburetmə tədbirlərinə aiddir:

- + intizam məcburetməsi;
- + inzibati məcburetmə;
- + mülki-hüquqi məcburetmə;
- + cinayət-hüquqi məcburetmə.

Dövlət idarəetmə metodunda spesifikliyi ilə xarakterizə olunan məcburetməyə aşağıdakılar xasdır:

- cəmiyyətə, şəxsiyyətə və dövlətə zərər yetirə biləcək qanunazidd əməllərlə əlaqədar həyata keçirilmə;
- müvafiq normada ifadə olunan dövlət “iradəsinin” pozulması nəticəsində həyata keçirilmə.

Hüquqi məcburetmə hüquq normalarının tələblərini pozan şəxsə (hüququn subyektlərinə) tətbiq edilir. Məcburetmə fərdi qaydada müvafiq hüquqi göstərişləri yerinə yetirmək, yeni hüquqpozmalara yol verməmək, təqsirkarı və ətrafdakıları tərbiyə etmək üçün subyektə xaricdən göstərilən təsirdir. Konkret subyektə (fiziki, təşkilati, əmlak və mənəvi sahələr) təsir etməklə məcburetmə fəaliyyətinin nəticələrinə çatmaq olar.

Hüquqi məcburetmə hüquq tətbiqetmə aktlarının vasitəsilə həyata keçirilir. Normalar özü-özlüyündə yalnız məcburetmənin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Onu reallığa çevirmək üçün hüquq tətbiqetmə aktları qəbul edilməlidir. Məcburetmə ciddi formada, yalnız qanun əsasında tətbiq edilir.

Nəzəri baxımdan hüquq normaları müvafiq tədbirlərin hansı şəraitdə və hansı qaydada kim tərəfindən (səlahiyyətli subyekt) tətbiq edilə biləcəyini nizamlayır. Məcburetmə tədbirlərinin dəqiqliklə tənzimləməsi konstitusiya ilə təsbit olunan ali dəyərlərin hüquqi müstəvidə təminatından irəli gəlir.

Səlahiyyətli subyekt tərəfindən məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin əsasları, onun tətbiq edilməsi üçün vacib olan əlamətlər (hüquqpozmanın tərkibi) qanunvericiliklə müəyyən edilir. Qanuni əsaslar olduqda aidiyyəti məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi normativ qaydada müəyyən edilir. Məcburetdici vasitələrin tətbiq edilməsi qaydasının dəqiq tənzimləməsi, məcburetmə subyektlərinin dairəsinin və onların

səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir. Bu zaman vətəndaşların və təşkilatların hüquq və maraqlarının mühafizəsi üçün lazımı təminatlar verilir.

Məcburetmə dedikdə, qanunazidd hərəkətlər edən şəxsə qarşı səlahiyyətli subyekt tərəfindən idarəetmə aktlarının tətbiq edilməsi vasitəsi ilə hüquqi təsir göstərilməsi başa düşülür.

Məlumdur ki, hüquq normalarını yalnız dövlətin səlahiyyətli orqanları (vəzifəli şəxsləri) qəbul edir. Orada olan sanksiyaları tətbiq etmək hüququna müvafiq normativ aktla səlahiyyət verilmiş subyekt malikdir. Məcburetmə aparatına malik olan dövlət vətəndaşlara qarşı məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək hüququna malikdir. İctimai və qeyri-dövlət təşkilatlarında, həmin qurumun rəhbərliyi yalnız öz əməkdaşlarına məcburetmə ilə bağlı olan tədbirləri tətbiq edə bilər. İctimai orqanlar vətəndaşlara qarşı qanunla müəyyən olunmuş hallarda məcburetməni dövlətin tapşırığı əsasında müvafiq subyektin nəzarəti altında həyata keçirə bilər.

Dövlət idarəetməsində inandırma və məcburetmə inzibati, iqtisadi və sosial-psixoloji metodların məzmununda öz əksini tapmaqla həyata keçirilir.

İnzibati metodlar

İnzibati metodlar məzmununda hüquqi göstərişləri əks etdirməklə, müvafiq idarəetmə orqanlarının hüquqi hakimiyyət iradəsinin birtərəfli ifadəsini əks etdirir. Bu metodlar imperativ xarakterə malik olmaları ilə xarakterizə olunur. İdarəetmə orqanı tabeçilikdə olan subyektlər üçün icrası hüquqi cəhətdən məcburi olan idarəetmə qərarlarını qəbul edir. Onların yerinə yetirilməsi izahetmə, təşkilətmə, tərbiyələndirmə, həvəsləndirmə və məcburetmə ilə təmin edilir.

Hüquq ədəbiyyatlarında inzibati metodlar bəzən birbaşa təsir metodları adlandırılır. Həmin metodlara aşağıdakı əlamətlər xasdır:

- iradəyə birbaşa təsir etmək;
- əmredici xarakter;

- komandalarnın birmənalı olması (təbəçiliyində olanlara əmr edildiyi kimi yerinə yetirməyi məcbur edir);

- nəzarət edən aparatın olması;
- həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqi;

İnzibati metodların növlərinə aiddir:

a) ifadə formasına görə:

- inzibati-hüquqi;
- inzibati-təşkilati.

b) hüquqi xüsusiyyətlərinə görə:

- normativ;
- fərdi.

c) təsir üsuluna görə:

- həvəsləndirici;
- səlahiyyətverici;
- təltifedici.

ç) göstərişlərin formasına görə:

- qəti;
- həvaləedici;
- tövsiyəedici.

İnzibati metodlar birtərəfli idarəetmə təsirinin bu və ya digər variantını daim ifadə edən çoxlu sayda müxtəlif təzahürlərə malikdir. Bunlara aiddir:

- idarəetmə sahəsində davranış qaydalarının təyin edilməsi;
- təbəçilikdə olanlar üçün məcburi olan tapşırıqların verilməsi;

- müəyyən hərəkətlərin edilməsi haqqında göstəriş (məsələn: təbəçilikdə olan təşkilatda təftiş aparmaq üçün nazirin əmri);

- vəzifəyə təyin etmə;
- vətəndaşların qanuni tələblərinin təmin edilməsi;
- nəzarətin həyata keçirilməsi.

Bütün hallarda inzibati metodlardan istifadə edilərkən idarəetmə orqanının iradəsi birtərəfli qaydada olur. Hüquqi hakimiyyət formasında isə o müxtəlif variantlarda təzahür edir.

İdarəetmənin iqtisadi metodları

Dövlət idarəetmə təcrübəsində idarə edilənlərin davranışına birbaşa təsir vasitəsi olan inzibati metodların tətbiqi ilə yanaşı, iqtisadi metodlardan da istifadə olunur. Hüquq ədəbiyyatlarında iqtisadi metodlar “dolaylı təsir metodları” da adlandırılır. Onların köməyi ilə icra hakimiyyəti orqanı (vəzifəli şəxs) idarə olunan obyektin maddi maraqlarına təsir etməklə istənilən davranışa nail olur.

İdarəetmənin iqtisadi metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır:

a) idarəedici təsir dolaylı yolla icraçıların tələbatlarını və maraqlarını nəzərə almaqla, lazımı davranışı təmin etmək üçün şərait yaradılmaqla həyata keçirilir;

b) idarəetmə aktları müəyyən hərəkətləri etməyə hüquq verir;

c) təcəllikdə olanlarda bir neçə variant davranışdan birini və ya əksər davranış variantlarını seçməyə imkan vardır;

ç) həvəsləndirmənin həyata keçirilməsi üçün yaradılan mexanizm hüquq normaları və adətlərlə möhkəmləndirilir (gəlirin, güzəştlərin əldə edilməsi və s.);

d) inkişaf etmiş ədalət mühakiməsi mexanizminin olması, mübahisələrin həlli, vətəndaşların və onların kollektivlərinin qanuni maraqlarının təmin edilməsi.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunan idarəetmənin iqtisadi metodlarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- mükafatın verilməsi;
- kreditin ayrılması;
- güzəştlərin verilməsi;
- vergilərdən azad edilmə;
- sərbəst qiymətlərə keçid (dövlət tərəfindən tənzimlənməyən) ;
- iqtisadi sanksiyaların tətbiq edilməsi.

Təcrübədə iqtisadi metodlardan istifadə edilməsi dərhal arzu edilən nəticəni vermir, lakin ünvançıların aktivliyi hiss olunur və alınan nəticələr artımla (arzuolunan) müşahidə edilir.

İdarəetmə sistemində özünəməxsus yeri olan idarəedən və idarəolunanların normal qarşılıqlı fəaliyyət sistemi sabitliyi və inkişafı, eləcə də strateji nailiyyətlərin əldə olunmasını təmin edir. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iqtisadi metodlar və həvəsləndirmə institusional əhəmiyyətə malikdir. Fikrimizcə, iqtisadi metodlarla idarəetmənin inzibati metodlarının hansının daha üstün olmasının araşdırılmasına lüzum yoxdur. Daha dəqiq desək, adları çəkilənlər vahid idarəetmə təsirinin istiqamətləridir. Hüquqi cəhətdən həm inzibati göstərişlər, həm də iqtisadi təsir vasitələri tərtib olunmanı tələb edir. Tərtib olunma onları yaxınlaşdıran əsas əlamətdir. Deyilənlərə maddi təltif sistemləri və əmtəə (xidmət) qiymətlərinin təsdiq edilməsi misal ola bilər. Beləliklə, iqtisadi metodlar inzibati metodların vasitəsilə həyata keçirilir.

Sosial-psixoloji metodlar

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası zamanı aidiyyəti orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən iqtisadi və inzibati metodlarla yanaşı, həmçinin sosial-psixoloji metodlar tətbiq edilir. Həmin metodlara aiddir:

1. Sosioloji metodlar:

- sosial-kütləvi proseslərdə tətbiq olunan metodlar;
- kollektivlərdə idarəetmə metodları;
- şəxsiyyətə münasibətdə fərdi davranışın idarə olunması metodları.

2. Psixoloji metodlar:

- əməyin humanistləşdirilməsi metodu;
- psixoloji həvəsləndirmə metodu;
- psixoloji əsaslar əsasında işçilərin xırda qruplar və kollektivlər formasında qruplaşdırılması metodu;
- kollektivdə psixoloji xarakterə görə peşəkarların seçilməsi və yerləşdirilməsi.

Subyektin obyektə olan müxtəlif təsir fəndləri idarəetmənin qarşılıqlı əlaqə vasitələrinin vahid istifadəsi şəklində olma-

lıdır. Təcrübi cəhətdən vəziyyət, fəaliyyət sahəsi, kadr və texniki potensial nəzərə alınmaqla vətəndaşlara və təşkilatlara edilən müxtəlif təsir metodlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Düzgün təşkil edilmiş idarəetmə prosesində idarəetmə metodları vahid təsir vasitələri sistemini yaradır. Qeyd olunanlara riayət olunmadıqda və ya obyektiv şəraitin əksinə tətbiq olunduqda ziddiyyətlər mövcud olacaqdır. Təcrübəli rəhbər idarəetmənin bütün metodlarından bacarıqla istifadə etməli və daha çox effektivliyə nail olmalıdır.

§ 3. İnzibati məcburetmə

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunan metodlar sırasında məcburetmə xarakterli metodlardan istifadə olunur. Onlardan istifadə etməklə icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tənzimlənən ictimai münasibətlərə lazımi təsir göstərilməsini təmin edir. İdarəolunanların lazımi davranışını təmin etmək üçün tətbiq edilən tədbirlərin məcmusu inzibati məcburetməni təşkil edir.

İnzibati məcburetmə dövlət məcburetmə növlərindən biri olaraq, dövlətin adından və onun nümayəndələri tərəfindən tətbiq edilir. Geniş mənada inzibati məcburetmə inzibati hüquq normalarında əks olunmuş davranış qaydalarının yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Məcburetmə tədbirlərinin adından aydın olur ki, (inzibati məcburetmə tədbirləri) onlar məhkəmədənkənar qaydada tətbiq olunur. Lakin qüvvədə olan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda ayrı-ayrı inzibati məcburetmə tədbirləri məhkəmələr tərəfindən də tətbiq edilir. Adətən bu təcrübə inzibati xətalara tö-rədilməsinə görə inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinə aid edilir.

İnzibati məcburetmə dedikdə, dövlət məcburetməsinin xüsusi növü olan və hakimiyyət subyektləri (qanunla səlahiyyət verilən) tərəfindən inzibati hüquq normaları əsasında inzibati xətalara əlaqədar tətbiq olunan məcburetmə tədbirləri başa dü-

şülür.

İnzibati məcburetmə üçün aşağıdakılar xasdır:

1. İnzibati məcburetmə dövlət idarəetmə sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin mühafizəsinə yönəlmiş dövlət məcburetməsinin xüsusi növüdür. İnzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin məqsədi, əsası və tətbiq edilmə qaydaları dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Onlar müvafiq dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətləri prosesində istifadə edilir. Bütün inzibati məcburetmə tədbirlərinə dövlət hakimiyyət xarakteri xasdır.

2. Bir qayda olaraq, inzibati məcburetmənin tətbiq edilməsi üçün əsas inzibati xətanın törədilməsi və ya hüquqi normada nəzərdə tutulan xüsusi şəraitin yaranmasıdır. İnzibati məcburetmə tədbirləri bu və ya digər təhlükəli nəticələrin yaranmasını xəbərdar etmək üçün istifadə edilir (məsələn: epidemiya, epizootiya, təbii fəlakət zamanı).

3. İnzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etməyə səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) dairəsi normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Həmin səlahiyyətli orqanlar aşağıdakılardır:

- yerlərdə icra hakimiyyəti;
- icra hakimiyyəti orqanları;
- digər dövlət idarəetmə orqanları və vəzifəli şəxslər.

İnzibati məcburetmə onu tətbiq etməyə səlahiyyəti olan subyektlərin çoxluğu ilə xarakterizə edilir.

4. İnzibati məcburetmənin tətbiqi xidməti tabeçilik münasibətləri ilə bağlı olmur. Deməli, inzibati məcburetmə tədbirləri hüquq subyektlərinin geniş dairəsinə tətbiq edilə bilər.

5. İnzibati məcburetmə tədbirləri cinayət prosessual və məcburiyyət tədbirlərindən fərqli olaraq, daha az məhdudiyətlərlə xarakterizə olunur. Bu tədbirlər dövlət idarəetmə sahələrində tətbiq edildiyindən, onların tətbiqinin prosessual qaydası operativlik, sadəlik və qənaətlilik ilə fərqlənir.

6. Bir sıra hallarda inzibati yurisdiksiyanın həyata keçiril-

məsi hüququ ilə hakimlər də təmin edilir. Fikrimizcə, inzibati tənbehlərin tətbiqi sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti ədalət mühakiməsi deyil, klassik inzibati prosesin bir hissəsidir.

7. İnzibati məcburetə bütün icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən deyil, yalnız inzibati hakimiyyəti həyata keçirməyə səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən tətbiq edilir. Bu xüsusiyyət inzibati məcburetə tədbirlərinin səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) bilavasitə tabeçiliyində olmayan şəxslərə qarşı tətbiq edilməsi ilə xarakterizə olunur.

8. İnzibati məcburetə tədbirləri dövlət idarəetmə sahəsində ümumməcburi davranış qaydalarının bir hissəsini formalaşdırır (məsələn: yol hərəkətinin təhlükəsizlik qaydaları, sanitariya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s.).

9. İnzibati məcburetə tədbirləri bir qayda olaraq dövlət idarəetmə sahəsində mühafizə funksiyalarını həyata keçirməyə səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən tətbiq edilir.

10. Dövlət idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri hüquq qaydasının pozulmasını müəyyən edərkən və ya öz qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmama ilə rastlaşdıqda, qanunazidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi və ya qarşısının alınması, eləcə də inzibati xəta törədən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün müstəqil surətdə lazımi tədbirlər görürlər. İnzibati məcburetənin özünəməxsusluğu törədilmiş hüquq pozuntusuna qarşı dərhal tətbiq edilməsi ilə izah olunur.

İnzibati məcburetə hüquq qaydasının mühafizəsində əsas rol oynayır. Hüquqpozmalardan qarşısının alınmasında profilaktik fəaliyyətin əhəmiyyəti xüsusidir. Belə ki, daxili işlər orqanları və icraedici-sərəncamverici fəaliyyətin digər subyektləri müvafiq qaydalara riayət olunmasına müntəzəm nəzarət edir və hüquqpozmalara vaxtında müvafiq reaksiyalar verirlər.

İnzibati məcburetəyə çoxlu sayda qarşısının alınma tədbirləri aid edilir. Məsələn: inzibati xətaya görə vətəndaşların inzibati

qaydada tutulması, müvafiq mexanizmlərin istismarının qadağan edilməsi və s.

Yuxarıda adları çəkilən tədbirlərin tətbiqi ictimai zərərli nəticələrin baş verməsinin qarşısını alır. Bir çox hallarda birinci dəfə təsadüfən hüquqpozma törədən şəxslərə qarşı inzibati məcburetmə tədbirləri tətbiq edilir. Burada məqsəd həmin tədbirin tərbiyəedici təsiri ilə cinayətlərin profilaktikasına nail olmaqdır. Təcrübə göstərir ki, qayda pozuntularına qarşı reaksiya verilməməsi və təqsirkarlara qarşı inzibati-hüquqi məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi yeni inzibati xətalara və ya cinayətlərin törədilməsi ehtimalını artırır.

İnzibati məcburetmə tədbirləri çoxsaylı və müxtəlifdir. Onlar tətbiq edilmə məqsədlərinə, əsaslarına və qaydasına görə fərqlənirlər. Göstərilənlər inzibati məcburetmə tədbirlərinin təsnifləşdirilməsi üçün əsas sayılır.

İnzibati məcburetmə tədbirləri aşağıdakı növlərə bölünür:

1. İnzibati-xəbərdarətmə tədbirləri.

Nəzəri baxımdan adı çəkilən tədbir profilaktik fəaliyyətin əsas hissəsi hesab olunur. O, bir qayda olaraq inzibati xətalara yaranmadığı vaxtda tətbiq edilir, ola biləcək zərərli və arzu edilməz nəticələrin, yaxud hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi vasitəsi kimi ictimai və dövlət maraqlarının, vətəndaşların təhlükəsizliyinin mühafizəsi məqsədilə həyata keçirilir. Bu tədbirlərin tətbiq edilməsi heç bir hüquqpozmaların törədilməsi ilə bağlı deyil. Onlar inzibati məhdudiyətlər rolunda və ya müxtəlif inzibati qadağalar rolunda çıxış edirlər. Bunlara aiddir:

- epidemiya və epizootiya zamanı karantinin tətbiq edilməsi;

- sərhəd buraxılış məntəqələrinin bağlanması (məsələn: epidemiya yayıldıqda);

- yol hərəkəti sahəsində təhlükə yarandıqda, nəqliyyatın hərəkət etməsi üçün yolun və ya küçənin müəyyən hissələrinin bağlanması (məsələn: torpaq sürüşməsi, evlərin uçması və s.);

- mülki hava gəmilərinin sərnişinlərinin və onların əşyala-

rının yoxlanılması;

- şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin yoxlanılması;

- nəqliyyat vasitələrinin texniki baxışı;

- ictimai iaşə müəssisələrinin sanitar vəziyyətinin və orada işləyən şəxslərin məcburi tibbi müayinəsi;

2. İnzibati qarşısınıalma tədbirləri. Bu tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi törədilən inzibati xətalərin qarşısını almaqdır.

Bu tədbirlərin sırasına aiddir:

- gətirilmə (gətirmə);

- inzibati xəta törədən şəxsin inzibati qaydada tutulması;

- təhlükəli olan xəstələrin məcburi müayinəsi və müalicəsi;

- hüquqazidd hərəkətlərin dayandırılması tələbinə qəsdən tabe olmadıqda bilavasitə fiziki qüvvənin tətbiqi;

- ictimai asayışı pozan kütləvi iğtişaşların və qrup halında olan zorakı hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi (rezin dəyənək, gözyaşardıcı qaz və s.);

- xüsusi hallarda odlu silahın tətbiq edilməsi;

- yoluxucu xəstəliyə yoluxmuş xəstələrin müvəqqəti olaraq işdən kənarlaşdırılması;

- texniki vəziyyəti müvafiq tələblərə cavab verməyən nəqliyyat vasitələrinin istismarının qadağan edilməsi;

- odlu ov silahlarının və döyüş sursatlarının götürülməsi (məsələn: şəxs ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi muntəzəm pozduqda, spirtli içkilərə aludəçilik etdikdə, yaxud psixi xəstəliyə tutulduqda);

3. Normal prosessual fəaliyyət üçün şərait yaratmaq məqsədilə tətbiq edilən inzibati-prosessual təminatmə tədbirləri aşağıdakılardır:

- gətirilmə;

- inzibati qaydada tutma;

- şəxsi axtarış, fiziki şəxsdə olan əşyaları yoxlama;

- nəqliyyat vasitəsinə baxış;

- əşyaları və sənədləri götürmə;

- nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənar etmə;
- sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmə;
- nəqliyyat vasitələrini saxlama və onların istismarını qadağan etmə.

4. Bərpa etmə tədbirləri ziyanın ödənilməsi və əşyaların əvvəlki vəziyyətinin bərpa edilməsi üçün tətbiq edilir. Onlara aiddir:

- maddi məsuliyyət tədbirləri (ziyanın ödənilməsi);
- özbaşına tikilmiş tikililərin sökülməsi;
- özbaşına tutulmuş yerlərdən inzibati çıxartma;
- qanunsuz əldə olunmuş gəlirin alınması.

Dövlət məcburetmə tədbirləri dedikdə, tətbiq edildiyi şəxslərin azadlığını müəyyən müddətə məhdudlaşdıran, onların hüquq və maraqlarına toxunan vasitə başa düşülür.

İnzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiqində yanlışığa yol verilməsini istisna etmək üçün müvafiq hüquqi normalarla tənzimləmə mexanizminin olması zəruridir. Təcrübədə vətəndaş və təşkilatlara çoxlu sayda müxtəlif xarakterli inzibati məcburetmə tədbirləri tətbiq edilir. Onların tətbiqi (odlu silahın tətbiqi, məcburi qaydada müalicə, inzibati qaydada tutma və s.) qanunvericiliyə müvafiq olaraq tənzimlənir. Bu tədbirlərin tətbiqi dövlətin nəzarəti altındadır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək hüququna yalnız xüsusi səlahiyyətlər verilmiş dövlət idarəetmə orqanları (vəzifəli şəxslər) malikdir. Daha dəqiq desək, bu orqanların dairəsi məhduddur. Həmin tədbirlərin məhdudluğu ilə müvafiq nəzarət asanlaşır.

İnzibati xəbərdaretmə və qarşısını alma tədbirləri hüquq qaydasının mühafizəsi ilə bağlıdır. Adları çəkilənlərdən daxili işlər və digər nəzarət-təftiş orqanları geniş istifadə edir. Təcrübədə səhiyyə orqanları bu tədbirləri əsasən yoxlama-nəzarət funksiyalarının icrası zamanı tətbiq edir.

AR İXM-in 88-ci maddəsinin məzmunundan irəli gələrək inzibati qaydada tutma kimi inzibati qarşısını alma tədbirinin

tətbiq edilməsi hüququ - Daxili işlər orqanlarına, Dövlət Sərhəd Xidmətinə, mühafizə olunan obyektin olduğu yerlərdə hərbişdirilmiş mühafizə dəstəsinin yuxarı vəzifəli şəxsinə, AR Müdafiə Nazirliyinə və fəvqəladə vəziyyət elan olunmuş yerin komendantlığının və xüsusi idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinə verilmişdir.

İnzibati tənbehlər tətbiq etmək səlahiyyəti olan subyektlərin dairəsinə rayon (şəhər) məhkəmələr, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan), müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, Mərkəzi Bank və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər) daxildir.

İnzibati xətalara baxmaq səlahiyyəti olan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının dairəsi və aidiyyətliyi “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilib.

Nəzərə alınmalıdır ki, qanunverici inzibati qaydada tətbiq edilən məcburetmə tədbirlərinin növlərini məhdudlaşdırmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının məzmununa uyğun olaraq, dövlət idarəetmə orqanları yalnız qanunla nəzərdə tutulan hallarda inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq edə bilərlər. İnzibati məcburetmə tədbirlərinin qanunla müəyyən edilən əsaslardan kənar tətbiqi hüquqazidd sayılır.

Barələrində inzibati məcburetmə tədbirləri tətbiq edilən şəxslər şikayət vermək hüququna malikdirlər. Qanunvericiliyə müvafiq olaraq məcburetmə tədbirlərindən qarşı tərəf məhkəməyə şikayət edə bilər. Əksər hallarda inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə idarəetmə orqanının (vəzifəli şəxsin) hərəkətindən şikayət yalnız yuxarı orqana və ya vəzifəli şəxsə verilir. Bu sahədə qanunçuluğun təmin olunması üçün hüquqi vasitə formatında prokuror nəzarətindən istifadə

olunur. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində aidiyyəti orqanlar tərəfindən məcburetmə tədbirlərinin düzgün tətbiq edilməsinə prokurorluq nəzarət edir. Prokuror tərəfindən qanunçuluğun pozulması aşkar edildikdə, o, protest vermək, təqdimat yazmaq və ya cinayət işinin başlanması barədə qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 54.1-ci maddəsinə əsasən, prokuror inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında tədbirlər görür və inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata keçirir.

§ 4. DİO-nun fəaliyyətində inzibati məcburetmə

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti zamanı ictimai qaydanın mühafizəsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasında inzibati məcburetmə tədbirləri geniş tətbiq olunur. Məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi daxili işlər orqanları əməkdaşlarının səlahiyyətlərinin dövlət hakimiyyət xarakterli olmasını əks etdirir. Daxili işlər orqanlarının və onların əməkdaşlarının məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək üzrə səlahiyyətləri qanunlarla və digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilmə məqsədi ictimai münasibətləri hüquq-qazidd qəsdlərdən qorumaq və hüquq qaydalarını pozan şəxsləri hüquq normalarına riayət etməyə məcbur etməkdən ibarətdir.

Təcrübi cəhətdən ictimai qaydanın mühafizəsi polis əməkdaşlarından hüquqpozmağa müstəqil və operativ reaksiya verməyi, həmçinin qanunla müəyyən edilən tədbirlərdən istifadə etməyi tələb edir. “Polis haqqında” Qanunun 7-ci maddəsinə görə polis əməkdaşı qanunla müəyyənləşdirilən səlahiyyətləri

yerinə yetirərkən dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün hüquq və fiziki şəxslər polis əməkdaşının qanuni tələblərini icra etməlidirlər.

İctimai qayda pozulduqda və ya polisin qanuni tələblərinə qəsdən tabe olunmadıqda, hüquqazidd hərəkətləri dayandırmaq və qarşısını almaq, eləcə də inzibati xəta törədən şəxslərə qarşı inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək zərurəti yaranır.

İctimai qaydanın mühafizəsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarına inzibati məcburetmə tədbirlərini operativ tətbiq etmə üzrə səlahiyyətlər verilir. Qanunçuluğa riayət olunması, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi məqsədi ilə qanun və qanunqüvvəli aktlarda konkret inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin əsasları və qaydaları müəyyən edilir.

Inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi zamanı şəxs maddi və ya fiziki cəhətdən məhdudiyətlərlə üzləşir. Məcburetmənin bu xüsusiyyəti bir sıra məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə edilir. DİO-nun əməkdaşları hazırlanan və törədilən hüquqpozmaların və cəmiyyət üçün təhlükəli nəticələrin yaranmasını xəbərdar etmək məqsədilə vətəndaşlara qarşı inzibati məcburetməni tətbiq edirlər. Təcrübədə hüquqpozmanı hər zaman xəbərdar etmək mümkün olmasa da, polis əməkdaşı törədilən hüquqpozmanın qarşısını almaq və onun zərərli nəticələrinin genişlənməməsi üçün inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək səlahiyyətindədir.

Polis əməkdaşı ictimai qaydanı qoruyarkən sənədləri yoxlamaq, yaşayış yerlərinə daxil olmaq, nəqliyyat və piyadaların hərəkətinin məhdudlaşdırılması və dayandırılması və s. inzibati məcburetmə tədbirlərindən istifadə edir. Tətbiq edilən inzibati qarşısınıalma tədbirləri qrupunda adi və xüsusi tədbirlər fərqləndirilir. Təcrübədə daha çox tətbiq edilən adi tədbirlərə şəxsin inzibati qaydada tutulması, texniki vəziyyəti hərəkət təhlü-

kəsizliyinə təhlükə yaradan və ətraf mühitə ziyan vuran nəqliyyatın istismarının qadağan edilməsi, icazəvermə sistemi obyektlərinin işini dayandırmaq və s. aiddir.

Xüsusi tədbirlərə (inzibati qarşısını alma tədbiri) silahın, fiziki qüvvənin, əl qandallarının tətbiq edilməsi misal ola bilər.

Adları çəkilənlər qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda və xüsusilə təhlükəli hərəkətlərin qarşısını almaq üçün tətbiq edilir. Hüquqpozma törədən şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilərkən, polis əməkdaşı inzibati-prosessual təminatmə tədbirlərini tətbiq edir. İnzibati xəta törədən şəxslərə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində xəbərdarlıq, inzibati cərimə və nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması kimi inzibati tənbeh tətbiq edilir.

Göstərilənlərlə yanaşı, daxili işlər orqanları digər dövlət orqanları tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi haqqında qərarları da icra edirlər (məsələn: ictimai işlər, inzibati həbs və s.).

X fəsil

Xüsusi inzibati-hüquqi rejimlər

§ 1. Xüsusi inzibati-hüquqi rejimlərin anlayışı, mahiyyəti və növləri

Təcrübi baxımdan icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti sahəsində yaranan və inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər çox dinamik sayılır. Bu dinamiklik icra hakimiyyəti orqanları üçün proqnozlaşdırılan, qəfil, əhəmiyyətsiz və əhəmiyyətli, eləcə də mənfi və müsbət ola bilər.

İdarəetmədə baş verən dəyişikliklər cəmiyyət üçün müsbət və əhəmiyyətli sayıldıqda, icra hakimiyyəti orqanlarının bu şəraitdə fəaliyyəti həmin dəyişikliklərin dəstəklənməsi və inkişafına yönəlməlidir. Əksinə baş verən dəyişikliklər cəmiyyət üçün mənfi və arzuolunmaz olduqda, icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti bu cür dəyişikliklərin qarşısının alınmasına yönəlməlidir. Qeyd olunan dəyişikliklər nəzarət edilməz xarakter aldıqda (adi tədbirlərlə onların qarşısının alınması mümkün olmazsa), icra hakimiyyəti orqanları adi dövlət idarəetmə təsir tədbirlərindən əsaslı surətdə fərqlənən xüsusi dövlət idarəetmə tədbirlərindən istifadə edirlər.

Cəmiyyətin inkişafı özü-özlüyündə mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Bu prosesdə təbiət və cəmiyyət arasındakı ziddiyyətlərin artması və kəskinləşməsi baş verir. Öz növbəsində bu etnik və sosial, siyasi və hərbi toqquşmaların, ekoloji fəlakətlərin, iri miqyaslı sənaye qəzalarının və s. yaranmasına gətirib çıxarır. Ekstremal vəziyyət insanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə, külli miqdarda maddi və mənəvi dəyərlərin məhv edilməsi üçün isə şərait yaradır.

Ekstremal (fövqəladə) vəziyyət dedikdə, şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin əsas həyatı maraqlarına, təhlükəsizliyinə təhdid yaranan və özünün nizama salınması üçün adi şəraitdə tətbiq edilənlərdən fərqli olaraq, başqa normativ təsiri və idarə-

etmə sistemini tələb edən, cəmiyyət üçün təhlükəli olan amillərin məcmusu başa düşülür.

Yaranmış ekstremal (fövqəladə) vəziyyətin aradan qaldırılması durmadan müxtəlif tədbirlərin, öncə isə hüquqi, təşkilati, iqtisadi və maddi texniki tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu tədbirlərin məcmusu xüsusi inzibati-hüquqi rejimlərin anlayışını formalaşdırmağa imkan verir.

Xüsusi inzibati-hüquqi rejim dedikdə, dövlət idarəetməsinin müvafiq sahələrində mənfi halların (hadisələrin) aradan qaldırılmasına yönələn icra hakimiyyəti orqanlarının xüsusi qaydada fəaliyyət göstərməsi başa düşülür.

Xüsusi inzibati-hüquqi rejimlərin tətbiq edilməsi məcburi tədbir hesab olunur və icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin xüsusi hallarına aid edilir.

Hüquq normalarının yenidən qurulmasına səbəb olan hüquqi rejimləri fövqəladə rejimlər adlandırmaq olar. İnzibati-hüquqi rejimin əsasında fərdi nizamlama mexanizmi qurular-kən inzibati hüquqda qadağalara və hakimiyyət-məcburetmə tədbirlərinə aid olanların hamısı kənarlaşdırılır. Həmin proseslərdə şəraitin sabitləşməsi üçün göstərişlərə sözsüz əməl edilməsi və subyektlərin maksimum dərəcədə bir-birinə tabe olması şərtidir.

Fövqəladə rejim - fövqəladə vəziyyət yaranan ərazidə əhəlinin həyatı, hakimiyyət orqanlarının və sahibkarlığın fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin xüsusi hüquqi rejimidir. Bu rejim vəziyyətin nizama salınması üçün müxtəlif tədbirlərin tətbiq edilməsində ifadə olunur. Fövqəladə rejim yaranan vəziyyətin gərginliyi və kəskinliyi əsasında seçilir. Bu zaman aşağıdakı amillərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur:

- təhlükəsizliyə doğru yönəlmiş təhlükənin gərginlik dərəcəsi;
- fövqəladə proseslərin vaxt amili;
- əhatə miqyası;
- ictimai həyatın müxtəlif sahələrinə təhlükənin göstərdiyi

təsir;

- nəticələrin müxtəlifliyi.

Səlahiyyətli orqan fəvqəladə vəziyyəti qiymətləndirərkən vəziyyətin sabitliyini, təhlükənin aradan qaldırılmasını və normal həyat fəaliyyətinin bərpa olunmasını təmin edə bilən hüquqi vasitələr seçməlidir.

İnzibati hüquqi rejim - hüquqi təsir etmənin imperativ metodu vasitəsilə ifadə olunan inzibati-hüquqi tənzimləmə vasitələrinin məcmusudur. Bu hüquq münasibətlərinin subyektlərinin hüquqi statusu müxtəlifdir. Rejim çərçivəsində hüquqi təsir “hakimiyyət-tabeçilik” əsasında həyata keçirilir. Burada hüquqi göstərişlər hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan subyekt tərəfindən verilir. Nəticədə subordinasiya və tabeçilik münasibətləri yaranır.

İnzibati-hüquqi rejimlər müxtəlifdir. Bu müxtəliflik qadağalar, öhdəliklər, imtiyaz və icazələr sisteminin mövcudluğundan irəli gəlir. Göstərilənlər subyektiv hüquqların realizə imkanlarının istifadə həcmi, fiziki və hüquqi şəxslərin konstitusiyaya statusundakı dəyişikliklərin dərinliyi, dövlət idarəetmə orqanlarının funksional vəzifələrinin sayı, tətbiq vaxtı, ərazisi və s. ilə fərqlənir.

İnzibati-hüquqi rejim - vətəndaşların və hüquqi şəxslərin qanunvericilik qaydasında müəyyən edilmiş fəaliyyətləri, müəyyən şəraitdə (vəziyyətdə) subyektiv hüquqlarının həyata keçirilməsi qaydası olub, dövlətin müdafiəsi və suverenliyi, təhlükəsizlik maraqlarının və ictimai qaydanın qorunmasının təmin edilməsi məqsədi ilə xüsusi yaradılmış dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətidir.

İnzibati-hüquqi rejimlərin aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

1. Dövlət əhəmiyyətli rejimlər:

- ölkənin müdafiə rejimi;
- ölkənin səfərbərlik sisteminin təmin edilməsi rejimi;
- hərbi vəziyyət rejimi;
- dövlət sərhədinin mühafizəsi rejimi;

- fəvqəladə vəziyyət rejimi;
- gömrük rejimi;
- məxfiçilik rejimi.

2. Ərazi meyarlarına görə:

- ümumdövlət miqyası;
- inzibati ərazi vahidinin miqyası;
- ekoloji fəlakət zonası.

3. Tənzimləmə predmetinə görə:

- fəaliyyət növünün rejimi;
- ayrı-ayrı obyektlərin rejimi;
- müxtəlif sənədlərin rejimi.

4. Zamanda təsirinə görə:

- daimi;
- müvəqqəti (vəziyyətlə əlaqədar olaraq);
- ekstremal şərait ilə əlaqədar tətbiq edilən;

İnzibati-hüquqi rejimlərin yaradılması və həyata keçirilməsində aşağıda sadalananlar əhəmiyyət kəsb edir:

- normativ-hüquqi əsaslar;
- təşkilati tədbirlər;
- maddi-texniki tədbirlər.

Normativ-hüquqi əsaslar dedikdə, inzibati-hüquqi rejimlərin tətbiqinə dair qərar qəbul edilərkən icra hakimiyyəti orqanlarının istinad etdiyi müxtəlif qanun və qanunqüvvəli aktlar başa düşülür. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Fəvqəladə vəziyyət" haqqında qanuna əsaslanaraq fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə fərman verir. Yaradılan müvəqqəti idarəetmə orqanı öz növbəsində qanun və fərmanı rəhbər tutaraq komendant saatının vaxtı və qüvvədə olma müddətini müəyyən edir.

Təşkilati tədbirlər yeni strukturların yaradılmasını, obyektlərin fəaliyyəti barədə məlumatların toplanmasını, emalını, rejimin fəaliyyətini təmin edən subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyət proqramlarının hazırlanmasını və s. nəzərdə tutur.

Maddi-texniki tədbirlər müxtəlif iqtisadi və maddi-texniki

məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Məsələn: xilas və təmir işlərinin aparılması, zərərçəkənlərə yardımın göstərilməsi, xüsusi yardım və maliyyə fondlarının yaradılması, rejimin fəaliyyətini təmin edən qüvvə və vasitələrin hazırlanması və s.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında iki xüsusi inzibati-hüquqi rejim - hərbi və fəvqəladə vəziyyət rejimlərinin konstitusiyaya hüquqi modeli nəzərdə tutulmuşdur.

§ 2. Hərbi vəziyyət rejimi

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 111-ci maddəsinin və “Hərbi vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 fevral 2017-ci il tarixli Qanununun tələblərinə müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ölkə ərazisində hərbi vəziyyət elan edə bilər.

Qanunvericinin mövqeyinə görə hərbi vəziyyət dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və “Hərbi vəziyyət haqqında” qanuna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində müvəqqəti tətbiq edilən siyasi, iqtisadi, inzibati, hərbi və digər tədbirlər kompleksini nəzərdə tutan, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin konstitusion hüquq və azadlıqlarının, habelə mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına və onların üzərinə əlavə vəzifələr qoyulmasına yol verən xüsusi hüquqi rejim başa düşülür.

Adı çəkilən qanun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının digər qanunlarına və beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsinin əsaslarını, qaydasını və hüquqi nəticələrini müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-

ayrı yerlərində hərbi vəziyyətin tətbiq edilməsi üçün aşağıdakılar əsas ola bilər:

- ◆ Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktiki işğal edildikdə;

- ◆ xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə;

- ◆ Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda;

- ◆ Azərbaycan Respublikasının ərazisi blokada alındıqda, habelə belə blokada üçün real təhlükə olduqda.

Hərbi vəziyyət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə tətbiq edilir. Hərbi vəziyyətin elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı qəbul edildikdən sonra 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təsdiq üçün təqdim edilir. Hərbi vəziyyətin elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə daxil olduqdan sonra 48 saat müddətində növbəti və növbədənkənar sessiyalar dövrünün olub-olmamasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclası keçirilir, iclasda fərmanın təsdiqi məsələsinə növbədənkənar baxılır və deputatların 63 səs çoxluğu ilə müvafiq qərar qəbul edilir.

Hərbi vəziyyət dövründə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutula bilər:

- təxsislənmiş (bron edilmiş) dövlət maddi ehtiyatlarından istifadə olunması;

- ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin qorunması, hərbi və mühüm dövlət obyektlərinin, əhəlinin təhlükəsiz yaşayış şəraitini təmin edən obyektlərin, nəqliyyatın, telekommunikasiya şəbəkə, qurğu və obyektlərinin, poçt obyektlərinin, su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin, enerji təchizatı müəssisələrinin, baş enerji nəqlətmə sistemlərinin, insanlar və ətraf mühit üçün yüksək təhlükə mənbəyi olan xüsusi obyektlərin mühafizəsinin gücləndirilməsi;

- mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların xüsusi iş rejiminə keçirilməsi;
- stasionar və ya müvəqqəti yaşayış yerlərində məskunlaşdırılması şərtilə əhalinin, təsərrüfat və sosial təyinatlı obyektlərin, maddi və mədəni sərvətlərin təhlükəsiz rayonlara təxliyə olunması (köçürülməsi);
- hərbi vəziyyət rejimini pozmaqda şübhə edilən mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlara məxsus bina və otaqların, nəqliyyat vasitələrinin yoxlanılması;
- hərbi vəziyyətin elan edilməsinə səbəb olmuş halların aradan qaldırılmasına və müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə mane olan siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının, ictimai birliklərin, fondların və digər qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin dayandırılması;
- rabitədən istifadə üçün xüsusi qaydalara riayət olunması, telekommunikasiya şəbəkə, qurğu və obyektlərinin, poçt obyektlərinin fəaliyyətinin sabitliyinin təmin olunmasına nəzarətin gücləndirilməsi;
- təhsil müəssisələrinin iş rejiminin dəyişdirilməsi, yaxud fəaliyyətinin dayandırılması;
- karantinın tətbiq edilməsi, icbari sanitariya-gigiyena, epidemiya əleyhinə və baytarlıq tədbirlərinin keçirilməsi;
- hərbi vəziyyət dövründə məxfilik rejiminin gücləndirilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- silah, döyüş sursatı, xüsusi vasitələr, zəhərli və ya partlayıcı maddələrin satışının məhdudlaşdırılması və ya qadağan olunması, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları və ya tərkibində güclü təsirə malik olan maddələr olan dərman preparatlarının, spirtli içkilərin dövriyyəsi üzrə xüsusi rejimin yaradılması, fiziki şəxslərdən odlu və soyuq silahın, döyüş sursatının, zəhərləyici və ya partlayıcı maddələrin, hüquqi şəxslərdən isə həmçinin təlim hərbi texnikasının və radioaktiv maddələrin müvəqqəti götürülməsi;

▪ gündəlik tələbat mallarının, o cümlədən ərzaq və sənaye məhsullarının əldə olunmasında (satışında) xüsusi qaydaların tətbiq edilməsi;

▪ müvafiq şəxslərin internə edilməsi;

▪ yığıncaqlar, mitinqlər, küçə yürüşləri, nümayişlər və piketlərin, habelə digər kütləvi tədbirlərin keçirilməsinin qadağan edilməsi və ya məhdudlaşdırılması;

▪ hərbi vəziyyətin elan olunduğu əraziyə (ərazilərə) xüsusi giriş-çıxış rejiminin tətbiqi və təmin edilməsi;

▪ Azərbaycan Respublikasına gəlmənin və Azərbaycan Respublikasından getmənin xüsusi qaydalarının tətbiq edilməsi;

▪ yaşayış və ya olduğu yeri seçmək hüququnun məhdudlaşdırılması;

▪ nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin məhdudlaşdırılması;

▪ komendant saatı tətbiq edilməklə şəxslərin xüsusi icazə vəərəqləri və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədləri olmadan günün müəyyən edilmiş vaxtlarında küçələrdə və ya digər ictimai yerlərdə olmalarının qadağan edilməsi;

▪ şəxslərin xüsusi icazə vəərəqlərinin və şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərinin yoxlanılması, qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslarla onların şəxsi əşyalarına, mənzillərinə və nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi, şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin tutulub saxlanması;

▪ hərbi vəziyyət rejimini pozan və hərbi vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaşamayan şəxslərin həmin ərazinin hüdudlarından çıxarılması;

▪ kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat və materiallarının hərbi senzurdan keçirilməsi;

▪ hərbi vəziyyət tətbiq edildiyi ərazidə (ərazilərdə) kütləvi informasiya vasitələrinin xüsusi fəaliyyət rejiminin tətbiq edilməsi, qanuni əsaslar olduqda onların fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması və ya dayandırılması haqqında aidiyyəti orqanlara təqdimatlar verilməsi;

▪ cəbhəboyu zonada kütləvi informasiya vasitələrinin fəa-

liyyətinin tənzimləməsi;

- əməyin mühafizəsi normalarına və qaydalarına tam riayət olunmaqla əhəlinin təhlükəsiz yaşayış şəraitini təmin edən obyektlərin bərpası, yanğın, təbii fəlakətlərin və texnogen qəzalaların nəticələrinin aradan qaldırılmasına fiziki və hüquqi şəxslərin cəlb edilməsi;

- mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmaya-raq idarə, müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin tətıl və ya digər üsullarla dayandırılmasının qadağan edilməsi;

- müdafiə ehtiyaclarının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların güc və əmək ehtiyatlarının (resurslarının) səfərbər olunması, səfərbərlik planlarına (tapşırıqlarına) uyğun olaraq, onların istehsalat fəaliyyətinin növünün və ya iş rejiminin dəyişdirilməsi (o cümlədən işçilərin iş vaxtından artıq vaxtda işə cəlb olunması, əmək məzuniyyətindən istifadə edilməməsi və ya məzuniyyətin başqa vaxta keçirilməsi), bağlanmış müqavilələr əsasında hərbi və mühüm mülki məhsulların istehsalına yönəldilməsi;

- qanunla müəyyən edilmiş qaydada fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsində və mülkiyyətində olan daşınar və daşınmaz əmlakın əvəzi ödənilməklə, dövlət mülkiyyətində olan daşınar və daşınmaz əmlakın isə əvəzsiz olaraq müdafiə ehtiyacları üçün alınması və ya istifadə edilməsi.

Hərbi vəziyyət rejiminin təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin müəyyən edilməsi zamanı hərbi vəziyyət tətbiq ediləcək ərazidə mülki müdafiə və ərazi müdafiəsinin təşkili üzrə planlaşdırmanın nəticələri nəzərə alınır. Hərbi vəziyyət rejiminin təmin edilməsinə yönəldilmiş tədbirlər “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” 1954-cü il tarixli Haaqa Konvensiyasına və həmin Konvensiyaya dair İkinci Protokola uyğun olaraq həyata keçirilməlidir.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, hərbi vəziyyət rejiminin təmin olunması məqsədi ilə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının,

həmçinin mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatların hüquqlarının və qanuni mənafələrinin qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar qəbul olunmuş hüquqi aktlar hərbi vəziyyət dövrünün başa çatması ilə eyni vaxtda bu barədə xüsusi məlumat verilmədən qüvvəsini itirmiş hesab olunur.

Hərbi vəziyyət elan edildikdə, Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”a və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyaya uyğun olaraq, 3 gün müddətində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının baş katiblərini hərbi vəziyyət dövründə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırılması, bu məhdudyyətlərin həcmi və belə qərarın səbəbləri haqqında məlumatlandırır. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi hərbi vəziyyət dövrünün başa çatması barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının baş katiblərini məlumatlandırır.

§ 3. Fövqəladə vəziyyət və sosial xarakterli fövqəladə mühit rejimi

Fövqəladə vəziyyət rejimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 112-ci maddəsi və “Fövqəladə vəziyyət haqqında” 24 iyul 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulan inzibati-hüquqi rejimdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyi üçün Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ayrı-ayrı yerlərində müvəqqəti olaraq fövqəladə vəziyyət tətbiq edilə bilər.

Fövqəladə vəziyyət dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının, vətəndaşların ictimai birliklərinin, müəssisələrin,

idarələrin və təşkilatların fəaliyyətinin elə bir xüsusi hüquqi rejimidir ki, bu, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin hüquqlarının qanun ilə müəyyən edilən məhdudiyətlərinə, habelə onlara əlavə vəzifələr tapşırılmasına yol verir.

Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsinin məqsədi şəraiti tezliklə normallaşdırmaq, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunçuluğu və hüquq qaydasını bərpa etmək, təbii fəlakətlərin, ekoloji və başqa qəzaların nəticələrini aradan qaldırmaqdır.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi üçün aşağıdakılar əsas ola bilər:

a) təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar;

b) Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyam və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlər edildikdə, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişələr yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi, yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münaqişələr.

Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində fövqəladə vəziyyət Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi sessiyasının işlədiyi dövrdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında fərmanı imzalayan kimi Milli Məclisin təsdiqinə verir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin iclasında 24 saat müddətində bu məsələyə dair qərar qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclasında fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə normativ hüquqi aktın qəbul edildiyi andan 48 saat ərzində onun təsdiqi məsələsinə növbədən-kənar baxılır və müvafiq qərar qəbul edilir. Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi barədə normativ hüquqi aktın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı Milli Məclis deputatlarının 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi haqqında fərmanda aşağıdakılar göstərilir:

- a) fövqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinin səbəbləri;
- b) fövqəladə tədbirlərin siyahısı və hədləri, vətəndaşların hüquq və azadlıqları ilə bağlı müvəqqəti məhdudiyətlərin tam siyahısı;
- c) fövqəladə vəziyyət tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün cavabdeh olan dövlət orqanları və onların fövqəladə səlahiyyətlərinin dəqiq hədləri;
- ç) fövqəladə vəziyyətin qüvvədə olduğu ərazinin sərhədləri;
- d) fərmanın qüvvəyə minməsi vaxtı, habelə fövqəladə vəziyyətin tətbiq olunduğu müddət.

Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində tətbiq edilən fövqəladə vəziyyətin qüvvədə olma müddəti 60 gündən artıq ola bilməz. Qeyd edilən müddət bitdikdən sonra fövqəladə vəziyyətin qüvvədə olma müddəti bitmiş hesab olunur. Bu müddət ərzində fövqəladə vəziyyətin tətbiqində nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olunmazsa, onun qüvvədə olma müddəti fövqəladə vəziyyətin tətbiqi üçün nəzərdə tutulmuş tələblərə riayət olunmaqla 60 gündən çox olmayan müddətə artırıla bilər.

Azərbaycan Respublikası ərazisinin 25 faizindən çoxunda fövqəladə vəziyyət elan edildikdə, fövqəladə vəziyyət zamanı, həmçinin fövqəladə vəziyyətin ləğv edilməsindən sonra 3 ay müddətində referendum və ya seçkilər keçirilə bilməz. Fövqəladə vəziyyət ləğv edildikdən sonra 3 ay müddətində yerli rəy sorğusu təyin edilə və keçirilə bilməz. Fövqəladə vəziyyət elan olunduqdan əvvəl yerli rəy sorğusuna çıxarılmış məsələnin müzakirəsi dayandırılır və təyin edilmiş yerli rəy sorğusu başqa vaxta keçirilir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı yaradıla bilər. Bu orqan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin müəyyən etdiyi müddətdə və

təsdiq etdiyi Əsasnaməyə uyğun fəaliyyət göstərir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanına həmin ərazidə fəaliyyət göstərən icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətləri tam və ya qismən verilə bilər. Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təyin olunur. Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazinin komendantı həmin ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanının rəhbərinə tabe olur və vəzifəsinə görə onun birinci müavini olur.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz funksiyalarını lazımınca yerinə yetirə bilmədiyi halda, həmin ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanı yaradıla bilər. Belə olduqda fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanı öz fəaliyyətini dayandırır.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanının rəhbəri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təyin olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə fəaliyyət göstərəcək mərkəzi idarəetmə orqanı haqqında Əsasnaməni təsdiq edir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanının yaradılması ilə həmin ərazidə xüsusi idarəetməni tətbiq edərkən bu ərazidə fəaliyyət göstərən icra hakimiyyəti orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi dayandırılır, onların funksiyaları isə mərkəzi idarəetmə orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanı yaradılarkən fövqəladə vəziyyətin tətbiq olunduğu ərazinin komendantlığı mərkəzi idarəetmə orqanının struktur tərkibinin bir hissəsi olur. Göstərilən ərazinin komendantı vəzifəcə fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə mərkəzi idarəetmə orqanı rəhbərinin birinci müavini olur.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaradılan xüsusi idarəetmə orqanları öz səlahiyyətləri daxilində fəvqəladə vəziyyət rejiminin təmin olunması məsələlərinə dair icra olunması məcburi sayılan əmr və sərəncamlar vermək hüququna malikdir.

Fövqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaşayan və olan fiziki və hüquqi şəxslər və vəzifəli şəxslər həmin ərazidə yaradılan xüsusi idarəetmə orqanlarına hərtərəfli kömək göstərməli və fəvqəladə vəziyyətin tətbiqinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılması məsələlərinə dair verilən əmr və sərəncamları yerinə yetirməlidirlər.

Fövqəladə vəziyyət dövründə konkret şəraitdən asılı olaraq aşağıdakı tədbirlər müəyyən edilə bilər:

- icra hakimiyyəti orqanlarının, eləcə də yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin tam və ya qismən dayandırılması;

- vətəndaşların hərəkət sərbəstliyinə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin həmin əraziyə daxil olmalarına və orada yaşamalarına məhdudiyətlər qoyulması, gediş-gəlişi nizama salan xüsusi rejimin müəyyən edilməsi;

- ictimai asayişin, dövlət mühafizəsi altında olan obyektlərin, habelə əhalinin həyat fəaliyyətini və nəqliyyatın işini təmin edən obyektlərin mühafizəsinin gücləndirilməsi;

- ayrı-ayrı maliyyə-iqtisadi fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsinə, o cümlədən malların, xidmətlərin və maliyyə vəsaitlərinin yerdəyişməsinə məhdudiyətlər qoyulması;

- gündəlik tələbat mallarının və ərzağın əldə olunmasında, satışında və bölüşdürülməsində xüsusi rejimin müəyyən edilməsi;

- yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri və piketlər, eləcə də digər kütləvi tədbirlərin keçirilməsinə qadağan və ya məhdudiyət qoyulması;

- müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin tətil və ya başqa üsullarla dayandırılmasının qadağan edilməsi;

▪ nəqliyyat vasitələrinin hərəkətinin məhdudlaşdırılması və onların yoxlanılması;

▪ partlayıcı, radioaktiv, eləcə də təhlükəli kimyəvi və bioloji məhsulları istehsal və istifadə edən təşkilat və müəssisələrin fəaliyyətinin tam və ya qismən dayandırılması;

▪ fəvqəladə hallarla əlaqədar olaraq maddi və mədəni sərvətlərin məhv edilməsi, oğurlanması və ya korlanması təhlükəsi qarşısında təhlükəsiz rayonlara köçürülməsi;

▪ komendant saatının tətbiqi, yəni vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər və xüsusi icazə və rəqələri olmadan, onların günün müəyyən edilmiş vaxtında küçələrdə və ya digər ictimai yerlərdə olmalarının qadağan edilməsi;

▪ şərtləri və bu şərtlərin həyata keçirilməsi qaydası göstərilməklə ilkin senzuranın tətbiqi vasitəsilə mətbuatın və digər kütləvi informasiya vasitələrinin azadlığının məhdudlaşdırılması, səsucaldan texniki vasitələrin və surətçixarma aparatlarının müvəqqəti götürülməsi, jurnalistlərin akkreditə olunmasının xüsusi qaydasının müəyyən edilməsi;

▪ fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə səbəb olmuş şəraitin aradan qaldırılmasına maneçilik törədən siyasi partiyaların və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin dayandırılması;

▪ vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərin, onların şəxsi əşyalarının və mənzillərinin yoxlanılması;

▪ silah, döyüş sursatı, xüsusi vasitələr, zəhərli və ya partlayıcı maddələrin satışının məhdudlaşdırılması və ya qadağan olunması, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları və ya tərkibində güclü təsirə malik maddələr olan dərman preparatlarının, etil spirti, spirtli içkilər və tərkibində spirt olan məmulatların dövriyyəsi üzrə xüsusi rejimin yaradılması; müstəsna hallarda fiziki şəxslərdən odlu və soyuq silahın, döyüş sursatının, zəhərləyici və partlayıcı maddələrin, hüquqi şəxslərdən isə həmçinin təlim hərbi texnikasının və radioaktiv maddələrin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müvəqqəti götürülməsinə yol verilməsi;

▪ fəvqəladə vəziyyət rejimini pozan və fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edildiyi ərazidə yaşamayan şəxslərin onların öz hesabına, maddi imkanları olmadıqda isə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına (bu vəsaitin sonradan qaytarılması şərtilə) həmin ərazinin hüdudlarından çıxarılması;

▪ stasionar və ya müvəqqəti yaşayış yerləri ilə mütləq şəkildə təmin olunması şərtilə əhalinin yaşayış üçün təhlükəli olan rayonlardan müvəqqəti olaraq təhlükəsiz rayonlara köçürülməsi;

▪ dövlətin maddi ehtiyatlarının cəlb edilməsi, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün hüquqi şəxslərin resurslarının səfərbər olunması, onların iş rejiminin dəyişdirilməsi, göstərilən təşkilatların istehsalının fəvqəladə rejim şəraitinə uyğunlaşdırılması və fəvqəladə rejim şəraitində istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin münasib surətdə dəyişdirilməsi;

▪ rabitədən istifadə üçün qoyulmuş xüsusi qaydalara riayət olunması;

▪ fəvqəladə vəziyyət şəraitində vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların dövlət sirri ilə işləməyə buraxılması qaydasının dəyişdirilməsi və s.

Fəvqəladə vəziyyət tətbiq edildiyi halda Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakta və “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq 3 gün müddətində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibini və Avropa Şurasının Baş katibini vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması, bu məhdudlaşdırılmaların həcmi və belə qərarın qəbul olunmasının səbəbləri barədə məlumatlandırır. Qanunvericiliyin tələbinə görə Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi fəvqəladə vəziyyət müddətinin bitməsi barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının və Avropa Şurasının Baş katibinə məlumat verir.

İnzibati-hüquqi rejimin digər bir növü sosial xarakterli fəvqəladə mühitdir. Adı çəkilən mühit Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində əhalinin həyat fəaliyyəti şəraitinin pozulmasına, o cümlədən insanların ölmünə, əhalinin sağlamlığına, əmlaka və ya ətraf mühitə əhəmiyyətli dərəcədə zərərin vurulmasına səbəb olan və ya səbəb ola bilən fəvqəladə halların nəticəsində yaranan, lakin fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsinə əsas hesab edilməyən mühitdir.

Sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejimi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məhdudlaşdırılmadan belə fəvqəladə mühitin aradan qaldırılması ilə bağlı dövlət orqanları (qurumları) tərəfindən təxirəsalınmadan və qarşılıqlı əlaqəli şəkildə tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edən xüsusi hüquqi rejimdir.

Sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejimi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının normativ hüquqi aktı ilə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində tətbiq edilir. Sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejiminin tətbiq edilməsi barədə normativ hüquqi akt dərhal mediada elan olunmalı, o cümlədən 24 saat müddətində rəsmi dərc edilməlidir. Sosial xarakterli fəvqəladə mühit rejiminin tətbiq müddəti bu rejimin tətbiqinə əsas olmuş fəvqəladə halların aradan qaldırılması müddətindən artıq ola bilməz.

§ 4. Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin mühafizəsi rejimi

Dövlət sərhədinin mühafizəsi və müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Dövlət sərhədi Azərbaycan Respublikasının dövlət ərazisinin (quru və su ərazisinin, yerin təkinin, dəniz və hava fəzasının) hüduqlarını müəyyən edən xətt və bu xətt üzrə şaquli səthdən ibarətdir. Sərhəd dövlət suverenliyinin ərazi hüduqlarıdır.

Dövlət sərhədi anlayışına aşağıdakı amillər daxildir:

- faktiki;
- hüquqi;
- texniki.

Dövlət sərhədini faktiki cəhətdən dövlət ərazisinin hüduqlarını müəyyən edən xətt və bu xətt üzrə keçən şaquli səth təşkil edir.

Dövlət sərhədi hüquqi cəhətdən dövlət sərhədinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və beynəlxalq müqavilələrlə möhkəmləndirilməsini nəzərdə tutur.

Dövlət sərhədi texniki cəhətdən dövlət ərazisində müvafiq xəttin qeyd edilməsini, sərhədin texniki cəhətdən təminatını və onun mühafizəsini nəzərdə tutur.

Dövlət sərhədinin aşağıdakı iki funksiyası fərqləndirilir:

- ölkə təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- digər dövlətlərlə qarşılıqlı əlaqə zamanı ön xətt kimi çıxış edir və bu dövlətlərlə mehriban qonşuluq münasibətinin yaranmasına xidmət edir.

Dövlət sərhədinin mühafizəsi sanitar vəziyyətin, iqtisadi və siyasi maraqların mühafizəsinin əsas şərtidir.

Dövlət sərhədinin mühafizəsinin effektivliyi aşağıdakılardan asılıdır:

- 1) dövlət sərhədi rejimini möhkəmləndirən hüquq normalarından bacarıqla istifadə edilməsi;
- 2) dövlət sərhədinin mühafizəsinə lazımi miqdarda vəsaitlərin ayrılması;

3) öz aralarında və digər dövlət xidmətləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan xüsusi xidmətlərin yaradılması (sərhəd, karantin və s.).

Dövlət sərhədinin mühafizəsinə daxil olan siyasi, iqtisadi və sanitariya vəziyyətin mühafizəsinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- siyasi maraqların mühafizəsinin məqsədi vətəndaşların və nəqliyyat vasitələrinin qanunsuz olaraq dövlət sərhədini keçməsinə yol verməmək;

- iqtisadi maraqların mühafizəsinin məqsədi kimi qanunsuz olaraq dövlət sərhədindən predmetlərin və mənəvi yaradıcılıq məhsullarının keçirilməsinin qarşısının alınması və s.

Sərhədin mühafizəsi rejimi aşağıdakı elementlərdən təşkil olunur:

1) sərhəd rejimi;

2) sərhədboyu rejim;

3) dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejim.

Dövlət sərhəd rejimi - dövlət sərhədinin keçilməsi qaydasını, xarici təyyarələrin və başqa uçuş aparatlarının hava fəzasına girməsi və orada olması, xarici qeyri-hərbi gəmilərin və hərbi gəmilərin sulara üzməsi və olması, xarici qeyri-hərbi gəmilərin və hərbi gəmilərin daxili sulara və limanlara girməsi və orada olması, dövlət sərhədinin lazımı qaydada saxlanması, eləcə də dövlət sərhədində müxtəlif işlərin görülməsi qaydasını özündə ehtiva edir.

Sərhədboyu rejim sərhədboyu zonada və sərhədboyu zolaqda qoyulur. O, dövlət sərhədi haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və başqa şəxslərin gəlməsi, müvəqqəti yaşaması, bir yerdən başqa yerə getməsi, işlərin görülməsi, motorlu və motorsuz gəmilərin yalma körpülərində uçota alınması və saxlanması, Azərbaycan Respublikasının ərazi və daxili sularında onların üzməsi və hərəkət etməsi qaydalarını tənzimləyir. Ölkədə dövlət sərhədlərində sərhədboyu zona və sərhədboyu zolağı Nazirlər Kabineti

müəyyən edir.

Dövlət sərhədinin mühafizəsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi dövlət sərhədinin qanunsuz surətdə dəyişdirilməsinin qarşısının alınmasına, dövlət sərhədi rejiminə, sərhədboyu rejimə və dövlət sərhədindən buraxılış məntəqələrindəki rejimə əməl olunmasına, habelə dövlət sərhədində dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin digər həyati mənafeələrinin xarici və daxili təhlükələrdən qorunmasına yönələn siyasi, hüquqi, iqtisadi, hərbi əməliyyat, təşkilati, texniki, ekoloji, sanitariya və başqa tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə təmin edilir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 7-ci bəndi rəhbər tutularaq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 iyul 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Sərhəd Qoşunları İdarəsinin əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 dekabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidmətinin Əsasnaməsi, strukturu və hərbi qulluqçularının və işçilərinin ümumi say tərkibi təsdiq edilib.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti - Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Dövlət Sərhəd Xidməti öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 dekabr 2002-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edil-

miş “Dövlət Sərhəd Xidməti haqqında” Əsasnaməni və Dövlət Sərhəd Xidmətinin normativ hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

Dövlət Sərhəd Xidməti ona həvalə edilmiş vəzifələri bilavasitə və tabeliyindəki hərbi hissələr və digər orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət Sərhəd Xidmətinin strukturuna baş idarələr, idarələr, şöbələr və digər qurumlar daxildir. Adı çəkilən xidmətin mərkəzi aparatı, sərhəd dəstələri, hərbi dəniz və hərbi aviasiya hissələri, sərhəd nəzarəti dəstələri, hərbi hissələr, habelə digər struktur bölmələr Dövlət Sərhəd Xidmətinin vahid sistemini təşkil edir.

Dövlət Sərhəd Xidməti fəaliyyətini insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət, qanunçuluq, humanistlik və Silahlı Qüvvələr quruculuğunun təşkilat prinsipləri əsasında qurur.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin kadr tərkibi hərbi qulluqçulardan və əmək müqaviləsi ilə işləyən mülki heyətdən (işçilərdən) ibarətdir.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin əsas təyinatı Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsinin və toxunulmazlığının təmin edilməsidir.

Dövlət Sərhəd Xidməti öz təyinatına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada aşağıdakı əsas vəzifələri yerinə yetirir:

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədində real və potensial təhdidlərin dəf edilməsini, sərhədboyu zonada əhalinin, mülkiyyətin bu cür əməllərdən qorunmasını və qarşısının alınmasını təşkil edir;

- səlahiyyətləri daxilində sərhəd münaqişələrinin nizama salınması üçün tədbirlər görür, zəruri hallarda həmin münaqişələrin həlli məqsədilə aidiyyəti olan dövlət orqanlarına müraciət edir;

- şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədini qanunsuz keçməsinin qarşısının alınmasını təmin edir, səmərəli sərhəd nəzarətini həyata keçirmək məqsədilə şəxsiyyəti təsdiq edən və digər sənədlərin saxtalaşdı-

rılması və ya onlardan qanunsuz istifadə edilməsini qabaqlamaq üçün terrorçuların və terrorçu qrupların, habelə qeyri-leqal miqrantların yerdəyişməsinin qarşısının alınması üzrə tədbirlər görür;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin qanunsuz dəyişdirilməsi cəhdlərinin qarşısının alınmasını təmin edir, dövlət sərhədinin müəyyən olunması ilə əlaqədar işlərin (delimitasiya, demarkasiya və s.) yerinə yetirilməsində iştirak edir;

- qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada rəsmiləşdirilmiş sənədlər olduqda şəxslərin, nəqliyyat vasitələrinin, yüklərin və başqa əmlakın müəyyən olunmuş məntəqələrdə Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən buraxılmasını təmin edir;

- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və qurğuların, hərbi texnikanın, odlu silah və döyüş sursatının, nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadə oluna bilən materialların və avadanlıqların respublikaya gətirilməsi və ya aparılmasını, qadağan edilən digər əşyaların, habelə Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən kənar əmlakın Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçirilməsinin qarşısının alınmasını təmin edir;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi ilə əlaqədar səlahiyyətləri daxilində əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətini həyata keçirir;

- qanunvericiliklə səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə təhqiqat və ibtidai istintaq aparır, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı həyata keçirir və s.

Dövlət Sərhəd Xidməti öz fəaliyyətini və vəzifələrini həyata keçirmək üçün aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- dövlət sərhədinin mühafizəsinin və toxunulmazlığının təmin olunması sahəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirmək;

- dövlət sərhədindən keçən şəxslərin qeydiyyatının aparılmasını, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə ərazisinə buraxılmasını və ölkə hüdüdlərindən kənarlaşdırılmasını təmin etmək;

- xidməti vəzifələri icra edərkən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada plomblanmış vaqonların, avtomobillərin, konteynerlərin, gəmi anbarlarının, xaricə gedən və xaricdən gələn dəniz və hava gəmilərinin başqa yerlərin gömrük və digər aidiyyəti orqanları ilə birlikdə (Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində milli maraqlara təhdidlər haqqında əməliyyat məlumatları olduqda, gömrük və digər aidiyyəti orqanların iştirakını təmin etmək mümkün olmadığı hallarda isə milli təhlükəsizliyi və yaxud dövlət sərhədinin toxunulmazlığını təmin etmək məqsədilə müstəqil surətdə) açdırılmasını təmin etmək;

- hərbi qulluqçularına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada odlu silah və xüsusi vasitələr vermək;

- dövlət sərhədindən keçən ayrı-ayrı şəxslərə, nəqliyyat vasitələrinə, yüklərə və başqa əmlaka münasibətdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş həcmdə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- dövlət sərhədinin mühafizəsi ilə əlaqədar səlahiyyətləri daxilində kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirləri planlaşdırmaq, həyata keçirmək və bununla bağlı məsələləri həll etmək, səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə istintaq və digər prosesual hərəkətləri həyata keçirmək;

- əməliyyat-məlumat, əməliyyat-sorğu, axtarış məlumatlarının və digər informasiyaların, hesabatların məlumat banklarını yaratmaq, bu məlumatların təhlilini və onlardan istifadəni təşkil etmək, arayış-məlumat fəaliyyətini həyata keçirmək və s.

Dövlət Sərhəd Xidməti bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir və ona hesabat verir. Dövlət Sərhəd Xidmətinin strukturu və hərbi qulluqçularının və işçilərinin

ümumi say tərkibi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi Dövlət Sərhəd Xidmətinə rəhbərlik edir. Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilir.

Dövlət Sərhəd Xidmətində ali hərbi rütbəli vəzifələrə təyin və həmin vəzifələrdən azad etmə Dövlət Sərhəd Xidməti rəisinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir.

Dövlət Sərhəd Xidməti rəisinin səlahiyyətlərinə daxildir:

◆ Dövlət Sərhəd Xidmətinin işini təşkil edir, onun fəaliyyətinə rəhbərlik edir və vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə görə şəxsi məsuliyyət daşıyır;

◆ Müavinləri arasında vəzifə bölgüsü aparır, onların və Dövlət Sərhəd Xidmətinin digər vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini, məsuliyyət dərəcəsini müəyyən edir və qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir;

◆ Dövlət Sərhəd Xidmətinin aparatının, hərbi birləşmələrinin və digər qurumlarının fəaliyyətinə nəzarəti təşkil edir və işinin əlaqələndirilməsini təmin edir;

◆ Dövlət Sərhəd Xidmətinin aparatının struktur bölmələrinin və tabeliyində olan qurumların əsasnamələrini təsdiq edir, tabeliyində olan hüquqi şəxslərin nizamnamələrini isə təsdiq edilməsi üçün müəyyən olunmuş qaydada təqdim edir;

◆ Əmr, sərəncam və göstərişlər verir, tədris vəsaitlərini, təlimatları və digər normativ hüquqi aktları təsdiq edir, başqa dövlət orqanlarının rəhbərləri ilə birgə və ya onlarla razılaşdırılmış əmrlər, sərəncamlar, göstərişlər verir, onların icrasının təmin edilməsi üzrə tədbirlər görür;

◆ Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin dövlət orqanları və digər qurumları ilə münasibətlərdə Dövlət Sərhəd Xidmətini təmsil edir, danışıqlar aparır, verilmiş səlahiyyətlər daxilində müqavilə və digər sənədləri imzalayır və s.

Dövlət Sərhəd Xidmətində Hərbi şura yaradılır. Hərbi şura Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi, tutduqları vəzifəyə görə rəis müavinləri, digər rəhbər vəzifəli şəxslər daxil edilir. Hərbi şuranın tərkibi Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir.

Hərbi şuranın iclaslarında Dövlət Sərhəd Xidmətinin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, icra intizamının vəziyyəti, kadr məsələləri, normativ hüquqi aktların layihələri müzakirə edilir, vəzifəli şəxslərin hesabatları dinlənir, digər mühüm məsələlərə baxılır və müvafiq qərarlar çıxarılır. Hərbi şuranın iclaslarında Dövlət Sərhəd Xidmətinin rəisi sədrlik edir. Hərbi şuranın üzvləri müzakirə edilən məsələlərə dair qərarlar qəbul edərkən səsvermədə bərabər hüquqlara malikdirlər. Hərbi şuranın qərarları onun üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir, Dövlət Sərhəd Xidməti rəisinin əmrləri ilə elan olunur və həyata keçirilir. Hərbi şuranın sədri və Hərbi şura üzvləri arasında fikir ayrılığı olduqda Hərbi şuranın sədri öz əsaslandırılmış qərarını həyata keçirir və bu haqda Azərbaycan Respublikası Prezidentinə məlumat verir.

§ 5. Sərhəd mühafizə orqanları - Dövlət Sərhəd Xidmətinin struktur vahidi kimi

Azərbaycan Respublikasının sərhəd mühafizə orqanları sərhəd qoşunlarından, çevik hərəkət qüvvələrindən, sahil mühafizəsindən, sərhəd nəzarətindən və digər qurumlardan ibarət olmaqla, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsini və toxunulmazlığını təmin edir.

Sərhəd mühafizə orqanları haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, “Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, bu Qanundan, Azərbaycan Respublika-

sının digər qanunvericilik aktlarından və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Sərhəd mühafizə orqanları öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarını, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi nizamnamələrini əsas tutur. Bu zaman Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi nizamnamələrinin qarnizon xidməti üzrə müddəaları və sərhəd mühafizə orqanlarının təyinatı ilə əlaqədar olmayan digər müddəaları tətbiq edilmir (hərbi peşə təhsili məktəblərindən başqa).

Sərhəd mühafizə orqanlarının fəaliyyəti qanunçuluq, aşkarlıq, insan hüquqları və azadlıqlarına riayət edilməsi, dövlət orqanları, ictimai birliklər, əmək kollektivləri və əhali ilə qarşılıqlı əlaqə, Silahlı Qüvvələr quruculuğunun təşkilat prinsipləri əsasında həyata keçirilir.

Sərhəd mühafizə orqanları qanunvericiliyə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri həyata keçirirlər:

- Dövlət sərhədini qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada mühafizə edir;

- Dövlət sərhədini qanunsuz olaraq dəyişdirmək üçün göstərilən hər cür cəhdlərin qarşısını alır;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinə real və potensial təhdidləri dəf edir, sərhədboyu zonada əhalini, mülkiyyəti bu cür əməllərdən qoruyur, onların qarşısını alır;

- şəxslərin və nəqliyyat vasitələrinin qanunsuz üsullarla Dövlət sərhədini keçməsinin qarşısını alır və buna yol vermir;

- qanunla müəyyən olunmuş qaydada şəxslərin, nəqliyyat vasitələrinin, yüklərin və digər əmlakın dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən buraxılmasını həyata keçirir;

- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və qurğuların, hərbi texnikanın, odlu silah və döyüş sursatının, nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasını

da istifadə oluna bilən materialların və avadanlıqların, eləcə də digər əşyaların Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən kənardan Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçirilməsinin qarşısının alınmasını təmin edir;

- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və qurğuların, hərbi texnikanın, odlu silah və döyüş sursatının, nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadə oluna bilən materialların və avadanlıqların, mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış digər əşyaların Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görür;

- əz səlahiyyəti həddində qanunla müəyyən edilmiş Dövlət sərhəd rejiminə, sərhədboyu rejimə (o cümlədən sərhəd sularında) və Dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindəki rejimə əməl olunmasını təmin edir;

- Azərbaycan Respublikasının Dövlət sərhədinin mühafizəsi ilə əlaqədar səlahiyyətləri daxilində əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətini həyata keçirir, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda cinayət işləri üzrə təhqiqat aparır, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı həyata keçirir;

- Azərbaycan Respublikasının ərazi və daxili sərhədboyu sularında üzərkən və ya olarkən hərbi və qeyri-hərbi gəmilərin müəyyən edilmiş rejimə əməl etməsi üzərində nəzarəti həyata keçirir;

- xidmət rayonlarında Azərbaycan Respublikasının xüsusi vəkil edilmiş dövlət orqanlarına təbii ehtiyatların qorunması, ov qaydalarına əməl edilməsi üzərində nəzarət və təbii mühiti cirkülənməkdən mühafizə işində lazımi kömək göstərir.

Sərhəd mühafizə orqanları hərbi hava və hərbi dəniz qüv-

vələri tərəfindən Dövlət sərhədinin mühafizəsi ilə əlaqədar vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək göstərmək, həmçinin Dövlət sərhədinin mühafizə olunmasında dövlət orqanları, müəssisələri, idarələri və təşkilatları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək və onların fəaliyyətini əlaqələndirmək işində iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin edən digər qüvvələr tərəfindən Dövlət sərhədinin mühafizəsi, Dövlət sərhədində şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyət kəsb edən mühüm mənafeələrinin xarici və daxili təhlükələrdən qorunması ilə əlaqədar vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək göstərmək.

Dövlət sərhədinə, sərhəd çaylarına, göllərinə, digər sututarlara, dəniz sahilinə və ya Dövlət sərhədinin buraxılış məntəqəsinə bitişik rayonlarda və şəhərlərdə fəvqəladə vəziyyətin hüquqi rejimi tətbiq edildikdə sərhəd mühafizə orqanlarına müstəsna olaraq Dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində qanunla müəyyən edilmiş qaydada digər vəzifələr həvalə edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi sahəsində sərhəd mühafizə orqanlarının silahlı döyüş vasitələrinin tətbiqi ilə əlaqədar vəzifələri onların xüsusi hazırlığına, silah və hərbi texnika ilə təminatına, təşkilat-ştat strukturuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinası əsasında Azərbaycan Respublikasının Ali baş komandanı tərəfindən müəyyən edilir.

Sərhəd mühafizə orqanlarının onların təyinatı ilə əlaqədar olmayan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsinə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilir və onlardan hər hansı başqa məqsədlə istifadə olunması qadağandır. Zəruri hallarda sərhəd mühafizə orqanları Azərbaycan Respublikası Ali baş komandanının əmri ilə Azərbaycan Respublikasının müdafiəsi işinə cəlb oluna bilər.

Dövlət sərhədinin mühafizəsini həyata keçirərkən sərhəd mühafizə orqanları aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- xidməti vəzifələri icra edərkən sərhədyanı rayonların ərazisində maneəsiz hərəkət etmək, həmin ərazidə sənədləri, nəqliyyat vasitələrini, onlarda daşınan yükləri və digər əmlakı yoxlamaq;

- əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar xidməti vəzifələri icra edərkən vaqonların, avtomobillərin, konteynerlərin, gəmi anbarlarının, xaricə gedən və xaricdən gələn dəniz və hava gəmilərinin başqa yerlərinin gömrük orqanları ilə birlikdə (Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində milli maraqlara təhdidlər haqqında əməliyyat məlumatları olduqda, gömrük orqanlarının iştirakını təmin etmək mümkün olmadığı hallarda milli təhlükəsizliyi və yaxud dövlət sərhədinin toxunulmazlığını təmin etmək məqsədi ilə - müstəqil surətdə) açıdırılmasını təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin mühafizəsi ilə əlaqədar səlahiyyətləri daxilində əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat tədbirləri planlaşdırmaq, həyata keçirmək və bununla bağlı məsələləri həll etmək;

- Dövlət sərhədindən keçən şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gəlmək və ya Azərbaycan Respublikasından getmək hüququna dair sənədlərini yoxlamaq, həmin sənədlərdə müvafiq qeydlər etmək və zərurət olduqda bunları müvəqqəti saxlamaq;

- Azərbaycan Respublikasına gəlmək və ya Azərbaycan Respublikasından getmək hüququna dair etibarlı sənədləri olmayan şəxsləri onlar Dövlət sərhədindən keçmək hüququna dair sənədləri lazımınca rəsmiləşdirənədək və ya Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xaricdə olduqları dövrdə öz sənədlərini itirməsi halları araşdırılanadək və onların şəxsiyyəti müəyyən edilənədək Dövlət sərhədindən buraxmamaq;

- “Sərhəd mühafizə orqanları haqqında” qanunla müəyyən edilmiş hallarda baxış keçirilərkən aşkar edilmiş hüquqpozma predmetlərini qanunla müəyyən edilmiş qaydada götürmək;

- Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və ya Azərbaycan Respublikasından aparılması qadağan edilmiş materialları, əşyaları və sənədləri, habelə qaçaq malı Dövlət sərhədindən keçirməyə cəhd göstərmiş şəxslərin Azərbaycan Respublikasına və ya Azərbaycan Respublikasından buraxılması məsələsini yol verilmiş hüquq pozuntusu hallarını və xarakterini nəzərə almaqla həll etmək;

- zəruri hallarda sərhədçi dəstələri ilə nəqliyyat vasitələrini müşayiət etmək;

- xaricə gedən nəqliyyat vasitələrinin Dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində dayanma (dayanacaq) yerlərini və müddətini gömrük idarələri (postları), əlaqədar müəssisələr, idarələr və təşkilatlar ilə birlikdə müəyyən etmək;

- Azərbaycan Respublikasının ərazi və daxili sərhədboyu sularında üzərkən və olarkən, habelə Azərbaycan Respublikasının limanlarında dayanacaq vaxtı hüquq pozuntusuna yol vermiş xarici gəmilərin heyət üzvlərinin və gəmilərdə olan digər şəxslərin sahilə çıxmasına və sahilə olmasına yol verməmək;

- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq və dövlətlərarası müqavilələrinə müvafiq surətdə aparılan tikintilərdə, ümumdövlət və müdafiə əhəmiyyətli tikintilərdə görülən işlər, təbii fəlakətlər, xüsusilə təhlükəli yoluxucu xəstəliklər ilə əlaqədar tədbirlər istisna edilməklə, sərhədboyu zolaqda müxtəlif işlərin görülməsini şəraitin tələb etdiyi hallarda məhdudlaşdırmaq;

- Azərbaycan Respublikası ərazisinə basqınların dəf edilməsi, Dövlət sərhədində müxtəlif fitnələrin qarşısının alınması, Dövlət sərhədini pozanların axtarılması və tutulması zamanı, habelə şəraitin tələb etdiyi digər zəruri hallarda mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, idarə və təşkilatların elektrik, rabitə və nəqliyyat vasitələrindən (xarici dövlətlərin diplomatik və digər nümayəndəliklərinə, beynəlxalq təşkilatlara məxsus vasitələrdən başqa), o cümlədən ictimai birliklərə və vətəndaşlara məxsus nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmək;

- vətəndaşlardan və vəzifəli şəxslərdən ictimai qaydalara

əməl olunmasını tələb etmək; onların vəzifələrinin icrasına mane olan hüquq pozuntularının və digər hərəkətlərin qarşısını almaq;

- sərhədyanı rayonların ərazisində dövlət sərhədini pozanların axtarılması və tutulması, respublika ərazisində isə onların təqib olunması ilə əlaqədar tədbirlər görərkən mülkiyyət formasından asılı olmayaraq (diplomatik toxunulmazlığa malik olanlardan başqa) müəssisə, idarə və təşkilatların yerləşdiyi əraziyə və binaya qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada daxil olmaq;

- sərhədyanı rayonların ərazisində dövlət sərhədini pozanların axtarılması və tutulması ilə əlaqədar tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə küçələrdə və yaşayış məntəqəsindən kənardakı yollarda nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkətini müvəqqəti dayandırmaq və ya məhdudlaşdırmaq;

- xidməti vəzifələrin icrası üçün zəruri məlumatı mülkiyyət formasından asılı olmayaraq (diplomatik toxunulmazlığa malik olanlardan başqa) müəssisə, idarə və təşkilatlardan əvəzsiz almaq (bu cür məlumatın əldə olunmasının qanunla müəyyən edilmiş digər qaydaları mövcud olan hallardan başqa) və s.

Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsinin həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə aşağıdakı əsas bölmələr müəyyən edilmişdir:

- sərhəd zastavası;
- sərhəd nəzarəti bölməsi;
- sərhəd gəmisi (kateri);
- radiotexniki post;
- sahil nəzarəti bölməsi;
- sərhəd hava gəmisi;
- əməliyyat-axtarış orqanının bölməsi;
- sərhəd mühafizə orqanlarının sahə müvəkkili.

Sərhəd zastavası sərhəd dəstəsinin bölməsi olub ərazinin müəyyən sahəsində Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsini həyata keçirir. Sərhəd zastavası ona təhkim edilmiş sahədə, öz

səlahiyyətinə daxil olmayan məsələlərdən başqa, sərhəd mühafizə orqanlarını və Dövlət sərhədində Azərbaycan Respublikasının mənafeyini təmsil edir. Sərhəd zastavasının rəisi sərhəd zastavasına təhkim edilmiş sahədə sərhəd mühafizə orqanlarının ali vəzifəli şəxsidir. Sərhəd zastavasına sıra nömrəsi verilir.

Sərhəd nəzarəti hərbi hissəsinin və ya sərhəd dəstəsinin sərhəd nəzarəti bölməsi dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsində (məntəqələrində) dövlət sərhədindən keçmə qaydalarına və dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsindəki (məntəqələrindəki) rejimə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Sərhəd nəzarəti bölməsi ona təhkim edilmiş Dövlət sərhədindən buraxılış məntəqəsində xüsusi nəzarəti həyata keçirən orqanlarla (orqanların nümayəndələri ilə) onların səlahiyyətinə qarışmadan qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Sərhəd nəzarəti bölməsinə həqiqi ad verilir.

Sərhəd mühafizə orqanlarının tərkibinə daxil olan sərhəd gəmisi (kateri) Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsinə xidmət edir, müəyyən edilmiş bayraq, vımpel, bort fərqlənmə nişanı daşıyır, sərhəd mühafizə orqanlarında hərbi xidmətdə olan şəxsin komandanlığı altındadır və hərbi intizama tabe olan heyətə malikdir. Sərhəd gəmisi, ona məxsus olan uçan aparatlar və üzən vasitələr beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq olaraq immunitetə malikdirlər. Sərhəd gəmisinin (katerinin) komandiri, şəxsi heyəti xarici dövlətlər, hərbi və qeyri-hərbi gəmilər, habelə onların nümayəndələri ilə qarşılıqlı münasibətlərdə olarkən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrini, beynəlxalq hüququn prinsip və normalarını əsas tuturlar. Komandirlərin vəzifəyə görə birinciliyini, zabitlərin, miçmanların hüquqi və sosial vəziyyətini, maddi-texniki təminat normalarını müəyyən etmək üçün sərhəd xidmətinin gəmiləri (katerləri) taktiki-texniki elementlərindən və həll edəcəyi vəzifələrdən asılı olaraq sərhəd gəmiləri (katerləri) siniflərə və dərəcələrə

bölünür.

Radiotexniki post sərhəd mühafizə orqanlarının bölməsi olub ona təhkim edilmiş nəzarət zonasında radiotexniki və digər vasitələrlə Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsini həyata keçirir. Radiotexniki post öz nəzarət zonasında sərhəd mühafizə orqanlarını və Dövlət sərhədində Azərbaycan Respublikasının mənafeyini təmsil edir. Radiotexniki posta sıra nömrəsi verilir.

Sahil mühafizəsinin sahil nəzarəti bölməsi sərhəd sularında sərhədboyu rejimə (üzmə vasitələrinin qeydiyyatına alınması, onların yanalma körpülərindən dəniz və digər sututarların sularına çıxma və qayıtma qaydalarına) əməl olunmasına nəzarəti həyata keçirir. Sahil nəzarəti bölməsinə sıra nömrəsi verilir. Sahil nəzarəti bölməsinin tərkibində texniki-müşahidə məntəqəsi yaradılır.

Sərhəd hava gəmisi (sərhəd mühafizə orqanlarının aviasiya hissəsinin tərkibinə daxil olan təyyarə, vertolyot və digər uçan aparat) Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsinə xidmət edir. Sərhəd hava gəmisi Azərbaycan Respublikasının hava məkanından istifadə etmək üstünlüyünə, habelə Dövlət sərhədində vəziyyət gərginləşdikdə əvvəlcədən uçuş üçün sifariş vermədən birinci növbədə, uçuş hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış orqanının bölməsi “Sərhəd mühafizə orqanları haqqında” qanunun 5-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyət həddində ona təhkim edilmiş sahədə Dövlət sərhədinin bilavasitə mühafizəsini həyata keçirir. Əməliyyat-axtarış orqanı bölməsinin rəhbəri ona verilmiş səlahiyyət həddində Dövlət sərhədinin mühafizəsi sahəsində bölməyə həvalə edilmiş vəzifələrin tam və vaxtında yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Sərhəd mühafizə orqanlarının sahə müvəkkili və onun köməkçisi sərhəd mühafizə orqanlarının hərbi qulluqçuları sırasından təyin edilir və yerli idarəetmə orqanlarına təqdim olunur. Sərhəd mühafizə orqanlarının sahə müvəkkili vətəndaş-

ların köməyi ilə sərhəd rejiminə əməl olunmasına nəzarət edilməsi, aidiyyətinə daxil olan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat aparılması, Dövlət sərhədinin mühafizəsi üzrə digər vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar dövlət orqanları, ictimai təşkilatlar, müəssisə və idarələr ilə qarşılıqlı əlaqələrin həyata keçirilməsi üçün təyin edilir.

Sərhəd mühafizə orqanlarının sahə müvəkkilinə müəyyən ərazi sahəsi və bu sahədə yerləşən yaşayış məntəqələri təhkim edilir. Sərhəd mühafizə orqanlarının sahə müvəkkili öz vəzifələrini daxili işlər orqanları (orqanların əməkdaşları) ilə qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirir.

§ 6. Məxfiçilik rejimi

Hüquqi rejim növlərindən biri olan məxfiçilik rejimi - hüquqi aktlarla tənzimlənən, icra hakimiyyəti orqanları sisteminin tələblərinə cavab verən, müvafiq orqanlar tərəfindən onların qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər zamanı dövlət və xidməti sirlərdən ibarət olan məlumatların mühafizəsini və konspirasiya qaydalarını təmin edən fəaliyyət növüdür.

Məxfiçilik rejiminin hüquqi əsasları sırasına Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Dövlət sirri haqqında”, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında”, “Milli təhlükəsizlik haqqında”, “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” qanunlar, cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyi, müvafiq nazirlik, xidmət, idarə və təşkilatların idarəetmə aktları daxildir.

İcra hakimiyyəti orqanları sistemində dövlət və xidməti sirlərin mühafizəsini, onların konspirasiya qaydalarını təmin etmək məqsədi ilə məxfiçilik rejimi ilə əlaqədar müvafiq normativ aktlar qəbul edilir. Bu normativ aktlar vasitəsi ilə məxfiçilik rejiminin təşkili və ona riayət olunması təmin edilir, dövlət qul-

luqçularının siyasi və xidməti sayıqlığının artırılması məqsədilə tədbirlər hazırlanıb həyata keçirilir.

İcra hakimiyyəti orqanları məxfi məlumatların mühafizəsini təmin etmək məqsədilə texniki tədbirlər işləyib hazırlayır və həyata keçirir, vəzifəli şəxsə və vətəndaşa məxfi işləri düzgün yerinə yetirmə qaydalarının öyrədilməsini təmin edir.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarında, müəssisə, idarə və təşkilatlarda məxfiçilik rejiminin təmin olunması üçün funksiyaların həyata keçirilməsi, bu sahədə sayıqlığın təmin olunması, dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsinin təşkili üzrə məsuliyyət onların rəhbərlərinin üzərinə qoyulur.

İcra hakimiyyəti orqanlarında məxfiçilik rejiminin təmin olunması aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:

- məxfi iş və sənədlərlə işləməyə buraxılacaq şəxslərin seçilməsi, öyrənilməsi və işə qəbul edilməsi, bu zaman müəyyən edilmiş qaydalara riayət olunması, belə iş və sənədlərlə işləməyə buraxılacaq şəxslərin dairəsinin məhdudlaşdırılması, öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirmək üçün onlara lazım olan məlumatların verilməsi;

- vəzifəli şəxs və ya vətəndaşlar arasında məxfiçilik rejiminin tələbləri ilə bağlı işlərin aparılması, onlara məxfi işlərin aparılma qaydalarının öyrədilməsi, siyasi sayıqlığının artırılması və etibar edilmiş məlumatların saxlanılmasına görə cavabdehliyin izah olunması və s.

Məxfiçilik rejiminin hüquqi əsaslarından olan “Dövlət sirri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə məlumatların dövlət sirlinə aid edilməsi, mühafizəsi və istifadə edilməsi, onların məxfiliyinin açılması ilə əlaqədar hüquqi və fiziki şəxslər arasında yaranan münasibətləri tənzimləyir.

Adı çəkilən Qanunun məzmunundan aydın olur ki, dövlət sirri dedikdə, dövlətin hərbi, xarici, siyasi, iqtisadi, elmi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı olub, dövlət tərəfindən mühafizə olunan və yayılması Azərbay-

can Respublikasının təhlükəsizliyinə ziyan vura bilən məlumatlar başa düşülür.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət sirrinə aşağıdakı məlumatlar aid edilir:

- ◆ hərbi sahədə məlumatlar;
- ◆ iqtisadi sahədə məlumatlar;
- ◆ xarici-siyasi sahədə məlumatlar;
- ◆ kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlar.

Məlumatlar qanunçuluq, əsaslılıq prinsiplərinə uyğun və vaxtında məxfiləşdirilir. Dövlət sirri təşkil edən məlumatların məxfilik dərəcəsi bu məlumatların yayılmasının Azərbaycan Respublikası təhlükəsizliyinə vura biləcəyi zərərin ağırlığı dərəcəsinə uyğun gəlməlidir. Dövlət sirri təşkil edən məlumatların üç məxfilik dərəcəsi və bunlara müvafiq olaraq məlumat daşıyıcılarının üç məxfilik qrifi müəyyənləşdirilir: “xüsusi əhəmiyyətli”, “tam məxfi” və “məxfi”.

Dövlət hakimiyyəti orqanlarının, müəssisə, idarə və təşkilatların idarəetmə, istehsal, elmi və başqa fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş (hazırlanmış) məlumatların məxfiləşdirilməsi üçün əsas onların həmin orqan, müəssisə, idarə və ya təşkilatlarda qüvvədə olan məxfiləşdirilməli məlumatlar siyahısına müvafiq gəlməsidir. Bu məlumatlar məxfiləşdirilərkən onların daşıyıcılarına da müvafiq məxfilik qrifi verilir.

Dövlət sirrinə aid edilən məlumatlar barəsində sərəncam vermək səlahiyyətinə malik olan dövlət hakimiyyəti orqanları dövlət sirrinə aid edilən məlumatlar siyahısına uyğun olaraq məxfiləşdirilməli məlumatların geniş siyahılarını tərtib edir və bu siyahılara daxil edilmiş məlumatların məxfilik dərəcələrini müəyyənləşdirir.

Silah və hərbi texnika nümunələrinin hazırlanmasına və modernləşdirilməsinə dair məqsədli proqramlar, elmi tədqiqat və təcrübi-konstruktor işləri çərçivəsində işlərin sifarişçilərinin qərarı ilə məxfiləşdirilməli məlumatların ayrıca siyahıları tərtib

edilə bilər. Bu siyahıları müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri təsdiq edirlər. Siyahıların məxfiləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğu onların məzmunu ilə müəyyənləşdirilir.

XI fəsil

İdarəetmənin (icra hakimiyyəti orqanlarının) hüquqi aktları

§ 1. İdarəetmə aktlarının anlayışı, əhəmiyyəti və əsas xüsusiyyətləri

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində qeyd olunur ki, akt latıncadan tərcümədə şahidlərin iştirakı ilə yazılmış rəsmi sənəd, hərəkət, dövlət əhəmiyyətli qərar, fərman mənasını verir.

Dünya açıq ensiklopediyasında qeyd olunur ki, idarəetmə aktları hüquq normalarını yaradan, dəyişən və xitam edən, həmçinin hüquqi nəticələr yaradan hüquqi sənəddir. İdarəetmə aktları hüquqi məzmununa görə dövlət-hakimiyyəti subyektlərinin, onların struktur bölmələri və şəxsi heyətinin idarəetmə fəaliyyətinin formalarından biri olub qanunların həyata keçirilməsinə xidmət edir.

İnzibati hüquqda akt anlayışına icraedici-sərəncamverici fəaliyyətin hüquqi forması kimi, idarəetmə orqanlarının hakimiyyət xarakterli göstərişlərinin həyata keçirilməsi, habelə onların hərəkətlərinin möhkəmləndirilməsi vasitəsi və həmin orqan qarşısında qoyulan məsələlərin həlli variantı kimi baxılır.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” 21 dekabr 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, normativ hüquqi akt – tənzimləməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, qanunla və ya fərmanla dövlət orqanının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə həmin dövlət orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəddir.

Normativ hüquqi aktın anlayışının müqayisədə öyrənilməsi məqsədilə keçmiş qanunvericilikdəki anlayışa diqqət yetiril-

məsi məqsədəuyğundur. Qüvvədən düşən “Normativ hüquqi aktlar haqqında” qanuna əsasən, normativ hüquqi akt dedikdə, səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəd başa düşülürdü.

Normativ hüquqi aktların növlərindən biri də idarəetmənin hüquqi aktıdır. İdarəetmə aktı dedikdə, dövlət-idarəetmə fəaliyyətinin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi məqsədilə inzibati hüquq normalarının yaranmasına, dəyişməsinə və xitam olunmasına yönəlmiş icra hakimiyyətinin səlahiyyətli subyektinin qanuna əsaslanan, birtərəfli, hüquqi hakimiyyət iradəsini bildirən rəsmi yazılı sənəd başa düşülür.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, idarəetmənin aktı kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi normativ hüquqi aktlar xüsusi əhəmiyyətə malikdir. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 18-ci maddəsi “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ hüquqi aktları” adlanır. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ hüquqi aktları fərman formasında qəbul edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinə aid edilmiş və normativ tənzimləmə predmeti olan məsələlər üzrə qəbul edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə təsdiq edilir.

“Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun məzmunundan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ hüquqi aktı qəbul olunduqda bu aktın istinad etdiyi Azərbaycan Respubli-

kası Konstitusiyasının maddəsi göstərilməli və aktın həmin maddənin icrası məqsədi ilə qəbul olunduğu qeyd edilməlidir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, 26 sentyabr 2016-cı il tarixdə ümumxalq səsverməsində (referendumda) konstitusiyaya edilən dəyişiklik nəticəsində icra hakimiyyəti sisteminə yeni daxil edilmiş vitse-prezidentlər tərəfindən qəbul olunmalı sənədlər (idarəetmə aktları) haqqında müddəa nəzərdə tutulmayıb. Zənnimizcə, vitse-prezidentlər tərəfindən qəbul olunacaq idarəetmə aktları haqqında aidiyyəti normativ-hüquqi tənzimləmə gələcəkdə müəyyən olunacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktları da idarəetmənin hüquqi aktları sırasına daxildir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 120-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları əsasında və onların icrası məqsədi ilə səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qərarlar formasında normativ hüquqi aktlar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və norma nəzərdə tutan digər aktlar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları ilə təsdiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti habelə mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həll edilə bilməyən məsələlər üzrə normativ hüquqi aktlar qəbul edir.

Normativ hüquqi akt Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunduqda bu normativ hüquqi aktın istinad etdiyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının maddəsi və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı göstərilməli və həmin aktın icrası məqsədi ilə qəbul olunduğu qeyd edilməlidir.

Nəzərə alınması vacibdir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən sərəncamlar normativ hüquqi akt deyildir.

İdarəetmə aktlarının böyük bir qismi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilir. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə nəzərdə tutulmuş hallar və hədlərdə, yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə qəbul edilir.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları qərarlar formasında qəbul edilir. Həmin normativ hüquqi aktlara təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar aiddir. Hüquq tətbiqetmə təcrübəsi baxımından qeyd edilməsi vacibdir ki, 01 yanvar 2011-ci il tarixinədək mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilən təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr, qaydalar və s. həmin orqanın rəhbərinin əmri ilə təsdiq edilirdi.

Normativ hüquqi akt mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul olunduqda bu normativ hüquqi aktın istinad etdiyi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı göstərməli və həmin aktın icrası məqsədi ilə qəbul olunduğu qeyd edilməlidir.

İnzibati hüquq nəzəriyyəsində ən geniş yayılmış fikirlərdən biri də budur ki, idarəetmə aktları məzmun baxımından idarəetmə prosesində qəbul olunan qərardır. Həmin aktlarda idarəetmə subyektlərinin fəaliyyət məqsədi, vəzifəsi, funksiya və iş metodları öz əksini tapır. Məsələn: DİN-in 16 may 2012-ci il tarixli Q6-001-12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə və onların təhlükəsiz hərəkətinin təmin edilməsinə Dövlət Yol Polisinin nəzarəti qaydaları barədə” Təlimatda dövlət texniki baxışın keçirilməsi məqsədləri, DYP-nin aidiyyəti vəzifələri, dövlət texniki baxışın təşkili üzrə tədbirlər və s. öz əksini tapıb.

Dövlət idarəetmə funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesində yaranan müxtəlif xarakterli idarəetmə məsələləri idarəetmə aktları ilə həll edilir. İdarəetmənin hüquqi aktları icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinin əsas

hüquqi (inzibati-hüquqi) formasıdır.

Dövlət idarəetmə aktlarının hüquqi əhəmiyyəti aşağıdakılarda ifadə olunur:

- hüquq normalarının müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi;

- müxtəlif subyektlərin üzərinə konkret vəzifələrin qoyulması;

- hakimiyyət subyektlərinə müəyyən hüquqların verilməsi.

İdarəetmə aktları hüquqi faktlar kimi, idarəetmə sahəsində hüquq münasibətlərinin yaranmasının, dəyişməsinin və xitam olunmasının əsası kimi çıxış edir. Məsələn: vətəndaşın polisə əməkdaş kimi qəbul edilməsi müvafiq xidməti münasibətləri yaradan hüquqi fakt kimi çıxış edir.

İdarəetmənin bir aktı digər idarəetmə aktının qəbul edilməsinə əsas ola bilər (məsələn: yuxarı səviyyəli orqanın aktı əsasında aşağı səviyyəli orqan öz aktını qəbul edir). İdarəetmə aktları məhkəmə üçün sübut kimi və ya məhkəmədə işin başlanması üçün əsas kimi çıxış edə bilər (məsələn: vətəndaşa odlu silah almaq üçün DİO tərəfindən icazənin verilməsi; əməkdaşın işdən xaric edilməsi haqqında əmr və s.).

İdarəetmə aktlarının xüsusiyyətlərinə aiddir:

- idarəetmə qərarının hüquqi variantını ifadə edir. Onlar icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi məqsədi ilə icra hakimiyyəti orqanının (vəzifəli şəxsin) fəaliyyəti prosesində qəbul edilir və müxtəlif məsələləri həll edir;

- icra hakimiyyətinin aidiyyəti subyektləri tərəfindən səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul edilir;

- idarəetmənin subyektı olan icra hakimiyyəti orqanının hüquqi hakimiyyət iradəsinin birtərəfli ifadəsidir;

- imperativ xarakterə malikdir. O ünvanlandığı subyekt üçün icrası məcburi olan hüquqi hakimiyyət göstərişini əks etdirir;

- dövlət idarəetmə sahəsində lazımi davranış qaydalarını müəyyən edir;

▪ inzibati hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və ləğv olunması üçün hüquqi əsaslar yarada bilər, yaxud bu cür hüquq münasibətlərini bilavasitə yaradan, dəyişən və ləğv edən hüquqi fakt kimi çıxış edə bilər;

▪ qanunqüvvəlidir. Onlar icra hakimiyyətinin səlahiyyətli subyektləri tərəfindən qanunların icrası məqsədi ilə qəbul edilir;

▪ iyerarxiyaya malikdir. Bu iyerarxiya nəticəsində icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) aktlarının yuxarı icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarına uyğun olması nəzərdə tutulur;

▪ icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) fəaliyyəti prosesində daim istifadə edilən xidməti-hüquqi sənədlərin növlərindən biridir. Bu sənədlər (arayışlar, vəsiqələr, protokollar, təftiş və yoxlama aktları və s.) hüquqi əhəmiyyət kəsb edən müəyyən halları əks etdirir və ya faktları təsdiq edir. Adları çəkilənlər idarəetmənin hüquqi aktları sayılmır.

▪ adətən, yazılı hüquqi sənəd kimi dərc edilir, lakin şifahi də ifadə oluna bilər. (Məsələn: hərbi əməliyyatlar aparılarkən əmrlərin çoxu şifahi formada verilir);

▪ müəyyən edilmiş qaydada qəbul edilir;

▪ qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada mübahisələndirilə bilər;

▪ icra olunmazsa təqsirkar tərəfin məsuliyyəti yaranır (intizam və ya inzibati məsuliyyət).

Göründüyü kimi, idarəetmə aktları icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) fəaliyyəti prosesində daim istifadə edilən xidməti-hüquqi sənədlərdən biridir. Qeyd edilməlidir ki, icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) xidməti vəzifələrinin icrası məqsədilə öz fəaliyyətlərində müxtəlif hüquqi aktlardan və sənədlərdən istifadə edirlər.

İdarəetmə aktları qanunqüvvəli xarakter daşdığı üçün qanundan fərqlənir. Bu aktlar qanun əsasında və onu icra etmə məqsədi ilə qəbul edilir.

Normativ hüquqi aktlar sistemində referendumla qəbul olunan aktlar istisna olunmaqla, qanunlar ali hüquqi qüvvəyə malikdir. İdarəetmə aktı ilə qanunu dəyişmək və ya ləğv etmək qeyri-mümkündür. Əgər idarəetmə aktı qanuna ziddirsə, yalnız qanun tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin normativ hüquqi aktları ilə müqayisədə idarəetmə aktları aşağı hüquqi qüvvəlidir. Bu mövqə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsində qanunvericilik sistemində daxil olan normativ aktların iyerarxiyası ilə müəyyən edilmiş və “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununda təsbit olunub.

Yerli icra hakimiyyəti başçısının idarəetmə aktları (qərar və sərəncamlar) onlara tabe olan orqanların və vəzifəli şəxslərin qəbul etdiyi idarəetmə aktları ilə müqayisədə üstündür. Qeyd edilməlidir ki, yerli icra hakimiyyəti başçısının qəbul etdiyi idarəetmə aktları normativ hüquqi akt sayılmır.

İdarəetmə orqanlarının qəbul etdikləri aktlar hüquqi xüsusiyyətləri, qəbul edilmə əsasları və qaydaları baxımından məhkəmə hökmlərindən, qətnamələrindən, qərarlarından və qərar-dadlarından fərqlənir. Məhkəmə aktı ədalət mühakiməsini hüquqi formada ifadə edir. O, vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni maraqlarını pozmuş şəxslərə qarşı hüquq normalarının tətbiqi aktıdır. Bu baxımdan məhkəmə aktı məhkəmə tərəfindən hüquqpozma və ya hüquqi mübahisə barədə olan işlərin baxılması və həll edilməsi ilə bağlı tətbiq edilən aktdır. İdarəetmə aktlarının əksəriyyəti isə idarəetmə sahələrinə rəhbərlik etmək məqsədi ilə idarəetmə subyektləri tərəfindən hüquqi hərəkətlərin edilməsi ilə əlaqədar olaraq qəbul edilir.

Prokuror nəzarəti aktlarından (protest, qərar, təqdimat) idarəetmə aktları hüquqi xüsusiyyətlərinə, qəbul edilmə əsaslarına və qaydalarına görə fərqlənir. Adları çəkilənlər prokurorun qanunçuluğun pozulmasına dair hüquqi reaksiya formasıdır. Hə-

min aktlarda hüquq normaları və idarəetmə aktlarına xas olan idarəetmə xarakterli göstərişlər əks edilmir.

İdarəetmə aktları mülki-hüquqi aktlardan (əqdlər) öz hüquqi təbiətlərinə və qəbul edilmə əsaslarına görə fərqlənir. Mülki hüquqi aktlara tərəflərin qarşılıqlı formada iradələrinin ifadəsi xasdır. Mülki-hüquqi akt tərəflərin (müqavilə iştirakçılarının) qarşılıqlı razılaşmasının nəticəsidir. İdarəetmə aktı bundan fərqli olaraq maraqlı tərəflərin razılığı olmadan da qəbul edilə bilər.

Dövlət idarəetmə aktları hüquqi əhəmiyyət kəsb edən sənədlərdən və xidməti sənədlərdən də fərqlənir. Hüquqi əhəmiyyət kəsb edən sənədlər (pasport, xidməti vəsiqə, diplom və s.) özü-özlüyündə konkret hüquq münasibətlərini müəyyən etmir, dəyişmir və ləğv etmir. Müəyyən olunmuş formada tərtib olunmuş bu sənədlər yalnız müəyyən faktları təsdiq edirlər.

Xidməti sənədlər (arayışlar, məlumat və rəqəsi, iclasların stenoqramları və s.) hüquqi əhəmiyyət daşımır, lakin onlar informasiya mənbələri hesab olunur. İdarəetmə aktları xidməti sənədlər, habelə hüquqi əhəmiyyət kəsb edən sənədlər əsasında qəbul edilə bilər (məsələn: işçi tərəfindən xidməti tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi haqqında raporta əsasən, orqanın rəhbəri mükafatlandırma haqqında əmr verə bilər).

İdarəetmə aktları qeyri-hökumət təşkilatlarının (ictimai birliklər və fondların) aktlarından da fərqlənir. Belə ki, onlar qeyri-hökumət təşkilatlarının adından qəbul edilir və yalnız onların üzvləri üçün məcburidir. Həmin aktların həyata keçirilməsi qeyri-hökumət təşkilatlarına məxsus vasitə və metodlar ilə təmin edilir. Qeyri-hökumət təşkilatlarının aktları dövlət hakimiyyət xarakterinə malik olmur.

§ 2. İdarəetmə aktlarının növləri və onların effektivlik şərtləri

Dövlətin ali məqsədlərinə nail olunması və gündəlik vəzifələrin icrası prosesində icra hakimiyyətinin məqsəd, vəzifə və funksiyaları müxtəlif məzmunlu idarəetmə aktlarının köməyi ilə həyata keçirilir. Göstərilənlər idarəetmə aktlarının müxtəlif meyarlar əsasında təsnifatının aparılmasına imkan verir.

İdarəetmə aktları hüquqi xüsusiyyətləri, ifadə olunma forması, qüvvədə olma müddəti, aktı qəbul edən orqanlar, qüvvədə olan ərazi və onları qəbul edən orqanların səlahiyyətlərinin xarakteri baxımından müxtəlif növlərə bölünür.

1. Hüquqi xüsusiyyətləri baxımından idarəetmənin hüquqi aktları aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- a) normativ;
- b) fərdi (inzibati);
- c) ümumi əhəmiyyətli.

İcra hakimiyyətinin normativ aktları ilə bütün hallarda dəfələrlə tətbiq edilmək üçün fərdi xarakterli qaydalar müəyyən edilir. Onlar eyni tipli ictimai münasibətləri tənzimləyən inzibati hüquq normalarından ibarətdir. Məsələn: “DİN haqqında Əsasnamə”, odlu ov silahının əldə edilməsi qaydaları və s.

Normativ hüquqi aktlar qeyri-müəyyən müddətdə qüvvədə olur. Onlar ləğv edilməyə və ya onları dəyişən yeni aktların qəbul edilməsinə qədər tətbiq edilir. Nəzəri və təcrübi baxımdan bu növ aktlar qanunlardan fərqli olaraq “Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi” kimi adlandırılır. Nəticə etibarilə, demək olar ki, idarəetmənin normativ hüquqi aktı hüququn əsas mənbələrindən biridir.

İdarəetmənin fərdi aktları icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən qəbul edilən və ən geniş istifadə edilən hüquqi aktların növüdür. İcra hakimiyyətinin fərdi aktlarının məzmununda hüquq normaları ümumi qaydalar müəyyən etmir. Onlar icra hakimiyyətinin səlahiyyətlərinə daxil olan konkret məsələlər üzrə qərarları müəyyən edir. Adətən bu aktlarda

daim müəyyən şəxslərə aid olan konkret hüquqi göstərişlər olur (məsələn: vəzifəyə təyin etmə haqqında əmr və s.). Daha dəqiq desək, adları çəkilənlər hüquq normalarının konkret şəxslərə və hallara tətbiq edilməsi aktlarıdır. Onlar hüquqi faktlar kimi çıxış edir, konkret inzibati hüquq münasibətlərini yaradır, dəyişdirir və ya ləğv edir.

İdarəetmənin fərdi aktlarında icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti öz əksini tapır. Bu aktların köməyi ilə idarəetmə aparatının heyəti yaradılır, işdə olan çatışmazlıqların operativ surətdə aradan qaldırılması təmin edilir, dövlət intizamını pozanlara qarşı təsir tədbirləri tətbiq edilir.

Ümumi əhəmiyyətli idarəetmə aktları normativ və fərdi aktlara xas olan əlamətlərə malikdir. Həmin aktların məzmununda ümumi davranış qaydaları olur və konkret icraçılara deyil, qeyri-məhdud şəxslər dairəsinə ünvanlanmaqla bir dəfə tətbiq edilməsi üçün nəzərdə tutulur (məsələn: istirahət gününün bir tarixdən digər tarixə keçirilməsi haqqında Nazirlər Kabinetinin qərarı).

Hüquqi ədəbiyyatda ümumi əhəmiyyətli idarəetmə aktları qarışıq (mürəkkəb) tipli aktlar da adlandırılır, lakin bu onların mahiyyətinin dəyişməsi kimi başa düşülməməlidir.

2. İdarəetmə aktları ifadə olunma forması baxımından yazılı, şifahi və konklyudent olur.

İdarəetmə prosesində yazılı aktlarla yanaşı, şifahi aktlardan da istifadə olunur (əmrələr, sərəncamlar). Onlardan müxtəlif idarəetmə məsələlərinin operativ surətdə həlli prosesində istifadə edilir. Yazılı aktlar kimi şifahi aktlar da hüquqi nəticələr yaradır. Onların icrası dövlətin məcburetə qüvvəsi ilə təmin edilir. Şifahi aktın yerinə yetirilməməsi və ya lazımı dərəcədə yerinə yetirilməməsi hüquqi məsuliyyət yarada bilər.

İdarəetmə subyektinin iradəsi ayrı-ayrı jestlər, işarələr, siq-nallar və digər konklyudent hərəkətlər vasitəsilə ifadə oluna bilər. Bunlara yol-patrul xidməti əməkdaşı tərəfindən nəqliyyatın və sərnişinlərin hərəkətini nizamlayan jestlər, dəmiryolu, su

və hava nəqliyyatında istifadə edilən siqnallar və s. aiddir.

Konklyudent aktlar inzibati hüquq və digər hüquq münasibətlərinin yaranmasına, dəyişməsinə və ləğv olunmasına səbəb olur. Yol-patrul xidməti əməkdaşlarının nəqliyyatın hərəkətini qadağan edən jesti, daxili işlər orqanının səlahiyyətli işçisinin göstərişidir. Bu səbəbdən sürücü nəqliyyat vasitəsinin hərəkətinə icazə verən növbəti işarəyə qədər dayanmalı, əks halda ona qarşı müxtəlif məcburetmə tədbirləri tətbiq edilə bilər.

3. Qüvvədə olma müddətinə görə idarəetmə aktları təsir müddəti müəyyən edilməmiş (müddətsiz), müddətli və müvəqqəti olur. İdarəetmə aktının özündə qüvvədə olma müddəti göstərilməyibsə, o, müddətsiz sayılır və ləğv edilənə qədər qüvvədə olacaqdır.

Əgər idarəetmə aktında onun qüvvədə olma müddəti göstərilibsə, onda müddət başa çatdıqdan sonra akt öz qüvvəsini itirir. Bir qayda olaraq, müvəqqəti aktlar müəyyən bir müddət ərzində və ya qısa müddətdə qüvvədə olur. Bu aktların adında onların müvəqqəti olması göstərilir.

4. İdarəetmə aktlarını qəbul edən orqanlar baxımından fərmanlar, qərarlar, əmrlər, sərəncamlar, göstərişlər və təlimatlar fərqləndirilir:

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 113-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərman və sərəncam qəbul edir. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, digər məsələlər üzrə isə sərəncamlar qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən aşağıdakı məsələlər üzrə fərmanlar qəbul edilir:

▪ Cəmiyyətin müxtəlif sahələri üzrə tənzimləmə məsələləri barədə (məsələn: “Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 avqust 1994-cü il tarixli 181 nömrəli Fərmanı);

▪ Qanunların tətbiq edilməsi barədə (məsələn: “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il tarixli 205 nömrəli Fərmanı);

▪ İcra hakimiyyəti orqanlarının əsasnaməsi və strukturunun təsdiq edilməsi barədə (məsələn: “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsi və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli 518 nömrəli Fərmanı);

▪ Qaydaların və (və ya) siyahıların təsdiq edilməsi barədə (məsələn: “Dövlət qulluğu vəzifəsinin tutulması məqsədilə müsaibə keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 iyun 2017-ci il tarixli 1480 nömrəli Fərmanı; “İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli 1256 nömrəli Fərmanı).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən icra funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesində sərəncamlar verilir. Onlara aiddir:

- Müvafiq qanunlara dəyişikliklər edilməsi barədə qanunların tətbiqi barədə (məsələn: “İcra haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının 15 dekabr 2017-ci il tarixli Qanununun tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 fevral 2018-ci il tarixli 3640 nömrəli Sərəncamı);

- Dövlət proqramlarının təsdiq edilməsi barədə (məsələn: “2018-2025-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 fevral 2018-ci il tarixli 3672 nömrəli Sərəncamı);

- Sosial müdafiə məsələləri barədə (məsələn: “Əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasına dair əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 fevral

2018-ci il tarixli 3671 nömrəli Sərəncamı);

- Maaşlar və digər ödənişlər barədə (məsələn: Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin xüsusi rütbəsi olan əməkdaşlarının və dövlət qulluqçusu olmayan mülki işçilərinin aylıq vəzifə (tarif) maaşlarının artırılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2018-ci il 3761 nömrəli Sərəncamı);

- Vəzifə təyinatları barədə (məsələn: “X.Ə.Xələfovun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi tapşırıqlar üzrə nümayəndəsi təyin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 24 iyul 2023-cü il tarixli 3987 nömrəli Sərəncamı);

- Ali hərbi və xüsusi rütbələrin verilməsi barədə (məsələn: “Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin hərbi qulluqçularına “general-mayor” ali hərbi rütbəsinin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 aprel 2016-cı il tarixli 1970 nömrəli Sərəncamı).

Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetləri tərəfindən qərar və sərəncamlar qəbul edilir. Qərarlar sərəncamlardan fərqli olaraq hüquqi təbiətinə görə qanunvericilik aktı sayılır.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları qərarlar formasında qəbul edilir. Qərarlar həm rəhbər tərəfindən, həm də orqanın kollegiyası tərəfindən qəbul edilir. Yerli icra hakimiyyəti başçılarının qərarları, sərəncamları və göstərişləri arasındakı fərqi onların qəbul edildiyi məsələlərin əhəmiyyəti və mürəkkəbliyi, o cümlədən qəbul etmə qaydası ilə əlaqədardır.

Əmrlər bir qayda olaraq orqan rəhbəri tərəfindən qəbul edilir (nazir, dövlət komitəsinin sədri, dövlət xidmətinin rəisi və s.).

Əmr - idarəetmə orqanı rəhbərinin tabeçiliyində olan subyektlərə ünvanlanmış, icrası məcburi olan qanunqüvvəli göstərişdir. Əmr fərdi xarakterli olur.

Təlimat idarəetmə orqanı rəhbərinin qərarı və ya orqanın kollegiyasının qərarı əsasında qəbul edilir. Təlimat qanunun və ya yuxarı səviyyəli orqanın aktının yerinə yetirilməsi qaydasını müəyyən edir. Bu baxımdan əmrlərdən fərqli olaraq, təlimat ictimai münasibətin tənzimlənməsi məqsədilə detallaşdırılma aparılan normativ hüquqi aktdır. Onun məzmununda müəyyən işlərin yerinə yetirilməsi və ayrı-ayrı hərəkətlərin edilməsi qaydaları təsbit olunur.

5. Qüvvədə olma ərazisinə görə idarəetmə aktları Azərbaycan Respublikasının ərazisində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində və inzibati-ərazi vahidlərinin ərazisində qüvvədə olan aktlara bölünür. Birinci növ idarəetmə aktları Azərbaycan Respublikası Prezidenti və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilir və onlar Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində qüvvədə olur. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qəbul edilən aktlar Muxtar Respublika ərazisində qüvvədə olur. İnzibati-ərazi vahidləri çərçivəsində qüvvədə olan idarəetmə aktları yerli icra orqanları tərəfindən qəbul edilir.

6. Aktları qəbul edən orqanların səlahiyyətlərinin xarakterinə görə ümumi, sahələrarası və sahəvi idarəetmə aktları fərqləndirilir. Ümumidarəetmə aktları ümumi səlahiyyətli idarəetmə orqanları tərəfindən qəbul edilir (məsələn: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti) və onlar sahəvi və sahələrarası aktlara nisbətən daha yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir.

Sahələrarası idarəetmə aktları dövlət idarəetməsində sahələrarası idarəetməni həyata keçirən subyektlər tərəfindən qəbul edilir (məsələn: Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi və s.). Həmin subyektlər cəmiyyətdə sahələrarası məsələlər üzrə dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirirlər.

Sahəvi idarəetmə aktları dövlət idarəetməsinin müəyyən sahələrində idarəetməni nizama salırlar. Belə aktlar nazirliklər, idarə və orqanların rəhbərləri tərəfindən qəbul edilir.

İcra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin əsas göstəricisi onun effektivliyidir. İcra hakimiyyəti və onun aktları insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə, cəmiyyətin və dövlətin məqsədlərinə xidmət etməkdən ibarətdir.

İdarəetmədə qərarların effektivliyi mahiyyətcə, onların keyfiyyətindən və icrasının təşkilindən, ictimai münasibətlərin sabitliyindən, kadrların ixtisas dərəcəsinə və s. asılıdır. Aktların keyfiyyəti onları qəbul edənlər tərəfindən aktlara qoyulan tələblərə riayət olunmasını şərtləndirir.

İdarəetmə aktlarının effektivlik şərtləri dedikdə, məqsədə uyğunluq, qanunilik və mədənilik kimi elementlərin məcmusu başa düşülür.

Birinci şərt – aktın məqsədə uyğunluğu, aktın şəxsi və aparat baxımından deyil, ictimai maraqlar baxımından faydalı olmasını nəzərdə tutur. Aktın əsasında rəhbərin şəxsi və ya sair marağı deyil, sosial sifariş dayanmalıdır. Aktın məqsədə uyğun olması üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmalı, real şəraitə uyğun olmalı, vaxtında qəbul edilməlidir. Aktıda idarə olunanların şüur səviyyəsi, onların mədəniyyəti və maraqları, problemlərin həlli imkanları və başqa tənzimləmə mexanizmlərinin mövcud olması nəzərə alınır. Məsələlərin kompleks şəkildə həllini təmin etməkdən ötrü əvvəllər qəbul olunmuş aktların tələblərinin də nəzərə alınması vacibdir.

İcra hakimiyyətinin subyektləri idarəetmə aktlarını qəbul edərkən çox vaxt hərəkətlərin və ola biləcək nəticələrin bütün mümkün variantlarını hesablamaq, lazım olan bütün məlumatları vaxtında almaq və onları araşdırmaq imkanına malik olmur. Bəzən qərarlar məlumat çatışmazlığı şəraitində qəbul olunur. Bu baxımdan vəzifəli şəxslərin peşəkarlığı və təcrübəsi, onların ustalığı böyük rola malikdir.

İnzibati hüquqi tənzimləmə idarəetmə aktlarının məqsədə uyğunluğunu, onların yararlığını və əsaslılığını təmin etmək məqsədini güdür. Özü-özlüyündə hüquq belə nəticələrin yaranmasını təmin etmir, o, yalnız bunun üçün şərait yarada bilər.

Buna görə də hüquq normaları əsasında idarəetmə aktlarının qəbul edilməsi prosedurası (layihələrin mütləq müzakirəsi, layihənin razılaşdırılması, qəbul edilməsi, aktın qüvvədə olma müddətinin müəyyən edilməsi, səsvermə qaydasına riayət edilməsi) onların əsaslılığının artmasına köməklik edir. Aktın məqsədəuyğun olmaması onun effektivliyini heçə endirir. Bundan başqa, belə qərarın icrası cəmiyyətə böyük ziyan vurur və iri maddi xərclərə də səbəb ola bilər. Məsələn: 1985-1989-cu illərdə SSRİ rəhbərliyi tərəfindən sərxoşluğa qarşı mübarizə üzrə aparılan düşünülməyən tədbirlər nəticəsində respublikamızda böyük üzüm sahələri məhv edilmişdir.

İdarəetmə aktlarının effektivliyinin növbəti şərti, onların qanuniliyidir. Aşağıdakı şərtlər çərçivəsində qanuniliyə riayət etmək olar:

- müəlliflərində müvafiq səlahiyyətlərin olması;
- qanunun məqsədinə uyğun olması;
- qanunla müəyyən edilmiş müddətdə qəbul edilməsi;
- aktların dərc olunmasının prosessual qaydalarına riayət

olunması.

Səlahiyyətləri müəyyən edən normalar işlərin aidiyyətliyini və hakimiyyət subyektlərinin səlahiyyətlərini müəyyən edir. Səlahiyyətlər daimi və ya müvəqqəti ola bilər (yuxarı rəhbərin müvəqqəti əvəz edilməsi, fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi, səlahiyyətlərin verilməsi və s.).

Səlahiyyətlərin müəyyən edilməsi şərti orqan və vəzifəli şəxslər arasında işlərin baxılması və həllini, qanunvericiliyə müvafiq olaraq həyata keçirilməsini təmin edir. Aktın qanuniliyini qiymətləndirərkən birinci növbədə, qərarın müəllifinin səlahiyyətli olması müəyyən edilir.

Mahiyyəti üzrə qanuna müvafiq olması aktın bütövlükdə və onun ayrı-ayrı hissələrinin qüvvədə olan qanunların tələbləri çərçivəsindən kənara çıxmadığı deməkdir. O, nəinki qanuna, hətta yuxarı icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarına zidd olmamalıdır.

İcra hakimiyyətinin subyekt hüquqi aktları qəbul edərkən

yuxarı icra hakimiyyəti orqanının göstərişlərini və ictimai rifahı rəhbər tutmalıdır. Əgər aktın müəllifi öz səlahiyyətlərini həyata keçirərkən başqa məqsəd güdürsə, bu, qəbul edilmiş aktı qüsurlu edir. Məsələn: kənd təsərrüfatı məhsullarının rayondan çıxarılmasına maneçilik törətmək məqsədilə karantinın tətbiq edilməsi.

Qeyd olunanlara əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, nazirliklərin, komitələrin və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları Konstitusiyaya, qanunlara, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olmalıdır.

Bəzən idarəetmə aktlarının qəbul edilmə müddətləri (vaxtı) müəyyən edilir. Məsələn: bəzi istisnalar olmaqla inzibati tənbeh etmə haqqında qərar inzibati xəta törədildiyi gündən ən gec dörd ay keçənədək verilə bilər. Bu müddətdən sonra qəbul edilmiş aktın icrası qeyri-qanunidir (AR İXM, m. 38.1).

Aktın qanuniliyi onun qəbul edilməsində zəruri prosessual qaydaların da yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Onların sırasına mütəxəssis rəylərinin (məsələn: məcburi müalicəyə göndərilən zaman tibbi rəy) alınması, müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əsasın (ərizə, şikayət, protest, təqdimat) olması aktın dərc olunması və ya aktın vətəndaşlar və təşkilatların nəzərinə çatdırılması kimi tələblərə riayət edilməsi daxildir.

İdarəetmənin hüquqi aktlarının effektivliyinin 3-cü şərti aktın tərtibatının mədəniliyidir. Bu hər şeydən əvvəl aktın “dilin” mədəniyyətinə və məna məzmununa qoyulan tələblərdir. O, aid olduğu şəxslər üçün aydın, dəqiq, anlaşılan və yığcam olmalıdır. Onun qrammatik tərtibatı səhvsiz və qüsursuz olmalıdır. İstənilən səhv onun mənasını dəyişdirə bilər.

Aktın mədəniliyi onun forması ilə də bağlıdır. Buraya aidiyyəti nömrənin verilməsi, mətnin qəbul edilmə tarixi, harada və kim tərəfindən qəbul olunması, imzalar və s. məlumatlar daxildir. Bir qayda olaraq aktın mətni çap edilir. Yazılı aktlar -

xidməti sənədlərin xüsusi növü olub, bir sıra hallarda xüsusi blanklarda yazılmalı, möhürlə (imza ilə) təsdiqlənməlidir.

Mədənilik lazımı formada rəsmiləşdirilmiş aktların vaxtında icraçılara və marağı olan subyektlərin nəzərinə çatdırılmasını və s. kargüzarlıq hərəkətlərinin düzgün aparılmasını nəzərdə tutur. Qeyd olunmalıdır ki, hüquqi aktların effektivlik şərtləri icra hakimiyyətinin istənilən aktlarına aid edilir.

İdarəetmə aktlarının qəbul edilmə prosesi inzibati prosesin bir hissəsi olmaqla, aktların qəbul edilməsi üzrə ayrı-ayrı hərəkətləri özündə cəmləşdirir. Bu fəaliyyət müxtəlif hüquq normaları və “təşkilati adətlərlə” nizama salınır. İdarəetmə aktlarının qəbulunun aşağıdakı mərhələləri mövcuddur:

- aktın qəbulu haqqında təşəbbüsün qaldırılması;
- layihənin hazırlanması;
- layihənin müzakirəsi;
- aktın qəbul edilməsi və dərc olunması;
- aktın aidiyyəti olan subyektlərin nəzərinə çatdırılması;
- aktın qüvvəyə minməsi.

Prosesin birinci mərhələsində aktın qəbul olunması barədə təşəbbüs qaldırılır və ya bu barədə məsələ qoyulur. Həmin mərhələdə yaranmış faktiki vəziyyətin təhlili zamanı həlli tələb olunan problemin faktiki vəziyyəti və yaranmış problemin həllinin mümkün variantları müəyyənləşdirilir.

Aktın qəbul edilməsi üçün faktiki (obyektiv tələbat) və hüquqi əsaslar olmalıdır. Təcrübi baxımdan idarəetmə aktları qanunların və ya yuxarı səviyyəli orqanların aktlarının detallaşdırılması məqsədilə qəbul edilir. Aktın qəbulu və ləğv edilməsinə əsas icra hakimiyyəti subyektlərinin təşəbbüsü, yuxarı səviyyəli orqanın tapşırığı, prokurorun protesti, deputatın, təşkilatın müraciəti, vətəndaşın ərizəsi, şikayəti, qəzetdə olan məqalə və s. ola bilər.

Prosesin ikinci mərhələsində aktın layihəsi hazırlanır. Bu mərhələdə layihəni hazırlayan orqanda əməkdaşlar, mütəxəssislər və alimlərdən ibarət komissiya yaradılır. Layihənin hazır-

lanmasına elmi müəssisələrin, marağı olan dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri cəlb oluna bilər.

Normativ hüquqi aktların layihəsini hazırlayan orqan bu layihənin işlənilib hazırlanması zərurətini əsaslandırmaqla yanaşı, bu aktların qəbul edilməsinin məqsədi, əsas müddəaları və qüvvədə olan qanunvericilik sistemində onların yeri, tətbiqindən gözlənilən sosial-iqtisadi və başqa nəticələrin geniş xarakteristikasını əks etdirən konsepsiya da hazırlayır və layihəyə əlavə edir.

Hər hansı normativ hüquqi aktın layihəsi ilə birlikdə bu layihənin qəbul edilməsi ilə qüvvədə olan qanunvericilikdə dəyişikliyi nəzərdə tutan aktın layihəsi də baxılmaq üçün təqdim edilir. Normativ hüquqi aktın layihəsi ilə birlikdə aşağıdakılar da təqdim edilməlidir:

- layihənin hazırlanmasında iştirak etmiş və layihə barədə razılığı alınmış şəxslərin mülahizələri barədə əsaslandırılan rəyləri;

- həyata keçirilməsi əlavə maddi və başqa məsrəflər tələb edən layihə təqdim edilərkən onun maliyyə-iqtisadi əsasları;

- normativ hüquqi akt layihəsinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün ekspertiza keçirildiyi təqdirdə aidiyyəti rəy.

Layihə hazırlanarkən onu tərtib edən orqan və təşkilatların hüquq bölmələrinin əməkdaşlarının da iştirakı vacibdir. Qeyd edilən mərhələdə Azərbaycan Respublikası, Naxçıvan Muxtar Respublikası və digər inzibati-ərazi vahidlərinin xüsusiyyətləri, deputatların və elmi müəssisələrin təklifləri kütləvi informasiya vasitələrində irəli sürülən təkliflər və əhalinin müraciəti də nəzərə alın bilər.

Dövlət idarəetməsinin ayrı-ayrı sahələri üzrə qəbul edilən aktların layihələrinin hazırlanmasına müxtəlif nazirlik, dövlət komitəsi və digər orqanlar cəlb oluna bilər.

Prosesin üçüncü mərhələsində aktın layihəsinin müzakirəsi aparılır. İdarəetmə aktlarının layihələri hazır olduqdan sonra onların müzakirəsi prosesi başlanır. Layihənin müzakirəsində

aidiyyəti olan orqanlar və icraçılar iştirak edir. Razılıq alınması müvafiq orqanın rəhbərlərinin və ya onun müavininin vizası ilə, yaxud ayrıca məktubu ilə təsdiq edilir. Razılaşdırılmaq üçün təqdim edilən layihəyə etiraz (irad və təkliflər) olduğu halda, məktubda və ya xüsusi rəydə hələ razılaşdırılmamış məsələlər sadalanır, mövcud iradları və təklifləri qəbul etməyin məqsədəuyğunluğu dəlillərlə əsaslandırılır.

Normativ hüquqi akt onu qəbul edən dövlət orqanı aparatının struktur bölmələri tərəfindən hazırlanır və onun layihəsi mütləq həmin aparatın hüquq bölmələri ilə razılaşdırılmalıdır.

Sahələrarası məsələlərə aid layihələr hazırlanarkən onlar həmin sahələrə aid olan struktur bölmələri ilə razılaşdırılır.

Yuxarı dövlət orqanı tərəfindən onun tabeliyində olan orqana normativ hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması və aidiyyəti orqanlarla razılaşdırılması tapşırıla bilər. Bu zaman tapşırıqda layihənin baxılmağa təqdim edilmə müddəti və razılaşdırılması vacib olan subyektlər göstərilir. Yuxarı dövlət orqanının tapşırığı əsasında hazırlanan normativ hüquqi aktın layihəsinin tapşırıqda göstərilən baxılma müddəti zərurət olduğu hallarda bu layihəni hazırlayan orqanın təqdimatı əsasında həmin tapşırığı verən dövlət orqanı tərəfindən uzadıla bilər.

Dövlət idarəçiliyinin ayrı-ayrı sahələri üzrə hazırlanan layihələr bu sahələrin inkişafı və vəziyyəti üçün cavabdeh olan orqanlarla razılaşdırılır. Bu müzakirədə müxtəlif çatışmazlıqlar və nöqsanlar aradan qaldırılır.

Prosesin dördüncü mərhələsində akt qəbul edilir və dərc olunur.

Hazırlanmış və qəbul edilmək üçün təqdim edilmiş normativ hüquqi aktın layihəsinə dövlət orqanı rəhbərinin müavini viza qoymalıdır. Viza layihənin və onun hər bir əlavəsinin son vərəqəsinin arxa tərəfindən qoyulur və sonra dövlət orqanının rəhbəri tərəfindən imzalanır. Normativ hüquqi akt onu qəbul və təsdiq etmək səlahiyyəti olan dövlət orqanının rəhbəri tərəfindən şəxsən və ya həmin dövlət orqanının kollegial qərarı ilə qə-

bul edilir. Normativ hüquqi aktın qəbul edilməsi barədə dövlət orqanının kollegial qərarı bu orqanın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir. Məsələn: “Yol-patrol xidməti haqqında Təlimat” Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi Kollegiyasının 12 may 2017-ci il tarixli Q25-001-17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş və kollegiyanın sədri general-polkovnik cənab Ramil Usubov tərəfindən imzalanmışdır.

Rəsmi qaydada dərc olunmuş normativ hüquqi aktlar qüvvəyə mindikdən sonra, onların hər hansı orqan tərəfindən yerlərə göndərilmə faktından asılı olmayaraq, bütün dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq və icra olunmalıdır. Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və sərəncamları rəsmi nəşrlər sayılan “Azərbaycan” qəzetində və “Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu” nda dərc olunur. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarları “Azərbaycan” qəzetində və “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin məlumatı” nda dərc olunur. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları rəsmi nəşr sayılan “Azərbaycan Respublikası qanunvericilik toplusu” və “Respublika” qəzetində dərc olunur, zəruri hallarda onların dərhal və geniş yayımının təmini üçün digər kütləvi informasiya vasitələrinin köməyindən də istifadə olunur. Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları rəsmi nəşr sayılan “Azərbaycan Respublikası mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının bülleteni” ndə dərc olunur. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları rəsmi dərc edə bilərlər. Normativ hüquqi aktlar istənilən kütləvi informasiya vasitələri və nəşriyyatlar tərəfindən də dərc oluna bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları və dərc olunmalı qəraradları rəsmi nəşr sayılan “Azərbaycan” qəzetində və “Azərbaycan Respublikasının Konstitusi-

ya Məhkəməsinin məlumatı”nda dərc olunur. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə elektron hökumət portalı, normativ hüquqi aktların vahid internet elektron bazası və hər bir dövlət orqanının veb-saytları fəaliyyət göstərir. Qeyd edilən sənədlər həmin “online” resurslara da daxil edilir.

Prosesin beşinci mərhələsi aktın dövlət idarəetməsinin səlahiyyətli və ya mükəlləfiyyətli subyektlərinin nəzərinə çatdırılmasıdır.

İdarəetmə aktlarının icrasına görə məsuliyyət daşıyan orqan və vəzifəli şəxslər icraçıları aktla tanış etməli (zəruri hallarda imza və ya iltizamnamə ilə), eləcə də eyni hallarda aktların surətləri, onlardan çıxarışlarla icraçıları təmin etməli, aktları görünən yerlərdə asmalı, aktın qüvvəsi şamil edilən təşkilat, orqan və şəxslərin nəzərinə çatdırmaq üçün zəruri tədbirlər görməlidir. Prosesin sonuncu mərhələsi aktın qüvvəyə minməsidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, onların özündə başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarları, təlimatları və izahları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının qərarları, Məhkəmə-Hüquq Şurasının qərarları, Milli Televiziya və Radio Şurasının qərarları, yerli özünüidarə orqanlarının qərarları, yerli icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları normativ xarakterli akt olmaqla, müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçdikdən sonra, özlərində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Normativ hüquqi aktın hissəsinin (fəslinin, maddəsinin, bəndinin) qüvvəyə minməsi üçün onun bütövlükdə qüvvəyə minməsinə dair müəyyən edilmiş müddətdən fərqli müddət təyin edilə bilər.

Fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdı-

ran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilir. Başqa normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilmir.

Normativ hüquqi aktın özündə ayrı hal nəzərdə tutulmamışdırsa, müddətsiz qüvvədə olur. Hüquqi tənzimləmə məqsədindən asılı olaraq akt ya tamamən, yaxud bir hissədə müvəqqəti ola bilər. Bu halda aktda onun və ya onun müvafiq hissəsinin qüvvədə olma müddəti göstərilir. Göstərilən müddət qurtarana kimi akt, yaxud onun müvafiq hissəsi əlavə elan olmadan qüvvədən düşür. Göstərilən müddətədək aktı qəbul etmiş orqan aktın qüvvədə olma müddətinin artırılması və ya ona müddətsiz xarakter verilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Normativ hüquqi akt (onun struktur elementi) aşağıdakı hallarda öz qüvvəsini itirir:

- normativ hüquqi aktın (onun struktur elementinin) tətbiqi müddəti başa çatdıqda;

- normativ hüquqi akt (onun struktur elementi) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər qanunvericilik aktları ilə nəzərdə tutulan hallarda ləğv edildikdə;

- normativ hüquqi akt (onun struktur elementi) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 1-3-cü və 6-cı, 7-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallarla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı ilə qüvvədən düşmüş hesab edildikdə.

§ 3. İdarəetmə aktlarına qoyulan tələblər və onlara riayət edilməməsinin nəticələri

İdarəetmə aktları icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi forması olduğu üçün onun qəbul edilməsinə müəyyən tələblər qoyulub. Həmin tələblərə əsasən idarəetmə aktı qanunçuluq prinsipinin tələblərinə ciddi uyğun olmaqla, qanunlar əsasında və onların icrası üçün qəbul edilir. Qanuna uyğun olmayan idarəetmə aktları ləğv edilməlidir. İdarəetmə aktları

dövlət hakimiyyəti orqanları və yuxarı səviyyəli orqanların aktlarına zidd ola bilməz.

İdarəetmə aktlarının qəbul edilməsinə qoyulan tələblər aşağıdakılardır:

1. İdarəetmə aktları aidiyyəti orqan tərəfindən müvafiq səlahiyyətlər çərçivəsində qəbul edilməlidir.

Əgər orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən qəbul edilmiş akt yuxarı orqan və ya vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərinə aid olan məsələlər üzrə qəbul edilibsə, onda həmin idarəetmə aktı ləğv edilməlidir. İdarəetmə aktlarının qəbul edilməsinə qoyulan bu tələbə riayət olunması bütün dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin uyğunlaşdırılmasının əsas şərtidir. İdarəetmə aktı vətəndaşların hüquqlarını pozmamalı və digər dövlət orqanlarının aktlarına zidd olmamalıdır.

2. İdarəetmə aktı vətəndaşların, qeyri-hökumət təşkilatlarının, aşağı səviyyəli orqanların və tabeçilikdə olan orqan və müəssisələrin hüquq və qanuni maraqlarını pozmamalıdır.

3. İdarəetmə aktının hüquqi cəhətdən əsaslandırılması tələb olunur. O, qanuna və ya yuxarı səviyyəli orqanın normativ aktına istinad etməlidir. Daha dəqiq desək, aktın hüquqi cəhətdən əsaslandırılması mütləqdir. Akt qanunda və yuxarı orqanın aktında nəzərdə tutulan məqsədlərə uyğun olmalıdır. Çünki qəbul edilən idarəetmə aktı məhz onların icrası üçün qəbul edilir. Məsələn: DİN-in Kollegiyasının 27 iyun 2014-cü il tarixli Q18-001-14 nömrəli Qərarının məzmunundan aydın olur ki, adı çəkilən qərar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanının 2-1-ci hissəsinin və “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xəttəlar Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il 2 may tarixli 952-IVQD nömrəli Qanununun tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 may 2014-cü il tarixli 171 nömrəli Fərmanının 4.2-ci bəndinin icrasının təmin edilməsi məqsədilə qəbul edilib.

İqtisadi məsələlərə dair qəbul edilən akt iqtisadi cəhətdən

əsaslandırılır.

4. İdarəetmə aktı müəyyən olunmuş qaydada qəbul edilməlidir. Məsələn: kollegial orqan tərəfindən qəbul edilən aktlar, bu orqanların iclasında kворum olduqda müzakirə olunmalıdır (üçdə ikisindən az olmamaqla).

Vahid rəhbərlik əsasında idarə olunan orqanlarda müzakirəsi tələb olunmayan məsələlər üzrə aktlar orqanların rəhbərləri tərəfindən birtərəfli qaydada qəbul edilir.

5. İdarəetmə aktı müəyyən edilmiş formada dərc edilməli və zəruri hallarda imzalanmalıdır. Aktın forması (strukturu, “dili” və ifadə olunma üsulu) onun məzmununa aktiv surətdə təsir göstərir. O, idarəetmə subyektini işin həllinə xüsusi diqqətlə yanaşmağa vadar edir. Belə ki, iş üzrə qəbul edilən qərarın əsaslandırılması tələbi idarəetmə subyektini aktın qəbul edilmə səbəblərini əsaslı surətdə öyrənməyə, qəbul edilmiş aktın qanuna istinad etməsi tələbi isə - “aktın qanuniliyi” baxımdan ona dəqiqliklə yanaşmağı tələb edir. Aktın imzalanması tələbi, idarəetmə subyektinin onun məzmununa görə məsuliyyətini (cavabdehliyini) müəyyən edir.

6. İdarəetmə aktı müəyyən olunmuş qaydada qüvvəyə minir. İdarəetmə aktları dərc olunduğu andan qüvvəyə minir. Bəzi hallarda idarəetmə aktının özündə qüvvəyə minmə və qüvvədə olma müddəti göstərilir.

7. Bəzən idarəetmə aktlarının müəyyən müddətlərdə qəbul edilməsi müəyyənləşdirilir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 38-cı maddəsində göstərilmişdir ki, “38.1. İnzibati tənbeh inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec dörd ay keçənədək verilə bilər...” İnzibati tənbehin tətbiq edilməsi də müvafiq qərarın qəbulu ilə həyata keçirilir.

8. Bəzi idarəetmə aktları, yalnız yuxarı orqanın xüsusi icazəsi olduqda qəbul edilə bilər.

9. Müəyyən edilmiş hallarda ayrı-ayrı idarəetmə aktlarının sonradan yuxarı səviyyəli orqan tərəfindən təsdiq edilməsi tələb olunur.

10. İdarəetmə aktları səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi və operativ rəhbərliyin tələblərinə müvafiq olmalıdır.

11. Xüsusi hallarda aktın təyinatından və məzmunundan asılı olaraq o, əlavə tələblərə müvafiq olmalıdır.

12. İdarəetmə aktı dəqiq, ümumi formada başa düşülən dildə ifadə olunmalıdır. O, icraçılar qarşısında duran vəzifələri müəyyən etməlidir.

Dövlət idarəetmə sahəsində idarəetmə aktlarının “düzgünlük prezumpsiyası” mövcuddur. Təcrübi cəhətdən idarəetmə aktı qanunla müəyyən edilmiş tələblərə riayət olunmaqla qəbul edildiyindən, o, ləğv edilənə qədər hamı üçün məcburidir. Göstərilən tələblərin pozulması halında, idarəetmə aktları qeyri-qanuni sayıla bilər və pozuntunun xarakterindən asılı olaraq onlar əhəmiyyətsiz və mübahisəli sayıla bilər.

İdarəetmənin əhəmiyyətsiz aktları dedikdə, hüquqi cəhətdən aydın olmayan və icrası qeyri-mümkün olan aktlar başa düşülür. Həmin aktlar hüquqi nəticələr yaratmır. Dövlət qulluqçuları onların icrasına görə məsuliyyət daşımır. Əhəmiyyətsiz idarəetmə aktı hüquqi qüvvəyə malik olmur.

Aktlar aşağıdakı hallarda əhəmiyyətsiz hesab edilir:

- qanunun pozulmasına birbaşa göstəriş olduqda;

- inzibati xətalar haqqında işlərin aidiyyətliyi ciddi surətdə pozulduqda (bu halda inzibati özbaşnalıq mümkündür. Məsələn: polis orqanının rəisi İXM-in 535-ci maddəsi ilə bağlı aparılan inzibati icraat çərçivəsində 15 gün müddətində inzibati həbs tətbiq edir. Göründüyü kimi, İXM-in 42 və 43-cü maddələrinin tələbləri pozulub;

- aktın qəbul olunması üçün qanuni əsas olmadıqda (ərizə, təqdimat və s.);

- aktın qəbul olunma müddəti pozulduqda.

İdarəetmə prosesində əhəmiyyətsiz aktlar ilə yanaşı, idarəetmənin mübahisəli aktların da rast gəlinir. Təcrübədə bu aktlar icra edilir, lakin qanunla müəyyən edilmiş qaydada onlardan şikayət və ya protest verilə bilər. Belə aktın müqəddəratı onu qə-

bul edən orqan tərəfindən həll oluna bilər. Aktın qiymətləndirilməsi nəticəsində onda aşkar olunan səhvlər aradan qaldırıldıqdan sonra o, qanuni və ya etibarlı sayıla bilər.

İdarəetmənin hüquqi aktı qanunvericiliyin pozulması ilə qəbul edildiyi hallarda müəyyən hüquqi nəticələr yaranır. Həmin nəticələr idarəetmənin hüquqi aktlarının təsirinin dayandırılması, dəyişdirilməsi və xitam olunmasından ibarətdir. İdarəetmə aktının qəbul edilməsi zamanı qanunçuluğun pozulması aktın qüvvəsinin dayandırılması (dəyişdirilməsi və ləğvi) kimi nəticələrin yaranmasına səbəb olur. İdarəetmə aktının qüvvəsinin dayandırılması (dəyişdirilməsi və ləğvi) üçün əsas qismində aktdan prokuror protestinin verilməsi, aktdan şikayətin verilməsi, icranın yoxlanılmasının nəticələri, mətbuat məlumatları və s. çıxış edə bilər.

İdarəetmə aktının bütövlükdə, həmçinin onun ayrı-ayrı hissələrinin (maddələrinin, bəndlərinin) təsirini dəyişmək, dayandırmmaq və ləğv etmək olar. Dəyişikliklər etmək üçün aktı qəbul etmiş orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən yeni qərarın qəbul edilməsi tələb olunur.

Aktın təsirinin dayandırılması həm xüsusi qərarın qəbul edilməsi yolu ilə, həm də “hüquqi avtomatizm” əsasında mümkündür. Aktın müəllifi onun təsirini qanunauyğunluq və məqsədə uyğunluq baxımından dayandıra bilər.

Aktın təsirinin qurtarması faktiki və hüquqi ola bilər. Əgər qüvvədə olma müddəti başa çatıbsa və hüquqi nizamasalma vacibliyi aradan qaldırılıbsa, yeni akt qəbul edilmədən aktın təsir qüvvəsi faktiki olaraq qurtarır. Aktın təsir qüvvəsinin hüquqi cəhətdən qurtarması birbaşa və dolaylı ola bilər. Birinci halda, akt birbaşa ləğv edilir, ikinci halda isə yenisi qəbul olunur, onun qüvvəyə minməsi ilə köhnə akt öz hüquqi qüvvəsini itirir.

Ümumi qaydaya görə idarəetmə aktını qəbul edən orqan və yuxarı orqan (vəzifəli şəxs) ləğv edə bilər. Bundan başqa, bir çox aktları məhkəmələr də qanunsuz hesab edə bilər.

Səlahiyyətli orqanların (vəzifəli şəxslərin) məsuliyyətinin

artırılması məqsədi ilə ümumi qaydaya əsasən, onların aktlarını yuxarı orqanlar qanunçuluq baxımından ləğv edə bilər. Xüsusi səlahiyyətli orqanlara gəldikdə isə, onların qərarlarını yuxarı orqanlar nəinki qanunçuluq baxımından, həmçinin məqsədəuyğunluq baxımından ləğv etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tabelik qaydasında aidiyyətində olan orqanların, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri tabelikdə olan struktur qurumların aktlarını ləğv etmək hüququna, yerli icra hakimiyyətinin başçıları isə tabeliyində olan struktur bölmələrin və orqanların aktlarını ləğv etmək hüququna malikdir.

§ 4. Daxili işlər orqanlarının aktları

Daxili işlər orqanları qanunvericiliklə nəzərdə tutulan funksiyaları həyata keçirərkən hüquqi aktlar qəbul edirlər. DİN sistemində normativ hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi qaydaları normativ hüquqi tənzimləmə daxilində müstəqil sənəd olaraq müəyyən edilib. Daha dəqiq desək, “DİN-in normativ hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarına dair Təlimat” Azərbaycan Respublikası DİN-in 10 avqust 2012-ci il tarixli Q18-001-12 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Adı çəkilən təlimata əsasən, DİN-in normativ hüquqi aktı dedikdə, Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri və ya Nazirliyin Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəd başa düşülür.

“DİN-in normativ hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarına dair Təlimat”da Nazirliyin qeyri-normativ hüquqi aktına da anlayış verilmişdir. Belə ki, DİN-in qeyri-normativ hüquqi aktı dedikdə, konkret (birdəfəlik) təşkilati, nəzarət və ya sərəncamverici tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi

ilə qəbul edilən və ya digər birdəfəlik tətbiq halları üçün nəzərdə tutulan hüquqi akt başa düşülür.

Təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və qaydalar - daxili işlər orqanlarının əməliyyat-xidməti fəaliyyətinin əsas formalarını və konkret kateqoriyalı əməkdaşlarının işini tənzimləyən normativ hüquqi aktlardır. Təlimatlar bu və ya digər fəaliyyət növünün icraçısını, habelə icra qaydası, üsul və metodlarını müəyyən edir.

Əsasnamələr nazirlik aparatının struktur bölmələrinin və tabeliyində olan qurumların hüquqi statusunu - səlahiyyətlərini, vəzifələrini, funksiyalarını, hüquqlarını, habelə hər hansı bir fəaliyyət növünün əsas prinsip və istiqamətlərini, həyata keçirilməsinin ümumi qaydalarını sistemləşdirilmiş şəkildə müəyyən edir.

Nizamnamələr bu və ya digər fəaliyyət növünü və ya nazirlik sisteminə daxil olan qurumların hüquqi statusunu nizama salır. Qaydalar ayrı-ayrı fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi üsullarını tənzim edir.

DİN-in qeyri-normativ hüquqi aktları əmr və sərəncamlar formasında, müvafiq normativ hüquqi akt əsasında qəbul edilir və onun müvafiq normasına istinad edilir.

Qanunvericilik baxımından hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının tələbləri;
- yuxarı orqanların və ya daxili işlər nazirinin konkret tapşırıqları;
- Nazirliyin Kollegiyasının qərarları;
- Nazirliyin baş idarə, idarə və şöbələrinin müəyyən olunmuş qaydada təsdiq edilmiş iş planları və ya həmin xidmət rəhbərlərinin təşəbbüsü;
- DİN-in normativ hüquqi aktlarının layihələrinin hazırlanması planı.

DİN-in normativ hüquqi aktların hazırlanması xüsusi qaydalara əsasən aparılır. Daha dəqiq desək, DİN sistemində nor-

mativ hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması bir neçə idarəyə tapşırıldıqda, onun hazırlanmasını iş planında və ya Nazirliyin rəhbərliyinin tapşırığında birinci göstərilən idarə həyata keçirir. Nazirliyin rəhbərliyinin tapşırığında layihənin hazırlanması və hazırlıq müddəti üçün cavabdeh olan əsas icraçı və digər vəzifəli şəxslər müəyyən olunur.

Nazirliyin rəhbərliyinin tapşırığı ilə normativ hüquqi aktın layihəsinin alternativ variantları da işlənib hazırlana bilər. İri həcmli normativ hüquqi aktların, o cümlədən digər dövlət orqanları ilə birgə qəbul olunan aktların hazırlanması zamanı daxili işlər nazirinin əmri ilə daha təcrübəli əməkdaşlardan ibarət işçi qrupu (komissiya) yaradıla bilər. Zərurət olduqda bu əməkdaşlar işçi qrupun tərkibində fəaliyyət göstərdikləri müddətdə öz vəzifələrinin icrasından azad edilə bilərlər.

Normativ hüquqi aktın layihəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına, beynəlxalq hüquq normalarına, eləcə də Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə müvafiq mütəxəssislər, bir neçə dövlət orqanının fəaliyyətini tənzimləyən vahid (birgə) normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanması zamanı isə digər dövlət orqanlarının nümayəndələri də işçi qrupun tərkibinə daxil edilə bilər.

Layihənin keyfiyyətli hazırlanması üçün onun predmetinə aid qanunvericilik aktları, Nazirliyin normativ hüquqi aktları, naziryanı müşavirələrin və kollegiyaların materialları, inspektor yoxlamaları və xidməti ezamiyyətlərin nəticələri, elmi ədəbiyyat və dövri nəşr materialları, kriminoloji və sosioloji tədqiqat məlumatları, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini əks etdirən statistik və digər məlumatlar öyrənilir.

İri həcmli normativ hüquqi aktın layihəsi hazırlanarkən onun predmetini və məqsədini müəyyən edən, tətbiqinin gözlənilən nəticələrini əsaslandırان, mümkün hüquqi alternativləri və müvafiq sahədə hüquqi tənzimləmə metodlarını qiymətləndirən, qüvvədə olan hüquqi tənzimləmənin çatışmazlıqlarını və

yeni aktın qəbul edilməsi ilə onların aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirən konsepsiya işlənib hazırlana bilər.

İri həcmli normativ hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması üçün plan da tərtib edilə bilər. Planda normativ hüquqi aktın strukturu, onun əsas müddəalarının məzmunu, eləcə də hazırlanmasının əsas mərhələləri, mərhələlərin bitmə müddətləri, işin nəticəsinə görə məsuliyyət daşıyan cavabdeh icraçı və digər vəzifəli şəxslər müəyyən olunur. Qeyd edilənə misal olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 mart 2007-ci il tarixli “Polis sahə məntəqələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Sərəncamından irəli gələrək, dxili işlər nazirinin göstərişinə əsasən hazırlanan planı göstərmək olar. Həmin plana uyğun olaraq yeni polis sahə məntəqələri və rəislərinin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar hazırlandı və aidiyyəti proseduralara uyğun qəbul edildi.

Normativ hüquqi aktın layihəsinin hazırlanması zamanı onun hüquqi tənzimləmə predmetinin nazirliyin səlahiyyətinə aid olub-olmaması müəyyənləşdirilir. Hazırlanmış layihə onun əsas icraçısı olan idarənin rəisi tərəfindən imzalanır və rəy bildirilməsi üçün nazirliyin məsələdə maraqlı olan idarələrinə göndərilir. Normativ hüquqi aktın layihəsi onun hazırlanmasında maraqlı olan nazirliyin müvafiq idarələri ilə razılaşdırılır.

Normativ hüquqi aktın layihəsi aşağıdakı hallarda mütləq digər dövlət orqanları ilə razılaşdırılır:

- razılaşdırılma barədə yuxarı orqanın birbaşa tapşırığı olduqda və ya bu Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə məcburi olduqda;

- layihənin normativ göstərişi və (və ya) tapşırığı digər dövlət orqanları üçün məcburi olduqda;

- layihədə nəzərdə tutulan məsələlərin həll edilməsi digər dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olduqda.

Layihə yalnız nazirlikdə vizalar alındıqdan sonra razılaşdırılması üçün digər dövlət orqanlarına göndərilir. Layihənin razılaşdırılmalı olduğu dövlət orqanları layihənin əsas icraçısı

olan idarə tərəfindən hüquqi tənzimləmə predmetinin müvafiq orqanların səlahiyyətlərinə aid olmasından asılı olaraq, eləcə də layihənin hazırlanmasına dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tapşırığı nəzərə alınmaqla müəyyən olunur.

DİN-in hüquq xidməti tərəfindən bütün normativ hüquqi aktların layihələrinin məcburi hüquqi ekspertizası keçirilərək onların Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarına, Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarına, beynəlxalq hüquq normalarına, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklərinə, eləcə də Nazirliyin normativ hüquqi aktlarına uyğunluğu yoxlanılır.

Normativ hüquqi aktın layihəsi qəbul edilməsi üçün daxili işlər nazirinə imzalanmağa təqdim edilir. O, normativ hüquqi aktın layihəsinə baxdıqdan sonra aşağıdakılardan birini edə bilər:

- normativ hüquqi aktın layihəsinin bəyənilməsi və qəbul edilməsi;
- əsaslar və səbəblər göstərilməklə layihənin rədd edilməsi;
- normativ hüquqi aktın layihəsinin qəbul edilməsinin müəyyən müddətə təxirə salınması;
- irad və təkliflər göstərilməklə layihənin yenidən işlənilməsi üçün qaytarılması.

Əsas icraçı olan idarə imzalanmış normativ hüquqi aktı kağız daşıyıcısında Nazirliyin Katibliyində qeydiyyatata və eyni zamanda elektron daşıyıcılarında mətn faylları formasında hüquq xidmətinin kompüter bazasına daxil edilməsi üçün göndərir.

DİN-in hüquqi aktlarının mətn faylları formasında elektron variantları hüquq xidmətinin kompyuter bazasında saxlanılır. Nazirliyin normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1 iyul 2011-ci il tarixli 463 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilən “Hüquqi aktların Azərbaycan

Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilməsi qaydaları haqqında Əsasnamə”yə uyğun olaraq həyata keçirilir.

DİN-in normativ hüquqi aktları həmin aktlarda onların qüvvəyə minməsinin daha gec müddəti nəzərdə tutulmadıqda, Dövlət Reyestrinin elektron variantında dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Daxili işlər orqanları normativ və fərdi idarəetmə aktları qəbul etməyə də səlahiyyətlidir. DİO tərəfindən normativ aktların qəbul edilməsi daxili işlər sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin tənzimləməsinin vacibliyi ilə şərtləndirilir. DİO-nun səlahiyyətli rəhbərləri qərarlar, təlimatlar, əsasnamələr, nizamnamələr və digər normativ aktlar qəbul edir. DİO-nun norma yaradıcılıq sahəsində səlahiyyətləri eyni deyil, onun həcmi bu orqanın DİO sistemində tutduğu yerdən və onun funksiyasından asılıdır. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları (Azərbaycan Respublikası DİN, Naxçıvan MR DİN) yerli daxili işlər orqanlarına nisbətdə normativ aktların qəbul edilməsində daha çox hüquqlara malikdir. DİN-də normativ akt qəbul edilərkən struktur bölmələrin (baş idarə, idarə, şöbə və bölmələrin), ayrı-ayrı vəzifəli şəxslərin səlahiyyətləri müəyyən edilir. DİN-in normativ aktları ilə ayrı-ayrı xidmət sahələrinin təşkili və fəaliyyət qaydası tənzimlənir (qeydiyyat, icazə sistemi və s.).

Naxçıvan MR-da DİN öz səlahiyyətləri çərçivəsində dövlət hakimiyyəti orqanlarının aktlarını və AR DİN-in aktlarını rəhbər tutmaqla normativ aktlar qəbul edir.

Fərdi idarəetmə aktları isə DİO tərəfindən daxili işlər sahəsində yaranan konkret hüquqi mübahisəli məsələlərin həlli ilə bağlı olaraq qəbul edilir. İstənilən daxili işlər orqanı bu və ya digər həcmdə fərdi idarəetmə aktlarını qəbul etmək hüququna malikdir. DİO-nun fərdi aktları tənzimləyici və hüquq mühafizəedici aktlar olmaqla iki yerə ayrılır. Hüquq norması əsasında qəbul edilən tənzimləyici aktlar konkret ictimai münasibətləri nizamlayır. Həmin sənəddə hüquq münasibəti iştirakçılarının

subyektiv hüquq və vəzifələri müəyyən edilir. Məsələn: vətəndaşa odlu silah əldə etməyə icazə verən idarəetmə aktı hüquqi təyinatı baxımından vətəndaşla silah satan mağaza arasında yaranan münasibətləri nizama salır.

DİO fərdi idarəetmə aktları qəbul etmək yolu ilə daxili işlər sahəsində, ictimai qaydanın mühafizəsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması zamanı ictimai münasibətlərin inkişafı prosesinə aktiv surətdə təsir göstərir.

DİO-nun hüquq-mühafizə xarakterli fərdi aktları hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin mühafizəsinə yönəlməklə, onların toxunulmazlığının təmin edilməsinə xidmət edir. Bu aktlar vasitəsilə vətəndaşların, orqan, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni maraqları mühafizə olunur. İdarəetmədə hüquq mühafizəetmə aktları hüquqpozmanın dayandırılması haqqında tələb (göstəriş) kimi hüquqpozmanın qarşısının alınması üçün qəbul edilə bilər. Bu zaman təqsirkarın məsuliyyəti də həll edilir.

DİO-nun idarəetmə aktları yazılı, şifahi və konklyudent formada ola bilər. Onlar müddətli və müddətsiz olur. DİO-nun bütün aktları dövlət idarəetmə aktlarına qoyulan tələblərə uyğun olmalıdır.

XII fəsil

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi

§ 1. Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin anlayışı və təşkilati - hüquqi formaları

Sosial sistem kimi çıxış edən daxili işlər orqanları dövlət idarəetmə sistemində müstəqil yer tutur və mühüm rola malikdir. Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi hüquqi təbiəti baxımından digər sahələrdə olduğu kimi müəyyən məqsədə yönəldilmiş təşkilat fəaliyyətidir.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi - ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması, cinayətlərin açılması işinin və istintaqının təşkili, həmçinin yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və daxili qoşunların fəaliyyətinin təşkili üzrə səlahiyyətli subyektlərin qanunvericiliklə tənzimlənən icraedici-sərəncamverici fəaliyyətidir.

Qeyd edilən sahədə idarəetmə vasitəsilə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının mühafizəsi, onların cinayət və digər hüquqazidd qəsdlərdən qorunması, eləcə də dövlət orqanlarının və ictimai qurumların fəaliyyəti, vətəndaşların əməyi və istirahəti üçün normal şəraitin yaradılması mümkün olur.

Daxili işlər sahəsində idarəetmənin məzmununa müəyyən edilmiş formalarda və müvafiq metodlarla həyata keçirilən idarəetmə məqsədlərinin, vəzifələrinin və funksiyalarının realizəsi üzrə fəaliyyət daxildir.

Daxili işlər sahəsində idarəetmənin əsas məqsədi ölkədə hüquq qaydasının və qanunçuluğun təmin edilməsi, vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq, azadlıq və qanuni mənafelərinin mühafizə edilməsidir.

Daxili işlər sahəsində idarəetmənin əsas məqsədləri bu sahədə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmalarla müba-

rizə, həmçinin mülkiyyətin mühafizəsi üzrə idarəetmənin vəzifələrində konkretləşdirilir.

Daxili işlər sahəsində idarəetmə sosial idarəetmənin növlərindən biri kimi, idarəetmə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üzrə fəaliyyətin müəyyən istiqamətləri kimi başa düşülən bir sıra funksiyalara malikdir. İdarəetmənin bu funksiyaları qismində ümumi, xüsusi (əsas) və təminediciləri növləri fərqləndirilir.

İdarəetmənin ümumi funksiyaları - bütövlükdə idarəetmənin bütün sistemə və onun ayrı-ayrı səviyyələrinə xas olan funksiyalardır. Onlara planlaşdırma, proqnozlaşdırma, təşkilətmə, nizamasalma, uçot (qeydiyyat), analiz (təhlil), yoxlama (nəzarət) aid edilə bilər.

İdarəetmənin xüsusi (əsas) funksiyaları - sosial fəaliyyətin ayrı-ayrı sahələrinə təşkilətmə təsiri göstərir. Bu işə həmin sahələrdə müxtəlif növ işlərin yerinə yetirilməsinə kömək edir. Bir çox mənbələrdə xüsusi funksiyalar əsas funksiyalar adlandırılır. Çünki idarəetmə subyektlərinin vəzifə və funksiyaları bilavasitə adları çəkilənlər vasitəsilə gerçəkləşir. Həmin funksiyalara aiddir:

- vətəndaşların həyatının, hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin cinayətqar qəsdlərdən mühafizəsi;

- ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

- cinayətlərin və digər hüquqpozmalalarının xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması;

- cinayətlərin tez və tam açılması, cinayətlərin və digər hüquqpozmalalarının törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitlərin aradan qaldırılması;

- vətəndaşların qanuna tabe olma hərəkət tərzi, qanunların dönmədən yerinə yetirilməsi və sivil cəmiyyətin birgə yaşayış qaydalarına hörmət etmələri ruhunda tərbiyə edilməsi;

- müqavilə əsasında mülkiyyətin mühafizəsi və s.

İdarəetmənin təminediciləri funksiyaları ümumi və xüsusi funksiyaların realizəsi prosesinə xidmət edir.

Bu funksiyalar qrupuna kadr, maddi-texniki (təsərrüfat), maliyyə, kargüzarlıq və s. aiddir.

Nəzərə alınmalıdır ki, daxili işlər sahəsində idarəetmənin ümumi, xüsusi (əsas) və təminədiçi funksiyaları bir-biri ilə yanaşı və qarşılıqlı əlaqədə mövcud olur.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin aşağıdakı prinsipləri fərqləndirilir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət;
- qanunçuluq;
- humanistlik;
- təkbaşçılıq və s.

Daxili işlər sahəsində idarəetmə formaları təşkilatdaxili məsələlərin həll edilməsi, sistemdaxili rəhbərliyin, həmçinin təbəçilik üzrə aşağı səviyyəli orqanlar və (və ya) ayrı-ayrı subyektlər üzərində rəhbərliyin həyata keçirilməsi üçün istifadə olunur.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilatı - hüquqi formalarına aid edilir:

- inzibati fəaliyyət;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti;
- cinayət-prosessual fəaliyyət.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilatı - hüquqi formaları içərisində mahiyyəti baxımından ən geniş məzmunla malik olanı inzibati fəaliyyətdir. Adı qeyd edilən fəaliyyət normativ və təcrübi baxımdan üç aspektdə izah oluna bilər. Hüquq ədəbiyyatlarının və təcrübi fəaliyyətin təhlili deməyə əsas verir ki, inzibati fəaliyyət məzmun baxımından həm təşkilatdaxili, həm də təşkilatdan kənar təsirə malikdir. Təşkilatdan kənar təsir kimi onun hüquq yaradıcılığı və (və ya) inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat modeli fərqləndirilə bilər.

Birinci halda aidiyyəti sahənin idarəedilməsi (o cümlədən təşkilatın da) üçün rəhbər tərəfindən verilən müxtəlif göstərişlər (qəbul edilən sənədlər) əsasında fəaliyyət təşkil edilir. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 11 ap-

rel 2016-cı il tarixdə “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” Fərman imzalanmışdır.

İkinci halda isə inzibati fəaliyyət sahəvi qanunların həyata keçirilməsi üçün gercəkləşdirilən icraedici-sərəncamverici fəaliyyət qismində çıxış edir. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri “Polis haqqında” Qanununun IV maddəsinin II hissəsi ilə nəzərdə tutulan hər bir fəaliyyət istiqamətinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq qərarları (01 yanvar 2011-ci il tarixədək əmrləri) ilə təlimatlar, nizamnamələr, əsasnamələr və s. təsdiq edir. Bu kimi inzibati fəaliyyətə Azərbaycan Respublikası DİN-in Kollegiyasının 12 may 2017-ci il tarixli Q25-001-17 nömrəli Qərarı ilə “Yol patrul xidməti haqqında” Təlimatın təsdiq edilməsi misal göstərilə bilər. Adı çəkilən Təlimat ilə DİN-in strukturuna daxil BDYPİ və ərazi polis orqanlarının yol patrul xidməti əməkdaşları tərəfindən “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddələrinin həyata keçirilməsi mexanizmi detallandırılmışdır. Belə ki, “Yol patrul xidməti haqqında” Təlimatın 1.5-ci bəndi ilə YPX-nin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilmişdir:

- yol hərəkətini tənzimləmək;
- yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verdiyi yerlərdə Təlimatla nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirmək, o cümlədən xəsarət alan şəxslərə ilkin tibbi yardım göstərmək;
- ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində və cinayətkarlığa qarşı mübarizə tədbirlərində iştirak etmək;
- yollarda nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə nəzarət etmək, qanunla nəzərdə tutulan hallarda nəqliyyat vasitələrinin istismarını qadağan etmək;
- küçə-yol şəbəkəsinin texniki tənzimləmə vasitələrinin vəziyyətinə və onların saz halda saxlanılmasına, avtomobil yollarında və küçələrdə təmir-tikinti işlərinin aparılmasında müəyyən edilmiş qaydalara riayət olunmasına nəzarət etmək;
- yol şəraiti hərəkət üçün ciddi təhlükə yaratdıqda, fəvqəladə hadisələr zamanı və dini ekstremizm əleyhinə xüsusi əmə-

liyyatın aparıldığı və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda yol hərəkətini müvafiq qaydada müvəqqəti məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək;

- sürücüsü tərəfindən dayanma və ya durma qaydaları pozulmaqla küçə və yollarda tıxac yaratmış və digər nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkətinin mühüm dərəcədə məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuş, habelə 24 saatdan artıq parklanma yerində saxlanılmış nəqliyyat vasitələrini mühafizə olunan duracağa göndərmək;

- yol hərəkəti iştirakçılarında onların hüquqlarının təmin olunmasında yardım etmək, avtomobil yollarında hərəkətin məhdudlaşdırılması və ya qadağan edilməsi səbəbləri barədə məlumat vermək;

- xüsusi təyinatlı nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsiz hərəkətini təmin etmək, bu cür nəqliyyat vasitələrini, habelə mütəşəkkil nəqliyyat dəstəsini müəyyən edilmiş qaydada müşayiət etmək;

- inzibati xətlərin qarşısının alınması və profilaktikası üzrə tədbirlər görmək;

- yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və avtomobil yollarından istifadə qaydaları əleyhinə olan və bu qaydaların pozulması ilə əlaqədar digər inzibati xətlərlə bağlı inzibati xəta haqqında protokol tərtib etmək və ya səlahiyyəti daxilində qərar vermək;

- inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxslərin uçotunu aparmaq;

- yol hərəkəti ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilatı - hüquqi forması kimi inzibati fəaliyyətin digər bir modeli inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatdır. Bu icraat qanunverici orqan tərəfindən sistemləşdirilmiş (məcəlləşdirilmiş) qanun olan – İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulub.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, ölkə ərazisində inzibati xətlər

haqqında işlər üzrə icraat Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş və 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkə ərazisində qüvvəyə minən yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə tənzimlənir. Adı çəkilən Məcəllənin təhlili əsasında deyə bilərik ki, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat - inzibati xətalər haqqında işlərin baxılması və zəruri hallarda inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinə yönəlmə, dövlət orqanları və ya vəzifəli şəxslərin inzibati hüququn prosessual normaları ilə nizamlanan fəaliyyətidir.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilati - hüquqi formasına aid edilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəvi qanun olan “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli 728-IQ №-li Qanunu ilə tənzimlənir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dedikdə, müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilir.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilati - hüquqi formasına aid edilən cinayət-prosessual fəaliyyəti qanunverici orqan tərəfindən sistemləşdirilmiş (məcəlləşdirilmiş) qanun olan – Cinayət Prosesual Məcəlləsində nəzərdə tutulub.

Adı çəkilən fəaliyyət mahiyyət baxımından cinayət prosesi, cinayət təqibi və cinayət mühakimə icraatında maddiləşir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, cinayət prosesi dedikdə, cinayət təqibi üzrə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin və qəbul olunan prosessual qərarların məcmusu başa düşülür.

Cinayət təqibi dedikdə, cinayət hadisəsinin müəyyən edilməsi, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törətmiş şəx-

sin ifşa olunması, ittiham irəli sürülməsi, bu ittihamın məhkəmədə müdafiə edilməsi, ona cəza təyin edilməsi, zəruri olduqda prosessual məcburiyyət tədbirlərinin təmin edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən cinayət-prosessual fəaliyyətdir.

Cinayət mühakimə icraatı isə Cinayət Prosesual Məcəllə-sində nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəməyədək, habelə birinci, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələrində aparılan icraatdır.

Hər üç anlayışın məzmunu deməyə əsas verir ki, daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin təşkilati - hüquqi forması kimi cinayət-prosessual fəaliyyətə cinayət mühakimə icraatında yekun vurulur.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları daxili işlər sahəsində ümumi rəhbərliyi həyata keçirirlər. Daha dəqiq desək, onlar Azərbaycan Respublikasının daxili işlər sahəsindəki dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edirlər.

Qanunvericilik orqanı kimi Milli Məclis Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində həyat fəaliyyətinin digər sahələrində olduğu kimi, daxili işlər sahəsində də münasibətlərin normativ tənzimlənməsini təmin edir, həmçinin daxili işlər sahəsində idarəetmənin təşkilini qanunvericiliklə tənzimlənməsini həyata keçirir, vətəndaşların konstitusion hüquqlarının, azadlıqlarının və vəzifələrinin qanunvericiliklə tənzimlənməsini həyata keçirir və daxili işlər sahəsində dövlət hakimiyyət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyət əsaslarını, ümumi prinsiplərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlətin başçısı olmaqla daxili işlər sahəsində münasibətlərin tənzimləməsinə, ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsinə yönəldilmiş fərman və sərəncamlar qəbul edir; Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 111-ci və 112-ci maddələrində göstərilən hallarda Konstitusiyanın 119-cu maddəsinin 29-cu bəndinə əsasən, ölkə ərazisində və ya onun ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət və ya

fövqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Milli Məclisin təsdiqinə verir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti daxili işlər nazirini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir, həmçinin hüquq qaydası və ictimai təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi sahəsində istiqamətləndirilmiş tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti - dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması və gerçəkləşməsində iştirak edir. Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Prezidentin fərmanlarının, Milli Məclisin və Prezidentin digər aktlarının əsasında və onların icra edilməsi üzrə daxili işlər sahəsində idarəetmə məsələləri üzrə qərar və sərəncamlar qəbul edir və onların icra edilməsini yoxlayır, həmçinin qanunçuluğun, vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi, mülkiyyətin mühafizəsi, cinayətkarlıqla və digər hüquqpozmaları ilə mübarizə üzrə tədbirlər həyata keçirir, eləcə də daxili işlər sahəsində icra hakimiyyəti orqanlarının işlərini birləşdirir və istiqamətləndirir.

İdarəetmənin xüsusi subyektlərindən biri olan daxili işlər orqanları bütün fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, qanunlarını, Prezidentin fərman və sərəncamlarını, hökumətin qərarlarını, DİN-in normativ hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

Söylənilən fikirlər deməyə əsas verir ki, daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi mahiyyəti baxımından şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və qanuni mənafelərinin qorunmasına xidmət edir.

§ 2. Daxili İşlər Nazirliyi - daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsini bilavasitə həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsi ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmininə, həmçinin cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə, insan və vətəndaş hüquqlarının və mülkiyyətin mühafizəsinə yönəlmişdir.

DİN ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir.

DİN haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi - ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır”.

Daxili İşlər Nazirliyi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, qanunlarını, Prezidentin fərman və sərəncamlarını, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, “DİN haqqında” Əsasnaməni və DİN-in normativ hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

Daxili İşlər Nazirliyi Azərbaycan Respublikasında bütün daxili işlər orqanları sisteminə rəhbərlik edir və DİN-ə həvalə edilmiş vəzifələri bilavasitə və tabeliyində olan bu orqanlar vasitəsilə həyata keçirir.

Ərazi polis orqanlarına rayon, şəhər və şəhərdəki rayon polis idarələri, şöbələri və bölmələri daxildir.

İxtisaslaşdırılmış polis orqanlarına DİN-in Nəqliyyatda Baş Polis İdarəsi və onun tabeçiliyində olan su, hava və dəmiryolu nəqliyyatında polis orqanları, yetkinlik yaşına çatmayanların müvəqqəti təcrid etmə mərkəzləri və s. aiddir.

Nizami polis hissələrinə post-patrul xidmətinə aid olan Əlahiddə polis hissələri, Dövlət Yol Polisinin yol-patrul xidməti, Əlahiddə Çevik Polis Alayının post-patrul xidmətləri və s. hissələr aiddir.

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin strukturuna, aparatına və sisteminə daxil olan subyektlərin dairəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin strukturu:

Rəhbərlik:

- Nazir.
- Nazirin birinci müavini.
- Nazir müavini.
- Nazir müavini.
- Nazir müavini – Daxili Qoşunların komandanı.
- Nazir müavini – Baş Təşkilat-İnspeksiya İdarəsinin rəisi.

Daxili İşlər Nazirliyinin Aparatı:

- Katiblik (baş idarə səlahiyyətli).
- Baş Təşkilat-İnspeksiya İdarəsi.
- Növbətçi Hissələri İdarəetmə Xidməti (idarə səlahiyyətli).
 - Baş Cinayət Axtarışı İdarəsi.
 - Baş İstintaq və Təhqiqat İdarəsi.
 - Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi.
 - Kibercinayətkarlıqla Mübarizə Baş İdarəsi.
 - Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsi.
 - Daxili Təhlükəsizlik İdarəsi.
 - Xüsusi Əməliyyat-Axtarış Tədbirləri Baş İdarəsi.
 - İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi.
 - Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsi.
 - Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsi.
 - Baş İctimai Təhlükəsizlik İdarəsi.

- Daxili Qoşunların Baş İdarəsi.
- Nəqliyyatda Baş Polis İdarəsi.
- Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsi.
- Baş Mühafizə İdarəsi.
- Baş Pasport, Qeydiyyat və Miqrasiya İdarəsi.
- Səfərbərlik İşləri və Mülki Müdafiə İdarəsi.
- Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu (baş idarə səlahiyyətli).
- Baş Kadrlar İdarəsi.
- Daxili Təhqiqatlar İdarəsi.
- Şəxsi Heyətlə İş İdarəsi.
- Beynəlxalq Əməkdaşlıq İdarəsi.
- Baş İnformasiya-Kommunikasiya İdarəsi.
- Mətbuat Xidməti (idarə səlahiyyətli).
- Maliyyə-Plan İdarəsi.
- Maddi-Texniki Təminat Baş İdarəsi.
- Tibb İdarəsi.
- Komendant Xidməti (idarə səlahiyyətli).
- İdman Cəmiyyəti (idarə səlahiyyətli).

Daxili İşlər Nazirliyinin sistemində daxil olan qurumlar:

- Naxçıvan Muxtar Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi.
- Daxili Qoşunların hərbi hissə və bölmələri.
- Daxili Qoşunların Ali Hərbi Məktəbi.
- Polis Akademiyası (baş idarə səlahiyyətli).
- Sırası və kiçik rəis heyəti hazırlayan məktəb.
- Əlahiddə Çevik Polis Alayı və digər nizamli polis hissələri.
- Bakı Şəhər Baş Polis İdarəsi.
- Gəncə Şəhər Baş Polis İdarəsi.
- digər ərazi və ixtisaslaşdırılmış polis orqanları və qurumlar.

DİN daxili işlər sahəsində dövlət idarəçiliyini həyata keçirir və qanunvericiliklə onun funksiyaları aşağıdakılardır:

- ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması işinin təşkili;

- cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması, cinayətlərin açılması işinin və istintaqın təşkili;

- yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi işinin təşkili;

- daxili qoşunların fəaliyyətinin təşkili.

Sadalanən funksiyaların həyata keçirilməsi üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada DİN aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

- ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədi ilə daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində profilaktika tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir;

- cinayətkarlığın vəziyyətini təhlil edir, kriminogen qurumun operativ və uzunmüddətli proqnozlarını hazırlayır və bu əsasda müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanlarına ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəsinin artırılması və səlahiyyətlərinə aid olan digər məsələlər barədə təkliflər verir, bu sahədə dövlət proqramlarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak edir;

- qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin, daxili işlər orqanlarının səlahiyyətlərinə aid olan işlər üzrə təhqiqatın və ibtidai istintaqın, habelə kriminalistik və başqa tədqiqatların aparılmasını təşkil edir;

- dövlət daktiloskopik qeydiyyatının keçirilməsini təmin edir, əməliyyat-məlumat, əməliyyat-sorgu, axtarış, kriminalistika, statistika və digər məlumatların, hesabatların məlumat banklarını yaradır, bu banklardakı məlumatların üzərində iş aparılmasını və onlardan istifadəni təşkil edir, arayış-məlumat fəaliyyətini həyata keçirir;

- cinayətlərin vahid statistikasının və nazirlik sistemində statistikanın aparılmasını təşkil edir, məlumatların işlənməsi və

ötürülməsi üzrə avtomatlaşdırılmış sistemin inkişaf etdirilməsi ni və təkmilləşdirilməsini həyata keçirir, sənədlərin arxivdə saxlanılmasını təmin edir;

- təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarından gizlənən və cəzadan yayınanların axtarışını, xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin, şəxsiyyətinin tanınması mümkün olmayan meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi işini, habelə oğurlanmış əmlakın axtarılmasını təşkil edir və həyata keçirir;

- daxili işlər orqanlarında təhqiqatın və istintaqın aparılması üzrə təşkilati-metodiki vasitələrin, Nazirlik sistemi üçün digər təlimatların hazırlanmasını təşkil edir;

- qanunvericilik ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada təhqiqat, istintaq orqanlarının və məhkəmələrin qərarlarının icrası işini təşkil edir;

- qanunvericilik ilə daxili işlər orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmiş inzibati xətalər haqqında işlərə baxılmasını, habelə xüsusi icazələrin (lisenziyaların) verilməsini təşkil edir;

- daxili işlər orqanlarının səlahiyyətinə aid olan işlərin - Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına qəbul, vətəndaşlığa bərpa və vətəndaşlığa xitam verilməsi məsələlərinin həllində iştirak edir, vətəndaşlara pasportların və şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsini, yaşayış və olduğu yer üzrə qeydiyyat işini və bu məsələlərə dair mərkəzləşdirilmiş uçot sistemini təşkil edir;

- aidiyyəti dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə qanunsuz miqrasiyanın qarşısının alınması ilə bağlı tədbirləri həyata keçirir;

- yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə daxili işlər orqanlarına həvalə edilən məsələləri həll edir, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının qarşısının alınmasında digər dövlət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə iştirak edir;

- uşaq hüquqlarının təmin edilməsi vəziyyətinə dair monitorinqlər aparılmasında iştirak edir;

• Nazirliyin qanun əsasında müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, uşaq hüquqlarının təmin edilməsi vəziyyətinə dair illik hesabat hazırlayır;

• müqavilə əsasında mülkiyyətçilərin əmlakının mühafizəsi işini təşkil edir, ölkə ərazisində yerləşən xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların nümayəndəliklərinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında iştirak edir;

• sahibsiz əmlakın, tapılmış dəfinələrin, sənədlərin və əşyaların saxlanması və mühafizəsi işini təşkil edir;

• qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda və qaydada cinayət işi üzrə zərər çəkən şəxslərin, şahidlərin və cinayət prosesinin digər iştirakçılarının, habelə məhkəmə və hüquq dövlət mühafizə orqanları işçilərinin və onların yaxın qohumlarının dövlət müdafiəsi və əmlakının mühafizəsi işinin təşkilində iştirak edir;

• qanunvericilik əsasında və beynəlxalq normalara uyğun olaraq İnterpolun Azərbaycan Respublikasındakı Milli Mərkəzi Bürosunun fəaliyyətini təşkil edir;

• yol hərəkəti təhlükəsizliyinə aid qaydaların, standartların və texniki normaların işlənilib hazırlanmasında iştirak edir;

• avtonəqliyyat vasitələrinin və qoşquların dövlət texniki baxışının və qeydiyyatının keçirilməsini, onlara dövlət nömrə nişanlarının verilməsini, habelə yol hərəkəti qaydaları və sürücülük vədişləri üzrə imtahanlar qəbul edilməsini və nəqliyyat vasitələrini idarə etmək hüququ verən sürücülük vəsiqələrinin verilməsini təşkil edir, yol hərəkəti qaydalarının pozulması və yol-nəqliyyat hadisələri üzrə qeydiyyatın, təhqiqatın və istintaqın aparılmasını təmin edir, yol hərəkəti və onun təhlükəsizliyi göstəricilərinin vahid dövlət uçotunu müəyyən edir və hesabətini aparır;

• avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin "İcbari sığortalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq icbari qaydada sığortalanmasına (standart sığorta müqaviləsi növünə münasibətdə) nəzarət edir;

• nazirlik sistemində rabitə sisteminin və vasitələrinin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi və məlumat təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün tədbirlər görür;

• daxili təhqiqatların aparılmasını təşkil edir;

• daxili qoşunlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş vəzifələrin icrasını təşkil edir;

• daxili qoşunların inkişaf, səfərbərlik, yerləşdirmə, tətbiq planları, ştatları, strukturu və sayı barədə təkliflər hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir;

• daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyətini əlaqələndirir;

• Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya onun ayrı-ayrı yerlərində tətbiq edilən fəvqəladə və ya hərbi vəziyyət rejiminin təminində, fəvqəladə halların qarşısının alınmasını və onların aradan qaldırılması üzrə vahid dövlət tədbirlərinin, həmçinin karantin tədbirlərinin həyata keçirilməsində iştirak edir;

• səlahiyyətləri çərçivəsində mülki müdafiə və səfərbərlik tədbirlərinin həyata keçirilməsində iştirak edir;

• səlahiyyətinə aid məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tətbiqi praktikasını ümumiləşdirir, daxili işlər orqanlarına və daxili qoşunlara normativ hüquqi işin təşkilində praktiki və metodiki kömək göstərir, hüquqi biliklərin təbliğini təşkil edir;

• elmi tədqiqat işlərinin keçirilməsini, elmi-texniki nailiyyətlərin və qabaqcıl təcrübənin daxili işlər orqanlarında tətbiqini təmin edir;

• daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların kadr təminatı proqramını hazırlayır və həyata keçirir, nazirliyin, digər dövlət orqanlarının və xarici ölkələrin təhsil müəssisələrində kadrların hazırlanmasını, əməkdaşların əlavə təhsilini və mənəvi-psixoloji hazırlığını təmin edir;

• daxili işlər orqanları əməkdaşlarının, hərbi qulluqçuların, Nazirlik sistemi işçilərinin və təqaüdcülərinin, həmçinin onla-

rın ailə üzvlərinin sağlamlığının mühafizəsi istiqamətində kompleks profilaktika, müalicə, sanatoriya-kurort və digər tədbirləri hazırlayır və həyata keçirir, daxili işlər orqanları əməkdaşlarının, hərbi qulluqçuların, digər işçilərin sosial müdafiəsini təmin edir;

- səlahiyyətləri çərçivəsində hərbi daşımaları həyata keçirir, daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların hərbi və xüsusi texnika, rabitə vasitələri, xüsusi vasitələr, silah, sursat və digər maddi-texniki ehtiyatlarla təmin edilməsini, dövlət büdcəsi və sair mənbələrdən maliyyələşməsini təmin edir;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq tabeliyində olan dövlət təhsil müəssisələrinin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir;

- səlahiyyətləri çərçivəsində obyektlərin əsaslı tikintisini, layihə-tədqiqat işlərinin aparılmasını təşkil edir, əməkdaşların və hərbi qulluqçuların mənzillə təmin edilməsi, onların yerləşdirilməsi və məişət təminatının yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görür;

- Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə və digər dövlət və bələdiyyə orqanları ilə daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edir;

- daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyətinə dair vətəndaşlardan və təşkilatlardan daxil olan müraciətlərin qəbulu, qeydiyyatı və baxılması, vətəndaşların qəbulu işini təşkil edir;

- ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması, cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinə dair əhalinin məlumatlandırılmasını, internet saytının yaradılmasını, malik olduğu və siyahısı qanunvericiliklə müəyyən edilmiş açıqlanmalı olan ictimai informasiyanın həmin saytda yerləşdirilməsini və bu informasiyanın daimi yeniləşdirilməsini və nəşriyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin edir, kütləvi informasiya vasitələri ilə qarşılıqlı əlaqəni təşkil edir, yayılan məlumatlar üzrə müvafiq qərarlar qəbul edir;

- qarşısına qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün digər

hüquq mühafizə orqanları ilə əməkdaşlıq edir.

- öz səlahiyyətləri daxilində penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin sosial adaptasiyası üzrə tədbirləri həyata keçirir;

- hərbi-tətbiqi və xidməti-tətbiqi idman növlərinin inkişafı proqramlarını, bədən tərbiyəsi və idman tədbirlərinin təqvim planlarını, hərbi idman kompleksinin normativlərini təsdiq edir və s.

DİN-in hüquqlarına aiddir:

- ictimai qaydanın və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hüquqları həyata keçirmək;

- əməliyyat-axtarış, təhqiqat, ibtidai istintaq və kriminalistik tədqiqat fəaliyyəti ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş hüquqları həyata keçirmək;

- daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyətinə dair qanun və digər normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək, onların təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər vermək, öz fəaliyyətinin normativ tənzimlənməsini həyata keçirmək;

- səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktlarının və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin daxili işlər orqanları və daxili qoşunlar tərəfindən icrasına nəzarət etmək;

- müvəqqəti saxlanılma yerlərində xidmətin təşkilinə nəzarət etmək;

- xüsusi icazə (lisenziya) verilməsi sahəsində daxili işlər orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmiş fəaliyyətin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək;

- aidiyyəti dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə miqrasiya sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə mü-

əyyən edilmiş hüquqları həyata keçirmək;

- yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat qaydalarına riayət olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək;

- yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək;

- yol hərəkəti qaydalarının pozulması və yol-nəqliyyat hadisələri üzrə inzibati icraatın həyata keçirilməsini və tənbehlərin tətbiqini təşkil etmək, avtonəqliyyat vasitələrinin və qoşquların dövlət texniki vəziyyətinə nəzarəti təmin etmək;

- xidməti və mülki silahın dövriyyəsinə və döyüş sursatının saxlanması qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etmək;

- öz səlahiyyətləri daxilində özəl mühafizə fəaliyyətinə, eləcə də bu fəaliyyət çərçivəsində xüsusi vasitələrin dövriyyəsinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada nəzarət etmək;

- mülkiyyətçilərin əmlakının qorunması sahəsində tam təsərrüfat hesabı əsasında fəaliyyət göstərmək, müqavilələr bağlamaq, mühafizənin texniki vasitələrinin istehsalı üçün ixtisaslaşan müəssisələr yaratmaq;

- daxili işlər orqanlarını və daxili qoşunları insanların xilas edilməsi üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin keçirilməsi, ağır və irimiqyaslı qəzaların, yanğınların, təbii fəlakətlərin, kütləvi iğtişaşların və digər fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılması zamanı ictimai qaydanın təmin olunması işinə, həmçinin digər xüsusi əməliyyatların və tədbirlərin keçirilməsinə cəlb etmək, onların qüvvə və vasitələrinin operativ idarə olunmasını həyata keçirmək;

- nazirlik sisteminə daxil olan orqan və hissələrin, müəssisələrin və təşkilatların fəaliyyətini yoxlamaq və təftişini həyata keçirmək;

- nazirlik sistemi əməkdaşlarının nazirliyin təhsil müəssisələrinə qəbul imtahanlarını keçirmək, bu təhsil müəssisələrinə rəhbərlik etmək;

- nazirliyin tabeliyində olan müalicə, profilaktika və sanatoriya-kurort müəssisələr tərəfindən yerinə yetirilən xidmətlərə

(“Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamə”yə uyğun olaraq pulsuz tibb xidməti almaq hüququ olan, habelə sanatoriya-kurort müəssisələrində imtiyazlı istirahət hüququ olan şəxslərə göstərilən xidmətlər istisna olmaqla) ödənişlərin tətbiq edilməsinə razılıq vermək;

- nazirlik sistemində maddi və maliyyə vəsaitlərinin uçotunu təşkil etmək, onların istifadəsinə nəzarət etmək;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada sərəncamında olan dövlət əmlakı barəsində hüquqları həyata keçirmək;

- daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyətinə dair qəzətlər, jurnallar, bülletenlər, normativ hüquqi aktlar toplusu, digər materiallar nəşr etmək;

- müvafiq beynəlxalq təşkilatlarla, xarici ölkələrin hüquq mühafizə orqanları və qarşılıqlı əlaqələri həyata keçirmək, səlahiyyətinə aid məsələlərin həlli üçün xarici dövlətlərə və beynəlxalq təşkilatlara öz nümayəndələrini göndərmək;

- öz səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərə dair məhkəmələrdə iddia ilə çıxış etmək və s.

Daxili İşlər Nazirliyinin fəaliyyətinin təşkili haqqında danışarkən qeyd olunmalıdır ki, DİN-ə daxili işlər naziri rəhbərlik edir. O, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunur. Daxili işlər nazirinin birinci müavini və müavinləri nazirin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və vəzifədən azad edirlər.

Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin səlahiyyətlərinə aiddir:

- Nazirliyin işini təşkil edir və təkbaşçılıq prinsipi əsasında daxili işlər orqanlarının və daxili qoşunların fəaliyyətinə rəhbərlik edir;

- müavinləri arasında vəzifə bölgüsü aparır, onların məsuliyyət dərəcəsini və səlahiyyətlərini müəyyən edir, nazirlik sis-

teminin digər vəzifəli şəxslərin operativ, təşkilati-ştat, kadr, maliyyə, təsərrüfat-istehsalat və nazirliyin vəzifələrinə aid digər məsələlər üzrə müstəqil qərar qəbul etmək səlahiyyətlərini müəyyən edir;

- nazirliyin aparatının struktur bölmələrinin və tabeliyində olan qurumların əsasnamələrini təsdiq edir, tabeliyində olan hüquqi şəxslərin nizamnamələrini isə təsdiq edilməsi üçün müəyyən olunmuş qaydada təqdim edir;

- nazirliyin mərkəzi aparatının strukturu barədə, Nazirlik sisteminə daxil olan xidmətlərin, o cümlədən baş idarələrin, şəhər, rayon polis orqanlarının yaradılması və ləğv edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər verir;

- müəyyən edilmiş struktur, əməkhaqqı fondu və işçilərin say həddi daxilində nazirliyin aparatının və tabeliyində olan qurumların strukturunu, ştat cədvəlini və ayrılmış büdcə təxsisatı daxilində xərclər smetasını təsdiq edir, habelə nazirliyin daxili nizam qaydalarını müəyyən edir;

- nazirlik sistemində icrası məcburi olan əmrlər verir, əsasnamələri, nizamnamələri, təlimatları, qaydaları, standartları, normaları və digər normativ hüquqi aktları təsdiq edir, habelə dövlət hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri ilə birgə və ya onlarla razılaşdırılmış əmrlər, sərəncamlar, göstərişlər verir, onların icrasına nəzarəti təşkil edir;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada sırayı və rəis heyəti vəzifələrinin, bu vəzifələrə uyğun xüsusi rütbə hədlərinin siyahısını təsdiq edir;

- vəzifəyə təyin və vəzifədən azad etmə ilə bağlı nazirliyin vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edir və müvafiq siyahı (nomenklatura) təsdiq edir;

- daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxslərinin Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktlarına zidd olan əmr və göstərişlərini ləğv edir;

- dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına saxlanılan orqanların limit sayı haqqında təkliflər verir;

• daxili işlər orqanlarına və daxili qoşunlara həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün müvəqqəti strukturların yaradılması və ləğv edilməsi qaydalarını müəyyən edir;

• daxili qoşunların hərbi şurasının tərkibini müəyyən edir;

• qanunvericilik ilə müəyyən olunmuş qaydada daxili işlər orqanlarını əməkdaşlarını və hərbi qulluqçuları Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarına ezam edir;

• Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada daxili işlər orqanların və daxili qoşunların şəxsi heyətini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir, sırası, kiçik, orta və böyük rəis heyətlərinə xüsusi rütbələr, Polis Akademiyasının məzunlarına ilkin zabit hərbi rütbəsi və daxili qoşunların hərbi qulluqçularına hərbi rütbələr verir, xüsusi və hərbi rütbələrdən məhrum edir, ali hərbi və ali heyət rütbələrinin verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qarşısında vəsatət qaldırır, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırmaqla nazirliyin baş idarə və idarələrinin, ərazi və ixtisaslaşmış polis idarə və şöbələrinin, Polis Akademiyasının rəislərini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir;

• Nazirlik sisteminə işə götürülən digər işçilərlə əmək müqavilələrinin bağlanması və onlara xitam verilməsi məsələlərinə dair Nazirliyin vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edir;

• daxili işlər orqanları əməkdaşlarını və hərbi qulluqçuları Azərbaycan Respublikasının dövlət mükafatlarına təqdim edir, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada səlahiyyətləri çərçivəsində medallarla təltif edir;

• daxili işlər orqanları əməkdaşlarının, hərbi qulluqçuların və Nazirlik sistemi işçilərinin, habelə nazirliyin üzərinə qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsinə kömək göstərmiş şəxslərin təltif olunmaları üçün müəyyən olunmuş qaydada döş nişanlarını təsis edir, onların təsvirini və əsasnaməsini təsdiq edir, həmin şəxsləri döş nişanları, fəxri fərmanlarla təltif edir, habelə normativ hüquqi aktlarla nəzərdə tutulmuş digər həvəs-

ləndirmə növlərini tətbiq edir;

- Nazirlik sistemində geyim formasının, fərqlənmə nişanlarının və digər rəmzlərin təsis edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təkliflər verir, nazirliyin tabeliyindəki müvafiq struktur qurumlarına şərti adlar verir və tanınma nişanlarının təsvirini təsdiq edir;

- daxili işlər orqanları əməkdaşlarının, hərbi qulluqçuların, Nazirlik sisteminin digər işçilərinin, habelə Nazirliyə həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə kömək göstərmiş digər şəxslərin təltif olunmaları üçün hədiyyə və mükafatlandırma, o cümlədən silah fondları yaradır;

- daxili işlər orqanları əməkdaşları, hərbi qulluqçular və Nazirlik sisteminin digər işçiləri barədə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş həcmdə intizam tənbehi tədbirləri tətbiq edir;

- səlahiyyətləri daxilində daxili işlər orqanları əməkdaşlarını və hərbi qulluqçuları xidmətdən (hərbi xidmətdən) xaric edir;

- dövlət büdcəsindən ayrılan və büdcədən kənar vəsaitin, o cümlədən xarici valyutanın sərəncamçısı olmaqla maliyyə vəsaitini tabeliyindəki qurumlar arasında bölüşdürür, xərclənməsinin həcmi və qaydalarını müəyyən edir, xidmətin xüsusiyyətləri və ayrılmış məbləğin həddi nəzərə alınmaqla, daxili işlər orqanlarının sırası və rəis heyətinin, hərbi qulluqçularının vəzifə maaşlarına əlavə təyin edir, maddi yardım və mükafatlar verir, bu səlahiyyətləri başqa vəzifəli şəxslərə həvalə edir, müvafiq vəzifələr üzrə imtiyazların müəyyən edilməsi barədə təkliflər verir;

- təbii fəlakət, fəvqəladə vəziyyət şəraitində və ya ayrı-ayrı hallarda, eləcə də birdəfəlik təcili tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı daxili işlər orqanları əməkdaşları və hərbi qulluqçuları üçün müvəqqəti ərzaq payı normalarını müəyyən edir;

- Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin dövlət hakimiyyəti orqanları, idarə, müəssisə və təşkilatları ilə münas

sibətlərdə Nazirliyi təmsil edir, danışıqlar aparır, verilmiş səlahiyyətlər daxilində müvafiq müqavilələri, sazişləri və protokolları imzalayır;

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirir və nazirliyə həvalə olunmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə görə şəxsi məsuliyyət daşıyır.

- Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri öz səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini nazirin birinci müaviniyə, o olmadıqda nazir müavinlərindən birinə tapşıra bilər.

Daxili işlər sahəsində dövlət idarəetməsinin vacib elementlərdən biri də (vacib sayılan bir istiqamət kimi) təşkilatdaxili fəaliyyətin təşkil edilməsidir. Buna Daxili İşlər Nazirliyində DİN-in rəhbər işçilərindən ibarət məşvərətçi orqan - kollegiyanın yaradılması misal ola bilər. DİN-in Kollegiyanın tərkibi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1 may 2002-ci il tarixli 906 №-li Sərəncamı ilə aşağıdakı kimi təsdiq edilib:

Kollegiyanın sədri:

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər naziri;

Kollegiyanın üzvləri:

- Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin birinci müavini;

- Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin müaviniləri;

- Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin müavini - Daxili Qoşunların komandanı;

- Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin müavini - Baş Təşkilat - İnspeksiya İdarəsinin rəisi;

- Naxçıvan Muxtar Respublikasının daxili işlər naziri;

- Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Cinayət Axtarışı İdarəsinin rəisi;

- Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Mühafizə İdarəsinin rəisi

▪ Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsinin rəisi;

▪ Bakı şəhər Baş Polis İdarəsinin rəisi.

DİN-in kollegiya iclasında daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, ictimai təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin və icra intizamının vəziyyəti, kadr məsələləri, əmrlərin və digər aktların layihələri müzakirə edilir, daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hesabatları dinlənilir, DİN-in fəaliyyəti ilə bağlı digər mühüm məsələlərə baxılır və müvafiq qərarlar çıxarılır. Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunvericilik baxımından Kollegiya üzvləri müzakirə edilən məsələlərə dair qərar qəbul edərkən səsvermədə bərabər hüquqlara malikdirlər. Kollegiyanın qərarları onun üzvlərinin sadə və səs çoxluğu ilə qəbul edilir, nazirin əmri ilə elan olunur və həyata keçirilir. Kollegiyanın sədri və kollegiya üzvləri arasında fikir ayrılığı olduqda kollegiyanın sədri öz əsaslandırılmış qərarını həyata keçirir və bu haqda Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat verir.

§ 3. Daxili işlər orqanlarında dövlət qulluğunun anlayışı, hüquqi əsasları və şərtləri

Daxili İşlər Nazirliyi sisteminə daxil olan bütün orqan və hissələrdə xidmət keçmənin qaydaları və şərtləri, bu orqanların vəzifəli şəxslərinin hüquqi vəziyyətinin əsasları qanunla təsdiq edilmiş “Daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında” Əsasnamə ilə tənzimlənir.

Daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə - daxili işlər orqanlarının funksiya, vəzifə və hüquqlarını öz peşə fəaliyyətləri ilə həyata keçirən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət qulluğunun xüsusi növüdür.

Daxili işlər orqanında xidmət keçmə haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsaslanır və

“Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunundan, Daxili İşlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamədən, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından ibarətdir.

Daxili işlər orqanlarında işləyən şəxslər arasında xidməti münasibətlərin tənzimləməsi, onların xidmət müddətinin və ixtisas keyfiyyətlərinin müəyyən olunması məqsədilə, bu orqanlarda sırasıyla heyət, kiçik, orta, böyük və ali rəis heyəti vəzifələri və xüsusi rütbələr müəyyən olunur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən, xüsusi rütbələr verilmiş, sırasıyla və kiçik, orta, böyük, ali rəis heyəti vəzifələrində işləyən və ya daxili işlər orqanlarının kadrlarında olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, habelə DİN-in təhsil müəssisəsinin müdavimləri daxili işlər orqanlarının əməkdaşları hesab olunurlar.

Daxili işlər orqanlarının əməkdaşları dövlət hesabına geyim forması və fərqlənmə nişanları ilə təmin olunurlar. Geyim formasının və fərqlənmə nişanlarının təsviri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilir.

Daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarına nümunələri Azərbaycan Respublikasının DİN tərəfindən müəyyən edilmiş xidməti vəsiqələr verilir. Daxili işlər orqanlarının əməkdaşları xüsusi hazırlıq keçdikdən sonra qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada fiziki qüvvəni, xüsusi vasitələri və odlu silahı tətbiq etmək hüququna malikdirlər. Xüsusi vasitələrin və odlu silahın verilməsi, saxlanması və gəzdirilməsi qaydaları DİN tərəfindən müəyyən edilir.

Daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə hər bir əməkdaşın şəxsi işində öz əksini tapır. Şəxsi iş daxili işlər orqanlarının kadr xidmətləri tərəfindən hazırlanır, aparılır və saxlanılır.

Daxili işlər orqanlarında sırasıyla və rəis heyəti vəzifələrinə təyin olunan şəxslərə xüsusi rütbələr verilir. Daxili işlər orqanları rəis heyətinin əməkdaşları xidmətdən xaric edildikdə möv-

cud rütbəyə “istefada olan” sözləri əlavə edilir.

Daxili işlər orqanlarında xidmətə könüllülük əsasında, şəxsi keyfiyyətlərinə, fiziki və peşə hazırlığına, sağlamlıq vəziyyətinə və təhsil səviyyəsinə görə bu orqanlarda xidmətə yararlı olan, habelə hərbi xidmət keçmiş və hərbi mükəlləfiyyətli (qadınlar istisna olmaqla), Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini bilən, yaşı 20-dən aşağı və bir qayda olaraq yaşı 30-dan yuxarı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları qəbul olunurlar.

DİN-in tədris müəssisəsinə yaşı 18-ə çatmamış orta təhsilli şəxslər aidiyyəti qəbul imtahanlarını verməklə, qəbul edilə bilərlər.

Daxili işlər orqanlarında xidmətə qəbul müsabiqə (test imtahanlarının və söhbətlərin) və şəffaflıq əsasında həyata keçirilir. Müsabiqənin elan edilməsi, keçirilməsi və yekunlarına dair müvafiq qərarın qəbul edilməsi qaydası DİN tərəfindən müəyyən edilir.

İkili vətəndaşlığı, digər dövlətlər qarşısında öhdəlikləri olan şəxslər, din xadimləri, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti hesab edilmiş, cinayət törətdiyinə görə əvvəllər məhkum edilmiş, habelə barəsində cinayət işinin icraatına bəraətverici əsaslar olmadan xitam verilmiş, əvvəllər işdə yol verdiyi ciddi nöqsanlara, daxili işlər orqanlarında xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğul olmasına, xidmətə tam yarsız olmasına, ləyaqətsiz hərəkətlərə görə daxili işlər və digər hüquq-mühafizə orqanlarından xaric edilmiş şəxslər daxili işlər orqanlarında xidmətə qəbul oluna bilməzlər.

Daxili işlər orqanlarının sırayı və kiçik rəis heyəti vəzifələrinə xidmətə yalnız orta və orta ixtisas təhsilli şəxslər qəbul edilirlər.

Orta və böyük rəis heyəti vəzifələrində xidmətə bir qayda olaraq xüsusi, orta ixtisas ali hüquq təhsilli şəxslər qəbul edilirlər.

Digər ixtisasları olan şəxslərin xidmətə qəbulu DİN tərəfindən müəyyən edilmiş qaydalara uyğun həyata keçirilir.

Daxili işlər orqanlarında xidmətə qəbul olunan şəxslər “Polis haqqında” Qanunun 29-cu maddəsində göstərilmiş məzmununda və DİN tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada and içirlər.

Sırası və kiçik, orta və böyük rəis heyəti vəzifələrinə təyin olunma və bu vəzifələrdən azad edilmə DİN tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının təminat xərclərinə tutduğu vəzifəyə və xüsusi rütbəyə görə maaşları, fasiləsiz xidməti illərinə görə haqq, məharət dərəcəsinə görə verilən əlavə ərzaq payı və ya ərzaq payı əvəzinə verilən pul kompensasiyası, digər müavinət və ödənişlər daxildir. Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının həyat və sağlamlığı dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına sığortalanır.

Daxili işlər orqanlarında xidməti intizam - əməkdaşlar tərəfindən onlara həvalə olunmuş vəzifələrin icrasından və öz səlahiyyətlərini həyata keçirən zaman Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə, vəzifə təlimatlarına, habelə DİN-in və bilavasitə rəislərin əmr və göstərişlərinə əməl etməkdən ibarətdir.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, təcrübə göstərir ki, daxili işlər orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyi xidməti intizamla üzvü surətdə bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, DİO əməkdaşlarının xidməti intizama riayət etmələri rəhbərlik səviyyəsində hər zaman diqqətdə saxlanılır. Xidməti vəzifələrin nümunəvi yerinə yetirilməsinə və xidmətdə əldə edilən yüksək nəticələrə görə daxili işlər orqanlarının əməkdaşları üçün aşağıdakı həvəsləndirmə növləri tətbiq oluna bilər:

- təşəkkür;
- pul mükafatı;
- qiymətli hədiyyə ilə mükafatlandırılma;
- fəxri fərman ilə təltif edilmə;

- fəxri döş nişanı ilə təltif edilmə;
- vaxtından əvvəl növbəti xüsusi rütbənin verilməsi;
- xüsusi rütbənin vəzifə ştatında nəzərdə tutulduğundan bir pillə yuxarı verilməsi;
- təltif silahının verilməsi.

Həvəsləndirmə növlərinin tətbiqi qaydaları DİN tərəfindən müəyyən edilir. Həvəsləndirmə tədbiri kimi əvvəllər verilmiş intizam tənbehinin vaxtından əvvəl geri götürülməsi tətbiq oluna bilər.

Xidməti intizam qaydalarını pozmağa görə daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarına aşağıdakı intizam tənbehləri tətbiq edilə bilər.

- məzəmmət;
- töhmət;
- şiddətli töhmət;
- xidməti vəzifəyə tam uyğun olmaması barədə xəbərdarlıq;
- tutduğu vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirmə;
- xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması;
- xidmətdən xaric edilmə.

Həvəsləndirmə tədbirləri və intizam tənbehləri, daxili işlər orqanlarının vəzifəli şəxsləri tərəfindən onlara verilən səlahiyyətə hüququnda tətbiq edilir.

Xidməti intizam qaydalarının pozulmasına görə yalnız bir intizam tənbehi verilir. Həvəsləndirmə tədbiri kimi intizam tənbehinin vaxtından əvvəl götürülməsi tənbehi vermiş rəis, yaxud ona bərabər vəzifəli və ya vəzifəcə böyük birbaşa rəis tərəfindən həyata keçirilir.

Həvəsləndirmə tədbirlərinin və intizam tənbehinin tətbiqində verilən hüquqların həddini aşan vəzifəli şəxs məsuliyyət daşıyır.

Daxili işlər orqanlarının əməkdaşı aşağıdakı hallarda xidmətdən xaric edilə bilər:

- ◆ öz arzusu ilə daxili işlər orqanlarında xidmətdən çıxmaq barəsində yazılı ərizə verildikdə;

- ◆ and içməkdən imtina etdikdə;
 - ◆ cinayət törətdiyinə görə barəsində qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmənin ittiham hökmü və ya tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqi haqqında qərar olduqda;
 - ◆ daxili işlər orqanlarında xidmətlə bir araya sığmayan fəaliyyətlə məşğul olduqda;
 - ◆ xidmətdə olmanın son yaş həddinə çatdıqda;
 - ◆ səhhətinə görə, o cümlədən 4 aydan artıq müddətli xəstəliklə əlaqədar vəzifəsini yerinə yetirməsinin qeyri-mümkünlüyü barədə tibbi-həkim komissiyasının rəyi olduqda;
 - ◆ daxili işlər orqanlarında xidmətə tam yararsız olması barəsində attestasiya komissiyasının rəyi olduqda;
 - ◆ başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığından çıxdıqda və ya digər dövlət qarşısında öhdəlik götürdükdə;
 - ◆ daxili işlər orqanları əməkdaşı adına ləkə gətirən hərəkət etdikdə;
 - ◆ intizam məsuliyyətinə cəlb edildikdən sonra xidmət və icra intizamını il ərzində yenidən kobudcasına pozduqda;
 - ◆ ştatlar ixtisar edildikdə;
 - ◆ fəaliyyət qabiliyyətsizliyi və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyəti məhkəmə qaydasında müəyyənləşdirildikdə;
 - ◆ digər hüquq-mühafizə orqanlarına işə keçdikdə.
- Xidmətdən xaric edilən daxili işlər orqanları əməkdaşlarına Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müavinət verilir.

V bölmə

Dövlət idarəetməsində inzibati məsuliyyət

XIII fəsil

İnzibati məsuliyyət və inzibati xəta

§ 1. İnzibati məsuliyyətin anlayışı və əsas xüsusiyyətləri

İnzibati məsuliyyət - səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən inzibati xəta törətmiş şəxsə qarşı inzibati tənbehin tətbiq olunması ilə ifadə olunan hüquqi məsuliyyət növüdür.

İnzibati məsuliyyət hüquqi məsuliyyətin növlərindən biri olaraq sonuncuya xas olan aşağıdakı əlamətlərə malikdir:

- dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi və hüquq qaydalarının qorunmasını təmin edən vasitədir;

- hüquq normalarında nəzərdə tutulan sanksiyaların tətbiqindən ibarətdir;

- hüquqazidd olan təqsirli əməlin nəticəsidir;

- hüquq pozan şəxsin və onun törətdiyi əməlin ictimaiyyət tərəfindən pislənməsi ilə müşayiət edilir;

- hüquq pozan şəxs üçün mənfi nəticə yaradan mənəvi və maddi xarakterli məcburetmə tədbirləri ilə bağlıdır;

- müvafiq prosesual formalarda həyata keçirilir.

İnzibati məsuliyyətin özünəməxsus xüsusiyyətləri onu digər məsuliyyət növlərindən fərqləndirməyə kifayət qədər əsas verir. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

1. İnzibati məsuliyyət Azərbaycan Respublikası İXM-in 1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Adı çəkilən qanunvericilik aktı inzibati məsuliyyətin normativ-hüquqi əsasını təşkil edir.

İnzibati məsuliyyətin normativ hüquqi əsası dedikdə, inzibati tənbehlərin tətbiqini nizama salan hüquq normalarının sistemi başa düşülür. Həmin hüquq normaları aşağıdakı meyara

görə təsnifləşdirilir:

- məzmununa görə:

- maddi-hüquqi;
- inzibati-prosessual;
- təşkilati normalar.

İnzibati tənbehlərin tətbiqini nizama salan hüquq normaları aşağıdakılardır:

▪ inzibati məsuliyyətin ümumi məsələlərini nizamlayan normalar (inzibati xətlər qanunvericiliyin sistemi, inzibati məsuliyyətin əsasları və subyektləri, inzibati tənbehlər sistemi və s. müəyyən edən normalar);

▪ inzibati xətlərin tərkibini müəyyən edən normalar;

▪ inzibati xətlər haqqında işlərin icraatını müəyyən edən normalar;

▪ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaların və inzibati yurisdiksiyanın digər subyektlərinin yaranma qaydasını, onların hüquqi vəziyyətini müəyyən edən normalar.

İnzibati məsuliyyətlə əlaqədar olan hüquq normaları cari dövrdə İnzibati hüququn müstəqil institutunu (delikt münasibətlərini) təşkil edir. Zənnimizcə, bu məsuliyyət ilə bağlı münasibətlər gələcəkdə müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşacaq İnzibati delikt hüququna aiddir.

Cinayət məsuliyyəti yalnız qanunla müəyyən edilir. Bundan fərqli olaraq, intizam məsuliyyəti əmək qanunvericiliyi ilə, müxtəlif kateqoriya şəxslərin vəziyyətini müəyyən edən qanun və ya qanunqüvvəli aktlarla (nizamnamə və s.), maddi məsuliyyət isə əmək qanunvericiliyi, mülki qanunvericiliklə və ya ayrı-ayrı hallarda inzibati hüquq normaları ilə müəyyən edilir.

2. İnzibati məsuliyyətin əsasını inzibati xəta təşkil edir. Cinayət məsuliyyətində cinayətin, intizam məsuliyyətinin yaranmasında intizam xətasının, maddi məsuliyyətdə isə maddi ziyanın vurulması və ya mülki-hüquqi deliktin (hüquqpozmanın) olması vacibdir.

3. İnzibati məsuliyyətin subyektləri fiziki və hüquqi şəxslər ola bilər. İntizam məsuliyyətinin subyekti yalnız fiziki şəxslərdir. Orqan və təşkilatların intizam məsuliyyəti haqqında məsələ isə müzakirəlidir. Lakin onun qaldırılması əsaslıdır, çünki icra hakimiyyəti orqanlarının istefası, ictimai birliklərin qanunsuz fəaliyyətlərinin dayandırılması və s. nəzərdə tutulur. İnzibati məsuliyyətin subyekti kimi fiziki şəxslər qismində vətəndaşlar, vəzifəli şəxslər, yetkinlik yaşına çatmayanlar və s. şəxslər ola bilər.

4. İnzibati xəyata görə inzibati tənbehlərin tətbiqi nəzərdə tutulur. Cinayətə görə cinayət cəzası, intizam xətasına görə intizam tənbehləri, inzibati xəyata görə inzibati tənbeh tətbiq edilir. Maddi məsuliyyət isə əmlak sanksiyalarının tətbiqi ilə ifadə olunur.

5. İnzibati tənbehlər müxtəlif orqan və vəzifəli şəxslər tərəfindən tətbiq edilir. Bu orqan və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikası İXM-in 40-cı maddəsinə əsasən aşağıdakılardır:

- ✚ rayon (şəhər) məhkəmələri;
- ✚ yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan);
- ✚ müvafiq icra hakimiyyəti orqanları;
- ✚ Mərkəzi Bank, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin) yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər).

Hüquq məsuliyyətinin digər növlərinin tətbiqi qanunvericiliklə aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

- cinayət əməlinə görə cəzalar yalnız məhkəmə tərəfindən, intizam tənbehləri intizam hakimiyyətinə malik olan orqan və vəzifəli şəxslərin səlahiyyətləri çərçivəsində, maddi məsuliyyət tədbirləri məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilir.

6. İnzibati tənbehlər orqan və vəzifəli şəxslərə tabe olmayan inzibati xəta törədən şəxslərə tətbiq edilir. Bu əlamətə görə inzibati məsuliyyət intizam məsuliyyətindən fərqlənir. İn-

tizam xətasına görə işçilərə qarşı tətbiq edilən tədbirlər hakimiyyət-tabeçilik qaydasında yuxarı orqan tərəfindən tətbiq edilir.

7. İnzibati tənbehin tətbiq edilməsi məhkumluğa və işdən çıxarılmğa səbəb olmur. İnzibati xətalər qanunvericiliyinə əsasən barəsində inzibati tənbeh tətbiq olunmuş şəxs tənbehin icrasının qurtardığı gündən etibarən bir il ərzində eyni inzibati xəta törətməyibsə, o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməmiş sayılır.

8. İnzibati tənbehlər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər qanunvericiliyinə müvafiq olaraq tətbiq edilir. Cinayət əməlinə görə cəzalar cinayət qanunvericiliyinə, vurulmuş əmlak zərərinin ödənilməsi mülki-prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq tətbiq edilir.

9. İnzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi haqqında çıxarılmış qərardan Azərbaycan Respublikası İXM-in 128-ci maddəsinə əsasən inzibati və ya məhkəmə qaydasında şikayət, o cümlədən protest verilə bilər.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər qanunvericiliyinin prinsipləri inzibati məsuliyyətin müəyyən edilməsi zamanı rəhbər tutulur. Bu prinsiplər Azərbaycan Respublikası İXM-in 4-cü maddəsində göstərilmişdir.

Bunlar aşağıdakılardır:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət edilməsi (İXM, maddə 5);

- qanunçuluq (İXM, maddə 6);

- qanun qarşısında bərabərlik (İXM, maddə 7);

- təqsirsizlik prezumpsiyası (İXM, maddə 8);

- ədalətlik (İXM, maddə 9);

- inzibati xətalərin qarşısının alınması (İXM, maddə 10).

İnsan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi. Dövlətimizin qanunvericilik sisteminin əsası-nı təşkil edən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əsa-

sən, şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş bu prinsip Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 fevral 1998-ci il tarixli “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunması sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanında bütünlüklə öz əksini tapmışdır. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətimizin ali məqsədi olaraq Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun həyata keçirilir. “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin 1-ci maddəsində göstərilir: “Bütün insanlar ləyaqət və hüquqlarına görə azad və bərabər doğulurlar. Onların şüurları və vicdanları var və birbirlərinə münasibətdə qardaşlıq ruhunda da davranmalıdırlar”.

İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ali dəyərə malikdir. Bu hüquqların və azadlıqların pozulmasına yol verən bütün dövlət orqanları (vəzifəli şəxslər) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən insan ləyaqətini alçaldan qərarların verilməsinə və hərəkətin edilməsinə yol verilmir (İXM, maddə 5).

Qanunçuluq prinsipi bütün dövlət və qeyri-dövlət idarə, müəssisə və təşkilatları, onların qulluqçuları və vəzifəli şəxsləri, habelə vətəndaşlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və onlara uyğun tətbiq edilmiş hüquqi aktların göstərişlərinə riayət edilməsi və icra olunmasıdır. İnzibati hüquqda qanunçuluq – inzibati hüququn subyektləri tərəfindən inzibati xətalər qanunvericiliyinin tələblərinin ciddi və tam yerinə yetirilməsidir.

İnzibati xətalara görə inzibati tənbeh İXM-ə uyğun olaraq tətbiq edilir.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi

tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, idarədən kənar isə məhkəmə və prokuror nəzarəti ilə, eləcə də şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər qanunvericiliyinin analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir (İXM, maddə 6.3).

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi. Göstərilən prinsip öz əksini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”də tapmışdır. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 26-cı maddəsində göstərilir: “Bütün insanlar qanun qarşısında bərabərdir və heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan müdafiə olunmaq hüququna malikdir”.

İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının bərabərliyi dedikdə, həmin hüquqların və azadlıqların eyni hüquqi qaydalar əsasında həyata keçirilməsi və hüquqi imkanların bərabərliyi başa düşülür.

İnzibati xəta törətmiş şəxslər irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, mənşəyindən, cinsindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər və inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Hüquqi şəxslər mülkiyyət formasından, yerləşdiyi yerdən, təşkilati-hüquqi formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq inzibati məsuliyyətə cəlb edilirlər (İXM, maddə 7.3).

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi. Təqsirsizlik prezumpsiyası (lat. praesumptio – “güman” sözündən) prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Adı çəkilən müddəada deyilir: “Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır”. Bu prinsip həm də “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin müddəalarında qeyd edilmişdir.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin təqsiri İXM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetmə-

dikdə və bu inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata baxmış hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) qüvvəyə minmiş qərarı ilə müəyyən edilmədikdə o, təqsiri olmayan hesab edilir.

İnzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxs öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyildir.

İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxs təqsirli olması barəsində olan şübhələr onun xeyrinə həll olunur (İXM, maddə 8).

Ədalətlik prinsipi. Ədalət hüquqi və sosial-siyasi şüur anlayışı olaraq ümumilikdə əxlaqi kateqoriyaya aiddir. O cəmiyyətdə ayrı-ayrı fərdlərin (sosial qrupların) təcrübi rolu ilə onların ictimai vəziyyəti arasında, hüquq və öhdəlikləri, həmçinin cinayət və cəza, insanların xidmətləri və bunların ictimaiyyət tərəfindən qəbul edilməsi arasında uyğunluq nisbətini ifadə edir. Bu nisbətin pozulması ədalətsizlik kimi qiymətləndirilir.

İnzibati xəta törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən tənbeh ədalətli olmalıdır, yəni inzibati xətələrin xarakterinə, onun törədilməsi hallarına uyğun, qanuni və əsaslı olmalıdır.

Bir inzibati xətəyə görə heç kəs iki dəfə inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz. Davam edən inzibati xətəyə görə şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunduqdan sonra da bu xətanı törətməkdə davam edirsə inzibati məsuliyyətə cəlb olunur (İXM, maddə 9).

İnzibati xətələrin qarşısının alınması prinsipi. Dövlət və ya yerli özünüidarə orqanları tərəfindən inzibati xətələrin qarşısı alınmaqla inzibati xətələrin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait aşkar edilir və aradan qaldırılır. Bu orqanlar vətəndaşların hüquq şüuru və mədəniyyətinin yüksəldilməsi, Azərbaycan Respublikası qanunlarına ciddi əməl etmək ruhunda tərbiyə olunması sahəsində tədbirlər hazırlayır və həyata keçirirlər.

Dövlət hakimiyyəti orqanları və onların rəhbərləri, digər vəzifəli şəxslər vətəndaşların təkliflərini, ərizə və şikayətlərini qəbul etməyə və səlahiyyətləri daxilində qanunla müəyyən

edilmiş qaydada və müddətlərdə baxmağa, lazımi tədbirlər görmək və onlara cavab verməyə borcludurlar. Qeyd olunan subyektlər vətəndaşların hüquqa, qanunçuluğa, ədalət mühəkiməsinə münasibətini, onların əməllərinin hüquqi və ya hüquqazidd olması haqqında təsəvvürlərini ifadə edən görüşləri təşkil etməlidirlər. Bunların dövlət və ya yerli özünüidarə orqanları tərəfindən vətəndaşlara kütləvi informasiya vasitələri ilə çatdırılması inzibati xətalərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

İnzibati məsuliyyət tədbirləri bir qayda olaraq, törədilən inzibati xətələrə görə tətbiq edilir. Digər tərəfdən isə, dövlət idarəetmə sistemində baş verən inzibati xətələrin xəbərdar edilməsi və onların qarşısının alınması polis orqanları və onun əməkdaşlarının əsas vəzifələrindən biridir. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olan “ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi” fəaliyyəti bilavasitə dövlət idarəetmə sistemində baş verən inzibati xətələrin xəbərdar edilməsi və onların qarşısının alınmasına yönəlmişdir.

§ 2. İnzibati xətanın anlayışı və onun əlamətləri

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətələr Məcəlləsinin 12-ci maddəsinə əsasən, “Bu Məcəllə ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqazidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur. Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan əməllərə görə inzibati məsuliyyət o halda yaranır ki, bu əməllər cinayət məsuliyyətinə səbəb olmasın”. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, istənilən inzibati xətanın əsasını hüquqazidd əməl təşkil edir. Əks halda törədilən əməl inzibati

xəta sayılmır və ona görə inzibati tənbeh tətbiq olunmur.

Fiziki və hüquqi mənada əməl iradəvi davranış aktıdır. Klassik mənbələrdə qeyd edildiyi kimi, davranış aktı iki cür gerçəkləşir:

✚ Hərəkət – hüququn subyektı tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifənin aktiv surətdə yerinə yetirilməməsi və ya müəyyən edilmiş qadağanın pozulması deməkdir. Məsələn: qadağan edilmiş üsulla ovun edilməsi (İXM, maddə 272.1).

✚ Hərəkətsizlik – hüququn subyektı tərəfindən üzərinə qoyulmuş vəzifənin passiv olaraq yerinə yetirilməsi və yaxud subyektin hərəkət etməli olduğu halda hərəkət etməməsi deməkdir. Məsələn: polis işçisinin ictimai qaydanın mühafizəsi ilə əlaqədar olan qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama (İXM, maddə 535.1).

Əməlin inzibati xəta olub-olmaması barədə danışarkən onun hüquqi əlamətlərinə diqqət yetirilməlidir. Hüquq nəzəriyyəsinə formalaşmış uzunmüddətli fikirlər deməyə əsas verir ki, əməlin inzibati xəta sayılması üçün onun hüquqi əlamətləri olmalıdır. Yalnız həmin əlamətlər mövcud olduqda törədilmiş əməli inzibati xəta kimi qiymətləndirmək olar.

Beləliklə, əməlin hüquqi əlamətlərinə aid edilir:

- əməl hüquqazidd olmalıdır;
- əməl təqsirli sayılmalıdır (qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilməlidir);
- əməl inzibati məsuliyyətə səbəb olmalıdır.
- əməl Azərbaycan Respublikası İXM ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd etməlidir.

Əməl hüquqazidd olmalıdır. Sosial mahiyyəti baxımından əməl şəxslərin, cəmiyyətin, dövlətin maraqlarına zidd olmalı və bu maraqlara zərər vurmaldır. Göstərilənlər ilə yanaşı, əməl müxtəlif hüquq normaları ilə müəyyən olunmuş qaydaları pozmalıdır.

Əməl təqsirli sayılmalıdır. Əməl aktiv hərəkətlə və ya hərəkətsizliklə törədilməlidir. Təqsir şəxsin qəsdən və ya ehti-

yatsızlıq üzündən törədilən hüquqazidd hərəkətə və ya hərəkətsizliyə psixi münasibətidir. Təqsirin olması inzibati xətanın vacib əlamətlərindən biridir. Əməlin hüquqazidd olmasına baxmayaraq onda təqsirin olmaması, əməlin inzibati xəta sayılmasına imkan vermir (İXM, maddə 3).

Əməl inzibati məsuliyyətə səbəb olmalıdır. Əməlin inzibati xəta sayılması üçün onun Azərbaycan Respublikası İXM-in Xüsusi hissəsində inzibati xəta kimi müəyyən edilməsi və törədilməsinə görə müxtəlif sanksiyalarının tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Əməl Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd etməlidir. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi müxtəlif hüquq normaları (hüquq sahələri) ilə tənzimlənən ictimai münasibətləri mühafizə edir. Əgər əməl Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərə qəsd edərsə, onda həmin əməl inzibati xəta kimi qiymətləndirilə bilər.

İnzibati xətanın yuxarıda göstərilən əlamətlərini onun tərkibindən fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, bəzən əməldə inzibati xətanın hüquqi əlamətlərinin mövcud olmasına baxmayaraq, həmin əməl inzibati xəta kimi qiymətləndirilmir. Məsələn: 12 yaşlı şəxs xırda xuliqanlıq törətmişdir. Buna baxmayaraq, həmin şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası İXM-in 16.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta törədərkən 16 yaşlı tamam olmuş fiziki şəxslərin inzibati məsuliyyətə cəlb olunması müəyyən edilib.

Qanunvericilikdə “inzibati xətanın tərkibi” anlayışı öz əksini tapmayıb. Lakin inzibati hüquq nəzəriyyəçiləri hesab edirlər ki, inzibati xətanın tərkibi dedikdə, hüquqla (qanunla) müəyyən edilmiş elementlər məcmusu başa düşülür.

İnzibati xətanın tərkibi aşağıdakı elementlərdən ibarətdir:

1. İnzibati xətanın obyektı.
2. İnzibati xətanın obyektiv tərəfi.
3. İnzibati xətanın subyektı.

4. İnzibati xətanın subyektiv tərəfi.

İnzibati xətanın obyektı

İnzibati xətanın obyektı müxtəlif hüquq normaları ilə nizamlanan və yalnız inzibati hüquq normaları ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərdir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 164-179-cu maddələri ilə konstitusiya hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər (siyasi, sosial və əmək hüquqları əleyhinə olan inzibati xətalar) mühafizə olunur.

İnzibati xəta obyektini təşkil edən ictimai münasibətlərin aşağıdakı xüsusiyyətləri mövcuddur:

a) hüququn müxtəlif sahələri ilə tənzimlənir (məsələn: əmək, konstitusiya, ekologiya hüququ və s.);

b) inzibati tənbehlərin vasitəsi ilə mühafizə olunur.

İnzibati xətanın obyektinin 4 (dörd) növü mövcuddur:

1. İnzibati xətanın ümumi obyektı müxtəlif hüquq normaları ilə tənzimlənən və inzibati xətalar qanunvericiliyi ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərdir. Bu münasibətlərə vətəndaşların siyasi, sosial və əmək hüquqları, əhəlinin sağlamlığı, sanitariya-gigiyena və sanitar-epidemioloji salamatlığı, mülkiyyət, iqtisadi fəaliyyət, ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət, ətraf mühit və idarəçilik qaydaları ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər aiddir. Sadalanan ictimai münasibətlər yalnız inzibati tənbehlərlə qorunduğu halda inzibati xətanın ümumi obyektı hesab olunur.

2. İnzibati xətanın xüsusi obyektı ümumi obyektin ayrılmaz və müstəqil hissəsini təşkil edən ictimai münasibətlərin bir hissəsidir. Bu münasibətlərin yaranma sahəsi eynidir (məsələn: nəqliyyatdan istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər, rabitədən istifadə ilə əlaqədar yaranan münasibətlər və s.).

Azərbaycan Respublikası İXM-in Xüsusi hissəsinin 6-cı bölməsində (20-40-cı fəsilərində) inzibati xətaların xüsusi obyektləri qeyd edilib.

3. İnzibati xətanın növlü obyektı xüsusi obyektin bir

qrupudur. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 38-ci fəslə "İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətlər" adlanır. Adı çəkilən fəsildə inzibati hüquq normaları ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlər inzibati xətlərin xüsusi obyektini təşkil edir. Bu fəsildə nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər 3 (üç) növlü obyektəndən ibarətdir:

- ictimai qaydanın təmin edilməsi, mühafizəsi ilə əlaqədar yaranan və inzibati tənbehlərlə mühafizə olunan ictimai münasibətlər. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 510-512 və 521-ci maddələri;

- ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar yaranan və inzibati tənbehlərlə mühafizə olunan ictimai münasibətlər. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 513 - 520-ci maddələri.

- ictimai mənəviyyətin mühafizəsi ilə əlaqədar yaranan və inzibati tənbehlərlə mühafizə olunan ictimai münasibətlər. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 522 - 525-ci maddələri.

4. İnzibati xətin bilavasitə obyektinə inzibati xətin törədilməsi nəticəsində bilavasitə ziyan çəkən ictimai münasibətlərdir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 590-cı maddəsi.

Bu növ inzibati xətin bilavasitə obyektinə kimi aşağıda göstərilən ictimai münasibətlər ola bilər:

- ✚ mülki silahın və döyüş sursatının saxlanması qaydalarını təşkil edən ictimai münasibətlər;

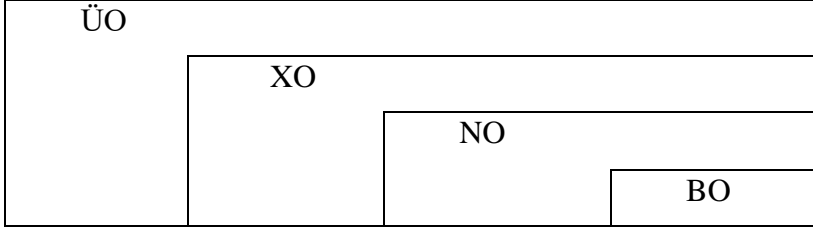
- ✚ mülki silahın və döyüş sursatının daşınması qaydalarını təşkil edən ictimai münasibətlər;

- ✚ mülki silahın və döyüş sursatının satılması qaydalarını təşkil edən ictimai münasibətlər.

İnzibati xətlər qanunvericiliyi bəzi hallarda inzibati xətin bilavasitə obyektinə simasında konkret ictimai münasibətin elementi kimi qəsd edilən predmetinə nəzərdə tutur. Belə ki,

Azərbaycan Respublikası İXM-in 26-cı maddəsində inzibati xətanın bilavasitə obyektivi olmuş predmetin müsadirəsi müəyyən edilmişdir.

Ümumiyyətlə, inzibati xətanın obyektinə dair yuxarıda göstərilənləri aşağıdakı sxem şəklində təsvir etmək olar:

İnzibati xətanın obyektiv tərəfi

İnzibati xətanın obyektiv tərəfi törədilən (törədilmiş) inzibati xətanın xarici görünüşü və ya inzibati hüquq normaları ilə nəzərdə tutulan və inzibati xətanın xarici görünüşünü xarakterizə edən elementlər sistemidir.

İnzibati xətaların obyektiv tərəfinin aşağıdakı elementləri mövcuddur:

- hüquqazidd əməl (hərəkət və hərəkətsizlik);
- bilavasitə səbəbli əlaqə;
- nəticə;
- yer;
- vaxt;
- üsul;
- vasitə;
- şərait.

İnzibati xətanın obyektiv tərəfinin əsas elementini hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) təşkil edir. Əgər inzibati xətada qeyd etdiyimiz əlamətlərə malik olmayan əməl yoxdursa, deməli burada heç bir inzibati xəta yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bütün hüquqpozmaları ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə

görə cinayətlərə, xətalara və s. ayırmaq olar. Hüquq ədəbiyyatlarında bu məsələyə dair müxtəlif fikirlər söylənilir. Lakin hər bir əməli onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə fərqləndirmək lazımdır.

Məlum olduğu kimi, müxtəlif ictimai münasibətlər cinayət hüququ və inzibati hüquq normaları vasitəsi ilə mühafizə olunur. Qəsd olunan ictimai münasibətlərə görə əməlin ictimai təhlükəliliyi özünü büruzə verir.

İnzibati xətanın obyektiv tərəfinin əsasını ictimai təhlükəli əməl təşkil edir, digər elementlər isə “əlavə” xarakterə malikdir.

Qeyd edilməsini zəruri hesab edirik ki, inzibati xətalər qanunvericiliyində inzibati xəta tərkibləri qanunvericilik quruluşuna görə əsasən formal tərkibliyə malikdir. Formal tərkibli inzibati xətdə yalnız qanunvericiliklə qadağan edilmiş ictimai-təhlükəli, hüquqazidd əmələ görə inzibati tənbeh tətbiq edilir. Formal tərkibli əməldə ziyanın vurulması tələb edilmir. Məsələn: İXM-in 510-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Xırda xuliqanlıq” nəticəsində ictimai qaydanın pozulması ilə inzibati məsuliyyət yaranır.

Formal tərkibli inzibati xətalardan fərqli olaraq, maddi tərkibli inzibati xətdə aşağıdakı əlamətlər mütləq olmalıdır:

- a) ictimai təhlükəli, hüquqazidd əməl;
- b) hüquqazidd, ziyanlı nəticə;
- c) bilavasitə səbəbli əlaqə.

Maddi tərkibli əməldə vurulmuş ziyan müxtəlif formada ola bilər. Məsələn: İXM-in 327.8-ci maddəsinə əsasən, “Bu Məcəllənin 327.1 - 327.6, 328 və 330-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə görə” məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Göründüyü kimi, bu maddəyə görə məsuliyyətin yaranması üçün aidiyyəti xəsarətin yetirilməsi tələb edilir. Adı çəkilən xəsarətin olmadığı təqdirdə, əməl bu maddə ilə tövsif edilə bilməz.

Formal və maddi tərkibli inzibati xətalardan daha yaxşı başa düşülməsi üçün aşağıdakı görüntüyə diqqət edək:

Formal tərkibli inzibati xəta = əməl = məsuliyyət

Maddi tərkibli inzibati xəta = əməl + bilavasitə səbəbli əlaqə + nəticə = məsuliyyət

Bilavasitə səbəbli əlaqə maddi tərkibli inzibati xətanın əsas elementlərindən biridir. Əgər ictimai təhlükəli əməl nəticəsində ziyan vurulubsa, ziyanla təhlükəli əməl arasında səbəbli əlaqənin bilavasitə olması mütləqdir.

Daha dəqiq desək, hüquqa zidd əməl nəticəsində vurulmuş ziyan bilavasitə həmin ictimai təhlükəli əməldən yaranmalıdır. Məsələn: İXM-in 327.8-ci maddəsi "...Bu Məcəllənin 327.1-327.6, 328 və 330-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalardan nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yitirilməsinə görə- ..."

Qeyd olunan yüngül bədən xəsarəti yalnız İXM-in 327-ci maddəsində göstərilən xətalardan törədilməsi nəticəsində yaranmalı və məsuliyyətə səbəb olmalıdır. Əgər bədən xəsarəti digər inzibati xətalardan (Məsələn: İnzibati Xətalardan Məcəlləsinin 332.4-cü, 332.7-ci və s. maddələri) nəticəsində vurularsa, bu halda məsuliyyəti İXM-in 327.8-ci maddəsinə görə yaranmayacaq.

Bəzən Azərbaycan Respublikası İXM-in Xüsusi hissəsinin normalarında inzibati xətanın obyektiv tərəfinin tövsifedici əlamətləri içərisində inzibati xətalardan törədilmə yeri, vaxtı, üsulu, alət və şəraiti göstərilir.

Deyilənlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Azərbaycan Respublikası İXM-in 521-ci maddəsi ilə mənzillərdə, yaşayış evlərinin girişlərində və həyətlərində, küçələrdə, istirahət yerlərində və digər ictimai yerlərdə gecə vaxtı saat 24-dən 7-dək səs-küy salmağa, ucadan mahnı oxu-

mağa, musiqi alətlərini ucadan çalmağa, televizorları, radio-qəbulediciləri, maqnitofonları və digər aparatları gur səsle oxutmağa, məişət səs-küyünə qarşı mübarizə tələblərini başqa üsulla pozmağa görə inzibati məsuliyyət yaranır.

2. Azərbaycan Respublikası İXM-in 272.3-cü maddəsi ilə ov qaydalarının kobud şəkildə pozulmasına (lazımı icazə olmadan və ya qadağan edilmiş yerlərdə, yaxud qadağan olunmuş müddətlərdə, qadağan edilmiş alətlərlə və ya üsullarla ov edilməsinə), habelə digər ov qaydalarının müntəzəm pozulmasına görə inzibati məsuliyyət yaranır.

3. Azərbaycan Respublikası İXM-in 513-cü maddəsi və 517-ci maddələrində göstərilən bəzi əməllər demək olar ki oxşardır. Lakin qanunverici həmin əməllərin törədilmə şəraiti baxımından ayrı-ayrı davranış nümunəsini (maddələri) nəzərdə tutmuşdur.

Tövsiyə edici əlamət kimi bəzən inzibati xətanın obyektiv tərəfi (əməlin xarakteri) çıxış edir. Obyektiv tərəfin məzmununa görə əməlin təkrarlığı, uzanan və davam edən inzibati xətalı ayırmaq lazımdır.

Təkrarlıq bir il ərzində inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən eyni inzibati xətanın törədilməsini nəzərdə tutur. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 511.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş xətanın eyni inzibati xətaya görə inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədildikdə, o, həmin məcəllənin 511.2-ci maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb olunacaqdır.

Uzanan inzibati xəta - təqsirkarın üzərinə qanunla qoyulmuş vəzifələrin qanunla müəyyən edilən müddətdə yerinə yetirilməməsidir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 563.1-ci maddəsinə görə vətəndaşın yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyatdan keçməməsinə, yaxud qeydiyyata alma və qeydiyyatdan çıxma qaydalarına əməl etməməsinə görə inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir.

Davam edən inzibati xəta - şəxs tərəfindən bir neçə dəfə

eyni inzibati xətanın törədilməsidir. Təqsirkar onların hər birinə görə ayrılıqda inzibati məsuliyyətə cəlb olunmalıdır. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 430.4-cü maddəsinə əsasən, avans yolu ilə ödənilmiş valyuta vəsaitinin müqabilində müəyyən edilmiş müddətlərdə müvafiq mallar idxal edilmədikdə, işlər görülmədikdə və ya xidmətlər göstərilmədikdə ödənilmiş valyuta vəsaitinin xaricdən geri qaytarılmamasına görə, yaxud İXM-in 525-ci maddəsinə əsasən, qumar oyununda iştirak etmə, yəni qumar oynamağa görə inzibati məsuliyyət müəyyən olunmuşdur.

İnzibati xətanın subyekti

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər qanunvericiliyi inzibati xətanın subyektinin dəqiq anlayışını təklif etmir. Lakin inzibati xətalər qanunvericiliyinin təhlilindən irəli gələrək demək olar ki, inzibati xətanın subyekti inzibati xətanı törədən, qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmış, anlaqlı fiziki şəxs (o cümlədən vəzifəli şəxslər) və ya inzibati hüquq subyektiyinə malik olan hüquqi şəxsdir.

Beləliklə, inzibati xətanın subyektləri aşağıdakılardır:

- a) fiziki şəxslər;
- b) hüquqi şəxslər.

Fiziki şəxslər inzibati xətanın subyekti kimi aşağıdakı hallarda tanınır:

- Azərbaycan Respublikası İXM-in 16.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, inzibati xətanı törədərkən şəxsin on altı yaşı tamam olduqda;

- şəxs öz hərəkətlərini dərk etmə və idarə etmə qabiliyyətində olduqda (anlaqlılıq).

Anlaqlılığa iki əlamət daxildir: intellektual və iradəvi. Bu əlamətlər şəxsin obyektiv surətdə mövcud olan psixi qabiliyyətini xarakterizə edir.

İntellektual qabiliyyət subyektdə həqiqət təzahürünə düzgün qiymət vermək imkanını müəyyənləşdirir, əməl və nəticə arasında mövcud olan əlaqə və qarşılıqlı asılılığı başa düşmək,

yarlanmış vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək, öz hərəkətlərinin verə biləcək nəticələrini əvvəlcədən görmək, mürəkkəb şəraitdə düzgün qərar tapmaq imkanını verir.

İradəvi qabiliyyət şəxsin şüurlu surətdə öz hərəkətlərini nəzərdə saxlamaq, onları aktiv surətdə idarə etmək, maneələri dəf etmək, öz davranışını şüurlu surətdə qoyulmuş məqsədə tabe etmək imkanını yaradır.

Fiziki şəxslər qismində aşağıdakı şəxslər çıxış edə bilər:

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları;

▪ vəzifəli şəxslər;

▪ əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;

▪ sığınacaq axtaran şəxslər;

▪ qaçqınlar;

▪ digər kateqoriyalı şəxslər (sürücülər, piyadalar, hərbi vəzifəli və s.).

İnzibati xətanın subyektinin (fiziki şəxslərin) iki növü mövcuddur: ümumi və xüsusi subyektlər.

Ümumi subyektlər 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxslərdir;

Xüsusi subyektlər yuxarıda göstərilən əlamətlərdən (16 yaş, anlaqlılıq) əlavə digər xüsusiyyətlərə malik olan fiziki şəxslərdir (vəzifəli şəxs, sürücü, hərbi vəzifəli şəxs, ekspert, tərcüməsi və s.).

İnzibati xətanın xüsusi subyektinin əlamətləri onların hüquqi vəziyyətlərinin müxtəlifliyi ilə xarakterizə edilir və onların yerinə yetirdiyi peşəkar, eləcə də sosial funksiyalarla, sağlamlığının vəziyyəti və s. ilə ifadə edilir. Qeyd olunan xüsusiyyətlər şəxsə müvəqqəti və ya uzun müddətdə ola bilər. Şəxs müəyyən fəaliyyət nəticəsində bunlardan bir neçəsini itirə bilər, eləcə də yenilərini əldə edə bilər və s.

Araşdırılan qrupa daxildir:

• əlillər;

• hamilə qadınlar;

• himayəsində səkkiz yaşınadək uşağı olan qadınlar;

• səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər;

• hərbi vəzifəlilər;

• hərbi qulluqçular;

• bir il ərzində inzibati tənbeh almış şəxslər və s.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 17.1-ci maddəsinə uyğun olaraq: “Vəzifəli şəxslər öz vəzifələrinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsi ilə bağlı inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar”.

Fiziki şəxs aşağıdakı hallarda vəzifəli şəxs hesab edilə bilər:

✚ dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi funksiyalarını həyata keçirdiyi halda;

✚ dövlət orqanlarında, bələdiyyələrdə, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdə, dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarında, idarə və müəssisələrində təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat vəzifələrində daimi və ya müvəqqəti işlədiyi halda;

✚ hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaqla təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati təsərrüfat səlahiyyətlərini yerinə yetirdiyi hallarda.

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə hüquqi şəxslər də inzibati xətanın subyekti hesab olunur. Hüquqi şəxslərin inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası İXM-in 18-ci maddəsində aşağıdakılar qeyd edilir:

“Hüquqi şəxslər, o cümlədən xarici hüquqi şəxslər və xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəlikləri bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Hüquqi şəxs inzibati məsuliyyətə həmin hüquqi şəxsin xeyrinə və ya onun maraqlarının qorunması üçün aşağıdakı şəxslər tərəfindən törədilən inzibati xətalara görə cəlb edilir:

□ hüquqi şəxsi təmsil etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;

□ hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;

□ hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olan vəzifəli şəxs;

□ İXM-in 18.2.1-18.2.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxslər tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməməsi nəticəsində hüquqi şəxsin işçisi.

Hüquqi şəxsin inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi həmin əməli törətmiş və ya onun törədilməsində hər hansı şəkildə iştirak etmiş vəzifəli şəxsin inzibati məsuliyyətini istisna etmir.

İXM-in 18.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş vəzifəli şəxsin ölməsi nəticəsində (barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs kimi) inzibati xəta haqqında işin icraatına xitam verilməsi hüquqi şəxsin inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsinə mane olmur.

Qanunvericiliyin təhlilindən irəli gələrək qeyd edilməsi vacibdir ki, hüquqi şəxs barəsində inzibati tənbeh yalnız hakim tərəfindən tətbiq edilir.

Səlahiyyətli orqanlar (vəzifəli şəxslər) İXM-in 18.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərilir. Bu əsaslar olmadıqda səlahiyyətli orqanlar (vəzifəli şəxslər) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul edir.

Məhkəmə tərəfindən inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul olunanadək hüquqi şəxs yenidən təşkil olunduqda inzibati məsuliyyətə hüquqi şəxsin hüquqi varisi cəlb olunur. Məhkəmə tərəfindən inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul olunduğu vaxtdan tam icra olunana və ya ləğv edilənədək hüquqi şəxsin yenidən təşkil olunması, yaxud təsisçilərinin (iştirakçıların) və ya hüquqi şəxsin nizamnamə ilə vəkil edilmiş orqanının qərarı ilə ləğv edilməsi qadağandır”.

Hüquqi şəxslərin inzibati xətanın subyektini kimi çıxış

etməsi üçün onların inzibati hüquq qabiliyyətinə və inzibati fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması zəruridir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalara qanunvericiliyinin təhlilindən aydın olur ki, hüquqi şəxslər aşağıdakı sahələrdə törədilən inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyətə cəlb edilirlər:

- seçki sahəsində;
- əmək hüquqları sahəsində;
- vergi sahəsində;
- gömrük sahəsində;
- ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində;
- yangın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində və s.

Qeyd edildiyi kimi, qanunverici İXM-də inzibati xətanın subyektinin anlayışını verməmişdir. Buna baxmayaraq, inzibati xətanın subyektini inzibati məsuliyyətin subyektindən fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, inzibati məsuliyyətin subyektlərinin dairəsi inzibati xətanın subyektlərinin dairəsi ilə üst-üstə düşür. Təcrübi baxımdan ola bilər ki, şəxs inzibati xətanın subyektini sayılır, lakin o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir. Məsələn: inzibati həbs və ya ictimai işlər növündə inzibati tənbeh nəzərdə tutan inzibati xətalara istisna olmaqla, şəxsin psixi inkişafı, həyat şəraiti, səhhəti və təhsili nəzərə alınmaqla ilk dəfə inzibati xəta törətmiş on altı yaşından on səkkiz yaşınadək şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar tərəfindən inzibati məsuliyyətdən azad oluna və onların barəsində Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 31 may tarixli 336-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmiş təsir tədbirləri tətbiq edilə bilər.

İnzibati xətanın subyektiv tərəfi

İnzibati xətanın subyektiv tərəfi şəxsin törətdiyi hüquqa-zidd əmələ və onun zərərli nəticələrinə daxili psixi münasibətidir.

İnzibati xətanın subyektiv tərəfinin əsas elementi təqsir (qəsd və ehtiyatsızlıq), əlavə elementləri isə aşağıdakılardır:

- emosional vəziyyət;
- motiv;
- məqsəd.

Bu əlamətlər yalnız inzibati xətanın qəsdən törədilməsi zamanı özünü büruzə verir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 3-cü maddəsində qeyd edildiyi kimi: “Yalnız bu Məcəllə ilə nəzərdə tutulmuş inzibati xətaların törədilməsində təqsirli hesab edilən və inzibati xəta tərkibinin bütün digər əlamətlərini daşıyan əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətmiş şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb olunur”. Qeyd edildiyi kimi, inzibati məsuliyyətin yaranması üçün şəxs inzibati xətanın törədilməsində təqsirkar sayılmalıdır.

Təqsir - şəxsin öz hüquqazidd əməlinə və onun zərərli nəticələrinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətidir. Hüquqi təbiəti baxımından o, inzibati məsuliyyətin əsas şərtlərindən biridir. Əgər şəxsin əməlində təqsir yoxdursa, zərərli nəticələr təsadüf şəraitində yaranıbsa, deməli, inzibati xətanın subyektiv tərəfi yoxdur. Bu halda inzibati məsuliyyət yaranmır.

Təqsirin forması inzibati xətalar qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş xətanı törətmiş şəxsin iradəsi ilə xarakterizə olunur.

Beləliklə, təqsirin iki forması mövcuddur:

- a) qəsd;
- b) ehtiyatsızlıq.

Bu barədə İXM-də müvafiq müddəalar mövcuddur (İXM, maddə 13 və 14). Azərbaycan Respublikası İXM-in 13-cü maddəsi ilə inzibati xətanın qəsdən törədilməsi nəzərdə tutulub. Həmin maddəyə əsasən, inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) hüquqazidd xarakterini dərk etmiş, onun zərərli nəticələrini qabaqcadan görmüş və bunları arzu etmişdirsə, yaxud belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu

surətdə yol vermişdirsə, bu xəta qəsdən törədilmiş xəta hesab olunur”.

Göstərilən normanın təhlilindən aydın olur ki, qəsdin iki növü mövcuddur:

- birbaşa;
- dolayı qəsd.

Birbaşa qəsd zamanı inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) hüquqazidd xarakterini dərk edir, onun ziyanlı nəticələrini əvvəlcədən görür və bu nəticələri arzulayır. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 566-cı maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, maddədə adları çəkilən subyektlər, bu və ya digər məqsədlə sənədlərini qəsdən korladıqlarına görə inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar.

Dolayı qəsd zamanı inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) hüquqazidd xarakterini dərk edir, onun zərərli nəticələrinin baş verməsini arzu etmir, lakin belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir. Məsələn: “Azərbaycan Respublikası İXM-in 253.1-ci maddəsinə görə meşəqırma bileti (orderi) olmadan meşə fondunda köküstə yaş ağacların və kolların qanunsuz kəsilməsi və ya zədələnməsi, yaxud meşə əkinlərində, tingliklərində, böyümə və plantasiya sahələrində toxmacarların və tinglərin, yaxud meşənin bərpa edilməsi üçün müəyyən olunmuş sahələrdə təbii əmələ gəlmiş cavan ağacların və cücərtilərin məhv edilməsi və ya zədələnməsi”.

İnzibati xətanın subyektiv tərəfinin əlavə elementlərindən biri olan emosional vəziyyət əsasən birbaşa qəsdlə törədilən inzibati xətalər üçün xarakterikdir. Bu əlamətin dispozişiyada nəzərdə tutulması normanın tətbiqində onun müəyyən olunmasını zəruri edir.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməsi vacibdir ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası İXM-in 32.1.6-cı maddəsinə görə, inzibati xətanın zərər çəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əxlaqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu

hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi inzibati tənbeh tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar sırasına daxil edilmişdir. Baxmayaraq ki, İXM-in Xüsusi hissəsində emosional vəziyyəti əks etdirən konkret norma yoxdur, amma inzibati tənbeh tətbiq edilərkən o məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi nəzərə alınacaqdır.

İnzibati xətanın motivi - şəxsi həmin əməli törətməsinə vadar edən amillərdir. Həmin amillər onu sövq etdirən səbəb və niyyətdən (tamah, xuliqanlıq niyyəti, özündən razı olma və sair) ibarətdir. Motiv latınca “moveo” sözündən götürülüb, hərəkət edirəm deməkdir.

İnzibati xətanın məqsədi şəxsin törədiləcək xətanın xarici aləmdə yaradacağı və onun nəticəsində arzuolunan dəyişiklik barədə təsəvvürüdür. İnsanın daxilindəki meyl və hissi “hərəkətverici motivə” çevirən məhz məqsəddir. Məsələn: “Azərbaycan Respublikası İXM-in 166-cı maddəsinə görə, seçkinin nəticəsinə təsir göstərmək məqsədi ilə deputatlığa və ya seçkili orqana (vəzifəyə) namizəd haqqında bilərəkdən yalan məlumatlar dərc etməyə və ya onları başqa üsullarla yaymaq...”

İnzibati hüquq normalarında inzibati xətanın məqsədi, motivi və şəxsin emosional vəziyyəti barədə az danışılır. Buna baxmayaraq, onların üzə çıxarılması əməlin subyektiv və obyektiv tərəflərinin düzgün qiymətləndirilməsi və tövsif üçün lazımdır. Nəticə etibarilə, demək olar ki, “motiv” sövq edəndirsə, “məqsəd” gələcəkdə baş verəcək son nəticədir (təqsirkarın arzuladığı).

Azərbaycan Respublikası İXM-in 14-cü maddəsinə əsasən, inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin (hərəkətinin və ya hərəkətsizliyinin) zərərli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görmüş, lakin kifayət qədər əsas olmadan onların qarşısını alacağını güman etmişdirsə, yaxud bu nəticələrin baş verəcəyini lazımi diqqət və ehtiyatlılıq göstərərək qabaqcadan görməli olduğu və görə biləcəyi halda onları görməmişdirsə, bu xəta ehtiyatsızlıqdan törədilmiş xəta hesab olunur. Bu

normanın məzmunundan göründüyü kimi, ehtiyatsızlığın iki növü mövcuddur:

- hüquqazidd özünəgüvənmə;
- hüquqazidd etinasızlıq.

1. Hüquqazidd özünəgüvənmə zamanı inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin zərərli nəticələr verə biləcəyi imkanını qabaqcadan görür, lakin yüngülfikirlilik edib, onların qarşısının alınmasına ümid bağlayır. Məsələn: “Azərbaycan Respublikası İXM-in 342.2.1-ci maddəsi: “... tormoz sistemi və ya sükan idarə mexanizmi nasaz olan və belə nasazlığın aradan qaldırılması mümkün olmayan nəqliyyat vasitəsinin istismarı...”; yaxud İXM-in 290.3-cü maddəsi “...Bu Məcəllənin 290.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xətalər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə və ya zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulmasına görə...”.

2. Hüquqazidd etinasızlıq zamanı inzibati xəta törətmiş şəxs öz əməlinin zərərli nəticələr verə biləcəyini qabaqcadan görə bilməli və görməli olduğu halda, onları görməmişdir. Məsələn: “Azərbaycan Respublikası İXM-in 293.4-cü maddəsi-“Aerodrom avadanlığının, aerodrom işarələrinin, hava gəmilərinin və onların avadanlığının zədələnməsinə görə...”.

İnzibati məsuliyyətin prinsiplərindən biri də təqsirə görə məsuliyyətdir. Təqsir inzibati xətanın subyektiv tərəfinin əsas əlamətidir. Fiziki şəxsin təqsiri onun qanunazidd əməlinə və onun zərərli nəticələrinə daxili psixi münasibətidir.

Hüquqi şəxslərin təqsiri başqa formada müəyyən edilir və aşağıdakı iki meyardan ibarətdir:

- obyektiv təqsir - müəyyən edilmiş qaydanı pozan hüquqi şəxsin konkret əməlinin xarakterindən asılı olaraq təqsiridir.

- subyektiv təqsir - hüquqi şəxsin kollektiv, müdiriyyət və vəzifəli şəxs qismində hüquqazidd əməlinə münasibətidir.

Qanunvericinin iradəsinə görə inzibati məsuliyyətin subyektiv hüquqi şəxs olmasına baxmayaraq, faktiki olaraq inzibati xətanın törədilməsində vəzifəli şəxslər və ya hüquqi şəxsin

nümayəndəsi təqsirkardır. Bu səbəbdən də hüquqi şəxsə inzibati tənbehin verilməsi vəzifəli şəxsləri və ya təşkilatın nümayəndəsini inzibati məsuliyyətdən azad etmir.

İnzibati xətalərin tərkibinin öyrənilməsi onları oxşar cinayətlərdən fərqləndirməyə kömək edir. Qanunvericilik baxımından onların fərqləndirilməsi tərkib elementlərinin hüquqi meyarına əsasən mümkündür.

“Deliktologiya” elmində hüquqpozmalar sosial mahiyyətinə görə mülki pozuntu, intizam xətaləri, cinayətlərə və inzibati xətalara bölünür. Cinayətlər xətalardan daha çox keyfiyyət göstəricilərinə görə seçilir. Belə ki, cinayət daha ictimai təhlükəli əməl, inzibati xətalər isə nisbətən ictimai təhlükəli əməl hesab olunur.

Cinayətlərin və inzibati xətalərin fərqləndirilməsi, eləcə də hüquqpozmaların inzibati xətalara və cinayətlərə bölünməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əksər alimlərin fikrincə, inzibati xətalər cinayətlərə nisbətən az ictimai təhlükəlidir. Fikrimizcə, hüquqpozmaları cəmiyyətdəki sosial əhəmiyyətinə görə fərqləndirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi inzibati xətanı cinayətdən fərqləndirmək üçün onun ümumi cəhətini (əməlin hüquqazidd davranış kimi az əhəmiyyətli olmasını) göstərir. Qanunvericinin mövqeyinə görə (Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 12-ci maddəsinin II abzası) İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan əməllərə görə inzibati məsuliyyət o halda yaranır ki, bu əməllər cinayət məsuliyyətinə səbəb olmasın. Burada əməlin az əhəmiyyətli olması onun subyektiv və obyektiv əlamətlərinin nəzərə alınmasını şərtləndirir (vurulan ziyanın miqdarı, bədən xəsarətinin dərəcəsi, törədilmə yeri, üsulu, vasitəsi, əməlin xarakteri, şəxsin təqsiri, motivi, məqsədi, subyektin xüsusi keyfiyyətləri və s.).

Cinayət qısaca desək, cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulan ictimai təhlükəli əməldir. İnzibati xəta isə inzibati hüquq norması ilə mühafizə olunan obyektə qəsd edən hüquqazidd əməldir. Bəzi hüquqpozmalar həmşə inzibati xəta kimi

qiymətləndirilir. Məsələn: avtobusda biletsiz getmə, səhlənkar saxlama nəticəsində şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya pasportun itirilməsi. Belə hallarda hüquq tətbiq edən subyekt əməlin cinayət və ya inzibati xəta olması məsələsini araşdırmır. Bəzən şəraitdən asılı olaraq əməlin inzibati xəta və ya cinayət kimi qiymətləndirilməsi məsələsi hüquq tətbiq edən subyekt üçün zəruri hala çevrilir. Əməlin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsi prosesində hüquqpozmanın törədilməsi yeri, onun zərərli nəticəsi və s. amillər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bir çox hallarda cinayət və inzibati xətalərin mürəkkəb tərkibini ayırmaq və sanksiyanın düzgün tətbiq edilməsini təmin etmək üçün qanunverici müvafiq maddənin tərkiblərində konkret əlamətləri möhkəmləndirir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 590.1-ci maddəsi "...müvafiq icra hakimiyyəti orqanından xüsusi icazə almış şəxslər tərəfindən mülki silahın və ya onun üçün döyüş sursatının saxlanması, daşınması və ya satılması qaydalarının pozulması..." və Azərbaycan Respublikası CM-in 230-cu maddəsi: "Odlu silahı diqqətsiz saxlama".

Göründüyü kimi hər iki halda silahın saxlanması qaydaları sahəsində ictimai münasibətlər mühafizə edilir. Əgər silahın saxlama qaydaları pozulubsa və heç bir nəticə yoxdursa, məsuliyyət Azərbaycan Respublikası İXM-in 590-cı maddəsinə uyğun olaraq yaranır. Başqa bir halda, odlu silahın diqqətsiz saxlanması ... nəticəsində... həmin silahdan başqa şəxsin istifadə etməsi ağır nəticələrə səbəb olarsa, məsuliyyət Azərbaycan Respublikası CM-in 230-cu maddəsinə uyğun olaraq yaranır.

Cinayət hüquqi qaydada cəzalandırılan qanunsuz ov etmə (CM, maddə 258) inzibati qaydada tənbeh edilən ov qaydalarının pozulmasından (İXM, maddə 272) zərərli nəticəyə görə fərqləndirilir.

İnzibati xətalər və cinayətlər əməlin törədilmə üsuluna, təqsirin formasına, törədilmə motivinə və digər əlamətlərə görə də fərqləndirilir. Eyni əməl həm cinayət, həm də inzibati xəta

ola bilməz. Bu mövqeni qanunverici Azərbaycan Respublikası İXM-in və CM-in 3-cü maddələrinin məzmunundan təsbit edib. Əlavə olaraq qeyd edilməsini vacib hesab edirik ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizin ərazisində hüquqi qüvvəyə minən İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 12.2-ci maddəsinin məzmunundan aydın olur ki, törədilən əməllərə görə cinayət məsuliyyəti yaranmadıqda inzibati məsuliyyət yaranır.

Ölkəmizdə qanunverici cinayət məsuliyyətinin üstünlüyünü inzibati xətaya nisbətdə müəyyən edib. Belə ki, törədilən əməldə həm cinayətin, həm də inzibati xətanın əlamətləri olarsa əməl cinayət kimi qiymətləndirilir və təqsirkar şəxs daha ciddi məsuliyyətə cəlb olunur. Bu zaman inzibati xətaya görə inzibati tənbeh tətbiq edilmir. Çünki şəxs eyni zamanda həm inzibati məsuliyyətə, həm də cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Belə hallarda şəxsə qarşı həmin fakt üzrə cinayət işi başlanılır (CPM, maddə 207.5.1).

İnzibati və intizam xətləri bir qayda olaraq cinayət əməli sayılmır. Daha dəqiq desək, onların heç biri yüksək ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə malik deyil. İntizam və inzibati xətlər üzrə araşdırmalar (təhqiqat) və onlara görə sanksiyaların tətbiqi icraedici-sərəncamverici fəaliyyət prosesində həyata keçirilir. İntizam və inzibati xətlərin oxşar cəhətləri də mövcuddur (hüquqazidd və təqsirli olması və s.). Buna baxmayaraq inzibati və intizam xətləri bir-birindən aşağıdakı əlamətlərə görə fərqlənir:

- fərqli normativ-hüquqi baza mövcuddur. Daha dəqiq desək, inzibati xətlər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində təsbit edilib. Həmin normativ hüquqi aktda inzibati xətanın anlayışı, növləri və tərkibi, bunlara görə tətbiq edilə biləcək inzibati tənbehlər və onların tətbiq edilmə qaydası və s. müəyyən edilib. İntizam xətləri isə düzünə və ya dolaylı yolla Əmək Məcəlləsində, Cəzaların İcrası Məcəlləsində, intizam nizamnamələrində və digər normativ hüquqi aktlarda göstərilir.

- intizam xətasının subyektı sabit kollektivin üzvüdür,

intizam tənbehlərini tətbiq edən subyekt isə bu kollektivin rəhbəridir. İnzibati xətanın subyektı isə fiziki və vəzifəli şəxslər və ya hüquqi şəxslər ola bilər. İnzibati xətalara görə tətbiq edilən inzibati tənbehlər isə orqan və vəzifəli şəxslərə tabe olmayan inzibati xəta törətmiş şəxslərə tətbiq edilir (onlar arasında təşkilati əlaqə mövcud olmur).

- intizam xətası şəxsin sabit kollektivdə olması ilə əlaqədar üzərinə qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsindən ibarətdir. Bu baxımdan intizam xətası dedikdə, sabit kollektivdə mövcud olan nizam-intizam qaydalarının pozulması başa düşülə bilər. İnzibati xəta isə bütün şəxslərə aid olan ümumməcburi davranış qaydaların pozulmasından və vəzifələrin yerinə yetirilməməsindən, eləcə də lazımınca yerinə yetirilməməsindən ibarətdir.

- intizam xətalарına görə təqsirkara qarşı sanksiya həmin kollektivin rəhbəri tərəfindən tətbiq edilir (müəssisənin müdiri, hərbi hissənin komandiri və s.). İnzibati xətalara görə isə inzibati tənbehlər funksional hakimiyyətin subyektı tərəfindən (həmin şəxslərin dairəsi qanunvericiliklə müəyyən edilib) tətbiq edilir.

- intizam xətalарına görə intizam tənbehləri, inzibati xətalara görə inzibati tənbehlər tətbiq edilir.

§ 3. İnzibati məsuliyyətdən azad etmə

İnzibati xətalərin qarşısının alınmasında inzibati məsuliyyət tədbirləri səmərəli bir vasitə kimi xarakterizə olunur. Adı çəkilən məsuliyyət tədbirləri hüquqi təsir olaraq dövlət idarəetməsinin bütün sahələrində qanunçuluğun və dövlət intizamının möhkəmləndirilməsi üçün də təsirli bir alət qismində çıxış edir. Qeyd edilməsi vacibdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi demokratizm, humanizm, dövlət məcbur etmə vasitələrinin qənaətliliyi prinsiplərini, habelə inandırma və ictimai təsir metodlarının tətbiqi sahəsinin genişləndirilməsini əsas tutaraq hüquqpozma törətmiş şəxsin hüquq məsuliyyətindən azad etmə imkanlarını da özündə ehtiva edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi təsbit edilmişdir. Qeyd edilən maddəyə əsasən, “Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır”. Bu məqsədlə qanunverici tərəfindən 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası İXM-in III fəslində 19-cu maddədə “Son zərurət”, 20-ci maddədə “Zəruri müdafiə”, VI fəsilə isə 38-ci maddədə “Müddətin keçməsi ilə bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə” və 39-cu maddədə isə “Zərər çəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə” kimi hallar müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə əməlin inzibati xəta olmasını aradan qaldıran hallar (başqa sözlə desək, inzibati məsuliyyəti istisna edən hallar), inzibati məsuliyyətdən azad etmə halları (əsaslar, şərtlər, müddətlər, nəticələr və inzibati məsuliyyətin məhdudlaşdırılması halları) müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, əməlin inzibati xəta olmasını aradan qaldıran hallara aiddir:

- Son zərurət (İXM, maddə 19).
- Zəruri müdafiə (İXM, maddə 20).

Azərbaycan Respublikası İXM-in 19-cu maddəsi ilə son zərurət institutu nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə deyilir: “Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin əlamətlərinə uyğun olsa da, son zərurət vəziyyətində, yəni şəxsin özünün və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və ya hüquqlarını, dövlətin və ya cəmiyyətin mənafeyini qorxu altına alan təhlükəni aradan qaldırmaq üçün edilmiş hərəkət, əgər həmin vəziyyətdə bu təhlükəni digər vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkün deyildirsə və bu zaman son zərurət həddinin aşılmasına yol verilməmişdirsə, bu, inzibati xəta hesab olunmur.

“Baş verən təhlükənin xarakteri və dərəcəsinə, habelə həmin təhlükənin aradan qaldırılması şəraitinə aşkar surətdə uyğun olmayan zərər vurulması və vurulmuş zərərin qarşısı alınmış zərəərə bərabər və ya ondan artıq olması son zərurət həddini aşma sayılır.

Son zərurət həddini bu qaydada aşma yalnız qəsdən zərər vurulduqda inzibati məsuliyyətə səbəb olur”.

Qanunvericinin mövqeyinin təhlilindən aydın olur ki, son zərurət vəziyyətində iki marağın toqquşması baş verir. Bu zaman hüquqla mühafizə olunan bir qrup mənafeələrə zərər vurma təhlükəsinin qarşısı digər mühafizə olunan mənafeələrə az əhəmiyyətli zərərin vurulması yolu ilə alınır.

Mahiyyət baxımından son zərurət institutu insanların sosial fəallığının artmasına, hüquq qaydalarının mühafizəsində iştirak etməsinə şərait yaradır.

Son zərurət vəziyyəti mühafizə olunan mənafeələrə qarşı həqiqi, real, cüzi olmayan təhlükə olduqda yaranır.

Son zərurət zamanı yaranan təhlükənin mənbəyi aşağıdakılar ola bilər:

✚ təbii fəlakət qüvvələri (məsələn: daşqın, zəlzələ, yanğın, sel və s.);

✚ vəhşi və ev heyvanları (məsələn: vəhşi və ya ev heyvanı insanlara hücum etdikdə);

✚ yüksək təhlükə mənbələri (məsələn: nasaz maşın, digər

texnika və s.);

✚ insan orqanizmində baş verən fizioloji və bioloji proseslər (məsələn: xəstəlik, aclıq və s.).

Hüquqla mühafizə olunan mənafelərə qarşı təhlükəni aradan qaldıran şəxsin hərəkəti Azərbaycan Respublikası İXM-in müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş bir və ya bir neçə inzibati xətanın tərkibini formal surətdə yaradır. Məsələn: sürücü “A” əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmaqla ötmə və ya manevr edir (İXM, mad. 327.2).

Təbii ki, bu vəziyyətdə öz hərəkət zolağı ilə hərəkət edən nəqliyyat vasitəsi ilə toqquşma riski mövcuddur. Qarşı hərəkət zolağı ilə yaxınlaşan sürücü “B” yol nəqliyyat hadisəsinin qarşısını almaq məqsədilə idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsini yolun sağ çiyində olan səkiyə çıxarmaqla hərəkətini bir hissədə bu cür davam etmişdir (İXM, mad. 327.1).

Son zərurət vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün aşağıdakı iki qrup halın (**hüquqilik şərtlərinin**) araşdırılması zəruridir:

1. Yaranan təhlükəyə aid olan hallar:

- hüquqla mühafizə olunan mənafelərə qəsd edən təhlükə yaranmalıdır;

- yaranmış təhlükə həqiqi olmalıdır, onun reallığı şübhə yaratmamalıdır;

- yaranmış təhlükənin həmin vəziyyətdə başqa vasitələrlə aradan qaldırılması mümkün olmamalıdır.

2. Təhlükənin qarşısının alınması fəaliyyətinə aid olan hallar:

- dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinin, həmin şəxsin və ya başqa şəxsin sağlamlığının, hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiə edilməsi üzrə zərər vurulmalıdır;

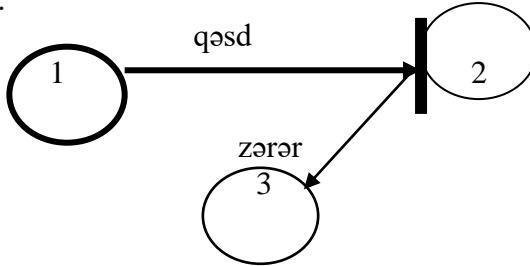
- bir qayda kimi zərər üçüncü şəxslərə vurulmalıdır;

- vurulmuş zərər qarşısı alınmış zərərdən daha az əhəmiyyətli olmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda göstərilən hər iki qrup halların mövcudluğunda törədilmiş hərəkət inzibati xəta hesab

edilmir və şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir.

Son zərurət vəziyyətini aşağıdakı sxem şəklində təsvir etmək olar:

Son zərurət vəziyyətində bərabər zərərin vurulmasının da əhəmiyyəti yoxdur. İnzibati xətlər qanunvericiliyi son zərurət vəziyyətində edilmiş hərəkətlərin qanuniliyini qarşısı alınan zərər ilə müqayisədə daha az zərər vurulması şərtinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqələndirir. Bu şərt qanunla qorunan mənafelərin mühafizə edilən və zərər vurulan mənafeləri hər dəfə dəyərləndirmək, onların əhəmiyyətini müqayisə etmək zərurətini nəzərdə tutur. Məsələn: insanın həyatı və sağlamlığı əmlak mənafeyindən daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən mənafedir. Deməli, əmlaka vurulan zərər insanın sağlamlığına vurulan zərərdən az əhəmiyyətlidir.

Əməlin inzibati xəta olmasını aradan qaldıran digər bir hal zəruri müdafiədir. Azərbaycan Respublikası İXM-in 20-ci maddəsi “zəruri müdafiə institutunu” aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir:

“Bu Məcəllənin Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əməllərin əlamətlərinə uyğun olsa da, zəruri müdafiə vəziyyətində, yəni özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin həyatına, sağlamlığına və ya hüquqlarına, dövlətin və ya cəmiyyətin mənafeyinə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə hüquqazidd qəsddən qoruyarkən edilmiş hərəkət, zəruri müdafiə həddini aşmamışdırsa, inzibati xəta hesab olunmur.

Qəsdin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə açıq-aşkar uyğun gəlməyən qəsddən törədilən hərəkətlər zəruri mü-

dafiə həddini aşmaq hesab edilir”.

İXM-də nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə hüququ dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinə, özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin sağlamlığına, hüquqlarına və ya qanuni mənafeyinə qarşı törədilən istənilən qəsdən qorumaq üçün Konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquqların həyata keçirilməsində vətəndaşlara verilən ən vacib təminatlardan biridir. Zəruri müdafiə hüququ əhalini inzibati xətaların xəbərdar edilməsinə, onların qarşısının alınmasına, həmçinin mübarizəyə cəlb etməyə zəmin yaradır.

Zəruri müdafiə zamanı qarşısı alınan qəsd Azərbaycan Respublikası İXM-in 20-ci maddəsində göstərilən hüquq və qanuni mənafeələrə zərər vurmalı, ya da belə zərərin vurma təhlükəsini yaratmalıdır. Zəruri müdafiə zamanı qarşısı alınan qəsd hüquqazidd olmalı və İXM-in xüsusi hissəsində inzibati xəta kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, vəzifəli şəxslərin (qanunla nəzərdə tutulan xidməti vəzifələrin icrası zamanı) qanunauyğun hərəkətlərinə qarşı zəruri müdafiənin həyata keçirilməsinə yol verilmir. Məsələn: polis əməkdaşı xırda xuliqanlıq törətmiş şəxsi saxladıqda, saxlanan şəxsdə zəruri müdafiə hüququ yaranmır.

Zəruri müdafiənin müəyyən edilməsinin iki qrup şərtinin (**hüquqilik şərtinin**) araşdırılması zəruridir:

1. Qəsdə aid olan şərtlər:

- qəsd ictimai təhlükəli olmalıdır;
- qəsd mövcud olmalıdır;
- qəsd real olmalıdır.

2. Müdafiəyə aid olan şərtlər:

- dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinin, özünü müdafiə edənin və ya başqa şəxsin sağlamlığının, hüquqlarının və qanuni mənafeyinin müdafiəsinə icazə verilir;
- müdafiə zamanı zərər yalnız qəsd edənə vurulmalıdır;
- müdafiə zəruri müdafiə həddini aşmamalıdır.

Zəruri müdafiə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə həyata keçirilir, son zərurətdə isə zərər üçüncü şəxsə vurulur. Məsələn: “Azərbaycan Respublikası İXM-in 520-ci maddəsinə əsasən: Yaşayış məntəqələrində və xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə və ya xüsusi olaraq ayrılmış yerlərdə müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açmağa görə silah və döyüş sursatı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə əlli manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir”. Əgər şəxs özünü və ailəsini silahlı basqından müdafiə etmək məqsədilə silahından atəş açırsa, o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməməlidir. Belə ki, həmin şəxsin əməli zəruri müdafiə vəziyyəti hesab olunur.

Son zərurətin zəruri müdafiədən fərqi aşağıdakı meyarlar əsasında aparıla bilər:

1. Təhlükə mənbəyinə görə:

- son zərurətdə nəinki insanın ictimai təhlükəli əməlləri, eləcə də təbii fəlakətlər, vəhşi və ev heyvanları və s. ola bilər;
- zəruri müdafiədə yalnız insanın hüquqazidd, ictimai təhlükəli əməlləri təhlükə mənbəyi ola bilər.

2. Üsuluna görə:

- son zərurətdə zərərin vurulması yaranmış təhlükənin aradan qaldırılmasının yeganə üsulu olmalıdır.
- zəruri müdafiədə zərərin vurulması kömək üçün başqa şəxsə və ya başqa orqana müraciət etmək imkanı olduqda da mümkündür.

3. Vurulmuş zərəre görə:

- son zərurətdə zərər üçüncü şəxslərə vurulur;
- zəruri müdafiədə zərər yalnız qəsd edənə vurulur.

4. Qarşısı alınmış və vurulmuş zərərin nisbətinə görə:

- son zərurətdə vurulmuş zərər qarşısı alınmış zərərdən az əhəmiyyətli olmalıdır.
- zəruri müdafiədə qəsd edənə vurulan zərər qarşısıalınan zərərlə bərabər və ya ondan az olmalıdır.

Qeyd edək ki, 1 sentyabr 2000-ci tarixdən 1 mart 2016-cı

il tarixədək ölkəmizin ərazisində qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsində inzibati məsuliyyəti istisna edən hallardan biri kimi “inzibati xəta törətmiş şəxsin anlaqsız vəziyyətdə olması” kimi institut olmuşdur. Lakin söylənməsi vacibdir ki, “anlaqsızlıq” həm də inzibati xəta tərkibinin subyektiv tərəfinin əlamətidir. Qanunverici 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizdə qüvvəyə minən yeni İXM-də anlaqsızlığı ayrıca müddəə şəklində (məsuliyyəti istisna edən hal kimi) nəzərdə tutmasa da, amma hüquq tətbiq edən subyekt inzibati məsuliyyətin yaranma əsasında onu nəzərə almalıdır.

Artıq qüvvədən düşmüş İXM-in 15-ci maddəsi ilə anlaqsızlıq aşağıdakı redaksiyada verilmiş idi:

“Hüquqazidd əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törədən zaman şəxs anlaqsız vəziyyətdə olduqda, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllıq və ya başqa psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya onu idarə etmək iqtidarında olmadıqda o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir”.

Bu maddədə nəzərdə tutulmuş anlaqsızlıq iki meyardan ibarətdir:

✚ tibbi meyar - xroniki psixiki xəstəliyi, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, kəmağıllığı və başqa psixi xəstəliyi əhatə edir;

✚ hüquqi meyar - şəxsin öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya onu idarə etmək iqtidarında olmamasını əhatə edir.

Şəxsin anlaqsız hesab edilməsi üçün onda eyni zamanda həm tibbi, həm də hüquqi meyarlar cəmləşməlidir. İnzibati xəta törətmiş şəxsə hər hansı bir psixi xəstəliyinin olması barədə kifayət qədər məlumat və ya şübhə varsa, psixiatriya ekspertizası təyin olunmalıdır. Toplanmış icraat materiallarında mütəlq ekspert rəyi olmalıdır.

Anlaqsızlığın tibbi meyarı xroniki psixi xəstəlikdən, psixi

fəaliyyətin müvəqqəti pozulmasından, kəmağıllıqdan və ya başqa psixi xəstəlikdən ibarətdir.

Xroniki ruhi xəstəlik dedikdə, daimi və ya uzun müddət fasiləsiz olaraq davam edən, çətin müalicə olunan və daimi güclənməyə meyl göstərən psixi xəstəlik başa düşülür. Bu xəstəliklərə şizofreniya, epilepsiya, proqressiv paraliç, maniakal-depressiv psixozlar, beyin sifilisi və başqa xəstəliklər aiddir.

Ruhi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması dedikdə, müəyyən müddətə davam edən və şəxsin sağalması ilə nəticələnən (şəxsi tutmalarla xarakterizə olunan) psixi xəstələnmə başa düşülür.

Buraya qısamüddətli, qəflətən baş verən və tezliklə ötüb keçən psixi vəziyyətlər, patoloji affekt, patoloji sərxoşluq, alkoqol psixoz, kəskin infeksiya psixozları aid edilə bilər.

Kəmağıllılıq (oliqofreniya) anadan gəlmə və ya uşaqlıq dövründə meydana gələn, yaxud getdikcə şiddətlənən bu və ya digər psixi xəstəlik nəticəsində inkişaf edən əqli zəiflik vəziyyətidir.

Kəmağıllılığın üç forması mövcuddur:

❖ idiotizm - psixi cəhətdən inkişaf etməməyin ən dərin forması (psixoloji gerilik);

❖ imbesillik - kəmağıllılığın az ağır forması;

❖ dibillik - kəmağıllılığın ən yüngül forması.

Başqa psixi xəstəlik psixikanın pozuntusunun ağır formalarını əks etdirən müxtəlif xəstəliklərdir. Məsələn: psixopatiyanın bəzi formaları, ruhi pozuntular, narkomanlarda abstinensiya (lökə) və s.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarı - şəxsə öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək (qiymət vermək) və ya onu idarə etmək (rəhbərlik etmək) iqtidarında maneçilik törədən psixi xəstəliyin olmasıdır.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarı iki ünsürdən ibarətdir:

✚ intellektual – şəxsin öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmə iqtidarında olmamasıdır;

✚ iradəvi – şəxsin öz əməlini idarə etmə iqtidarında olma-

masıdır.

Şəxs öz əməlini dərk etmirsə (ona qiymət verə bilmirsə), o, əməlini də idarə edə bilmir. Öz hərəkətlərinə qiymət verən şəxsin iradəsinin zəifləməsi nəticəsində onun tərəfindən hüquqazidd əməllərin törədilməsinə yol verilə bilər. Məsələn: şəxs öz əməlinin hüquqazidd xarakterini dərk edir, lakin psixi xəstəliyin təsiri altında özünü belə əməldən çəkindirə bilmir. Məsələn: piroman oda baxmağı sevir və istənilən yerdə tonqal qalaya bilər, kleptoman şəxs qarşısı alınmaz istək nəticəsində əşyaları oğurlayır.

İnzibati məsuliyyətdən azad etmənin əsasları, şərtləri və nəticələri

İnzibati məsuliyyətdən azad etmənin bir qisim əsasları, şərtləri və nəticələri Azərbaycan Respublikası İXM-in 16.2-16.3-cü, tam isə (ayrıca olaraq VI fəsildə) 38-ci və 39-cu maddələrdə müəyyən edilmişdir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə, inzibati həbs və ya ictimai işlər növündə inzibati tənbeh nəzərdə tutan inzibati xətalər istisna olmaqla, şəxsin psixi inkişafı, həyat şəraiti, səhhəti və təhsili nəzərə alınmaqla ilk dəfə inzibati xəta törətmiş on altı yaşından on səkkiz yaşınadək şəxslər yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar tərəfindən inzibati məsuliyyətdən azad oluna və onların barəsində Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 31 may tarixli 336-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmiş təsir tədbirləri tətbiq edilə bilər (İXM, maddə 16.2).

İntizam nizamnamələrində bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda hərbi qulluqçular inzibati xətalara görə intizam məsuliyyəti, qalan hallarda isə ümumi əsaslarla inzibati məsuliyyət daşıyırlar. Göstərilən şəxslərə inzibati həbs, müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularına və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına isə həmçi-

nin ictimai işlər tətbiq edilə bilməz (İXM, maddə 16.3).

İnzibati məsuliyyətdən azad etmənin şərtləri dedikdə, inzibati xəta törətmiş on altı yaşından on səkkiz yaşınadək olan şəxsin psixi inkişafı, həyat şəraiti, səhhəti, təhsili və işin konkret halları nəzərə alınmaqla şəxsin inzibati məsuliyyətdən azad edilməsi başa düşülür.

İnzibati məsuliyyətdən azad etmənin nəticəsi dedikdə, şəxsin inzibati məsuliyyətdən azad edilməsi və onun barəsində “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmiş təsir tədbirlərinin tətbiqi başa düşülür.

İnzibati məsuliyyətdən azad etmənin digər əsasları qismində aşağıdakılar başa düşülür:

- müddətin keçməsi ilə bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə;

- zərər çəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə.

Müddətin keçməsi ilə bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə haqqında danışırkən qeyd edilməsi zəruridir ki, inzibati tənbeh inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec dörd ay keçənədək verilə bilər. Lakin qanunverici bəzi xüsusiyyətləri nəzərə almaqla aşağıdakı kimi qaydalar müəyyən etmişdir:

* Yol hərəkəti qaydaları, yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və avtomobil yollarından istifadə qaydaları, gömrük qaydaları, ətraf mühitin qorunması qaydaları, xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin fəaliyyət göstərməsi qaydaları, qrant müqavilələrinin (qərarlarının) qeydə alınması qaydaları, eləcə də maliyyə, vergilərin və rüsumların ödənilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə, habelə qanunsuz sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa, hüquqi şəxslərin dövlət reyestri üçün zəruri məlumatların verilməsinə, hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı zamanı yanlış məlumatların verilməsinə, qeyri-hökumət təşkilatları haqqında və cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın

leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında, sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında, həmçinin dərman vasitələri haqqında qanunvericiliyin, əmək qanunvericiliyinin, habelə əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olması və yaşaması qaydalarının, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin işə cəlb edilməsi qaydasının, kritik informasiya infrastrukturunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydasının pozulmasına, xırda talamaya görə inzibati tənbeh inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec bir il keçənədək verilə bilər.

* Cinayət işinin başlanması rədd edildikdə və ya cinayət işinə xitam verildikdə, lakin şəxsin əməllərində inzibati xəta tərkibinin bütün əlamətləri olduqda, inzibati tənbeh cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında qərar qəbul edildiyi gündən ən gec üç ay keçənədək verilə bilər.

* On altı yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi inzibati xəta haqqında iş yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiya tərəfindən Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 31 may tarixli 336-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq dövlət orqanına qaytarıldıqda, inzibati tənbeh həmin iş qaytarıldığı gündən ən gec üç ay keçənədək verilə bilər.

* İnzibati xəta törətmiş şəxs qaçıb gizlənersə, müddətin axımı dayanır. Bu halda müddətin axımı, həmin şəxsin aşkarlandığı vaxtdan bərpa olunur. Lakin inzibati xətanın törədildiyi vaxtdan bir il keçərsə, qaçıb gizlənən şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

* Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 122.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati tənbeh

vermə haqqında elektron qərar və onun əlavəsi (foto və ya video materiallar) inzibati xətanın törədildiyi gündən bir gün müddətində hər bir nəqliyyat vasitəsinin istifadəçisi üçün internet informasiya resursunda yaradılan elektron kabinetdə yerləşdirilmədikdə, şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

Zərər çəkmiş şəxslə barışmaqla bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə üçün aşağıdakı iki şərt mövcud olmalıdır:

✚ inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157 və 158-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta haqqında aparılmalıdır (yalnız zərər çəkmiş şəxsin ərizəsinə əsasən);

✚ iş üzrə icraatda zərər çəkmiş şəxslə barəsində inzibati icraat aparılan şəxs barışmalıdır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227, 232-1-ci və 351-1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı inzibati xəta törətmiş şəxs vurulmuş ziyanı tamamilə ödədikdə və zərər çəkmiş şəxslə barışdıqda inzibati iş üzrə icraata xitam verilir.

İnzibati məsuliyyəti məhdudlaşdıran hallar

İnzibati məsuliyyətdən azad etmə halları inzibati məsuliyyəti məhdudlaşdıran hallardan fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyi inzibati məsuliyyətin məhdudlaşdırılması hallarını aşağıdakı meyarlara görə fərqləndirir:

- inzibati xətanın subyekti;
- inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi;
- inzibati tənbehlərin icrası.

İnzibati xətanın subyektinə görə inzibati məsuliyyətin məhdudlaşdırılması halları aşağıdakılardır:

İntizam nizamnamələrində bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda hərbi qulluqçular inzibati xətalara görə intizam məsuliyyəti, qalan hallarda isə ümumi əsaslarla inzibati məsuliyyət

daşıyırlar. Göstərilən şəxslərə inzibati həbs, müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularına və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına isə həmçinin ictimai işlər tətbiq edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən, Azərbaycan Respublikasında toxunulmazlıq hüququndan istifadə edən əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində törətdikləri inzibati xətalara görə məsuliyyət məsələsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq həll edilir.

Inzibati tənbehin tətbiq edilməsinə görə inzibati məsuliyyətin məhdudlaşdırılması halları:

* əsas dolanacaq mənbəyi ov olan şəxslərin odlu silahı, döyüş sursatı və digər ov alətləri müsadirə edilə bilməz (İXM, maddə 26.3);

* İXM – in 327.8, 333, 342.8 və 343-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələrindən əlilliyi ilə əlaqədar istifadə edən şəxslərin nəqliyyat vasitələrini idarəetmə hüququ məhdudlaşdırıla bilməz (İXM, maddə 27.3);

* əsas dolanacaq mənbəyi ov olan fiziki şəxslərin ov hüququ məhdudlaşdırıla bilməz (İXM, maddə 27.5);

* birinci və ikinci qrup əlillərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara, hamilə qadınlara, himayəsində səkkiz yaşınadək uşağı olan qadınlara, səkkiz yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə, pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə, hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına ictimai işlər tətbiq olunma bilməz (İXM, maddə 28.4);

* qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilən şəxslər, habelə insan alverinin qurbanı olan uşaqlar barəsində Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq

edilmir (İXM, maddə 29.4);

* insan alverindən zərər çəkmiş hesab olunan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində 1 il müddətində, cinayət təqibi orqanlarına yardım göstərən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində isə cinayət təqibi başa çatanadək Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilmir (İXM, maddə 29.5);

* hamilə qadınlar və ya himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar, on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər, on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər, birinci və ya ikinci qrup əlillər, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər, həmçinin hərbi qulluqçular, o cümlədən müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçuları və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantları barəsində inzibati həbs tətbiq edilə bilməz.

XIV fəsil

İnzibati tənbehlər və onların tətbiq edilməsi

§ 1. İnzibati tənbehlərin anlayışı və mahiyyəti

Azərbaycan Respublikası İXM-in 21-ci maddəsinə əsasən, inzibati tənbeh məsuliyyət tədbiridir və inzibati xəta törədən şəxsi qanunlara əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirmək, habelə həm inzibati xəta törətmiş şəxs, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni inzibati xəta törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, inzibati tənbeh inzibati xəta törədilməsinə görə təqsirkar şəxsə (fiziki şəxsə, vəzifəli şəxsə, hüquqi şəxsə) tətbiq edilən inzibati məsuliyyət tədbiridir. İnzibati tənbeh tədbirləri İXM-in 22-ci maddəsi ilə təsbit olunub. Bunlardan başqa, İXM-də başqa təsir tədbirləri də nəzərdə tutulub. Belə ki, Azərbaycan Respublikası İXM-in 86-cı maddəsi ilə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- gətirilmə;
- inzibati qaydada tutma;
- şəxsi axtarış, fiziki şəxsədə olan əşyaları yoxlama;
- nəqliyyat vasitəsinə baxış;
- əşyaları və sənədləri götürmə;
- nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənarlaşdırma;
- sərəxoşluq vəziyyətini müayinə etmə;
- nəqliyyat vasitəsinə saxlama və onun istismarını qadağan etmə.

Nəzərə almaq vacibdir ki, yuxarıda sadalanan tədbirlər inzibati tənbeh sayılmır. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikası 86.1-ci maddəsinə görə bu tədbirlər inzibati xətalara qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, inzibati xətalara haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətli vəzifəli

şəxs tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş hallarda tətbiq edilir. Təhlil edilən normanın məzmunu deməyə əsas verir ki, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiqi heç bir halda inzibati məsuliyyət yaratmır.

İnzibati tənbeh həm törədilmiş inzibati xətaya, həm də inzibati xəta törədən şəxsə qarşı olan “mənfi” münasibətin nəticəsidir. İnzibati xətaların qarşısının alınmasında inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi əsas deyil, köməkçi bir vasitədir. İnzibati tənbehlər tətbiq edilərkən inandırma və məcburetmə metodları uzlaşdırılır. Mahiyyət baxımından inzibati tənbehlər inzibati məcburetmə tədbirləri olmaqla yanaşı, eyni zamanda tərbiyəedici xarakterə də malikdir.

İnzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- ✚ inzibati xəta törədən şəxsi qanunlara əməl edilməsi ruhunda tərbiyələndirmək;

- ✚ inzibati xəta törətmiş şəxs tərəfindən yeni inzibati xəta törədilməsinin qarşısını almaq;

- ✚ başqa şəxslər tərəfindən yeni inzibati xəta törədilməsinin qarşısını almaq.

İnzibati tənbehlərin məzmunu inzibati xəta törətmiş şəxsin subyektiv hüquqlarının və maddi mənafeələrinin məhdudlaşdırılmasından ibarətdir.

İnzibati həbsin tətbiqi inzibati xəta törətmiş şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılması ilə, inzibati cərimə, “inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi” isə maddi itkilərlə bağlıdır. Bu tədbirlərin köməyi ilə hüquq tətbiq edən subyekt rayon (şəhər) məhkəmələri, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan), müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və s. təqsirkar şəxsin arzusundan asılı olmayaraq, onun şəxsi və əmlak hüquqlarını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırır.

İnzibati tənbehlər bir qayda olaraq inzibati xəta törətmiş

şəxsə maddi və ya mənəvi təsirin göstərilməsi ilə ifadə olunur. Bəzi inzibati tənbehlər özündə eyni zamanda mənəvi məzəmməti, maddi təsiri və inzibati xəta törətmiş şəxsin hüquqlarının müəyyən müddətə məhdudlaşdırılmasını ehtiva edir (məsələn: inzibati həbs, "...xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması", inzibati cərimə). Bu kimi hüquqi sanksiyaların tətbiq edilməsi ilə səlahiyyətli dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hakimiyyət səlahiyyətləri həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 1.3-cü maddəsinə əsasən, inzibati məsuliyyət müəyyən edən və inzibati xəta törətmiş şəxsin tənbeh edilməsini nəzərdə tutan qanunlar yalnız İnzibati Xətalər Məcəlləsinə daxil olduqdan sonra tətbiq edilir. Qanunvericinin bu mövqeyi deməyə əsas verir ki, İXM ilə nəzərdə tutulmayan hüquqa zidd əməl inzibati xəta sayılmırsa, buna görə inzibati tənbehin tətbiq edilməsi də yolverilməzdir.

İnzibati tənbehlər dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərin geniş dairəsi tərəfindən tətbiq edilməsi ilə də xarakterizə olunur. Bu orqan və vəzifəli şəxslərin dairəsi Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43-cü maddəsi ilə aşağıdakı kimi müəyyən edilib:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan);
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanları;
- Mərkəzi Bank;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər).

Sadalanən subyektlər sırasındakı müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər) dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası nəzərdə tutulur. Bundan əlavə "Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ

nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların (icra hakimiyyəti orqanlarının) dəqiq siyahısı göstərilib. İnzibati tənbehləri müxtəlif orqan və vəzifəli şəxslər tətbiq etdiyi üçün onlar həm təkbaşına, həm də kollegial qaydada tətbiq olunur. Məsələn: dövlət idarəetmə orqanlarında və məhkəmələrdə bu məsələ bir qayda olaraq təkbaşına, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalarda isə kollegial formada həyata keçirilir.

İnzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi müəyyən hüquqi nəticələr yaradır. Həmin hüquqi nəticələr “inzibati məsuliyyətə cəlb olunma vəziyyətini” yaradır və bu müddətdə yeni inzibati xətanın törədilməsi inzibati məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi çıxış edir.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, “inzibati məsuliyyətə cəlb olunma vəziyyəti” tənbeh etmə haqqında qərarın icrasının qurtardığı gündən etibarən bir il ərzində davam edir və bu müddət bitdikdə hər hansı dövlət orqanının (vəzifəli şəxsin) xüsusi qərarı olmadan öz-özünə ləğv olunur. Bu müddət bitdikdə şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilməmiş sayılır.

İnzibati tənbehlər səlahiyyətli orqanlar və ya vəzifəli şəxslər tərəfindən xüsusi fərdi idarəetmə aktların qəbulu yolu ilə tətbiq edilir. Təqsirkar törətdiyi xətaya (əmələ) görə tənbeh edilir. Tətbiq edilən inzibati tənbehlər ədalətli olmalı, əməlin xarakterinə və inzibati xəta törətmiş şəxsin şəxsiyyətinə müvafiq olmalıdır. İnzibati tənbehin “ağırlığı” törədilən əməlin (xətanın) “ağırlığından” asılıdır.

İnzibati tənbehlər hüquq qaydasını dolayı yolla müdafiə edir və əlavə vəzifələri müəyyən edərək vətəndaşın hüquqlarını məhdudlaşdırır, eləcə də gələcəkdə şəxs tərəfindən qanunun tələblərini pozmamağa və onu nümunəvi davranışa həvəsləndirir.

§ 2. İnzibati tənbehlərin sistemi və növləri

Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati tənbehlər məzmun baxımından fərqlənir. Bu fərqlilik öz növbəsində törədilən inzibati xətanın xarakteri və təqsirli şəxsin şəxsiyyətini nəzərə almaqla onlara qarşı ədalətli tənbehin tətbiq edilməsinə imkan verir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 22-ci maddəsinə əsasən, inzibati xətaların törədilməsinə görə aşağıdakı inzibati tənbehlər tətbiq oluna bilər:

1. xəbərdarlıq;
2. inzibati cərimə;
3. inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi;
4. fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması;
5. ictimai işlər;
6. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma;
7. inzibati həbs.

Qeyd edilən maddənin məzmunundan aydın olur ki, hüquqi şəxslər barəsində xəbərdarlıq, inzibati cərimə, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi kimi inzibati tənbeh növləri tətbiq edilir.

Göstərilən maddədə inzibati tənbehlər xarakterinə və tətbiq olunacaq subyektlərin dairəsindən asılı olaraq sistemləşdirilmişdir. Burada qanunverici inzibati tənbehləri həm təsir dərəcəsinə, həm də təsir nəticəsinə görə “yüngüldən” “ağır” doğru ardıcılıqla müəyyən etmişdir. Bununla da inzibati tənbehləri tətbiq edən orqan və vəzifəli şəxsə təqsirli şəxsə qarşı ədalətli və məqsədəuyğun tənbeh növünün seçilməsinə imkan yaranır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda törədilmiş xətanın xarakteri, onu törədənin şəxsiyyəti, onun təqsirinin dərəcəsi,

əmlak vəziyyəti, həmçinin məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar nəzərə alınır. İnzibati xəta törətmiş şəxslərə qarşı tətbiq olunan digər məcburetmə təsir tədbirləri inzibati tənbehlərə aid edilmir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati xəta haqqında işə baxan səlahiyyətli subyekt inzibati xətaya görə məsuliyyəti müəyyən edən normativ hüquqi aktın aidiyyəti maddəsinin sanksiyasında göstərilən inzibati tənbehi tətbiq edə bilər. Azərbaycan Respublikası İXM-in 22-ci maddəsində göstərilmiş inzibati tənbeh növlərindən bəziləri qanunda dəqiq göstərilmiş müəyyən kateqoriya şəxslərə tətbiq oluna bilməz (məsələn: İXM-in 27.5-ci maddəsinə görə, əsas dolanacaq mənbəyi ov olan fiziki şəxslərin ov hüququ məhdudlaşdırıla bilməz və ya İXM-in 28.4-cü maddəsinə əsasən, ictimai işlər birinci və ikinci qrup əlillərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara, hamilə qadınlara, himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınlara, üç yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə, pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə, hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına tətbiq oluna bilməz.

Qüvvədə olan inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə sanksiyalar mütləq, nisbi müəyyən və alternativ növlərdə müəyyən edilmişdir. Birinciyə misal olaraq, Azərbaycan Respublikası İXM-in 319.1-ci maddəsinə əsasən, “Şəhərdaxili (rayondaxili) sərnixin daşımaları yerinə yetirən avtobusda sərnixinin biletsiz getməsinə görə” beş manat məbləğində cəriməni, yaxud İXM-in 330-cu maddəsinə görə, sürücü tərəfindən piyadaya yol verilməməsinə (nizamlanmayan piyada keçidinə daxil olmuş piyadaya, yolayrıcında sürücü sağa və ya sola dönərkən dönəcəyi yolun hərəkət hissəsini keçməkdə olan piyadaya) əlli manat məbləğində cəriməni göstərmək olar.

İkinciyə misal olaraq, Azərbaycan Respublikası İXM-in 339.3-cü maddəsinə əsasən, sürücülük vəsiqəsinin verilməsi və

ya dəyişdirilməsi haqqında ərizəyə baxılmamasına, yaxud baxılarkən süründürməçiliyə yol verilməsinə və ya yol hərəkəti qaydaları üzrə nəzəri və nəqliyyat vasitələrini idarəetmə vərdişləri üzrə təcrübi imtahanlara buraxmaqdan əsassız imtina edilməsinə görə iki yüz manatdan iki yüz əlli manatadək məbləğdə cəriməni göstərmək olar.

Üçüncüyə misal olaraq, Azərbaycan Respublikası İXM-in 227-ci maddəsinə əsasən, “Xırda talama, yəni oğurlama, mə-nimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgəsinin əmlakını talamağa görə” yüz altmış saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda isə üç ayadək müddətə inzibati həbsin nəzərdə tutulmasını göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər qanunvericiliyində inzibati tənbehlərin əsas və əlavə növləri göstərilmişdir:

Qanunvericinin mövqeyi deməyə əsas verir ki, əsas inzi-bati tənbeh növlərinə aiddir:

- xəbərdarlıq;
- inzibati cərimə;
- ictimai işlər;
- inzibati həbs.

İnzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi, inzibati xəta törətmiş fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması, əcnəbiləri və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsləri Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma həm əsas, həm də əlavə inzibati tənbeh növləri kimi tətbiq edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 23.3-cü maddəsinə əsasən, hüquq tətbiq edən subyekt bir inzibati xətaya görə əsas tənbeh, yaxud əsas və əlavə tənbeh tətbiq edə bilər.

İnzibati xəta ilə əlaqədar sanksiya alternativ kimi göstə-

rilən hallarda (məsələn: İXM-in 520-ci maddəsinin sanksiyası “...silah və döyüş sursatı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə əlli manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir”) inzibati xəta haqqında işə baxan səlahiyyətli subyekt işin hallarına görə əlavə tənbeh növünü tətbiq edə və ya tətbiq etməyə bilər. Əgər xüsusi hissənin maddəsində əsas tənbehlə birlikdə əlavə tənbeh

əhin də tətbiq edilməsi (məcburi şərt olaraq) müəyyən edilirsə, belə hallarda həmin orqan əlavə tənbehi tətbiq etməkdən yayına bilməz (məsələn: İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 342.9-cu maddəsinin sanksiyası “inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmet müsadirə edilməklə, beş yüz manatdan səkkiz yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir).

İnzibati xətanın törədilməsinə görə əsas tənbeh növlərindən yalnız biri tətbiq edilə bilər. İki əsas tənbeh növünün eyni zamanda tətbiq olunması yolverilməzdir.

Qanunvericilikdə inzibati tənbehlərin növləri aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

Xəbərdarlıq. Azərbaycan Respublikası İXM-in 24-cü maddəsinə əsasən:

“Xəbərdarlıq inzibati tənbeh növü olmaqla, hüquqazidd əməlin yolverilməzliyi barədə şəxslərə edilən rəsmi xəbərdar edici tədbirdir. Xəbərdarlıq yazılı formada edilir.

Xəbərdarlıq İXM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində nəzərdə tutulduqda o halda tətbiq olunur ki, həmin maddədə nəzərdə tutulmuş xətaya görə şəxs ilk dəfə inzibati məsuliyyətə cəlb olunur və xəta nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzi tam ödənilir”. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 303-cü maddəsinə əsasən, “Dəmir yolu nəqliyyatında təhlükəli maddələr və predmetlər aparma qaydalarının pozulmasına görə” təqsirkara xəbərdarlıq edilə bilər.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, xəbərdarlıq tərbiyəvi xarakterli inzibati tənbeh növlərindən biri sayılır. Təcrübi baxımdan

bu tənbeh növü əsasən, İnzibati Xətlər Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində göstərilən hallarda tətbiq oluna bilər.

Əksər hallarda xəbərdarlıq inzibati cərimə ilə alternativ olaraq nəzərdə tutulur. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 357-ci maddəsinə əsasən, “Magistral boru kəmərlərinin mühafizəsi qaydalarının pozulmasına görə” fiziki şəxslərə xəbərdarlıq edilməsi və ya onların qırx manatdan əlli manatadək məbləğdə cərimə edilməsi, habelə vəzifəli şəxslərə münasibətdə isə xəbərdarlıq edilmə və ya yüz əlli manatdan iki yüz manatadək məbləğdə cərimə nəzərdə tutulur.

Xəbərdarlığın tətbiq edilməsi digər inzibati tənbehin tətbiq edilməsinə bərabərdir və təqsirkar şəxs üçün müvafiq hüquqi nəticələr yaradır. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, barəsində inzibati tənbeh tətbiq olunmuş şəxs tənbehin icrasını bitirdiyi gündən etibarən bir il ərzində yeni inzibati xəta törətməmişdirsə, o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməmiş hesab olunur. Deməli, barəsində xəbərdarlıq kimi inzibati tənbeh tətbiq edilən şəxs də səlahiyyətli subyektin qərarı əsasında tətbiq edilən inzibati tənbehin icrasının qurtardığı gündən etibarən bir il ərzində inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş şəxs sayılacaqdır (İXM, maddə 35).

İnzibati cərimə. Azərbaycan Respublikası İXM-in 25-ci maddəsinə əsasən:

“İnzibati cərimə İXM-də nəzərdə tutulmuş hallarda hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən təyin edilən və təqsirkar şəxsdən dövlətin xeyrinə məcburi tutulan pul məbləğidir.

İnzibati cərimə manatla və ya aşağıdakı digər meyarlarla ifadə oluna bilər:

- inzibati xətanın başa çatdığı və ya qarşısının alındığı vaxt inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin dəyəri;
- inzibati xəta nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş

gəlirin) miqdarı;

- inzibati xətanın başa çatdığı və ya onun qarşısının alındığı vaxt ödənilməli olan, lakin ödənilməmiş ödənişlərin, vergilərin məbləği.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, 31 may 2018-ci il tarixinə kimi qanunvericilik ilə inzibati xətalara görə Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlikləri və konsulluqları tərəfindən tətbiq edilən inzibati cərimələrin həmin nümayəndəlik və konsulluqların yerləşdiyi xarici ölkənin valyutası ilə tutulması müəyyən edilmişdir.

Manatla hesablanan və inzibati xətaya görə fiziki şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği beş min manatdan, vəzifəli şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği on min manatdan, hüquqi şəxsdən alınan inzibati cərimənin məbləği əlli min manatdan artıq ola bilməz.

İnzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin dəyəri ilə ölçülən cərimənin məbləği həmin predmetin dəyərinin yüz faizindən, ödənilməmiş ödənişlərin, vergilərin məbləği ilə ölçülən cərimənin məbləği isə həmin ödənişlərin, vergilərin yüz əlli faizindən artıq ola bilməz.

İnzibati xəta nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) miqdarı ilə ölçülən cərimənin məbləği həmin ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) on mislindən artıq ola bilməz.

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində inzibati tənbeh kimi cərimənin tətbiq edilməsinin şərtiliyi təsbit edilib. Hüquq elmində əvvəllər bu kimi tətbiq etmə modeli yalnız “Cinayət hüququ”nda öyrənilirdi. Daha dəqiq desək, cinayət qanunvericiliyində ictimai təhlükəli əmələ görə təqsirkar üçün müəyyən şərtlər daxilində “şərti məhkumətmə” nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 116.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hallarda inzibati cərimə şərti olaraq aşağıdakı şərtlər daxilində tətbiq edilə bilər:

“Eyni inzibati xətanın inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən

inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədilməsi halları istisna olmaqla, bu Məcəllənin 192.6, 192.10, 192.11, 201, 203, 209, 279.0.1, 393-1.2, 393-1.4, 394.0.5, 394.0.7, 395, 518.1, 532, 533-1, 536, 537.2, 539, 540.3 – 540.5, 541 – 544, 551.2, 557.2 və 603-cü maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətanı törətmiş şəxs barəsində səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxarır.”

İnzibati cərimə qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə ödənilir.

Cərimə hüquqi təsir nümunəsi olaraq yalnız “İnzibati hüquq”da məsuliyyət tədbiri kimi deyil, həm də digər hüquq sahələrində (cinayət hüququ, mülki hüquq və s.) geniş tətbiq olunur. Məhz digər hüquq sahələrində tətbiq edilən cərimədən fərqləndirmək üçün İnzibati Xətalər Məcəlləsində onun məzmununa “inzibati” sözü əlavə edilmişdir.

İnzibati cərimə əmlak xarakterli inzibati tənbehdir. O, təqsirkar şəxsin əmək haqqının, əmlakının və ya başqa gəlirinin bir hissəsinə müvafiq ölçüdə olan və dövlətin xeyrinə məcburi tutulan pul məbləğidir. İnzibati cərimə qanunvericilik tərəfindən inzibati tənbeh növü kimi əksər inzibati xətalara görə nəzərdə tutulub. Cərimə növündə inzibati tənbeh təqsirkar şəxsin şüuruna təsir edərək, hər şeydən əvvəl onun əmlak maraqlarını məhdudlaşdırır. Cərimənin “ağırlığının” əsas göstəricisi onun miqdarıdır. Qanunverici bu tənbehin “yuxarı” və “aşağı” həddini müəyyən etmişdir.

İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş konkret növ inzibati xətalara görə məsuliyyət nəzərdə tutan müvafiq normaların sanksiyalarında olan inzibati cərimənin miqdarı inzibati xətanın təhlükəlilik dərəcəsi və xətanın xarakterindən irəli gəlir. Bu zaman cərimənin miqdarı normada nəzərdə tutulmuş inzibati xəta üçün müəyyən edilmiş “yuxarı” həddən artıq ola bilməz. Qanunverici adı çəkilən Məcəllənin xüsusi hissəsinin normalarında əsasən, nisbi müəyyən edilmiş sanksiyalardan

istifadə edir. Həmin sanksiyalarda inzibati cərimənin həm “yuxarı”, həm də “aşağı” miqdarı göstərilib. Qanunun bu müddəası səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) inzibati cərimənin miqdarını müəyyən edərkən törədilmiş inzibati xətanı və təqsirkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən bütün halları nəzərə almağa imkan verir.

İnzibati cərimə əsas inzibati tənbeh növüdür. O, digər tənbehlərin əvəzedicisi kimi tətbiq edilə bilməz. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda cərimə əlavə inzibati tənbehlərlə birlikdə tətbiq edilə bilər. Məsələn: İXM-in 272.3-cü maddənin sanksiyası: “...inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetlər müsadirə edilməklə və ya müsadirə edilməməklə, min manatdan iki min manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud altı aydan iki ilədək müddətə ov hüququ məhdudlaşdırılır”.

İnzibati cərimənin tətbiq edilməsi zamanı işə baxan orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən qərar çıxarılır. Nəzərə almaq lazımdır ki, qanunverici inzibati cərimə haqqında qərarın qəbul edilməsi mexanizmi çərçivəsində bəzi istisnalar müəyyən etmişdir. Belə ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 124.2-ci maddəsinə görə, inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) aid edilmiş yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə aşkar edildikdə və barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğu ilə razılaşıdıqda, inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar çıxarılır (barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğu ilə razılaşmadıqda səlahiyyətli vəzifəli şəxs inzibati xəta haqqında protokol tərtib edir).

İnzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi. Azərbaycan Respublikası İXM-in 26-cı maddəsinə əsasən:

“İnzibati xəta törətmiş şəxsin xüsusi mülkiyyətində olan,

inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda həmin predmetin məcburi qaydada və ödənişsiz dövlətin mülkiyyətinə keçməindən ibarətdir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə, təqsirkar şəxs barəsində inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi kimi tənbeh-etmə haqqında qərarı yalnız hakim tətbiq edə bilər.

Əsas dolanacaq mənbəyi ov olan şəxslərin odlu silahı, döyüş sursatı və digər ov alətləri müsadirə edilə bilər.

İnzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi haqqında qərar müsadirə edilmiş predmetin alınması və ödənişsiz, məcburi olaraq, dövlət mülkiyyətinə verilməsi yolu ilə icra edilir.

Predmetin müsadirəsi haqqında qərarın icrası başa çatdıqda, bu barədə müvafiq qeyd aparılmaqla həmin qərar onu qəbul etmiş hakimə qaytarılır.

İnzibati tənbeh növü kimi tətbiq olunan “müsadirə” inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin ödənişsiz və məcburi qaydada dövlətin mülkiyyətinə keçməindən ibarətdir. Təqsirkar şəxsin yalnız xüsusi mülkiyyətində olan predmet müsadirə oluna bilər. İnzibati qaydada tətbiq olunan müsadirəni cinayət əməlinə görə cəza kimi tətbiq edilən müsadirədən fərqləndirən əlamətlər aşağıdakılardır:

- xüsusi mülkiyyətdə olan predmetin müsadirəsi cinayətə görə deyil, yalnız inzibati xətaya görə tətbiq edilir;

- inzibati qaydada tətbiq edilən müsadirədə yalnız inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmet dövlətin mülkiyyətinə keçirilir (ov silahı, xüsusi, çoxavazlı səs və ya sayrışan işıq siqnalları, nəqliyyat vasitəsinin sürətini ölçməyə maneçilik törədən və ya ölçmə cihazlarının işinə mane olan antiradar və digər texniki

vasitələr və s.), cinayət əməlinə görə isə təqsirləndirilən şəxsin cinayət törədərkən istifadə etdiyi alət və vasitələri, habelə cinayət yolu ilə əldə etdiyi mülkiyyəti müsadirə olunur;

- cinayət hüququnda tətbiq edilən müsadirədən fərqli olaraq inzibati tənbeh kimi tətbiq edilən müsadirə həm əsas, həm də əlavə tənbeh növü kimi tətbiq oluna bilər. Cinayət əməlinə görə tətbiq edilən əmlak müsadirəsi yalnız əlavə cəza tədbiri kimi tətbiq edilir (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 43.3-cü maddəsi).

Müsadirə haqqında qərarın icrası daxili işlər orqanları, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, gömrük orqanları və qanunvericiliklə səlahiyyət verilmiş digər orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən həyata keçirilir.

Müsadirə dövlət mülkiyyətinə keçməli olan predmetin dəyərini ödəməklə əvəz oluna bilməz.

Fiziki şəxsin xüsusi hüququnun məhdudlaşdırılması. Azərbaycan Respublikası İXM-in 27-ci maddəsinə əsasən:

“Fiziki şəxs ona verilmiş xüsusi hüquqdan istifadə qaydasını kobud şəkildə və ya müntəzəm pozduqda həmin hüquq İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda iki aydan iki ilədək müddətə məhdudlaşdırılır”.

İXM-in 327.2-327.6, 327.8, 328.2, 328.3, 328.4, 331, 333.1, 342.7, 343.1 və 346.3-cü maddələrində müəyyən edilmiş balla qiymətləndirilən xətalara törətməklə sürücülər tərəfindən bir il ərzində 20 və daha çox bal toplanmasına görə nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ altı ay müddətinə məhdudlaşdırılma halı istisna olmaqla, fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması yalnız hakim tərəfindən tətbiq edilir.

İXM-in 327.8, 333, 342.8 və 343-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələrindən əlilliyi ilə əlaqədar istifadə edən şəxslərin nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ məhdudlaşdırıla bilməz.

Qanunvericinin mövqeyinə görə İXM-in 327.7-ci maddə-

sində göstərilən balla qiymətləndirilən xətalara yol verilməsinə görə sürücülər bir il ərzində 20 və daha çox bal topladıqda, inzibati cərimə tətbiq edilmədən onların nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ məhdudlaşdırılır.

Əsas dolanacaq mənbəyi ov olan fiziki şəxslərin ov hüququ məhdudlaşdırıla bilməz.

Təhlilini verdiyimiz inzibati tənbeh mahiyyətə təqsirkar şəxsin müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma, təbiətdən və nəqliyyat vasitəsindən istifadə etmə kimi hüquqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir. Qanunverici bu tənbehin tətbiq edilməsi ilə təqsirkar şəxsə yalnız nəqliyyat vasitələrinin idarəetmə hüququnu və ov etmək hüququnu məhdudlaşdırır.

Qanunverici tərəfindən vətəndaşlara xüsusi hüququn verilməsi bir sıra məcburi şərtlərin olmasını ön plana çəkir. Bu əsasən, nəqliyyat vasitəsinin idarə olunması ilə bağlıdır. Yüksək təhlükə mənbəyi olan nəqliyyat vasitəsinin idarəedilməsi şəxsə müəyyən sürücülük vərdişlərinin olmasını, yol hərəkəti qaydalarını bilməsini, müvafiq sağlamlıq vəziyyətinin olmasını tələb edir. Qanunvericilik xüsusi biliklərin məcburi yoxlanılmasını (nəzəri imtahan, texniki vərdişlər) nəzərdə tutur. Bu xüsusi hüquqların verilməsi müvafiq sənədlə təsdiq edilir (sürücülük vəsiqəsi, ovçu bileti).

Xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması əsasən, yol hərəkəti qaydalarını və nəqliyyatdan istifadə qaydalarını kobud şəkildə və ya müntəzəm pozmağa görə nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri barəsində tətbiq edilir. Hərəkət təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin təsirli vasitəsi olaraq nəqliyyat vasitəsini idarə etmə hüququnun məhdudlaşdırılması hüquqi məhdudiyyətlərlə əlaqəli olan tənbeh növüdür. Bu inzibati tənbehin tətbiq edilməsi sürücü üçün müəyyən olunmuş müddət ərzində nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsini qadağan edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu tənbehin qüvvəsi avtomobil, traktor və digər özüyəriyən maşın, tramvay və trolleybusları, motosiklləri və digər mexaniki nəqliyyat vasitələrini idarə edən sürücülər

tərəfindən müəyyən edilmiş qaydaların kobud və ya müntəzəm şəkildə pozmalarına aid edilir.

Təhlil olunan inzibati tənbehin tətbiqi zaman törədilmiş inzibati xətanın xarakteri və inzibati xətanın xüsusi subyektinin (sürücünün) şəxsiyyəti, onun əmlak vəziyyəti, təqsirinin dərəcəsi, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır. Qanunvericiliklə bu tənbehin tətbiqi rayon (şəhər) məhkəmələrinə və istisna hallar daxilində Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinə həvalə edilib.

Araşdırdığımız tənbehin digər forması ov etmək hüququndan məhrum etmədir. Bu tənbeh müəyyən ov qaydalarının pozulmasına görə nəzərdə tutulur. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 272.3-cü maddəsinə görə təqsirkar tərəfindən “Ov qaydalarının kobud şəkildə pozulmasına (lazımi icazə olmadan və ya qadağan edilmiş yerlərdə, yaxud qadağan olunmuş müddətlərdə, qadağan edilmiş alətlərlə və ya üsullarla ov edilməsinə), habelə digər ov qaydalarının müntəzəm pozulmasına görə “...altı aydan iki ilədək müddətə ov hüququnun məhdudlaşdırılması” nəzərdə tutulub. Göstərilən maddəyə əsasən, əsas dolanacaq mənbəyi ov olan şəxslərə ov etmə hüququnun məhdudlaşdırılması kimi tənbeh tətbiq edilə bilməz.

İctimai işlər. Azərbaycan Respublikası İXM-in 28-ci maddəsinə əsasən:

“İctimai işlər, barəsində ictimai işlər növündə inzibati tənbeh tətbiq edilən şəxsin əsas işindən və ya təhsilindən asudə vaxtlarında haqqı ödənilmədən cəmiyyətin xeyrinə ictimai faydalı işlər yerinə yetirməsindən ibarətdir.

İctimai işlər haqqında tənbehə qərarını yalnız hakim tətbiq edə bilər. İctimai işlər altmış saatdan iki yüz qırx saatadək müddətə müəyyən edilir və gün ərzində dörd saatdan çox ola bilməz.

İctimai işlər aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilməz:

✚ birinci və ikinci qrup əlillərə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara;

- ✚ hamilə qadınlara;
- ✚ himayəsində üç yaşınadək uşağı olan qadınlara;
- ✚ üç yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilərə;
- ✚ pensiya yaşına çatmış qadın və kişilərə;
- ✚ hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli həqiqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantlarına.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 29-cu maddəsində göstərilmişdir:

“İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma hakim və ya səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarılmış əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gəlmək hüququ 1 ildən 5 ilədək müddətə məhdudlaşdırılır.

Qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilən şəxslər, habelə insan alverinin qurbanı olan uşaqlar barəsində Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilmir.

İnsan alverindən zərər çəkmiş hesab olunan əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində 1 il müddətində, cinayət təqibi orqanlarına yardım göstərən əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində isə cinayət təqibi başa çatanaədək Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma tətbiq edilmir.

Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxar-

ma haqqında qərarda müəyyən olunmuş müddətdə ölkəni tərk etməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında səlahiyyətli orqanların (vəzifəli şəxslərin) qərarı Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidməti tərəfindən icra edilir.

Əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda, onlar Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada və müddətdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinin qanunsuz miqrantların saxlanması mərkəzlərinə yerləşdirilir.

Əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsin ölkədən getmək hüququ müvəqqəti məhdudlaşdırıldıqda, onun Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarılması məhdudlaşdırmaya səbəb olan hallar aradan qalxdıqdan sonra icra edilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisindən inzibati qaydada çıxarılan əcnəbilərin və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin çıxarılmasına görə xərclər onların öz üzərinə düşür. Bu şəxslərin çıxarılması üçün onların vəsaiti olmadıqda, belə xərclərin ödənilməsi onları qəbul edən şəxslərin, idarə, müəssisə və təşkilatların, qəbul edən tərəf olmadıqda isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinin üzərinə düşür.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərar icra edildikdən sonra, çıxarma haqqında müvafiq qeyd aparılmaqla, həmin qərar onu qəbul etmiş səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) qaytarılır.

Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma inzibati tənbeh tədbirinin tətbiqindən irəli gələn digər məsələlər İXM-də nəzərdə tutulan müddəalara zidd olmamaq şərti ilə Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya

Məcəlləsinə uyğun olaraq həll edilir.

İnzibati həbs. Azərbaycan Respublikası İXM-in 30-cu maddəsinə əsasən:

“İnzibati həbs, yalnız müstəsna hallarda, inzibati xətalardan ayrı-ayrı növlərinə görə üç ay müddətində hakim tərəfindən tətbiq edilir”. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, inzibati qaydada tutma müddəti inzibati həbs müddətinə daxil edilir.

İnzibati həbs mahiyyətinə görə ən “ağır” və ciddi inzibati tənbeh növü sayılır. O, inzibati xəta haqqında iş üzrə çıxarılmış qərar əsasında müəyyən olunmuş müddətə təqsirkarın azadlığını müvəqqəti məhdudlaşdırır. Təqsirkar cəmiyyətdən təcrid edildiyindən inzibati həbsin icrası çox ciddi həyata keçirilir. İnzibati həbs ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayətə yaxın olan inzibati xətalara əlaqədar tətbiq edilir. Məsələn: “Xırda xuliqanlıq” (İXM, maddə 510); “Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama” (İXM, maddə 535).

İnzibati həbsin tətbiq edilməsi meyarları İXM-in xüsusi hissəsinin müvafiq sanksiyalarında verilmişdir. İnzibati həbsin tətbiq edilməsi işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla sanksiyada göstərilən digər tədbirlərin tətbiq edilməsi kifayət etmədikdə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 30.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati həbs aşağıdakı şəxslər barəsində tətbiq olunmur:

- hamilə qadınlar;
- himayəsində on dörd yaşınadək uşağı olan qadınlar;
- on dörd yaşına çatmamış uşağını təkbaşına böyüdən kişilər;
- on səkkiz yaşına çatmayan şəxslər;
- birinci və ya ikinci qrup əlillər;
- sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar;
- altmış yaşına çatmış qadınlar və altmış beş yaşına çatmış kişilər;
- hərbi qulluqçular, o cümlədən müddətli həqiqi hərbi xid-

mət hərbi qulluqçuları və hərbi qulluqçu hazırlayan xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrinin kursantları.

İnzibati həbsin tətbiqi zamanı bu halların müəyyən edilməsi müvafiq sənədlə təsdiq olunmalıdır. İnzibati həbsin tətbiq edilməsi məhkumluq yaratmır və işdən (dövlət qulluğu nəzərdə tutulur) çıxarımaq üçün əsas sayıla bilməz.

İnzibati tənbehlərin müddətləri

İnzibati tənbehlərin tətbiqinin səmərəliliyinin artırılması baxımından inzibati tənbehlərin müddətlərinin düzgün hesablanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün aşağıdakı meyarların əsas götürülməsi məqsəduyğundur:

- müddətin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ölçüsü;
- müddətin hesablanma anı (müddət hansı andan başlanır);
- müddətin son bitmə anı (müddət hansı vaxt bitir);
- müddətdən çıxarışlar (müddətin hesablanması üçün hər hansı istisnalar).

İnzibati həbs müddəti günlərlə, xüsusi hüquqdan məhrum etmə aylarla və illərlə hesablanır.

İnzibati həbs məhkəmə tərəfindən üç ay müddətinə qədər təyin edilə bilər (İXM, maddə 30). İnzibati həbsin müddəti günün hissələri ilə hesablanma bilməz. Məsələn: səlahiyyətli subyekt (hakim) inzibati həbs tənbeh növünü təyin edərkən, müddəti günün tam hissəsi ilə göstərməlidir. İnzibati həbsin müddəti inzibati tənbeh etmə haqqında qərar elan edildiyi andan hesablanır. İcraat inzibati qaydada tutma ilə həyata keçirilirsə, hakim inzibati qaydada tutma müddətini inzibati həbs müddətindən çıxmalıdır.

Müəyyən olunmuş inzibati tənbehin müddətinin axımı inzibati xəta haqqında işə baxan orqanın (vəzifəli şəxsin) inzibati tənbeh etmə haqqında qərarı qəbul etdiyi saatdan (əgər müddət günlərlə hesablanırsa) və ya gündən (əgər müddət aylar və ya illərlə hesablanırsa) başlanır.

Ay və il dedikdə, həmin təqvim ayında və ildə olan faktiki günlərin sayından asılı olmayaraq təqvim ayı və ya təqvim ili

başə düşülür. Müddət aylarla və ya illərlə hesablandıqda, bu müddət inzibati tənbehin hesablandığı ayın müvafiq tarixində bitir, əgər həmin ayda müvafiq gün yoxdursa, müddət həmin ayın axırını günündə bitmiş hesab olunur. Müddətlər günlərlə hesablandıqda, müddət axırını günün 24-cu saatında bitmiş sayılır.

§ 3. DİO tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlər

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İnzibati Xətalər Məcəlləsi və “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının təhlili əsasında deyə bilərik ki, DİO (polis) tərəfindən aşağıdakı inzibati tənbehlər tətbiq edilə bilər:

- xəbərdarlıq (İXM, maddə 24);
- inzibati cərimə (İXM, maddə 25);
- fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn (nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququ, ov etmək hüququ) məhdudlaşdırılması (İXM, maddə 27);

DİO tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlərin dairəsi haqqında danışarkən qeyd edilməsi zəruridir ki, bu məsələni qanunverici ümumi şəkildə tənzimləyir. Belə ki, İXM-in 40-cı maddəsinə əsasən, inzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) dairəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının adı ümumi çəkilir. Həmin orqanların konkret dairəsi digər bir normativ hüquqi akt ilə müəyyən edilmişdir. Daha dəqiq desək, “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının aidiyyəti

bəndləri ilə icra hakimiyyəti orqanlarının müxtəlif inzibati xətlər ilə əlaqədar səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir. Həmin fərmanın 5.1-ci bəndində deyilir ki, İXM-in 157, 209, 212.1, 266.3, 266.4, 290.1.1 – 290.1.6, 290.2 (baxılması səlahiyyətlərinə aid edilmiş maddələr üzrə), 306, 322.0.2, 322.0.8, 323, 327.1 – 327.7, 328 – 331, 332.1 – 332.3, 333.1, 334.1, 335.1 – 335.4, 336, 337.1 – 337.4, 338.1 – 338.6, 339.1, 342.1.1 – 342.1.8, 342.1.10, 342.1.11, 342.2 – 342.7, 343.1, 343.4, 344 – 347, 352.0.1 – 352.0.3, 352.0.6, 352.0.11, 352.0.12, 353.1 – 353.3, 353.6, 354.0.1, 354.0.4, 354.0.7, 355 – 358, 428.5, 443.2, 510, 513, 514, 517.0.1 – 517.0.6, 517.0.9 – 517.0.13, 520, 521, 523, 524, 563.1, 564, 565, 583 – 586, 588, 589, 590.1, 591 və 593-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər haqqında işlərə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

Hüquq tətbiq etmə prosesində DİO tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlərin dairəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün təhlil edilən fərmanın aidiyyəti bəndində nəzərdə tutulan inzibati xətlərə görə inzibati tənbehlərin yalnız məhkəmə və digər orqanlar tərəfindən tətbiqinə dair məlumat dəqiqləşdirilməlidir. Məsələn: Xırda xuliqanlıqın törədilməsinə görə (İXM, maddə 510) təqsirkarın əlli manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilməsi, işin hallarına görə, pozuntunu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda, on beş günədək müddətə inzibati həbs olunması qanunverici tərəfindən müəyyən edilmişdir. İXM-in 30.1-ci maddəsinə görə inzibati həbs, yalnız müstəsna hallarda, inzibati xətlərin ayırı-ayrı növlərinə görə üç ay müddətinədək hakim tərəfindən tətbiq edilir.

Qanunverici İXM-in 510-cu maddəsi üzrə inzibati tənbeh-
etmə haqqında qərarın qəbul edilməsini (İXM, maddə 43) rayon (şəhər) məhkəmələrinə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti isə 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndi ilə Daxili İşlər Nazirliyinə həvalə etmişdir. Söylənilən

fikirləri yekunlaşdıraraq belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, daxili işlər orqanları tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlərin dairəsi bu orqanların səlahiyyətinə aid edilən inzibati xətlərin sanksiyasında (inzibati tənbeh növü kimi) digər subyektlərin (məhkəmə, Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar, Dövlət Miqrasiya Xidməti və s.) səlahiyyətinə aid edilən tənbeh növlərinin çıxılması yolu ilə müəyyən edilir.

Xəbərdarlıq səlahiyyətli subyekt tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada hüquqazidd əməlin yolverilməzliyi barədə inzibati xəta törətmiş şəxslərə edilən rəsmi xəbərdaredici tədbirdir. Qeyd edilən tənbeh adətən az əhəmiyyətli inzibati xəta törətmiş şəxslərə tətbiq edilir. Qanunvericinin iradəsinə görə təqsirkar törətdiyi inzibati xətaya görə ilk dəfə inzibati məsuliyyətə cəlb olunursa və xəta nəticəsində vurulmuş zərərin əvəzini tam ödəyirsə, onun barəsində bu tənbeh tətbiq edilə bilər.

Xəbərdarlıq yazılı formada və xüsusi qərarla tərtib olunduqda müəyyən hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olur. Polisin təcrübəsində geniş tətbiq olunan şifahi xəbərdarlıq (irad tutma) inzibati tənbeh növü sayılmır. O, inandırma metoduna aiddir. Bu barədə ətraflı məlumatlar “İnzibati hüquq” fənni üzrə “İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formaları və metodları” mövzusunda öyrənilir.

İnzibati cərimə səlahiyyətli polis əməkdaşı tərəfindən təyin edilən və təqsirkar şəxsdən dövlətin xeyrinə məcburi tutulan pul məbləğidir. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 157, 209, 212.1, 266.3, 266.4, 290.1.1 – 290.1.6, 290.2 (baxılması səlahiyyətlərinə aid edilmiş maddələr üzrə), 306, 322.0.2, 322.0.8, 323, 327.1 – 327.7, 328 – 331, 332.1 – 332.3, 333.1, 334.1, 335.1 – 335.4, 336, 337.1 – 337.4, 338.1 – 338.6, 339.1, 342.1.1 – 342.1.8, 342.1.10, 342.1.11, 342.2 – 342.7, 343.1, 343.4, 344 – 347, 352.0.1 – 352.0.3, 352.0.6, 352.0.11, 352.0.12, 353.1 – 353.3, 353.6, 354.0.1, 354.0.4, 354.0.7, 355 – 358, 428.5, 443.2, 510, 513, 514, 517.0.1 –

517.0.6, 517.0.9 – 517.0.13, 520, 521, 523, 524, 563.1, 564, 565, 583 – 586, 588, 589, 590.1, 591 və 593-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlərin törədilməsinə görə səlahiyyətli polis əməkdaşları təqsirkar şəxslərə inzibati tənbehləri tətbiq edə bilər.

Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanınının 5.32-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 352.0.4, 352.0.5, 352.0.7-352.0.10, 354.0.2, 354.0.3, 354.0.5, 354.0.6, 354.0.8 – 354.0.10-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər haqqında işlərə həmin işlər üzrə inzibati icraata başlamış Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

Fiziki şəxsə verilən xüsusi hüququn (nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququnun) məhdudlaşdırılması inzibati tənbeh kimi yol hərəkəti qaydalarını pozulmasına görə bir halda DİO (polis) tərəfindən tətbiq edilə bilər. Daha dəqiq desək, İXM-in 27.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, İXM-in 327.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hal istisna olmaqla, fiziki şəxsə verilmiş xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması yalnız hakim tərəfindən tətbiq edilir.

Zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsi, nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə olunması ilə idarəedilməsi, sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün tibbi müayinədən imtina halları istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələrindən əlilliyi ilə əlaqədar istifadə edən şəxslərin nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququ məhdudlaşdırıla bilməz (İXM, maddə 27.3)

İnzibati xətlər qanunvericiliyinə əsasən, DİO-nun (polis) digər səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxsləri müvafiq inzibati tənbeh növlərini tətbiq etməklə yanaşı, inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərarları da icra etmək səlahiyyətinə

malikdir. Məsələn: inzibati həbs, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi, fiziki şəxsə verilən xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması (nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ məhdudlaşdırılmış şəxs sürücülük vəsiqəsini təhvil verməkdən imtina etdikdə, sürücülük vəsiqəsinin alınması) kimi tənbehlərin tətbiqi haqqında qərarları icra etmək daxili işlər orqanlarının (polisin) səlahiyyətinə aid edilmişdir.

§ 4. İnzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinin ümumi qaydaları

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 31.1-ci maddəsinə əsasən, “İnzibati xətaya görə tənbeh bu Məcəlləyə uyğun olaraq tətbiq edilir. Fiziki və ya vəzifəli şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən, xətanın xarakteri, inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən hallar, onun təqsirinin dərəcəsi, əmlak vəziyyəti, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır”. Təsvir edilən maddənin məzmunundan aydın olur ki, inzibati tənbeh tətbiq etmənin ümumi qaydalarını qanunverici müəyyən etmişdir. Belə ki, hüquqi şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən, inzibati xətanın xarakteri, inzibati xəta nəticəsində hüquqi şəxsin əldə etdiyi xeyrin həcmi və ya onun maraqlarının təmin edilməsinin xarakteri və dərəcəsi, hüquqi şəxsi xarakterizə edən hallar, o cümlədən onun maliyyə və əmlak vəziyyəti, xeyriyyəçilik və ya digər ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olması, habelə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar nəzərə alınır.

İXM-in Xüsusi hissəsində inzibati xətanın törədilməsinə görə müəyyən edilən inzibati tənbehin yalnız yuxarı həddi müəyyən edildikdə, tətbiq edilən inzibati tənbeh onun yuxarı həddinin üçdə birindən az ola bilməz. İnzibati tənbehin tətbiq edilməsi həmin inzibati tənbehə səbəb olmuş öhdəliklərin

yerinə yetirilməsindən şəxsi azad etmir”.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda səlahiyyətli subyekt inzibati tənbehin tətbiqi prosesində “qanunçuluq” və “tənbehin fərdiliyi” prinsiplərini rəhbər tutmalıdır.

“Qanunçuluq” prinsipi hüququn ümumi prinsipi kimi inzibati tənbehin tətbiq edilməsində özünü aşağıdakı kimi göstərir:

1. İnzibati xəta haqqında işə baxan orqan (vəzifəli şəxs) təqsirkar şəxsə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş inzibati xətanın törədilməsinə görə tənbehi normanın sanksiyasında göstərilmiş çərçivədə tətbiq edə bilər. Bu tələb öz əksini aşağıdakılarda tapır:

- inzibati tənbehlərin sistemi və növləri qanunvericiliklə müəyyən edilib;

- hər bir tənbeh növünün qanunla müəyyən edilmiş ölçü hədləri mövcuddur. Bu ölçü hədləri hər bir inzibati tənbeh növü üçün onun “aşağı” və “yuxarı” hədlərinin (inzibati cərimədə) və ya yalnız “yuxarı” həddinin (inzibati həbsdə) göstərilməsi ilə müəyyən edilir.

- ayrı-ayrı inzibati xətalara görə məsuliyyət nəzərdə tutan normanın sanksiyasında tənbehin konkret növü və ölçüsü göstərilir.

2. Qanunçuluğun tələbinə əsasən, yalnız İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulan hüquqazidd əməl inzibati məsuliyyətə səbəb olur. Bu işə istənilən əməlin inzibati xəta kimi təsvif edilməsini və həmin əmələ görə inzibati tənbehin tətbiq edilməsini istisna edir.

3. Qanuna uyğun olaraq orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xəta-ya görə müəyyən edilmiş inzibati tənbehin hədlərindən kənara çıxma bilməz. Normada bir qayda olaraq, bir neçə tənbehin tətbiq edilməsi öz əksini tapır. Bu halda işə baxan orqan (vəzifəli şəxs) işin bütün hallarını vaxtında, hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırmalıdır.

“Tənbehin fərdiliyi” prinsipinin mahiyyəti tənbehin tətbiq edilməsi zamanı aşağıdakı halların nəzərə alınmasından

ibarətdir (fiziki şəxsə münasibətdə):

- + inzibati xətanın xarakteri;
- + inzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyəti;
- + inzibati xəta törədən şəxsin təqsirinin dərəcəsi;
- + inzibati xəta törədən şəxsin əmlak vəziyyəti;
- + məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İnzibati Xətalər Məcəlləsində hüquqi şəxslərlə əlaqədar aparılan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı (hüquqi şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edilərkən) aşağıdakıların nəzərə alınması tələb edilir:

- inzibati xətanın xarakteri;
- inzibati xəta nəticəsində hüquqi şəxsin əldə etdiyi xeyrin həcmi və ya onun maraqlarının təmin edilməsinin xarakteri və dərəcəsi;
- hüquqi şəxsi xarakterizə edən hallar;
- hüquqi şəxsin maliyyə və əmlak vəziyyəti;
- hüquqi şəxsin xeyriyyəçilik və ya digər ictimai faydalı fəaliyyətlə məşğul olması;
- məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar.

Yuxarıda adı çəkilən prinsipə riayət edilməklə törədilən əməlin və təqsirkarın şəxsiyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi əsasında tərbiyə və profilaktika məqsədlərinə uyğun ən təsirli tənbehin seçilməsinə və tətbiqinə imkan yaranmış olur.

İnzibati xətanın xarakteri əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsiindən asılı olaraq qanunla mühafizə olunan maraqlara vurulmuş ziyandan irəli gələn xətanın ümumiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir. Daha təhlükəli inzibati xətalər törətmiş şəxslərə daha ciddi tənbehlər tətbiq olunmalıdır (məsələn: qanunsuz olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı, satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarında hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, daşınması və ya göndərilməsi, fəvqəladə vəziyyət rejimi tələblərinin pozulması, polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun

qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama və s.).

İnzibati xəta törədən şəxsin şəxsiyyətinə aid olan hallar təqsirkarın şəxsi keyfiyyətləri ilə bağlıdır. Şəxsi keyfiyyətlər dedikdə, təqsirkarın ailədə, işdə və s. yerlərdə xarakterizə olunması və birgə yaşayış qaydalarına riayət etməsi başa düşülür. Bir çox hallarda qanunverici inzibati həbsin tətbiqini təqsirkarın şəxsiyyəti ilə əlaqələndirir. Məsələn: İXM-in 510-cu maddəsinə əsasən, inzibati həbs "...pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla ..." tətbiq edilir.

Şəxsin təqsirinin dərəcəsi bütün hallarda nəzərə alınmalıdır. Belə ki, qəsdən törədilən inzibati xəta bütün digər şərtlərdən asılı olmayaraq ehtiyatsızlıqdan törədilənə nisbətən daha ciddi tənbehə səbəb olmalıdır.

Təqsirkarın əmlak vəziyyətinin nəzərə alınması ilə inzibati tənbehə tətbiq edən orqan (vəzifəli şəxs) təqsirli şəxsə qarşı təsirli, məqsədəuyğun, səmərəli və ədalətli inzibati tənbeh növünü seçir.

Normanın sanksiyası çərçivəsində inzibati tənbeh verildikdə məsuliyyəti yüngülləşdirən və ağırlaşdıran halları nəzərə almaq lazımdır.

İXM-in 32-ci maddəsinə əsasən, inzibati tənbehə tətbiq edilərkən məsuliyyəti yüngülləşdirən hallar aşağıdakılar hesab edilir:

- inzibati xəta törətmiş şəxsin səmimi peşmançılığı;
- inzibati xətanın yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilməsi;
- inzibati xətanın hamilə qadın və ya himayəsində azyaşlı uşağı olan qadın tərəfindən törədilməsi;
- inzibati xətanın fiziki və ya psixi məcburiyyət təsiri altında, yaxud maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılılıq nəticəsində törədilməsi;
- inzibati xətanın zəruri müdafiənin və ya son zərurətin İXM ilə müəyyən edilmiş şərtlərini pozmaqla törədilməsi;
- inzibati xətanın zərər çəkmiş şəxsin qanunsuz və ya əx-

laqsız hərəkətlərinin təsiri altında və ya bu hərəkətlər nəticəsində qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan (affekt) vəziyyətində törədilməsi;

▪ törədilmiş inzibati xətanın zərərli nəticələrinin inzibati xəta törətmiş şəxs tərəfindən aradan qaldırılması və ya vurulmuş zərərin əvəzinin könüllü surətdə ödənilməsi.

Qanunvericinin mövqeyinə görə hakim inzibati tənbeh tətbiq edilmə prosesində yuxarıda göstərilən hallardan başqa halları da məsuliyyəti yüngülləşdirən hal qismində nəzərə ala bilər. Həmin hallar sırasında şəxsin özünün və (və ya) ailə üzvlərindən xəstəliklə əlaqədar müalicə alması, dəfn mərasimləri, maddi vəziyyətin çətin olması və s. ola bilər.

İXM-in Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində inzibati xəta tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş məsuliyyəti yüngülləşdirən hal, inzibati tənbeh tətbiq edilərkən təkrar nəzərə alınmaz.

Inzibati xəta törətmiş şəxsin səmimi peşmançılığı dedikdə, təqsirkar tərəfindən törədilmiş əməlin hüquqazidd olmasının dərk edilməsi, törətdiyi xətaya olan mənfi münasibəti, işə baxan orqana könüllü xəbər verməsi, inzibati xətanın törədilməsində səbəb və şəraitin izah edilməsi və baş vermiş nəticələrin könüllü olaraq aradan qaldırılması nəzərdə tutulur.

Zərərli nəticələrin qarşısının alınması bir qayda olaraq inzibati xətanın törədilməsindən dərhal sonra baş verir. Belə ki, təqsirkar inzibati xəta törədildikdən dərhal sonra işə baxan orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən heç bir təklif irəli sürülmədən zədələnmiş əmlakın dəyərini zərərçəkmişə ödəyir və ya ona eyni dəyərli əmlak verir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ziyanın könüllü ödənilməsi və vurulmuş zərərin aradan qaldırılması tam və ya qismən ola bilər. Bütün bunlar tənbehin tətbiqi zamanı nəzərə alınmalıdır.

Inzibati xətanın yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilməsi yüngülləşdirici hal kimi çıxış edir. Burada qanunvericilik təqsirli şəxsin həm fiziki, həm də intellektual inkişaf

fını nəzərdə tutur. Təcrübi cəhətdən 16 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxslərin həyatda böyüklərin təsiri altında inzibati xəta törətməsinə daha çox rast gəlinir.

İnzibati xətanın hamilə qadın tərəfindən törədilməsi məsuliyyəti yüngülləşdirən hallardan biridir. Belə ki, hamiləlik yüksək stresslə və əsəb gərginliyi ilə müşayiət olunur, bəzən bu hal inzibati xətanın törədilməsinə səbəb olur.

Qanunverici azyaşlı uşağı olan qadın tərəfindən inzibati xətanın törədilməsini yüngülləşdirici hal kimi müəyyən etmişdir. Adətən azyaşlı uşaq dedikdə, 14 yaşınadək olan şəxslər başa düşülür. Qanunvericilikdə bu cür humanistliyin nəzərdə tutulması azyaşlılara böyüklər tərəfindən (valideynlər və ya onları əvəz edən şəxslər) daima qayğının və himayənin göstərilməsinin vacibliyi ilə izah olunur. Yeri gəlmişkən qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, uşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur.

Nəzarətsizlik şəraitində bu kateqoriya şəxslərin mənfi təsirə məruz qalma ehtimalları daha böyükdür. Bu isə həmin şəxslər tərəfindən inzibati xəta törədilməsinə səbəb və şərait yaratmış olur. Bütün bunları qanunverici arzu etmədiyinə görə, yetkinlik yaşına çatmayanları nəzarətsiz buraxmamaq üçün himayəsində azyaşlı uşağı olan qadın tərəfindən inzibati xətanın törədilməsi halını məsuliyyəti yüngülləşdirən hal kimi təsbit etmişdir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, bu sahədə dövlət orqanlarının, müəssisələrin və təşkilatların hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının 16 avqust 2005-ci il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayanların baxımsızlığının və hüquq pozuntularının profilaktikası haqqında” Qanunu qəbul edilmişdir

Nəzərə almalıyıq ki, qanunverici inzibati məsuliyyəti

yüngülləşdirən halların qəti siyahısını müəyyən etməmişdir. O, inzibati xəta haqqında işdə hakimə qanunvericilikdə göstərilməyən digər halları da yüngülləşdirici hal kimi qəbul etməyə səlahiyyət verir. Bu cür səlahiyyət inzibati məsuliyyətə cəlb etmə prosesində humanizmin aşkar təzahürüdür. Təcrübədə qanunda nəzərdə tutulmayan belə hallara yaş, səhhət, əlillik, məişətdə və əmək kollektivində müsbət davranış və s. aid edilir.

İXM-in 33-cü maddəsinə əsasən, inzibati tənbeh tətbiq edilərkən məsuliyyəti ağırlaşdıran hallar aşağıdakılar hesab edilir:

- səlahiyyətli şəxslərin hüquqazidd hərəkəti dayandırmağı tələb etdiklərinə baxmayaraq, bu hərəkətin davam etdirilməsi;
- inzibati xətaya görə inzibati tənbeh almış şəxsin eyni xətanı inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törətməsi;
- yetkinlik yaşına çatmayanların inzibati xəta törətməyə cəlb edilməsi;
- inzibati xətanın yetkinlik yaşına çatmayanlara qarşı törədilməsi;
- inzibati xətanın bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi;
- inzibati xətanın təbii fəlakət şəraitində və ya başqa fəvqəladə şəraitdə, yaxud hərbi vəziyyət dövründə törədilməsi;
- inzibati xətanın sərxoş halda olan şəxs tərəfindən törədilməsi.

Diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, qanunverici inzibati xətaya görə məsuliyyəti yüngülləşdirən hallardan fərqli olaraq inzibati tənbeh tətbiq edilərkən yuxarıda sadalanan hallardan kənar hər hansı bir halı məsuliyyəti ağırlaşdıran hal qismində nəzərə alın bilməz. Səlahiyyətli subyekt inzibati tənbeh tətbiq edilərkən İXM-in xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsində inzibati xəta tərkibinin əlaməti kimi nəzərdə tutulmuş halı məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi götürməməlidir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 33-cü maddəsində göstərilən hallar inzibati xətaya görə məsuliyyəti ağırlaşdıran əsas kimi

çıxış edir. Məsələn: İXM-in 334.4-cü maddəsi “Ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmayan şəxs tərəfindən belə nəqliyyat vasitəsinin sərxoş vəziyyətdə sərnəşin daşımaqla idarə edilməsinə görə.”

Səlahiyyətli şəxslərin hüquqazidd hərəkəti dayandırmağı tələb etdiklərinə baxmayaraq, bu hərəkətin davam etdirilməsi təqsirkar tərəfindən xətanın qəsdən törədilməsini, bu davranışından çəkinmək istəməməsini və səlahiyyətli şəxsin tələblərinə tabe olmamasını sübut edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, səlahiyyətli şəxsin qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmama bir sıra hallarda müstəqil inzibati xətanın tərkibini yaradır. Belə ki, İXM-in 535-ci maddəsi ilə “Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmamağa” görə məsuliyyət nəzərdə tutulur.

İnzibati xətaya görə inzibati tənbeh almış şəxsin eyni xətanı il ərzində təkrar törətməsi ağırlaşdırıcı hal sayılır. Bu təqsirkarın birinci inzibati xətaya görə ona tətbiq edilən inzibati tənbehin tərbiyəedici, xəbərdaredici təsir göstərmədiyini sübut edir. Aşağıdakı hallarda inzibati xəta təkrarən törədilmiş hesab olunur:

- eyni xətaya görə şəxs əvvəllər inzibati tənbehə məruz qaldıqda;

- inzibati tənbeh olunmuş şəxs tənbehin icrasının qurtardığı gündən etibarən bir il müddət ərzində eyni inzibati xəta törətdikdə.

Yetkinlik yaşına çatmayanların inzibati xəta törətməyə cəlb edilməsi hansı formada həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq (aldatma, dilə tutma, asılı vəziyyətindən istifadə etmə və s.) ağırlaşdırıcı hal sayılır. Bu zaman yetkinlik yaşına çatmayanın yalnız inzibati xəta törətməyə cəlb edilməsi nəzərdə tutulur.

Əks halda bu şəxslərin cinayətə fəaliyyətə cəlb edilməsi CM-in 170-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibini yaradır.

Qanunverici yetkinlik yaşına çatmayanların sərxoşluq vəziyyətinə gətirilməsinin arzuolunmaz nəticələrini nəzərə alaraq, onların yetkinlik yaşına çatan şəxslər tərəfindən sərxoşluq vəziyyətinə gətirilməsinə görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutub (İXM, maddə 522).

İnzibati xətanın bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsi yüksək təhlükə yaradır. Bu zaman onların söylərinin eyni bir inzibati xətanın törədilməsi üçün birləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bir neçə şəxs tərəfindən müstəqil surətdə eyni növ inzibati xətaların törədilməsi məsuliyyəti ağırlaşdıran hal sayılır.

İnzibati xətanın təbii fəlakət şəraitində və ya başqa fəvqəladə şəraitdə törədilməsi məsuliyyəti ağırlaşdıran hal sayılır. Təbii fəlakət şəraiti dedikdə, zəlzələ, uçqunlar, sellər, yanğınlar, daşqınlar və s. başa düşülür. Digər fəvqəladə hallara hərbi vəziyyət və şəraiti qəflətən mürəkkəbləşdirən və əhali üçün yüksək təhlükə yaradan başqa şəraitlər aiddir.

İnzibati xəta törətmək üçün belə şəraitdən istifadə edən şəxs normanın sanksiyası çərçivəsində yüksək inzibati məsuliyyət daşmalıdır.

İnzibati xətanın sərxoş halda törədilməsi ağırlaşdırıcı hal sayılır. Belə hal işin materialları ilə (tibbi müayinə aktı, şahidlərin izahatları ilə və s.) müəyyən edilməlidir. Bəzi növ inzibati xətalar üçün “sərxoşluq vəziyyəti” inzibati xətanın tərkibin tövsifedici əlaməti kimi çıxış edir (Məsələn: İXM-in 333.1-ci maddəsi “Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə idarə edilməsinə görə”. Göstərilən halda sərxoşluq əlavə olaraq məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi qəbul edilməməlidir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 34-cü maddəsində bir neçə inzibati xəta törədildikdə inzibati tənbeh tətbiq etmə qaydası göstərilmişdir:

“Bir şəxs iki və ya daha çox inzibati xəta törətdikdə, onun

barəsində hər bir inzibati xətaya görə ayrılıqda inzibati tənbeh tətbiq edilir.

Şəxsin eyni və ya müxtəlif vaxtlarda törətdiyi bir neçə inzibati xətaya dair işlərə baxılması eyni orqanın səlahiyyətinə aiddirsə, həmin işlərə eyni vaxtda baxılmalıdır.

Şəxsin eyni vaxtda öz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə törətdiyi bir neçə inzibati xətaya dair işlərə baxılması eyni orqanın səlahiyyətinə aiddirsə, həmin şəxs daha ciddi xətaya görə müəyyən edilmiş sanksiya çərçivəsində tənbeh edilir. Bu halda törədilmiş xətalardan hər hansı birinə görə nəzərdə tutulmuş əlavə tənbehlərdən biri əsas tənbehə əlavə edilə bilər.

Şəxsin müxtəlif vaxtlarda öz hərəkətləri (hərəkətsizliyi) ilə törətdiyi bir neçə inzibati xətaya dair işlərə baxılması eyni orqanın səlahiyyətinə aiddirsə, barəsində inzibati icraat aparılan şəxsə tətbiq olunan tənbeh İXM-in 25.4, 27.1, 28.3, 29.3 və 30.1-ci maddələrində müəyyən edilmiş hədlərdən artıq ola bilməz”.

Bir neçə inzibati xəta törədilən zaman inzibati tənbehin tətbiq edilməsi aşağıdakı halların nəzərə alınması ilə həyata keçirilir:

- ❖ şəxs tərəfindən iki və ya daha çox inzibati xəta törədilməsi;
- ❖ inzibati xətalardan hər birinin müstəqil sanksiyası olan xüsusi hissənin ayrıca maddəsi ilə tövsif edilməsi;
- ❖ hər bir inzibati xətaya görə inzibati məsuliyyətə cəlb etmə müddətlərinin keçməməsi;
- ❖ hər bir inzibati xətaya görə şəxsin inzibati tənbehə cəlb olunmaması.

İnzibati xətalardan məcmusu üzrə tənbehlərin tətbiq edilməsində törədilən əməlin bir inzibati xəta olub-olmamasını və ya törədilən əməlin tərkibində bir neçə müstəqil inzibati xətanın olub-olmamasını müəyyənləşdirmək lazımdır. Bu zaman bir sıra ardıcıl əməllərdən ayrı-ayrı müstəqil inzibati xətalardan tərkibinin yaranmasının, yaxud onların uzanan və ya

davam edən inzibati xəta olması və ya təkrarən törədilməsi faktının müəyyən edilməsi vacibdir.

Əməlin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsi (tövsifi) zamanı inzibati xətaların təkrar, uzanan və ya davam edən növlərini fərqləndirmək lazımdır.

İnzibati xətaların təkrar törədilməsi dedikdə, iki və ya daha çox eyni tərkibli inzibati xətanın il ərzində inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən yenidən törədilməsi başa düşülür. Məsələn: Azərbaycan Respublikası İXM-in 184.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xəta "...inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədilməsinə görə".

Davam edən inzibati xəta törədilməsi baxımından bir sıra eyni əməllərin məcmusundan ibarət olan vahid inzibati xətdir. Məsələn: İXM-in 238.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xəta: "Ətraf mühitə buraxılan tullantılarında müəyyən edilmiş normadan artıq çirkləndirici maddələr olan nəqliyyat vasitələrinin istismara buraxılmasına görə". Burada inzibati xətanın vahid niyyət və məqsədlə (varlanma, texniki çətinliklərdən yaxa qurtarma (təmir etmə, diaqnostika) və s.) törədilməsi onun davam edən inzibati xəta kimi tövsifinə əsas verir.

Uzanan inzibati xəta şəxsin hərəkəti, yaxud hərəkətsizliyi ilə başlayan və az-çox müəyyən müddətə fasiləsiz olaraq davam edən xətdir. Məsələn: İXM-in 339.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xəta: "Sürücülük vəsiqəsinin verilməsi və ya dəyişdirilməsi haqqında ərizəyə baxılmamasına, yaxud baxılarkən süründürməçiliyə yol verilməsinə və ya yol hərəkəti qaydaları üzrə nəzəri və nəqliyyat vasitələrini idarəetmə vərdişləri üzrə təcrübi imtahanlara buraxmaqdan əsassız imtina edilməsinə görə".

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İXM-də inzibati məsuliyyətə cəlb etmə müddətləri keçmiş İXM-dən fərqli olaraq "müddətin keçməsi ilə bağlı inzibati məsuliyyətdən azad etmə" adı altında müəyyən edilmişdir. Həmin məcəllənin 38.1-

ci maddəsinə əsasən, inzibati tənbeh inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec dörd ay keçənədək verilə bilər.

Yol hərəkəti qaydaları, gömrük qaydaları, ətraf mühitin qorunması qaydaları, xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin fəaliyyət göstərməsi qaydaları, qrant müqavilələrinin (qərarlarının) qeydə alınması qaydaları, eləcə də maliyyə, vergilərin və rüsumların ödənilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə, habelə hüquqi şəxslərin dövlət reyestri üçün zəruri məlumatların verilməməsinə, qeyri-hökumət təşkilatları haqqında və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə inzibati tənbeh inzibati xətanın törədildiyi gündən ən gec bir il keçənədək verilə bilər.

İXM-in 38.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlər davam edən inzibati xətalara münasibətdə xətanın aşkara çıxarıldığı gündən hesablanır.

Cinayət işinin başlanması rədd edildikdə və ya cinayət işinə xitam verildikdə, lakin şəxsin əməllərində inzibati xəta tərkibinin bütün əlamətləri olduqda, inzibati tənbeh cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi və ya ona xitam verilməsi haqqında qərar qəbul edildiyi gündən ən gec üç ay keçənədək verilə bilər.

On altı yaşından on səkkiz yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanın törətdiyi inzibati xəta haqqında iş yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiya tərəfindən Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il 31 may tarixli 336-IIQ nömrəli Qanunu ilə təsdiq edilmiş “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamə” ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq dövlət orqanına qaytarıldıqda, inzibati tənbeh həmin iş qaytarıldığı gündən ən gec üç ay keçənədək verilə bilər.

Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati xəta törətmiş şəxs qaçıb gizlənərsə, müddətin axımı dayanır. Bu halda müddətin axımı, həmin şəxsin aşkarlandığı vaxtdan bərpa olunur. Lakin inzibati xətanın törədildiyi vaxtdan bir il keçərsə, qaçıb gizlənən şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

İXM-in 122.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta haqqında elektron protokol inzibati xətanın törədildiyi gündən bir ay müddətində hər bir nəqliyyat vasitəsinin istifadəsi üçün internet informasiya resursunda yaradılan elektron kabinetdə yerləşdirilmədikdə, şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

Uzanan və davam edən inzibati xətalara görə inzibati tənbeh tətbiq etmə müddəti başqa cür hesablanır. Uzanan inzibati xəta fasiləsiz olaraq uzun və ya qısa müddətdə törədilir. Buna misal olaraq, odlu silahın saxlanması qaydalarının, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının, hərbi qeydiyyat qaydalarının pozulmasını və qeydiyyatsız yaşamanı göstərmək olar. Bu hərəkətlər müəyyən əməlin vahid tərkibinin fasiləsiz həyata keçirilməsi ilə xarakterizə olunur. Uzanan inzibati xətalər üzrə inzibati tənbeh tətbiq etmə müddətinin başlanğıc anı xəta törədilən andan deyil, xətanın aşkar edildiyi andan hesablanır. Məsələn: hərbi qeydiyyat qaydalarının pozulması hallarında müddət, hərbi mükəlləfiyyətli şəxsin təyin olunmuş gün müvafiq orqana gəlmədiyi gündən başlayır. Bu xəta hərbi mükəlləfiyyətli şəxsin qeydiyyata düşmək üçün gəldiyi vaxtadək uzanır. Burada inzibati xəta faktının səlahiyyətli orqan tərəfindən aşkar edilməsi günü məsuliyyətə cəlb olunma müddətinin hesablanmasında əsas götürülə bilər.

İnzibati məsuliyyətə cəlb etmə müddətləri hesablanarkən müddətlərin başlanğıcı məsuliyyətə cəlb etmə gündən hesablanır və axırınıcı gün saat 00:00-da (gecə saat 12-də) bitmiş hesab edilir.

Nəzərə alınması zəruridir ki, bir sıra hallarda hüquq tətbiq etmə təcrübəsində yaranan çətinliklərin aradan qaldırılması

məqsədlə qanunvericiliyə bir sıra aidiyyəti dəyişikliklər edilir. Bu dəyişikliklərdən biri inzibati xətaya görə daha yüngül inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqındadır. Daha dəqiq desək, İXM-in 34-1-ci maddəsinə görə inzibati xətaya görə müəyyən edilmiş müvafiq sanksiyada nəzərdə tutulmuş ictimai işlər və ya inzibati həbs növündə inzibati tənbehin tətbiq edilməsi mümkün olmadıqda, işə baxan hakim tərəfindən müvafiq xəta tərkibinə görə nəzərdə tutulmuş inzibati tənbeh əvəzinə iki yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq edilə bilər. Lakin bunun üçün İXM-in 34-1-ci maddəsinə uyğun digər şərtlər də mövcud olmalıdır.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 35-ci maddəsinə əsasən, bərəsində inzibati tənbeh tətbiq olunmuş şəxs tənbehin icrasını bitirdiyi gündən etibarən bir il ərzində yeni inzibati xəta törətməmişdirsə, o, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməmiş hesab olunur.

Yuxarıda göstərilən müddəanın məzmunundan aydın olur ki, şəxs onun bərəsində inzibati tənbeh tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxarıldığı və ona elan edildiyi andan inzibati məsuliyyətə cəlb edilmiş hesab edilir.

İnzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxs tənbehin icra müddəti bitdikdən sonra bir il müddətində inzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxs hesab edilir. Bu müddət ərzində şəxsin yeni inzibati xəta törətməsi faktı onun üçün hüquqi xarakterli mənfi nəticələr yarada bilər. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunma vəziyyətində olan şəxs yeni inzibati xəta törətdikdə onun vəziyyəti aşağıdakı kimi qiymətləndirilə bilər:

- ✚ inzibati məsuliyyəti ağırlaşdıran hal kimi;
- ✚ daha ciddi inzibati tənbehin tətbiqi üçün tövsifedici əlamət kimi;
- ✚ sanksiyanın “yuxarı” həddinin tətbiqini nəzərdə tutan hal kimi.

İnzibati məsuliyyətin ödənilməsinin bir illik müddəti inzibati xətalərin və inzibati tənbehlərin növlərindən asılı olma-

yaraq eyni qaydada müəyyən edilmişdir. İnzibati məsuliyyətin ödənilməsi üçün bir illik müddətin hesablanmasının başlanğıcı anı tətbiq edilmiş tənbehin icrasının faktiki bitməsi gündəndən sayılır.

Xəbərdarlıq növündə inzibati tənbehin verildiyi halda, bir illik müddətin hesablanması anı tənbehin verildiyi gün ilə üst-üstə düşür. Əgər şəxs əsas və əlavə tənbehə məruz qalmışdırsa (məsələn: ov qaydalarının pozulmasına görə eyni zamanda inzibati cərimə və ov silahının müsadirəsi tətbiq olunduqda), bir illik müddətin hesablanması anı axırncı icra olunan tənbehin icrasının bitdiyi gündən hesablanır.

İnzibati həbs və ya fiziki şəxsə verilən xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması tətbiq edilən zaman tənbehlərin icrasının bitməsi müddəti, faktiki olaraq inzibati həbs müddətinin bitməsi və ya xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması müddətinin başa çatması ilə üst-üstə düşür.

İnzibati tənbehin ödənilməsi halı heç bir sənədin tərtib edilməsi ilə həyata keçirilmir. O, avtomatik olaraq qanunla müəyyən olunmuş müddətin (bir il) keçməsi ilə bitir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 36-cı maddəsinə uyğun olaraq, vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsinin əsası və qaydası müəyyən edilmişdir. İXM-in bu maddəsinə əsasən:

“İnzibati xəta haqqında işə baxarkən, vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə olmadıqda, hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati tənbeh tətbiq etməklə eyni vaxtda vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə məsələyə də baxa bilər.

İnzibati xəta haqqında işə baxarkən, vurulmuş əmlak zərərinin əvəzinin ödənilməsi barədə mübahisə olduqda, inzibati tənbeh tətbiq etməklə eyni vaxtda vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi barədə məsələyə yalnız hakim baxa bilər.

İnzibati xəta nəticəsində vurulmuş mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi məsələsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsinə uyğun olaraq, həll edilir. Daha dəqiq

desək, inzibati xəta hadisəsi nəticəsində maddi zərərlə bağlı mübahisə olduqda, vurulmuş əmlak zərərinin və ya mənəvi zərərin əvəzinin ödənilməsi Azərbaycan Respublikası Mülkü Prosesual Məcəlləsinə müvafiq olaraq irəli sürülən iddia əsasında mülkü mühakimə icraatı formasında həyata keçirilir.

§ 5. İnzibati xətlər haqqında işlərin aidiyyətliyinin anlayışı və növləri

Ədalət mühakiməsindən fərqli olaraq, inzibati-yurisdiksiya fəaliyyətini həyata keçirən orqanların sistemi bu fəaliyyətin subyektlərin çoxluğu ilə xarakterizə olunur. Bu da dövlət idarəetmə sistemində baş verən inzibati xətlərin müxtəlifliyi və geniş yayılması ilə izah olunur. Məsələn: İXM-in Xüsusi hissəsinin “İnzibati xətlər” adlı VI-ci bölməsinə (20-40-cı fəsillər, 157-609-cu maddələr) daxil olan inzibati xətlər cəmiyyətin idarə edilməsinin müxtəlif sahələrində törədilir. Həmin inzibati xətlər qəsd etdikləri obyektlərə və xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqləndirilir.

Törədilən inzibati xətlər haqqında işlərə bir orqanda baxılması fəaliyyətini təcürbi cəhətdən həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Digər bir tərəfdən isə inzibati xətlər haqqında işlərə bir orqanda baxılması “operativlik” və “ədalətlik” kimi prinsiplərin də təmin edilməsini şübhə altına alacaqdır.

İnzibati xətlər haqqında işlərə baxan orqanların sistemi törədilən inzibati xətlərin eyni tipli (müxtəlif tərkibli) olması ilə izah olunur. Bu məqsədlə də Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər qanunvericiliyi ilə səlahiyyət verilmiş müxtəlif subyektlər tərəfindən inzibati xətlər haqqında işlərə baxılır.

İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanları üç qrupa bölmək olar:

Birinci qrupa yalnız rayon (şəhər) məhkəmələri daxildir. İXM-in 22-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlərin

törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin müsadirəsi, ictimai işlər və inzibati həbs yalnız rayon (şəhər) məhkəmələri tərəfindən tətbiq olunur.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 6-cı bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ bu Fərmanla, həmçinin səlahiyyətli orqanlara aid edildikdə, icraatında inzibati xətalər haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

Bu sistemə daxil olan ikinci qrup orqanlar yalnız inzibati xətalər haqqında işləri həll etmək üçün təşkil edilmiş orqanlardır. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının yerli icra hakimiyyəti orqanları yanında yaradılan “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar” (İXM, maddə 41).

İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların sistemə daxil olan üçüncü qrup orqanlar bir qayda olaraq, özlərinin yoxlama-nəzarət funksiyaları ilə yanaşı inzibati yurisdiksiya funksiyalarını həyata keçirən orqanlardır. Buraya İXM-in 42-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifəli şəxsləri aiddir. Bu orqanların dairəsi və adları “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Qanunun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmişdir.

İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların sistemi “ərəzi-sahəvi” prinsip əsasında təşkil edilir. İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların sisteminin bu prinsip əsasında təşkil edilməsinin mahiyyəti inzibati xətlərə qarşı mübarizənin həm ərəzi xüsusiyyətlərinə, həm də inzibati xətlərin dövlət idarəetmə sisteminin ayrı-ayrı sahələrində baş vermə xüsusiyyətlərinə görə aparılmasından ibarətdir.

Ərazi prinsipinə görə inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlara əsasən, bu və ya digər inzibati-ərəzi vahidi miqyasında fəaliyyət göstərən orqanlar aiddir. Birinci növbədə, bu orqanlara konkret inzibati-ərəzi vahidi miqyasında fəaliyyət göstərən və inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti verilmiş orqanlar aiddir. Məsələn: rayon (şəhər) məhkəmələri, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan).

İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan sahəvi orqanlar dövlət idarəetməsinin ayrı-ayrı sahələrində fəaliyyət göstərən orqanlardır. Sahəvi orqanlar ixtisaslaşma əsasında fəaliyyət göstərirlər. Bu orqanlar fəaliyyət göstərdiyi sahələrdə törədilmiş inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanlar sisteminə daxildir.

Qeyd edilən orqanların həm konkret inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti, həm də yurisdiksiya aidiyyətinin dəqiq iyerarxiyası müəyyən edilmişdir. Məsələn: ov qaydalarının pozulmasına görə müvafiq işlərə baxmaq və inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi, habelə ov qaydalarına əməl olunmasına dövlət nəzarətini həyata keçirmək üzrə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin şəhər və rayon orqanlarının səlahiyyəti vardır.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər qanunvericiliyi inzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti

yəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) üç növünü müəyyən etmişdir. İXM-in 40-cı maddəsinə əsasən, həmin orqanlar (vəzifələri şəxsləri) aşağıdakılardır:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan);
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, Mərkəzi Bank, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər).

Bu orqanlar dövlət idarəetmə sisteminin ayrı-ayrı sahələrində baş verən inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq və işin həllini düzgün həyata keçirmək üçün sahəvi prinsip əsasında təşkil edilmiş ixtisaslaşdırılmış orqanlardır. Qeyd edildiyi kimi, inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların dairəsi Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 40-cı maddəsinə əsasən, müəyyən edilmişdir. Lakin inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan subyektlərin dairəsi və onların səlahiyyət hədləri onların fəaliyyətini tənzimləyən konkret normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Məsələn: Azərbaycan Respublikasının 31 may 2002-ci il tarixli Qanunu ilə Əsasnaməsi təsdiq edilən “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında” Əsasnamənin 4-cü maddəsi ilə inzibati xətlər haqqında işlərə və ya materiallara Komissiyalar tərəfindən baxılması müəyyən edilmişdir. On səkkiz yaşınadək yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində müvafiq dövlət orqanları tərəfindən daxil olan inzibati xətlər haqqında işlərə və ya materiallara komissiyalar baxır və bu Əsasnamənin 9-cu maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş intizam təsir tədbirlərindən birini tətbiq edirlər.

Müvafiq dövlət orqanları yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətlər haqqında işləri və ya materialları üç günədək müddətdə yerli komissiyalara göndərilir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinə

uyğun olaraq, Komissiyalar Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 189.1-ci, 189.3-cü, 189.4-cü, 512 və 522-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər haqqında işlərə baxır və inzibati xəta törətmiş şəxslər barəsində inzibati tənbeh tətbiq edirlər. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 42-ci maddəsi ilə inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, inzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslər İXM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş inzibati tənbehləri yalnız xidməti vəzifələrinin icrası zamanı tətbiq edə bilərlər. İXM-in 8-ci fəslə “İnzibati xətlər haqqında işlərin aidiyyəti” adlanır. Qanunverici bu fəsildə rayon (şəhər) məhkəmələrinin aidiyyətini və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının aidiyyətini müəyyən etmişdir. Belə ki, İXM-in 40, 41 və 43-cü maddələrində göstərilən hallardan başqa digər inzibati xətlər haqqında işlərin aidiyyətliyi müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına verilmişdir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə inzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan subyektlər qismində Azərbaycan Respublikasının nazirlikləri, dövlət komitələri və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları, habelə yerli icra hakimiyyəti orqanları nəzərdə tutulur.

İnzibati xətlər haqqında işlərin aidiyyəti dedikdə, inzibati xətlər qanunvericiliyinə əsasən, inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan subyektlər, habelə onlar arasında bu işlərin baxılması üzrə səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi başa düşülür.

MDB-yə daxil olan dövlətlərin “İnzibati hüquq” sahəsi üzrə aidiyyəti mənbələrində inzibati xətlər haqqında işlərin aidiyyətliyinin aşağıdakı dörd növü fərqləndirilir:

- * predmet (sahəvi);
- * ərazi;
- * vəzifə;
- * ikili.

Predmet (sahəvi) aidiyyətliyi - müvafiq kateqoriya işlərin baxılmasının hansı növ orqana həvalə edilməsi haqqında məsələnin normativ hüquqi qaydada həllidir. Məsələn: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Qanununun tətbiqi barədə 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 4.23-cü bəndi ilə müəyyən edilmişdir ki, “...mədəni sərvətlərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmadan sökülməsinə, məhv edilməsinə, parçalanmasına...” Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq və “Qala” Dövlət Tarix-Etnoqrafiya qoruqları ərazisində yerləşən mədəni sərvətlərə münasibətdə isə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında “İçərişəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsi nəzərdə tutulur;

Ərazi aidiyyətliyi - işin konkret harada baxılması haqqında məsələnin normativ hüquqi həllidir. Məsələn: İXM-in 110-cu maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə onun törədildiyi yerdə baxılır. Nəzərə alınması vacibdir ki, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin vəsatətinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə onun yaşadığı yer üzrə baxıla bilər. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətalər haqqında işlərə şəxsin yaşadığı yer üzrə baxılır. Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilən inzibati xətalər haqqında işlərə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzi informasiya sisteminin məlumatları nəzərə alınmaqla, ya inzibati xətanın törədildiyi yerdə, yaxud şəxsin yaşadığı yer üzrə baxıla bilər.

Vəzifə aidiyyətliyi - dövlət orqanlarında işin hansı vəzifəli şəxs tərəfindən baxılması məsələsinin normativ həllidir. Bu məsələ hazırda “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səla-

hiyyəti olan vəzifəli şəxslərin siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə tənzimlənir. Bu fərmanda inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin siyahısı və onlar tərəfindən baxılan inzibati xətlərin dairəsi göstərilmişdir. Məsələn: daxili işlər naziri, onun müavinləri, Naxçıvan MR daxili işlər naziri, onun müavinləri, DİN-in BİTİ-nin rəisi, BDYPİ-nin rəisi, ərəzi polis orqanlarının rəisləri, onların müavinləri, polis sahə rəisləri və s.

İkili aidiyyətlik - bir inzibati xətanın iki orqanda baxılması mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Məsələn: İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 510-cu maddəsində (Xırda xuliqanlıq) nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın baxılması İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Qanununun tətbiqi barədə 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır. Göstərilən halda işin hansı orqanda baxılması məsələsini həll edərkən səlahiyyətli subyekt (icra hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxsi) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir. Bu isə o deməkdir ki, təqsirkar şəxs barəsində inzibati tənbehi aidiyyəti üzrə məhkəmə orqanı qəbul etməlidir.

XV fəsil

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın hüquqi xarakteristikası

§ 1. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın anlayışı və vəzifələri

Hüquq ədəbiyyatlarında inzibati yurisdiksiyanı təşkil edən icraatın əsasən, aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

- şikayətlərin baxılması üzrə icraat;
- intizam xətaları haqqında işlər üzrə icraat;
- inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat.

Adları çəkilən icraat növləri içərisində məzmun baxımından daha geniş olanı “İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatdır”. İcraatın bu növü digərlərindən inzibati hüququn maddi və prosessual normaları ilə daha dəqiq formada nizamlanması ilə fərqlənir.

“İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın” hüquqi əsasları içərisində məzmun və mahiyyət baxımından Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi xüsusilə qeyd edilməlidir. Lakin bu normativ hüquqi aktla yanaşı adı çəkilən icraat daxilində digər normativ hüquqi aktlar da mövcuddur. Həmin normativ hüquqi aktlara əsasən, aşağıdakılar aid edilə bilər:

▪ “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu;

▪ “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı;

▪ “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli 634 №-li Fərmanı.

Hüquq ədəbiyyatlarının təhlili deməyə əsas verir ki, icraat dedikdə, prosessual fəaliyyətin xüsusi növü olub, müəyyən qrup işlərin həll edilməsi qaydasının qanunla (qanunvericiliklə) nizamlanması başa düşülür.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat dedikdə, inzibati xətalər haqqında işlərə baxılması, təqsirkar şəxslərin müəyyən olunması və zəruri hallarda inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinə yönəldilmiş, dövlət orqanları, vəzifəli şəxslər və ya prokurorun inzibati hüququn əsasən, prosessual normaları ilə nizamlanan fəaliyyəti başa düşülür.

1 mart 2016-cı il tarixdən Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təhlili əsasında inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin həcmi, həyata keçirilmə vaxtı və tənbehətmə haqqında qərar qəbul etmək səlahiyyətindən asılı olaraq icraatın aşağıdakı altı növü fərqləndirilə bilər:

1. Nisbətən sürətli icraat. Bu icraat üçün qanunverici əvvəlki İnzibati Xətalər Məcəlləsindən fərqli olaraq bəzi şərtlər müəyyən etmişdir. Belə ki, qanunverici İXM-in 124-cü maddəsinə “İnzibati xəta hadisəsi səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə aşkar edildikdə icraatın aparılması qaydası” adını verməklə, aidiyyəti (bu növ icraatın aparılması üçün) ilk şərtlərdən birini müəyyən etmişdir. Normanın adından görünüyü kimi, icraatın aparılması üçün müvafiq inzibati xətanın funksional vəzifələrini icra edən şəxs tərəfindən bilavasitə aşkar edilməsi tələb edilir. Məntiqi mühakimədən irəli gələrək belə bir sual yarana bilər ki, icraatın aparılması ilə əlaqədar digər şərtlər mövcuddurmu? Nəzərə almaq vacibdir ki, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamağa səbəblər və əsasların dairəsi daha genişdir.

Qanunverici tərəfindən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 99-cu maddəsi ilə səbəblərə aid edilmişdir:

- inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğunu göstərən kifayət qədər halların səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə və ya xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edilməsi;

- dövlət orqanlarından (qurumlarından) və ya bələdiyyələrdən məlumatların daxil olması;

- fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim edilən, yaxud kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata başlamaq üçün əsas qismində aidiyyəti məlumatlarda inzibati xətanın əlamətlərinin olması və inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı rədd edən halların olmamasıdır.

2. Adi icraat. Adı çəkilən icraatda bütün mərhələlər mövcud olur. Həmin mərhələlərə aid edilir:

- iş üzrə icraata başlama;
- işin baxılması;
- iş üzrə qərarların yenidən baxılması;
- iş üzrə qərarların icrası.

3. Xüsusi icraat. Bu icraat digərlərindən bir sıra prosesual hərəkətlərin inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş müddətdə və qaydada yerinə yetirilməsinə görə fərqlənir.

Bu fərqlərə aid edilir:

- inzibati xətaya görə inzibati həbsin tətbiqinin mümkünlüyü;

- inzibati həbs tənbeh növü nəzərdə tutan inzibati xətalər haqqında işlərə inzibati xəta haqqında protokol daxil olduğu gün, inzibati qaydada tutulan şəxslər barəsində isə onların tutulduğu vaxtdan ən gec 48 saat keçənədək baxılması;

- inzibati həbs nəzərdə tutan inzibati xəta haqqında qərardan şikayətin verilmə müddəti.

4. İnzibati araşdırma. Qanunverici bu araşdırmanın aparılması üçün sağlamlıq əleyhinə, yaxud maliyyə, vergi, rüsum,

gömrük işi, ətraf mühitin mühafizəsi, yanğın təhlükəsizliyi və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində, habelə yol hərəkəti qaydaları əleyhinə və İXM-in 602.1-ci və 602.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta aşkar edildikdən sonra kifayət qədər vaxt tələb edən ekspertizanın və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması zərurətini müəyyən edib. İnzibati araşdırma inzibati xəta törədilən, yaxud aşkar edilən yerdə aparılır. İnzibati araşdırma inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlama vaxtından bir aydan artıq olmayan müddətə aparılır. İcraatında inzibati xəta haqqında iş olan səlahiyyətli vəzifəli şəxsin əsaslandırılmış vəsatəti olduqda, bu müddət yuxarı vəzifəli şəxs tərəfindən bir ayadək müddətə uzadılır. İnzibati araşdırma başa çatdıqda, inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilir və ya inzibati xəta haqqında işin icraatına xitam verilməsi barədə qərar qəbul edilir.

5. Rəqəmsal sübutlar üzrə icraat.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 122-ci maddəsi inzibati xəta hadisəsi foto və ya video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edildikdə icraatın aparılması qaydasından bəhs edir. Qanunvericinin mövqeyi deməyə əsas verir ki, adı çəkilən məcəllənin 327.1 - 327.5, 328, 329.1, 329.2, 330, 339.1-1, 346, 346-1.1, 346-1.5, 353.2 və 469.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş xətlər foto və ya video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edildikdə, ənənəvi icraat aparılmamalıdır. Daha dəqiq desək, xüsusi texniki vasitələrin məlumatları Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin mərkəzi informasiya sisteminin proqram təminatı əsasında real vaxt rejimində elektron formada birbaşa həmin mərkəzi informasiya sisteminə ötürülür, inzibati xətanı törətmiş şəxsin iştirakı olmadan real vaxt rejimində, “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbay-

can Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada elektron sənəd şəklində inzibati tənbeh vermə haqqında elektron qərar çıxarılır və həmin mərkəzi informasiya sisteminin müvafiq səlahiyyətli əməkdaşının elektron imzası ilə təsdiqlənir. Təsdiq edilmiş həmin qərar real vaxt rejimində, xüsusi texniki vasitələrin məlumatları əlavə edilməklə, elektron qaydada Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin informasiya sisteminə göndərilir. İnzibati tənbeh vermə haqqında elektron qərar müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzi informasiya sisteminin məlumatlarına əsasən, nəqliyyat vasitəsinin istifadəçisi (nəqliyyat vasitəsinin icarə və ya digər əşya hüquqlarına dair müqavilə və ya nəqliyyat vasitəindən istifadə etmə və ya ona dair sərəncam vermə hüquqları ilə bağlı etibarnamə əsasında sonuncu dəfə təkrar dövlət qeydiyyatından keçirilərkən qeydiyyatı götürülmüş şəxs, hüquqi şəxsin mülkiyyətində və ya istifadəsində, yaxud dövlət qurumunun istifadəsində olan nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü, belə məlumat olmadıqda isə nəqliyyat vasitəsinin mülkiyyətçisi olan fiziki şəxs) barəsində çıxarılır.

6. Yönləndirilən icraat. İnzibati xəta törədilməsi ilə əlaqədar başlanılan icraat çərçivəsində təqsirkar şəxsin müəyyən olunması, inzibati məsuliyyətə cəlb edilməsi və zərər vurduğu halda onun aradan qaldırılması üzrə vəzifələr qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin tələblərindəndir. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43-cü maddəsi ilə rayon (şəhər) məhkəmələrinin aidiyyətliyi müəyyən olunmuşdur. Diqqət edilməli məqam ondan ibarətdir ki, rayon (şəhər) məhkəmələrinin aidiyyətliyində olan inzibati xətalara görə inzibati tənbeh etmə qərarları yalnız məhkəmələr qəbul edə bilər. Həmin icraat çərçivəsində inzibati xəta haqqında protokolların tərtib edilməsi, izahatların alınması və sübutların toplanılması kimi prosessual hərəkətlər aparılmır. Bu hərəkətləri digər orqanların müvəkkil edilən vəzifəli şəxsləri aparmalıdır. Onların dairəsi Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 03 may 2017-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilən “Rayon (şəhər) məhkəmələrinin baxdığı inzibati xətlər haqqında işlər üzrə protokol tərtib etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı” ilə müəyyən olunmuşdur. Beləliklə, aidiyyətliyi rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə olunan inzibati xəta üzrə icraatın başlanılması, zəruri olan digər prosesual hərəkətlərin rəsmiləşdirilməsi və inzibati tənbehtmə haqqında qərarın qəbul edilməsi üçün materialların göndərilməsi yönləndirilən icraat sayılacaqdır.

İcraatın hüquqi nizamlanması

Hüquq nəzəriyyəsində hüquq normalarının maddi və prosesual növü fərqləndirilir. Məlum olduğu kimi, maddi hüquq normaları ilə subyektlərin hüquqi vəziyyəti, hüquq və vəzifələri təsbit olunur. Prosesual normalar vasitəsilə fəaliyyətin nizamlanması, tərəflərin hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilmə qaydası müəyyən edilir.

İnzibati məsuliyyət institutu müxtəlif növ dövlət-məcburətmə təsir tədbirlərinin müəyyən edilməsi və tətbiq edilməsi ilə bağlı olan kompleks məsələləri nizamlayan böyük sayda hüquq normalarının məcmusundan ibarətdir. Onun böyük hissəsini maddi normalar təşkil edir. Maddi normalar inzibati xətlərin sistemini, inzibati tənbehlərin növlərini, inzibati məsuliyyətin prinsiplərini müəyyən edir və digər məsələləri nizamlayır.

İnzibati prosesual normalar müvafiq maddi normaların reallaşdırılması qaydasını, onların tətbiq edilməsi prosedurasını, inzibati tənbehlərin köməkliyi ilə təqsirkar şəxslərə qarşı məcburətmə təsir tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesini müəyyən edir. Başqa sözlə desək, inzibati hüququn prosesual normaları inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatı tənzimləyir. İnzibati hüququn prosesual normaları vasitəsilə inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat dövlət idarəetmə prinsiplərinə və inzibati xətlər qanunvericiliyinin prinsiplərinə müvafiq olaraq həyata keçirilir.

Məlum olduğu kimi, respublikanın hüquq sistemində daxil olan sahələr arasında cinayət və cinayət-prosessual sahələri xüsusi yer tutur və müvafiq olaraq Cinayət Məcəlləsi və Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə tənzim olunur. Bununla yanaşı, dövlətimizin hüquq sistemində digər sahələr də öz əksini tapmışdır. Bu sahələr arasında mülki münasibətlər də xüsusi yer tutur və müvafiq olaraq maddi normalar əsasında Mülki Məcəllə ilə nizama salınır. Mülki Məcəllə ilə müəyyən olunmuş təzahürlərin həyatda reallaşdırılması üçün qanunverici tərəfindən müvafiq şəkildə prosesual normalar Mülki-Prosessual Məcəllədə sistemləşdirilmişdir. Lakin inzibati hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin pozulması ilə başlanmalı olan icraatın həyata keçirilməsi və bundan irəli gələn digər məsələlərin tənzimlənməsi üçün müstəqil qanunvericilik aktı qəbul olunmamışdır. Bütün bunlar inzibati hüquqda həm maddi, həm də prosesual normaların olması ilə izah edilə bilər. Söylənilən fikirlər öz təsdiqini İnzibati Xətalər Məcəlləsində tapmışdır. Adı çəkilən Məcəllə 6 bölmədən, 40 fəsildən və 609 maddədən ibarətdir. Məcəllənin I-II bölmələrində, yəni 1-47-ci maddələri ilə inzibati xətalər qanunvericiliyi, onun vəzifələri və prinsipləri, inzibati xəta və inzibati məsuliyyət, inzibati tənbeh və bu tənbehlərin tətbiqi qaydaları, inzibati məsuliyyətdən azad etmə, işlərə baxmaq səlahiyyəti olan subyektlər, səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən baxılmış inzibati xətalər haqqında işlər barədə elektron informasiya sistemləri və ehtiyatları müəyyən olunmuş (maddiləşmiş), Məcəllənin III-V bölmələrində isə, yəni 48-156-cı maddələrində inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı nizamlayan prosesual normalar öz əksini tapmışdır.

Nəzərə almaq vacibdir ki, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən 29 fevral 2016-cı il tarixinə qədər ölkəmizdə qüvvədə olan inzibati xətalər qanunvericiliyindən fərqli olaraq, 2016-cı ilin 1 mart tarixindən qüvvəyə minən İnzibati Xətalər Məcəlləsində prosesual hissə ümumi hissəyə daxil edilmişdir. Xüsusi

hissədə isə ayrı-ayrı inzibati xəta tərkibləri öz əksini tapmışdır (İXM, maddələr 157-609).

Təcrübədə bir çox insanlar “İnzibati icraat” anlayışını məzmun baxımından “İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat” anlayışı ilə səhv salır. Yeri gəlmişkən, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat-hüquqi tənzimləmə olaraq inzibati xətlər haqqında qanunvericilik əsasında həyata keçirilir. Digər anlayış olan “İnzibati icraat” isə məzmun baxımından inzibati xətlər ilə bağlı deyil. Bu icraat inzibati hüquqların verilməsi üzrə inzibati aktın qəbul edilməsində (xüsusi razılıqların, lisenziyaların verilməsi, hüquqi şəxsin qeydiyyatı və s.) ifadə olunur. Onu Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, habelə bələdiyyələr və qanunla səlahiyyət verilən fiziki şəxslər inzibati orqan qismində həyata keçirə bilər.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının inzibati xətlər qanunvericiliyi İnzibati Xətlər Məcəlləsindən ibarətdir. İXM Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüququn normalarına və prinsiplərinə əsaslanır. İnzibati məsuliyyət müəyyən edən və inzibati xəta törətmiş şəxsin tənbeh edilməsini nəzərdə tutan qanunlar yalnız bu Məcəlləyə daxil olduqdan sonra tətbiq edilir.

Göründüyü kimi, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın hüquqi nizamlanmasının əsasını Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi təşkil edir.

İcraatın vəzifələri və prinsipləri

Azərbaycan Respublikası İXM-in 48-ci maddəsinə əsasən, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifələri müəyyən edilmişdir. Qanunvericinin mövqeyindən aydın olur ki, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifələrinə daxildir:

- şəxslərin hüquqlarını və azadlıqlarını, onların qanuni mənafələrini qorumaq;

- inzibati xəta haqqında hər bir işin hallarını vaxtında, hərtərəfli, tam və obyektiv surətdə aydınlaşdırmaq;

- inzibati xəta törətmiş şəxsi aşkar etmək və inzibati məsuliyyətə cəlb etmək;

- çıxarılmış qərarın icrasını təmin etmək;

- inzibati xətanın törədilməsinə kömək edən səbəbləri və şəraiti aşkar etmək;

- inzibati xətaların qarşısını almaq.

İnzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatın həyata keçirilməsi zamanı İXM-in 4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalar qanunvericiliyinin prinsipləri və inzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatın əsas prinsipləri rəhbər tutulur.

Həmin prinsiplər aşağıdakılardır:

- ✓ insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi (İXM, maddə 5);

- ✓ qanunçuluq (İXM, maddə 6);

- ✓ qanun qarşısında bərabərlik (İXM, maddə 7);

- ✓ təqsirsizlik prezumpsiyası (İXM, maddə 8);

- ✓ ədalətlik (İXM, maddə 9);

- ✓ inzibati xətaların qarşısının alınması (İXM, maddə 10);

- ✓ Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalar qanunvericiliyinin qüvvəsi (İXM, maddə 11);

- ✓ İnzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatın aparıldığı dil (İXM, maddə 49);

- ✓ İnzibati xətalar haqqında işlərə açıq baxılması prinsipi;

- ✓ Maddə 50. İnzibati xətalar haqqında işlərə açıq baxılması (İXM, maddə 50);

- ✓ Maddə 51. İnzibati xəta haqqında iş üzrə məlumatların yayılmasının yolverilməzliyi (İXM, maddə 51).

İnsan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməsi prinsipi dedikdə, Azərbaycan Respublikası İXM-in 5-ci maddəsinə əsasən, aşağıdakılar başa düşülməlidir:

“İnsan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ali dəyərə malikdir. Bu hüquqların və azadlıqların pozulmasına yol ve-

rən bütün dövlət orqanları, qurumları və vəzifəli şəxslər məsuliyyət daşıyırlar. İXM insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının dövlət orqanları, qurumları və vəzifəli şəxslər tərəfindən pozulmasının qarşısının alınmasını və onlara hörmət olunmasını təmin edir”.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən insan ləyaqətini alçaldan qərarların verilməsinə və hərəkət edilməsinə yol verilmir. İXM-də öz əksini tapmış bu müddəa öz mənbəyini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12, 24, 26, 31, 46 və 71-ci maddələrindən və “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”dən götürmüşdür.

Qanunçuluq prinsipi Azərbaycan Respublikası İXM-in 6-cı maddəsinə əsasən, aşağıdakıları özündə ehtiva edir:

“İnzibati xətalara görə inzibati tənbeh İXM-ə uyğun olaraq tətbiq edilir. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri tətbiq edilərkən qanunvericiliyin tələblərinə əməl olunması yuxarı orqanların və vəzifəli şəxslərin idarə nəzarəti ilə, məhkəmə və ya prokuror nəzarəti ilə və şikayət etmək hüququ ilə təmin edilir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər qanunvericiliyinin analogiya üzrə tətbiqinə yol verilmir”.

İXM-in 6-cı maddəsində qanunçuluğun təmin edilməsi barədə müəyyən olunmuş əsas müddəa öz mənbəyini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26, 60, 61, 71 və 79-cu maddələrindən götürmüşdür. Digər tərəfdən isə İXM-in 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş əsas müddələrin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə nəzarət “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Polis haqqında” və “Prokurorluq haqqında” qanunlar ilə həyata keçirilir.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi Azərbaycan Respublikası İXM-in 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Bu maddənin məzmununda aşağıdakılar bir mənalı tələb olunur:

İnzibati xəta törətmiş şəxslər irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən və digər hallardan asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdirlər. Bu maddədə nəzərdə tutulmuş əsaslara görə heç kəs inzibati məsuliyyətə cəlb oluna və inzibati məsuliyyətdən azad oluna bilməz.

Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin və onun arvadının (ərinin) inzibati məsuliyyətlə bağlı toxunulmazlığı “Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinin və onun ailə üzvlərinin təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu ilə tənzimlənir.

Hüquqi şəxslər mülkiyyət formasından, yerləşdiyi yerdən, təşkilati-hüquqi formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq inzibati məsuliyyətə cəlb edilir.

İXM-in 7-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuş qanun qarşısında bərabərlik prinsipi öz mənbəyini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25, 60, 61-ci maddələrindən götürmüşdür.

Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi Azərbaycan Respublikası İXM-in 8-ci maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur. Həmin maddənin tələbinə əsasən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin təqsiri İXM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetirilmədikdə və bu, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata baxmış hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qüvvəyə minmiş qərarı ilə müəyyən edilmədikdə, o, təqsiri olmayan hesab edilir. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxs öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyildir. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxsin təqsirli olması barəsində olan şübhələr onun xeyrinə həll olunur.

İXM-in 8-ci maddəsində təsbit olunan təqsirsizlik prezumpsiyasının prinsip kimi hüquqi mənbəyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsidir.

Ədalətlik prinsipinin hüquqi təbiəti Azərbaycan Respublikası İXM-in 9-cu maddəsində normativ məzmun almışdır. Bu

prinsipə görə, inzibati xəta törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən tənbeh ədalətli olmalıdır, yəni inzibati xətanın xarakterinə, onun törədilməsi hallarına uyğun, qanuni və əsaslı olmalıdır. Bir inzibati xətaya görə heç kəs iki dəfə inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməz.

İnzibati xətaların qarşısının alınması prinsipi. Adı çəkilən prinsip barədə Azərbaycan Respublikası İXM-in 10-cu maddəsində deyilir: “dövlət orqanları və bələdiyyələr inzibati xətaların qarşısının alınması, inzibati xətaların törədilməsinə kömək edən səbəblərin və şəraitin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, vətəndaşların hüquq şüurunun və mədəniyyətinin yüksəldilməsi və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına ciddi əməl etmək ruhunda tərbiyə olunması sahəsində tədbirlər hazırlayır və həyata keçirirlər”.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 49-cu maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında inzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraat Azərbaycan dilində, yaxud müəyyən ərazidəki əhalinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır.

İşdə iştirak edən, inzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslər ana dilində və ya bildiyi hər hansı başqa dildə məlumat, izahatlar, şikayət və ya vəsatət vermək hüququ ilə, habelə İnzibati Xətalar Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçinin xidmətlərindən istifadə etmək hüququ ilə təmin olunurlar.

İnzibati xətalar haqqında işlərə açıq baxılması prinsipi. Azərbaycan Respublikası İXM-in 50-ci maddəsinə əsasən, dövlət və ya kommersiya sirlinin, şəxsi və ailə sirlərinin, yaxud qanunla qorunan digər sirlərin yayılmasına gətirib çıxara bilən hallar, həmçinin inzibati xətalar haqqında işlər üzrə icraatda iştirak edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi halları istisna olmaqla, inzibati xətalar haqqında işlərə açıq baxılır.

İnzibati xətlər haqqında işlərin qapalı baxılmasına zərurət olduğu halda, bu barədə səlahiyyətli subyekt tərəfindən qərar qəbul edilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə məlumatların yayılmasının yolverilməzliyi prinsipi. Bu prinsip Azərbaycan Respublikası İXM-in 51-ci maddəsinə əsasən, tətbiq edilir: “İnzibati xəta haqqında iş üzrə məlumatlar yalnız icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs), belə məlumatlar zərər çəkmiş şəxs şəxsi maraqlarına toxunduqda isə, habelə zərər çəkmiş şəxs icazəsi ilə və onların mümkün hesab etdiyi həcmdə elan oluna bilər.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı foto və ya video çəkiliş, yaxud səs yazma aparılıbsa, barəsində inzibati icraat aparılan şəxs və zərər çəkmiş şəxsin razılığı olmadan həmin foto və ya video çəkiliş, yaxud səs yazma materialları kütləvi informasiya vasitələrində yayımlana bilməz”.

İcraatda vəkilin iştirakının məcburiliyi. İXM-in 66-cı maddəsinə əsasən, icraatda vəkilin iştirakının məcburi olması halları nəzərdə tutulmuşdur. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, inzibati qaydada tutulan yetkinlik yaşına çatmayanların, lal, kar, kor, fiziki və ya psixi qüsurlarına görə özlərinin müdafiə hüququnu həyata keçirə bilməyən digər şəxslərin işlərində vəkilin iştirakı məcburidir. Göstərilən hallarda barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin müdafiəçidən imtinası qəbul olunmur.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs tərəfindən seçilmiş vəkilin gəlməsi mümkün olmadıqda, hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) həmin şəxsi vəkil ilə təmin edir.

Maddi vəziyyətinə görə öz hesabına vəkil tutmaq imkanı olmadıqda, inzibati qaydada tutulmuş şəxsə hüquqi yardım dövlətin vəsaiti hesabına göstərilir. Belə halda vəkil öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina edə bilməz.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın bütün prinsip-

ləri bir-biri ilə bağlıdır və onlar vahid formada həyata keçirilməklə icraatın ahəngdar sistemini təşkil edirlər. Məhz bu səbəblərdən asılı olaraq icraat prosesində aşkarlıq prinsipi naminə maddi həqiqət prinsipini, operativlik prinsipi naminə isə qanunçuluq prinsipini pozmaq yolverilməzdir. Fikrimizcə, icraatın bütün prinsiplərinin ardıcılıqla həyata keçirilməsi ilə icraatın məqsədinə və onun qanun çərçivəsində həyata keçirilməsinə nail olmaq mümkündür.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifələrinin tam, vaxtında və səmərəli yerinə yetirilməsi və icraatda qanunçuluğun təmin edilməsi məqsədi ilə icraat iştirakçıları tərəfindən müəyyən vəsatətlər də qaldırıla bilər.

İXM-in 52-ci maddəsinə əsasən, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda iştirak edən şəxslər icraatında həmin işlər olan hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) baxılması məcburi sayılan vəsatət vermək hüququna malikdirlər.

Vəsatət yazılı formada verilir və ona dərhal baxılmalıdır. Vəsatətin təmin olunmasından imtina edildikdə, bu barədə qərardad qəbul edilir.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat prosesində bəzi halların mövcudluğundan icraat başlanıla bilməz, başlanmış icraata isə xitam verilir. Bu hallar İXM-in 53-cü maddəsinə əsasən, aşağıdakılardır:

- inzibati xəta hadisəsi olmadıqda;
- inzibati xəta tərkibi olmadıqda;
- şəxs son zərurət vəziyyətində hərəkət etdikdə;
- şəxs zəruri müdafiə vəziyyətində hərəkət etdikdə;
- inzibati məsuliyyət müəyyən edən normativ hüquqi akt ləğv olunduqda;
- aidiyyəti müddətlər başa çatdıqda (İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 38-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətlər);
- barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə aid eyni fakt üzrə inzibati tənbeh etmək haqqında hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarı olduqda, ya-

xud inzibati xəta haqqında işə xitam verilməsi barəsində ləğv edilməmiş qərar olduqda, habelə həmin fakt üzrə cinayət işi başlamaq haqqında qərar olduqda;

- barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs öldükdə;

- İXM 157 və 158-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanı törətmiş şəxs zərər çəkmiş şəxslə barışdıqda.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata da prokuror nəzarəti həyata keçirilir. Belə ki, qüvvədə olan İXM-in 54-cü maddəsi “İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı prokuror nəzarəti” adlanır.

Prokuror inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı baş vermiş qanun pozuntusunu aradan qaldırmaq üçün vaxtında tədbirlər görür və inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının tətbiqinə və icrasına prokuror nəzarətini həyata keçirir.

İXM-in 191.1, 195.1, 197.3, 197.4, 197.5, 205, 253-1.1.1 (yaşılıqların kadastrının aparılmamasına münasibətdə), 253-1.1.2 (yaşılıqların kadastr məlumatlarının təhrif edilməsinə münasibətdə), 284.2, 339.2 - 339.5, 340.2, 341, 376, 399, 410.3, 440-1.1 (dövlət orqanlarına (qurumlarına) və bələdiyyələrə münasibətdə), 440-1.2, 440-1.3, 445-1, 516-1.2 (qəbiristanlıqların qorunması tələblərinin pozulmasına münasibətdə), 516-1.3 (dəfnə icazə verilməyən ərazilərdə dəfnlərin həyata keçirilməsinə münasibətdə), 528-1.3, 531, 538-1.4 - 538-1.6, 550.2-550.5, 558.2, 558.3, 559, 563.2, 567, 568, 569, 573, 594-1, 594-2, 595.2, 596, 601 və 606.1-ci maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar prokuror tərəfindən qəbul edilir. Prokuror İXM-in 99.3-cü maddəsinə əsasən, digər inzibati xətalər haqqında işlər üzrə də icraatın başlanması haqqında qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Prokuror, həmçinin inzibati xətlər haqqında işlərin baxılmasında iştirak etmək, işin baxılması zamanı baş verən məsələlər üzrə rəy və ya vəsatət vermək, inzibati xəta haqqında iş üzrə qəbul edilən qərardan və ya qərardaddan protest vermək hüququna malikdir.

Prokuror İXM-in 99.1.2 və 99.1.3-cü maddələrində nəzərdə tutulan məlumatlara baxaraq, on beş gün müddətində inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar və ya inzibati xəta haqqında işin başlanmasının rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərarda qəbul edir. Qərardadın surəti məlumatları vermiş şəxslərə göndərilir. Həmin qərardaddan onun rəsmi qaydada verildiyi vaxtdan on gün müddətində yuxarı prokurora və ya məhkəməyə şikayət verilə bilər.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərarda İXM-in 100-cü maddəsində olan məlumatlar göstərilir. İXM-in 102.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan hal istisna olmaqla, inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması haqqında qərar İXM-in 103-cü maddəsində müəyyən edilmiş müddətdə baxılması üçün hakimə və ya səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) göndərilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətlər haqqında, habelə öz təşəbbüsü ilə başlanmış inzibati xətlər haqqında işlərin baxılmasının yeri və vaxtı prokurora bildirilir. Həmin işə prokurorun iştirakı olmadan yalnız o hallarda baxıla bilər ki, işə baxılmasının yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya işə baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olmasın.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətlər haqqında, habelə öz təşəbbüsü ilə başlanmış inzibati xətlər haqqında işlərin baxılmasının yeri və vaxtı prokurora bildirilir.

İnzibati xətlər qanunvericiliyində inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat prosesində çəkilən məsrəflərin ödənilməsi qaydası da nəzərdə tutulmuşdur. İXM-in 55-ci maddəsinə əsa-

sən, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə məsrəflər zərər çəkmişlərə, şahidlərə, onların qanuni nümayəndələrinə, hal şahidlərinə, ekspertlərə, mütəxəssislərə və tərcüməçilərə verilmiş məbləğlərdən; maddi sübutların saxlanılmasına, göndərilməsinə (daşınmasına) və tədqiq edilməsinə xərclənən məbləğlərdən ibarətdir.

Fiziki şəxslər barəsində inzibati xətalər haqqında işlər üzrə məsrəflər dövlət hesabına ödənilir. Hüquqi şəxslər barəsində inzibati xətalər haqqında işlər üzrə məsrəflər isə həmin şəxslərin üzərinə qoyulur.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə məsrəflərin məbləği məsrəflərə aid olan çəkilməmiş xərcləri təsdiq edən işə əlavə edilmiş sənədlər əsasında müəyyən edilir.

Məsrəflər haqqında qəbul edilmiş qərar inzibati tənbeh tətbiq edilməsi və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərar da göstərilir.

§ 2. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın iştirakçıları, onların hüquqları və vəzifələri

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat məzmun baxımından bir sıra orqanların və vəzifəli şəxslərin hərəkətlərindən ibarətdir. İcraat prosesində əsas rol dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri oynayır. Belə ki, həmin subyektlər inzibati xətalər qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydalara müvafiq olaraq inzibati xətaların aşkar edilməsi, inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi və onların icra edilməsi üzrə müxtəlif tədbirlər həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdirlər.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda digər şəxslər də iştirak edir. İcraatın iştirakçılarının bir qrupu öz maraqlarını müdafiə edir, digərləri isə ayrı-ayrı prosesual hərəkətlərin həyata keçirilməsinə köməklik göstərmək üçün cəlb edilirlər.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda iştirak edən

orqan və vəzifəli şəxsləri, eləcə də digər iştirakçıları səlahiyyətlərinin məzmunu və həcmi, onların icraatda iştirakının forma və metodları baxımından bir neçə qrupa bölmək olar:

- ✚ işin müqəddərətini müəyyən edən hüquqi sənədlər tərtib etmək və müvafiq hüquqi aktları qəbul etmək hüququna malik olan səlahiyyətli orqanlar və vəzifəli şəxslər;

- ✚ işdə şəxsi marağı olan subyektlər;

- ✚ icraatın həyata keçirilməsinə köməklik göstərən şəxslər və orqanlar.

Səlahiyyətli orqan və vəzifəli şəxslər. İnzibati xətlər haqqında iş üzrə icraatda dövlət hakimiyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin səlahiyyətləri eyni deyildir. İnzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların növləri və onların səlahiyyətlərinin həcmi Azərbaycan Respublikası İXM-in 40-43-cü maddələrində və “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə müəyyən edilmişdir.

İcraatın bu qrupuna daxil olan orqan və vəzifəli şəxslər öz səlahiyyətləri çərçivəsində aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

- inzibati xətlər haqqında protokolun tərtib edilməsi;
 - inzibati xəta haqqında işin baxılması üçün aidiyyəti üzrə göndərilməsi;
 - qəbul edilmiş qərardan protest verilməsi və ya etiraz edilməsi;
 - icraatın dayandırılması, təzənlənməsi və icraata xitam verilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi;
 - iş üzrə qərarın qəbulu, dəyişdirilməsi və ya işə xitam verilməsi;
 - iş üzrə qəbul edilmiş qərarın icra edilməsi və s.
- İşdə şəxsi marağı olan subyektlər. İcraatın bu qrupuna

daxil olan subyektlər birinci qrupa daxil olan icraat iştirakçılarından fərqli olaraq hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmur.

İcraatın bu qrupuna daxil olan subyektlərə aiddir:

➤ barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs (İXM, maddə 61);

➤ zərər çəkmiş şəxs (İXM, maddə 62);

➤ fiziki şəxsin qanuni nümayəndələri (İXM, maddə 63);

➤ hüquqi şəxsin nümayəndəsi (İXM, maddə 64);

➤ müdafiəçi və nümayəndə (İXM, maddə 65).

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikası İXM-in 61-ci maddəsində təsbit olunmuşdur.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin aşağıdakı hüquqları vardır:

▪ inzibati xəta haqqında iş üzrə bütün materiallarla tanış olmaq;

▪ izahat vermək;

▪ sübutlar təqdim etmək;

▪ vəsatət və etirazlar vermək;

▪ işə baxılarkən müdafiəçinin hüquqi yardımından istifadə etmək;

▪ inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiqindən və iş üzrə qərardan şikayət vermək;

▪ ana dilində çıxış etmək və icraatın aparıldığı dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin xidmətlərindən pulsuz istifadə etmək;

▪ inzibati xəta hadisəsinin baş verdiyi yer videomüşahidə vasitələrinin (videokameraların) nəzarəti altındadırsa, hadisənin görüntülərinin elektron daşıyıcıda surətini almaq;

▪ yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xəta, yaxud İXM-in 353.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xəta xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edildikdə, nəqliyyat vasitəsinin dövlət qeydiyyat nişanının nömrəsi, inzibati xəta sürət həddinin aşılması ilə əlaqədar olduqda sürətölçən cihazın göstəricisi, inzibati xətanın törədilmə yeri və tarixi barədə

məlumatlar göstərilməklə, inzibati xətanın törədildiyi anın fotosəklini almaq.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər hüquqlardan da istifadə edə bilər.

İnzibati xəta haqqında iş barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakı ilə baxılır. Həmin iş şəxsin iştirakı olmadan, yalnız o hallarda baxılır ki, işə baxılma yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya işə baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olmasın, yaxud belə vəsatət rədd edilmiş olsun.

İnzibati xəta haqqında işə baxarkən hakim, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakını məcburi hesab edə bilər.

İnzibati həbs, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara əcnəbiləri və vətəndaşlığı olmayan şəxsləri inzibati qaydada çıxarma və ya ictimai işlər nəzərdə tutan inzibati xətalər haqqında işlərə baxılarkən barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakı məcburidir.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılarkən işin hallarının müzakirəsi yetkinlik yaşına çatmayanlara mənfi təsir göstərə biləcəyi hallarda, onlar müvəqqəti olaraq işdə iştirakdan kənarlaşdırılır.

Zərər çəkmiş şəxs. İXM-in 62-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta nəticəsində mənəvi, fiziki və ya maddi zərər dəymiş şəxs zərər çəkmiş şəxs sayılır. Onun aşağıdakı hüquqları vardır:

▪ inzibati xəta haqqında iş üzrə bütün materiallarla tanış olmaq;

▪ izahat vermək;

▪ sübutlar təqdim etmək;

▪ vəsatət və etirazlar vermək;

▪ hüquqi yardımdan istifadə etmək;

▪ iş üzrə qəbul edilmiş qərardan şikayət vermək;

▪ ana dilində çıxış etmək və icraatın aparıldığı dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin xidmətlərindən pulsuz istifadə etmək;

▪ inzibati xəta hadisəsinin baş verdiyi yer videomüşahidə vasitələrinin (videokameraların) nəzarəti altındadırsa, hadisənin görüntülərinin elektron daşıyıcıda surətini almaq;

▪ yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xəta xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edildikdə, nəqliyyat vasitəsinin dövlət qeydiyyat nişanının nömrəsi, inzibati xəta sürət həddinin aşılması ilə əlaqədar olduqda sürətölçən cihazın göstəricisi, inzibati xətanın törədilmə yeri və tarixi barədə məlumatlar göstərilməklə, inzibati xətanın törədildiyi anın fotosəklini almaq.

Zərər çəkmiş şəxs İXM ilə müəyyən edilmiş digər hüquqlardan da istifadə edə bilər.

İnzibati xətalər haqqında işlərə zərər çəkmiş şəxsin iştirakı ilə baxılır. Həmin şəxsin iştirakı olmadan iş yalnız o hallarda baxıla bilər ki, işə baxılmasının yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya işə baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olmasın, yaxud belə vəsatət rədd edilmiş olsun.

Fiziki şəxsin qanuni nümayəndələri. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs və ya zərər çəkmiş şəxs yetkinlik yaşına çatmadıqda və ya fiziki, yaxud psixi qüsurlarına görə müstəqil olaraq hüquqlarını özləri həyata keçirmək imkanına malik olmadıqda, həmin şəxslərin mənafeyini təmsil etməyə onların qanuni nümayəndələrinin hüququ vardır.

Valideynlər, övladlığa götürənlər, qəyyumlar və himayəçilər fiziki şəxsin qanuni nümayəndələri hesab olunurlar.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin və ya zərər çəkmiş şəxsin qanuni nümayəndəsi olmadıqda, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan səlahiyyətli vəzifəli şəxs qəyyumluq və himayə orqanlarını qanuni nümayəndə hesab edir.

Fiziki şəxsin qanuni nümayəndəsi olan şəxslərin qohumluq əlaqələri və ya müvafiq səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq sənədlərlə təsdiq olunur.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin və ya zərər çəkmiş şəxsin qanuni nümayəndəsi təmsil etdiyi şəxs barəsində İXM ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlara malikdir və vəzifələri daşıyır.

On səkkiz yaşına çatmayan şəxslər barəsində inzibati xətalər haqqında işlərə baxarkən hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) həmin şəxsin qanuni nümayəndəsinin iştirakını məcburi hesab edə bilər.

Hüquqi şəxsin nümayəndəsi. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan və ya zərər çəkmiş olan hüquqi şəxslərin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin müdafiəsi onların nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilir.

Hüquqi şəxsin rəhbəri, habelə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada hüquqi şəxsin mənafələrinin təmsil edilməsi etibar edilmiş digər şəxslər hüquqi şəxslərin nümayəndələri hesab edilir, hüquqi şəxsin nümayəndəsinin səlahiyyəti onun qulluq mövqeyini təsdiq edən sənədlərlə müəyyən edilir.

Hüquqi şəxs tərəfindən törədilmiş inzibati xətalər haqqında işlərə hüquqi şəxsin nümayəndəsinin və ya vəkilinin iştirakı ilə baxılır. Həmin şəxslərin iştirakı olmadan inzibati xəta haqqında işə yalnız o hallarda baxıla bilər ki, işə baxılmasının yeri və müddətinin ona vaxtında bildirilməsi barədə məlumat olsun və ya işə baxılmasını təxirə salmaq haqqında ondan vəsatət daxil olmasın, yaxud belə vəsatət rədd edilsin.

Inzibati xətalər haqqında işlərə baxarkən hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) hüquqi şəxsin nümayəndəsinin iştirakını məcburi hesab edə bilər.

Müdafiəçi və nümayəndə. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə hüquqi yardım göstərmək üçün inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda müdafiəçi, zərər çəkmiş

şəxsə hüquqi yardım göstərmək üçün isə nümayəndə iştirak edə bilər.

Məhkəmənin baxdığı inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata fiziki şəxsin müdafiəçisi qismində yalnız vəkil, zərər çəkmiş fiziki şəxsin nümayəndəsi qismində isə onun yaxın qohumu və ya vəkil buraxılır.

İXM-in 65.1-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, müdafiəçi qismində və nümayəndə kimi inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda vəkil və ya digər şəxslər iştirak edə bilərlər.

İnzibati xəta haqqında protokol tərtib edildiyi vaxtdan müdafiəçi və nümayəndə inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda iştirak etməyə buraxılır. Tərədilmiş inzibati xətaya görə fiziki şəxs barəsində inzibati qaydada tutmaq tətbiq edildiyi hallarda, müdafiəçi həmin şəxs inzibati qaydada tutulduğu vaxtdan inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda iştirak etməyə buraxılır.

Müdafiəçi və nümayəndənin aşağıdakı hüquqları vardır:

- ✚ inzibati xəta haqqında iş üzrə bütün materiallarla tanış olmaq;

- ✚ sübutlar təqdim etmək;

- ✚ vəsatət və etirazlar vermək;

- ✚ işin baxılmasında iştirak etmək;

- ✚ inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiqindən və iş üzrə qəbul edilmiş qərarlardan şikayət vermək;

- ✚ inzibati xəta hadisəsinin baş verdiyi yer videomüşahidə vasitələrinin (videokameraların) nəzarəti altındadırsa, hadisənin görüntülərinin elektron daşıyıcıda surətini almaq;

- ✚ yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xəta, İXM-in 353.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xəta xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edildikdə, nəqliyyat vasitəsinin dövlət qeydiyyat nişanının nömrəsi, inzibati xəta sürət həddinin aşılması ilə əlaqədar olduqda sürətölçən cihazın

göstəricisi, inzibati xətanın törədilmə yeri və tarixi barədə məlumatlar göstərilməklə, inzibati xətanın törədildiyi anın fotosəklini almaq və s.

Vəkilin səlahiyyəti vəkil qurumları tərəfindən verilən orđerlə təsdiq edilir. Nümayəndənin səlahiyyəti Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada verilən etibarnamə ilə təsdiq edilir.

İnzibati qaydada tutulan yetkinlik yaşına çatmayanların, icraatın aparıldığı dili bilməyənlərin, lal, kar, kor, fiziki və ya psixi qüsurları üzündən özlərinin müdafiə hüququnu həyata keçirə bilməyən digər şəxslərin işlərində vəkilin iştirakı məcburidir.

Göstərilən hallarda barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin müdafiəçidən imtinası qəbul olunmur.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs tərəfindən seçilmiş vəkilin gəlməsi qeyri-mümkün olduqda səlahiyyətli subyekt - hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həmin şəxsi vəkil ilə təmin edir.

Maddi vəziyyətinə görə öz hesabına vəkil tutmaq imkanı olmadıqda, inzibati qaydada tutulmuş şəxsə hüquqi yardım dövlətin vəsaiti hesabına göstərilir. Belə halda vəkil öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina edə bilməz.

İcraatın həyata keçirilməsinə köməklik göstərən şəxslər və orqanlar. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın həyata keçirilməsinə köməklik göstərən şəxslər və orqanlar aşağıdakılardır:

- şahid (İXM, maddə 67);
- hal şahidləri (İXM, maddə 69);
- mütəxəssis (İXM, maddə 70);
- ekspert (İXM, maddə 71);
- tərcüməçi (İXM, maddə 72).

Şahidlər. İnzibati xətalər haqqında işlərdə şahid qismində iş üzrə müəyyən edilməli olan hallar barədə məlumatı olan

şəxslər çağırılı bilərlər.

Şahid hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı ilə göstərilən vaxtda gəlməyə, doğru izahatlar verməyə, protokola daxil edilmiş izahatını imzası ilə təsdiq etməyə, iş üzrə ona məlum olan məlumatları bildirməyə və suallara cavab verməyə borcludur.

Şahidin özünə və yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək, tərcüməçinin köməyindən pulsuz istifadə etmək, izahatının doğru yazılması barədə protokola müvafiq qeydlər etmək hüququ vardır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə əsasən, heç kəs öz yaxın qohumları barədə izahat verməyə məcbur edilə bilməz.

01 may 2018-ci il tarixindən Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinə edilən dəyişikliyə əsasən, “qohumluq” anlayışının dairəsi dəyişmişdir. Əvvəlki redaksiyadan fərqli olaraq hazırda “qohum” və “yaxın qohum” anlayışları fərqləndirilir.

Yeni redaksiyaya əsasən, “qohum” dedikdə, babaya və nənəyə qədər əcdadları ümumi olan şəxslər, ər-arvadın yaxın qohumları, babanın, nənənin, valideynin, övladlığa götürənin, doğma və ögey qardaş və bacının, uşağın, övladlığa götürülənin və ya nəvənin əri (arvadı) və ya onların yaxın qohumları nəzərdə tutulur. Yaxın qohumlara babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr aiddirlər.

Qanunverici inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda şahid kimi sorğu-sual edilə bilən şəxslərin bir qismi ilə əlaqədar bəzi məhdudiyətlər müəyyən etmişdir. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayan on dörd yaşında olan şəxslər pedaqoji işçinin və ya psixoloqun iştirakı ilə sorğu-sual edilməlidir. Zərurət yarandıqda yetkinlik yaşına çatmayan şəxs qanuni nümayəndəsinin iştirakı ilə də sorğu-sual edilə bilər.

Bilə-bilə yalan izahat verməyə görə inzibati məsuliyyət

haqqında şahidə xəbərdarlıq edilir. Şahid öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina etdikdə və ya çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırıqda o, İXM-in 532-ci maddəsinə əsasən, (Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə) inzibati məsuliyyətə cəlb edilir.

Şahid kimi sorğu-sual edilə bilməyən şəxslər aşağıdakılardır:

- fiziki və psixi qüsurlarına görə inzibati xəta haqqında iş üçün əhəmiyyətli olan hadisələri dərk edə bilməyən və onlar haqqında düzgün izahat verə bilməyən şəxs;

- müdafiəçi vəzifəsinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar olaraq inzibati xəta törətmiş şəxsin ona bildirdiyi hallar haqqında inzibati xəta törətmiş şəxsin vəkili;

- öz nümayəndə vəzifələrini icra etməsi ilə əlaqədar onlara məlum olmuş hallar haqqında fiziki şəxsin qanuni nümayəndəsi və ya hüquqi şəxsin nümayəndəsi.

Hal şahidləri. İşin nəticəsində maraqlı olmayan yetkinlik yaşına çatmış şəxslər inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılmasında iştirak etmək üçün icraatında inzibati xəta haqqında iş olan vəzifəli şəxs tərəfindən hal şahidi kimi dəvət olunurlar. Hal şahidlərinin sayı iki nəfərdən az ola bilməz.

Şəxsi axtarış, əşyaların yoxlanılması, nəqliyyat vasitəsinə baxış, əşyaları və sənədləri götürmə, eləcə də sərəxoşluq vəziyyətinin müayinəsi aparılarkən hal şahidlərinin iştirakı məcburidir. Hal şahidləri onların iştirakı ilə həyata keçirilən prosessual hərəkətləri, onların məzmununu və nəticəsini protokolda öz imzası ilə təsdiq edirlər.

Hal şahidlərinin inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda iştirak etmələri protokolda qeyd edilir. İnzibati xəta haqqında iş üzrə prosessual hərəkətlər barəsində hal şahidlərinin qeydləri protokolda göstərilir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda hal şahidləri şahid kimi sorğu-sual edilə bilərlər.

Mütəxəssislər. İnzibati xətalər haqqında işlərin nəticəsində

şəxsən maraqlı olmayan, sübutların aşkar edilməsində, götürülməsində və rəsmiləşdirilməsində, habelə texniki vasitələrin tətbiq edilməsində kömək göstərilməsi üçün xüsusi biliyə malik olan şəxs icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, vəzifəli şəxs tərəfindən inzibati xətalara haqqında iş üzrə icraatda iştirak etmək üçün mütəxəssis kimi dəvət olunur.

Mütəxəssisin aşağıdakı vəzifələri vardır:

- icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı üzrə gəlmək;

- sübutların aşkar edilməsində, götürülməsində, rəsmiləşdirilməsində iştirak etmək;

- yerinə yetirdiyi hərəkətlər barədə izahatlar vermək;

- yerinə yetirdiyi hərəkətlərin məzmununu və nəticəsini protokolda öz imzası ilə təsdiq etmək;

- inzibati xəta törətmiş şəxslə, zərər çəkmiş şəxslə, onun nümayəndəsi (qanuni nümayəndəsi) ilə, vəkillə, prokurorla, hakimlə, kollegial orqanın üzvü ilə və ya icraatında inzibati xəta haqqında iş olan vəzifəli şəxslə qohumluq əlaqələri olduqda, yaxud əvvəllər həmin işlər üzrə digər iştirakçı qismində iştirak etdikdə və ya işin nəticəsində birbaşa və ya dolayısı ilə maraqlı olması barədə kifayət qədər əsaslar olduqda, mütəxəssisi dəvət etmiş hakimə, səlahiyyətli vəzifəli şəxsə özü-özünə etiraz etmə haqqında məlumat vermək.

Mütəxəssisin aşağıdakı hüquqları vardır:

▪ iştirak etdiyi prosesual hərəkətin predmetinə aid olan iş üzrə materiallarla tanış olmaq;

▪ icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) icazəsi ilə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə, zərər çəkmiş şəxsə, şahidlərə iştirak etdiyi prosesual hərəkətin predmetinə aid olan suallar vermək;

▪ aparılan hərəkətlərə dair qeydlər etmək və izahatlar vermək.

Bilə-bilə yalan izahat verməsinə görə inzibati məsuliyyət haqqında mütəxəssisə xəbərdarlıq edilir. Mütəxəssis öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina etdikdə və ya çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırıqda o, İXM-in 532-ci maddəsinə əsasən, (Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə) inzibati məsuliyyətə cəlb edilir.

Ekspert. Elm, incəsənət, texnika və ya sənət sahəsində məsələlərin izahı üçün ekspertizanın aparılması və ekspert rəyinin verilməsi üçün kifayət qədər xüsusi biliyə malik olan və inzibati xəta haqqında işin nəticəsində şəxsən maraqlı olmayan şəxs ekspert kimi dəvət olunur.

Ekspertin vəzifələri aşağıdakılardır:

✚ icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı üzrə gəlmək;

✚ təqdim edilmiş obyektlərin və iş üzrə materialların tam və hərtərəfli tədqiqatını aparmaq və qoyulmuş suallar üzrə əsaslandırılmış və obyektiv rəy vermək;

✚ inzibati xəta törətmiş şəxslə, zərər çəkmiş şəxslə, onun nümayəndəsi (qanuni nümayəndəsi) ilə, vəkillə, prokurorla, hakimlə, kollegial orqanın üzvü ilə və ya icraatında inzibati xəta haqqında iş olan vəzifəli şəxslə qohumluq əlaqələri olduqda, yaxud əvvəllər həmin işlər üzrə digər iştirakçı qismində iştirak etdikdə və ya işin nəticəsində birbaşa və ya dolayısı ilə maraqlı olması barədə kifayət qədər əsaslar olduqda, ekspertizanı təyin etmiş hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) özü-özünə etiraz etmə haqqında məlumat vermək.

Verilən suallar ekspertin xüsusi biliyindən kənara çıxdıqda, tədqiqat obyektləri və iş üzrə materiallar rəy verilməsi üçün yararsız olduqda və ya kifayət qədər olmadıqda, ekspert rəy verməkdən imtina edir.

Ekspertin aşağıdakı hüquqları vardır:

- ekspertizanın predmetinə aid olan iş üzrə materiallarla tanış olmaq;

- iş üzrə rəy verilməsi üçün zəruri olan əlavə materialların

təqdim olunması barədə vəsatət vermək;

- ekspertizanın predmetinə aid olan məlumatların aydınlaşdırılması üçün icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) icazəsi ilə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə, zərər çəkmiş şəxsə, şahidlərə suallar vermək;

- qoyulmuş suallardan əlavə, ekspertizanın predmetinə aid olan və iş üçün əhəmiyyətli sayılan digər halları öz rəyində göstərmək.

Bilə-bilə yalan rəy verməsinə görə inzibati məsuliyyət haqqında ekspertə xəbərdarlıq edilir. Ekspert öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina etdikdə və ya çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırıqda o, İXM-in 532-ci maddəsinə əsasən, (Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə) inzibati məsuliyyətə cəlb edilir.

Tərcüməçi. İnzibati xətalər haqqında işlərin nəticəsində şəxsən maraqlı olmayan, yetkinlik yaşına çatmış və tərcümə üçün zəruri olan dilləri bilən şəxs inzibati xətalər haqqında işlərin icraatında tərcüməçi ola bilər.

Tərcüməçi icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən təyin edilir.

Tərcüməçi icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) çağırışı üzrə gəlməyə və ona tapşırılan tərcüməni tam və dəqiq yerinə yetirməyə və tərcümənin düzgünlüyünü öz imzası ilə təsdiq etməyə borcludur.

İnzibati xəta törətmiş şəxslə, zərər çəkmiş şəxslə, onun nümayəndəsi (qanuni nümayəndəsi) ilə, vəkillə, prokurorla, hakimlə, kollegial orqanın üzvü ilə və ya icraatında inzibati xəta haqqında iş olan vəzifəli şəxslə qohumluq əlaqələri olduqda, yaxud əvvəllər həmin işlər üzrə digər iştirakçı qismində iştirak etdikdə və ya işin nəticəsində birbaşa və ya dolayısı ilə maraqlı olması barədə kifayət qədər əsaslar

olduqda, tərçüməçi onu dəvət etmiş səlahiyyətli vəzifəli şəxsə özü-özünə etiraz etmə haqqında məlumat verməlidir.

Bilə-bilə yanlış tərçümə etməsinə görə inzibati məsuliyyət haqqında tərçüməçiyə xəbərdarlıq edilir. Tərçüməçi təyin olunmuş şəxs öz vəzifələrini yerinə yetirməkdən imtina etdikdə və ya çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırırdıqda o, İXM-in 532-ci maddəsinə əsasən, (Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə) inzibati məsuliyyətə cəlb edilir.

§ 3. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda sübutlar və onların qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 8-ci maddəsinə əsasən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin təqsiri İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada sübuta yetmədikdə və bu, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata baxmış hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qüvvəyə minmiş qərarı ilə müəyyən edilmədikdə o, təqsiri olmayan hesab edilir.

İnzibati məsuliyyətə cəlb olunan şəxs təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyildir. İnzibati məsuliyyətə cəlb olunmuş şəxsin təqsirli olması barəsində olan şübhələr onun xeyrinə həll olunur.

Göstərilən maddədən görüldüyü kimi, şəxsin təqsiri müəyyən edilmiş qaydada sübut olunmalıdır. Sübut etmə vəzifəsi işə baxan orqan (vəzifəli şəxs) üzərinə qoyulub. Bu vəzifə həm də Azərbaycan Respublikası İXM-in 48-ci maddəsində inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın vəzifəsi kimi müəyyən edilmişdir.

Sübut etmə prosesi özündə sübutların aşkar edilməsini, onların tədqiq edilməsini və sənədləşdirilməsini cəmləşdirir.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda aşağıdakı

hallar müəyyən edilməli və sübuta yetirilməlidir:

- inzibati xəta hadisəsi (inzibati xəta törədilmişdir);
- inzibati xəta törətmiş şəxs;
- inzibati xəta törətməkdə şəxsin təqsiri;
- inzibati məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar;
- inzibati xəta nəticəsində vurulan zərərin xarakteri və

miqdarı;

- inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı rədd edən hallar;

- işin düzgün həlli üçün əhəmiyyətli olan digər hallar, habelə inzibati xətanın törədilməsinə kömək edən səbəblər və şərait (İXM, maddə 75).

Yuxarıda göstərilən hər bir hal sübutlarla təsdiq olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 76-cı maddəsinə əsasən, inzibati xətanın olub-olmamasını, inzibati xəta törədən şəxsin təqsirini və işin düzgün həlli üçün əhəmiyyətli olan digər halları müəyyən etmək üçün hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) əsaslına bildiyi hər cür faktiki məlumatlar inzibati xətalər haqqında işlər üzrə sübutlar sayılır. Bu məlumatlar maddi sübutlarla, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin, şahidlərin izahatları ilə, digər sənədlərlə, xüsusi texniki vasitələrin göstəriciləri ilə, ekspertin rəyi ilə, inzibati xəta haqqında protokolla, İXM ilə müəyyən edilmiş digər protokollarla müəyyən edilir. Qanuna zidd olaraq əldə edilmiş sübutların istifadə edilməsinə yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 77-ci maddəsinə əsasən, maddi sübutlar dedikdə, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyekt olmuş predmetlər, yaxud üzərində inzibati xətanın izlərini saxladığına görə inzibati xəta haqqında iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən halların müəyyən edilməsinə kömək edən predmetlər başa düşülür.

Maddi sübutların fotosəkilləri çəkilir və onlar inzibati xəta haqqında işə əlavə edilir. Maddi sübutlar inzibati xətalər haqqında protokolda qeyd edilir. İcraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) iş üzrə icraat başa çatanaqədək maddi sübutların qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi üçün tədbirlər görməli, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat başa çatdıqdan sonra maddi sübutlar haqqında qərar qəbul etməlidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 78-ci maddəsinə əsasən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahatı iş üzrə ona məlum olan hallar və işdə olan sübutlar üzrə şifahi və ya yazılı formada verilən məlumatlardan ibarətdir. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahatı inzibati xəta haqqında protokolda, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında protokolda, inzibati xəta haqqında işə baxma ilə əlaqədar iclas protokolunda göstərilir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 79-cu maddəsinə əsasən, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin izahatları iş üzrə ona məlum olan hallar və işdə olan sübutlar üzrə şifahi və ya yazılı formada verilən məlumatlardan ibarətdir. Zərər çəkmiş şəxsin və şahidin izahatları inzibati xəta haqqında protokolda, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında protokolda, inzibati xəta haqqında işə baxma ilə əlaqədar iclas protokolunda göstərilir. Mənbəyi məlum olmayan məlumatlara əsaslanan şahid izahatları sübut hesab edilmir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 80-ci maddəsinə əsasən, sənədlərdə müəsisələrin, idarələrin, təşkilatların, vəzifəli şəxslərin və fiziki şəxslərin təsdiq etdikləri və ya şərh etdikləri məlumatların inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat üçün əhəmiyyəti varsa, bu sənədlər iş üzrə sübutlar hesab edilir.

Sənədlər yazılı və ya digər formada müəyyən edilmiş məlumatları özündə əks etdirə bilər. Fotoşəkillər, səsyazma və ya videoyazı materialları, məlumat bazası və məlumat bankı və digər məlumatları olan müvafiq daşıyıcılar sənədlər hesab olunur. İcraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) iş üzrə icraat başa çatanaqədək sənədlərin qorunub saxlanılmasının təmin edilməsi üçün tədbirlər görməli, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat başa çatdıqdan sonra onlar haqqında qərar qəbul etməlidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 81-ci maddəsinə əsasən, müvafiq sertifikatı olan və metroloji sınaqdan keçmiş ölçü cihazları xüsusi texniki vasitələr adlanır. Yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərin aşkarlanmasında istifadə olunan, foto və ya video qeydiyyat funksiyalarına malik xüsusi texniki vasitələr DİN-in mərkəzi informasiya sisteminə inteqrasiya olunmalıdır. Xüsusi texniki vasitələrin göstəriciləri inzibati xəta haqqında iş üzrə protokolda (inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar) qeyd edilir.

Təcrübədə inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın aparılması zamanı əksərən xüsusi biliklərə ehtiyac olur. İXM-in 82-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı əhəmiyyət kəsb edən hər hansı məsələnin həlli üçün elm, incəsənət, texnika və ya sənət sahəsində xüsusi bilik tələb edən məsələlərin aydınlaşdırılması məqsədi ilə hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarı ilə ekspertiza təyin edilir.

Adı çəkilən qərardadda aşağıdakılar göstərilir:

- ✚ ekspertizanın təyin olunması üçün əsaslar;
- ✚ ekspertin soyadı, adı və atasının adı və ya ekspertiza aparılacaq idarənin adı;
- ✚ ekspertin rəy verməli olduğu məsələlər;
- ✚ ekspertin sərəncamına verilən materiallar;
- ✚ ekspertə onun hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi və

bilə-bilə yalan rəy verilməsinə görə inzibati məsuliyyət barədə xəbərdarlıq haqqında qeyd.

Ekspertin qarşısında qoyulan suallar onun xüsusi biliyindən kənara çıxmamalıdır. İcraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) ekspertizanın təyin olunması haqqında qərar verdi icraya göndərməzdən əvvəl həmin qərardadla barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsi, zərər çəkmiş şəxsi tanış etməli, onların hüquqlarını izah etməlidir.

Ekspert öz adından yazılı formada rəy verir və onu imzalayır. Ekspertin rəyində ekspertizanın aparıldığı tarix və yer, ekspertizanın aparılmasının əsasları, onun məzmunu, habelə ekspertin qarşısında qoyulmuş suallar üzrə əsaslandırılmış cavablar və yekun nəticələr göstərilir.

Nəzərə alınması vacibdir ki, icraat zamanı obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi və yekunda ədalətli qərarın qəbul edilməsi üçün bəzən əlavə məlumatların toplanması zərurəti yaranır. Qanunvericinin mövqeyinə görə icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) işin həll edilməsi üçün zəruri olan əlavə məlumatların tələb edilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

Məlumatlar tələb edildiyi vaxtdan üç günədək müddətdə, inzibati həbs nəzərdə tutulan inzibati xəta törədildikdə isə dərhal müvafiq orqanlar, təşkilatlar, idarələr və müəssisələr tərəfindən qərar qəbul etmiş hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) göndəriləlidir.

Müvafiq orqanlardan, təşkilatlardan, idarələrdən və müəssisələrdən tələb edilən məlumatların təqdim edilməsi mümkün olmadıqda, onlar üç günədək müddətində, inzibati həbs nəzərdə tutulan inzibati xəta törədildikdə isə dərhal qərar qəbul etmiş hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) bu barədə yazılı formada xəbər verməyə borcludurlar.

İnzibati xətalər haqqında işlərə baxan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) işin bütün hallarının məcmusunun hər-

tərəfli, tam və obyektiv surətdə baxılmasına əsaslanan öz daxili inamı ilə sübutları qiymətləndirir. Heç bir sübutun qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi yoxdur.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, toplanılan materiallarda fakt olaraq cinayət əlamətləri aşkar edilərsə, materiallar aidiyyətlik üzrə prokurora, ibtidai istintaq və ya təhqiqat orqanına göndərməlidir.

XVI fəsil

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirləri

§ 1. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərinin anlayışı və tətbiqi məqsədləri

“İnzibati hüquq” fənni üzrə “İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forma və metodları” adlı mövzuda qeyd edilmişdir ki, icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi metodları dövlət idarəetmə fəaliyyətinin funksiyalarını həyata keçirmə üsulu, aidliyyəti məqsədlərə çatmaq üçün idarə olunan obyektlərə təsiretmə vasitəsidir. Onlar elmdə müxtəlif əsaslar üzrə qruplaşdırılıb. Həmin metodları ümumi (idarəetmə prosesinin bütün mərhələlərində istifadə edilən) və xüsusi (idarəetmə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində və ya ayrı-ayrı funksiyaların həyata keçirilməsi zamanı tətbiq edilən) qrupa bölmək olar.

İcra hakimiyyətinin realizəsinin ümumi metodları kimi inandırma və məcburetmə metodları seçilir. Bunlar lazımi davranışın, hüquq qaydalarının təmin etmə mexanizminin vahid iki qarşılıqlı və əlaqəli tərəfləridir. Onlar bir-birini tamamlayır. İcra hakimiyyəti orqanları öz fəaliyyətlərinin əsas metodu kimi inandırma metodundan istifadə edirlər. İnandırma müxtəlif izahedici, tərbiyəvi, təşkilati tədbirlərin istifadəsi zamanı özünü göstərir. İnandırmanın köməyi ilə qanunverici müxtəlif subyektlərin vahid iradəsinə və davranışına nail olur. Bu da hərəkətlərin birliyinin əhəmiyyətli şərtidir.

Dövlət idarəetmə sistemində inandırma vasitələri təsir etmədiyi hallarda məcburetmə təsiri lazım olur. Bu hallarda lazımi davranışı təmin etmək üçün məcburetmədən istifadə zərurətə çevrilir. Məcburetmə xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən hüquq tətbiq etmə aktlarının tətbiq edilməsi vasitəsi ilə, hüququn yalnız konkret subyektlərinin qanunazidd

hərəkətləri ilə əlaqədar olaraq onlara qarşı, hüquq əsasında tətbiq edilən, hüquq qaydasının təmin edilməsi üsuludur. Hüquq elmində təcrübi baxımdan istifadə edilən məcburetmə tədbirlərinə aid edilir:

- ✚ intizam məcburetməsi;
- ✚ inzibati məcburetmə;
- ✚ mülki-hüquqi məcburetmə;
- ✚ cinayət-hüquqi məcburetmə.

İnzibati məcburetmə dövlət məcburetməsinin xüsusi növü olaraq, funksional hakimiyyətin subyektləri tərəfindən inzibati xətalara əlaqədar, inzibati hüquq normaları əsasında tətbiq olunan məcburetmə tədbirlərinin tətbiqindən ibarətdir.

İnzibati məcburetmə tədbirləri çoxsaylı və müxtəlifdir. Onlar tətbiq edilməsinin məqsədləri, əsasları və qaydasına görə fərqlənir.

İnzibati məcburetmə tədbirlərinin strukturuna daxil olan inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraatı təmin etmə tədbirləri 1 mart 2016 tarixindən qüvvəyə minən İnzibati Xətalara Məcəlləsinin 13-cü fəslində (86-98-ci maddələr) normativ məzmun almışdır.

İnzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərinin anlayışı barədə danışırkən aşağıdakıların qeyd edilməsi məqsədəuyğundur:

- bu tədbirlər nə məqsədlə tətbiq edilir?
- tətbiq edilmə əsasları nədir?
- tətbiq edən subyektlər kimdir?

Qeyd edilən suallara cavab verilməsi üçün qanunvericinin aidiyyəti mövqeyinin təhlil edilməsini məqbul sayırıq. Belə ki, bu sual üzrə qeyd etməliyə ki, inzibati xətalara haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərinin tətbiq edilmə məqsədlərinə aiddir:

- inzibati xətalara qarşısını almaq;
- şəxsiyyəti müəyyən etmək;
- işlərə vaxtında və düzgün baxılması;

• inzibati xətlər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərinin tətbiq edilmə əsasları nədir sualına cavab verərkən qeyd edilməsi vacibdir ki, bu əsaslar müxtəlif ola bilər. Məsələn: “inzibati qaydada tutma” kimi təmin etmə tədbirinin tətbiq edilmə əsaslarına aiddir:

- sərhəd rejimi, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejim və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejim pozulduqda;

- mühafizə edilən obyektlərə, digər dövlət əmlakına və ya ictimai əmlaka qəsd edilməsi ilə əlaqədar inzibati xətlər törədildikdə;

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin nəqliyyat vasitələrini idarə edən sürücülər və ya digər şəxslər tərəfindən yol hərəkəti qaydaları pozulduqda;

- fəvqəladə vəziyyət rejimi pozulduqda;

- əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında olma qaydaları pozulduqda, yaxud onlar Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırdıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirlərini tətbiq edən subyektlər kimdir sualına cavab verərkən qeyd edilməsi zəruridir ki, onların dairəsi “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə müəyyən edilmişdir. Məsələn: İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 88.1.2-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan əsaslara görə inzibati qaydada tutmanın subyektini Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti,

88.1.6-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan subyekt isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətidir.

Beləliklə, aparılan kiçik təhlilimizi yekunlaşdırmaqla inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatı təmin etmə tədbirlərinə anlayış verək:

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda təmin etmə tədbirləri dedikdə, inzibati xətlərin qarşısını almaq, şəxsiyyəti müəyyən etmək, işlərə vaxtında və düzgün baxılmasını, həmçinin inzibati xətlər haqqında işlərə dair qərarların icrasını təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətli subyektlər tərəfindən inzibati xətlər qanunvericiliyinə uyğun olaraq tətbiq edilən məhdudiyətlər və məhrumiyətlərlə müşayiət edilən hüquqi tədbirlər başa düşülür.

§ 2. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri

Hər birimizə yaxşı bellidir ki, hüquqpozmalar, o cümlədən inzibati xətlər əsasən, fiziki şəxslər tərəfindən törədilir. Bu səbəbdən də hüquqi tənzimlənmə mexanizmi formalaşdırılarkən aidiyyəti şəxslərə dair tənzimlənməyə xüsusi diqqət yetirilir. Müvafiq hüquqi tənzimlənmə mexanizmi çərçivəsində demək mümkündür ki, qanunverici törədilən inzibati xətlərin qarşısının alınması üsulu kimi müəyyən etdiyi bir nümunə də “İnzibati xətlər haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri”dir. Yeri gəlmişkən, İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 13-cü fəslə ilə nəzərdə tutulan “İnzibati xətlər haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri” tətbiq ediləcək ünvançılığa görə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

➤ vətəndaşlar barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri;

➤ əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri;

➤ hərbi qulluqçular barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri;

➤ hüquqi şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri.

Təhlil edilən sualın məzmunu daxilində sadalananlar içərisindən yalnız fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri haqqında danışmalıyıq. Qanunvericinin mövqeyinin təhlilindən məlum oldu ki, vətəndaşlar barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri və (və ya) hərbi qulluqçular barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri məzmununa görə fiziki şəxs inzibati xəta törətdikdə, inzibati xəta haqqında icraat daxilində ona tətbiq edilə bilər. Məsələn: fiziki şəxs xırda xuliqanlıq edərsə, o, inzibati qaydada tutula bilər.

Fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri haqqında danışarkən onların dairəsinin dəqiq müəyyən edilməsi vacibdir. Bu məqsədlə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 86.1-ci maddəsinin məzmununu təhlil edib, belə qənaətə gəlmək olar ki, fiziki şəxslər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirlərinin dairəsinə daxildir:

- gətirilmə;
- inzibati qaydada tutma;
- şəxsi axtarış, fiziki şəxsə olan əşyaları yoxlama;
- sərxoşluq vəziyyətini müayinə etmə.

İnzibati xəta haqqında icraatı təmin etmə tədbiri kimi – “Gətirilmə” barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs, hüquqi şəxs nümayəndəsinin, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsinin, habelə şahidlərin üzrlü səbəblər olmadan çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırması nəticəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın baxılması təxirə salındıqda, bu işə inzibati xəta haqqında işin hallarının tam, ətraflı, obyektiv və vaxtında araşdırılmasına və onun ədalətli həll olunmasına mane olarsa tətbiq edi-

lir. Bunun üçün inzibati xətanın baxıldığı yer üzrə məhkəmə həmin şəxsin (şəxslərin) gətirilməsi barədə qərardad qəbul etməlidir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə aşağıdakı şəxslər gətirilməyə məruz qala bilməzlər:

- on altı yaşına çatmayan şəxslər;
- hamilə qadınlar.

Nəzərə alınması vacibdir ki, gətirilmə haqqında məhkəmə qərardadı məhkəmə icraçıları deyil, ərazi polis orqanları tərəfindən icra edilir. Bunun hüquqi əsası “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının 4.9-cu bəndidir. Həmin bənddə deyilir ki, ...87.3, 88.1.1, 96.1.6, 97.4, 98-ci maddələrində, 124.1-ci maddəsinin ikinci və üçüncü cümlələrində, 125.5, 127-1.2 (birinci halda), 127-1.3, 127-1.4 (birinci halda), 127-1.6 (birinci halda), 127-1.8-ci (birinci halda) maddələrində, 152.2, 156.2, 327.3, 339.4, 345.2, 352.0.11, 428.5, 590.1, 590.2, 592, 597.0.2 və 597.0.3-cü maddələrində “müvafiq icra hakimiyyəti orqanı” dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi nəzərdə tutulur.

Fiziki şəxs haqqında tətbiq edilən inzibati xəta haqqında icraatı təmin etmə tədbirlərindən biri də inzibati qaydada tutmadır.

“İnzibati qaydada tutma” - hüquqi məhdudiyət olaraq fiziki şəxsin azadlığının qısa müddətə məhdudlaşdırılmasını, inzibati xəta haqqında işin düzgün və vaxtında baxılmasının və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın icrasının təmin edilməsi üçün aşağıda göstərilən hallarda tətbiq edilə bilər:

- xırda xuliqanlıq edildikdə, şəxs polis işçisinin, habelə hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmadıqda, yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasını pozduqda, ictimai işlər

növündə inzibati tənbehin çəkilməsindən boyun qaçırıqda, avaralıqla məşğul olduqda, ov, balıq və digər su bioresurslarının ovu və mühafizəsi qaydaları pozulduqda, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında qanunsuz qaldıqda;

- sərhəd rejimi, sərhədboyu (sərhədboyu zolaq) rejim və ya Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejim pozulduqda;

- mühafizə edilən obyektlərə, digər dövlət əmlakına və ya ictimai əmlaka qəsd edilməsi ilə əlaqədar inzibati xətalər törədildikdə;

- Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin nəqliyyat vasitələrini idarə edən sürücülər və ya digər şəxslər tərəfindən yol hərəkəti qaydaları pozulduqda;

- fəvqəladə vəziyyət rejimi pozulduqda;

- dini ekstremizm əleyhinə aparılan xüsusi əməliyyat zonasının hüquqi rejiminin tələbləri pozulduqda, o cümlədən dini ekstremizm əleyhinə aparılan xüsusi əməliyyat zonasında fiziki şəxslərin şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlər olmadıqda, onların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə və ya dini ekstremizm əleyhinə xüsusi əməliyyat apararı şəxslərin qanuni tələblərinə mane olmağa yönəlmiş hərəkətlər törədildikdə;

- əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasında olma qaydaları pozulduqda, yaxud onlar Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarma haqqında qərarın icrasından boyun qaçırıqda və ya belə boyun qaçırmanı ehtimal etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda.

Qanunvericiliklə fiziki şəxs barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirlərindən biri də “Şəxsi axtarış və fiziki şəxsə olan əşyaları yoxlama”dır. Fiziki şəxsin şəxsi axtarışı, onda olan əşyaları yoxlama inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin aşkar edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir.

Şəxsi axtarış eyni cinsdən olan səlahiyyətli şəxs tərəfindən və eyni cinsdən olan iki hal şahidinin iştirakı ilə aparılır.

Əşyalar (əl yükü, baqaj, ov və balıq ovu alətləri, əldə edilmiş məhsul və s.) bunların mülkiyyətçilərinin və ya sahiblərinin iştirakı ilə yoxlanılır. Təxirə salınmayan hallarda mülkiyyətçisi və ya sahibi olmadan göstərilən əşyalar iki hal şahidinin iştirakı ilə yoxlanıla bilər. Feldyeger rəhbərliyini həyata keçirən əməkdaş tərəfindən çatdırılan korrespondensiyalar və digər göndərişlər açıla və yoxlanıla bilməz. Şəxsi axtarış və əşyaları yoxlama haqqında protokol tərtib olunur.

Şəxsi axtarış və əşyaları yoxlama haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
- protokolu tərtib etmiş şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı;
- barəsində şəxsi axtarış aparılan şəxs haqqında məlumat;
- şəxsi axtarış zamanı aşkar edilən əşyaların növü, miqdarı və digər əyniləşdirmə əlamətləri haqqında məlumat.

Protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya axtarış aparılan əşyaların sahibi və hal şahidləri tərəfindən imzalanır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya axtarış aparılan əşyaların sahibi protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahat vermək və protokolun məzmununu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur. Protokolun surəti barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə və axtarış aparılan əşyaların sahibinə verilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın təmin edilməsi tədbirləri içərisində fiziki şəxsə aid edilən bir tədbir də “Sərxoşluq vəziyyətini müəyinə etmə”dir. Nəqliyyat vasitəsini

idarə edən şəxsin sərxoş vəziyyətdə olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda, onun sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilir. Həmin şəxs sərxoş vəziyyətdə olub-olmamasının xüsusi texniki vasitədən istifadə edilməklə müəyyən edilməsindən imtina etdikdə və ya xüsusi texniki vasitə ilə müayinənin nəticəsi ilə razılaşmadıqda, tibbi müayinəyə aparılır.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək barədə protokol tərtib olunur və həmin sənədin surəti barəsində belə tədbir tətbiq edilən şəxsə verilir.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- ✓ protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt;
- ✓ protokolu tərtib edən şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
- ✓ nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırmanın və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmənin əsasları;
- ✓ nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs barəsində məlumatlar;
- ✓ nəqliyyat vasitəsinin tipi, markası, modeli, dövlət qeydiyyat nişanı və digər eyniləşdirmə əlamətləri barədə məlumatlar.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək haqqında protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, habelə nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırılan və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün barəsində xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilən və ya tibbi müayinəyə göndərilən sürücü tərəfindən imzalanır. Sürücü protokolu imzalamaqdan

imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır. Sürücünün izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur. Protokolun surəti sürücüyə təqdim edilir. Sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmənin tibbi müayinəsi barədə akt müvafiq protokola əlavə olunur.

§ 3. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda əşya və sənədlər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri

Hüquq elmində icraat haqqında əksər alimlərin yekdil fikirlərindən biri də budur ki, aidiyyəti icraatı aparan səlahiyyətli subyekt plan əsasında fəaliyyət göstərməlidir. Bu mövqə bir çox idarəetmə aktlarında da öz əksini tapır. Biz də həmin mövqenin tərəfdarları kimi qeyd edirik ki, icraat aparan subyekt plan tərtib edərkən sübutların toplanmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Təsadüfi deyildir ki, qanunverici inzibati xəta haqqında işlər üzrə icraat daxilində əşya və sənədlər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri kimi hüquqi tənzimlənmə müəyyən etmişdir.

İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 86-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan “şəxsi axtarış, fiziki şəxsdə olan əşyaları yoxlama”, habelə “əşyaları və sənədləri götürmə” kimi təmin etmə tədbirləri törədilən inzibati xəta hadisəsi ilə əlaqədar sübut etmənin uğurlu təşkil edilməsinə xidmət edir.

Mümkündür ki, haqqında danışılan təmin etmə tədbiri tam olaraq əşya və sənədlər barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbiri kimi qəbul edilməsin. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün qeyd edilməsi vacibdir ki, burada qanunverici tərəfindən iki müstəqil tədbir hüquqi təbiətinə görə cəmlənib. Qeyd edilməsi

vacibdir ki, bu tədbirin rəsmiləşdirilməsi bir protokolla nəzərdə tutulub.

Təhlilimizi davam etdirsək aydın olur ki, burada tətbiq edilən birinci tədbir “şəxsi axtarış”, ikinci tədbir isə “fiziki şəxsə olan əşyaları yoxlamadır”. Hesab edirik ki, qanunvericinin bu mövqeyi zərurətdən irəli gəlir. Daha dəqiq desək, təcrübədə baş verən inzibati xəta hadisəsi ilə əlaqədar sübutların əldə edilməsi üçün bir halda fiziki şəxsin şəxsi axtarışı aparılır, digər halda isə inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetin aşkar edilməsi məqsədi ilə onda olan əşyaların yoxlanması həyata keçirilir.

Əşyalar (əl yükü, baqaj, ov və balıq ovu alətləri, əldə edilmiş məhsul və s.) bunların mülkiyyətçilərinin və ya sahiblərinin iştirakı ilə yoxlanılır. Təxirə salınmayan hallarda mülkiyyətçisi və ya sahibi olmadan göstərilən əşyalar iki hal şahidinin iştirakı ilə yoxlanıla bilər. Feldyeger rəbitəsini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əməkdaşı tərəfindən çatdırılan korrespondensiyalar və digər göndərişlər yoxlanıla bilməz.

Şəxsi axtarış və əşyaları yoxlama haqqında protokol tərtib olunur. Şəxsi axtarış və əşyaları yoxlama haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
- protokolu tərtib etmiş şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı və atasının adı;
- barəsində şəxsi axtarış aparılan şəxs haqqında məlumat;
- şəxsi axtarış zamanı aşkar edilən əşyaların növü, miqdarı və digər eyniləşdirmə əlamətləri haqqında məlumat.

Protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya axtarış aparılan əşyaların sahibi və hal şahidləri tərəfindən imzalanır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya axtarış aparılan əşyaların sahibi protokolu imzalamaqdan imtina

etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur. Protokolun surəti barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə və axtarış aparılan əşyaların sahibinə verilir.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda əşya və sənədlər barəsində tətbiq edilən digər təmin etmə tədbiri “Əşyaların və sənədlərin götürülməsi”dir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 94-cü maddəsi ilə müəyyən edilmişdir ki, inzibati xətanın baş verdiyi yerdə və ya fiziki şəxsin şəxsi axtarışı zamanı, yaxud onun əşyalarına və ya nəqliyyat vasitəsinə baxış zamanı aşkar edilmiş və iş üçün sübut əhəmiyyəti olan əşyaların və sənədlərin, inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olan predmetin götürülməsi inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı aparan vəzifəli şəxs tərəfindən iki hal şahidinin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Sürücü tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılması növündə inzibati tənbehin tətbiq edilməsini nəzərdə tutan xətalər törədildikdə, inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar çıxarılanadək sürücülük vəsiqəsi götürülür və həmin şəxslərə nəqliyyat vasitəsinin müvəqqəti idarə etmək hüququ verən sənəd verilir. Nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılması haqqında qərar qəbul edildikdə sürücülük vəsiqəsi qaytarılır.

Nəqliyyat vasitəsinin idarə etmək hüququnun məhdudlaşdırılması haqqında qərardan İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada şikayətin verilməsi üçün nəzərdə tutulmuş müddət qurtaranadək, yaxud şikayət üzrə qərar qəbul edilənədək, nəqliyyat vasitəsinin müvəqqəti idarə etmək hüququ

verən sənədin qüvvədə olma müddəti uzadılır. Əşyaların və sənədlərin götürülməsi haqqında protokol tərtib olunur.

Əşyaların və sənədlərin götürülməsi haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
- protokolu tərtib edən şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
- əşyaları və sənədləri götürülən şəxs barəsində məlumat;
- əşyaların və sənədlərin götürülməsi üçün əsaslar;
- götürülən sənədlərin növü və rekvizitləri;
- götürülən əşyaların növü, miqdarı və digər eyniləşdirmə

alamətləri, o cümlədən silahın markası, modeli, seriyası və nömrəsi, döyüş sursatının növü və miqdarı barədə məlumatlar.

Əşyaların və sənədlərin götürülməsi haqqında protokolda fotosəkillərin çəkilməsi, videoyazı barədə qeyd aparılır. Fotosəkillərin, videoyazının tətbiq edilməsi nəticəsində əşyaların və sənədlərin götürülməsi ilə bağlı əldə edilmiş materiallar müvafiq protokola əlavə olunur.

Əşyaların və sənədlərin götürülməsi haqqında protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, əşyaları və ya sənədləri götürülən şəxs, habelə hal şahidləri tərəfindən imzalanır. Əşyaları və ya sənədləri götürülən şəxs protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur.

Protokolun surəti, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə, yaxud onun qanuni nümayəndəsinə təqdim edilir. Götürülən əşyalar və sənədlər yerindəcə qablaşdırılır və möhürlənir. Götürülmüş əşyalar və sənədlər inzibati xəta haqqında işə baxılanadək, əşyaları və sənədləri götürən

səlahiyyətli orqanların (vəzifəli şəxslərin) müəyyən etdikləri yerlərdə saxlanılır.

Götürülmüş odlu silah, onun patronları, digər silah və döyüş sursatı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada saxlanılır.

Götürülmüş tez xarab olan mallar barəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırmaqla Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada sərəncam verilir.

Götürülmüş narkotik vasitələr və psixotrop maddələr, həmçinin müvafiq standartlara, sanitariya normalarına və qaydalarına, gigiyena normativlərinə cavab verməyən etil spirti, alkoqollu və tərkibində spirt olan məhsullar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ilə razılaşdırmaqla Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada yenidən istehsala göndərilir və ya məhv edilir.

Məhv edilməli olan narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin, etil spirtinin, alkoqollu və tərkibində spirt olan məhsulların nümunələri inzibati xəta haqqında iş üzrə qəbul edilmiş qərar qanuni qüvvəyə mindiyi günədək saxlanılır.

Dövriyyədən çıxarılmamış sənədlər və əşyalar onun qanuni sahibinə qaytarılmalı, qanuni sahibi müəyyən edilmədikdə isə dövlətin mülkiyyətinə verilməlidir.

Dövriyyədən çıxarılmış əşyalar aidiyyəti dövlət orqanlarına verilməli, yaxud məhv edilməli, maddi sübut hesab edilən sənədlər inzibati xəta haqqında işdə müəyyən edilmiş saxlama müddəti ərzində saxlanılmalı və ya sahibinə verilməlidir. Alınmış orden, medal, döş nişanları onların qanuni sahibinə qaytarılır, qanuni sahib müəyyən edilmədikdə isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasına göndərilir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 95-ci maddəsinə əsasən, götürülmüş əşyalar aşağıdakı hallarda qiymətləndirilir:

- inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin dəyəri ilə ölçülən inzibati cərimə meyarı tətbiq edildikdə;

▪ götürülmüş tez xarab olan mallar barəsində sərəncam verildikdə;

▪ etil spirti, alkoqollu və tərkibində spirt olan məhsullar yenidən istehsala göndərildikdə və ya məhv edildikdə.

Götürülmüş əşyaların qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənsə, dövlət tənzimlənmə qiymətləri tətbiq edilir. Digər hallarda götürülmüş əşyaların qiyməti bazar qiymətinə əsasən, qiymətləndirilir. Göstərilən qaydada qiymətləndirmə mümkün olmadıqda, götürülmüş əşyaların qiyməti ekspertin rəyi əsasında müəyyən edilir.

§ 4. İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda nəqliyyat vasitələri barəsində tətbiq edilən təmin etmə tədbirləri

Bütün cəmiyyətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası ərazisində də insanların məişət həyatının böyük bir hissəsi yerdəyişmə və yüklərin daşınması ilə bilavasitə bağlıdır. Təbii ki, bu fəaliyyət prosesində ən çox istifadə oluna biləcək texniki imkanlar arasında nəqliyyat vasitələri üstünlük təşkil edir. Onun istifadəsi ilə müəyyən işlər asanlaşsa belə, bir sıra hallarda əlavə qayğılar meydana gəlir. Həmin qayğıların bir qismi zərərli nəticələri olan qayda pozuntuları ilə müşayiət edilir. Söylənilən fikirlər arasında nəqliyyat vasitələri ilə törədilən inzibati xətlər daha çox narahatçılığa səbəb olur.

Nəqliyyat vasitələri ilə törədilən inzibati xətlər haqqında danışarkən ilk təsəvvürdən belə fikir formalaşa bilər ki, nəqliyyat vasitələri ilə törədilən hüquqpozumlar inzibati xəta olaraq yalnız yol işarələri (yol nişanlanması da daxil olmaqla) tələblərinin pozulmasıdır. Təbii ki, bu ilkin olaraq belə görsənir və mahiyyətcə o qədər də narahatçılığa səbəb olmur. Yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə yol-nəqliyyat hadisələrinin artması faktları artıq narahat olmaq üçün əsasdır. Problemin ciddiliyi isə aidiyyəti yol-nəqliyyat hadisələrində insan həyatı və sağ-

lamlığının, o cümlədən də mülkiyyətinin risk obyektı olmasındır.

Azərbaycan Respublikası ərazisində söylənilən neqativ vəziyyətin qabaqlanması və zərərli nəticələrinin aradan qaldırılması yönündə mövcud hüquqi tənzimlənmənin tərkib hissəsi kimi qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin aşağıdakı maddələrinə diqqət yetirək:

- İXM-in 93-cü maddəsi “Nəqliyyat vasitəsinə baxış”;
- İXM-in 96-cı maddəsi “Nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənarlaşdırma və sərxoşluq vəziyyətinin müayinəsi”;
- İXM-in 97-ci maddəsi “Nəqliyyat vasitələrinin saxlanması”;
- İXM-in 98-ci maddəsi “Nəqliyyat vasitələrinin istismarının qadağan edilməsi”.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış, yəni onun konstruktiv bütövlüyünü pozmadan inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektı olmuş predmetlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə aparılan müayinədir.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış nəqliyyat vasitəsi sahibinin və iki hal şahidinin iştirakı ilə aparılır. Təxirə salınmayan hallarda nəqliyyat vasitəsinə baxış nəqliyyat vasitəsinin sahibinin iştirakı olmadan videoyazı aparılmaqla keçirilə bilər. Nəqliyyat vasitəsinə baxış haqqında protokol tərtib olunur. Bu protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- ✓ protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
- ✓ protokolu tərtib edən şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
- ✓ nəqliyyat vasitəsinin sahibi barəsində məlumatlar;
- ✓ nəqliyyat vasitəsinə baxış keçirilməsi üçün əsaslar;
- ✓ nəqliyyat vasitəsinin tipi, markası, modeli, dövlət qeydiyyat nişanı və digər eyniləşdirmə əlamətləri barədə məlumatlar;
- ✓ aşkar edilmiş əşyaların növü, miqdarı və digər eyniləşdirmə əlamətləri, o cümlədən silahın markası, modeli, seriyası

və nömrəsi, döyüş sursatının növü və miqdarı barədə məlumatlar;

✓ aşkar edilmiş sənədlərin növü və rekvizitləri.

Maddi sübutların qeydə alınması məqsədi ilə fotosəkillərin, videoyazıların aparılması tətbiq edilir. Nəqliyyat vasitəsinə baxış barəsində protokolda fotosəkillərdən, videoyazıdan istifadə edilməsi barədə qeyd aparılır. Baxış zamanı fotosəkillərin, videoyazının tətbiq edilməsi ilə əlaqədar əldə edilmiş materiallar müvafiq protokola əlavə olunur.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış haqqında protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya nəqliyyat vasitəsinin sahibi, habelə hal şahidləri tərəfindən imzalanır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya nəqliyyat vasitəsinin sahibi protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır.

Qanunvericinin mövqeyinə görə barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur. Nəqliyyat vasitəsinə baxış haqqında protokolun surəti barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə və nəqliyyat vasitəsinin sahibinə verilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda fiziki şəxslər aşağıdakı hallarda nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənarlaşdırılır:

- dayandırılan nəqliyyat vasitəsinə idarə edən şəxsə və onunla birlikdə gedən sərnəşinlərdən hər hansı birində sürücülük vəsiqəsi, nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyat şəhadətnaməsi, yaxud həmin nəqliyyat vasitəsinə idarə etmək hüququ verən digər əsas olmadıqda;

- nəqliyyat vasitəsinin dövlət qeydiyyat nişanları və ya onlardan biri olmadıqda, yaxud saxta və ya qeyri-standart

olduqda və ya nəqliyyat vasitəsini başqa nəqliyyat vasitəsinə verilmiş dövlət qeydiyyat nişanı ilə idarə etdikdə;

- dayandırılan nəqliyyat vasitəsinin mühərrik, ban və şassi nömrəsi nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyat şəhadətnaməsindəki rəqəmlərə uyğun gəlmədikdə;

- dayandırılan nəqliyyat vasitəsi alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə edilməsi nəticəsində sərxoş vəziyyətdə olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas olan şəxs tərəfindən idarə olunduqda və onunla birlikdə gedən sərnişinin nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmadığıda;

- nəqliyyat vasitəsində normativ tələblər pozulmaqla avadanlıq quraşdırıldıqda və ya dəyişdirildikdə, nəqliyyat vasitəsinin ban şüşələrinə qanunla tətbiqinə icazə verilməyən örtüklər çəkildikdə, nəqliyyat vasitəsi müvafiq icazə olmadan xüsusi səs (çoxavazlı) və ya sayrışan işıq siqnalları ilə təchiz edildikdə, bu pozuntuları yerində aradan qaldırmaq mümkün olmadığıda;

- yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalarnın, yaxud İXM-in 353.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətanın törədilməsinə görə inzibati cərimə növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gündən 2 ay müddətində icra edilməməsinə görə nəqliyyat vasitəsinin saxlanması barədə məhkəmə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı olduqda;

- icazə verilən qabarıt, çəki və yüklə birlikdə oxa düşən kütlə parametrlərinə dair tələblər pozulmaqla yüklənən iriqabarıtlı və ya ağırçəkili nəqliyyat vasitələri ümumi istifadədə olan avtomobil yollarında idarə edildikdə.

Nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin sərxoş vəziyyətdə olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas olduqda, onun sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilir. Həmin şəxs sərxoş vəziyyətdə olub-olmamasının xüsusi texniki vasitədən istifadə edilməklə müəy-

yən edilməsindən imtina etdikdə və ya xüsusi texniki vasitə ilə müayinənin nəticəsi ilə razılaşmadıqda, tibbi müayinəyə aparılır.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək barədə protokol tərtib olunur və həmin sənədin surəti barəsində belə tədbir tətbiq edilən şəxsə verilir.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək haqqında protokolda aşağıdakılar göstərilir:

- ✓ protokolun tərtib edildiyi yer, tarix və vaxt;
- ✓ protokolu tərtib edən şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
- ✓ nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırmanın və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmənin əsasları;
- ✓ nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs barəsində məlumatlar;
- ✓ nəqliyyat vasitəsinin tipi, markası, modeli, dövlət qeydiyyat nişanı və digər eyniləşdirmə əlamətləri barədə məlumatlar.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırma barədə və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə etmək və ya tibbi müayinəyə göndərmək haqqında protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, habelə nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən kənarlaşdırılan və sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmək üçün barəsində xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilən və ya tibbi müayinəyə göndərilən sürücü tərəfindən imzalanır.

Sürücü protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır. Sürücünün izahat vermək və protokolun məzmunu barədə öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini

göstərmək hüququ vardır. Onun bu izahatı və mülahizələri protokola əlavə olunur. Protokolun surəti sürücüyə təqdim edilir. Sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmənin tibbi müayinəsi barədə akt müvafiq protokola əlavə olunur.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 97-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Nəqliyyat vasitələrinin saxlanması” kimi təmin etmə tədbiri “Dayanma və ya durma qaydalarını pozmağa görə” və “Ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələrinin dayanacaq meydançasında və ya 5.12, 5.13 yol nişanlarından 15 metrədən az yaxınlıqda digər nəqliyyat vasitələrinin dayanmasına və ya durmasına görə” (əgər sürücü həmin nəqliyyat vasitəsinin yanında deyildirsə), həmçinin “Nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənarlaşdırma və sərxoşluq vəziyyətinin müayinəsi” tətbiq edildikdə, nəqliyyat vasitəsi müvəqqəti olaraq Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyinin mühafizə olunan duracağına saxlanılır.

Nəqliyyat vasitəsinin saxlanması səbəbinin aradan qaldırıldığı barədə lazımi sənədlər təqdim edildikdən və ya xəyata görə inzibati tənbeh verildikdən, nəqliyyat vasitəsinin duracağına gətirilməsi və onun orada saxlanması üçün haqq ödənildikdən dərhal sonra, saxlanılmış nəqliyyat vasitəsi sahibinə qaytarılır.

“İriqabaritli və ya ağırçəkili nəqliyyat vasitələrinin icazə verilən qabarit, çəki və yüklə birlikdə oxa düşən kütlə parametrlərinə dair tələblərin pozulması kimi” inzibati xəta törətdiyi halda nəqliyyat vasitəsinin nəzarət məntəqəsində saxlanması üçün haqq ödənildikdən sonra, saxlanılmış nəqliyyat vasitəsi sahibinə qaytarılır.

Nəqliyyat vasitəsi dayanma və durma qaydalarının pozulduğuna görə, inzibati cərimənin müəyyən edilmiş müddətdə ödənilməməsinə görə tətbiq edilən nəqliyyat vasitəsinin saxlanması barədə qərara əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mühafizə olunan duracağına gətirilmişdirsə, nəqliyyat vasitəsinin sahibi və ya inzibati xətanı törətmiş şəxs inzibati cəriməni (müvafiq olaraq hesablanmış dəbbə pulu daxil olmaq-

la) və nəqliyyat vasitəsinin duracağa gətirilməsi və onun orada saxlanması üçün haqqı həmin yerdə plastik kart və ya internet vasitəsilə ödəyə bilər. Bu halda sürücüyə müvafiq inzibati xəta haqqında protokolun, inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərarın surəti verilir və saxlanmış nəqliyyat vasitəsi dərhal sahibinə qaytarılır.

Nəqliyyat vasitəsi onun saxlanması barədə qərara əsasən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi subyektin mühafizə olunan duracağına gətirilmişdirsə, bu qərarın surəti də sürücüyə verilir. Sürücü inzibati cəriməni nəqliyyat vasitəsinin gətirildiyi yerdə ödəməkdən imtina etdikdə, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat İXM ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə sənədləri ünvan sahibinə onun yaşadığı, yaxud işlədiyi yer üzrə tapılmaması və onunla birlikdə yaşayan yetkinlik yaşına çatmış ailə üzvlərinin olmaması səbəbindən 10 gün müddətində İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 57-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada (İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə sənədlərin rəsmi qaydada verilməsi) çatdırmaq mümkün olmadıqda, həmin sənədlərin surətinin verilməsi məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin dayandırılaraq müvafiq sənədin təqdim edilməsi barədə qərar qəbul edilir.

Bu halda saxlanmış nəqliyyat vasitəsinin istifadəçisinə həmin sənədlərin surəti təqdim edildikdən və müvafiq qeydlər aparıldıqdan dərhal sonra nəqliyyat vasitəsi buraxılır. Nəqliyyat vasitəsinin saxlanması iki nüsxədə olan aktla rəsmiləşdirilir, onun birinci nüsxəsi inzibati xəta haqqında protokola əlavə edilir, surəti isə nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxsə verilir.

“Nəqliyyat vasitələrinin istismarının qadağan edilməsi” icraatı təmin etmə tədbiri kimi - İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 98-ci maddəsi ilə müəyyən edilib. Qanunvericinin mövqeyinə

əsasən, tormoz sistemi və ya sükan idarə mexanizmi nasaz olan və ya xarici işıq cihazları və ya qabaq şüşənin şüşə silgəcləri, şüşəyuyanları və ya təkərləri və şinləri və ya mühərriki, yaxud konstruksiyasının digər ünsürləri nasaz olan və belə nasazlığın aradan qaldırılması mümkün olmayan nəqliyyat vasitəsinin istismarı Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən qadağan edilir.

XVII fəsil

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda mərhələlər

§ 1. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın mərhələlərinin anlayışı və onun sistemi

İnzibati prosesin iştirakçılarının fəaliyyəti onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi üzrə bir-biri ilə əlaqəli olan və ardıcılıqla yerinə yetirilən prosesual hərəkətlərin qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada inkişaf etməsindən və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

İnzibati proses həyata keçirilən və bir-birini əvəz edən etap (dövr) və mərhələlərdən ibarətdir. Mərhələ dedikdə, icraatın nisbi müstəqil hissəsi başa düşülür. O, icraatın ümumi vəzifələri ilə yanaşı, spesifik vəzifə və xüsusiyyətlərə də malikdir.

İcraatın mərhələləri bir-birindən məzmunca, vəzifəcə, xüsusiyyətcə və iştirakçılarının dairəsi baxımından fərqlənir. Bu fərqlənmə icraatın istənilən mərhələsində ümumi məqsədlə yanaşı, mərhələnin özünə xas olan və onun bilavasitə vəzifəsi kimi hesab olunan müəyyən hərəkətlər yerinə yetirməsi ilə izah olunur.

İcraatın hər bir mərhələsində vəzifələrin həlli xüsusi prosesual sənədlərlə rəsmiləşdirilir. Məsələn: inzibati xəta törətmiş şəxsin inzibati qaydada tutularaq polis orqanına gətirilməsi faktı həmin şəxs barədə inzibati qaydada tutma haqqında protokolun tərtib edilməsi ilə rəsmiləşdirilir (İXM, maddə 90).

İcraatın mərhələsi qarşısında duran vəzifələrin hər birinin yerinə yetirilməsi zamanı müxtəlif prosesual sənədlərin tərtib edilməsi tələb olunur. Bu isə həmin mərhələnin başa çatması deməkdir. İcraatın bir mərhələsi başa çatdıqda, növbəti mərhələnin vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə başlanılır. İcraatın bütün mərhələləri üzvü surətdə bir-biri ilə sıx əlaqədardır və icraatın hər bir mərhələsi ardıcılıqla həyata keçirilir. Digər

tərəfdən isə icraatın yeni mərhələsi həyata keçirilən zaman, həmin mərhələ özündə əvvəlki mərhələdə həyata keçirilən prosessual hərəkətlərin və tərtib edilən prosessual sənədlərin qanunauyğunluğunu yoxlayır.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, “prosessual mərhələ” aşağıdakı əsas əlamətlərin məcmusu ilə xarakterizə olunur:

- özünün məqsəd və vəzifələrinin mövcudluğu ilə;
- iştirakçıların xüsusi dairəsi və onların hüquqi statusunun xüsusiyyətləri ilə;
- prosesin obyektiv inkişafı ilə;
- törədilən hərəkətlərin və onların yaratdığı hüquqi nəticələrin xüsusiyyəti ilə;
- onu yaradan hüquqi faktların xüsusiyyəti ilə;
- nəticələrin xüsusiyyətləri və onların prosessual rəsmiləşdirilməsi ilə.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat öz strukturu baxımından cinayət və mülki prosesləri xatırladır. Lakin inzibati xətalər haqqında işlərin icraatı cinayət və mülki prosesdən fərqlənir. Onda olan prosessual hərəkətlər azdır və quruluşca da cinayət, eləcə də mülki prosesdən sadədir.

İnzibati hüquq elmində inzibati xətalər haqqında işlərin icraatının mərhələlərinin sayı haqqında məsələdə fikir birliyi yoxdur. Lakin bu mübahisələrə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi son qoymuşdur. Həmin Məcəllənin IV-V bölmələrində inzibati xətalər haqqında işlərin icraatının dörd mərhələsi müəyyən edilmişdir:

1. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata başlama;
2. İnzibati xətalər haqqında işlərə baxılması;
3. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması;
4. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların icrası.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatının birinci mərhələsində inzibati xətanın törədilməsi faktı və şəraiti,

təqsirkar şəxs haqqında məlumatlar toplanır və inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilir.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatının ikinci mərhələsində səlahiyyətli subyekt işə baxır və iş üzrə müvafiq qərar qəbul edir. Bu orqan və vəzifəli şəxslərin dairəsi Azərbaycan Respublikası İXM-in 40-cı maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatının üçüncü mərhələsində çıxarılmış qərardan vətəndaşın şikayəti və ya prokurorun protestinə əsasən, toplanmış materiallara yenidən baxılır və əvvəl qəbul edilmiş qərarın ləğv edilməsi, dəyişdirilməsi və ya qüvvədə qalması haqqında qərar qəbul edilir. İcraatın bu mərhələsi öz xarakterinə görə fakültativ xarakter daşıyır.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatının dördüncü mərhələsində qəbul edilmiş qərarların icrası həyata keçirilir.

Ümumi qaydada aparılan icraatla yanaşı, bəzi kateqoriya işlər üzrə nisbətən sürətli icraat aparılır. Nisbətən sürətləndirilən icraat formasında icraatın mərhələləri lazımı qədər dəqiq ifadə olunmur. Daha dəqiq desək, onlar bir-birinə qarışır. Məsələn: inzibati xətanın törədildiyi yerdə cərimənin tətbiq edilməsi zamanı icraatın başlanması, işin baxılması və qərarın icrası mərhələləri bir-biri ilə birləşir.

İcraatın hər bir mərhələsində bir-biri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olan etaplar – hərəkətlər qrupu mövcuddur.

İcraatın mərhələ və etaplarının sistemini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

1. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın başlanması mərhələsi aşağıdakı etaplardan ibarətdir:

- işin başlanması üçün səbəblərin əldə edilməsi və əsasın müəyyən edilməsi;
- işin faktiki hallarının müəyyən edilməsi;
- görülən hərəkətlərin prosessual qaydada rəsmiləşdirilməsi;
- toplanmış materialların baxılması üçün aidiyyəti üzrə göndərilməsi.

2. İnzibati xəta haqqında işlərə baxılması:

- işin baxılmağa hazırlanması;
- toplanmış materialların və işin hallarının təhlili;
- iş üzrə qərarın qəbul edilməsi;
- iş üzrə qəbul edilmiş qərarın elan edilməsi.

3. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması:

- qərardan şikayət və ya protestin verilməsi;
- iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə baxılmağa hazırlanması;
- iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protestin baxılması;
- iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protestin baxılması haqqında qərarın qəbul edilməsi.

4. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların icrası:

- iş üzrə qərarın icraya yönəldilməsi;
- iş üzrə qərarın bilavasitə icrası;
- inzibati tənbeh haqqında qərar üzrə icraatın başa çatması.

Göründüyü kimi, icraatın hər bir etapu qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ardıcılıqla yerinə yetirilən müəyyən hərəkətlərdən ibarətdir.

§ 2. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraata başlama mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama mərhələsi icraatın başlanğıc mərhələsi olub, inzibati xəta əlamətlərini əks etdirən əməl barədə məlumatın əldə edilməsinə, əməlin hüquqi cəhətdən qiymətləndirilməsinə, işin faktiki hallarının müəyyən edilməsinə və görülmüş hərəkətlərin prosessual rəsmiləşdirilməsinə yönəlmiş prosessual hərəkətlərin məcmusundan ibarətdir.

Bu mərhələdə işin hərtərəfli, tam, obyektiv və tez baxılması, təqsirkara qarşı qanunla nəzərdə tutulan tədbirlərin tətbiq edilməsi üçün ilkin şəraitin yaradılması nəzərdə tutulur.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraata başlamanın əsas və səbəbləri Azərbaycan Respublikası İXM-in 99-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

İnzibati xəta haqqında işlər üzrə icraata başlamanın səbəbləri aşağıdakılardır:

- inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğunu göstərən kifayət qədər halların səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə və ya xüsusi texniki vasitələrin köməyi ilə aşkar edilməsi;

- dövlət orqanlarından və təşkilatlarından və ya bələdiyyələrdən məlumatların daxil olması;

- fiziki və ya hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim edilən, yaxud kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar.

Materiallara, məlumatlara və ərizələrə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlamaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs tərəfindən baxılır. Həmin materiallarda, məlumatlarda və ərizələrdə inzibati xətanın əlamətlərini göstərən faktiki məlumatların olması və inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı rədd edən halların olmaması inzibati xəta haqqında işlərin başlanmasına əsasdır.

Dövlət və ya yerli özünüidarə orqanlarından, ictimai birliklərdən daxil olan məlumatlar, o cümlədən fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən təqdim edilən məlumatlar, onların ərizələri, habelə kütləvi informasiya vasitələrində elan olunmuş məlumatlar əsassız olduğu halda səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən inzibati xəta haqqında işin başlanmasının rədd edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərardad qəbul edilir. İnzibati xəta haqqında işin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərardadın surəti ərizələri vermiş şəxslərə göndərilir.

Qeyd edilən səbəblərdən biri və kifayət qədər əsas olduqda səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən inzibati xəta haqqında iş

üzrə icraat başlanılır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aşağıda göstərilən vaxtdan başlanmış hesab edilir:

- İXM-in 86-cı maddəsində nəzərdə tutulan tədbirləri tətbiq etmə haqqında ilk protokol tərtib edildikdə;

- inzibati xəta haqqında protokol tərtib edildikdə, yaxud inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama haqqında prokuror tərəfindən qərar qəbul edildikdə;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın inzibati araşdırılması zəruri hesab edildiyi hallarda inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama haqqında qərardad qəbul edildikdə.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatı zamanı aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

- ❖ inzibati xəta hadisəsi (inzibati xəta törədilmişdir);

- ❖ inzibati xəta törətmiş şəxs;

- ❖ inzibati xəta törətməkdə şəxsin təqsiri;

- ❖ inzibati məsuliyyəti ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar;

- ❖ inzibati xəta nəticəsində vurulan zərərin xarakteri və miqdarı;

- ❖ inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı rədd edən hallar;

- ❖ işin düzgün həlli üçün əhəmiyyətli olan digər hallar, habelə inzibati xətanın törədilməsinə kömək edən səbəblər və şərait (İXM, maddə 75).

Bu hallar maddi sübutlarla, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin, zərər çəkmiş şəxslərin, şahidlərin izahatları ilə, digər sənədlərlə, xüsusi texniki vasitələrin göstəriciləri ilə, ekspertin rəyi ilə, inzibati xəta haqqında protokolla, İXM ilə nəzərdə tutulan digər protokollarla müəyyən edilir.

İcraata başlama mərhələsində həyata keçirilən hər bir hərəkət inzibati-prosessual qaydada rəsmiləşdirilir. Aparılan inzibati təhqiqatın nəticələri isə, inzibati xəta haqqında protokolun

tərtib edilməsi ilə başa çatır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraata başlama mərhələsində inzibati xəta haqqında protokolun tərtib edilməsi xüsusi yer tutur.

İXM-in 100-cü maddəsində inzibati xəta haqqında protokolun tərtib edilməsinin əsası, qaydası və inzibati xəta haqqında protokolda göstərilməli olan məlumatların dairəsi müəyyən edilmişdir.

İnzibati xəta haqqında protokol aşağıdakı qaydada tərtib olunur və onda aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır:

1. protokolun tərtib edildiyi tarix və yer;
2. protokolu tərtib etmiş şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
3. barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs haqqında məlumat;
4. inzibati xətanın törədildiyi yer, vaxt və bu xətanın mahiyyəti;
5. inzibati xətaya görə məsuliyyət nəzərdə tutan İXM-in müvafiq maddəsi;
6. şahidlərin və zərər çəkmiş şəxslərin adı, atasının adı, soyadı və onların yaşadığı yerin ünvanı;
7. barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin və hüquqi şəxsin nümayəndəsinin izahatları;
8. inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat üçün zəruri olan başqa məlumatlar.

İnzibati xəta haqqında protokol tərtib edilərkən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsə və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsinə, habelə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın digər iştirakçılarına İXM-də nəzərdə tutulmuş hüquqları və vəzifələri izah edilir və bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsinə inzibati xəta haqqında protokolla tanış olmaq imkanı yaradılır.

Müvafiq protokol onu tərtib etmiş vəzifəli şəxs, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsi tərəfindən imzalanır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsi protokolu imzalamaqdan imtina etdikdə, bu barədə protokolda müvafiq qeyd aparılır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin və ya hüquqi şəxsin nümayəndəsinin izahatlar və protokolun məzmunu barəsində öz mülahizələrini təqdim etmək, habelə protokolu imzalamaqdan imtina etməsinin səbəblərini göstərmək hüquqları vardır. Onların bu izahatları və mülahizələri protokola əlavə olunur.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin və ya hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, habelə zərər çəkmiş şəxsin inzibati xəta haqqında protokolun surətini almaq hüququ vardır.

İXM-in 101-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında protokolun tərtib edilməsi müddətləri müəyyən edilmişdir. Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati xətanın törədilməsi faktı aşkar edildikdən dərhal sonra inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilir.

İşin hallarının, eləcə də barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin şəxsiyyətinin və ya hüquqi şəxs barəsində məlumatların əlavə aydınlaşdırılması tələb olunduğu hallarda, inzibati xəta haqqında protokol inzibati xətanın aşkar edildiyi vaxtdan iki gün müddətində tərtib edilir.

İnzibati xəta haqqında protokol haqqında danışarkən onun tərtib edilmədiyi halları da diqqətdə saxlamaq məqsədəuyğundur. Belə ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 124-cü maddəsi “İnzibati xəta hadisəsi səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə aşkar edildikdə icraatın aparılması qaydası” adlanır.

Qanunvericinin yeni mövqeyi deməyə əsas verir ki, inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ səlahiyyətli

orqana (vəzifəli şəxsə) aid edilmiş yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər səlahiyyətli vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə aşkar edildikdə və barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğu ilə razılaşıqda, inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar çıxarılır. Başqa sözlə desək, bu halda inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilmir. Əgər barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs inzibati xəta hadisəsinin mövcudluğu ilə razılaşmırsa, səlahiyyətli vəzifəli şəxs inzibati xəta haqqında protokol tərtib edir.

Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində bəzi inzibati xətlərə görə inzibati araşdırmanın aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, sağlamlıq əleyhinə, yaxud maliyyə, vergi, rüsum, gömrük işi, ətraf mühitin mühafizəsi, yanğın təhlükəsizliyi və cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində, habelə yol hərəkəti qaydaları əleyhinə və sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrində qeydiyyatı alınmış yoxlamaların nəticələri barədə məlumatın tam, düzgün və ya vaxtında müvafiq icra hakimiyyəti orqanına verilməməsinə və sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrində qeydiyyatı alınmış və hər hansı səbəbdən aparılmamış yoxlama barədə məlumatın həmin səbəblər göstərilməklə vaxtında müvafiq icra hakimiyyəti orqanına verilməməsinə görə inzibati xəta aşkar edildikdən sonra kifayət qədər vaxt tələb edən ekspertizanın və ya digər prosessual hərəkətlərin aparılması zərurəti yarandıqda inzibati araşdırma aparılır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması və inzibati araşdırma aparılması haqqında qərarad inzibati xəta haqqında protokol tərtib etmək və inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq səlahiyyəti olan vəzifəli şəxs tərəfindən qəbul edilir.

Prokuror isə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlan-

ması və inzibati araşdırma aparılması haqqında qərar qəbul edir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlanması və inzibati araşdırmanın aparılması haqqında qərardadda aşağıdakılar göstərilir:

- qərardadın tərtib edildiyi yer və tarix;
- qərardadı tərtib edən şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı;
- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı başlamaq üçün səbəblər və əsaslar;

• inzibati xətaya görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq maddəsi.

İnzibati araşdırma inzibati xəta törədilən, yaxud aşkar edilən yerdə aparılır.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, inzibati araşdırma inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın başlama vaxtından bir aydan artıq olmayan müddətə aparılır. İcraatında inzibati xəta haqqında iş olan səlahiyyətli vəzifəli şəxsin əsaslandırılmış vəsatəti olduqda, bu müddət yuxarı vəzifəli şəxs tərəfindən bir ayadək müddətə uzadılır.

İnzibati araşdırma başa çatdıqda, inzibati xəta haqqında protokol tərtib edilir və ya inzibati xəta haqqında işin icraatına xitam verilməsi barədə qərar qəbul edilir.

İcraatın birinci mərhələsində, bəzi hallar aşkar edildikdə inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat dayandırılır. Bu hallar İXM-in 104-cü maddəsində öz əksini tapmışdır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aşağıdakı hallarda dayandırıla bilər:

✚ barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxs qaçıb gizləndikdə və ya digər səbəblərdən barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin olduğu yer müəyyən edilmədikdə;

✚ barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin ağır xəstəliyi ilə əlaqədar inzibati xəta haqqında iş

üzrə icraatda iştirakı mümkün olmadıqda;

✚ inzibati xətanı törədən şəxs müəyyən olunmadıqda.

İnzibati xətalər haqqında iş üzrə icraatın dayandırılmasına qədər səlahiyyətli vəzifəli şəxs, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin iştirakı olmadan həyata keçirilməsi mümkün olan bütün prosessual hərəkətləri aparmalı, habelə icraatın dayandırılması üçün səbəb olmuş halların aradan qaldırılması üçün bütün tədbirləri görməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı rədd edən hallar qanunvericiliklə aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

• inzibati xəta hadisəsi olmadıqda;

• inzibati xəta tərkibi olmadıqda;

• şəxs son zərurət vəziyyətində hərəkət etdikdə;

• şəxs zəruri müdafiə vəziyyətində hərəkət etdikdə;

• inzibati məsuliyyət müəyyən edən normativ hüquqi akt ləğv olunduqda;

• İXM-in 38-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətlər başa çatdıqda;

• barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs öldükdə;

• İXM-in 157 və 158-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanı törətmiş şəxs zərər çəkmiş şəxslə barışdıqda.

Yuxarıda sadalanan hallarda inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat başlanıla bilməz, başlanmış icraata isə xitam verilməlidir.

§ 3. İnzibati xətlər haqqında işlərə baxılması mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası

İnzibati xətlər haqqında işlərin baxılma mərhələsi inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatda xüsusi yer tutur.

İnzibati xəta haqqında işin baxılma mərhələsi toplanılan materialların baxılmağa hazırlanmasından, toplanmış materialların və işin hallarının təhlilindən, iş üzrə qərarın qəbul edilməsindən və iş üzrə qəbul edilmiş qərarın elan edilməsindən ibarətdir.

İcraatın bu mərhələsində hüquqi akt qəbul olunur. Həmin aktda səlahiyyətli orqan rəsmi olaraq vətəndaşı təqsirli və ya təqsirsiz sayır və ona qarşı hüquqi təsir tədbirini müəyyən edir.

İcraatın ikinci mərhələsi kimi inzibati xətlər haqqında işlərə baxılmağa hazırlanması mərhələsi inzibati xəta haqqında işin baxılmağa hazırlanması ilə başlanılır (İXM, maddə 106).

Hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətlər haqqında işlərə baxmağa hazırlaşarkən aşağıdakı məsələləri həll edir:

- işin baxılması onun səlahiyyətinə aiddirmi;
- işin hakim, kollegial orqanın üzvü, vəzifəli şəxs tərəfindən baxılmasını istisna edən hallar mövcuddurmu;
- inzibati xəta haqqında protokol və işin digər materialları bu Məcəllənin tələblərinə müvafiq olaraq tərtib edilmişdirmi;
- işin icraatını rədd edən hallar mövcuddurmu;
- mahiyyəti üzrə baxılması üçün işdə kifayət qədər sübutlar toplanmışdırmı;
- işə baxılmasının yeri və vaxtı barədə işdə iştirak edən şəxslər məlumatlandırılıbmı;
- iş üzrə vəsatətlər və etiraz etmə vardırmi.

İcraatın bu mərhələsində işin həmin hakim, kollegial orqanın üzvü və ya vəzifəli şəxs tərəfindən baxılmasını istisna edən halların mövcud olması da yoxlanılır. Həmin hallar İXM-

in 107-ci maddəsinə əsasən, aşağıdakılardır:

- o, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin, onların qanuni nümayəndələrinin, müdafiəçisinin və ya nümayəndənin qohumudursa;

- o, şəxsən düzünə və ya dolayısı ilə işin həllində maraqlıdırsa.

İcraat prosesində yuxarıda göstərilən hallar aşkar edilərsə, yaxud da həmin hallardan biri olarsa hakim, kollegial orqanın üzvü, vəzifəli şəxs özü-özünə etiraz etməlidir. Özü-özünə etiraz etmə barədə ərizə müvafiq məhkəmənin sədrinə, kollegial orqanın sədrinə, yuxarı vəzifəli şəxsə verilir.

Hakim, kollegial orqanın üzvü, vəzifəli şəxs tərəfindən işə baxılmasını istisna edən hallardan biri olduqda, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs, zərər çəkmiş şəxs, fiziki şəxsin nümayəndəsi və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsi, müdafiəçi və nümayəndə, prokuror tərəfindən hakimə, kollegial orqanın üzvünə və ya vəzifəli şəxsə etiraz edilir. Etiraz ərizəsinə icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakim, kollegial orqan və vəzifəli şəxs tərəfindən baxılır. Ərizəyə baxmanın nəticəsi barədə onun təmin edilməsi və ya təmin edilməsinə etiraz haqqında qərar qəbul edilir.

İnzibati xəta haqqında işin baxılmağa hazırlanması zamanı aşağıdakı məsələlər barəsində qərar qəbul edilir:

- işin baxılması tarixinin və yerinin təyin edilməsi;

- işin baxılmasında iştirak etmək üçün İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 61-67-ci, 69-72-ci maddələrində göstərilən şəxslərin çağırılması;

- iş barəsində zəruri olan əlavə materialların tələb edilməsi;

- ekspertizanın təyin edilməsi;

- işə baxılmanın təxirə salınması;

- protokol və digər materiallar səlahiyyəti olmayan şəxslər tərəfindən tərtib edildikdə, protokol və digər sənədlər düzgün tərtib olunmadıqda, yaxud təqdim edilmiş materiallar natamam olduqda, işə baxılarkən tamamlamaq mümkün olmadıqda,

inzibati xətlər haqqında protokolun və ya digər sənədlərin onu tərtib etmiş orqana, vəzifəli şəxsə geri qaytarılması;

- əgər bu məsələnin baxılması hakim, orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətinə aid deyildirsə, yaxud hakimə, kollegial orqanın üzvünə, vəzifəli şəxsə etiraz etmə barədə qərar qərar çıxarılmışdırsa, inzibati xəta haqqında protokolun və ya digər materialların baxılması üçün aidiyyəti üzrə göndərilməsi.

Nəzərə almaq lazımdır ki, İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 53 və 104.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş hallar olduqda inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata xitam verilməsi və ya inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın dayandırılması barədə qərar qəbul edilir.

Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin, hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsinin, habelə şahidlərin üzrlü səbəblər olmadan çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırması nəticəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın baxılması təxirə salındıqda, bu işə inzibati xəta haqqında işin hallarının tam, ətraflı, obyektiv və vaxtında araşdırılmasına və onun ədalətli həll olunmasına mane olarsa, inzibati xətanın baxıldığı yer üzrə məhkəmə həmin şəxslərin gətirilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

İnzibati xətlər haqqında işlərin icraatının ikinci mərhələsində həll edilməli məsələlərdən biri də inzibati xəta haqqında işin baxılması yerinin müəyyən edilməsidir. Bu məsələ Azərbaycan Respublikası İXM-in 110-cu maddəsinə əsasən, həll edilir.

Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati xəta haqqında işə onun törədildiyi yerdə baxılır. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin vəsatətinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə onun yaşadığı yer üzrə baxıla bilər.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində inzibati xətlər haqqında işlərə şəxsin yaşadığı yer üzrə baxılır.

Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququnun məhdudlaş-

dırılmasına səbəb ola bilən inzibati xətalər haqqında işlərə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzi informasiya sisteminin məlumatları nəzərə alınmaqla, törədildiyi yerdə və ya barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin vəsatətinə əsasən, onun yaşadığı yer üzrə baxıla bilər.

İnzibati xətalər haqqında işlərin icraatının ikinci mərhələsinin əsas vəzifələrindən biri də inzibati xətalər qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş icraat müddətlərinə riayət edilməsidir.

İXM-in 111-ci maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə baxmağa səlahiyyəti olan hakim, orqan (vəzifəli şəxs) bu cür işlərə inzibati xəta haqqında protokolu və işin digər materiallarını aldığı vaxtdan on beş gün müddətində baxır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın iştirakçılarının vəsatəti və ya əlavə müəyyən edilməli hallar olarsa, işə baxan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) özünün əsaslandırılmış qərarı ilə işin baxılmasını bir ayadək müddətə uzadır.

İnzibati həbs tənbeh növü nəzərdə tutan inzibati xətalər haqqında işlərə inzibati xəta haqqında protokol daxil olduğu gün, inzibati qaydada tutulan şəxslər barəsində isə onların tutulduğu vaxtdan ən gec 48 saat keçənədək baxılır.

İnzibati xətalər haqqında işə baxılma qaydası Azərbaycan Respublikası İXM-in 112-ci maddəsi ilə aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- inzibati xəta haqqında işə baxılarkən işə baxan şəxs, baxılan işin qısa məzmunu, işin baxılan şəxs elan olunur;

- inzibati məsuliyyətə cəlb edilən fiziki şəxsin və ya hüquqi şəxsin qanuni nümayəndəsinin, habelə işin baxılmasında iştirak edən digər şəxslərin iştirakı müəyyənləşdirilir;

- fiziki şəxsin qanuni nümayəndəsinin və hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, müdafiəçinin və nümayəndənin səlahiyyətləri müəyyən edilir;

- iş üzrə icraatda iştirak edən şəxslərin gəlməmələrinin səbəbləri araşdırılır və həmin şəxslərin iştirakı olmadan işə ba-

xılma və ya işə baxılmanın başqa vaxta keçirilməsi məsələsi həll edilir;

- işin baxılmasında iştirak edən şəxslərə onların hüquqları və vəzifələri izah olunur;

- edilmiş etirazlar və verilmiş vəsatətlər həll edilir.

İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraat zamanı aşağıda göstərilən hallarda işə baxılmanın başqa vaxta keçirilməsi barədə qərar qəbul edilir:

• əgər etiraz etmə işin mahiyyəti üzrə baxılmasına mane olursa, özü-özünə etiraz etmə və ya işə baxan hakimə, vəzifəli şəxsə, yaxud kollegial orqanın üzvünə etiraz etmə barədə ərizə daxil olduqda;

• mütəxəssisə, ekspertə və ya tərcüməçiyə etiraz etmə işin mahiyyəti üzrə baxılmasına mane olduqda;

• işdə iştirak edən şəxsin gəlməsi və ya əlavə sənədlərin tələb olunması, yaxud ekspertizanın təyin edilməsi vacib olduqda.

• İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 109.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq iştirakı məcburi olan şəxsin gətirilməsi barədə qərar qəbul ediləndə.

• İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 110-cu maddəsinə müvafiq olaraq işin aidiyyəti üzrə göndərilməsi barədə qərar qəbul ediləndə.

İşə baxılma davam edərsə, inzibati xəta haqqında protokol, zəruri hallarda isə işin digər materialları elan edilir. Barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan fiziki şəxsin, hüquqi şəxsin nümayəndəsinin, inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda iştirak edən digər şəxslərin, habelə mütəxəssisin izahatları, ekspertin rəyi dinlənir, digər sübutlar araşdırılır, işə baxılmada prokuror iştirak etdikdə, onun rəyi dinlənir.

Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə kollegial orqan və ya məhkəmə tərəfindən baxılarkən iclas protokolu tərtib olunur. İnzibati xəta haqqında işə baxma ilə əlaqədar iclas protokolunda aşağıdakılar göstərilir:

- işə baxılmanın tarixi və yeri, iclasın başlanma və qurtarma vaxtı;
- işə baxan kollegial orqanın adı və tərkibi, yaxud hakimin və məhkəmə iclasının katibinin soyadı və adı;
- baxılan işin qısa məzmunu;
- işdə iştirak edən şəxslərin gəlməsi haqqında məlumatlar;
- işdə iştirak edən şəxslərə onların prosessual hüquq və vəzifələrinin elan edilməsinə dair məlumatlar;
- etirazlar, vəsatətlər və onların baxılmasının nəticələri;
- işə baxılmasında iştirak edən şəxslərin izahatları və rəyləri;
- iclas vaxtı edilmiş çıxışların məzmunu;
- işə baxılarkən tədqiq edilən sənədlər barədə məlumatlar;
- yazılı sübutların elan edilməsinə dair məlumatlar, maddi sübutların müayinəsinə, səs yazılarının dinlənilməsinə, videoyazılara baxılmasına dair məlumatlar;
- işdə iştirak edən şəxslərə protokolla tanış olmaq və ona dair qeydlər vermək hüquqlarının izah olunmasına dair məlumatlar;
- protokolun tərtib olunma tarixi.

Kollegial orqanın iclasının protokolu iclasa sədrlik edən və katib tərəfindən, məhkəmə iclasının protokolu isə hakim və məhkəmə iclasının katibi tərəfindən imzalanır. Protokol inzibati xəta haqqında işə baxma ilə əlaqədar iclas qurtardıqdan sonra 5 gündən gec olmayaraq tərtib edilməli və imzalanmalıdır.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 114-cü maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə baxılarkən qərar (qərardad) çıxarılır. Həmin qərar (qərardadda) aşağıdakı məsələlər öz əksini tapır:

- inzibati tənbeh vermə haqqında;
- inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında;
- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın dayandırılması haqqında;

➤ inzibati xəta haqqında iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında qərar aşağıdakı hallarda çıxarılır:

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 53-cü maddəsində nəzərdə tutulan hallardan biri mövcud olduqda;

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 16.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, intizam məsuliyyətinə cəlb etmək barədə qərar qəbul edilməsi üçün materiallar müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərildikdə;

inzibati xəta haqqında işdə cinayətin əlamətləri olduqda, iş üzrə materiallar prokurora, təhqiqat və ya istintaq orqanına göndərildikdə;

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 16.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati xəta haqqında iş yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyaya (kollegial orqana) göndərildikdə.

Qanunvericinin mövqeyinə görə inzibati xəta haqqında işə baxılma hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətinə aid olmadıqda, inzibati xəta haqqında işin aidiyyəti üzrə hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) göndərilməsi barədə qərardad çıxarılır.

Səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən inzibati xəta haqqında işə baxılarkən çıxarılan qərar (qərardad) ciddi hesabat sənədi olmaqla, nömrələnmiş blanklarda tərtib olunur. Həmin qərarın (qərardadın) formaları Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərarada aşağıdakılar göstərilir:

- qərarı çıxarmış hakimin, vəzifəli şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı, kollegial orqanın adı və tərkibi;
- işin baxılması tarixi və yeri;
- işinə baxılan şəxs haqqında məlumat, o cümlədən və-təndaşın fərdi identifikasiya nömrəsi;

- işə baxılarkən müəyyən edilmiş hallar;
- inzibati xətaya görə məsuliyyət nəzərdə tutan İXM-in müvafiq maddəsi və inzibati xətaya görə tətbiq edilən inzibati tənbeh növü;
- inzibati cərimə şərti olaraq tətbiq edildikdə, hüquq-pozmanın aradan qaldırılması üçün müəyyən edilmiş müddət və bu müddətdə hüquqpozma aradan qaldırıldığı təqdirdə, cərimənin ödənilməsi barədə qeyd;
- iş üzrə icraata xitam verilməsi və ya dayandırılması üçün əsas olan İXM-in müvafiq maddəsi;
- qərardan şikayət verilməsi müddəti və qaydası.

İnzibati xətaya görə inzibati tənbeh tətbiq etmə ilə eyni vaxtda vurulmuş maddi zərərin ödənilməsi, həmçinin inzibati həbs nəzərdə tutan inzibati xəta törətmiş, narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxsə məcburi müalicənin təyin edilməsi məsələləri hakim tərəfindən həll edilir.

İnzibati xətaya görə inzibati həbs növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə ilə eyni vaxtda narkomaniyadan müalicəyə ehtiyacı olan şəxslər barəsində məcburi müalicənin tətbiqi məsələsi hakim tərəfindən həll edilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərarla götürülmüş əşyalar və sənədlər barədə məsələlər aşağıdakı qaydada həll olunmalıdır:

- ✓ dövrüyyədən çıxarılmamış sənədlər və əşyalar onun qanuni sahibinə qaytarılmalı, qanuni sahibi müəyyən edilmədikdə isə dövlətin mülkiyyətinə verilməlidir;
- ✓ dövrüyyədən çıxarılmış əşyalar aidiyyəti dövlət orqanlarına verilməli, yaxud məhv edilməlidir;
- ✓ maddi sübut hesab edilən sənədlər inzibati xəta haqqında işdə müəyyən edilmiş saxlama müddəti ərzində saxlanılır və ya sahibinə verilir;
- ✓ alınmış orden, medal, döş nişanları onların qanuni sahibinə qaytarılır, qanuni sahib müəyyən edilmədikdə isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasına

göndərilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərar onu qəbul etmiş hakim, kollegial orqanın iclasına sədrlik edən şəxs, habelə vəzifəli şəxs tərəfindən imzalanır.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsində “İnzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi” kimi yeni hüquqi institut nəzərdə tutulmuşdur. Qanunvericinin bu yeni mövqeyinə görə eyni inzibati xətanın inzibati tənbeh almış şəxs tərəfindən inzibati tənbeh vermə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində təkrar törədilməsi halları istisna olmaqla, İXM-in 209, 279.0.1, 393-1.2, 393.1-4, 394.0.5, 394.0.7, 395, 518.1, 532, 536, 537.2, 539 – 544, 551.2, 557.2, 603.1 və 606.3-cü maddələrində nəzərdə tutulan inzibati xətanı törətmiş şəxs barəsində səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar çıxarır. Həmin qərar da şəxsin törətdiyi hüquqpozmanı aradan qaldırması üçün müddət nəzərdə tutulur. Bu müddət bir ayadək, yaxud hüquqpozmanın aradan qaldırılmasının mürəkkəbliyi və bunun üçün əlavə vaxtın tələb olunması nəzərə alınaraq bir aydan iki ayadək müəyyən olunur. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətdə hüquqpozma aradan qaldırılarsa, inzibati cərimə ödənilmir. Əks təqdirdə, inzibati cərimənin şərti olaraq tətbiq edilməsi haqqında qərar da nəzərdə tutulan cərimə ödənilməlidir. Cərimənin ödənilməsi şəxsi törətdiyi hüquqpozmanın aradan qaldırılması öhdəliyindən azad etmir.

İnzibati xəta törətmiş şəxs hüquqpozmanı aradan qaldırmaqda, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddət ərzində inzibati xəta haqqında işə baxan səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) bu barədə məlumat verməlidir. Həmin məlumatın verildiyi gündən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 116.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddətin axını dayanır. İşə baxan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) ona

məlumatın verildiyi gündən 5 iş günü müddətində bu məlumatın düzgünlüyünü araşdırır və araşdırmanın nəticəsi barədə inzibati xəta törətmiş şəxsə yazılı bildiriş göndərir (verir). Məlumatın səhv olduğu müəyyənləşdirildikdə, hüquqpozmanın aradan qaldırılması müddətinin axımı məlumatın daxil olduğu gündən bərpa olunur.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərar onun baxılmasından dərhal sonra elan olunur. Qərarın surəti iki gün müddətində barəsində qərar qəbul edilmiş fiziki şəxsə, hüquqi şəxsin nümayəndəsinə və zərər çəkmiş şəxsə verilir.

İnzibati xətalər haqqında işlərə baxılması mərhələsi inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın elan edilməsi ilə başa çatır.

İnzibati xəta haqqında qərardadda aşağıdakılar göstərilir:

- qərardad çıxarmış hakimin, vəzifəli şəxsin vəzifəsi, soyadı, adı, atasının adı, kollegial orqanın adı və tərkibi;

- ərizənin, vəsatətin, işin materiallarının baxılma tarixi və yeri;

- ərizə, vəsatət vermiş və ya işinə baxılan şəxs haqqında məlumat;

- ərizənin, vəsatətin məzmunu;

- ərizəyə, vəsatətə, işin materiallarına baxılarkən müəyyən edilən hallar;

- ərizəyə, vəsatətə, işin materiallarına baxılmasının nəticəsi.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardad onu qəbul etmiş hakim, kollegial orqanın iclasına sədrlik edən şəxs və vəzifəli şəxs tərəfindən imzalanır.

Baş verən inzibati xətalərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, inzibati xətalərin törədilməsinə şərait yaradan səbəb və şəraitin aradan qaldırılması dövlətin hüquq mühafizə orqanlarının, o cümlədən polis orqanlarının əsas vəzifələrindən biridir. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri “ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin

edilməsi”dir. Odur ki, inzibati xətanın baş verməsinin səbəb və şəraitinin aşkar edilməsi və neytrallaşdırılması xidməti vəzifələrin həyata keçirilməsinin tərkib hissəsidir.

İXM-in 119-cu maddəsinə əsasən, inzibati xəta haqqında işə baxan hakim, səlahiyyətli subyekt inzibati xətanın törədilməsinə kömək edən səbəbləri və şəraiti müəyyən etdikdə, müvafiq müəssisə, idarə və təşkilatlara, vəzifəli şəxslərə onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək haqqında təqdimat verir. Təqdimatın alındığı gündən bir ay ərzində həmin müəssisələr, idarələr, təşkilatlar, habelə vəzifəli şəxslər təqdimat vermiş hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) görülən tədbirlər haqqında məlumat verməyə borcludur.

§ 4. İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması və icrası mərhələsinin anlayışı, məzmunu və həyata keçirilməsi qaydası

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması mərhələsi iş üzrə qəbul edilmiş qərardan şikayət və ya protestin verilməsindən, verilən şikayətə və ya protestə baxılmağa hazırlanmasından, şikayət və ya protestin baxılmasından, şikayət və ya protestin baxılması haqqında qərarın qəbul edilməsindən, eləcə də çıxarılmış qərarın elan edilməsi kimi kompleks hərəkətlərdən ibarətdir.

Yenidən baxılma dedikdə, inzibati xətalər haqqında işlər üzrə qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinə nəzarət edən orqanlar tərəfindən işlərə yenidən baxılması və ya qərar qəbul etmiş orqan tərəfindən işə təkrarən baxılması başa düşülür.

Geniş anlamda yenidən baxılma əvvəl qəbul edilmiş qərarı ləğv etmək, dəyişmək və ya olduğu kimi qüvvədə saxlamaq hüququna malik olan subyekt tərəfindən işin qanuniliyinin və əsaslığının yoxlanılmasıdır.

Yenidən baxılmanı işə təkrar baxmadan fərqləndirmək lazımdır. Çünki işin təkrar baxılması əvvəl qəbul edilmiş qərarın ləğvi və işin yenidən baxılması üçün göndərildiyi zaman baş verir. Birinci halda qanuniliyi və əsaslılığı yoxlanılan iş üzrə qərar qüvvədə qalır. İkinci halda isə əvvəl qəbul edilmiş qərar ləğv edilir, iş yenidən baxılmaq üçün aidiyyəti üzrə göndərilir və həmin iş üzrə yeni qərar qəbul edilir.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatın digər mərhələlərindən fərqli olaraq yuxarıda adı çəkilən mərhələ məcburi olmayan, fakültativdir. Başqa sözlə desək, bu mərhələ yalnız iş üzrə qəbul edilmiş qərardan şikayət və ya protest verildikdə başlana bilər. Əgər qəbul edilmiş qərar üzrə şikayət və ya protest verilməyibsə, onda birbaşa qərarın icrası mərhələsi başlanır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu mərhələnin olması fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Fikrimizcə, belə bir mərhələnin mövcud olması böyük xəbərdaredici əhəmiyyətə malikdir. Qərarın yenidən baxıla biləcəyini və məhkəmə, yaxud yuxarı orqan tərəfindən bu qərarın əsaslılığı və qanuniliyinin yoxlanıla biləcəyini bildikdə, orqan (vəzifəli şəxs) vətəndaşın təqsirinin müəyyən edilməsinə, onun hərəkətlərinə qiymət verilməsinə və tənbeh növünün seçilməsinə daha məsuliyyətlə yanaşır. Qərarlara yenidən baxılma mərhələsi buraxılmış səhvlərin düzəldilməsi və aradan qaldırılmasına imkan verir. Qanunçuluğa riayət olunmasının digər zəmanəti isə yuxarı orqan və ya yuxarı instansiya məhkəmə orqanı tərəfindən vətəndaşın şikayəti, prokurorun protesti olmadan qərarı ləğv etmək və ya dəyişdirmək hüququna malik olmasıdır.

İşə yenidən baxmaq hüququna yuxarı səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs), apellyasiya instansiyası məhkəməsi və kollegial orqanın olduğu yerin məhkəməsi malikdir.

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərarların yenidən baxılması mərhələsi inzibati xətalər haqqında işlər üzrə qərar-

lardan şikayət və ya protestin verilməsi ilə başlanılır. İXM-in 126-cı maddəsinə əsasən, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul edilmiş şəxs inzibati xəta törətməsi barədə İXM-in 125.2.2-ci maddəsində və ya 125.2.3-cü maddəsində (elektron kabinetdə mobil telefon nömrəsi olmadığı halda) müəyyən olunmuş qaydada məlumatlandırıldığı vaxtdan 20 gün müddətində yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) və ya məhkəməyə şikayət edə bilər.

Yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət verildikdə, yuxarı səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) videomüşahidə vasitələrinin qeydə aldığı videoyazıya baxış keçirməklə və araşdırma aparmaqla qərarın ləğv edilməsi üçün əsaslar müəyyən etdikdə, inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarı ləğv edir, belə əsaslar müəyyən olunmadıqda isə inzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın dəyişdirilmədən saxlanması barədə qərar qəbul edilir.

İXM-in 126.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qərarlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanının mərkəzi informasiya sistemində yerləşdirilir və barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsə həmin qərar barədə İXM-in 125.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada məlumat verilir.

Barəsində qərar çıxarılmış fiziki şəxs, yetkinlik yaşına çatmayanların qanuni nümayəndəsi, hüquqi şəxsin nümayəndəsi, zərər çəkmiş şəxs, müdafiəçi və nümayəndə, həmçinin İXM-in 43.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan vəzifəli şəxs inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət, prokuror isə protest verə bilər.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət və ya protest aşağıdakı məhkəməyə və ya səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) verilir:

- hakim qərarından - apellyasiya instansiyası məhkəməsinə;
- kollegial orqanın qərarından - kollegial orqanın olduğu yerin məhkəməsinə;

- səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından - yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) və ya məhkəməyə.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət və ya protest aşağıdakı qaydada verilir:

- hakim qərarından apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilən şikayət və ya protest - həmin qərarı qəbul etmiş hakim vasitəsilə və ya birbaşa apellyasiya instansiyası məhkəməsinə;

- kollegial orqanın qərarından məhkəməyə verilən şikayət – birbaşa kollegial orqanın olduğu yer üzrə rayon (şəhər) məhkəməsinə;

- səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından məhkəməyə verilən şikayət - şikayət verən şəxsin yaşayış yeri və ya hüquqi şəxsin ünvanının olduğu yer üzrə rayon (şəhər) məhkəməsinə;

- səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından məhkəməyə verilən protest - səlahiyyətli orqanın olduğu yer üzrə rayon (şəhər) məhkəməsinə;

- səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) qərarından yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) verilən şikayət - yuxarı səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə).

- İXM-in 129.1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda hakim şikayətin daxil olduğu gündən üç gün müddətində şikayəti və ya protesti iş üzrə bütün materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərir.

İnzibati həbs tənbeh növünün tətbiqi barədə qərardan şikayət və ya protest apellyasiya instansiyası məhkəməsinə şikayətin və ya protestin daxil olduğu gün göndərilir.

Şikayətə və ya protestə baxılma hakimin, orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətinə aid olmadıqda, şikayət və ya protest üç gün müddətində aidiyyəti üzrə göndərilir.

İXM-in 126.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla, qərarın surəti İXM-in 57-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş rəsmi qaydada verildiyi vaxtdan on gün müddətində

inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət verilə bilər.

İXM-in 130.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddət üzrlü səbəbdən buraxıldıqda, şikayət verən şəxsin vəsatəti ilə bu müddət hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən bərpa edilir.

Buraxılmış müddətin bərpası qeyri-mümkün hesab edildikdə, bu halda vəsatəti rədd etmə haqqında qərardad qəbul edilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə daxil olduğu gündən on gün müddətində baxılır.

İnzibati xəta törədən şəxs barəsində inzibati həbs tənbeh növü tətbiq edildikdə, inzibati həbs barəsində verilmiş qərardan şikayətə və ya protestə həmin şikayətin və ya protestin verildiyi vaxtdan bir gün müddətində baxılır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə baxmağa hazırlıq zamanı hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- inzibati xəta haqqında iş həmin hakimə, səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə) aiddirmi;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatı rədd edən hallar mövcuddurmu;

- vəsatətlərə baxılır, zəruri olduqda ekspertiza təyin edilir, əlavə materiallar tələb olunur, şikayətə və ya protestə baxılma üçün lazım olan şəxslər çağırılır.

Şikayətə və ya protestə baxılma hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətinə aid olmadıqda, şikayət və ya protest bütün materiallarla birlikdə aidiyyəti üzrə göndərilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə hakim və ya vəzifəli şəxs tərəfindən təkbaşına baxılır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə baxılarkən:

- şikayətə və ya protestə kim tərəfindən baxılması, hansı

şikayətə və ya protestə baxılması, şikayətin kim tərəfindən verilməsi elan olunur;

- barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul edilən fiziki şəxs və ya hüquqi şəxs nümayəndəsinin, habelə şikayətə və ya protestə baxılmada iştirak etmək üçün çağırılmış digər şəxslərin gəlib-gəlmədiyini müəyyən edilir;

- fiziki şəxs qanuni nümayəndəsinin və ya hüquqi şəxs nümayəndəsinin, müdafiəçinin və nümayəndənin səlahiyyətləri müəyyən edilir;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatın iştirakçılarının gəlməməsi səbəbləri aydınlaşdırılır, şikayətə və ya protestə həmin şəxslərin iştirakı olmadan baxılma məsələsi həll edilir, yaxud şikayətə və ya protestə baxılma təxirə salınır, şikayətə və ya protestə baxılma üçün vacib olan şəxslərin gətirilməsi barədə qərardad qəbul edilir;

- şikayətə və ya protestə baxılmada iştirak edən şəxslərin hüquqları və vəzifələri onlara izah edilir;

- etiraz etmə və ya vəsatət haqqında müraciətlər həll edilir;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilmiş şikayətə və ya protestə elan edilir;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə baxılarkən qəbul edilmiş qərarın qanuniliyi və əsaslılığı iş üzrə olan və əlavə təqdim edilmiş materiallar əsasında yoxlanılır;

- inzibati xəta haqqında iş üzrə icraatda prokuror iştirak etdiyi hallarda onun rəyi dinlənilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərarın ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

✓ hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) gəldiyi nəticələr üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bütün faktiki halların araşdırılmaması;

✓ hakim, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxs) gəldiyi nəticələrin işin faktiki hallarına uyğun olmaması;

✓ hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) tərəfindən

müəyyən edilmiş iş üçün əhəmiyyətli olan halların sübuta yetirilməməsi;

✓ inzibati məsuliyyət müəyyən edən qanunun normasının düzgün tətbiq edilməməsi;

✓ İXM-in 31-34-cü maddələrinin tələblərinə uyğun olmaması;

✓ İXM ilə müəyyən edilmiş tələblərin, işin hallarının hər-tərəfli, tam və obyektiv araşdırılmasına maneə törədəcək dərəcədə pozulması.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayətə və ya protestə baxan hakim, səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs), barəsində qərar qəbul edilmiş şəxsin vəziyyətini ağırlaşdıran qərarı yalnız bununla əlaqədar zərər çəkmiş şəxsin İXM-in 43.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan vəzifəli şəxsin şikayəti və ya prokurorun protesti olduqda qəbul edə bilər.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protest haqqında qərar qəbul edildikdən dərhal sonra elan edilir. İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protest üzrə qəbul edilmiş qərarın surəti, onun qəbul olunduğu gündən iki gün müddətində, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə qərar qəbul edilmiş fiziki şəxsə, hüquqi şəxsin nümayəndəsinə, zərər çəkmiş şəxsə və ya protest vermiş prokurora verilir. İnzibati həbs haqqında tənbeh növünün tətbiq edilməsi barədə qərardan verilən şikayət və ya protest üzrə qərar onu icra etməli olan səlahiyyətli orqana (vəzifəli şəxsə), habelə barəsində inzibati həbs tətbiq edilən şəxsə qərarın qəbul olunduğu gün verilir.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan verilən şikayət və ya protest üzrə qəbul edilmiş qərardan fiziki şəxs, yetkinlik yaşına çatmayanın qanuni nümayəndəsi, hüquqi şəxsin nümayəndəsi, zərər çəkmiş şəxs, habelə müdafiəçi və nümayəndə tərəfindən verilən şikayətə, habelə prokurorun protestinə məhkəmələrdə İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və müddətdə baxılır.

İnzibati xəta haqqında iş üzrə qərardan şikayət və ya protest üzrə hakim (vəzifəli şəxs) tərəfindən qəbul edilmiş qərardan İXM-in 130-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətdə şikayət verilə bilər.

XVIII fəsil

Sağlamlıq əleyhinə və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

§ 1. Sağlamlıq əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

Məişət həyatından hər birimizə yaxşı bəllidir ki, insan həyatı üçün vacib olan anlayışlar içərisində əhalinin sağlamlığı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əhalinin sağlamlığının qorunması hər bir insanın fiziki və ruhi sağlamlığının mühafizəsinə, onun fəal uzunömürlüyünün artırılmasına, tibbi yardımla təminatına yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, elmi, tibbi, sanitariya-gigiyena xarakterli tədbirləri şərtləndirir. Məhz bu kimi həyatı vaciblik nəzərə alınmaqla dövlətimizin qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edən Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sırasında insan həyatı və sağlamlığı ilə əlaqədar kifayət qədər müddəalar öz əksini tapmışdır. Deyilənə əyani misal olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 41-ci maddəsi ilə təsbit edilən “Sağlamlığın qorunması hüququ”nu göstərə bilərik. Adı çəkilən konstitusiya müddəasına əsasən, ölkəmizdə hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

İstinad edilən konstitusiya hüquq norması ilə təsbit edilən hüquqların gerçəkləşməsi (həyata keçirilməsi və aidyyəti hüquqazidd qəsdlərdən mühafizəsi üçün) məqsədlə milli hüquqi-tənzimlənmə mexanizmi daxilində qanunvericilik səviyyəsində xüsusi olaraq detallandırılmışdır. Daha dəqiq desək, “Əhalinin

sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 iyun 1997-ci il tarixli Qanununun 3-cü maddəsi “Əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində dövlətin vəzifələri” adlanır. Həmin maddənin məzmunundan aydın olur ki, əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində dövlətin vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- + əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarının müəyyən edilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi;

- + sağlamlığın qorunması sahəsində dövlət proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- + səhiyyə sisteminin təşkili qaydalarının və fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsi;

- + dövlət səhiyyə sisteminin maliyyələşdirilməsi;

- + ətraf mühitin qorunması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

- + icbari tibbi sığorta üzrə sığorta məbləğinin və sığorta haqqının ödənilməsi qaydasının müəyyənləşdirilməsi;

- + əhalinin xüsusi qrupları üçün tibbi-sosial yardım göstərilməsinə təminat verilməsi;

- + dövlət və qeyri-dövlət səhiyyə sistemi müəssisələri arasında sağlam rəqabətə təminat verilməsi;

- + ailənin, valideynlərin və uşaqların mühafizəsi;

- + səhiyyə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi.

Qanunvericinin iradəsinə uyğun olaraq, əhalinin sağlamlığının qorunması sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarının müəyyən edilməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin bir istiqaməti olaraq, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 20-ci fəslində aidyyəti inzibati xəta tərkiblərinin müəyyən edilməsini qeyd etmək olar. Başqa sözlə desək, sağlamlığın qorunması üçün dövlətin həyata keçirdiyi təşkilati-hüquqi tədbirlərin bir istiqaməti də adı çəkilən fəslə daxil edilən

inzibati xəta tərkibləri vasitəsilə sağlamlıq ilə əlaqədar ictimai münasibətlərin mühafizə edilməsidir. Qanunverici tərəfindən sağlamlıq əleyhinə olan inzibati xətlər sırasına aid edilmişdir:

✚ İXM, maddə 157. Döymə;

✚ İXM, maddə 158. Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ İXM, maddə 159. Zöhrəvi xəstəliklərə yoluxmuş şəxsin müalicədən boyun qaçırması;

✚ İXM, maddə 160. Zöhrəvi xəstəliklərə və ya insanın immunçatışmazlığı virusuna yoluxmuş şəxslə əlaqədə olmuş şəxsin müayinədən boyun qaçırması;

✚ İXM, maddə 161. Zöhrəvi xəstəliklərə və ya insanın immunçatışmazlığı virusuna yoluxma mənbəyinin gizlədilməsi;

✚ İXM, maddə 162. Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidməti haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ İXM, maddə 163. Qeysəriyyə kəsiyi əməliyyatının qanunsuz aparılması.

Məişət həyatında sağlamlıq əleyhinə olan inzibati xəta tərkibləri içərisində daha çox rast gəlinəni və polisın yurisdiksiyası baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edən inzibati xəta qüvvədə olan İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 157-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Döymə” adlı inzibati xəta tərkibidir. Qanunverici “Döymə” kimi inzibati xəta tərkibini aşağıdakı redaksiyada müəyyən etmişdir:

“İXM, Maddə 157. Döymə

Döymə və sair zorakı hərəkətlərlə qəsdən fiziki ağrı yetirməyə görə -

üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir və ya işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

Qeyd: Bu maddədə nəzərdə tutulmuş əməl sağlamlığa ağır, az ağır və ya yüngül zərər vurmaqla törədildikdə, Azərbaycan

Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən 2012-ci ilin eyni gününədək ölkəmizin ərazisində təhlil edilən davranış cinayət məsuliyyətinə səbəb olan hüquqazidd əməl idi. İkinci tarixdən etibarən “Döymə” adlı hüquqazidd davranış dekriminallaşdırılıb, inzibati xətalər qanunvericiliyinə daxil edilmişdir.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 157-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Döymə” kimi inzibati xətanın məzmununun tam öyrənilməsi üçün diqqət yetirilməli olan növbəti məlumat adı çəkilən inzibati xəta tərkibinin hüquqi təhlilidir. Həmin təhlil üçün “İnzibati hüquq” fənnindən “Dövlət idarəetməsində inzibati məsuliyyət” mövzusunda öyrəndiyimiz inzibati xəta tərkibinin elementlərini araşdırmaq zəruridir.

Qanunvericinin iradəsinə görə xəsarətin üç növü olaraq aşağıdakılar fərqləndirilir:

- sağlamlığa ağır zərər vurma;
- sağlamlığa az ağır zərər vurma;
- sağlamlığa yüngül zərər vurma.

Məhkəmə təcrübəsinə görə döymə xəsarətin ayrıca xüsusi bir növünü təşkil etmir. Təhlil edilən döymə maddəsi üzrə inzibati xətanın obyekt qismində qanunverici sağlamlığı qoruyur. Milli-hüquqi tənzimlənmənin səhiyyə sahəsinə aid olan hissəsinin təhlili əsasında demək olar ki, sağlamlıq anlayışı normativ məzmununda heç bir sənəddə nəzərdə tutulmayıb. Lakin həmin sənədlərin məzmunundan irəli gələrək məntiqi əsas götürməklə, sağlamlığa aşağıdakı kimi anlayış verə bilərik:

Sağlamlıq dedikdə, insanın doğulması vəziyyətindən müvafiq yaş həddinə uyğun ola biləcək praktik salamatlığı başa düşülür. Dünya açıq ensiklopediyasında sağlamlığa verilən anlayışa əsasən, o, istənilən canlı orqanizmin və onun orqanlarının funksiyalarının tam olaraq fəaliyyət göstərmə vəziyyəti

yətidir.

Tibb sahəsində formalaşan təcrübəyə əsasən, sağlamlıq dedikdə, orqanizmin fiziki, ruhi və sosial əlverişli şəraitdə heç bir xəstəlik və (və ya) fiziki qüsurlu olmadığı bir durumudur.

Təhlil edilən inzibati xətanın obyektiv tərəfi fəal hərəkətlərlə (fiziki ağırların yetirilməsi) xarakterizə olunur. Döymə dəfələrlə, çoxlu zərbələrin yetirilməsi ilə xarakterizə olunur. Döymə nəticəsində bədən xəsarətləri əmələ gələ bilər, ancaq döymə nəticəsində obyektiv aşkar edilə bilən xəsarətlər qalmaya da bilər. Əgər çoxsaylı zərbələr nəticəsində sağlamlığa zərər vurma (ağır, az ağır və ya yüngül) baş verirsə, onda bu hərəkətlər döymə kimi baxılmaz, müvafiq dərəcəli sağlamlığa zərər vurmanın yetirilməsi kimi qiymətləndirilir.

Əgər zərbələr yetirildikdən sonra müayinə olunanda xəsarətlər (əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə və ya ümumi əmək qabiliyyətinin cüzi dayanıqlı itirilməsinə səbəb olmayan sıyrıqlar, qançırılar, kiçik yaralar) aşkar olunursa, onda bu xəsarətlər xarakteri, lokalizasiyası, onları törətmiş əşyanın xüsusiyyətlərini əks etdirən əlamətləri, əmələ gəlmə müddəti və mexanizmi qeyd edilməklə təsvir edilir. Bu zaman göstərilən xəsarətlər sağlamlığa zərər vurma kimi qiymətləndirilmir və onların dərəcəsi təyin edilmir.

Əgər döymə nəticəsində obyektiv əlamətlər (iz) qalmırsa, onda məhkəmə-tibb eksperti rəyində müayinə olunanın şikayətlərinin, o cümlədən bədənin bu və ya başqa nahiyəsinin palpasiyasında (əl ilə həmin səthlərə toxunaraq) ağrının olduğunu, xəsarətin obyektiv əlamətinin olmamasını qeyd edir və sağlamlığa zərər vurmanın dərəcəsini təyin etmir. Belə hallarda döymə faktının müəyyənləşdirilməsini təhqiqat, ilkin istintaq, prokurorluq və ya məhkəmə orqanları qeyri-tibbi sənədlər əsasında həyata keçirir.

Əlavə olaraq qeyd edilməsi vacibdir ki, məhkəmə təcrübəsində gicikən kolunun şəxsin bədəninin açıq yerlərinə toxundurulması, saçın yolunması, bədənin müəyyən hissələrini

sıxma (çimdik götürülməsi, qolların burulması və s.) kimi əməllər də döymə kimi qiymətləndirilir.

Təqsirkar şəxs (döymə əməlini törədən şəxs) öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) hüquqazidd xarakterini dərk edir, onun ziyanlı nəticələrini əvvəlcədən görür və bu nəticələri arzulayır. Odur ki, subyektiv cəhətdən bu əməl yalnız düzünə qəsdlə xarakterizə oluna bilər.

Yeri gəlmişkən, qeyd edilməsi vacibdir ki, döymə işgəncədən faktiki və hüquqi cəhətdən fərqləndirilməlidir. İşgəncə elə bir hərəkətdir ki, bunların nəticəsində sağlamlığa zərər vurma baş verə bilər. Məhkəmə-tibb eksperti işgəncəni müəyyən etmir. Çünki bu onun səlahiyyətinə aid deyil, lakin o aşağıdakıları təyin etməlidir:

- xəsarətlərin mövcud olmasını və xarakterini;
- xəsarətlərin törənmə müddətləri arasındakı fərqi;
- aləti və xəsarətin yetirilmə üsulunun əlamətlərini (tibbi məlumatlara görə).

İşgəncə dedikdə, şəxsə sistemativ olaraq döymə və ya başqa yollarla (dəfələrlə və ya uzun müddət ərzində ağrılar yetirmə, çimdikləmək, kəsib-doğramaq, küt, iti, batıcı və s. alətlə çoxlu, lakin kiçik ölçülü xəsarətlər yetirmə, termiki faktorlarla təsir etmə və buna oxşar digər hərəkətlərlə) fiziki və ya psixi iztirablar yetirilməsi başa düşülür.

Təhlil edilən inzibati xətanın həm dispozişiyasının, həm də sanksiyasının məzmunu deməyə əsas verir ki, subyekt ümumidir. Əgər subyekt ümumdirsə, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 16.1-ci maddəsinə görə on altı yaşı tamam olmuş fiziki şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb olunurlar. Bu inzibati xətanın subyektivi 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxslərdir.

Aidiyyətliyin müəyyən edilməsi üçün qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 40-43-cü maddələrinin və Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının məzmununa diqqət yetirilməsi zəruridir. Adları çəkilən normativ hüquqi aktların qeyd edilən maddələrinin və müvafiq bəndlərinin təhlilindən irəli gələrək demək olar ki, inzibati tənbehtmə haqqında qərarı rayon (şəhər) məhkəmələri və Daxili İşlər Nazirliyi (daxili işlər naziri, onun müavinləri, öz səlahiyyətləri daxilində şəhər, rayon polis idarələrinin (şöbələrinin) və ərazi polis bölmələrinin rəisləri, onların müavinləri, nəqliyyatda polis idarələrinin, şöbələrinin, xətt bölmələrinin, məntəqələrinin rəisləri, onların müavinləri, polis sahə rəisləri) qəbul edə bilər.

§ 2. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

Hər bir ölkədə təhlükəsizlik xüsusi bir mühit sayılır. Buraya fərdin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyi və onların müvafiq tərkib üsürləri aid edilir. İstər hüquq, istərsə də sosiologiya haqqında mənbələrin (dərslilər, dərslər vəsaitləri, dissertasiyalar, monoqrafiyalar, elmi məqalələr və s.) təhlili göstərir ki, təhlükəsizliyin əsas obyektı insandır. Təbii ki, insanın fiziki təhlükəsizliyi hər şeydən irəlidir. Odur ki, dövlət tərəfindən aidiyyəti qanunvericilik aktları ilə hüquqi tənzimlənmə səviyyəsində insan həyatı və onun sağlamlığının mühafizəsi müəyyən edilir. Bu hüquqi tənzimlənmə bir sıra normativ hüquqi aktların təsirindən təşkil olunmuşdur. Onların sırasına daxildir:

- “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

- “Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün kifayət edən narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin miqdarına, habelə onların külli miqdarına görə siyahılarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

- “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu;

- Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 22-ci fəslə “Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar inzibati xətalər” adlanır. Həmin inzibati xəta tərkiblərinə aiddir:

✚ İXM, maddə 206. Qanunsuz olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı, satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarında hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, daşınması və ya göndərilməsi;

✚ İXM, maddə 206-1. Narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin qanunsuz hazırlanmasında və emalında istifadə etmək məqsədi ilə prekursorların hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, göndərilməsi və ya daşınması;

✚ İXM, maddə 207. Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı və ya daşınması hallarının, həmçinin belə istehlak nəticəsində yaranmış sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən edilməsi məqsədi ilə keçirilən tibbi müayinədən boyun qaçırmaq;

✚ İXM, maddə 208. Qanunsuz olaraq tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərin az miqdarda kultivasiyası;

✚ İXM, maddə 209. Tərkibində narkotik maddələr olan yabani bitkilərin məhv edilməsi üzrə tədbirlər görülməməsi.

Adları çəkilən inzibati xəta tərkibləri sırasında ən çox rast gəlinəni “Qanunsuz olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı, satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarında hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, daşınması və ya göndərilməsi” kimi inzibati xəta tərkibidir. Bu əmələ görə qanunverici inzibati xəta tərkibini aşağıdakı redaksiyada müəyyən etmişdir:

“Maddə 206. Qanunsuz olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı, satış məqsədi olmadan şəxsi

istehlak miqdarında hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, daşınması və ya göndərilməsi

Qanunsuz olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakına, satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarında hazırlanmasına, əldə edilməsinə, saxlanılmasına, daşınmasına və ya göndərilməsinə görə-

üç yüz manatdan dörd yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir, işin hallarına görə və xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda isə iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq edilir.

Qeyd: Satış məqsədi olmadan hazırladığı, əldə etdiyi, saxladığı, daşdığı və ya göndərdiyi şəxsi istehlak miqdarında narkotik vasitələri, psixotrop maddələri könüllü surətdə təhvil verən şəxs bu maddədə nəzərdə tutulan hərəkətlərə görə inzibati məsuliyyətdən azad edilir”.

Redaksiyası təhlil məqsədilə təqdim edilən inzibati xəta tərkibi haqqında danışmaq üçün aidiyyəti terminlərin izahına diqqət yetirək:

Narkomaniya (yun. narke - yuxu, bihuşluq, mania - cəzb etmə, ağılsızlıq) - narkotik vasitələrdən istifadə etdikdə yaranan xroniki xəstəlikdir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, bu və digər narkotik tərkibli maddələrin narkomanlar tərəfindən istehlak olunması, insanların sağlamlığına dağıdıcı təsir edir. Mərkəzi sinir sistemində spesifik təsir göstərən və tez bir zamanda asılılıq yaradan maddələrə narkotik maddələr deyilir. Narkomaniya digər vərdişlərə görə daha təhlükəlidir.

Qanunverici satış məqsədi olmadan hazırladığı, əldə etdiyi, saxladığı, daşdığı və ya göndərdiyi şəxsi istehlak miqdarında narkotik vasitələri, psixotrop maddələri könüllü surətdə təhvil verən şəxsi təhlil edilən maddənin qeyd hissəsində nəzərdə tutulan hərəkətlərə görə inzibati məsuliyyətdən azad edir.

Şərh olunan inzibati xətanın bilavasitə əsas obyektə əhəlinin sağlamlığı ilə bağlı olan ictimai münasibətlərdir.

Qeyd olunmalıdır ki, bu inzibati xətanın törədilməsi nəticəsində dövlət, bələdiyyə və özəl sektorda olan tibb və əczaçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olan infrastrukturların normal fəaliyyətinin pozulması mümkündür. Məhz bu səbəbdən də şərh olunan inzibati xətanın əlavə obyekt qismində ictimai təhlükəsizlik və yuxarıda qeyd olunan infrastrukturların normal fəaliyyəti çıxış edir.

Barəsində danışılan inzibati xətanın predmetini narkotik vasitələr, psixotrop maddələr təşkil edir.

Şərh olunan maddənin dispoziyası blanketdir. Bu normaın şərh edilməsi məqsədilə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin dövriyyəsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, bu sahədə dövlət orqanlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, habelə narkoloji xəstəliklərin və onların doğurduğu mənfi tibbi və sosial nəticələr haqqında məlumatların təhlil edilməsi zəruridir. Təhlil prosesində 28 iyun 2005-ci il tarixli “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” və “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il Qanunlarına diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur.

“Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Qanuna əsasən:

- narkotik vasitələr – BMT-nin 1961-ci il tarixli “Narkotik vasitələr haqqında” Vahid Konvensiyasında, 1971-ci il tarixli “Psixotrop maddələr haqqında” Konvensiyasında, 1988-ci il tarixli “Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyasında, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq olunmuş siyahılarda belə təsnif edilmiş sintetik və ya təbii mənşəli maddələr, onların preparatları, o cümlədən tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərdir;

- psixotrop maddələr - BMT-nin 1971-ci il tarixli “Psixotrop maddələr haqqında” Konvensiyasında, 1988-ci il tarixli

“Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında” Konvensiyasında, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə təsdiq olunmuş siyahılarda belə təsnif edilmiş sintetik və ya təbii mənşəli maddələr, onların preparatlarıdır;

- prekursorlar - narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin hazırlanması məqsədilə istifadə edilən kimyəvi maddələr və onların duzları, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə yuxarıda göstərilən kateqoriyalara aid edilmiş və idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına lisenziya (xüsusi razılıq) tələb olunan kimyəvi maddələr və onların duzlarıdır.

Ölkəmizin yerləşdiyi coğrafiya baxımdan təcrübədə son dövrlərdə ən çox rast gəlinən narkotik vasitələr və psixotrop maddələrə əsasən, aşağıdakılar aiddir:

✚ Opiatlar (Morfin və Heroin) - tiryək lələsindən alınan narkotiklər. Morfindən təbabətdə çox güclü ağrıkəsici kimi istifadə edilir, heroin isə sintetik üsulla morfindən alınır. Heroin təsirinə və asılılıq yaratma qüvvəsinə görə ən güclü narkotik vasitə hesab edilir).

✚ Amfetaminlər. Amfetaminlər psixiatriyada geniş istifadə edilir. Məsələn: ekstazi - qeyri-rəsmi şəkildə istehsal edilən amfetamindir. Daxilə həblər şəklində qəbul edilir.

✚ Hallusinogenlər. LCD - ən çox tanınan hallüsinogenidir. Adından bilindiyi kimi preparat hallüsinasiyalar (qarabasmalar) yaradır.

✚ Kokain. Cənubi Amerikada yetişən “Eritroksilon Koka” adlanan kolun yarpaqlarından alınır. İlk əvvəl ondan da yalnız təbabətdə ağrıkəsici və damardaraldıcı kimi istifadə edirdilər. Kokaini burundan, venadaxili və dərialtı inyeksiyalar şəklində daxil edirlər.

Təhlil edilən inzibati xəta obyektiv tərəfdən fəal hərəkətlə (istehlak, hazırlama, əldə etmə, daşıma və ya göndərmə) və ya hərəkətsizliklə (narkotik vasitələri və (və ya) psixotrop

maddələri saxlama) törədilir.

Bu inzibati xəta qanunvericilik quruluşuna görə formal tərkibliidir. Belə ki, dispozişiyada göstərilən aşağıdakı hərəkətlərdən birinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla törədilməsi inzibati xətanın başa çatmış hesab edilməsinə əsas verir:

- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı;
- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin satış məqsədi olmadan istehlak miqdarında hazırlanması;
- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin satış məqsədi olmadan istehlak miqdarında əldə edilməsi;
- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin satış məqsədi olmadan istehlak miqdarında saxlanması;
- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin satış məqsədi olmadan istehlak miqdarında daşınması;
- narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin satış məqsədi olmadan istehlak miqdarında göndərilməsi;

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz istehlakı dedikdə, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla tibbi göstəriş əsasında həkimin təyinatı olmadan Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzarət edilən narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qəbul edilməsi başa düşülür.

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz hazırlanması dedikdə, həyata keçirilməsi üsulundan asılı olmayaraq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla istehlaka yarayan və ya yaramayan narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin bilavasitə hazırlanmasına, yəni narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehsalına, emalına, saflaşdırılmasına və ya bir narkotik vasitənin, yaxud psixotrop maddənin digər narkotik vasitəyə və ya psixotrop maddəyə çevrilməsi yolu ilə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin alınmasına, yaxud onların təsirinin gücləndirilməsinə, tərkibində narkotik maddələr olan bitkilərin kultivasiyasına, narkotik vasi-

tələrin və psixotrop maddələrin alınmasına yönəldilmiş hərəkətlər başa düşülür.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz əldə edilməsi dedikdə, həyata keçirilməsi üsulundan asılı olmayaraq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının alınmasına, hədiyyə və ya qarşılıqlı hesablaşma vasitəsi kimi qəbul edilməsinə, başqa mallara və əşyalara dəyişdirilməsinə, mənimsənilməsinə və ya hər hansı digər üsulla onlara yiyələnməyə yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülür.

Adları çəkilən predmetlərin qanunsuz əldə edilməsi ilə bağlı məhkəmə təcrübəsinə istinad edilməsi məqsədəmüvafiqdir. Daha dəqiq desək, “Narkotik vasitələrin, güclü təsir edən və zəhərli maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə dair cinayət işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 11 iyul 1997-ci il 1 №-li Qərarı ilə adları çəkilən predmetləri əldə etmə dedikdə, narkotik vasitələrin satın alınması, başqa əmlakla və ya əşya ilə dəyişdirilməsi, borc və ya bəxşiş kimi alınması, borc əvəzinə ödənilməsi, tapılmış narkotik vasitənin mənimsənilməsi, yabanı çətənə bitkisi, xaşxaşın və ya onların müəyyən hissəsinin, eləcə də məhsul yığımı başa çatdıqdan sonra mühafizə olunmayan əkin sahəsindən tərkibində narkotik vasitələr olan bitkilərin yığılması və s. hərəkətlər başa düşülməlidir.

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz daşınması və ya göndərilməsi dedikdə, həyata keçirilməsi üsulundan asılı olmayaraq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin şəxsin özündə, poçtla, nəqliyyat vasitələri ilə, daşınan predmetin narkotik vasitələr və psixotrop maddələr olması haqqında məlumatı olmayan şəxsin vasitəsi ilə və ya digər yollarla yerinin dəyişdirilməsinə yönəldilmiş bütün hərəkətlər başa düşülür.

Bu inzibati xəta subyektiv tərəfdən düzünə qəsdlə xarakterizə edilir. Belə ki, təqsirkar dispozişiyada sadalanan əməlləri törətdiyini dərk edir və onları törətməyi arzu edir.

Zənnimizcə, qanunvericinin mövqeyinə görə bu inzibati xətanın subyektiv qismində narkomanlıqdan əziyyət çəkən şəxs çıxış edə bilər. Arqument olaraq onu göstərmək olar ki, təhlil edilən inzibati xətanın dispozişiyasında qanunverici subyektiv cəhətin fakültativ əlaməti olan məqsədi əsas əlamətə çevirmişdir. Daha dəqiq desək, qanunverici “satış məqsədi olmadan şəxsi istehlak miqdarı”nı bu maddədə əsas şərt olaraq müəyyən etmişdir.

Narkomanlıq dedikdə, xroniki intoksikasiya doğuran, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin sui-istifadəsi nəticəsində yaranmış, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən psixi və (və ya) fiziki asılılıqla, o cümlədən psixi və davranış pozuntuları ilə ifadə olunan xəstəlik vəziyyəti başa düşülür.

Təhlilimiz üçün narkomanlığı narkoloji xəstələrdən fərqləndirmək məqsəduyğundur. Belə ki, narkoloji xəstələr – insan psixikasına təsir göstərən maddələrin sui-istifadəsi nəticəsində inkişaf etmiş asılılıq vəziyyətində olan və ya şüur pozuntusu, o cümlədən psixi və davranış pozuntuları ilə müşahidə olunan, barəsində qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada alkoqolizm, narkomanlıq və ya toksikomanlıq diaqnozu təyin edilmiş şəxsdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, əməlin tövsifedici əlaməti kimi “...satış məqsədi olmadan...” çıxış edir. Qanunvericinin iradəsinə görə şəxs xeyir və ya mənfəət götürmədən narkotik vasitələri, psixotrop maddələri istifadə etmək məqsədilə şəxsi istehlak miqdarında hazırlamalı, əldə etməli, saxlamalı, daşımalı və ya göndərməlidir. Əks halda təqsirkar şəxsin əməli Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 234.2-ci maddəsi ilə tövsif olunmalı və cinayət məsuliyyəti yaranmalıdır.

İnzibati xətanın subyekti kimi 16 yaşına çatmış, anlaqlı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ola bilər.

Qanunverici maddənin qeyd hissəsini yaratmaqla narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində profilaktik fəaliyyəti həyata keçirmişdir. Təhlil edilən inzibati xəta tərkibinin qeydində narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə görə inzibati məsuliyyətdən azad etmənin əsasları öz əksini tapmışdır. Əgər şəxs şərh olunan inzibati xətanın predmetini könüllü surətdə hakimiyyət nümayəndələrinə təhvil verərsə, bu halda o, inzibati məsuliyyətdən azad edilir.

Təqsirkar şəxslər bu inzibati xətanın törədilməsinə görə üç yüz manatdan dörd yüz manatadək miqdarda cərimə edilir, işin hallarına görə və xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda isə - iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq edilir.

Bu inzibati xəta haqqında iş üzrə prosessual sənədlərin toplanmasını daxili işlər orqanları həyata keçirir. İşlərin baxılması isə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilmişdir.

Nəzərə alınması vacibdir ki, tibbi məqsədlərlə fiziki şəxslərə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin buraxılması belə fəaliyyət növünə lisenziyası (xüsusi razılığ) olan apteklər və müalicə-profilaktika müəssisələri tərəfindən həyata keçirilir.

XIX fəsil

Mülkiyyət və təbiətdən istifadə qaydaları əleyhinə olan inzibati xətəalara görə inzibati məsuliyyət

§ 1. Mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətəalara görə inzibati məsuliyyət

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit edilən insan və vətəndaş hüquqları sırasında mülkiyyət hüquqları vacibliyinə görə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bütün dünya dövlətlərinin konstitusiyalarında öz əksini tapan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sırasında vacibliyinə görə mülki və siyasi hüquqlar əsas kateqoriyalar sayılır. Təsadüfi deyildir ki, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən “Mülki və siyasi hüquqlar” haqqında Beynəlxalq Pakt qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit edilən mülkiyyət hüquqlarının digər hüquq və azadlıqlar kimi ölkəmizin ərazisində təmin edilməsi məqsədi ilə müəyyən təşkilati-hüquqi tədbirlər həyata keçirilir. Həmin təşkilati-hüquqi tədbirlərin daha vacib (hüquqi rüşeymi) sayılan hissəsi Konstitusiyanın mətnində nəzərdə tutulub. Daha dəqiq desək, Konstitusiyanın 13-cü maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, inkişaf edən demokratik ölkələrin ərazisində mülkiyyətin mühafizəsi funksiya olaraq xüsusən dövlətə aiddir. Dövlətin adı çəkilən mühafizəedici funksiyasının həyata keçirilməsi konstitusiya əsasında qəbul edilən normativ hüquqi aktlar ilə müəyyənləşdirilir. Buraya Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsi ilə dairəsi müəyyənləşdirilən qanunvericilik aktları aiddir. Mülkiyyətin (istər daşınar, istərsə də daşınmaz) mühafizəsi əsasən, dövlətin sərəncamında olan konstitusiya-hüquqi, mülki-hüquqi, inzibati-hüquqi və cinayət-hüquqi vasitələrin (klassik hüquqi vasitələr kimi) köməyi ilə həyata keçirilir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, dövlətin sərəncamında olan mülkiyyətin mühafizə vasitələrinin hər biri öz funksiyasına görə vacib sayılır. Hüquqi tənzimlənmədəki rolu və miqyası nəzərə alınmaqla, həyata keçirilməsi zamanı daha çox istifadə edilən (təbiiqetmə aktı kimi) normativ hüquqi aktlar (hüquqi tənzimlənməyə uyğun olaraq) ilə birlikdə mülkiyyətin mühafizəsi vasitələrini aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

✚ konstitusiya-hüquqi vasitələr (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və s.);

✚ mülki-hüquqi vasitələr (“Dövlət mənzil fondunun özəlləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Elektron ticarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi və s.);

✚ inzibati-hüquqi vasitələr (“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsi, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi, “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və s.);

✚ cinayət-hüquqi vasitələr (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi və s.).

Ölkəmizin ərazisində mülkiyyətin mühafizəsinin konstitusiya-hüquqi vasitələri haqqında danışarkən qeyd edilməsi vacibdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən, mülkiyyətin üç növü – dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti müəyyən edilmişdir. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin 2-ci bəndinə

əsasən, mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir və mülkiyyət hüququ, o cümlədən də xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Burada qeyd edilməlidir ki, həmin qanunlar aidiyyəti olaraq İnzibati Xətlər və Cinayət Məcəllələridir.

Mülkiyyətin mühafizəsinin mülki-hüquqi vasitələri haqqında danışarkən qeyd edilməsi vacibdir ki, digər vasitələrdən fərqli olaraq, adı çəkilən tənzimlənmə daha geniş və hüquqi təbiəti baxımından mürəkkəb məzmunu malikdir. Məlum olduğu kimi, hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir. Mülkiyyət cəmiyyətin iqtisadi özülünü təşkil edən mühüm iqtisadi və hüquqi kateqoriyadır. Maddi nemətlərə sahiblik, onlardan istifadə və onların barəsində sərəncam verməklə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdən ibarət olan mülkiyyət münasibətləri hüquqla tənzimlənərək, hüquqi forma kəsb edir və konkret mülkiyyətçinin öz əmlakı barədə sahiblik, istifadə və sərəncam vermə səlahiyyətini əks etdirən hüquq münasibətinə çevrilir. Qanunverici Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə mülkiyyətin bütün formalarının bərabərliyini və mülkiyyət hüququnun bütün subyektlərinin hüquq və mənafeələrinin eyni dərəcədə təsbit və mühafizə edildiyini bəyan edir.

İnzibati-hüquqi vasitələr mülkiyyətin mühafizəsinin təmin edilməsində konstitusiyaya və mülki-hüquqi tənzimlənmə vasitələri qədər zəruridir. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra qəbul edilən yeni qanunvericilik aktları hesabına keçmiş qanunvericilik aktlarından (SSRİ dövründə qəbul edilən) fərqli olaraq, bütün mülkiyyət formalarının bərabər hüquqi rejiminə uyğun tərzdə inzibati hüquqi mühafizə imkanları nəzərdə tutulmuşdur.

İnsan və vətəndaşların Konstitusiyaya ilə müəyyən edilən mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsi, onların pozulmasının

qarşısının alınması və pozulan hüquqların (oğurlanan əmlakın tapılması, vurulan maddi zərərin ödənilməsi və s.) bərpa edilməsinə dair hüquqi tənzimlənmə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin müvafiq müddəaları qeyd edilməlidir. Adı çəkilən məcəllənin 2-ci maddəsi ilə “Azərbaycan Respublikasının inzibati xətalər qanunvericiliyinin vəzifələri” sırasında mülkiyyətin və şəxslərin iqtisadi maraqlarının qorunması da normativ məzmun almışdır. Əlavə olaraq qeyd olunması vacibdir ki, mülkiyyətin mühafizəsi vasitəsi kimi, inzibati-hüquqi tənzimlənmənin daha vacib hissəsi İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 24-cü fəslə (Mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətalər) ilə normativ məzmun alan aidiyyəti inzibati xəta tərkibləridir. Qanunverici həmin inzibati xəta tərkiblərinə aşağıdakıları aid etmişdir:

- Xırda talama;
- Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə;
- Lisenziya və ya icazə olmadan yerin təkindən istifadə etmə;
- Su obyektləri üzərində mülkiyyət hüququnun pozulması;
- Heyvanlar aləmi obyektlərindən özbaşına istifadə edilməsi;
- Mədəni sərvətlərin qorunması üzrə tələblərin pozulması;
- Təsərrüfat əkinlərinin korlanması.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətin mühafizəsinin təmini üçün daha çox tətbiq edilən inzibati-hüquqi vasitələr haqqında qeyd edə bilərik ki, dövlətin adı çəkilən funksiyası müvəkkil edilən hüquq-mühafizə orqanı statusuna malik olan icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Mülkiyyətin mühafizəsinin qeyd edilən formada həyata keçirilməsi ilə xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edən həmin hüquq-mühafizə orqanları içərisində polis xüsusilə qeyd edilməlidir. Bunun obyektiv səbəbi isə qanunverici tərəfindən “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsi ilə polisin təyinatına insanların həyatını,

saxlamliqlarini, huquq ve azadliqlarini, dovletin, fiziki ve huquqi saxslarin qanuni menafelərini ve mulkiyyetini huquqa zidd emellərdən qorumağı aid etməsidir.

Azərbaycan Respublikasında mulkiyyətin mühafizəsinin cinayət-huquqi vasitələri haqqında danışarkən qeyd edilməsi vacibdir ki, qanunverici həmin funksiyaların həyata keçirilməsi üçün ilk olaraq maddi huquq normaları müəyyən etmişdir. Qanunverici həmin huquq müəyyən etmə modeli daxilində Cinayət Məcəlləsində "İqtisadi sahədə cinayətlər" adlı bölmə yaratmışdır. Həmin bölmənin bir fəslə olaraq aşağıdakı kimi "Mulkiyyət əleyhinə olan cinayətlər" müəyyən edilmişdir:

- ✚ Oğurluq;
- ✚ Dələduzluq;
- ✚ Mənimsəmə və ya israf etmə;
- ✚ Soyğunçuluq;
- ✚ Quldurluq;
- ✚ Hədə-qorxu ilə tələb etmə;
- ✚ Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama;
- ✚ Talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirmə;
- ✚ Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə;
- ✚ Əmlakı ehtiyatsızlıqdan məhv etmə və ya zədələmə;
- ✚ Torpaq üzərində mulkiyyət, istifadə və ya icarə huququnu pozma;
- ✚ Telefon xətlərinə qanunsuz daxil olmaqla danışqlar aparma;
- ✚ Təbii qazın, suyun, elektrik və ya istilik enerjisinin talanması.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 24-cü fəslində (Mulkiyyət əleyhinə olan inzibati xətalər) olan inzibati xətalərin obyektə bir qayda olaraq mulkiyyət münasibətləridir. Huquqi mənada mulkiyyət münasibəti mulkiyyətçi tərəfindən öz əmlakına sahib olma, ondan istifadə etmə və onun üzərində sərəncam vermə huququna (subyektiv mulkiyyət

hüququ) malik olma kimi başa düşülür.

Təhlil edilən inzibati xətlərin obyektiv tərəfi həm aktiv, həm passiv davranışla xarakterizə edilir. Qanunvericilik quruluşuna görə mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətlər əsasən, maddi tərkiblidir;

Mülkiyyət əleyhinə törədilən inzibati xətlərin subyektivi 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxslər, habelə vəzifəli şəxslər və (və ya) hüquqi şəxslər ola bilər.

Bu inzibati xətlərin subyektiv tərəfi qəsd və ya ehtiyatsızlıqla xarakterizə edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, təhlil edilən inzibati xətlərdə məqsəd tamahdır.

1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İXM-in aidiyyəti maddələrinin təhlili deməyə əsas verir ki, qanunverici tərəfindən bu növ xətlərin törədilməsinə görə əsasən, xəbərdarlıq, inzibati cərimə və inzibati həbs kimi inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi müəyyən edilmişdir.

Mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətlər haqqında materiallara baxılması rayon (şəhər) məhkəmələrinə, Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsinə, Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında “İçəri-şəhər” Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu İdarəsinə, habelə Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə həvalə edilmişdir.

Rəsmi statistik göstəricilərin təhlilinə görə mülkiyyət əleyhinə olan inzibati xətlər arasında ölkəmizin ərazisində daha çox törədilənləri Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 227-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyət müəyyən edilən “Xırda talama”dır.

“İXM, maddə 227. Xırda talama

Xırda talama, yəni oğurlama, mənimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgə-

sinin əmlakını talamağa görə -

yüz altmış saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda isə üç ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq edilir.

Qeyd: Bu Məcəllənin 227-ci maddəsi həmin maddədə göstərilən əməllər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə səbəb olmadıqda tətbiq edilir.

Xırda talama haqqında danışıarkən aydın olur ki, onun anlayışı qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227-ci maddəsi ilə müəyyən olunub. Nəzərə almaq vacibdir ki, qanunverici tərəfindən 20 oktyabr 2017-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 227-ci maddəsinin qeyd hissəsinə növbəti dəyişiklik edilmişdir. Həmin dəyişiklikdən sonra talanmış əmlakın miqdarı məsələləri qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 177-ci maddəsinin qeyd hissəsinin təsirinə düşüb.

Beləliklə, xırda talama dedikdə, oğurlama, mənimsəmə, israfçılıq, qulluq mövqeyindən sui-istifadə və ya dələduzluq yolu ilə özgəsinin əmlakının beş yüz manatdan yuxarı olmayan miqdarda talanması başa düşülür.

Nəzərə alınmalıdır ki, qanunverici Cinayət Məcəlləsinin qeyd hissəsi ilə talamanın törədilmə üsulundan, şəraitindən və digər hallarından asılı olaraq talanan əmlakın miqdarını yuxarıda göstərilən xırda talama nümunəsindəki beş yüz manatdan yuxarı olmayan fərqli miqdarı da müəyyən etmişdir. Belə ki, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən, təkrar, yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanma yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla, elektron məlumat daşıyıcılarından, yaxud informasiya texnologiyalarından istifadə edilməklə, neft kəmərlərinə, dövlət və ya ictimai əhəmiyyətli təbii qaz, rabitə, elektrik, istilik enerjisi, su, kanalizasiya, dəmir yolu xətlərinə münasibətdə, yaxud zərərçəkmiş şəxsin üzərindən, cibindən,

çantasından və ya digər əl yükündən çıxarılaqla yüz manatdan yuxarı olmayan məbləğdə ziyan vurulduğı hallarda inzibati məsuliyyət yaranır. Eyni hallarda talanmış əmlakın miqdarı yüz manatdan yuxarı olarsa, əməl cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır.

Talama adətən özgənin əmlakını tamah məqsədi ilə hüquqazidd və əvəzsiz olaraq, həmin əmlakın mülkiyyətçisinə və başqa sahibinə ziyan vurmaqla götürmə və (və ya) özünün və ya başqa şəxslərin xeyrinə keçirmədə ifadə olunur.

Bu inzibati xətanın obyektı - mülkiyyətdir. Maddi nemətlərə sahiblik, onlardan istifadə və onların barəsində sərəncam vermə ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdən ibarət olan mülkiyyət münasibətləri hüquqla tənzimlənərək, hüquqi forma kəsb edir və konkret mülkiyyətçinin öz əmlakı barədə sahiblik, istifadə və sərəncam vermə səlahiyyətini əks etdirən hüquq münasibətinə çevrilir. Adından göründüyü kimi mülkiyyət münasibətləri mülki hüquq normaları ilə nizamlanır, lakin təhlilimiz çərçivəsində onlar inzibati hüquq normaları vasitəsi mühafizə olunur.

Araşdırdığımız maddənin təsiri altına düşən xırda talamada şəxs (talayan) başqasının mülkiyyəti hesabına əmək (əziyyət) sərf etmədən varlanır, talanmış əmlak üzərində sərəncam vermə imkanını əldə edir. Təcrübədə həmin əməllər talanan əmlakdan istifadə, bağışlanma, satılma və digər özgəninkiləşdirmə formasına məruz qala bilər.

Əks təqdirdə törədilən bu əməl aşağıdakı tərkiblərdən biri və ya bir neçəsi ilə nəzərdə tutulan cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır:

- Oğurluq (Cinayət Məcəlləsi, maddə 177);
- Dələduzluq (Cinayət Məcəlləsi, maddə 178);
- Mənimsəmə və ya israf etmə (Cinayət Məcəlləsi, maddə 179);
- Soyğunçuluq (Cinayət Məcəlləsi, maddə 180);
- Quldurluq (Cinayət Məcəlləsi, maddə 181);

▪ Hədə-qorxu ilə tələb etmə (Cinayət Məcəlləsi, maddə 182);

▪ Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama (Cinayət Məcəlləsi, maddə 183);

Xırda talama kimi inzibati xətanın hüquqi təhlili zamanı qeyd olunması zəruridir ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 135.2-ci maddəsinə əsasən, əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərin toplusudur. Qanunverici əşyalara yalnız fiziki obyektləri deyil, habelə pul və qiymətli kağızları da aid edir. Tərədilən aidiyyəti hüquqpozmanın araşdırılması zamanı nəzərə alınması vacibdir ki, talanan əmlakın dəyəri dövlət tərəfindən tənzimlənirsə, dövlət tənzimlənmə qiymətləri tətbiq edilir. Digər hallarda isə talanmış əmlakın dəyəri bazar qiymətinə əsasən, müəyyənləşdirilir. Təcrübi baxımdan göstərilən qayda üzrə qiymətləndirmənin aparılması mümkün olmadıqda, ekspertin rəyi əsasında aidiyyəti qiymətləndirilmənin aparılması məqsədəuyğun sayılır.

Bu inzibati xətanın obyektiv tərəfi aşağıdakı aktiv hərəkətlərlə həyata keçirilir:

- oğurlama;
- mənimsəmə;
- israfçılıq;
- qulluq mövqeyindən sui-istifadə;
- dələduzluq.

Təhlilimiz daxilində özgə əmlakı dedikdə, fərdi şəxslərin, vəzifəli şəxslərin, dövlət, ictimai, bələdiyyə və digər təşkilatların sərəncamında olan əmlak başa düşülür.

Mənimsəmə dedikdə, inanılıb tapşırılmış əmlakın, maddi qiymətli şeylərin ayrılması, götürülməsi və onun üzərində qanunsuz sahibliyi müəyyən etmək yolu ilə özünün və ya digər şəxslərin mülkiyyətinə verilməsi başa düşülür.

İsraf etmə dedikdə, təqsirkara müəyyən səlahiyyətləri həyata keçirmək üçün etibar edilmiş əmlakın sərf edilməsi, satılması, istehlak edilməsi, müxtəlif formalarda özgəninkiləş-

dirilməsi (başqa şəxslərə bağışlama, vermə) başa düşülür.

Qulluq mövqeyindən sui-istifadə etmə zamanı əmlak vəzifəli şəxsin mülkiyyətində olmur, o, qanunsuz sərəncamlardan və saxta sənədlərdən istifadə etməklə ona yiyələnir.

Dələduzluq dedikdə, etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə başa düşülür.

Qanunvericilik quruluşuna görə təhlili aparılan inzibati xəta maddi tərkiblikdir. Belə ki, normanın məzmununa görə təqsirkarı İXM-in 227-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyətə cəlb etmək üçün əmlakın maddi formada talanması ilə zərərçəkən şəxsə maddi zərərin vurulması zəruridir.

Bu inzibati xətanın subyektivi 16 yaşına çatmış, anlaqlı fiziki şəxs və ya vəzifəli şəxs ola bilər.

Subyektiv tərəfdən araşdırılan inzibati xəta düzünə qəsdlə, tamah motivi ilə və qanunsuz varlanma məqsədi ilə xarakterizə olunur. Təqsirkar maddədə sadalanan formada xırda talama törətdikdə, öz əməlinin hüquqazidd xarakterini dərk edir, onun zərərli nəticələrini qabaqcadan görür və bunları arzu edir.

Bu inzibati xətaların baxılması rayon (şəhər) məhkəmələrinə və "Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyinə həvalə edilib.

Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti) tərəfindən həmçinin səlahiyyətli orqanlara (vəzifəli şəxslərə) aid edildikdə, icraatında inzibati xətalər haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə

olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətin mühafizəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən hüquq müəyyənətmə fəaliyyətinə növbəti bir misal qanunverici tərəfindən 1 may 2020-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə İXM-in məzmununa yeni inzibati xəta tərkibinin - “Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə” (İXM, maddə 232-1) daxil edilməsi olmuşdur. Ölkəmizin ərazisində mülkiyyətin hərtərəfli mühafizəsinin təşkili məqsədilə qanunverici tərəfindən edilən əlavə və dəyişikliklər kimi, təhlil etmək istədiyimiz bu norma sosial sifarişin icrası sayıla bilər. Həmin inzibati xəta tərkibinin daha asan başa düşülməsi məqsədilə qanunvericinin mövqeyinə diqqət edək:

“İXM, maddə 232-1. Əmlakı qəsdən məhv etmə və ya zədələmə”

Özgənin əmlakını qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə görə, bu az miqdarda ziyan vurduqda-

inzibati xəta nəticəsində vurulmuş ziyanın bir mislindən iki mislinədək məbləğdə cərimə edilir.

Qeyd: Bu maddədə “az miqdar” dedikdə, beş min manatdan yuxarı olmayan məbləğ başa düşülür”.

Təhlil edilən inzibati xəta nəticəsində təqsirkar özgə əmlakını məhv etməklə və ya zədələməklə mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edir, ona maddi ziyan vurur, fiziki və hüquqi şəxslər onlara məxsus əmlakdan təyinatı üzrə istifadə etməkdən məhrum olur. Bu əməllərin müxtəlif üsullarla törədilməsi insanların sağlamlığını və qanunla qorunan digər dəyərləri də təhlükə altına alır.

Bu inzibati xətanın obyektivi mülkiyyət münasibətləridir. Predmet maddi dəyərə malik olan daşınar (texnika, nəqliyyat və s.) və ya daşınmaz əmlak (bağ sahəsi, ev və s.) ola bilər.

Obyektiv cəhətdən bu inzibati xəta aşağıdakıları əhatə edir:

- ✚ özgənin əmlakını məhv etmə və ya zədələmədən ibarət əməl;

- ✚ zərərçəkmiş şəxsə az miqdarda ziyan vurmasından ibarət hüquqazidd davranış və nəticə;

- ✚ törədilmiş əməllə vurulan ziyan arasında səbəbli əlaqə.

Ədəbiyyatların təhlilinə əsasən, demək mümkündür ki, məhv etmə dedikdə, əmlakın xassələrinin dəyişməsi ilə onun təsərrüfat dəyərinin itməsi, məqsədli təyinatı üzrə istifadə edilə bilməməsi başa düşülür. Başqa sözlə desək, o, tam yararsız vəziyyətə salınır. Əmlakı məhv etmə onun dağıdılmasında, parçalanmasında, bəzən də maddi dəyərinin tam təsərrüfat dövrüyəsindən çıxmasında ifadə olunur. Bu zaman həmin əmlakı təmirlə və ya başqa üsulla bərpa etmək mümkünsüz olur.

Zədələmə dedikdə, əmlakın xassələrinin dəyişməsi ilə onun vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsi, təsərrüfat və ya başqa məqsədlə istifadəyə qismən yararsız olması başa düşülür. Lakin məhv etmədən fərqli olaraq, zədələnmiş əmlakın təmir etməklə və s. üsulla bərpası mümkün olur. Zədələnmə zamanı əmlakın yalnız bəzi xassələri itir. Müəyyən təmir hesabına onun istifadəsi mümkünləşir.

Şərh olunan inzibati xətanın obyektiv cəhətinin zəruri əlaməti zərərçəkmiş şəxsə az miqdarda ziyan vurmaqda ifadə olunan zərərli nəticənin baş verməsidir. Burada xeyli miqdar dedikdə, 5000 manatadək olan məbləğ başa düşülür. Təcrübi baxımdan bu ziyan məhv edilmiş əmlakın real dəyəri, zədələnmiş əmlakın bərpası üçün çəkilən xərc və s. formasında ola bilər.

İnzibati xəta zərərçəkmiş şəxsə az miqdarda miqdarda ziyan vurma növündə zərərli nəticənin baş verdiyi andan başa çatmış sayılır.

Əmələ hüquqi qiymət verilərkən törədilmiş əməllə vurulan ziyan arasında səbəbli əlaqə müəyyən edilməlidir.

Şərh edilən inzibati xətanın subyekti 16 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir.

Özgənin əmlakını qəsdən məhv etmə və ya zədələmə subyektiv cəhətdən qəsdlə törədilir. Təqsirkar özgənin əmlakını qanunsuz olaraq məhv etdiyini və ya zədələdiyini dərk edir, bununla mülkiyyətçiyə və ya onun digər istifadəçisinə az miqdarda ziyan vurulacağını qabaqcadan görür və bunu arzu edir (birbaşa qəsd) və ya buna şüurlu surətdə yol verir (dolaylı qəsd).

İXM-in 232-1-ci maddəsi üzrə inzibati xəta haqqında materialların toplanması DİN-in səlahiyyətlərinə aiddir. Lakin toplanılan materiallar üzrə inzibati tənbehtmə haqqında qərarın qəbul edilməsi İXM–in 43-cü maddəsi ilə aidiyyəti üzrə rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilib.

§ 2. Təbiətdən istifadə qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

Son dövrlər bütün bəşəriyyəti narahat edən ekoloji problemlərə Azərbaycan Respublikasında da böyük diqqət yetirilir və onların həlli üçün hərtərəfli tədbirlər görülür. XXI əsr bütün dünyada ekologiya, sabit inkişaf, sağlamlıq əsrinə elan edilib. Məlumdur ki, Azərbaycanın sabit inkişafı ekoloji problemlərin həllindən də çox asılıdır. Təsadüfi deyildir ki, cəmiyyətimiz üçün hüquqi məzmunu baxımından vacib hesab edilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 may 2007-ci il tarixli 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizlik konsepsiyası”nda xüsusi olaraq

ayrıca başlıq ilə “Ekoloji problemlər” nəzərdə tutulub. Həmin sənəddə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasındakı ekoloji problemlər Sovet İttifaqının enerji ehtiyatına olan tələbatının ödənilməsi məqsədilə əsasən, Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizində ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan qeyri-təkmil üsullarla onilliklər ərzində aparılmış neft hasilatı ilə bağlıdır.

Qeyd edək ki, ölkənin Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş keçmiş ərazilərində flora və faunanın kütləvi şəkildə məhv edilməsi ən böyük ekoloji problemlər sayılır.

Azərbaycan Respublikasının şirin su ehtiyatlarının böyük həcmnin qonşu ölkələrdə formalaşması və bu ölkələrin ərazilərinin kimyəvi, radioaktiv və digər zərərli maddələrlə intensiv çirklənməyə məruz qalması əhalinin içməli su ilə təmin olunmasında problemlər yaradır. Bundan əlavə, Ermənistan ərazisində seysmik zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası bütövlükdə region üçün təhlükə mənbəyidir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Espoo Konvensiyası İmplementasiya Komitəsi çərçivəsində Ermənistan ərazisində yeni Metsamor nüvə reaktorunun tikilməsi ilə əlaqədar Espoo Konvensiyası müddəalarının pozulması ilə bağlı Azərbaycan Respublikası tərəfindən Ermənistan Respublikasına qarşı qaldırılmış iddia üzrə yekun qərar qəbul edilmişdir. Beləliklə, Espoo Konvensiyasına Tərəflərin Görüşündə, yekun olaraq, Ermənistan ərazisində yeni Metsamor nüvə reaktorunun tikilməsi ilə əlaqədar Ermənistan Respublikasının Espoo Konvensiyası üzrə öhdəliyini pozduğu qərarına gəlmiş və Konvensiyanın İmplementasiya Komitəsinə məsələnin nəzarətdə saxlanılması və aidiyyəti üzrə monitoring edilməsi barədə mandat verilmişdir.

Ətraf mühitin çirklənməsi, münbit torpaqların deqradasiyası, təbii resurslardan qeyri-rasional istifadə, sənaye və məişət tullantılarının tələb olunan səviyyədə emal olunmaması ciddi problem mənbəyidir.

Ekoloji problemlər iqtisadi və sosial həyata mənfi təsir

göstərir, ictimai sađlamlıđa, cəmiyyətin maddi sərvətinə və dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyətinə ciddi maneələr yaradır.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji problemlərin hər tərəfli həll edilməsi məqsədilə qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi əsasında zəruri sayılan təşkilati-hüquqi mexanizm formalaşdırılıb. Son dövrlərdə ekologiyaya aid, o cümlədən təbiətin mühafizəsi sahəsində xeyli sayda müxtəlif tədbirlər görülmüş, bir sıra qanunvericilik aktları qəbul edilmiş, bu sahə ilə bağlı beynəlxalq normativ hüquqi aktlar ratifikasiya edilmişdir.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsinə əsasən, hər kəsin sađlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sađlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır. Bu hüquqlar ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ətraf mühitin qorunması kimi vəzifəsi konstitusiya tənzimlənməsi səviyyəsində müəyyən edilmişdir. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci maddəsinə əsasən, ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur. Ölkəmizin ekologiya sahəsinə aid hüquqi tənzimlənmə mexanizminin konstitusiya-hüquqi vasitələrlə mühafizəsi aidiyyəti olaraq İnzibati Xətalər və Cinayət Məcəllələri vasitəsilə gerçəkləşir. Qanunverici tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Cinayət və İnzibati Xətalər məəcəllələrində ekologiya, ekoloji təhlükəsizlik və təbiətdən istifadə qaydaları əleyhinə olan müxtəlif hüquqpozmalara görə məsuliyyət nəzərdə tutan tərkiblər (xüsusi hissənin maddələri) müəyyən edilmişdir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə əsasən, aidiyyəti cinayət tərkibi müəyyən edilən hüquqazidd davranışlara (ekoloji cinayətlərə) aiddir:

◆ İşlərin yerinə yetirilməsi zamanı ətraf mühitin mühafizəsi (qorunması) qaydalarını pozma;

◆ Ekoloji cəhətdən təhlükəli maddələrin və tullantıların dövriyyəsi qaydalarını pozma;

◆ Baytarlıq qaydalarını və bitki xəstəliklərinə və ziyanvericilərinə qarşı müəyyən edilmiş mübarizə qaydalarını pozma;

◆ Suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə;

◆ Atmosferi (havanı) çirkləndirmə;

◆ Dəniz mühitini çirkləndirmə;

◆ Sahilyanı şelf haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozma;

◆ Torpaqları korrupsiya;

◆ Yerin təkinin qorunması və istifadəsi qaydalarını pozma;

◆ Balıq və digər su bioresurslarını qanunsuz tutma;

◆ Balıq və digər su bioresurslarının qorunması qaydalarını pozma;

◆ Qanunsuz ov etmə;

◆ Qanunsuz ağac kəsmə;

◆ Meşələri və digər yaşıllıqları məhv etmə və ya zədələmə.

Təhlilimizin məzmunu baxımından qeyd edilməsi vacibdir ki, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 25-ci fəslilə "Ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər" normativ məzmun almışdır. Həmin inzibati xətalərə aiddir:

✚ Ətraf mühitə atılan, axıdılan və ya basdırılan zərərli maddələrin miqdarının, habelə zərərli fiziki təsirlərin hədlərinin yol verilə bilən normativlərdən artıq olması;

✚ Atmosfer havasının mühafizəsi sahəsində qanunvericiliyin pozulması;

✚ Radioaktiv maddələrlə iş zamanı ekoloji tələblərin pozulması;

✚ Müəssisələrin, qurğuların və başqa obyektlərin tikin-

tisinə və yenidən qurulmasına dair ekoloji tələblərin pozulması;

- ✚ Müəssisələr, qurğular və başqa obyektlər istismara verildikdə və ya istismar müddətində ekoloji tələblərin pozulması;

- ✚ Ətraf mühitə buraxılan tullantılarında müəyyən edilmiş normadan artıq çirkləndirici maddələr olan nəqliyyat vasitələrinin istehsalı, idxalı, istismara buraxılması;

- ✚ Ətraf mühitin müəssisə (istehsalat) monitorinqinin və ya təsərrüfat fəaliyyətinin ətraf mühitə təsirinin uçot və hesabatının aparılmaması;

- ✚ Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində standartlaşdırma qaydalarının pozulması;

- ✚ Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində sertifikatlaşdırma qaydalarının pozulması;

- ✚ Xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərindən istifadə qaydalarının pozulması;

- ✚ Yerin təkindən istifadə qaydalarının pozulması;

- ✚ Torpaqların (meşə fondu torpaqlarının) zibillənməsi və korlanması;

- ✚ Əkin yerlərinin yandırılması;

- ✚ Torpaqlardan təsərrüfatsızcasına istifadə edilməsi;

- ✚ Torpaqların dövlət uçotundan, qeydiyyatından gizlədilməsi və ya kəmiyyətinə və keyfiyyətinə dair məlumatların təhrif edilməsi;

- ✚ Torpaq sahəsindən məqsədli təyinatına uyğun olmayan başqa məqsədlər üçün istifadə edilməsi;

- ✚ Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsinin sahilboyu 20-50 metrlik zolağının altında olan torpaq sahələri ilə bağlı tələblərin pozulması;

- ✚ Mərz nişanlarının məhv edilməsi;

- ✚ Torpaq sahələrində meteoroloji şəbəkələrin, ölçmə vasitələrinin və digər vasitələrin sıradan çıxarılması və torpaqların kateqoriyalarının dəyişdirilməsi;

- ✚ Meşəqırma fondundan istifadənin, oduncağın tədarük

edilib daşınması qaydasının pozulması;

✚ Meşə sahələrində və meşə fonduna daxil olmayan sahələrdə ağacların, kolların və digər yaşıllıqların qanunsuz kəsilməsi (götürülməsi), zədələnməsi və ya məhv edilməsi;

✚ Meşəqırma biletində (orderində) və ya meşə biletində nəzərdə tutulmuş məqsədləri və ya tələbləri gözləmədən meşədən istifadə;

✚ Meşələrin bərpası, məhsuldarlığının artırılması, cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və yetişmiş oduncaq ehtiyatlarından istifadə qaydalarının pozulması;

✚ Meşə fondu torpaqlarında biçənəklərin və otlaq sahələrinin zədələnməsi və ya korlanması;

✚ Meşə fondu sahələrində özbaşına ot biçilməsi və ya mal-qara otarılması, özbaşına yabanı meyvə, qoz-fındıq, göbələk, giləmeyvə yığılması;

✚ Meşə fondu torpaqlarında meşələrə zərərli təsirin qarşısını alan qurğuları olmayan istehsal obyektlərinin tikilməsi və ya istifadəyə verilməsi;

✚ Meşə fondu torpaqlarında meşəsuyarma şəbəkələrinin, drenaj sistemlərinin, yaxud yolların məhv edilməsi və ya korlanması;

✚ Meşə fondu torpaqlarında məhdudlaşdırıcı nişanların (sərhəd, kvartal və digər göstərici dirəklərin) məhv edilməsi və ya zədələnməsi;

✚ Meşə üçün faydalı faunanın məhv edilməsi;

✚ Su obyektlərindən və sudan istifadə qaydalarının pozulması;

✚ Su təchizatı sahəsində qanunvericiliyin tələblərinin pozulmasının qarşısını almağa istehlakçı tərəfindən maneələr törədilməsi;

✚ Su obyektlərinin mühafizəsi qaydalarının pozulması;

✚ İçməli su mənbələrinin, sutəmizləyici qurğuların, su kəmərlərinin sanitariya mühafizə zonalarının tələblərinin və içməli suyun keyfiyyətinə dair tələblərin pozulması;

✚ İstehsalat və məişət tullantıları haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Zərərli maddələrlə və ya bu maddələrin qarışıqları ilə aparılan əməliyyatları gəmi sənədlərində qeyd etmək vəzifələrinin yerinə yetirilməməsi;

✚ Radiasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi tələblərinin yerinə yetirilməməsi və ya pozulması;

✚ Hidrometeorologiya fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Geodeziya və kartoqrafiya haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Sənaye və məişət tullantılarının qalaqlanması və yandırılması zamanı ətraf mühitin mühafizəsi tələblərinə əməl edilməməsi;

✚ Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi və ov qaydalarının pozulması;

✚ Heyvanlar aləmi obyektlərindən istifadə qaydalarının pozulması;

✚ Heyvanlarla rəhmsiz rəftar edilməsi;

✚ Ekoloji təhlükəsizlik haqqında qanunvericiliyin pozulması.

Sadalanan inzibati xəta tərkibləri içərisindən daxili işlər orqanlarının aidiyyətində olan və təcrübədə tez-tez rast gəlinən tərkiblərdən biri də İXM-in 272-ci maddəsində göstərilən inzibati xətadır.

“Maddə 272. Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi və ov qaydalarının pozulması

272.1. Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi qaydalarının pozulmasına görə-

inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetlər müsadirə edilməklə və ya müsadirə edilməməklə yeddi yüz manatdan min yeddi yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir.

272.2. Balıqçılıq su obyektlərində istismar edilən su təsərrüfatı obyektlərinin balıqqoruyucu qurğularla təchiz edilməsinə görə -

fiziki şəxslər yeddi yüz manatdan min manatadək məbləğdə, vəzifəli şəxslər iki min manatdan üç min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on iki min manatdan on beş min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

272.3. Ov qaydalarının kobud şəkildə pozulmasına (lazımi icazə olmadan və ya qadağan edilmiş yerlərdə, yaxud qadağan olunmuş müddətlərdə, qadağan edilmiş alətlərlə və ya üsullarla ov edilməsinə), habelə digər ov qaydalarının müntəzəm pozulmasına görə-

inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetlər müsadirə edilməklə və ya müsadirə edilməməklə, min manatdan iki min manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud altı aydan iki ilədək müddətə ov hüququ məhdudlaşdırılır”.

Qanunverici tərəfindən bu maddənin yaradılmasında məqsəd ətraf mühitin əsas ünsürü kimi faunanın (heyvanlar aləminin) mühafizəsi və heyvanlar aləmindən istifadə qaydasının (qanunvericiliklə müəyyən edilən) təmin edilməsidir.

İXM-in 272-ci maddəsi texniki-hüquqi cəhətdən üç hissədən ibarətdir:

1. Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi qaydalarının pozulması;

2. Balıqçılıq su obyektlərində istismar edilən su təsərrüfatı obyektlərinin balıqqoruyucu qurğularla təchiz edilməməsi;

3. Ov qaydalarının kobud şəkildə pozulması (lazımi icazə olmadan və ya qadağan edilmiş yerlərdə, yaxud qadağan olunmuş müddətlərdə, qadağan edilmiş alətlərlə və ya üsullarla ov edilməsi), habelə digər ov qaydalarının müntəzəm pozulması.

Bu maddədə nəzərdə tutulan hər iki inzibati xətanın tərkibi predmeti və obyektiv tərəfinə görə bir-birindən fərqlənir, lakin

xətanın subyektinə və subyektiv tərəfinə görə eynidir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 272-ci maddəsi “Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi və ov qaydalarının pozulması” adlanır. Həmin Məcəllənin 272.1-ci maddəsi ilə “Balıq və digər su bioresurslarının mühafizəsi qaydalarının pozulmasına görə” məsuliyyət müəyyən edilib. Bu inzibati xətanın xüsusi obyektı - təbiətdən istifadə edilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Növlü obyekt isə balıq ehtiyatlarının mühafizəsi qaydalarını təşkil edən ictimai münasibətlərdir.

Balıq ehtiyatlarının qorunması qaydalarını əks etdirən normativ hüquqi aktlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Azərbaycan Respublikasının Su Məcəlləsi;
2. “Balıqçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 mart 1998-ci il tarixli Qanunu;
3. “Heyvanlar aləmi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu;
4. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu;
5. “Ovçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 aprel 2004-cü il tarixli Qanunu;
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 8 may 2000-ci il tarixli 82 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilən “Balıqçılıq və ovçuluq təsərrüfatlarının ehtiyacları üçün su obyektlərindən istifadə Qaydaları” və s.

Təhlil edilən inzibati xətanın obyektiv tərəfi aktiv hərəkətlərlə (balıqların kürütökmə yerlərində müvafiq icazə olmadan bənd çəkmək, radioaktiv, zəhərli-kimyəvi maddələrlə sututurlarını çirkləndirmək və zibilləndirmək) və hərəkətsizliklə (şəxs üzərinə qoyulmuş vəzifələrini icra etmə) ifadə oluna bilər.

Qanunvericilik quruluşuna görə bu maddə formal tərkibli-dir. Lakin təcrübədə balıq ehtiyatlarının mühafizəsi qaydalarının pozulması müəyyən dərəcədə ziyanın vurulması ilə də müşayiət edilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 257-ci maddəsi ilə “Balıq ehtiyatlarının qorunması qaydalarını pozma”ğa görə məsuliyyət yalnız körpülərin, bəndlərin tikintisi, partlayış işlərinin və ya digər işlərin həyata keçirilməsi, habelə suburaxıcı qurğuların istismarı balıq ehtiyatlarının qorunması qaydalarını pozmaqla törədildikdə və bu əməllər balıqların və ya digər su heyvanlarının kütləvi məhvinə səbəb olduqda yaranır.

Cinayət Məcəlləsinin 257-ci maddəsinin dispozisiyasında göstərilən “... balıqların və ya digər su heyvanlarının kütləvi məhvi...” dedikdə, müəyyən ərazidə, su hövzəsində bir və ya bir neçə heyvan növünün konkret zaman ərzində olan orta təbii statistik göstəricilərdən üç dəfə və ya daha artıq dərəcədə qırılması başa düşülür.

Qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan Respublikası İXM-in 272.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xəta formal tərkibli olsa da, burada müəyyən ziyanın vurulması da ehtimal olunur. Törədilən əməlin inzibati xəta və ya cinayət kimi qiymətləndirilməsi üçün hüquqpozmanın obyektiv tərəfini xarakterizə edən bütün əlamətlər nəzərə alınmalıdır.

Bu inzibati xətanın subyektiv tərəfi təqsirin qəsd və ehtiyatsızlıq formasında ola bilər. Təqsirkar şəxs balıq ehtiyatlarının mühafizəsi qaydalarını pozarkən, öz əməlinin hüquqazidd xarakterini dərk edir, onun zərərli nəticələrini qabaqcadan görür, belə nəticələrin baş verməsinə şüurlu surətdə yol verir və ya bu nəticələrin baş verməsini qabaqcadan görə bilməli və görməli olduğu halda, onları görmür.

İnzibati xətanın subyektiv 16 yaşına çatmış, anlaqlı fiziki şəxslər və vəzifəli şəxslər ola bilər. Bu şəxslər öz xidməti vəzifələrinə və ya yerinə yetirdikləri funksiyalara görə özünün istehsal fəaliyyəti nəticəsində balıq ehtiyatlarının mühafizəsi üzrə müvafiq tədbirlərin görülməsi vəzifələrini həyata keçirməlidirlər.

Adı çəkilən inzibati xəta haqqında işlərə Azərbaycan

Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələri və “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.23-cü bəndinə əsasən, inzibati icraata başlamış Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və ya Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi baxır.

Daxili işlər orqanlarının səlahiyyətinə görə aidiyyətliyinə aid edilən növbəti tərkib Azərbaycan Respublikası İXM-in 272.3-cü maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xətdir. Qanunverici bu tərkib vasitəsilə lazımi icazə olmadan və ya qadağan edilmiş yerlərdə, yaxud qadağan olunmuş müddətlərdə, qadağan edilmiş alətlərlə və ya üsullarla ov edilməsinə, habelə digər ov qaydalarının müntəzəm pozulmasına görə inzibati məsuliyyət müəyyən edib.

Şərh olunan maddə vasitəsilə Azərbaycan Respublikasında heyvanlar aləminin obyektləri müxtəlif ictimai təhlükəli qəsdlərdən qorunur. Bu inzibati xətinin obyektı - heyvanlar aləminin mühafizəsi və ondan istifadə edilməsi, habelə ətraf təbii mühitin ayrılmaz tərkib elementi kimi vəhşi heyvanların genetik fondunun qorunması sahəsində yaranan ictimai münasibətlərdir.

Təhlil edilən inzibati xətinin predmeti qismində Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində, quruda, suda, torpaqda və havada təbii olaraq, sərbəst şəraitdə daimi, müvəqqəti və köçəri yaşayan vəhşi heyvanlar çıxış edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, həşəratlar bu inzibati xətin predmeti sayılır.

Bu inzibati xətin obyektiv tərəfini ov qaydalarının kobud şəkildə pozulmasına və digər ov qaydalarının müntəzəm pozulmasına yönəlmiş hərəkətlər təşkil edir.

Ov qaydalarının kobud şəkildə pozulması aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- lazımi icazə olmadan ov edilməsi;
- qadağan edilmiş yerlərdə ov etmə;
- qadağan edilmiş müddətlərdə ov etmə;
- qadağan edilmiş alətlərlə ov etmə.
- qadağan edilmiş üsullarla ov etmə.

“Ovçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsinə əsasən, ovçuluq – quruda və suda təbii sərbəstlik və yarım sərbəst şəraitində daimi, müvəqqəti və köçəri yaşayan, habelə təsərrüfat subyektləri tərəfindən yetişdirilib ov yerlərinə buraxılan suda-quruda yaşayanların, xəzdərililərin, sürünənlərin, quşların və məməlilərin, yəni vəhşi heyvanların izlənilməsi, təqib edilməsi, tutulması və vurulması üzrə fəaliyyət növüdür.

Ovçuluq fəaliyyəti “Ovçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən ovçuluq üçün ayrılmış ov yerlərində həyata keçirilir.

Ovçuluq fəaliyyəti ödənişlidir. Bu fəaliyyət ovçuluq bileti və ov etmək üçün verilən icazə əsasında həyata keçirilir.

Qadağan edilmiş alət və üsullara heyvanları şikəst edən, onlara əziyyət verən mexaniki qurğular, tələlər, torlar, vəhşi heyvanların və quşların səslərini çıxaran elektron cihazlar, onların kütləvi şəkildə tutulmasına səbəb olan tələ tipli çalalar, zərərli qazlardan və kimyəvi maddələrdən istifadə və s. aid olunur.

Ov yerlərində ov silahları, ov itləri, ovçu quşları və başqa ov vasitələri ilə olmanın özü də ov etmə kimi qiymətləndirilir.

İnzibati xətanın subyektiv tərəfi qəsd və ehtiyatsızlıq formasında ifadə oluna bilər.

Təhlil edilən inzibati xətanın subyektiv 16 yaşına çatan anlaqlı, fiziki şəxsdir.

Adı çəkilən inzibati xəta haqqında işlərə İnzibati Xətalər

Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələri və “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.23-cü bəndinə əsasən, inzibati icraata başlamış Daxili İşlər Nazirliyi və ya Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi baxır.

XX fəsil

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyat əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

§ 1. İctimai qayda əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

İnkişaf edən dövlətlərdə hüquqla mühafizə olunan əsas obyektlər sırasında (ictimai münasibət olaraq) ictimai qayda xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Sosial-hüquqi kateqoriya kimi ictimai qayda aidiyyəti münasibətlərin özünəməxsus dairəsini əhatə edir. O, istisnasız olaraq cəmiyyət üzvlərinin hamısını əhatə edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Söylənilən ali məqsədin təmin edilməsi üçün həyata keçirilən sosial, siyasi və hüquqi tədbirlər xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Həmin tədbirlər sırasında cəmiyyətdə hər bir şəxsin qorunmasına şəraitin yaradılması ilkin tələblərdəndir. Məhz bu baxımdan ölkəmizdə ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi fərdin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinə zəmanət verir.

Öz növbəsində qeyd edilməlidir ki, “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsinə əsasən, polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri olan “ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi” ölkə ərazisində ictimai sabitliyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Dövlət polisin bu fəaliyyət istiqaməti vasitəsilə ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyat əleyhinə olan inzibati xətalara xəbərdar edilməsi və onların qarşısının alınmasına nail ola bilər. Bu isə öz növbəsində cəmiyyətdə təhlükəsizliyə xidmət edən ictimai qaydadır.

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalərin qabaqlanmasının daha da gücləndirilməsi, ölkədə ictimai-siyasi vəziyyətin sabit saxlanılması, insan və vətəndaşların istirahəti və əməyi üçün normal şəraitin yaradılması “Polis haqqında” qanuna əsasən, polis əməkdaşlarının vəzifələri kimi müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizdə ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalər statistik göstəricilərə görə (yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xətalər istisna olmaqla) digər xətalardan daha çox törədilir.

İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalər Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 38-ci fəslində (İXM, maddə 510 - 525) göstərilmişdir.

Xarici dövlətlərin hüquq ədəbiyyatlarında qeyd edilir ki, ictimai qayda - sosial-hüquqi kateqoriya kimi, sosial normalara (hüquq normalarına, əxlaq qaydalarına, ümumqəbul olunmuş birgəyaşayış qaydalarına və s.) riayət edilməsi nəticəsində təsis edilən və toxunulmazlığına dövlət və cəmiyyətin bütün siyasi sistemi tərəfindən təminat verilən ictimai münasibətlər toplusudur.

Hüquq ədəbiyyatlarında ictimai qaydaya həm geniş, həm də məhdud mənada baxılır. İctimai qayda geniş mənada cəmiyyətdə yaranan bütün iqtisadi və ictimai münasibətlər sistemini əhatə edir.

Qanunvericilikdə və hüquq ədəbiyyatlarında geniş mənada ictimai qayda (sosial kateqoriya kimi) məhdud mənada (xüsusi mənada) istifadə edilən ictimai qaydadan fərqləndirilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai qayda məhdud mənada hüquq normaları və digər sosial normalarla tənzimlənən ictimai münasibətlərin bütün sistemini əhatə etmir. İctimai qayda yalnız ictimai həyatın müəyyən sahəsində yaranan münasibətlərin müəyyən hissəsini əhatə edir.

İctimai qayda anlayışının (məhdud mənada) dərk edilməsi

zərurəti aşağıdakı amillərlə şərtləndirilir:

- bu və ya digər sosial sahədə yaranan ictimai münasibətlərin çox tərəfliliyi;
- müxtəlif növlü ictimai münasibətləri tənzimləyən xüsusi hüquqi normaların mövcudluğu;
- hüquqi kateqoriya kimi ictimai qaydaya qəsd edən hüquqpozmalara görə qanunvericilik tərəfindən məsuliyyətin müəyyən edilməsi;
- ictimai qaydanın qorunması üzrə xüsusi funksiyalar və onları həyata keçirən orqanların mövcudluğu və s.

İctimai qaydanın məhdud mənada, yəni xüsusi (hüquqi) mənada anlayışı haqqında qanunvericilikdə və xüsusi hüquq ədəbiyyatlarında vahid fikir yoxdur. Lakin adı çəkilən anlayışın polis və digər aidiyyəti hüquq-mühafizə subyektlərinin gündəlik hüquqtətbiqətmə fəaliyyətində vacibliyi nəzərə alınmaqla, normativ hüquqi məzmunu malik modelinin müəyyən edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, qanunverici tərəfindən buna dair heç bir hüquq müəyyənətmə fəaliyyəti həyata keçirilməyib. Başqa sözlə desək, nə 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizin ərazisində qüvvəyə minən İXM-in 38–ci fəslinə (İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətlər) daxil olan aidiyyəti inzibati xəta tərkibinə dair müddəada, nə də “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 4-cü maddəsi ilə (Polisin fəaliyyət prinsipləri və istiqamətləri) müəyyən edilən istiqamətlər daxilində ictimai qaydaya anlayış verilməyib.

Qeyd edilən hüquq müəyyənətmənin qanunverici tərəfindən həyata keçirilməməsi ilə polis gündəlik fəaliyyətində aidiyyəti hüquq tətbiqətmə zamanı yaranan çətinliyi aradan qaldırmaq üçün ictimai qaydanın məhkəmə təcrübəsində verilən anlayışından istifadə edilməsini məqsədəmüvafiq hesab edirik. Həmin anlayış “Xuliqanlıq işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Ple-

numunun 23 mart 2004-cü il tarixli 1 №-li Qərarında müəyyən edilib. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun adı çəkilən qərarına əsasən, ictimai qayda dedikdə, cəmiyyətdə insanlar arasında təşəkkül tapmış, adət və ənənələrlə, əxlaq normaları ilə, habelə qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən edilən qarşılıqlı davranış və birgəyaşayış qaydalarının sistemi başa düşülür.

İctimai qaydanın məhdud mənada belə anlayışı bir çox hüquq ədəbiyyatlarında və normativ hüquqi aktlarda ümumiləşdirilərək işlədilir.

İctimai qayda cəmiyyətin digər sahəsi olan ictimai təhlükəsizliklə sıx bağlıdır. İctimai təhlükəsizlik sahəsinə insanların həyatı və sağlamlığı, onların əmlakı üçün yaranan və ya yarana biləcək təhlükənin qarşısının alınması və ya onların aradan qaldırılması ilə bağlı olan ictimai münasibətlər aiddir.

İctimai təhlükəsizlik dedikdə, vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyəti nəticəsində baş verə bilən və ətrafdakılar üçün yüksək təhlükəli olan hadisə və vəziyyətlərdən digər insanların həyat və sağlamlığının mühafizə edilməsi, binaların və qurğuların dağıdılmasının və ya zədələnməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş xüsusi təşkilati-texniki qaydalara ciddi riayət edilməsinə əsaslanan münasibətlər sistemi başa düşülür.

İctimai təhlükəsizlik anlayışının daha asan başa düşülməsi məqsədilə onu (qısa olaraq) bu redaksiyada səsləndirmək olar: "İctimai təhlükəsizlik" dedikdə, ictimai qaydanın qorunması vəziyyəti başa düşülür.

İctimai mənəviyyat anlayışının öyrənilməsi aidiyyəti hüquqpozma tərkiblərinin təhlili zamanı mütləqdir. Bu baxımdan onun da məzmununun açıqlanması məqsədəuyğun sayılır.

Hüquq ədəbiyyatlarında mənəviyyat dedikdə, cəmiyyətdə yaranmış baxışlar, adətlər, şərəf, ləyaqət, vətəndaşlıq vəzifələri haqqında normalar sistemi və davranış qaydaları başa düşülür. Mənəviyyat ərəb sözü olub, insanın mənəvi keyfiyyət norma-

ları deməkdir. Mənəviyyat həm də yüksək əxlaq deməkdir.

Statistik göstəricilərin təhlili deməyə əsas verir ki, ölkəmizin ərazisində ictimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyat əleyhinə törədilən inzibati xətlər içərisində “Xırda xuliqanlıq” daha çoxluq təşkil edir. Məhz bu kimi vacib məqamı nəzərə almaqla, “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 510-cu maddəsi ilə inzibati xəta tərkibi kimi təsbit olunan “Xırda xuliqanlıq” maddəsinin təhlilini aparaq:

“İXM, maddə 510. Xırda xuliqanlıq

Xırda xuliqanlıq, yəni ictimai qaydanı pozan, lakin fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması ilə və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, yaxud özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiət edilməyən hərəkətlərə görə -

əlli manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir, işin hallarına görə, pozuntunu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət sayılmadıqda, on beş günədək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur”.

Xırda xuliqanlıq ictimai qaydaya qəsd edən inzibati xətdir. O, təqsirli şəxsin mədəniyyət və dünyagörüşü səviyyəsinin aşağı olmasını, onun təkəbbürlüyünü, özündən razı olmasını, onu əhatə edən insanların maraqlarına laqeydliyini və əxlaq qaydalarına məhəl qoymamağını sübut edir.

Şərhl edilən inzibati xətanın obyektı - ictimai qaydadır. Qeyd etməliyik ki, bu inzibati xətanın bilavasitə obyektı isə vətəndaşların ictimai yerlərdə olması ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərdir. Hüquq ədəbiyyatlarının məzmunları ilə tanış olarkən ən çox rast gəlinən fikirlər bunlardır ki, xırda xuliqanlıqın törədilməsi zamanı (hər bir halda) ictimai qaydaya, vətəndaşların şərəf və ləyaqətinə, onların normal iş şəraitinə, istirahətinə, hüquq və qanuni maraqlarına ziyan vurulur.

Obyektiv cəhətdən xırda xuliqanlıq aktiv hərəkətlərlə (ictimai qaydanı pozan hərəkətlər) xarakterizə edilir. Qanunvericilik quruluşuna görə bu maddədə göstərilən inzibati xəta

formal tərkibli dir.

Qanunvericinin iradəsinə görə “Xırda xuliqanlıq”da ictimai qaydanı pozan hərəkətlər ilə yanaşı aşağıda sadalananların heç biri (müstəqil və ya cəmdə olmamalıdır):

- ✚ fiziki şəxslər üzərində zor tətbiq olunması;
- ✚ zorun tətbiq olunması hədəsi;
- ✚ özgənin əmlakının məhv edilməsi;
- ✚ özgənin əmlakının zədələnməsi ilə müşayiət edilməməlidir.

İctimai qayda kobud surətdə pozulduqda və göstərilən hallardan biri (yaxud bir neçəsi) olduqda araşdırılan əməl qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Xuliqanlıq” maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin təhlil edilən maddəsi daxilində “Xırda xuliqanlıq” hərəkətlərinin davranış olaraq dairəsi (siyahısı) qanunverici tərəfindən müəyyən edilməyib.

Fikrimizcə, burada aşağıdakı müxtəlif hərəkətlər ola bilər:

- əhalinin dincliyinin nümayişkaranə şəkildə pozulması;
- ictimai yerlərdə ünvansız söyüşlərin söyülməsi;
- vətəndaşlara təhqiramiz yanaşma (eyni cinsdən olan və ya digər cins nümayəndələrinə sataşma);
- ictimai mənəviyyəti təhqir edən sərxoş vəziyyətdə ictimai yerlərdə olma və başqalarını narahat etmə;
- divarlar üzərində nalayiq sözlərin yazılması;
- mənəviyyəyə zidd görüntülərin ictimai yerlərdə yerləşdirilməsi (çəkilməsi, yapışdırılması, göstərilməsi və s.)

“Xırda xuliqanlıq” ictimai həyatın istənilən sahəsində törədilə bilər. Buraya mənzillər (yaşayış sahələrinin girişi, evlərin qapı ağızları, mansardlar), küçələr, meydanlar, parklar, aeroportlar, dəmir yolu və avtovağzallar aid oluna bilər.

Müasir dövrümüzdə insanların daha çox informasiya əldə etmək, ötürmək və şərh etmək imkanları mümkün olan internet

məkanı (virtual məkan), habelə bu imkanlar çərçivəsində qurulan sosial şəbəkələrdə də bir çox hüquqpozmaların (o cümlədən də inzibati xətlərin) törədilməsi narahatçılıq yaradır. Təcrübədə bu hüquqpozmalar sırasında “Xırda xuliqanlıq” faktlarına da kifayət qədər rast gəlinir. Hesab edirik ki, qanunvericinin bu məsələyə dair mövqə bildirməsi (aidiyyəti normativ hüquqi aktlarda ümumi müddəalar sırasında anlayışın verilməsi, yaxud müvafiq normada qeyd hissə olaraq nəzərdə tutulması və s.) artıq sosial sifarişdir. Bu səbəbdən də qanunvericilikdə ehtiyac duyulan hüquq müəyyən etmə həyata keçirilənə qədər (İXM-in 510-cu maddəsinin tövsifedici əlaməti kimi “Virtual xırda xuliqanlıq” tərkibi və s.) məhkəmə təcrübəsində internet məkanı, habelə bu imkanlar çərçivəsində qurulan sosial şəbəkələrdə xırda xuliqanlıq törədildiyi təqdirdə, əməlin qüvvədə olan İXM-in 510-cu maddəsinin mövcud redaksiyası ilə tövsif edilməsi mümkünlüyünə pozitiv yanaşılmalıdır.

Yeri gəlmişkən, bir çox inkişaf edən dövlətlərdə qanunvericilikdə olan aidiyyəti hüquqpozmaların böyük əksəriyyətinə dair dəqiq tənzimlənmə olmayan hissələrdə təcrübi çətinlikləri məhkəmələr müvafiq işlərə baxarkən öz yurisdiksiyalarında hüquq tətbiq etmə aktlarını (aralıq və ya yekun qərarlar formasında) qəbul etməklə aradan qaldırırlar. Lakin bu qanunverici tərəfindən səlahiyyətləri daxilində qəbul etməli olduqları hüquqi tənzimlənmə sahəsində ətalətsiz vəziyyətdə qalmaları üçün dolayı şəraitin yaranması kimi başa düşülməməlidir.

Hesab edirik ki, aidiyyəti məhkəmə instansiyalarında (əsasən, apellyasiya və kassasiya instansiyası məhkəmələri nəzərdə tutulur) aparılan məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi zamanı bu kimi faktlar ayrıca qruplaşdırılmalı və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 96-cı maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi tərəfindən qanunvericilik təşəbbüsü hüququ (qanun layihələrini və başqa məsələləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakə-

rəsinə təqdim etmək hüququ) şəklində rəsmiləşdirilməlidir.

Adətən, xırda xuliqanlıq bilavasitə insanların yanında törədilir. Yalnız bu cür şəraitdə təqsirli şəxs cəmiyyətə olan hörmətsizliyi daha aşkar (nümayişkaranə) nümayiş etdirir. Lakin əməlin xəta kimi qiymətləndirilməsi üçün nümayişlik (kütləvilik) və ya insanların iştirakı əsas tövsifedici əlamət kimi çıxış edə bilməz.

Subyektiv tərəfdən xırda xuliqanlıq qəsdlə, adətən düzünə qəsdlə xarakterizə olunur. Təqsirkar şəxs başa düşür ki, onun hərəkətləri hüquqaziddir. O, əvvəlcədən görür ki, bu hərəkətlərin törədilməsi zamanı ictimai qayda və vətəndaşların rahatlığı pozulacaq və bunu da arzu edir. Lakin şəxs inzibati xəta törədilməsini (konkret sadaladığımız hərəkətlərdən istənilən birini) arzu etmirsə, lakin buna şüurlu surətdə yol verirsə, xırda xuliqanlıq dolayısı qəsdlə törədilir. Bu kimi faktlar adətən bir qrup şəxs tərəfindən xırda xuliqanlıq törədildikdə mümkün olur.

Təhlilini apardığımız inzibati xəta tərkibi üçün subyekt - 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxsdir.

Bu inzibati xətalara “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi və İXM-in 43-cü maddəsinə görə rayon (şəhər) məhkəmələri baxır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti) tərəfindən həmçinin səlahiyyətli orqanlara (vəzifəli şəxslərə) aid edildikdə, icraatında inzibati xəta haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların

mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

§ 2. İctimai təhlükəsizlik əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

Sosial-hüquqi kateqoriya olan ictimai təhlükəsizlik hüquqi təbiəti baxımdan məzmunca geniş və əhatə dairəsi baxımdan bütün cəmiyyəti əhatə edir. Bütün dövlətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da adı çəkilən sosial – hüquqi kateqoriya dövlətin müəyyən normativ hüquqi tənzimlənməsi vasitəsilə mühafizə edilir. Həmin normativ hüquqi mühafizənin böyük bir hissəsi inzibati-hüquqi tənzimlənməyə aiddir. Daha dəqiq desək, ictimai təhlükəsizlik sahəsində mühafizə olunan ictimai münasibətlərin bir hissəsi qüvvədə olan İXM-in 513-521-ci maddələrinin payına düşür. Onlara aiddir:

✚ Maddə 513. Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması;

✚ Maddə 514. Kütləvi idman tədbirlərinin və idman yarışlarının keçirilməsinə mane olma;

✚ Maddə 515. Dini qurumların yaradılması və fəaliyyət qaydasının pozulması;

✚ Maddə 516. Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Maddə 516-1. Qəbiristanlıqların idarə olunması qaydaları haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Maddə 517. Fövqəladə vəziyyət rejiminin tələblərinin pozulması;

✚ Maddə 517-1. Dini ekstremizm əleyhinə aparılan xüsusi

əmaliyyat zonasının hüquqi rejiminin tələblərinin pozulması;

✚ Maddə 517-2. Hərbi vəziyyət rejiminin tələblərinin pozulması;

✚ Maddə 518. Yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması və ya yerinə yetirilməməsi;

✚ Maddə 519. Yanğın təhlükəsizliyi sahəsində məhsulun və xidmətlərin sertifikatlaşdırılması, tədavi ilə buraxılması, saxlanması və onların işlədilməsi qaydalarının pozulması;

✚ Maddə 520. Yaşayış məntəqələrində və xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə, yaxud müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açma;

✚ Maddə 521. Məişət səs-küyünə qarşı mübarizə qaydalarının pozulması.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 38-ci fəslinə (İctimai qayda, ictimai təhlükəsizlik və ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətalər) aid olan inzibati xətalərdən biri də İXM-in 513-cü maddəsində nəzərdə tutulan “Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması”dır.

“İXM, maddə 513. Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması

513.1. Yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təkilinin və keçirilməsinin “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydasının toplantının təşkilatçısı tərəfindən pozulmasına görə -

fiziki şəxslər min beş yüz manatdan üç min manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədən şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki yüz saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur, vəzifəli şəxslər üç min manatdan altı min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on beş min manatdan otuz min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

513.2. “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada təşkil

edilməyən yığıncaq, mitinq, nümayiş, küçə yürüşü və ya piketdə iştirak etməyə görə -

üç yüz manatdan altı yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, yüz altmış saatdan iki yüz saatadək ictimai işlər və ya iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

Qeyd: Bu Məcəllənin 513.1 və 513.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməllərdə cinayət tərkibinin əlamətləri olduqda, həmin əməllər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə səbəb olur”.

Təhlil ediləcək inzibati xəta tərkibinin dispozisiyasının məzmunu deməyə əsas verir ki, toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması dedikdə, yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkilinin və keçirilməsinin “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydasının toplantının təşkilatçısı tərəfindən pozulması başa düşülür.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 49-cu maddəsinə əsasən, insan və vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarından biri də “sərbəst toplaşmaq azadlığı”dır. Adı çəkilən maddənin 2-ci bəndinə əsasən, “hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə dinc, silahsız yığılmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır”. Qeyd etməliyik ki, dövlət müstəqilliyimizin bərpasından müasir dövrümüzə qədər cəmiyyətimiz dünyanın demokratik dəyərlərinə inteqrasiya olunur. Bütün bunların gerçəkləşməsi ölkəmizin ərazisində insan və vətəndaşların konstitusiya azadlıqlarının kortəbii qaydada deyil, sivil formada həyata keçirilməsini şərtləndirir. Məhz bu baxımdan aidiyyəti sahəvi qanunlar qəbul edilir. Bu hüquq və azadlıqların sivil qaydada və demokratik prinsiplər əsasında həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 13 noyabr 1998-ci il

tarixində “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Məhz adı çəkilən qanun vasitəsilə ölkəmizdə toplantıların təşkili və keçirilməsinin təşkilati-hüquqi mexanizmi müəyyən edilmişdir.

Qanunvericinin iradəsinə görə hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və ölkəmizin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr ilə təmin olunur. Azərbaycan Respublikasının ərazisində həmin azadlığın həyata keçirilməsi və məhdudlaşdırılması “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Qanunla müəyyən edilir. Dövlət sərbəst toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsini təmin edir və həmin qanuna uyğun təşkil edilən toplantıların dinc və silahsız keçməsi üçün müvafiq tədbirlər görür.

Dövlətçilik təcrübəsində adı çəkilən azadlığın təmin edilməsi zamanı baş verən kifayət qədər arzuolunmaz faktlara rast gəlinir. Bunların arasında dövlət müstəqilliyimizin düşməni olan qüvvələrin maliyyələşdirdiyi qrupların pozuculuq əməlləri daha çox narahətçilik yaradır. Bu baxımdan təhlil edilən sahə üzrə ölkəmizdə atılacaq addımlar sırasında aidiyyəti normativ hüquqi tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsində (referendumda) Konstitusiyanın mətninə edilmiş əlavə və dəyişikliklərdən biri də “Sərbəst toplaşmaq azadlığı” maddəsinin redaksiyasına olmuşdur. Həmin maddənin II hissəsinin yeni redaksiyasının məzmunu deməyə əsas verir ki, hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə, ictimai qaydanı və ya ictimai əxlaqı pozmamaya şərt ilə, dinc, silahsız yığışmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır.

Zənnimizcə, göstərilən maddənin məzmunundakı redaksiya dəyişikliyi məhz təhlil edilən inzibati xəta tərkibi ilə mühafizə olunan ictimai münasibətlərin həm də konstitusiya

hüququ səviyyəsində mühafizəsidir. Təbii ki, bu həmin azadlığın təmin edilməsi və ya hüququn həyata keçirilməsinə dövlət səviyyəsində önəm verilməsidir. Fikirləri bir az da genişləndirsək aydın olur ki, başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığını həyata keçirən şəxslər, digər insanların rahatçılıqlarına mane olmamalıdırlar. Bu kimi hüquqi mövqe konstitusiyanın təhlil edilən maddəsinin yeni redaksiyasında nəzərdə tutulan “ictimai qaydanı və ya ictimai əxlaqı pozmaq” şərtidir.

İXM-in 513-cü maddəsi ilə təsbit edilən inzibati xətanın (Toplantıların təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulması) bilavasitə obyektı - ictimai təhlükəsizlik, əlavə obyektı isə ictimai qaydadır.

İnzibati xətanın obyektiv tərəfi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yığıncaqların, mitinqlərin, nümayişlərin, küçə yürüşlərinin və piketlərin təşkili və keçirilməsi qaydasının pozulmasıdır.

Hüquq ədəbiyyatlarının məzmununa əsasən, demək mümkündür ki, toplantı - bir neçə şəxsin xüsusi məqsədlə ictimai yerdə müvəqqəti toplaşmasıdır. Toplantılar aşağıdakı formalarda keçirilə bilər:

- yığıncaq - şəxslərin hər hansı məsələni birlikdə müzakirə etmək və həmin məsələyə dair qərar qəbul etmək məqsədilə toplaşmasıdır;

- mitinq - toplanmış şəxslərin ümumi fikirlərini ifadə etmək və (və ya) ümumi çağırışlar etmək, tələblər irəli sürmək üçün keçirilən kütləvi tədbirdir;

- nümayiş - bir qrup şəxsin ictimai və dövlət həyatı ilə bağlı məsələlərə dair fikirlərinin ifadəsidir;

- küçə yürüşü - müəyyən marşrutla hərəkət edən bir qrup şəxsin ictimai və dövlət həyatı ilə bağlı məsələlərə dair fikirlərinin ifadəsidir;

- piket - ictimai və dövlət həyatı ilə bağlı məsələlərə dair fikirlərini ifadə edən şəxslərin nümayişdə iştirak edənlərdən

daha kiçik bir qrupunun müəyyən yerdə toplaşmasıdır.

Qüvvədə olan “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” qanunun məzmununa görə toplantıların hər hansı birini təşkil edən şəxs və ya şəxslər bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanını qabaqcadan yazılı surətdə xəbərdar etməlidir. Xəbərdarlıq nəzərdə tutulmuş toplantı ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən zəruri tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə onun yeri və vaxtının, küçə yürüşünün isə marşrutunun razılaşdırılması üçün toplantının keçiriləcəyi gündən, bir qayda olaraq, azı 5 iş günü əvvəl təqdim edilməlidir. Xəbərdarlığın nəzərdə tutulmuş toplantının keçiriləcəyi gündən 5 iş günündən az müddətdə təqdim edilməsi təşkilatçılar tərəfindən əsaslandırılmalıdır.

Qanunvericinin mövqeyinə görə, tədbir üçün müraciət edən tərəf yazılı xəbərdarlıqda aşağıdakıları göstərməlidir:

- keçirilməsi nəzərdə tutulmuş toplantının forması;
- ümumi məqsədi;
- toplantının keçirilmə yeri və vaxtı;
- iştirakçıların təxmini sayı;
- küçə yürüşü keçirilsə, onun təklif edilən marşrutu (yürüşün başlanma yeri, məsafəsi və bitəcəyi yer);
- toplantı təşkilatçıları barədə məlumat (fiziki şəxsin adı, soyadı, atasının adı, və ünvanı; hüquqi şəxsin adı və hüquqi ünvanı);
- yazılı xəbərdarlığın təqdim edildiyi tarix;
- əlaqə telefonları və ya onlar olmadıqda əlaqə ünvanı.

Barəsində danışılan tədbirlərin iştirakçıları yalnız könüllü şəxslər olmalıdır. İstənilən vəzifəli şəxs tərəfindən bu tədbirlərin keçirilməsinə başqa şəxsin məcburi surətdə gətirilməsi Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 309-cu maddəsi ilə tövsiyə olunmalıdır.

İnzibati xətanın subyekti - 16 yaşına çatmış, anlaqlı şəxslər (kütləvi tədbirdə iştirak edən) və ya 18 yaşına çatmış tədbirin təşkilatçıları, habelə vəzifəli şəxslər və ya hüquqi şəxslər ola bilər.

Subyekt məsələsini daha dəqiq müəyyən etmək üçün təhlil edilən maddənin sanksiyasına diqqət yetirməyi tövsiyə edirik. Burada qanunvericinin mövqeyinə əsasən, fiziki şəxslər min beş yüz manatdan üç min manatadək məbləğdə cərimə edilir, yaxud işin hallarına görə, xətanı törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki yüz saatdan iki yüz qırx saatadək ictimai işlər və ya iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur, vəzifəli şəxslər üç min manatdan altı min manatadək məbləğdə, hüquqi şəxslər on beş min manatdan otuz min manatadək məbləğdə cərimə edilir.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta qəsd forması ilə xarakterizə olunur.

Bu inzibati xətalara “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi və İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələri baxır. Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti) tərəfindən həmçinin səlahiyyətli orqanlara (vəzifəli şəxslərə) aid edildikdə, icraatında inzibati xəta haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

Ölkəmizin ərazisində ictimai təhlükəsizlik əleyhinə törədilən inzibati xətalər içərisində daha çox narahatçılıq yarada

biləcək inzibati xətalardan biri də yaşayış məntəqələrində və xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə, yaxud müəyyən edilmiş qaydaları pozmaqla odlu silahdan atəş açmadır. Bu inzibati xətaya görə 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizin ərazisində qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının yeni İnzibati Xə-talar Məcəlləsinin 520-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Həmin inzibati xətanın daha yaxşı mənim-sənilməsi üçün onun hüquqi məzmunun təhlil edilməsi vacib-dir. Bu səbəbdən də aidiyyəti inzibati xəta tərkibinə diqqət yetirək:

“İXM maddə 520. Yaşayış məntəqələrində və xüsusi ola-raq ayrılmamış yerlərdə, yaxud müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açma

Yaşayış məntəqələrində və xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə və ya xüsusi olaraq ayrılmış yerlərdə müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açmağa görə-

silah və döyüş sursatı müsadirə edilməklə və ya edilmə-məklə əlli manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir”.

Qanunverici bu maddə ilə ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə odlu silahdan istifadə qaydalarının pozul-masına görə inzibati məsuliyyət müəyyən edir. Bu maddənin dispoziyası blanket xarakteri daşıyır.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməsi vacibdir ki, ölkəmizdə xidməti və mülki silahın dövriyyəsi qanunla tənzimələnir. Odur ki, xidməti və mülki silahın dövriyyəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında müvafiq xüsusi icazəsi olmayan şəxslər tərəfindən həmin silahın əldə edilməsi, gəzdirilməsi və ondan istifadə edilməsi, ictimai yerlərdə örtüksüz silahın gəzdirilməsi, habelə mitinqlərin, küçə yürüşlərinin, nümayişlərin, piketlərin və digər kütləvi tədbirlərin keçirilməsi zamanı vətəndaşların silah gəzdirməsi qadağandır.

Təhlil edilən inzibati xəta nümunəsində hüquqpozmanın xarakterini müəyyən etmək üçün müxtəlif şəraitlərdə (dövlət və ya qeyri-dövlət müəssisələri, idarələri, təşkilatlarının mü-

hafizəsi zamanı, təhsil və tədris müəssisələrində, müəyyən istehsalat yerlərində, attraksionlarda, kino və sənədli filmlərin (serialların) çəkilişlərində və s. yerlərdə) silahdan istifadə qaydalarını nizamlayan normativ hüquqi aktlara müraciət etmək lazımdır.

Bu inzibati xətanın tərkibi obyektiv tərəfdən aşağıdakı hərəkətlərdə ifadə olunur:

- * yaşayış məntəqələrində odlu silahdan atəş açma;
- * xüsusi olaraq ayrılmamış yerlərdə odlu silahdan atəş açma;
- * xüsusi olaraq ayrılmış yerlərdə müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açma.

Təhlil edilən inzibati xəta tərkibinin tam başa düşülən olması baxımından ölkəmizdə odlu silahların dövryyəsinin hüquqi tənzimlənməsi mexanizmi ilə tanış olmaq zəruridir. Bu hüquqi tənzimlənmə mexanizmi daxilində “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanununa (Azərbaycan Respublikasında xidməti və mülki silahın və onun sursatının dövryyəsi, habelə onun müstəsna hallarda tətbiqi ilə bağlı yaranan hüquqi münasibətlər tənzimlənilir) istinad edilməlidir.

“Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci maddəsinə görə silah dedikdə, canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, yaxud işarə vermə üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitə başa düşülür.

Təhlil edilən inzibati xəta tərkibinin dispoziyasında odlu silah anlayışı istifadə edildiyindən, onun da anlayışına diqqət yetirilməsi vacibdir. Qanunvericinin mövqeyinə görə odlu silah dedikdə, barıtın və ya digər alışan maddələrin yanmasından yaranan enerji hesabına mərmisi istiqamətlənmiş hərəkət edərək müəyyən məsafədən hədəfi mexaniki zədələmək və ya

sıradan çıxarmaq təyinatına malik olan silah başa düşülür.

Odlu silahlara tüfəng, karabin, tapança və revolver, avtomat və pulemyot, minaatan, top, qumbaraatan və kalibrindən asılı olaraq digər silahlar aid edilir. Odlu silahın funksional təyinatını müəyyən edən əsas hissələri - lülə, zərbə, buraxılış, bağlayan mexanizmlər və silahın digər hissələri kompleksdə atəş açmağa imkan verdikdə odlu silah kimi qəbul edilməlidir. Odlu silah həm sənaye (zavod), həm də kустar üsulla (məişət şəraitində) istehsal edilə bilər.

Təhlil edilən maddənin dispozisiyasında nəzərdə tutulan atəş açmaq üçün xüsusi ayrılmış yerlər dedikdə, atəş tirləri, atəş sahələri, ətrafdakıların təhlükəsizliyini təmin edən şərtlərə əməl etməklə ayrıca icazə ilə açılan dövlət və qeyri-dövlət (bələdiyyə və ya özəl mülkiyyət nümunəsində) atıcılıq stendləri, ov yerləri başa düşülür.

Müəyyən edilmiş qaydanı pozmaqla odlu silahdan atəş açma dedikdə, hər hansı bir konkret yerdə təhlükəsizlik tələblərinə riayət etməməklə odlu silahdan atəş açma başa düşülür. Bunlara aid edilə bilər:

- ✓ təlim rəhbərinin əmri olmadan və ya “Azad” komandasından sonra atəş açma;
- ✓ hədəflər olan sahədə adamlar, maşınlar və heyvanlar olduqda atəş açma;
- ✓ nasaz silahdan və ya təhlükəli istiqamətlərdə atəş açma;
- ✓ silahın başqa şəxslərə verilməsi və s.

Nəzərə almaq lazımdır ki, pnevmatik silahlar, siqnal verən, idman-tikinti silahları, qaz tapançaları, siqnal raketlərini atan tapançalar, partlayan raketlər və digər imitasiya-pirotexnik və işıqlandırıcı vasitələr olaraq odlu silahlara aid edilmir.

Bu inzibati xətanın subyekti - 16 yaşına satmış, anlaqlı, fiziki şəxsdir.

Təcrübi baxımdan qeyd edilməsi zəruridir ki, 16 yaşdan 18 yaşa qədər olan şəxslər odlu silahdan istifadə qaydalarını pozduqlarına görə ümumi əsaslarla inzibati məsuliyyətə cəlb

olunurlar.

“İXM-in 520-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyət müəyyən edilən inzibati xətanın subyektiv tərəfi qəsd və ya ehtiyatsızlıqla xarakterizə olunur. Təhlil edilən inzibati xəta subyektiv cəhətdən qəsdlə xarakterizə edildikdə, təqsirkarın bilərəkdən odlu silahdan istifadə qaydalarını pozması və bunları arzu etməsi zəruridir. Əməlin tövsif edilməsi üçün motiv və məqsəd əhəmiyyət kəsb etmir.

Qanunvericilik quruluşu baxımdan bu inzibati xətanın tərkibi hüquqazidd əməlin törədilməsi nəticəsində zərərli nəticələrin yaranmasını nəzərdə tutmur (formal tərkiblikdir). Odur ki, qeyd edilən hüquqazidd əməlin törədilməsindən yaranan xəsarət, mülkiyyətə zərər vurma və s. neqativ nəticələr cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır.

Bu inzibati xəta haqqında protokol polis əməkdaşı tərəfindən tərtib olunur. İşin baxılmasına qədər odlu silah və döyüş sursatının sayı, növü və s. xarakterik əlamətləri haqqında protokolda qeydlər edilir. Təqsirkar könüllü olaraq odlu silahı və sursatı təhvil verməkdən imtina etdikdə, polis əməkdaşı şəxsi axtarış, fiziki şəxsə olan əşyaları yoxlama, əşyaları və sənədləri götürmə (inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı təmin etmə tədbirləri qismində) kimi müxtəlif tədbirlər həyata keçirə bilər.

İXM-in 520-ci maddəsi ilə təsbit edilən inzibati xətalər haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi və İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələri baxır. Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xəta haqqında işlərə baxmaq hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti) tərəfindən həmçinin səlahiyyətli

orqanlara (vəzifəli şəxslərə) aid edildikdə, icraatında inzibati xətlər haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

§ 3. İctimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətlərə görə inzibati məsuliyyət

Bir çox mənbələrdə qeyd edildiyi kimi, “mənəviyyət” milli dəyərlərimizin qoruğudur. Azərbaycan Respublikası Qərb və Şərq dünyalarının qovuşduğu coğrafi məkanda yerləşən bir çox sivilizasiyaların müsbət məqamlarını özündə cəmləşdirir. Avropanın mütərəqqi dəyərlərini paylaşan və Avro-Atlantik təhlükəsizlik arxitekturasının ayrılmaz bir halqası olan Azərbaycan Respublikası bu məkanın təhlükəsizliyinə öz töhfəsini verməkdədir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası İslam dünyasının bir hissəsi kimi həmin mədəniyyətin irs və təfəkkürünü bölüşür.

Məlum olduğu kimi, keçid dövrü yaşayan cəmiyyətlərdə uzun müddət formalaşan dəyərlər bəzən zədələnir, bəzən isə məhv olur. Təbii ki, cəmiyyətimiz və xalqımızın tarix boyu formalaşmış dəyərləri də istisna deyildir. Qanunverici Azərbaycan cəmiyyətini və onun mənəvi dəyərlərinin bu kimi neqativ təsirlərdən qorumaq, habelə hər bir fərdin neqativ əməlinə görə ədalətli məsuliyyət müəyyən etmək məqsədilə daha ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac duymuşdur.

Qeyd edilən dəyərlərin mühafizə edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində bir sıra

məsuliyyət müəyyən edən maddələr təsbit olunub. Qanunverici onların sırasına aşağıdakı inzibati xəta tərkiblərini aid edib:

- Maddə 522. Yetkinlik yaşına çatmayanın sərxoşluq vəziyyətinə gətirilməsi;

- Maddə 523. Avaralıqla məşğul olma;

- Maddə 524. Fahişəliklə məşğul olma;

- Maddə 525. Qumar oyununda iştirak etmə.

Ölkəmizin ərazisində törədilən inzibati xətlər sırasında ictimai mənəviyyət əleyhinə olan inzibati xətlərin olması təbiidir. 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 524-cü maddəsi ilə inzibati məsuliyyət müəyyən edilən “Fahişəliklə məşğul olma”nın bu inzibati xətlərin sırasında olması isə narahatçılıq yaradır.

“İXM, maddə 524. Fahişəliklə məşğul olma

Fahişəliklə məşğul olmağa görə -

yüz manat məbləğində cərimə edilir”.

Araşdırdığımız inzibati xətanın əsas obyektivi ictimai mənəviyyət, əlavə obyektivi isə əhalinin sağlamlığıdır. Fahişəliyin ictimai təhlükəliliyi zöhrəvi xəstəliklərin və ya HIV-in (insanın immuncatışmazlığı virusu) kütləvi yayılması, habelə buna meyl göstərən əsasən, qadın cinsindən olan şəxslərin psixikasının korlanmasıdır.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, tibb işçilərinin müsahibələrində rast gəlinən fikirlərdən biri də budur ki, fahişəliklə məşğul olan şəxslərdə insanlara və cəmiyyətdə olan mənəvi-əxlaq dəyərlərinə qarşı hörmətsizlik kompleksi yaranır.

İnzibati xətanın obyektiv tərəfi fahişəliklə məşğul olmaqdır. Lakin bu maddədə qanunverici hansı əməllərin hüquqazidd olduğunu açıqlamır. Maddənin məzmunundan aydın olur ki, fahişəlik cinsi əlaqədə olmaqdan maddi gəlir götürülməsinə yönəldilmiş sistemativ hərəkətlərdir. Bu səbəbdən də müzakifəyə görə ayrılıqda bir dəfə cinsi əlaqəyə girmə faktı şərhini verdiyimiz maddənin tərkibini yaratmır.

Gəlir əldə etmək fahişəliyin əsas əlamətidir. Bununla ya-

naşı, hər bir fakta görə alınan mükafatın həcmi və növü tövsif üçün əhəmiyyət kəsb etmir.

Maddi mükafat kimi yalnız milli və ya xarici valyuta deyil həmçinin, maddi aləmin müxtəlif əşyaları da çıxış edə bilər (müvafiq əşyalar, ərzaq məhsulları, nəqliyyat vasitəsi, yaşayış sahəsi, paltarlar, spirtli içkilər və s.).

Təhlil edilən inzibati xətanın subyekti - 16 yaşına çatmış anlaqlı, fiziki şəxslərdir.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta düzünə qəsdlə xarakterizə olunur. Belə ki, təqsirkar öz hərəkətlərinin hüquqazidd olmasını dərk edir və bunları törətməyi arzulayır. Bundan başqa, təqsirli şəxsdə dəqiq ifadə olunan məqsəd – maddi gəlirin əldə edilməsi mövcud olur. Maddi gəlirin alınması fahişəliyin əsas əlamətidir. Burada məqsəd təqsirli şəxsə cinsi əlaqəyə girməmişdən əvvəl yaranır. Bu səbəbdən də maddi xeyir götürülmədiyi hallarda cinsi əlaqə faktı fahişəlik sayılmır.

Təhlil edilən inzibati xəta haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

Qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulan ictimai mənəviyyət əleyhinə inzibati xətalardan biri də Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 525-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Həmin maddə “Qumar oyununda iştirak etmə” adlanır.

“Maddə 525. Qumar oyununda iştirak etmə

Qumar oyununda iştirak etmə, yəni qumar oynamağa görə oyun ləvazimatı, habelə qumara qoyulmuş pul vəsaitləri və ya digər əmlak müsadirə edilməklə dörd yüz manatdan altı yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir.

Qeyd:

1. Bu maddədə “qumar oyunu” dedikdə, pul vəsaitləri,

maddi və sair nemət (uduş) barəsində oynanılan və uduşu qeyri-müəyyənlikdən və ya təsadüfdən asılı olan oyun başa düşülür.

2. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada keçirilən lotereyalara və idman mərc oyunlarına bu maddənin qüvvəsi şamil edilmir”.

Qanunverici bu maddə ilə qumar oyununda iştirak etməyə, yəni qumar oynamağa görə inzibati məsuliyyət müəyyən edib. Həmin məsuliyyət çərçivəsində təqsirkar şəxslərin oyun ləvazimatı, habelə qumara qoyulmuş pul vəsaitləri və ya digər əmlak müsadirə edilməklə dörd yüz manatdan altı yüz manatadək cərimə edilmələri nəzərdə tutulub.

Qanunvericinin mövqeyinə görə, “qumar oyunu” dedikdə, pul vəsaitləri, maddi və sair nemət (uduş) barəsində oynanılan və uduşu qeyri-müəyyənlikdən və ya təsadüfdən asılı olan oyun başa düşülür.

Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunla müəyyən edilmiş qaydada keçirilən lotereyalara və idman mərc oyunlarına bu maddənin hüquqi qüvvəsi şamil edilmir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 56- cı fəslə “Oyunların və mərclərin keçirilməsi” adlanır. Həmin fəslin 1083-cü maddəsi ilə “Oyunlar və mərclər anlayışı” normativ məzmun almışdır. Oyunlar və mərclər hər hansı təsərrüfat məqsədi daşımayan müqavilələrdir, onlara əsasən iştirakçılar qismən də olsa, qeyri-müəyyənlikdən və ya təsadüfdən asılı olan mənfəət götürür və ya zərər çəkirlər.

Oyun və mərc kimi qiymətləndirilməyən hərəkətlərə aiddir:

- oyun və ya mərc üçün şüurlu surətdə borc və avans verilməsi;

- oyun və ya mərc xarakteri daşıyan əmtəə əqdləri və ya qiymətli kağızlarla əməliyyatlar.

Təhlil edilən inzibati xətanın obyektə - ictimai mənəviyyatdır.

Obyektiv tərəf – aktiv hərəkətlərlə xarakterizə edilir. Belə ki, inzibati məsuliyyətə səbəb olan bu əməl pul, şey və başqa sərvətlərlə qumar oynamaqda ifadə olunur.

“Qumar oyununda iştirak etmə” kimi inzibati xətanın obyektiv tərəfinin təhlili zamanı qeyd olunması zəruridir ki, 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən 30 sentyabr 2011-ci il tarixədək İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 309-cu maddəsi “Qumar oyunu” adlanırdı. Əvvəlki redaksiya baxımından pul, şey və başqa sərvətlərlə qumar oynamağa və ya idman yarışlarında və başqa yarışlarda qumara qoyulmuş pulun (şeyin) xüsusi şəxslər tərəfindən qəbul edilməsi inzibati xəta sayılırdı. Göstərilən əmələ görə təqsirkar şəxslərin oyun ləvazimatı, habelə qumara qoyulmuş pul, şey və başqa sərvətlər müsadirə edilməklə və ya edilməməklə on beş manatdan iyirmi manatadək miqdarda cərimə edilmələri nəzərdə tutulurdu.

Göründüyü kimi, 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 525-ci maddəsinin yeni redaksiyasında əvvəlkindən fərqli olaraq “idman yarışlarında və başqa yarışlarda qumara qoyulmuş pulun (şeyin) xüsusi şəxslər tərəfindən qəbul edilməsi” kimi əməllər maddənin dispozişiyasında nəzərdə tutulmayıb. Qanunverici, deyilən bu əməllərin dairəsini (cinayət hadisəsi olaraq) qismən dəyişərək, cinayət qanunvericiliyində müvafiq tərkib yaratmışdır. Daha dəqiq desək, 30 sentyabr 2011-ci il tarixdən Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin “İctimai mənəviyyət əleyhinə cinayətlər” adlı 27-ci fəslinə 244-1-ci maddə əlavə edilmişdir. Həmin maddə “Qumarxana təşkil etmə və ya saxlama” adlanır. Adı çəkilən maddənin təhlili əsasında deyə bilərik ki, qumarxana dedikdə, qumar oyunlarının keçirilməsi üçün yer təşkil etmə və ya saxlama başa düşülür. Qanunverici lotereyalar və idman mərc oyunlarını qumarxana təşkil etmə və ya saxlama kimi hüquq pozuntusu hesab etmir.

Təhlil edilən inzibati xətanın subyekti - 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxsdir.

Subyektiv tərəfdən təhlil edilən inzibati xəta düzünə qəsdlə xarakterizə olunur.

Bu inzibati xəta haqqında materiallar polis orqanları tərəfindən toplanılır, lakin aidiyyəti materiallar üzrə inzibati tənbeh vermə haqqında qərarın qəbul edilməsi qanunverici tərəfindən İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilib.

XXI fəsil

İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

§ 1. İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalının təsnifatı və onların ümumi xarakteristikası

Hüquq tarixindən məlumdur ki, ilkin qəbilə forması kimi yaranan cəmiyyətlərdə insanların və onların ətrafındakı qeyri-ilahi proseslərin idarə edilməsi zərurətə çevrilmişdir. Daha sonrakı dövrlərdə cəmiyyətlərdə qeyri-bərabər əmlak bölgüsü və onun əsasındakı münasibətlər siyasi təsisat olan dövlətin ilkin modellərinin yaranmasını şərtləndirir. Məhz bununla da insanların ictimai həyatı ilə yanaşı dövlətlə münasibətləri, daha dəqiq desək, idarəçilik qaydaları yarandı. Təbii ki, idarəçilik qaydaları vasitəsilə cəmiyyətin daha effektiv idarə edilməsi üçün normativ hüquqi tənzimlənmə çərçivəsində fiziki və hüquqi şəxslərin, həmçinin vəzifəli şəxslərin hüquqi məsuliyyəti (o cümlədən inzibati məsuliyyəti) müəyyən olunmuşdur. Söylənilən məsuliyyətin bir növü kimi idarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət haqqında müvafiq məlumatlara aydınlıq gətirilməsi baxımından “İnzibati hüquq” fənnindən öyrənilən bir sıra mövzulara istinad edilməsi vacibdir. Belə ki, “İnzibati hüquq”da qeyd edilir ki, dövlətin müvafiq vəzifə və funksiyaları öz-özünə deyil, aidiyyəti subyektlər tərəfindən həyata keçirilir. Həmin orqanlar qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş hədudlarda dövlətin məqsəd və funksiyalarını həyata keçirən, qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış dövlət qulluqçularının qurumudur. Qısaca desək, bu subyektlər dövlət orqanları adlanır. Hüquqi təbiəti baxımından həmin orqanların fəaliyyəti demokratiyanın təkmilləşdirilməsi, onun inkişaf etdirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının, habelə əmək intizamının möhkəmləndirilməsi ilə üzvü surətdə bağlıdır.

Nəzərə alınması zəruridir ki, qanunverici idarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər içərisində dövlət hakimiyyət bölgüsü sxemi baxımından icra və məhkəmə orqanlarının, habelə publik hakimiyyət subyekti olan ombudsmanın və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının hüquq və qanuni mənafələrinə (fəaliyyətinə) qəsd edən hüquqazidd əməllərin dairəsini müəyyən etmişdir.

1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizin ərazisində qüvvəyə minən İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 39-cu fəslə ilə “İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər” normativ məzmun almışdır. Həmin inzibati xətlər formasında törədilən hüquqazidd qəsdlər vəzifəli şəxslərin üzərinə qoyulan vəzifələrin yerinə yetirməsinə maneçilik törədir, hökumətin nüfuzunu zəiflədir, vətəndaşların hüquq və maraqlarının pozulmasına səbəb olur. Qanunverici tərəfindən adı çəkilən fəsildə formalaşdırılan inzibati xəta tərkibləri vasitəsilə idarə, müəssisə və təşkilatların (o cümlədən vəzifəli şəxslərin) normal idarəçilik fəaliyyətinin, burada tələb edilən intizamın və müəyyən olunmuş qaydaların pozulmasının qarşısı alınır.

Qanunverici tərəfindən idarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər olaraq aşağıdakı tərkiblər müəyyən edilmişdir:

- ✚ Məhkəməyə hörmətsizlik göstərilməsi;
- ✚ Məhkəmənin xüsusi qərarı (qərarı) və ya hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) təqdimatı üzrə tədbirlər görülməməsi;
- ✚ Məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası ilə əlaqədar icra məmurunun tələblərinin yerinə yetirilməməsi;
- ✚ İctimai işlər növündə cəzanın və ya inzibati tənbeh icrası ilə bağlı vəzifələrin yerinə yetirilməməsi;
- ✚ İnzibati cərimə və ictimai işlər növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərarın icra edilməməsi;
- ✚ Bilə-bilə yalan izahat və ya rəy vermə, yaxud yanlış tərcümə etmə;
- ✚ İnzibati xətlər haqqında işlər üzrə sənədi qəbul etmək-

dən imtina və ya onu çatdırmama;

- ✚ Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə;

- ✚ Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin tətbiq olunmasına maneələr törədilməsi;

- ✚ Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin, hərbi qulluqçuların və prokurorluq işçilərinin fərqlənmə nişanları olan hərbi və xüsusi geyim formalarını qanunsuz olaraq daşıma;

- ✚ Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama;

- ✚ Yanğın təhlükəsizliyi sahəsində qəbul edilmiş qərarın və ya tələbnamənin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Dövlət standartlarının tələblərinə riayət edilməsinə dövlət nəzarətini, habelə dövlət metroloji nəzarətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göstərişlərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Ölçmələrin vəhdətinin təmin edilməsi tələblərinin pozulması;

- ✚ Uyğunluğun qiymətləndirilməsi sahəsində akkreditasiya haqqında qanunvericiliyin tələblərinin pozulması;

- ✚ Əmək qanunvericiliyinə əməl olunmasına dövlət nəzarətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının göstərişlərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Məşğulluğun təmin edilməsi sahəsində məlumatın, hesabatın verilməməsi;

- ✚ Ətraf mühitin mühafizəsinə nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tələblərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Qaz təchizatı üzərində nəzarəti həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının tələblərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Hidrotexniki qurğuların təhlükəsizliyinə dövlət nəzarətini həyata keçirən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarlarının yerinə yetirilməməsi;

- ✚ İstehlakçıların hüquqlarının və ya ticarət qaydalarının

pozulmasının aradan qaldırılması haqqında tələblərin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Vergi xidməti sahəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxslərinin tələblərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Gömrük işi sahəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəzifəli şəxslərinin tələblərinin yerinə yetirilməməsi;

- ✚ Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası sədrinin müvafiq təqdimatlarının icra edilməməsi;

- ✚ Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurumun fəaliyyətinə mane olma;

- ✚ Bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın fəaliyyətinə mane olma;

- ✚ Feldyeger rabitəsi haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ İxrac nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinə mane olma;

- ✚ Avtomobil nəqliyyatı sahəsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən etdiyi orqan (qurum) əməkdaşının xidməti vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə mane olma;

- ✚ Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması səlahiyyəti verilmiş hər hansı şəxsin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinə mane olma;

- ✚ Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) qanuni fəaliyyətinə mane olma;

- ✚ İstehsalatda baş verən bədbəxt hadisələrin araşdırılması və uçota alınması qaydalarının pozulması;

- ✚ Müvafiq obyektlərin layihələşdirilməsi, tikintisi və istismarı zamanı əməyin mühafizəsi tələblərinin pozulması;

- ✚ Dövlət əmlakı və ondan istifadə barədə məlumatın, hesabatın verilməməsi;

- ✚ Daşınmaz əmlakın dövlət reyestri haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ İpoteka haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ Dövlət əmlakının icarəyə və istifadəyə verilməsi qaydalarının pozulması;

✚ Obyektlərin (əsas vəsaitlərin) balansdan balansa verilməsi və silinməsi qaydalarının pozulması;

✚ Doğumun qeydə alınması qaydasının pozulması;

✚ Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Bilə-bilə yalandan ixtisaslaşdırılmış xidmətləri çağırma;

✚ Şəxsiyyət vəsiqəsi olmadan yaşamaq;

✚ Dənizçinin şəxsiyyət sənədinin, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün sənədlərinin itirilməsi və ya qəsdən korlanması;

✚ Şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportun və ya dənizçinin şəxsiyyət sənədinin verilməsi qaydalarının pozulması, qanunsuz alınması və ya girov götürülməsi, Azərbaycan Respublikasına qayıdış şəhadətnaməsinin verilməsi (dəyişdirilməsi) qaydalarının pozulması;

✚ Əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə viza verilməsi, Azərbaycan Respublikasının ərazisində onların olduğu yer üzrə qeydiyyata alınması, müvəqqəti olma müddətinin uzadılması, onlara müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün icazənin və iş icazəsinin verilməsi (müddətinin uzadılması) qaydalarının pozulması;

✚ Vətəndaşın ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüquqlarının qanunsuz olaraq məhdudlaşdırılması;

✚ Sərhədboyu rejimin pozulması;

✚ Azərbaycan Respublikasının sərhəd sularında (Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsində) sərhədboyu rejimin pozulması;

✚ Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində rejimin pozulması;

✚ Dəniz və çay limanlarında (körpülərində), dəmir yolu stansiyalarında, avtovağzallarda (avtostansiyalarda), hava limanlarında və digər dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrində fiziki və hüquqi şəxslərdən əşyaların qanunsuz olaraq götürül-

məsi;

- ✚ Diplomatik və ya xidməti pasport sahiblərinə lazımi kömək göstərilməməsi;

- ✚ Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olması, yaşaması, yaxud Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzitlə keçməsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə iş düzəldilməsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin olduğu yer üzrə qeydiyyatla alınması və qeydiyyatdan çıxarılması üçün tədbirlər görülməməsi;

- ✚ Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin işə cəlb edilməsi qaydasının pozulması;

- ✚ Qeyri-hökumət təşkilatları haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ Qeyri-hökumət təşkilatlarının, xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin fəaliyyətinin onların nizamnamələrinə (əsasnamələrinə) və qanunvericiliyə uyğunluğunun öyrənilməsinə maneələrin törədilməsi;

- ✚ Qeyri-hökumət təşkilatları, xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və ya nümayəndəlikləri tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının xəbərdarlığında və ya göstərişində bildirilmiş pozuntuların vaxtında aradan qaldırılmaması;

- ✚ Xarici dövlətlərin qeyri-hökumət təşkilatlarının filial və ya nümayəndəliklərinin fəaliyyət göstərməsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Dövlət təltifləri barəsində qanunsuz hərəkətlər;

- ✚ Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Azərbaycan Respublikasında xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların bayraqlarının istifadəsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Qızıl Xaç və Qızıl Aypara emblemlərindən, onların

adlarından və fərqləndirici siqnallarından qanunsuz istifadə;

- ✚ Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında qanunvericiliyin pozulması

- ✚ Mülki silahın qeydiyyatı qaydalarının pozulması;

- ✚ Xidməti silahın saxlanması, gəzdirilməsi və ya təyinatı üzrə istifadə edilməsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Mülki silahın və ya döyüş sursatının saxlanılması, daşınması və ya satılması qaydalarının pozulması;

- ✚ Mülki silahın və döyüş sursatının istehsalı, gətirilməsi, aparılması, idxalı, ixracı, kolleksiya edilməsi, sərgisinin keçirilməsi, göndərilməsi, istifadə edilməsi, götürülməsi və ya məhv edilməsi qaydalarının pozulması;

- ✚ Mülki silahın saxlanması üçün xüsusi icazə ləğv edildikdən sonra vətəndaşların onu satmaqdan boyun qaçırması;

- ✚ Məsafədən idarə edilən pilotsuz uçan aparatların əldə edilməsi və satılması qaydalarının pozulması;

- ✚ Möhürün (plombun) qəsdən zədələnməsi və ya qırılması;

- ✚ İnzibati icraat haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ Vətəndaşların müraciətləri haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ İnzibati prosesual qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı müddətlərin pozulması;

- ✚ Qeyri-dövlət (özəl) mühafizə fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında qanunvericiliyin pozulması;

- ✚ Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin “Tələbə-məzun” dövlət elektron məlumat sistemində qoşulmaması və ya məlumatların həmin sistemə vaxtında, tam və ya düzgün daxil edilməməsi;

✚ Dövlət qulluqçuları haqqında məlumatların vaxtında, tam və ya düzgün verilməməsi;

✚ Şəxsi işlərin aparılması qaydalarının pozulması;

✚ Hüquq müəyyən edən sənədlərin verilməsi üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan sənədlərin tələb edilməsi;

✚ Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında qanunvericiliyin pozulması;

✚ Lisenziyalar və icazələr haqqında qanunvericiliyin pozulması.

İdarəçilik qaydaları əleyhinə sadalanan inzibati xətaları ümumi şəkildə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

• müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) tələblərinin yerinə yetirilməməsi ilə əlaqəli olan inzibati xətalər;

• məhkəmə fəaliyyəti əleyhinə olan inzibati xətalər;

• pasport qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər;

• dövlət sərəhəd rejimi əleyhinə olan inzibati xətalər;

• dövlət təltifləri və beynəlxalq nişanlar əleyhinə olan inzibati xətalər;

• icazə sistemi əleyhinə olan inzibati xətalər.

Həmin qrup daxilindəki inzibati xətalər sırasından polis orqanlarının aidiyyətliyində olan və gündəlik fəaliyyətində daha çox rast gəlinən inzibati xətalərə aiddir:

✳ İnzibati cərimə və ictimai işlər növündə inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərarın icra edilməməsi;

✳ Bilə-bilə yalan izahat və ya rəy vermə, yaxud yanlış tərcümə etmə;

✳ İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə sənədi qəbul etməkdən imtina və ya onu çatdırmama;

✳ Çağırış üzrə gəlməkdən qəsdən boyun qaçırma, izahat, yaxud rəy verməkdən imtina etmə;

✳ Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin, hərbi qulluqçuların və prokurorluq işçilərinin fərqlənmə nişanları olan

hərbi və xüsusi geyim formalarını qanunsuz olaraq daşıma;

* Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama;

* Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında qanunvericiliyin pozulması;

* Bilə-bilə yalandan ixtisaslaşdırılmış xidmətləri çağırma;

* Şəxsiyyət vəsiqəsi olmadan yaşama;

* Dənizçinin şəxsiyyət sənədinin, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün sənədlərinin itirilməsi və ya qəsdən korlanması;

* Şəxsiyyət vəsiqəsinin, pasportun və ya dənizçinin şəxsiyyət sənədinin verilməsi qaydalarının pozulması, qanunsuz alınması və ya girov götürülməsi, Azərbaycan Respublikasına qayıdış şəhadətnaməsinin verilməsi (dəyişdirilməsi) qaydalarının pozulması;

* Diplomatik və ya xidməti pasport sahiblərinə lazımı kömək göstərilməməsi;

* Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında olması, yaşaması, yaxud Azərbaycan Respublikası ərazisindən tranzitlə keçməsi qaydalarının pozulması;

* Dövlət təltifləri barəsində qanunsuz hərəkətlər;

* Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının istifadəsi qaydalarının pozulması;

* Mülki silahın qeydiyyatı qaydalarının pozulması;

* Xidməti silahın saxlanması, gəzdirilməsi və ya təyinatı üzrə istifadə edilməsi qaydalarının pozulması;

* Mülki silahın və ya döyüş sursatının saxlanması, daşınması və ya satılması qaydalarının pozulması;

* Mülki silahın və döyüş sursatının istehsalı, gətirilməsi, aparılması, idxalı, ixracı, kolleksiyaya edilməsi, sərgisinin keçirilməsi, göndərilməsi, istifadə edilməsi, götürülməsi və ya məhv edilməsi qaydalarının pozulması;

* Mülki silahın saxlanması üçün xüsusi icazə ləğv edil-

dikdən sonra vətəndaşların onu satmaqdan boyun qaçırması;

* Məsafədən idarə edilən pilotsuz uçan aparatların əldə edilməsi və satılması qaydalarının pozulması;

* Möhürün (plombun) qəsdən zədələnməsi və ya qırılması;

* Vətəndaşların müraciətləri haqqında qanunvericiliyin pozulması;

* İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı müddətlərin pozulması;

* Qeyri-dövlət (özəl) mühafizə fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin pozulması;

* Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında qanunvericiliyin pozulması və s.

Təhlil edilən inzibati xətlərin obyektı – dövlət və qeyri-dövlət idarəetməsi sahəsindəki idarəçilik münasibətləridir. Ümumi məzmununa görə burada nəzərdə tutulan ayrı-ayrı inzibati xətlərin əsas obyektı – idarəçilik, əlavə obyektı qismində isə dövlət intizamı sahəsindəki ictimai münasibətlər çıxış edə bilər.

Obyektiv tərəfdən bu xətlərin çoxu aktiv hərəkətlərlə edilir. Məsələn: şəxsiyyət vəsiqəsinin qəsdən korlanması, möhürün (plombun) qəsdən zədələnməsi və ya qırılması və s.

İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər formal tərkiblidir. Belə ki, bu inzibati xətlərin bitmiş hesab edilməsi üçün hüquqazidd hərəkətlərin olması kifayətdir və hər-hansı zərərli nəticələrin yaranmasına ehtiyac yoxdur. Bunun tam başa düşülən olması üçün qeyd etmək kifayətdir ki, həmin inzibati xəta tərkibləri vasitəsilə qanunverici yalnız idarəetmə prosesinin arzuolunan vəziyyətini qoruyur. Baş verə biləcək digər zərərli nəticələrə görə təqsirkar aidiyyəti üzrə ya İXM-in başqa maddələri ilə inzibati məsuliyyətə, yaxud cinayət qanunvericiliyinə görə məsuliyyətə cəlb olunacaqdır.

Subyektiv tərəfdən bu xətlər bir qayda olaraq qəsdən (düzünə və ya dolay) törədilir. Bunun dəqiqləşdirilməsi üçün xəta tərkibində (qanunvericinin mövqeyi kimi) dispozisiyanın məzmununa diqqət edilməlidir. Məsələn: İXM-in 535-ci maddəsi “Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama”. Nəzərə alınması vacib olan növbəti məqamlardan biri də budur ki, idarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlərin ehtiyatsızlıqla törədilməsi də mümkündür. Məsələn: İXM-in 566-cı maddəsi “Dənizçinin şəxsiyyət sənədinin, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının ərazisində müvəqqəti və ya daimi yaşamaq üçün sənədlərinin itirilməsi və ya qəsdən korlanması”

İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlərin subyekt 16 yaşına çatan anlaqlı, fiziki şəxslərdir. Bu xətlərin bir qismi xüsusi subyektlər tərəfindən törədilə bilər. Dəqiqləşdirmə aparmaq üçün aidiyyəti inzibati xətlərin dispozisiyasına baxılmalıdır. Məsələn: İXM-in 563.2-ci maddəsi “Vəzifəli şəxslər tərəfindən fiziki şəxsləri qeydiyyatdan almaqdan əsassız imtina edilməsinə, qeydiyyatdan almaq üçün qanunvericilikdə nəzərdə tutulmayan sənədlər tələb edilməsinə, habelə qeydiyyatdan almaqda süründürməçiliyə yol verilməsinə görə”. Əgər inzibati xəta subyektinin bu cür (dispozisiya vasitəsilə) müəyyən edilməsi qeyri-mümkündürsə, bu halda həmin inzibati xəta dair maddənin sanksiyasına diqqət yetirməyi tövsiyə edirik. Məsələn: İXM-in 527-ci maddəsi “Məhkəmənin xüsusi qərarı (qərarı) və ya hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) təqdimatı üzrə tədbirlər görülməməsinə görə” vəzifəli şəxslər yeddi yüz manatdan min beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir.

§ 2. Dövlət orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) normal fəaliyyəti əleyhinə olan inzibati xətalarda ümumi xarakteristikası

İdarəçilik qaydaları əleyhinə olan və polis gündəlik fəaliyyətində daha çox rast gəlinən inzibati xətalardan biri də Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalarda Məcəlləsinin 535-ci maddəsi ilə müəyyən edilən tərkibdir. 1 mart 2016-cı il tarixdən ölkəmizin ərazisində yeni qüvvəyə minən İnzibati Xətalarda Məcəlləsinin 535-cü maddəsi ilə qanunverici polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmamağa görə inzibati məsuliyyət müəyyən etmişdir.

“İXM, maddə 535. Polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələbinə qəsdən tabe olmama

535.1. Polis işçisi və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onların qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə-

fiziki şəxslər iki yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

535.2. Hərbi qulluqçu dövlət sərhədini mühafizə vəzifələrini icra edərkən, onun qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmamağa görə-

fiziki şəxslər yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya işin halları və pozuntu törədənin şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, bu tədbirlərin tətbiqi kifayət hesab edilmədikdə bir ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur”.

Təhlil edilən inzibati xətanın obyekt - idarəçilik qaydaları və dövlət orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) normal fəaliyyətidir. Bilavasitə obyekt kimi ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə xidməti vəzifələrini icra edən polis işçisinin və ya hərbi qulluqçunun normal fəaliyyəti çıxış edir.

“İXM-in 535-ci maddəsinin məzmun baxımından tam başa düşülən olması üçün polis əməkdaşı və hərbi qulluqçu anlayış-

larına diqqət yetirilməsi məqsədəuyğundur.

“Polis haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, polis əməkdaşı polis orqanlarında müəyyən vəzifə tutan və “Polis haqqında” Qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət qulluqçusudur.

Hərbi qulluqçular dedikdə, “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər başa düşülür. Bu maddədə hərbi qulluqçuların dairəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikası DİN-in Daxili Qoşunlarının sırası, çavuş və zabit heyətindən olan şəxslər, habelə zərurət yarandıqda digər silahlı birləşmələrin hərbi qulluqçuları aid edilə bilər.

Qüvvədə olan “Polis haqqında” Qanunun 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsinin 1-ci bəndində, polisin əsas vəzifələrindən biri kimi ictimai qaydanı qorumaq və ictimai təhlükəsizliyi təmin etmək təsbit edilmişdir. Adı çəkilən qanunun 14-cü maddəsində göstərilmiş ictimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri DİN-in ərazi polis orqanlarının əməkdaşları tərəfindən bilavasitə yerinə yetirilir. Əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, kütləvi tədbirlərin keçirilməsi, yol infrastrukturunun təmiri və nəqliyyat tıxacının aradan qaldırılması zamanı hərəkət istiqamətinin dəyişdirilməsinə dair polis əməkdaşının və ya hərbi qulluqçunun göstərişi icra edilməlidir.

İctimai qaydanın mühafizəsi üzrə vəzifələrini icra edərkən, maddənin dispozisiyasında qeyd edilən subyektlər qanunçuluğun təmin edilməsi məqsədilə vətəndaşlara və vəzifəli şəxslərə icrası məcburi olan sərəncamlar verə və lazımı tələblər irəli sürə bilər. Qeyd edilməsi zəruridir ki, “Polis haqqında” qanunun 7-ci maddəsi “Polisin qanuni tələblərinin icrasının məcburiliyi” adlanır. Həmin maddəyə əsasən, polis əməkdaşı “Polis haqqında” qanunla müəyyənləşdirilmiş səlahiyyətləri yerinə yetirərkən dövlət hakimiyyətinin nümayəndəsi kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan bütün hüquqi və

fiziki şəxslər polis əməkdaşının qanuni tələblərini icra etməlidirlər. Polis əməkdaşının qanuni tələblərinə tabe olmamaq, ona müqavimət göstərmək və zor işlətmək və ya onu təhqir etmək Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur. Burada müəyyən edilən məsuliyyət dedikdə, qanunverici tərəfindən müvafiq olaraq İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 535-ci və Cinayət Məcəlləsinin 315-ci maddəsi ilə müəyyən edilən aidiyyəti üzrə inzibati və cinayət məsuliyyətləri başa düşülür.

Hüquq nəzəriyyəsiindən məlumdur ki, ölkə ərazisində ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün qanunverici tərəfindən qəbul edilən sahəvi qanunlardakı davranışların pozulması (vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin və hüququn digər subyektlərinin qanunla müəyyən edilən vəzifələrinin icra edilməməsi, yaxud hüquqlarından sui-istifadə edilməsi və s.) ya İnzibati Xətalər Məcəlləsi, ya da Cinayət Məcəlləsi ilə məsuliyyətə səbəb olur.

Zənnimizcə, bu fikirlər deməyə əsas verir ki, qanunverici tərəfindən İXM-in 535-ci maddəsinin yaradılmasının məqsədi “Polis haqqında” qanununun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulan müddələrin arzuolunan səviyyədə həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Təhlili aparılan inzibati xəta obyektiv tərəfdən bir çox hallarda hərəkətsizliklə ifadə olunur. Burada təcürbi baxımdan hərəkətsizlik dedikdə, təqsirkar tərəfindən polis əməkdaşının və ya hərbi qulluqçunun qanuni göstərişlərinin icrasına yönələn davranışın deyil, ona əks mövqenin həyata keçirilməsi başa düşülə bilər. Məsələn: şəxs hərəkət hissəsinin məhdudlaşdırıldığı yerdə polis əməkdaşının göstərdiyinin əksi istiqamətində hərəkətini davam etdirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İXM-in 535-ci maddəsi üzrə məsuliyyət yalnız qanuni göstərişin yerinə yetirilməməyinə görə yaranır və əgər təqsirli şəxsin əməllərində zorun tətbiq edilməsi və ya aktiv müqavimətin göstərilməsi mövcuddursa,

əməl Azərbaycan Respublikası CM-in 315-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir.

Obyektiv tərəfin tövsifedici əlaməti polis işçisi və hərbi qulluqçunun tələbinin ictimai qaydanın mühafizəsi ilə əlaqədar olmasını nəzərdə tutur. Qeyd etdiyimiz tələblər “Polis haqqında” Qanunun 17 və 18-ci maddələrində göstərilən hüquqların həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olmalıdır. Polis əməkdaşı və ya hərbi qulluqçu tərəfindən dəfələrlə təkrar edilən tələblərin məcburi icra edilməsindən imtina edildikdə, yaxud təqsirkar ictimai qaydanı mühafizə edən orqan və şəxslərə kobud hörmətsizlik etdikdə, təhlili aparılan maddə ilə məsuliyyət yaranacaqdır. Qanunvericinin iradəsinə görə polis əməkdaşının və ya hərbi qulluqçunun tələbləri dəfələrlə təkrar edilməli və inadlı formada ifadə olunmalıdır. Təqsirli şəxsin onları yerinə yetirməkdən boyun qaçırması isə jestlərlə, susmaqla və s. hərəkətlərdə (qəti surətdə) ifadə oluna bilər.

Polis əməkdaşı və ya hərbi qulluqçunun tələbləri qanuni olduqda, yəni qanunun müddəalarına əsaslanmaqla və onlar tərəfindən ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə vəzifələrin yerinə yetirilməsi zaman irəli sürüldükdə, təqsirkar İXM-in 535-ci maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb edilir. Bu səbəbdən də polis əməkdaşı və ya hərbi qulluqçu ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə vəzifələri icra etmədiyi zaman və ya göstəriş hər hansı qanuni fəaliyyətin icrası ilə əlaqədar verilmədiyi təqdirdə təhlil edilən maddəyə görə məsuliyyət yaranmır. Polis əməkdaşının və ya hərbi qulluqçunun ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə vəzifələri yerinə yetirməsini müəyyən edilmiş geyim forması, döş nişanlarının olması və (və ya) müvafiq xidməti vəsiqənin təqdim edilməsi sübut edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əgər təqsirkarın əməli polis əməkdaşı və ya hərbi qulluqçu tərəfindən ictimai qayda pozulduğu və ya hüquqazidd davranış haqqında xəbərdar edildiyi halda edilmişsə, bu hərəkətlər İXM-in 510 və 535-ci maddələri ilə tövsif olunur. Hüquq elmində bu hüquqpozmalara məcmusu

sayılır.

Təhlil edilən inzibati xəta təqsirkarın polis əməkdaşına və ya hərbi qulluqçuya qəsdən tabe olmadığı andan bitmiş hesab edilir. Qəsdən tabe olmamağı, ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə xidməti vəzifələrini icra edən polis əməkdaşına və hərbi qulluqçuya müqavimət göstərməkdən fərqləndirmək lazımdır. İctimai qaydanın mühafizəsi üzrə vəzifələrini icra edən polis əməkdaşına və ya hərbi qulluqçuya qarşı müqavimət göstərmə mahiyyət baxımından polis əməkdaşı və ya hərbi qulluqçuya tabe olmamaqdan aktiv fiziki əks təsirə görə fərqlənir. Bu hərəkətlər zorakılıqla və zorun tətbiqi hədəsi ilə müşayiət edilir.

İctimai qaydanın mühafizəsi üzrə xidməti vəzifələri icra edən polis əməkdaşına və ya hərbi qulluqçuya müqavimət göstərməyə görə təqsirkarın əməli qeyd etdiyimiz kimi qüvvədə olan CM-in 315-ci maddəsi ilə tövsif olunmalıdır. Bu zaman müqavimət və ya digər zorakılıqla əlaqədar diqqət yetirilməli olan bəzi məqamlar var. Onlara aiddir:

Müqavimət göstərmə dedikdə, xidməti vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı fəal qanunazidd hərəkətlərin edilməsi başa düşülür.

Zor tətbiq etmə dedikdə, hakimiyyət nümayəndəsinə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı təsir göstərmə başa düşülür. Belə təsir həm fiziki, həm də psixi zorakılıq formasında təzahür edə bilər.

Fiziki zorakılıq dedikdə, hakimiyyət nümayəndəsinin bilavasitə özünə və ya onun yaxın qohumlarına ünvanlanmış onların iradəsinə zidd elə bir qanunsuz fiziki təsir vasitəsi başa düşülür ki, bu vasitələr hakimiyyət nümayəndələrinə qarşı müqavimət göstərmək, onu xidməti vəzifələrini icra etməkdən çəkindirmək, yaxud bu vəzifələri təqsirkar üçün əlverişli olan qanunsuz qayda və metodlarla icra etməyə məcbur etmək və s. məqsədinə xidmət etmiş olsun.

Hakimiyyət nümayəndəsinin bilavasitə şəxsiyyəti əleyhinə

yönəlməyən, lakin ona qarşı müqavimət göstərmə metodu olan bəzi qanunsuz hərəkətlər də məhkəmə təcrübəsində fiziki zor kimi qiymətləndirilir. Belə ki, hakimiyyət nümayəndəsinin paltarını cırma, polisın paqonlarını qoparma və s. deyilənlərə misaldır.

Psixi zorakılıq dedikdə, hakimiyyət nümayəndəsinin bila-vasitə özünə və ya onun yaxın qohumlarına qarşı fiziki zor tətbiq ediləcəyi hədəsi başa düşülür. Bu zaman psixi zor müəy-yən xarakterə malik ola bilər. Lakin psixi zor (zor tətbiq etmək hədəsi) hər bir halda real olmalıdır.

Təhlil edilən inzibati xətanın subyektivi 16 yaşına çatan, anlaqlı fiziki şəxslər hesab edilir. 16 yaşından 18 yaşına qədər olan şəxslər tərəfindən bu inzibati xəta törədildikdə, inzibati xəta üzrə icraat ümumi qaydada aparılır.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta yalnız düzünə qəsdlə törədildikdə inzibati məsuliyyət yaranır. Təqsirkar dərk edir ki, o, ictimai qaydanın mühafizəsi üzrə qanuni fəaliyyəti həyata keçirən polis əməkdaşına və ya hərbi qulluqçuya qəsdən tabe olmur və qəsdən tabe olmamağı arzu edir.

Polis əməkdaşının və ya hərbi qulluqçunun qanuni tələblərinə qəsdən tabe olmama kimi inzibati xəta haqqında materiallar funksional vəzifələri icra edən ərazi polis orqanlarında toplanılır. Həmin materiallar əsasında işlərə baxılması və aidiyyəti inzibati tənbehtmə haqqında qərarın qəbul edilməsi Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilib.

Polisin gündəlik fəaliyyətində rast gəlinən inzibati xətalardan növbəti birisi Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 530-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulan “Bilə-bilə yalan izahat və ya rəy vermə, yaxud yanlış tərcümə etmə”dir.

“İXM, maddə 530. Bilə-bilə yalan izahat və ya rəy vermə, yaxud yanlış tərcümə etmə

İnzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı şahidin, zərər çəkmiş şəxsin, mütəxəssisin bilə-bilə yalan izahat ver-

məsinə və ya ekspertin bilə-bilə yalan rəy verməsinə, yaxud tərcüməçinin bilə-bilə yanlış tərcümə etməsinə və ya məhkəmə və digər orqanların qərarlarının icrası üzrə icraat zamanı bilə-bilə yanlış tərcüməsinə görə-

iki yüz əlli manatdan dörd yüz əlli manatadək məbləğdə cərimə olunur”.

Bu inzibati xətanın obyektı - inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı aparmaq səlahiyyəti olan orqanın (vəzifəli şəxslərin) normal fəaliyyəti və işin həllində şəxsi marağı olan subyektlərin (barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs və ya zərər çəkmiş şəxs) hüquqlarıdır.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 67.2-ci maddəsinə görə şahid hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı ilə göstərilən vaxtda gəlməyə, doğru izahatlar verməyə, protokola daxil edilmiş izahatını imzası ilə təsdiq etməyə, iş üzrə ona məlum olan məlumatları bildirməyə və suallara cavab verməyə borcludur.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 62-ci maddəsinə görə inzibati xəta nəticəsində mənəvi, fiziki və ya maddi zərər dəymiş şəxs zərər çəkmiş şəxs sayılır.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 70-ci maddəsinə görə mütəxəssisin vəzifəsinə icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı üzrə gəlmək, sübutların aşkar edilməsində, götürülməsində, rəsmiləşdirilməsində iştirak etmək, yerinə yetirdiyi hərəkətlər barədə izahatlar vermək və s. daxildir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 71-ci maddəsinə görə ekspertin vəzifələri sırasına icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı üzrə gəlmək, təqdim edilmiş obyektlərin və iş üzrə materialların tam və hərtərəfli tədqiqatını aparmaq və qoyulmuş suallar üzrə əsaslandırılmış və obyektiv rəy vermək daxildir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 72-

ci maddəsinə görə tərcüməçi icraatında inzibati xəta haqqında iş olan hakimin, səlahiyyətli orqanın (vəzifəli şəxsin) çağırışı üzrə gəlməyə və ona tapşırılan tərcüməni tam və dəqiq yerinə yetirməyə və tərcümənin düzgünlüyünü öz imzası ilə təsdiq etməyə borcludur.

Təhlil olunan inzibati xətanın obyektiv tərəfi icraat zamanı şahidin, zərər çəkmiş şəxsin, mütəxəssisin bilə-bilə yalan izahat və yaxud ekspertin bilə-bilə yalan rəy verməsi, yaxud tərcüməçinin bilə-bilə yalan tərcümə etməsində ifadə oluna bilər.

Bu inzibati xətanın subyektivi - dispozisiyada sadalanan subyektlərdən biri və ya bir neçəsi ola bilər. Subyekt hüquqi təbiətinə görə xüsusiyyətdir.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Fikrimizcə, qanunverici subyektiv tərəfin əsas ünsürü kimi, təqsirin növü olan qəsd normanın dispozisiyasında məfhum baxımından başqa sözlə əvəz etmişdir. Belə ki, “qəsdən” məfhumu əvəzinə “bilə-bilə” məfhumundan istifadə olunmuşdur.

İXM-in 530-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xəta haqqında materiallar funksional vəzifələri icra edən ərazi polis orqanlarında toplanılır. Həmin materiallar əsasında işlərə baxılması və aidiyyəti inzibati tənbehtmə haqqında qərarın qəbul edilməsi Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilib.

§ 3. Mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı olan inzibati xətalərin ümumi xarakteristikası

Dövlət müstəqilliyimizin ilk illərində yaşanan çətinliklər arasında xüsusi narahatçılığa səbəb olan və düşünən hər bir insanımızın arzuladığı ictimai təzahür - təhlükəsizlik, xüsusən də milli və ictimai təhlükəsizlik idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra cəmiyyətimizin təhlükəsizliyi mühitinin arzuolunan səviyyəyə qaytarılması məqsədilə dövlətin aidiyyəti orqanları tərəfindən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlandı. Həmin tədbirlərin bir hissəsi kimi odlu silahların dövriyyəsi ilə əlaqədar olaraq zəruri təşkilati-hüquqi mexanizmlər yaradıldı. Qeyd edilməsi vacibdir ki, qanunverici səviyyəsində bu məsələnin tənzimlənməsi üçün aidiyyəti hüquq yaradıcılığı həyata keçirilmişdir. Başqa sözlə desək, 30 dekabr 1997-ci il tarixdə “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Nəzərə alınmalıdır ki, adı çəkilən qanun ilə ölkəmizin ərazisində silahların, habelə odlu silahların dövriyyəsi sahəsində ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Təbii ki, ölkəmizin ərazisində silahların dövriyyəsi zamanı qanunun aidiyyəti müddələrinin pozulması faktları qaçılmazdır. Bütün bu kimi arzuolunmaz halların qabaqlanması, habelə təqsirkar şəxslərin müvafiq məsuliyyətə cəlb edilməsi və vurulan zərərin aradan qaldırılması məqsədilə qanunverici tərəfindən zəruri sayılan hüquqi məsuliyyət məsələsi də həll olunmuşdur. Həmin məsuliyyətin bir hissəsi 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İXM-in 590-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulub.

“İXM, maddə 590. Mülki silahın və ya döyüş sursatının saxlanması, daşınması və ya satılması qaydalarının pozulması

590.1. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanından xüsusi icazə almış şəxslər tərəfindən mülki silahın və ya onun üçün döyüş sursatının saxlanması, daşınması və ya satılması qaydalarının

pozulmasına görə-

silah və döyüş sursatı müsadirə edilməklə və ya edilməməklə əlli manatdan yetmiş manatadək məbləğdə cərimə edilir.

590.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanından xüsusi icazə almamış şəxslər tərəfindən mülki silahın və ya onun üçün döyüş sursatının əldə edilməsi, saxlanması, daşınması, başqa şəxslərə verilməsi və ya satılmasına görə-

silah və döyüş sursatı müsadirə edilməklə səksən manatdan yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir”.

Bu inzibati xətanın obyektı - mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının dövriyyəsinə müəyyən edən qaydalar və ictimai təhlükəsizlikdir.

Texniki və hüquqi cəhətdən bu maddə iki ayrı-ayrı inzibati xətadan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası İXM-in 590.1-ci maddəsində obyektiv tərəf aşağıdakı əməllərlə ifadə olunur:

- mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının saxlanması;
- mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının daşınması;
- mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının satılması qaydalarının pozulması.

İXM-in 590.2-ci maddəsində isə obyektiv tərəf “xüsusi icazə almamış şəxslər” tərəfindən mülki silahın və onun üçün döyüş sursatının əldə edilməsi, saxlanması, daşınması, başqa şəxslərə verilməsi və ya satılmasında ifadə olunur.

Hər iki halda inzibati xətanın tərkibi formal xarakterlidir. Tərədilən inzibati xəta ilə zərərli nəticənin baş verməsi təqdirində əməl Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

İXM-in 590.1 və 590.2-ci maddələrində göstərilən inzibati xətaların predmeti mülki silah və onun üçün olan döyüş sursatıdır. Digər silah və döyüş sursatların “qanunsuz dövriyyəsi” Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri ilə tövsif edilə bilər.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, qanunvericilik ilə yivsiz ov silahının əldə olunması, saxlanması və satışı barədə icazə vermə qaydası nəzərdə tutulub. Odlu silahın əldə olunması, saxlanması və istifadə edilməsi qaydaları “Xidməti və mülki silah haqqında” 30 dekabr 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Adı çəkilən qanuna müvafiq olaraq, yivsiz odlu silahın əldə olunması, saxlanması, verilməsi və satılması üçün vətəndaş DİO-dan icazə almalıdır.

Əldə etmə dedikdə, satın alma, hədiyyə kimi, dəyişmə və s. başa düşülür. Hər bir yivsiz odlu silah DİO-da qeydiyyatda olur və onların sahibinin dəyişməsi bu orqanların icazəsi ilə olmalıdır.

Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, həmin maddədəki mənada “əldə etmək” üçün bu silahın icazəsiz kimdən alınması (fiziki və ya hüquqi şəxs) əhəmiyyət kəsb etmir.

DİO-nun icazəsi olmadan yivsiz odlu silahın saxlanması İXM-in 590-cı maddəsində göstərilən inzibati xətanın tərkibini yaradır. Bu həm icazə ilə alınan halları, həm də icazəsiz əldə edilən halları əhatə edir.

Şəxs tərəfindən yivsiz ov silahının qanunla nəzərdə tutulan qaydadan kənar şəkildə digər şəxslərə verilməsi də inzibati xətanın tərkibi ilə əhatə olunur. Belə ki, qüvvədə olan normativ hüquqi aktlar DİO-nun icazəsi olmadan silahın başqa şəxslərə verilməsini qadağan edir.

İXM-in 590-cı maddəsində göstərilən inzibati xəta subyektiv tərəfdən təqsirin qəsd forması ilə xarakterizə edilir.

Həmin maddənin hüquqi təbiəti deməyə əsas verir ki, bu inzibati xətanı törədən şəxs başa düşür ki, müvafiq dövlət orqanının icazəsi olmadan silahı əldə etmək, saxlamaq, başqa şəxslərə vermək, satmaq qadağandır.

İXM-in 590-cı maddəsinin dispozisiyasının məzmunu deməyə əsas verir ki, şəxs hüquqazidd hərəkətləri etməyi arzulayır. Burada müvafiq dövlət orqanı dedikdə, DİN və onun ərazi orqanları nəzərdə tutulmuşdur.

Bu inzibati xətanın subyekti 16 yaşına çatan anlaqlı, fiziki şəxsdir. Hesab edirik ki, bu maddədə nəzərdə tutulan əməllərə görə 16-dan 18 yaşa qədər olan şəxslər ümumi əsaslarla məsuliyyət daşıyırlar.

İXM-in 590.1-ci maddəsi ilə təsbit edilən inzibati xətalər haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 590-cı maddəsinin hər iki hissəsi üzrə inzibatin xəta haqqında materiallara baxılması İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilib. Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 43.1-ci maddəsində göstərilən inzibati xətalər haqqında işlərə baxmaq hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti) tərəfindən həmçinin səlahiyyətli orqanlara (vəzifəli şəxslərə) aid edildikdə, icraatında inzibati xətalər haqqında iş olan səlahiyyətli orqan (vəzifəli şəxs) inzibati xətanın xarakterini, inzibati xəta törədənin şəxsiyyətini, onun təqsirinin dərəcəsini, məsuliyyəti ağırlaşdıran halların və müsadirə olunmalı malların mövcudluğunu nəzərə alaraq, şəxs barəsində müvafiq maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan xəbərdarlıq və ya cərimə inzibati tənbeh tədbirlərindən daha ağır tənbeh tədbirinin tətbiqi üçün əsasların olması qənaətinə gəldikdə, inzibati xəta haqqında protokolu baxılmaq üçün məhkəməyə göndərir.

XXII fəsil

Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə inzibati məsuliyyət

§ 1. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərin təsnifatı və ümumi xarakteristikası

Azərbaycan Respublikası ərazisində yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər İXM-in 29-cu fəslində göstərilmişdir. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

Maddə 327. Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması;

Maddə 328. Yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürəti həddini aşma;

Maddə 329. Təhlükəsizlik kəmərlərindən, motodəbilqələrdən, işıq cihazlarından və səs siqnallarından istifadə qaydalarının pozulması;

Maddə 330. Piyadaya yol verilməməsi;

Maddə 331. Keçid üstünlüyü hüququna malik olan nəqliyyat vasitələrinə yol verilməməsi və ya mütəşəkkil nəqliyyat dəstəsinə qoşularaq hərəkət edilməsi;

Maddə 332. Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmayan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi;

Maddə 333. Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə idarə edilməsi;

Maddə 334. Nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ olmayan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini alkoqoldan, narkotik vasitələrdən, psixotrop maddələrdən və ya güclü təsir göstərən digər maddələrdən istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə idarə edilməsi;

Maddə 335. Nəqliyyat vasitəsinə sahiblik hüququ olan

şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini idarə etmək üçün idarəetmə hüququ olmayan şəxsə verilməsi;

Maddə 336. Nəqliyyat vasitəsini sahiblik hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini sərxoş vəziyyətdə olan şəxsə verilməsi;

Maddə 337. Nəqliyyat vasitəsinə sahiblik hüququ olan şəxs tərəfindən nəqliyyat vasitəsini idarə etmək üçün idarə etmə hüququ olmayan və sərxoş vəziyyətdə olan şəxsə verilməsi;

Maddə 338. Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması;

Maddə 339. Nəqliyyat vasitələrinin dövlət qeydiyyatının aparılması, texniki baxışın keçirilməsi, nəqliyyat vasitəsinin sazlığı haqqında sənədin və sürücülük vəsiqəsinin verilməsi və cərimənin alınması qaydalarının pozulması;

Maddə 340. Kənd təsərrüfatı texnikasının dövlət qeydiyyatının aparılması, texniki baxışın keçirilməsi və texnikanın sazlığı haqqında sənədin verilməsi qaydalarının pozulması;

Maddə 341. Dayanma və ya durma qaydalarını pozmuş şəxsin nəqliyyat vasitəsi barəsində qanunsuz hərəkətlər;

Maddə 342. Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması;

Maddə 343. Sərxoşluq vəziyyətinin müəyyən edilməsi üçün tibbi müayinədən imtina

Maddə 344. Tibbi müayinədən keçməyən sürücülər tərəfindən nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi;

Maddə 345. Nəqliyyat vasitələrinin saxlanılması və təmiri qaydalarının pozulması;

Maddə 346. Dayanma və ya durma qaydalarının pozulması;

Maddə 346-1. Parklanma qaydalarının pozulması;

Maddə 347. Nəqliyyat vasitəsinin istifadəçisi barədə məlumat verilməməsi;

Maddə 348. Nəqliyyat vasitələri ilə təhlükəli yüklərin daşınması qaydalarının pozulması.

“Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi” elmindən yaxşı məlumdur ki, hüquqda istənilən institutun asan dərk edilməsi üçün onun hissələrə ayrılması və bundan sonra öyrənilməsi həyata keçirilir. Bu səbəbdən də “Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər”in daha asan dərk edilməsi üçün onun təsnifatının aparılması məqsədmüvafiqdir. Hesab edirik ki, barəsində danışılan inzibati xətlərin cəmiyyətdə daha vacib hesab edilən ictimai münasibətlərə qəsd etdiyi üçün onun kimlər tərəfindən və hansı vasitələrlə törədilməsi meyarına görə qruplaşdırılması mümkündür. Həmin meyarlara uyğun olaraq yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlərin aşağıdakı qrupları fərqləndirilə bilər:

- nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətlər;

- piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətlər;

- nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər.

“Deliktologiya” elminə görə əməlin hüquqpozma olmasının araşdırılması (hüquqi qiymətləndirilməsi) aidiyyəti əlamətlərin təhlili vasitəsilə aparılır. Başqa sözlə desək, hüquqpozma olaraq törədilən əməlin (davranışın) obyektiv və subyektiv əlamətləri təhlil edilməlidir.

Ümumiyyətlə, hüquqazidd davranışda obyektiv əlamətlərə aiddir:

- obyekt;

- obyektiv tərəf.

Hüquqazidd davranışın subyektiv əlamətlərinə aiddir:

- subyekt;

- subyektiv tərəf.

Qeyd edilməsi vacibdir ki, təhlilini apardığımız inzibati xətlər yol hərəkəti sahəsində törədilən hüquqazidd davranışlardır. Bu inzibati xətlərin ümumi obyekt qismində yol hərəkəti sahəsində yaranan ictimai münasibətlər çıxış edir.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin 29-cu fəslə ilə nəzərdə tutulan inzibati xətlər obyektiv tərəfdən həm hərəkətlərlə, həm də hərəkətsizliklə xarakterizə edilir.

Yol hərəkəti sahəsində hərəkətlə törədilən (xarakterizə edilən) inzibati xətlərə aşağıdakı əməlləri aid etmək mümkündür:

- ◆ Svetoforun və ya nizamlayıcının qadağnedici işarəsi verilərkən hərəkətin davam etdirilməsi;

- ◆ 3.1 “Giriş qadağandır” yol nişanının tələblərinin və ya sərnişin daşıma, əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmaqla ötmə və ya manevr etmə, yolayrıcını keçmə qaydalarının pozulması;

- ◆ ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələrinin, yaxud adamlar daşınan yük avtomobillərinin sərnişinlərlə yanacaq-doldurma məntəqəsinə daxil olması;

- ◆ 1.1, 1.3 və 1.11 üfüqi nişanlanma xətlərinin tələblərinə riayət etməyərək sola və ya geriyə dönmə;

- ◆ yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürətini 10-20 km/saat həddində aşma;

- ◆ yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürətini 21-40 km/saat həddində aşma;

- ◆ yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürətini 41-60 km/saat həddində aşma;

- ◆ yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürətini 61 km/saat və daha artıq aşma.

Yol hərəkəti sahəsində hərəkətsizliklə xarakterizə edilən inzibati xətlərə aşağıdakı əməlləri aid etmək mümkündür:

- ◆ Təhlükəsizlik kəməri bağlamadan nəqliyyat vasitəsini idarə etmə;

- ◆ Motodəbilqə taxmadan və ya onu düymələmədən motosikleti idarə etmə;

- ◆ piyada svetoforunun və ya nizamlayıcının işarələrinə riayət edilməməsi;

- ◆ qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs signalı qoşulmuş nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşan zaman hərəkət hissə-

sinin tərک edilməməsi.

Təhlili aparılan inzibati xətlərin subyektivi kimi yol hərəkətinin iştirakçıları çıxış edir. Onların sırasına fiziki şəxslər (sürücülər, piyadalar, velosipedçilər və s.), habelə hüquqi şəxslər aiddir.

Yol hərəkəti sahəsində sürücülər tərəfindən törədilən inzibati xətlərə misal olaraq aşağıdakıları göstərə bilərik:

- Yol nişanlarının və ya yolların hərəkət hissəsinin işarələrinin tələblərinə riayət edilməməsi;

- nəqliyyat vasitəsinin yolların hərəkət hissələrində yerləşdirilməsi, yaxud ara məsafəsi, yedəyə alma, yük daşıma, sürmə təlimi keçmə, yaşayış zonasında hərəkət etmə, əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmadan ötmə və ya manevr etmə qaydalarının pozulması;

- səkilərlə və “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmamış hallarda yolun çiyini ilə hərəkət edilməsi;

- nəqliyyat vasitələrindən bayıra hər hansı əşyanın atılması.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xətlər qarışıq tərkiblə xarakterizə edilir. Başqa sözlə desək, təhlil edilən inzibati xətlər qəsd və ehtiyatsızlıqla törədilə bilərlər.

Qanunvericinin mövqeyini təhlil etməklə deyə bilərik ki, yol hərəkəti qaydaları əleyhinə qəsdlə törədilən inzibati xəta olaraq yalnız “su və ya palçıqın yolda piyadalara, binalara və nəqliyyat vasitələrinə qəsdən sıçradılması” kimi əməl müəyyən edilib (İXM mad. 342.1.5).

Söylənilən mövqenin davamı olaraq qeyd olunmalıdır ki, yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən adları çəkilməyən digər inzibati xətlərin törədilməsinə görə məsuliyyətin yaranması üçün təqsirin hansı formada (istər qəsd, istərsə də ehtiyatsızlıq) olması əhəmiyyət kəsb etmir.

Bu inzibati xətlərə görə xəbərdarlıq, inzibati cərimə, nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdı-

rılması və inzibati həbs tətbiq olunur. Qeyd edilməsi vacibdir ki, yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər içərisindən daha çox zərərli nəticələri olan inzibati xəta tərkibləri üçün qanunverici tərəfindən əlavə hüquqi təsir forması müəyyən edilmişdir. Məsələn: İXM-in 328.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xətalər 2 balla, 327.2, 328.3 və 331-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər 3 balla, 327.3 - 327.6, 328.4, 342.7 və 346.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər 4 balla qiymətləndirilir.

Həmin hüquqi təsir sürücülər üçün müəyyən balların yazılması qismində rəsmiləşdirilir. Bunun ən yüksək həddi 20 bal olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Qanunvericinin mövqeyinə əsasən, inzibati xətanın törədilməsinə görə təyin edilmiş bal inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi vaxtdan 1 (bir) il müddətində qüvvədə olur.

Təhlil edilən bu inzibati xətalər haqqında materialların toplanması DİN-in funksional orqanlarına aiddir. Lakin toplanılan materiallar üzrə yekun qərarların inzibati tənbehəmə şəkildə qəbul edilməsi həm DİN-ə, həm də aidiyyəti üzrə rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə edilmişdir.

§ 2. Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətalər

Qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 29-cu fəslinin (Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalər) təhlili deməyə əsas verir ki, yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xətalər içərisində daha geniş yayılanları nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən törədilən inzibati xətalərdir. Yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalərin təhlili zamanı diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki, qanunverici əvvəlki mövqeyindən (1 sentyabr 2000-ci il tarixdən 1 mart 2016-cı il tarixinə kimi qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsi

ilə) fərqli olaraq, hazırkı İnzibati Xətlər Məcəlləsində yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən inzibati xətləri subyektinə görə xüsusi qruplaşdırmışdır. Həmin qruplaşdırmaya aid etmək olar:

- Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması;
- Yolda müəyyən edilmiş hərəkət sürəti həddini aşma;
- Təhlükəsizlik kəmərlərindən, motodəbilqələrdən, işıq cihazlarından və səs siqnallarından istifadə qaydalarının pozulması;
- Piyadaya yol verilməməsi;
- Keçid üstünlüyü hüququna malik olan nəqliyyat vasitələrinə yol verilməməsi və ya mütəşəkkil nəqliyyat dəstəsinə qoşularaq hərəkət edilməsi və s.

Ölkə ərazisində törədilməsi baxımından nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması daha çox rast gəlinəndir. Təbii ki, onun bu paragraf daxilində təhlil edilməsi məqsədəmüvafiqdir.

“İXM, maddə 327. Nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması”

327.1. Yol nişanlarının və ya yolların hərəkət hissəsinin işarələrinin tələblərinə riayət edilməməsinə, yaxud nəqliyyat vasitəsinin yolların hərəkət hissələrində yerləşdirilməsi, yaxud ara məsafəsi, yedəyə alma, yük daşıma, sürmə təlimi keçmə, yaşayış zonasında hərəkət etmə, əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmadan ötmə və ya manevr etmə qaydalarının pozulmasına, səkilərlə və “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmamış hallarda yolun çiyini ilə hərəkət edilməsinə, nəqliyyat vasitələrindən bayıra hər hansı əşyanın atılmasına görə-

qırx manat məbləğində cərimə edilir.

327.2. Svetoforun və ya nizamlayıcının qadağanedicisi işarəsi verilərkən hərəkətin davam etdirilməsinə, 3.1 “Giriş qadağandır” yol nişanının tələblərinin və ya sərnişin daşıma, əks

istiqaətli hərəkət zolağına çıxmaqla ötmə və ya manevr etmə, yolayrıcını keçmə qaydalarının pozulmasına, ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələrinin, yaxud adamlar daşınan yük avtomobillərinin sərnişinlərlə yanacaqdoldurma məntəqəsinə daxil olmasına, 1.1, 1.3 və 1.11 üfqi nişanlanma xətlərinin tələblərinə riayət etməyərək sola və ya geriyyə dönməyə, yaxud maneəni kənardan keçməyə görə-

səksən manat məbləğində cərimə edilir.

327.3. Dəmiryol keçidlərindən keçmə qaydalarının pozulmasına, yaxud müvafiq icra hakimiyyəti orqanı əməkdaşının nəqliyyat vasitəsini saxlamaq tələbinin yerinə yetirilməməsinə görə-

yüz manat məbləğində cərimə edilir.

327.4. Birtərəfli hərəkət yollarında müəyyən edilmiş hərəkət istiqamətinin əksinə hərəkət etməyə, habelə 1.1, 1.3 və 1.11 üfqi nişanlanma xətlərinin tələblərini pozmaqla nəqliyyat vasitəsini tam olaraq əks istiqamətli nəqliyyat axınının hərəkət zolağına keçirərək nəqliyyat axınına əks istiqamətdə hərəkət etməyə görə-

yüz əlli manat məbləğində cərimə edilir.

327.5. Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda texniki sürəti 50 km/saatdan az olan nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etməsinə, icazə verilən maksimum kütləsi 3,5 tondan artıq olan yük avtomobillərinin ikinci zolaqdan sonrakına keçməsinə, geriyyə dönməyə, geriyyə hərəkət etməyə və sürmə təlimi keçməyə görə -

yüz manat məbləğində cərimə edilir.

327.6. Yol hərəkəti qaydalarını pozan nəqliyyat vasitəsi sürücüsünün yol nəqliyyat hadisəsi yerindən yayınmasına görə-
yüz manat məbləğində cərimə edilir.

327.7. Bu Məcəllənin 327.2 - 327.6, 327.8, 328.2, 328.3, 328.4, 331, 333.1, 342.7, 343.1 və 346.3-cü maddələrində müəyyən edilmiş balla qiymətləndirilən xətalara törətməklə sürücülər tərəfindən bir il ərzində 20 və daha çox bal

toplanmasına görə -

nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ altı ay müddətinə məhdudlaşdırılır.

327.8. Bu Məcəllənin 327.1 - 327.6, 328 və 330-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş xətlər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə görə -

üç yüz manat məbləğində cərimə edilir və ya nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ bir ilədək müddətə məhdudlaşdırılır.

Qeyd:

1. Bu Məcəllənin 328.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xətlər 2 balla, 327.2, 328.3 və 331-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətlər 3 balla, 327.3 - 327.6, 328.4, 342.7 və 346.3-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş xətlər 4 balla qiymətləndirilir.

2. Sürücülük vəsiqəsi idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsinin kateqoriyasına (altkateqoriyasına) uyğun olmayan sürücü bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş balla qiymətləndirilən xətləri törətdikdə, o, nəqliyyat vasitəsini idarə etmə hüququ olmadan nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsinə görə inzibati məsuliyyətə cəlb edilir və ona törətdiyi xəyata müvafiq bal təyin edilir.

3. Bu Məcəllənin 34.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda şəxsin törətdiyi inzibati xətlər balla qiymətləndirilən xətlərə aiddirsə, həmin xətlərə dair işlərə baxılarkən yalnız daha ciddi xəyata görə müəyyən edilmiş bal təyin edilir.

4. Şəxsin müxtəlif vaxtlarda törətdiyi balla qiymətləndirilən bir neçə inzibati xəyata dair işlərə baxılarkən daha ciddi xəyata görə müəyyən edilmiş bal və hər bir digər xəyata görə bir bal toplanaraq təyin edilir.

5. Bu Məcəllənin 327.8, 333.1 və ya 343.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş xətanın törədilməsinə görə şəxsin nəqliyyat vasitəsini idarə etmək hüququ məhdudlaşdırılmadan inzibati cərimə tətbiq edildikdə, həmin xəta 5 balla qiymətləndirilir.

6. İnzibati xətanın törədilməsinə görə təyin edilmiş bal inzibati tənbeh tətbiq etmə haqqında qərar qüvvəyə mindiyi vaxtdan 1 (bir) il müddətində qüvvədə olur.

7. Zərər çəkmiş şəxsə kömək göstərilməsi ilə əlaqədar yol nəqliyyat hadisəsi yerini tərk etmiş şəxsə bu Məcəllənin 327.6-cı maddəsinin qüvvəsi şamil edilmir.

7-1. Yol-nəqliyyat hadisəsinin baş verməsində təqsirli olan şəxsin müəyyən edilməsi üzrə tərəflər arasında mübahisə olmadığı və həmin yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində sağlamlığa zərər dəymədiyi halda sürücünün hadisə yerini tərk etməsinə bu Məcəllənin 327.6-cı maddəsinin qüvvəsi şamil edilmir.

8. Bu Məcəllənin 327.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməl hərəkət sürətinin həddi 110 km/saat və daha artıq müəyyən edilmiş yolda piyadanın yolun hərəkət hissəsini “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu ilə piyadaların yolu keçməsi üçün müəyyən edilmiş yerlərdən kənar keçməsi nəticəsində törədilibsə, həmin hallara bu Məcəllənin 327.8-ci maddəsinin qüvvəsi şamil edilmir.

İXM-in şərh olunan maddəsində yol hərəkəti qaydalarının müxtəlif xarakterli pozuntularına görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddədə göstərilən əməllərin törədilməsi ilə yol hərəkətinin təhlükəsizliyi tələbləri pozulur, fiziki və hüquqi şəxslərin, habelə dövlətin əmlakı, yol hərəkəti iştirakçılarının və başqa şəxslərin sağlamlığı və həyatı üçün təhlükə yaradılır.

Ölkəmizin ərazisində yol hərəkəti qaydaları Azərbaycan Respublikasının “Yol hərəkəti haqqında” 3 iyul 1998-ci il tarixli Qanunu və 8 noyabr 1968-ci il tarixdə Vyanada imzalanmış BMT-nin “Yol hərəkəti haqqında” Konvensiyası ilə müəyyən edilmişdir. Adı çəkilən sənədlərin heç birində yol hərəkəti qaydalarına normativ anlayış verilməmişdir. Lakin həmin normativ hüquqi aktların təhlili əsasında yol hərəkəti qaydalarına aşağıdakı kimi anlayış vermək olar:

“Yol hərəkəti qaydaları - insanların sağlamlığının və həya-

tının, fiziki və hüquqi şəxslərin, dövlətin əmlakının toxunulmazlığını, nəqliyyat vasitələrinin, piyadaların və yol hərəkətinin digər iştirakçılarının təhlükəsizliyini, yollarda fasiləsiz və rahat hərəkəti təmin etmək məqsədi ilə nəzərdə tutulan və yol hərəkətinin bütün iştirakçılarının riayət etməli olduğu vəzifələrin və tələblərin, habelə aidiyyəti hüquqların məcmusudur”.

İXM-in 327.1-ci maddəsində sürücülər tərəfindən yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən nisbətən az təhlükəli inzibati xətalər təsbit edilmişdir. Həmin əməllər normanın dispozisiyasında alternativ olaraq sadalanmışdır və sürücülər tərəfindən onlardan birinin və ya bir neçəsinin törədilməsi İXM-in 327.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Hesab edirik ki, qanunverici tərəfindən adı çəkilən maddənin dispozisiyasında nəzərdə tutulan hər bir müstəqil tərkib üçün aidiyyəti inzibati tənbeh konkretləşdirilməli, yaxud maddənin konstruksiyası xüsusən detallandırılmalıdır. Əks təqdirdə İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 9.1-ci maddəsinin məzmunu ilə müəyyən edilən normativ hüquqi mövqə pozulur. Belə ki, həmin maddədə qanunverici müəyyən etmişdir ki, inzibati xəta törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən tənbeh ədalətli olmalıdır (inzibati xətalərin xarakterinə, onun törədilməsi hallarına və inzibati xətanı törətməkdə təqsirli bilinənin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır). Təəssüflə qeyd etməliyik ki, qanunverici subyektiv (“məmur sui-istifadəsi”) halların neytrallaşdırılması məqsədilə yol hərəkəti qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalara görə sanksiyanın mütləq növündən istifadə edir. Daha dəqiq desək, qanunverici tərəfindən İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 327.1-ci maddəsinin tələblərini pozan şəxs üçün “qırx manat məbləğində” cərimə müəyyən edilib. Odur ki, sual yaranır: əgər təqsirkar şəxs I halda yalnız “yol nişanlarının tələblərinə riayət etmirsə”, II halda “yol nişanlarının tələblərinə riayət etmirsə”, “ara məsafəsi qaydalarının pozursa”, III halda isə “yol nişanlarının tələblərinə riayət etmirsə”, “ara məsafəsi

qaydalarının pozursa” və “əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmadan ötmə qaydalarını pozursa”, bütün göstərilən hallar üçün eyni cərimə məbləği nəzərdə tutulan həddə tənbeh tətbiq edilməlidir?

Hesab edirik ki, inzibati tənbeh məsuliyyət tədbiri olduğu üçün o, törədilən əmələ görə tətbiq edilən konkret hüquqi təsir kimi onun təhlükəlilik dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Bu səbəbdən də qanunvericinin təhlil edilən maddənin dispozisiyasında sadalanan bütün əməllərin hamısına görə mütləq bir sanksiya (qırx manat məbləğində cərimə) formasında məsuliyyət müəyyən etməsi “ədalətlik prinsipi”nə ziddir.

İXM-in 327.1-ci maddəsinə nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın obyektiv tərəfi aşağıdakı əməllərlə xarakterizə edilir:

- yol nişanlarının tələblərinə riayət edilməməsi;
- yolların hərəkət hissəsinin işarələrinin tələblərinə riayət edilməməsi;
- nəqliyyat vasitəsinin yolların hərəkət hissələrində yerləşdirilməsi qaydalarının pozulması;
- ara məsafəsi qaydalarının pozulması;
- yedəyə alma qaydalarının pozulması
- yük daşıma qaydalarının pozulması;
- sürmə təlimi keçmə qaydalarının pozulması;
- yaşayış zonasında hərəkət etmə qaydalarının pozulması;
- əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmadan ötmə qaydalarının pozulması;
- manevr etmə qaydalarının pozulması
- səkilərlə və “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nəzərdə tutulmamış hallarda yolun çiyini ilə hərəkət edilməsi;
- nəqliyyat vasitələrindən bayıra hər hansı əşyanın atılması.

Qeyd edilməsi yerinə düşər ki, təhlil edilən maddənin dispozisiyasında nəzərdə tutulan yeganə bir davranış yol hərəkəti qaydalarından çox, məişət davranış qaydasıdır. Bu nəqliyyat

vasitələrindən bayıra hər hansı əşyanın (yalnız sürücü tərəfindən) atılmasıdır.

İXM-in 327.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlərin subyekti ilə bağlı məsələnin dəqiqləşdirilməsi təcrübi baxımdan zəruridir. Belə ki, İXM-in 327-ci maddəsinin adı deməyə əsas verir ki, bu maddədə nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın subyekti istənilən nəqliyyat vasitəsinin sürücüsüdür.

Nəqliyyat vasitəsi dedikdə, “Yol hərəkəti haqqında” qanunun 1-ci maddəsinin 17-ci bəndinə müvafiq olaraq, yolda hərəkət üçün konstruksiya imkanları olan və insan tərəfindən idarə edilən qurğu, habelə onun qoşqusu başa düşülür (nəqliyyat vasitələri mexaniki və insanın, yaxud heyvanın əzələ enerjisi ilə hərəkətə gətirilən nəqliyyat vasitələrinə bölünür). Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, velosipedçilərin, moped idarə edən şəxslərin, habelə at arabalarını (kirşələri) idarə edən şəxslərin yol hərəkəti qaydalarını pozmağa görə məsuliyyəti İXM-in 338-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Deməli, İXM-in 327-ci maddəsində (o cümlədən 327.1-ci maddəsində) nəzərdə tutulmuş inzibati xətlərin subyekti velosiped, moped və at arabası (kirşə) istisna olmaqla, istənilən nəqliyyat vasitəsinin (o cümlədən relsli nəqliyyat vasitəsinin) - minik və yük avtomobillərinin, avtobusların, traktorların, özügedən maşınların, trolleybusların, tramvayların, motosikletlərin və s. sürücüsü olacaqdır.

Sürücü dedikdə, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 43-cü bəndinə əsasən, hər hansı növ nəqliyyat vasitəsinin idarə edən şəxs başa düşülür (sürücülüyü öyrədən avtomobil təlimatçısı da sürücüyə bərabər tutulur). Nəzərə almaq lazımdır ki, sürücülüyü öyrənən şəxsin və sürücülüyü öyrədən şəxsin birlikdə idarə etdiyi - təlim nəqliyyat vasitəsi ilə İXM-in 327.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əməllər törədildikdə, onların hər ikisi bu əmələ görə inzibati məsuliyyətə cəlb edilməlidir. Təhlil edilən həmin xətalardan bəziləri yalnız onlardan biri tərəfindən törədilə bilər (məsələn: nəqliyyat

vasitəsindən bayıra əşya atmağa görə yalnız sürməyi öyrənən şəxs, sürmə təlimi keçmənin qaydalarını pozmağa görə isə yalnız təlimatçı). Qanunvericinin iradəsinə görə belə hallarda məsuliyyətə inzibati xətanı bilavasitə törətmiş şəxs cəlb ediləcəkdir.

İnzibati xəta törədilməsində sürücü faktı müəyyən edilərkən adı çəkilən Qanunun formal əlaməti baxımından sürücülük vəsiqəsinə malik olma deyil, konkret nəqliyyat vasitəsinə idarə etmə faktı önə çəkilir. Lakin şəxs sürücülük vəsiqəsi olmadan nəqliyyat vasitəsinə idarə edərkən İXM-in 327.1-ci maddəsində göstərilən xətalara (sürməyi öyrənən şəxs istisna olmaqla) törətdikdə, onun əməlinə həm də İXM-in 332.2-ci maddəsində göstərilən inzibati xətanın əlamətləri olacaqdır. Belə halda inzibati xəta haqqında tərtib edilən protokolda həm İXM-in 327.1-ci, həm də 332.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın törədilməsi (xətalara məcmusu) göstərilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, İXM-in 327.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətalara törədilmə yeri kimi yollar (yolların hərəkət hissəsi kimi) göstərilmişdir. Qanunvericinin bu mövqeyinə görə həmin əməllər yalnız yollarda törədildikdə aidiyyəti inzibati məsuliyyət yaranacaqdır. Təhlil etdiyimiz əməllərin yol hesab edilməyən yerlərdə (fiziki və ya hüquqi şəxslərə aid həyətlərdə, qapalı meydançalarda, yolsuz yerlərdə - çöllükdə, meşələrdə və s.) törədilməsi İXM-in 327.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb ola bilməz.

İXM-in 327.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalara subyektiv tərəfi həm qəsdlə, həm də ehtiyatsızlıqla xarakterizə edilir. Bu zaman sürücünün müvafiq yol hərəkəti qaydasını bilməməsinə, hər hansı yol nişanının, yolun nişanlanmasının mahiyyətini dərk etməməsinə istinad etməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Çünki sürücü qeyd olunanları bilməyə borcludur (o, sürücülük hüququnun əldə edilməsi zamanı söylənən qaydalara dair nəzəri və təcrübi imtahan verir).

İXM-in 327.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati

xətalər haqqında işlərə Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.2-ci maddəsində nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri tərəfindən yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən nisbətən ciddi pozuntulara görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. Başqa sözlə desək, həmin inzibati xətalər mahiyyət etibarilə daha təhlükəli olduğundan, sürücünün yol hərəkəti qaydalarına daha etinasız yanaşmasını ifadə etdiyindən İXM-in 327.2-ci maddəsində təsbit edilmiş və onların törədilməsinə görə daha ciddi inzibati tənbeh nəzərdə tutulmuşdur.

İXM-in 327.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın obyektiv tərəfi aşağıdakı əməllərdə ifadə olunur:

- Svetoforun və ya nizamlayıcının qadağancedici işarəsi verilərkən hərəkətin davam etdirilməsi;

- 3.1 “Giriş qadağandır” yol nişanının tələblərinin pozulması;

- sənişin daşıma qaydalarının pozulması;

- əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmaqla ötmə qaydalarının pozulması;

- əks istiqamətli hərəkət zolağına çıxmaqla manevr etmə qaydalarının pozulması;

- yolayrıcını keçmə qaydalarının pozulması;

- ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələrinin sənişinlərlə yanacaq doldurma məntəqəsinə daxil olması;

- adamlar daşıyan yük avtomobillərinin sənişinlərlə yanacaq doldurma məntəqəsinə daxil olması;

- 1.1, 1.3 və 1.11 üfqi nişanlanma xətlərinin tələblərinə riayət etməyərək sola və ya geriye dönmə;

- 1.1, 1.3 və 1.11 üfqi nişanlanma xətlərinin tələblərinə riayət etməyərək maneəni kənardan keçmə.

Bu əməllərdən hər biri yol hərəkətinin müxtəlif qaydalarını pozur və hərəkətin digər iştirakçılarını təhlükəyə məruz qoyur, yaxud onlara normal hərəkət üçün ciddi maneələr yaradır.

İXM-in 327.2-ci maddəsində sadalanan inzibati xətlərin subyekti velosiped, moped, at arabası istisna olmaqla, nəqliyyat vasitələrinin, o cümlədən tramvayların sürücüləridir.

İXM-in 327.2-ci maddəsində sadalanan inzibati xətlər subyektiv tərəfdən əsasən, qəsdlə xarakterizə edilir. Lakin adı çəkilən maddədə nəzərdə tutulan əməllər ehtiyatsızlıqla da törədilə bilər.

İXM-in 327.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlər haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.3-cü maddəsində sürücülər tərəfindən yol hərəkəti qaydaları əleyhinə törədilən daha ciddi pozuntulara görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur.

İXM-in 327.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətlərin obyektiv tərəfi aşağıdakılarda ifadə olunur:

- Dəmiryol keçidlərindən keçmə qaydalarının pozulması;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı əməkdaşının nəqliyyat vasitəsini saxlamaq tələbinin yerinə yetirilməməsi.

Burada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dedikdə, “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 4.9-cu bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi nəzərdə tutulur.

İXM-in 327.3-cü maddəsi ilə məsuliyyət müəyyən edilən inzibati xəta tərkibinin subyekti – sürücülərdir.

Bu maddə üzrə törədilməsinə görə məsuliyyət müəyyən edilən davranış subyektiv tərəfdən yalnız qəsdlə (həm düzünə, həm dolayı) xarakterizə edilir.

Təhlil edilən inzibati xəta haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.4-cü maddəsi ilə qanunverici yol hərəkəti sahəsində təcrübi baxımdan insan xəsarəti, ölüm və maddi zərərlə nəticələnə biləcək hadisələrin qabaqlanması üçün inzibati xəta tərkibi müəyyən etmişdir.

İXM-in 327.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətanın obyektiv tərəfi aşağıdakı əməllərdə ifadə olunur:

- Birtərəfli hərəkət yollarında müəyyən edilmiş hərəkət istiqamətinin əksinə hərəkət etmə;

- 1.1, 1.3 və 1.11 üfüqi nişanlanma xətlərinin tələblərini pozmaqla nəqliyyat vasitəsini tam olaraq əks istiqamətli nəqliyyat axınının hərəkət zolağına keçirərək nəqliyyat axınına əks istiqamətdə hərəkət etmə.

Təhlil edilən maddənin dispozisiyasına görə subyekt – sürücüdür.

İXM-in 327.4-cü maddəsinin məzmunu deməyə əsas verir ki, subyektin məsuliyyətə səbəb olan aidiyyəti davranışı yalnız qəsdlə (həm düzünə, həm dolayı) xarakterizə edilir.

İXM-in 327.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalər haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.5-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati

xətlər daha sürətli yollarda yol hərəkəti iştirakçılarının təhlükəsizliyinə qəsd edir.

Qanunvericinin iradəsinə görə bu maddənin obyektiv tərəfi aşağıdakılarda ifadə olunur:

- ◆ Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda texniki sürəti 50 km/saatdan az olan nəqliyyat vasitələrinin hərəkət etməsi;

- ◆ Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda icazə verilən maksimum kütləsi 3,5 tondan artıq olan yük avtomobillərinin ikinci zolaqdan sonrakına keçməsi;

- ◆ Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda geriyyə dönmə;

- ◆ Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda geriyyə hərəkət etmə;

- ◆ Avtomagistrallarda və 5.3 nişanı ilə işarə olunmuş yollarda sürmə təlimi keçmə.

Təhlil edilən maddənin dispoziyası üzrə təcrübədə hüquq tətbiq etmə zamanı nəzərə alınması vacib olan məqamlardan biri də budur ki, qanunvericinin iradəsinə görə İXM-in 327.5-ci maddəsi 327.1-ci maddəyə nisbətdə xüsusi normadır. Başqa sözlə desək, əgər geriyyə dönmə və ya sürmə təliminin pozulması avtomagistrallarda deyil, digər yollarda pozularsa, əmələ dair İXM-in 327.5-ci maddəsi ilə rəsmiləşdirmə aparıla bilməz. Daha konkret desək, təqsirkar şəxs barəsində inzibati xəta haqqında protokol İXM-in 327.1-ci maddəsi ilə tərtib olunacaqdır.

İXM-in 327.5-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xətlərin subyekti – sürücülərdir.

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta qəsdlə xarakterizə olunur. Zənnimizcə, təcrübədə sürücünün avtomagistral yolun statusuna dair biliksizliyi, bu əməlin ehtiyatsızlıqla törətməsi kimi deyil, onun bu əməli qəsdlə törətməsini pərdələmək kimi başa düşülməlidir.

Təhlil edilən inzibati xəta haqqında işlərə “Azərbaycan

Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.6-cı maddəsi ilə yol hərəkəti qaydalarını pozan nəqliyyat vasitəsi sürücüsünün yol nəqliyyat hadisəsi yerindən yayınmasına görə inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Bu maddənin dispozisiyasında göstərilən əməl məzmun baxımından “yol-nəqliyyat hadisəsi törədən şəxsin hadisə yerindən yayınması” kimi başa düşülməlidir. Əks təqdirdə istənilən yol hərəkəti qaydalarını pozan şəxslər, əgər orada dayanıb aidiyyəti əməkdaşın gəlməsini gözləməyibsə, yaxud bu barədə özü məlumat ötürməyibsə, eləcə də bu qayda pozuntusu elektron qaydada müəyyən edilibsə, təqsirkar şəxs haqqında inzibati xətalərin məcmusu əsasında inzibati tənbehlər tətbiq ediləcəkdir. Göründüyü kimi, bu kimi məsələ təcrübədə hüquq tətbiqetmə zamanı kifayət qədər mübahisələrin yaranmasına səbəb olacaqdır.

Qanunvericinin mövqeyinə görə bu maddənin obyektiv tərəfi aşağıdakı hər ikin əməlin törədilməsini şərtləndirir:

- İXM-in 327-348-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan inzibati xətalərin (yol hərəkəti qaydalarının pozulması) törədilməsi;
- yol hərəkəti qaydalarını pozan şəxsin (nəqliyyat vasitəsi sürücüsünün) yol nəqliyyat hadisəsi yerindən yayınması.

İXM-in 327.6-cı maddəsi ilə nəzərdə tutulan inzibati xətanı subyekt - sürücüdür (xüsusi subyekt).

Subyektiv tərəfdən bu inzibati xəta qəsdlə (düzünə) xarakterizə edilir.

Təhlil edilən inzibati xəta haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərma-

nının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

Qanunverici İXM-in 327.7-ci maddəsi ilə həmin məcəllənin 327.2 - 327.6, 327.8, 328.2, 328.3, 328.4, 331, 333.1, 342.7, 343.1 və 346.3-cü maddələrində müəyyən edilmiş balla qiymətləndirilən xətalara törətməklə sürücülər tərəfindən bir il ərzində 20 və daha çox bal toplanmasına görə inzibati məsuliyyət müəyyən etmişdir. Təhlil edilən dispozişiyada sadalanan bu maddələrin hər biri ayrılıqda törədilməsi zamanı vura biləcəyi zərərli nəticələr baxımdan daha təhlükəli əməllər sayılır. Zənnimizcə, qanunverici İXM-in 327.7-ci maddəsi ilə onların il ərzində törədilməsinin daha ictimai təhlükəli modelini formalaşdırmışdır.

Ümumi hüquqi təhlil baxımından demək mümkündür ki, bu inzibati xətanın obyektiv tərəfi fəal hərəkətlərlə xarakterizə edilir. Subyekt - sürücüdür (xüsusidir). Bu inzibati xəta tərkibi subyektiv tərəfdən həm qəsdlə, həm də ehtiyatsızlıqla xarakterizə edilir.

Təhlil edilən inzibati xəta haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalara Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi baxır.

İXM-in 327.8-ci maddəsi ilə qanunverici tərəfindən həmin Məcəllənin 327.1 - 327.6, 328 və 330-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalara nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə görə inzibati məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Bu maddənin məzmununda nəzərdə tutulan zərərçəkmiş şəxs dedikdə, yol hərəkəti qaydalarının pozulması nəticəsində sağlamlığına zərər dəymiş şəxs başa düşülür. Nəzərə almaq lazımdır ki, təcrübi baxımdan inzibati xəta törətmiş sürücünün özü zərərçəkmiş şəxs ola bilməz. Belə ki, o, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs (təqsirkar olaraq) olacaqdır. Təqsirkarın özündən fərqli

olaraq, onun idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsində olan istənilən şəxs zərərçəkən ola bilər. Əgər yol-nəqliyyat hadisəsi ən azı iki hərəkət iştirakçısının qayda pozması və bir-birinə ziyan vurması formasında törədilirsə, bu zaman şəxsin həm zərərçəkən, həm də barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxs qismində olması mümkündür.

Təhlil edilən inzibati xəta nəticəsində aparılan icraat zamanı şəxsin sağlamlığına yüngül zərərin vurulması məhkəmə-tibbi ekspertiza yolu ilə müəyyən edilir. Bu zaman sağlamlığa dəymiş zərərin dərəcəsi Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 10 yanvar 2001-ci il tarixli 07 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Sağlamlığa zərər vurmanın məhkəmə-tibbi ekspertizası” Qaydalarına müvafiq olaraq müəyyən edilir. Həmin Qaydaların III fəslində sağlamlığa yüngül zərər vurmanın əlamətləri təsbit edilmişdir.

Xatırladaq ki, yol-nəqliyyat hadisəsi zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına az ağır və ya ağır zərər vurulması və ya onun ölməsi ilə nəticələndikdə, yol hərəkəti qaydalarını pozan sürücü inzibati məsuliyyətə deyil, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir.

İXM-in 327.8-ci maddəsində təsbit edilən inzibati xəta maddi tərkiblidir (zərərli nəticələrin baş verməsi tələb edilir). Bu baxımdan törədilən aidiyyəti əməlin bu maddə ilə rəsmiləşdirilməsi üçün zərərli nəticə ilə yol hərəkəti qaydalarının pozulması arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

İXM-in 327.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətanın subyekti – sürücülərdir.

Bu inzibati xətada sürücünün təqsiri ehtiyatsızlıq formasında nəzərdə tutulub. Əgər sürücü nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərək zərərçəkmiş şəxsin sağlamlığına qəsdən yüngül zərər vurarsa, onun əməli inzibati məsuliyyətə deyil, CM-in 128-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb olacaqdır. O, nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərək başqasının əmlakını qəsdən məhv etdikdə və ya zədələdikdə isə müvafiq tərkib

əlamətləri olduqda CM-in 186-cı maddəsi üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb ediləcəkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, İXM-in 327.8-ci maddəsi ilə təsbit edilən inzibati xəyata görə rəsmiləşdirmə funksional vəzifələrini həyata keçirən polis əməkdaşları tərəfindən aparılır. Həmin maddə üzrə materiallara baxılması və aidiyyəti yekun qərarın qəbul edilməsi öz səlahiyyətləri daxilində rayon (şəhər) məhkəmələrinə həvalə olunub. Qeyd edilən həmin səlahiyyət aidiyyətlilik baxımdan öz əksini İXM-in 43-cü maddəsində tapmışdır.

§ 3. Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə bağlı inzibati xətalər

Cəmiyyətin hər bir üzvünün təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən zəruri sayılan təşkilati-hüquqi mexanizm formalaşdırılır. Həmin təşkilati-hüquqi mexanizmə daxil olan elementlər sırasında aidiyyəti normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi, onların icrasının təşkili, habelə maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi xüsusilə qeyd olunmalıdır. Bu baxımdan ölkəmizin ərazisində 1 mart 2016-cı il tarixdən qüvvəyə minən İXM-in 338-ci maddəsi ilə qanunverici tərəfindən “Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması”na görə məsuliyyət müəyyən edilmişdir.

Qeyd edilən şəxslərin inzibati məsuliyyətinə dair qanunvericinin mövqeyinin tam mənimsənilməsi məqsədilə həmin maddənin xüsusi olaraq hüquqi baxımdan təhlil edilməsi zəruridir.

“İXM, maddə 338. Piyadalar və yol hərəkətinin başqa iştirakçıları tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması”

338.1. Piyadalar tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına, yəni:

338.1.1. piyada svetoforunun və ya nizamlayıcının işarələrinə riayət edilməməsinə;

338.1.2. yolda yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitələrinin qarşısına qəflətən çıxılmasına;

338.1.3. qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs signalı qoşulmuş nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşan zaman hərəkət hissəsinin tərk edilməməsinə görə-

iyirmi manat məbləğində cərimə edilir.

338.2. Bu Məcəllənin 338.2-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, piyadalar tərəfindən yolun hərəkət hissəsinin, dəmiryol keçidinin müəyyən olunmayan yerdən keçilməsinə görə-

iyirmi manat məbləğində cərimə edilir.

338.2-1. Hərəkət sürətinin həddi 80 km/saat və daha artıq müəyyən edilmiş yolda piyadanın yolun hərəkət hissəsini “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə piyadaların yolu keçməsi üçün müəyyən edilmiş yerlərdən kənar keçməsinə görə -

qırx manat məbləğində cərimə edilir.

338.3. Sərnişinlər tərəfindən nəqliyyat vasitəsinə minmə və düşmə qaydalarının pozulmasına, təhlükəsizlik kəmərinin bağlanılmamasına, motodəbilqənin geyilməməsinə, nəqliyyat vasitəsindən bayıra hər hansı əşya atılmasına və ya sürücünün nəqliyyat vasitəsinə idarə etməkdən yayındırılmasına görə-

otuz manat məbləğində cərimə edilir.

338.4. Velosipedçilər və moped idarə edən şəxslər tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına, yəni:

338.4.1. svetoforun və ya nizamlayıcının işarələrinə riayət edilməməsinə;

338.4.2. sərnişin və ya nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsinə mane olan yükün daşınmasına;

338.4.3. yol nişanlarının və ya yolun hərəkət hissəsinin nişanlanması tələblərinin pozulmasına;

338.4.4. sükanı tutmadan və ya təhlükəsizlik dəbilqələrindən istifadə qaydalarını pozmaqla idarə edilməsinə;

338.4.5. nasaz velosipeddən istifadə etməyə;

338.4.6. piyadaların hərəkətinə maneə yaradılmasına;

338.4.7. keçid üstünlüyü hüququna malik olan nəqliyyat vasitələrinə yol verilməməsinə görə-

qırx manat məbləğində cərimə edilir.

338.5. At arabalarını (kirşəni) idarə edən və mal-qara ötürən tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına, yəni:

338.5.1. mal-qaranın yolda nəzarətsiz qoyulmasına;

338.5.2. mal-qaranın asfalt və sement-beton örtüklü yollarla ötürülməsinə;

338.5.3. işıq əks etdirən qurğularla təchiz edilməmiş at arabalarının (kirşənin) sürülməsinə;

338.5.4. at arabalarını (kirşəni) idarə edərkən svetoforun və ya nizamlayıcının işarələrinə, yaxud yol nişanlarına və ya yol nişanlanması tələblərinə riayət edilməməsinə;

338.5.5. mal-qaranı və at arabasını (kirşəni) sutkanın qaranlıq vaxtı və ya məhdud görünmə şəraitində dəmir yollarından, yolların bu məqsəd üçün xüsusi olaraq ayrılmayan yerlərindən keçirilməsinə görə-

qırx manat məbləğində cərimə edilir.

338.7. Bu Məcəllənin 338.4 və 338.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə və ya zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulmasına görə-

yüz manatdan yüz əlli manatadək məbləğdə cərimə edilir.

338.8. Bu Məcəllənin 338.4 və 338.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalərin yol hərəkəti iştirakçıları tərəfindən alkoqoldan istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə törədilməsinə görə –

yüz əlli manat məbləğində cərimə edilir.

338.9. Bu Məcəllənin 338.4 və 338.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalərin yol hərəkəti iştirakçıları tərəfindən narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və ya güclü təsir edən digər maddələrdən istifadə olunması nəticəsində sərxoş vəziyyətdə törədilməsinə görə –

iki yüz manat məbləğində cərimə edilir.

338.10. Bu Məcəllənin 338.8 və 338.9-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsinə və ya zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulmasına görə –

iki yüz əlli manatdan üç yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir.

İXM-in 338-ci maddəsinin obyektı - yol hərəkəti qaydalarıdır. Sürücülər tərəfindən törədilən yol hərəkəti qaydaları əleyhinə inzibati xətalərin hüquqi təhlilində yol hərəkəti qaydaları şərh edildiyindən, onun anlayışına yenidən toxunmaq təkrarlılıq sayılır. Odur ki, həmin maddəyə dair təhlillərdən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Təhlil edilən norma vasitəsilə piyadalar tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulduğundan “piyada” anlayışının məzmunu ilə tanış olmaq zəruridir.

“Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 36-cı bəndinə müvafiq olaraq, piyada nəqliyyat vasitələrindən kənar da yol hərəkətində iştirak edən və yolda hər hansı iş görməyən şəxsdir (mühərriksiz əlil arabalarında gedən, velosiped, moped və ya motosiklet aparan, kirşə, əl arabası, uşaq və ya əlil arabası aparan şəxslər də piyadaya bərabər tutulur).

Təhlilimiz çərçivəsində nəzərə almaq vacibdir ki, piyadalar da yol hərəkətinin iştirakçısıdır. Bu səbəbdən də yol hərəkətində iştirak zamanı müəyyən olunmuş qaydalara riayət etmək onların borcudur. Piyadaların yol hərəkətində iştirak zamanı vəzifələri “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 40-cı maddəsində müəyyən edilmişdir.

İXM-in 338-ci maddəsində nəzərdə tutulan (maddə daxilində müstəqil tərkiblər kimi) piyadalar tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulması hallarını ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Piyadalar tərəfindən piyada svetoforlarına və nizamlayıcının işarələrinə riayət edilməməsi (İXM, maddə 338.1). “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 40-cı maddəsinin I hissəsinin 5-ci bəndinə müvafiq olaraq, piyada hərəkətin nizamlandığı yerlərdə nizamlayıcının və ya piyada svetoforunun, o olmadıqda isə nəqliyyat svetoforunun işarəsini əsas tutmalıdır. Həmin Qanunun 59-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən, svetoforun işığı piyada (velosiped) silueti şəklindədirsə, onun qüvvəsi yalnız piyalalara (velosipedçilərə) şamil edilir. Bu zaman yaşıl işıq piyalaların (velosipedçilərin) hərəkətinə icazə verir, qırmızı işıq isə onların hərəkətini qadağan edir. Bu maddənin VII hissəsində isə deyilir ki, kor piyalalara yolun hərəkət hissəsini keçməyin mümkünlüyünü bildirmək üçün svetoforun işıq siqnallarına səs siqnalı da əlavə edilə bilər. Lakin heç də bütün svetoforlar piyada bölümü ilə təmin edilmiş və yalnız piyalalara şamil edilən bölməyə malik deyildir. Belə yerlərdə svetoforun işıqlarının siqnalı adi qaydada piyalalara da şamil edilir, yəni qırmızı və sarı işıq piyalaların hərəkətini qadağan edir, yaşıl işıq isə hərəkətə icazə verir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 60-cı maddəsinin IV hissəsinə müvafiq olaraq, svetoforun sarı işığı yandıqda və ya nizamlayıcı qolunu yuxarı qaldırıqda yolun hərəkət hissəsində olan piyalalar keçidi boşaltmalı, bu mümkün olmadıqda isə nəqliyyat vasitələrinin əks istiqamətli hərəkətini ayıran xəttin üzərində dayanmalıdırlar. Həmin maddənin V hissəsinə müvafiq olaraq, nizamlayıcının siqnalları və göstərişləri svetoforun siqnallarına, yol nişanlarının və nişanlanma xətlərinin tələblərinə zidd olduqda belə, sürücülər və piyalalar bu siqnallara və göstərişlərə əməl etməlidirlər.

Qanunvericinin mövqeyinə görə piyalalar nizamlayıcının müvafiq siqnallarına riayət etməlidirlər. “Yol hərəkəti haqqın-

da” Qanunun 58-ci maddəsinin II hissəsinə müvafiq olaraq, nizamlayıcının “Diqqət. Hərəkət dayandırılın” signalı piyadalar da daxil olmaqla bütün hərəkət iştirakçılarının hərəkətini qadağan edir, lakin signal verilərəkən yolayrıcında olan piyadalara hərəkəti davam etdirməyə icazə verir (onlar dərhal keçidi boşaltmalı, bu mümkün olmadıqda, qarşılıqlı hərəkət istiqamətlərini ayıran xəttin üzərində dayanmalıdırlar).

“Müəyyən istiqamət üzrə hərəkət” signalı nizamlayıcının sinə və arxa tərəfindən (onun qollarının istiqamətinə perpendikulyar hər iki istiqamətdə) gələn piyadaların hərəkətini qadağan edir, lakin sinə və arxa tərəfindən piyadalara yolun hərəkət hissəsini (onun qollarının istiqamətinə paralel hər iki istiqamətdə) keçməyə icazə verir.

“Sola dönmə” signalı nizamlayıcının arxa tərəfindən piyadalara hərəkət hissəsini keçməyə icazə verir. Bundan başqa, nizamlayıcı konkret piyadaya aid olan göstəriş də verə bilər.

Yuxarıda qeyd edilən qaydaların ziddinə olaraq piyadaların svetoforun və ya nizamlayıcının göstərişinə riayət etməməsi İXM-in 338.1-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb ola bilər.

Piyadanın yolda yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitəsinin qarşısına qəflətən çıxması (İXM, maddə 338.1.2). “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 40-cı maddəsinin I hissəsinin 8-ci bəndinə müvafiq olaraq, piyada dayanmış nəqliyyat vasitəsinin və ya görmə sahəsini məhdudlaşdıran başqa maneənin arxasından yolun hərəkət hissəsinə çıxmazdan əvvəl yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin olmadığını yəqin etməlidir. Həmin maddənin I hissəsinin 10-cu bəndində isə deyilir ki, piyada sutkanın qaranlıq vaxtı yolun işıqlanmayan hissələrində yalnız görünüş dairəsində nəqliyyat vasitəsi olmadıqda yolu keçməlidir. Adı çəkilən maddənin II hissəsinə əsasən, piyada nizamlanmayan piyada keçidlərində yolun hərəkət hissəsinə yalnız yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitələrinədək məsafəni, onların surətini qiymətləndirdikdən və yolu keçməyin onlar üçün təhlükə

kəsiz olacağını yəqin etdikdən sonra çıxıb bilər.

Göstərilən tələblərə riayət etmədən, yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin qarşısına qəflətən çıxılması İXM-in 338.1.2-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Qəflətən çıxma o zaman olur ki, nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü piyadanın onun qarşısına çıxması səbəbindən hərəkət sürətini və ya hərəkət istiqamətini qəflətən dəyişir. Lakin nəqliyyat vasitəsi nizamlayıcının və ya svetoforun signalına məhəl qoymadan hərəkət edirsə, onun qarşısına çıxan piyada bu maddəyə görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz.

Əlavə olaraq qeyd etməliyik ki, ölkəmizin ərazisində piyadaların yolda yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitəsinin qarşısına qəflətən çıxmaları nəticəsində xəsarət almaları, yaxud ölümlə nəticələnən hadisələrin neytrallaşdırılması məqsədilə (təhlükəsizlik tədbirləri qismində) yerüstü və yeraltı yol qovşaqları tikilib, istifadələrə verilir.

Təəssüflər olsun ki, həmin yol infrastrukturunun olduğu bir sıra ünvanlarda piyadaların yolda yaxınlaşmaqda olan nəqliyyat vasitəsinin qarşısına qəflətən çıxma faktlarına hələ də rast gəlinir. Bu kimi arzuolunmaz halların aradan qaldırılması məqsədilə İXM-in 327-ci maddəsinin qeyd hissəsinin 8-ci bəndi olaraq qanunverici tərəfindən müəyyən edildi ki, “Bu Məcəllənin 327.8-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməl hərəkət sürətinin həddi 110 km/saat və daha artıq müəyyən edilmiş yolda piyadanın yolun hərəkət hissəsini “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə piyadaların yolu keçməsi üçün müəyyən edilmiş yerlərdən kənar keçməsi nəticəsində törədilibsə, həmin hallara bu Məcəllənin 327.8-ci maddəsinin qüvvəsi şamil edilmir”.

Piyadanın qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs signalı qoşulmuş nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşan zaman hərəkət hissəsini tərک etməməsi (İXM, maddə 338.1.3). “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 40-cı maddəsinin I hissəsinin 7-ci bəndinə əsasən, piyada qırmızı və ya göy sayrışan işıq və xüsusi səs

siqnalı qoşulmuş nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşdıqda, yolun hərəkət hissəsini keçməməlidir (hərəkət hissəsində olanlar isə bu nəqliyyat vasitələrinə yol verməli və hərəkət hissəsini dərhal boşaltmalıdırlar). Əgər belə nəqliyyat vasitəsinin keçməsi üçün heç bir maneə yoxdursa, piyada olduğu yerdə dayanmaqla da ona yol verə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, piyadalar svetoforun və nizamlayıcının siqnalından asılı olmayaraq üstün keçid hüququ olan belə nəqliyyat vasitəsinə (operativ nəqliyyat vasitəsinə) yol verməyə borcludurlar.

Operativ nəqliyyat vasitəsinin anlayışı yuxarıda adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsinin 20-ci bəndində verilmişdir: “operativ nəqliyyat vasitələri” - yanğından mühafizə, polis, təcili tibbi yardım, qəza-xilasetmə bölmələrinin, hərbi avtomobil müfəttişliyinin funksional tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi, pul mədaxilinin inkassasiyası və qiymətli yüklərin daşınması, Azərbaycan Respublikasının ali vəzifəli şəxslərinin mühafizəsi vəzifələrinin icrası üçün nəzərdə tutulan, milli operatora məxsus olan və poçtun daşınmasında istifadə edilən, üstündə xüsusi qrafikalı rəngli sxemlər, yazılar və tanınma nişanları olan, xüsusi işıq və səs siqnalları ilə təchiz edilmiş avtomobillərdir.

Həmin nəqliyyat vasitələrinə yalnız müvafiq işıq və səs siqnalı qoşulmuş olduqda yol verilməlidir. Piyadanın həmin nəqliyyat vasitəsi yaxınlaşarkən ona mane ola biləcək hərəkətlər etməsi - yolu keçməsi, keçidi boşaltmaması İXM-in 338.1.3-cü maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb olacaqdır.

Piyadaları İXM-in 338.1.3-cü maddəsi üzrə məsuliyyətə cəlb edərkən nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati məsuliyyətə 16 yaşına çatmış və anlaqlı fiziki şəxslər cəlb edilə bilər.

Piyadalar tərəfindən yolun hərəkət hissəsinin, dəmiryol keçidinin müəyyən olunmayan yerdən keçilməsi (İXM 338.2). “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 40-cı maddəsinin I hissəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq, piyada dəmiryolunu, avtomobil yolunun hərəkət hissəsini, küçələri piyada keçidləri ilə, o

cümlədən yeraltı və yerüstü keçidlərlə, bunlar olmadıqda isə yolayrıcılarında səki xətti və ya yol çiyini xətləri boyunca keçməlidir. Həmin maddənin I hissəsinin 9-cu bəndində isə deyilir ki, piyada görünmə zonasında keçid və ya yolayrıcı olmadıqda, ayırıcı zolaq olmayan və sədd çəkilməyən, hər iki tərəfdən yaxşı görünən sahələrdə hərəkət hissəsinin kənarına nisbətən yolu düzbucaq altında keçməlidir. Deməli, piyada yolun hərəkət hissəsini piyada keçidi və yolayrıcı ilə, piyada keçidi və yolayrıcı olmayan yerlərdə isə ayırıcı zolaq və sədd olmayan, hər iki tərəfdən yaxşı görünən (yəni piyadaya müna-sibətdə həm sağdan, həm də soldan yaxınlaşan sürücülərin piyadanı yaxşı görə biləcəyi) yerdə keçməlidir. Bu zaman yolun hərəkət hissəsini keçmənin digər qaydalarına da riayət edilməlidir.

Nəzərə almalıyıq ki, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 37-ci maddəsinin II hissəsinin 14-cü bəndindən aydın olur ki, kor piyada müvafiq siqnal (siqnal ağ əsanın qaldırılmasıdır) verməklə küçəni istənilən yerdən keçə bilər.

Təhlil edilən normanın təsirində piyada keçidi dedikdə, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 10-cu bəndinə müvafiq olaraq, yolun hərəkət hissəsində piyadaların yolu keçməsi üçün nəzərdə tutulan sahə, yaxud mühəndis qurğusu nəzərdə tutulur. Piyada keçidləri müvafiq yol nişanları (5.16.1, 5.16.2, 5.17.1, 5.17.2, 5.17.3, 5.17.4) və nişanlanma xətləri (1.14.1, 1.14.2, 1.14.3) ilə işarələnə bilər.

Ölkəmizin aidiyyəti normativ hüquqi aktlarında dəmiryol keçidlərinin piyadalar tərəfindən keçilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilməyib. Lakin əksər yerlərdə dəmiryol xətlərini keçmək üçün yerüstü piyada keçidləri olur. Belə yerdə dəmir-yol keçidini piyada keçidi ilə deyil, başqa yerdən keçmə İXM-in təhlil edilən maddəsi üzrə məsuliyyətə səbəb olacaqdır. Bundan başqa xüsusi piyada keçidi olmayan yerlərdə dəmiryol keçidini keçərkən piyadalar da “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 44-cü maddənin tələblərinə (yalnız nəqliyyat vasitə-

lərinə aid tələblərdən başqa) riayət etməlidirlər.

Sərnişinlər tərəfindən nəqliyyat vasitəsinə minmə və düşmə qaydalarının pozulması, təhlükəsizlik kəmərinin bağlanılmaması, motodəbilqənin geyilməməsi, nəqliyyat vasitəsindən bayıra hər hansı əşya atılması və ya sürücünün nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən yayındırılması (İXM, maddə 338.3). İXM-in 338.3-cü maddəsi ilə sərnişinin yol verdiyi xətalara görə inzibati məsuliyyət müəyyən etmişdir. “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 35-ci bəndinə əsasən, sərnişin - nəqliyyat vasitəsində hərəkətdə olan, lakin onun idarə edilməsinə aidiyyəti olmayan şəxsdir.

Sərnişinlərin vəzifələri adı çəkilən Qanunun 41-ci maddəsi ilə aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- nəqliyyat vasitəsinə yalnız xüsusi minik meydançasından, belə meydança olmadıqda isə, səkidən və ya yolun çiyini tərəfdən yalnız nəqliyyat vasitəsi tam dayandıqdan sonra minib-düşməlidir (sərnişinlərin səki və ya yolun çiyini tərəfdən minib-düşməsi mümkün olmayan halda, onlar yolun hərəkət hissəsindən o şərtlə minib-düşə bilər ki, bu, təhlükəli olmasın və hərəkətin digər iştirakçıları üçün maneə yaratmasın);

- hərəkət vaxtı sürücünün diqqətini nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən yayındırmamalıdır;

- təhlükəsizlik kəməri olan avtomobildə gedərkən kəməri bağlamalı, motosikletdə isə motodəbilqə geyinməlidir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, istinad edilən Qanunun 37-ci maddəsinin I hissəsinin 6-cı bəndinə əsasən, 12 yaşınadək uşaqların, hamilə qadınların, sürücülüüyü öyrənən şəxs nəqliyyat vasitəsini idarə edərkən onu öyrədənin, yaşayış məntəqələrində isə bunlardan başqa, operativ nəqliyyat vasitəsi sərnişinlərinin konstruksiyasında nəzərdə tutulmuş təhlükəsizlik kəmərləri ilə təchiz edilmiş avtomobildə hərəkət edərkən kəməri bağlamamasına yol verilir.

Normanın hərtərəfli təhlili baxımdan “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 56-cı maddəsinin X hissəsi ilə sərnişinlərə

qadağan edilən aşağıdakı davranışların da qeyd edilməsi zəruridir:

- hərəkət vaxtı ümumi istifadədə olan nəqliyyat vasitələrinə minmək, düşmək, onun qapılarını açıq saxlamaq və ya güclə açmaq;

- hərəkət vaxtı tramvayların, trolleybusların, avtobusların və ya digər nəqliyyat vasitələrinin pillələrində dayanmaq və ya yük avtomobilinin banında ayaq üstə durmaq;

- nəqliyyat vasitəsi dayandıqda və ya durduqda, heç bir təhlükənin olmadığını yəqin etmədən onun qapılarını açmaq;

- sürücünü nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən yayındırmaq;

- nəqliyyat vasitəsindən çıxdıqdan sonra səbəb olmadan yolun hərəkət hissəsində ləngimək;

- nəqliyyat vasitəsindən bayıra hər hansı əşya atmaq.

Nəqliyyat vasitəsindən bayıra hər hansı əşya atmanın məzmunu sürücülərin törətdiyi analoji hərəkətin məzmunu ilə eynidir.

Sürücünü nəqliyyat vasitəsini idarə etməkdən yayındırma dedikdə, onun diqqətini yayındıran söhbətə cəlb edilməsi (epizodik ünsiyyət halları istisna olmaqla), ona müəyyən əşyaların verilməsi, fotoşkillərin, videogörüntülərin və s. göstərilməsi, müxtəlif fiziki təsirlərin edilməsi (itələmə, əlini və ya ayağını tutma, vurma, gözünü tutma və s.), sürücünün görmə sahəsinin məhdudlaşdırılması və s. başa düşülə bilər.

İXM-in 338.4-cü maddəsi velosipedçi və moped idarə edən şəxs tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutmuşdur. “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 27-ci bəndinə əsasən, moped - iş həcmi 50 sm³-dən çox olmayan mühərriklə hərəkətə gətirilən və maksimum konstruksiya sürəti saatda 50 kilometrədən yüksək olmayan iki və ya üç təkərli nəqliyyat vasitəsidir (asma mühərrikli velosipedlər və oxşar xüsusiyyətli digər nəqliyyat vasitələri də mopedlərə bərabər tutulur). Həmin maddənin 28-

ci bəndinə müvafiq olaraq, velosiped əlil arabaları istisna olmaqla, idarə edən şəxsin əzələ enerjisi ilə, xüsusən pedalların və ya dəstəklərin köməyi ilə hərəkətə gətirilən hər hansı nəqliyyat vasitəsidir. Bu maddənin 37-ci bəndi isə velosipedçinin anlayışını müəyyən etmişdir: velosipedçi əlil arabaları istisna olmaqla, velosipedi idarə edən şəxsdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsinin 18-ci və 27-ci bəndlərinin təhlilindən aydın olur ki, moped mexaniki nəqliyyat vasitəsi hesab edilmir.

Velosiped və moped də nəqliyyat vasitəsi hesab edildiyindən, onları idarə edən şəxslər yol hərəkətinin onlara aid qaydalarına riayət etməlidirlər. “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 38-ci maddəsinə əsasən, mühərriksiz velosipedi idarə edən şəxs xüsusi velosiped zolaqları ilə, bunlar olmadıqda isə yolun, küçənin hərəkət hissəsinin kənarı və ya yol çiyinləri ilə hərəkət etməli və bunun üçün texniki cəhətdən saz və lazıminca təchiz olunmuş velosipeddən istifadə etməlidir, velosipedi idarə etməyə mane olan yük və ya sərnişin daşımamalıdır.

Qeyd edək ki, İXM-in təhlil edilən maddəsində nəzərdə tutulan velosipedçi dedikdə, velosipedi idarə edən istənilən şəxs deyil, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 33-cü maddəsində nəzərdə tutulan tələblərə cavab verən şəxs başa düşülür. Həmin normanın II hissəsinin 1-ci və 2-ci bəndlərinə əsasən, velosipedi və ya arabanı idarə etmə hüququ 14 yaşdan, asma mühərrikli velosipedi və mopedi idarə etmə hüququ 16 yaşdan yaranır (bu nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququnu təsdiqləyəcək hər hansı bir sənəd nəzərdə tutulmayıb). Odur ki, bu yaşa çatmayan şəxslər həmin nəqliyyat vasitələrini (velosipedi və mopedi) yol hərəkəti qaydalarının şamil edildiyi yerlərdə idarə edə bilməzlər (kiçik yaşlı uşaqların həyətlərdə, bağçalarda, parklarda, attraksionların ərazisində və başqa bu kimi yerlərdə velosiped sürməsi yol hərəkəti qaydaları ilə tənzimlənmişdir). Bu səbəbdən də göstərilən yaşa çatan şəxslərin həmin nəqliyyat vasitələrini yollarda (küçələrdə, prospektlərdə

və s.) idarə etməsinin qarşısı dərhal alınmalıdır. Xatırladaq ki, velosiped və moped idarə etmək yaşına çatmayan şəxslər inzibati məsuliyyətə cəlb etmə yaşına (16 yaşa) çatmadığı üçün inzibati məsuliyyətə cəlb edilmir.

Qeyd edilməsi növbəti vacib fikirlərdən biri də budur ki, “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 43-cü maddəsinin II hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, avtomagistrallarda və “Avtomobilər üçün yol” (5.3) nişanı ilə işarələnmiş yollarda velosipedlərin, mopedlərin, texniki xarakteristikasına və ya vəziyyətinə görə, sürəti saatda 50 kilometrədən az olan digər nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti qadağandır. Adı çəkilən Qanunun 46-cı maddəsi isə müəyyən edir ki, velosipedlər və mopedlər yalnız yolun sağ kənar zolağında, yol nişanlarının və yolların hərəkət hissələrinin nişanlanmasının tələblərinə riayət etməklə, mümkün qədər sağ tərəfdə bir cərgə ilə hərəkət etməlidirlər. Piyadalar üçün maneə yaratmamaq şərti ilə velosipedlərin yol çiyini ilə hərəkətinə icazə verilir. Velosiped dəstələri yolun hərəkət hissəsi ilə getdikləri vaxt hərəsi 10 velosipedçidən çox olmayan qruplardan ibarət olmalıdırlar. Nəqliyyat vasitələrinin ötməsini asanlaşdırmaq üçün dəstələrin arasındakı məsafə 80-100 metr olmalıdır.

Velosiped və moped sürücülərinə aşağıdakılar qadağandır:

- sükənı tutmadan və ya təhlükəsizlik dəbilqələrindən istifadə qaydalarını pozmaqla hərəkət etmək;
- velosipedin və mopedin uzununu və ya eni üzrə qabaritlərindən 0,5 metrədən artıq kənara çıxan və ya velosipedi, mopedi idarə etməyə mane olan yük aparmaq;
- velosiped yolu olduğu halda, onun yanındakı yolla hərəkət etmək;
- tramvay hərəkəti olan yollarda və həmin istiqamətdə hərəkət üçün birdən artıq zolağı olan yollarda sola və ya geriye dönmək;
- sənişin daşımaq;
- nasaz, müəyyən olunmuş qaydada təchiz edilməyən velo-

sipeddən istifadə etmək;

▪ velosiped və ya mopedlə birgə istismar üçün nəzərdə tutulan qoşqunun yedəyə alınması istisna olmaqla, velosiplərləri və mopedləri, eləcə də velosiplərlə və mopedlərlə yedəyə almaq.

Yolayrıcından kənar yolda yolun velosiped yolu ilə nizamlanmayan kəsişməsində velosiped və moped sürücüləri bu yolla hərəkət edən nəqliyyat vasitələrinə yol verməlidirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, 16 yaşına çatmamış velosipedçi İXM-in 338.4-cü maddəsi üzrə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz.

İXM-in 338.5-ci maddəsində at arabalarını (kirşəni) idarə edən şəxslər (yeri gəlmişkən, qanunvericilikdə yalnız “at arabası” ifadəsi işlədilir ki, bu da düzgün deyildir: məlumdur ki, qoşqu kimi digər işçi heyvanlardan da, hətta itlərdən də istifadə oluna bilər) və mal-qara ötürənlər tərəfindən yol hərəkəti qaydalarının pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutulmuşdur. “Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 1-ci maddəsinin 38-ci bəndinə əsasən, mal-qara ötürən dedikdə, mal-qaranı, yük və ya minik heyvanlarını yoldan keçirən şəxs başa düşülür. Adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsinin 17-ci və 34-cü bəndlərinin təhlilindən aydın olur ki, at arabası (kirşə) də nəqliyyat vasitəsi hesab edilir, onu idarə edən şəxs isə sürücüyə bərabər tutulur. Nəzərə almaq lazımdır ki, istinad edilən Qanunun 33-cü maddəsinin II hissəsinə əsasən, at arabasını idarə etmə hüququ 14 yaşdan yaranır (bunu təsdiq edən xüsusi sənəd verilmir). Lakin fiziki şəxslərin inzibati məsuliyyətinin 16 yaşdan yaranması şərti yenə də nəzərə alınmalıdır.

“Yol hərəkəti haqqında” Qanunun 47-ci maddəsinə müvafiq olaraq, at arabalarının (kirşələrin), yük və minik heyvanlarının yalnız yolun sağ kənar zolağından mümkün qədər sağ tərəfdə bir cərgədə hərəkətinə icazə verilir. Piyadalar üçün maneə yaratmamaq şərti ilə onların yol çiyini ilə də hərəkət etmələri mümkündür. Yola bitişik ərazidən və ya ikinci dərəcəli yoldan çıxan zaman görünmə məhdud olan yerdə at

arabasının (kirşənin) sürücüsü heyvanı cilovundan tutaraq əsas yola çıxarmalıdır.

Yollarda ötməni asanlaşdırmaq üçün yük və minik heyvanları sürülərə, at arabaları (kirşələr) isə sayı 5-dən çox olmayan dəstələrə bölünməlidir. Bu dəstə və sürülər arasındakı məsafə ən azı 80-100 metr olmalıdır.

Mal-qaranı yolda sutkanın işıqlı vaxtı və nəzarət etməklə ötürmək lazımdır. Mal-qara ötürənlər mal-qaranı yolun mümkün qədər sağ kənarı ilə ötürməlidirlər. Mal-qara dəmiryol xətlərinin və yolun hərəkət hissəsinin üstündən keçirildikdə, sürü mal-qaranı ötürənlərin sayı nəzərə alınmaqla elə sayda dəstələrə bölünməlidir ki, mal-qaranın təhlükəsiz keçirilməsini təmin etmək mümkün olsun.

At arabası nəqliyyatının (kirşənin) sürücüsünə, yük və minik heyvanlarını sürənlərə, mal-qaranı ötürənlərə aşağıdakılar qadağandır:

1) mal-qaranı yolda nəzarətsiz qoymaq;

2) mal-qaranı dəmiryol xətlərinin və yolların üstündən xüsusi olaraq bu məqsəd üçün ayrılmış yerlərdən kənarında, habelə sutkanın qaranlıq vaxtında və məhdud görünmə şəraitində keçirmək (müxtəlif səviyyələrdə mal-qaranı ötürmə yerlərindən başqa);

3) mal-qaranı asfalt və sement-beton örtüklü yollarla ötürmək.

At arabaları (kirşələr) işığı əks etdirən qurğu ilə, sutkanın qaranlıq vaxtı isə, həm də fənərlərlə təchiz olunmalıdırlar.

At arabalarını (kirşəni) idarə edən və mal-qara ötürən şəxs yol nişanlarının, yolda tətbiq edilmiş nişanlanma xətlərinin, habelə svetoforun və nizamlayıcının onlara aid siqnallarının göstərişlərinə də riayət etməyə borcludurlar.

Şərh edilən norma ilə bağlı aktual olan bir problemi qeyd etmək zəruridir. Ölkəmizin yollarında nəqliyyat vasitəsinin mal-qaranı vurməsi və ya mal-qaranın yolda olması səbəbindən tez-tez yol-nəqliyyat hadisələri, bir sıra hallarda hətta

insanların ölümünə səbəb olan hadisələr baş verir. Belə hallarda bəzən mal-qara sahibləri (mal-qaranı ötürən şəxslər) heç bir əsas olmadan sürücüləri təqsirli bilərək onlardan müəyyən kompensasiya da (ölmüş heyvanın əvəzi olaraq) alırlar.

Hesab edirik ki, bu istiqamətdə ciddi işlər görülməli, sürətli yolların (respublika, avtomagistral və s.) yaxınlığında olan yaşayış məntəqələrinin sakinlərinə mal-qaranın yolda nəzarətsiz buraxılmasına görə məsuliyyətləri haqqında məlumat verilməlidir.

İXM-in 338.5-ci maddəsi ilə inzibati məsuliyyətə 16 yaşına çatmış, anlaqlı, fiziki şəxslər (at arabasını (kirşəni) idarə edən, mal-qaranı ötürən, habelə mal-qaranın yolda nəzarətsiz qalması mövcud olduqda ona nəzarət etməli olan şəxs - onun sahibi, yaxud naxırçı, çoban) cəlb ediləcəkdir.

İXM-in 338.6-cı maddəsində velosipedçinin, moped idarə edən şəxsin, at arabasını (kirşəni) idarə edən şəxsin və mal-qara ötürən şəxsin yol hərəkəti qaydalarını pozmasının tövsiyə edici əlaməti kimi İXM-in 338.4-cü və 338.5-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalara alkoqol, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və ya güclü təsir göstərən digər maddələrin istifadə edilməsindən sərxoş vəziyyətdə törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, velosipedçi, moped idarə edən şəxs və at arabasını (kirşəni) idarə edən şəxs sürücü hesab olunur. Bu baxımdan onların barəsində sərxoşluğun müəyyən edilməsinin bütün üsulları, habelə İXM-in 96-cı maddəsinin tələbləri rəhbər tutulmaqla, nəqliyyat vasitələrini idarə etməkdən kənarlaşdırma, eləcə də müvafiq əsaslar olduqda nəqliyyat vasitəsini DYP-nin mühafizə olunan duracağına göndərmə tətbiq oluna bilər. Göstərilən şəxslər sərxoşluğun yoxlanılması üçün müayinədən boyun qaçırdıqda onların ümumi əsaslarla İXM-in 343-cü maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb edilməsi də mümkündür (lakin bu halda onlara cərimə balının tətbiqi mümkün deyildir).

İXM-in 338.7-ci maddəsində velosipedçi, moped idarə edən şəxs, at arabasını (kirşəni) idarə edən şəxs, habelə mal-qara ötürən şəxs tərəfindən yol hərəkəti qaydalarını pozmanın xüsusilə tövsifedici əlamətləri (xüsusilə ağırlaşdırıcı halları) kimi İXM-in 338.4 - 338.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş xətalər nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin sağlamlığına yüngül bədən xəsarətinin yetirilməsi və ya zərər çəkmiş şəxsə maddi zərər vurulması ilə nəticələnməsi göstərilmişdir. Bu nəticələrdən biri və ya hər ikisi mövcud olduqda şəxs İXM-in 338.7-ci maddəsi üzrə məsuliyyətə cəlb ediləcəkdir.

Sağlamlığa yüngül zərər vurmanın və zərərçəkmiş şəxsə maddi zərər vurmanın məzmunu İXM-in 327.8-ci maddəsində verilən anlayış ilə eynidir. Baş verən zərərli nəticə ilə törədilən xəta arasında səbəbli əlaqənin mövcud olması şərtidir.

İXM-in 338.1 – 338.6-cı maddələri ilə təsbit edilən inzibati xətalər haqqında işlərə “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanının 5.1-ci bəndinə əsasən, Daxili İşlər Nazirliyi, həmin məcəllənin 338.7-ci maddəsi ilə təsbit edilən inzibati xətalər haqqında işlərə isə İXM-in 43-cü maddəsinə əsasən, rayon (şəhər) məhkəmələri baxır.

Dərsliyin hazırlanmasında istifadə olunan və fənn üzrə hazırlaşarkən tövsiyə edilən normativ aktlar:

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. “Hüquq Yayın Evi”, Bakı, 2017.
2. “Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi”. Bakı, Qanun-2016.
3. “Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi”. Bakı, 2010.
4. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı-Qanun, 1999.
5. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı-Qanun, 1999.
6. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı-Qanun, 1999.
7. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Hüquq Ədəbiyyatı, 2005.
8. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu. Bakı, 2017.
9. “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, II cild səh. 862. Qanun – 2001.
10. “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə müraciət edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun - 2003.
11. “Qeyri-hökumət təşkilatları (ictimai birliklər və fondlar) haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun - 2000.
12. “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun - 2015.
13. “Sərhəd mühafizə orqanları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 6 noyabr 1994-cü il tarixli Qanunu.

14. “Dövlət sərhədi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, II cild, səh.36, Qanun – 2015.

15. “Hərbi vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 fevral 2017-ci il tarixli Qanunu.

16. “Fövqəladə vəziyyət və sosial xarakterli mühit haqqında” Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 2004-cü il tarixli Qanunu.

17. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun – 2015.

18. “Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında xidmət keçmə haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2015.

19. “Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2017-ci il tarixli Qanunu.

20. “Fərdi məlumatlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 11 may 2010-cu il tarixli Qanunu (sonrakı əlavə və dəyişikliklərlə).

21. “Hərbi vəzifə və hərbi xidmət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2011-ci il tarixli Qanunu.

1. “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

2. “Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün kifayət edən narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin miqdarına, habelə onların külli miqdarına görə siyahılarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

3. “Xidməti və mülki silah haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanunu.

4. “Narkoloji xidmət və nəzarət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 iyun 2001-ci il tarixli Qanunu.

5. Azərbaycan Respublikasının 31 may 2002-ci il tarixli

Qanunu ilə təsdiq edilən “Yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında” Əsasnamə. Bakı, 2018.

6. “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

7. “Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

8. “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

9. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2017.

10. “Yol hərəkəti haqqında” 3 iyul 1998-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

11. “İstehsalat və məişət tullantıları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 iyun 1998-ci il tarixli Qanunu”.

12. “Heyvanlar aləmi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.

13. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 8 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu.

14. “Ovçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 aprel 2004-cü il tarixli Qanunu.

15. “Balıqçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 mart 1998-ci il tarixli Qanunu.

16. “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2015.

17. “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında” Konvensiyanın 16 nömrəli Protokolunun təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan

22. “Dini ekstremizmə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 4 dekabr tarixli 27-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 05 dekabr 2015-ci il tarixli Fərmanı.

23. “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında”

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 518 nömrəli Fərmanı, 30 iyun 2001-ci il. Polis haqqında sənədlər toplusu. Bakı, Qanun – 2015.

24. Respublikasının 24 fevral 2023-cü il tarixli Qanunu.

25. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 13 dekabr 2007-ci il tarixli 674 nömrəli Fərmanı: “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının yaradılması haqqında”.

26. “Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidmətinin Əsasnaməsi, strukturu və hərbi qulluqçularının və işçilərinin ümumi say tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 dekabr 2002-ci il tarixli 823 nömrəli Fərmanı.

27. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin yaradılması və dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” 13 iyul 2012-ci il tarixli 685 №-li Fərmanı.

28. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 sentyabr 2012-ci il tarixli 706 №-li Fərmanı.

29. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi və “Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi haqqında Əsasnamə”nin təsdiqi və “Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi və “Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2006-cı il 28 dekabr tarixli 504 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 20 fevral tarixli 111 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

2019-cu il 30 dekabr tarixli 911 nömrəli Fərmanında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 may 2020-ci il tarixli 1017 №-li Fərmanı.

30. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli Fərmanı.

31. “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İmtahan Mərkəzi publik hüquqi şəxsin Nizamnaməsi”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2016-cı il tarixli Fərmanı.

32. “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli 795 №-li Fərmanı.

33. “İnzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 fevral 2017-ci il tarixli 634 №-li Fərmanı.

34. “Rayon (şəhər) məhkəmələrinin baxdığı inzibati xətalər haqqında işlər üzrə protokol tərtib etmək səlahiyyəti olan vəzifəli şəxslərin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 may 2017-ci il tarixli 1361 №-li Fərmanı.

35. “Polis sahə məntəqələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 mart 2007-ci il tarixli 2027 nömrəli Sərəncamı.

36. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tərəfindən regionlarda əhaliyə göstərilən xidmətlərin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 iyul 2015-ci il tarixli 1324 №-li Sərəncamı.

37. “İnzibati xəta haqqında protokolun, səlahiyyətli orqan

(vəzifəli şəxs) tərəfindən inzibati xəta haqqında işə baxılarkən çıxarılan qərarın və inzibati xəta haqqında işin aidiyyəti üzrə göndərilməsi barədə qərardadın formalarının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 noyabr 2016-cı il tarixli 466 nömrəli Qərarı.

38. “İnzibati xəta haqqında iş üzrə icraat zamanı götürülmüş tez xarab olan mallar barəsində sərəncam verilməsi Qaydasının” təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 dekabr 2017-ci il tarixli 564 nömrəli Qərarı.

39. “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun müddələrinin pozulmasına görə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ödənilən cərimələrdən daxil olan vəsaitin 25 faizinin Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin yol patrul xidmətini həyata keçirən və yol hərəkətinin tənzimlənməsinə cəlb olunan əməkdaşlarının aylıq vəzifə maaşlarına əlavənin verilməsi üçün istifadə Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 iyul 2013-cü il tarixli 171 nömrəli Qərarı.

40. “Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanları əməkdaşlarının attestasiyasının keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 dekabr 2017-ci il tarixli 553 nömrəli Qərarı.

41. Azərbaycan Respublikası DİN-in 16 iyun 2009-cu il tarixli 330 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Orqanlarının İntizam Nizamnaməsi”.

42. “DİN-in normativ hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarına dair Təlimat”ın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası DİN-in 10 avqust 2012-ci il tarixli Q18-001-12 nömrəli Qərarı.

43. DİN-in 03 noyabr 2011-ci il tarixli 680 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Tərədilmiş və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında” Təlimat.

44. Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi Kollegiyasının 12 may 2017-ci il tarixli Q 25-001-17 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilən “Yol-patrol xidməti haqqında Təlimat”.

45. “Nəqliyyat vasitələrinə texniki baxışın keçirilməsi üçün müraciətin və sənədlərin qəbulu üzrə inzibati rəqlament”in təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin kollegiyasının “30 noyabr 2012-ci il tarixli “Q66-001-12” nömrəli Qərarı.

46. DİN-in 16 may 2012-ci il tarixli 6 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə və onların təhlükəsiz hərəkətinin təmin edilməsinə Dövlət Yol Polisinin nəzarəti qaydaları barədə Təlimat”.

47. Azərbaycan Respublikası DİN-in 12 yanvar 2012-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Yol hərəkəti qaydaları və yol hərəkəti təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qaydaları əleyhinə olan inzibati xətlər haqqında işlər üzrə icraatın təşkilinə dair Təlimat”;

48. DİN-in 16 may 2012-ci il tarixli 6 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinə və onların təhlükəsiz hərəkətinin təmin edilməsinə Dövlət Yol Polisinin nəzarəti qaydaları barədə Təlimat”.

49. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin 22 dekabr 2011-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlik və konsulluqlarında notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat”.

50. “Xırda talama xətası üzrə inzibati icraatın başlanması və inzibati araşdırmanın aparılmasına dair” DİN-in 06 fevral 2018-ci il tarixli № G11-001-18 Göstərişi.

51. DİN-in 28 iyul 2023-cü il tarixli 3-13/Ə453/2023 nömrəli əmri “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 2023-cü il 14 iyul tarixli Qərarının elan edilməsi barədə”.

52. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinin

22 dekabr 2011-ci il tarixli 1 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının diplomatik nümayəndəlik və konsulluqlarında notariat hərəkətlərinin aparılması qaydaları haqqında Təlimat”.

Qeyd: Normativ sənədlərə edilən əlavə və dəyişikliklər mütləq nəzərə alınmalıdır.

Nəzəri və elektron mənbələr:

1. Dərslik. “İnzibati hüquq” Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı 2008.
2. Dərslik. “Административное право”. Abdüləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı, 2008.
3. Dərs vəsaiti “İnzibati hüquq” 3 hissədə (2-ci hissə). Vaqif Abışov, Aleksandr İsmayılov, Rafiq Nəcəfquliyev. Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası, Bakı 2007.
4. Dərs vəsaiti. İnzibati hüquq (Xüsusi hissə). V.Abışov, A. İsmayılov, R. Nəcəfquliyev. Bakı, 2011.
5. Dərs vəsaiti. İnzibati hüquq (ümumi hissə). V.Abışov, A. İsmayılov, R. Nəcəfquliyev. Bakı, 2014.
6. İdare Hukuku Dersleri. Kemal Gözler. Üçüncü Baskı. Bursa 2005.
7. Ağamusa Axundov. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2005.
8. Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет “Украина”, 2005., 472 с.
9. Dərslik. «Административно право» D.N. Вахраг, V.B. Rossinski, Y.N. Starilov. Moskva 2005.
10. Əliyev S.F. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2016, 686 s
11. Şükürov Q.H. İnformasiya hüququ sahəsində beynəlxalq hüquq normaları və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2016.
12. Rzayev Ə.H. Azərbaycan Respublikasının dövlət qulluğunun konstitusion-hüquqi problemləri. Hüquq elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı-2012.
13. N.Ş.Hüseynova. Dövlət qulluğu və kadr siyasəti. Monoqrafiya. Bakı, Adiloğlu 2013.
14. Dərs vəsaiti. DİO-da idarəetmənin elmi-metodik və

təşkilatın əsasları. S.N.Hümbətov, V.G.Abişov. Bakı, 2001.

15. Dərs vəsaiti. “Судебная практика по административному праву” İ.Rixter, Q.F.Şuppert. Moskva, 2000.

16. Dərslik. “Административное право” D.N. Вахгах, V.B. Rossinski, Y.N. Starilov. Moskva 2005.

17. Бурчак А.Ю. Особенности дисциплинарной ответственности государственных служащих в Украине // Проблемы современной науки и образования № 21 (103), 2017.

18. Городецкий П.Г. Проблемы деятельности федеральной системы правоохранительных органов России: автореф.дис.д-раюрид.наук. Рязань, 2002.

19. Яцухин Ю.И. Совершенствование кадровой деятельности органов государственного управления субъектов РФ. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук. Орел-2011.

20. Шалкыбаев К. Орган исполнительной власти: понятие, признаки и основные функции //Вестник КНУ им. Ж. Баласагына: Гуманитарные науки. Специальный выпуск: Материалы международной научно-практической конференции «Конституция Кыргызской Республики: роль и значение в современном обществе и ее основные ценности». 31 мая – 1 июня 2013 г. Бишкек: КНУ, 2013.

21. «Государственное стратегическое управление: Монография // Под общ. ред. проф. Ю. В. Кузнецова»: Питер; Санкт-Петербург, 2014.

22. Чистобородов И.Г. Органы внутренних дел как субъект административно-правового обеспечения правопорядка и общественной безопасности в период подготовки и проведения избирательных кампаний: Монография / И. Г. Чистобородов. – М., 2014.

23. Соловьев А.А. К вопросу о современной системе административной юстиции. Вестник РУДН, серия Юридические науки, 2014, № 2.

24. Алексеев Д.Б. Актуальные проблемы контрольной

деятельности органов государственной власти в современной России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук Москва, 2015.

25. Демидов Ю.Н., Костенников М.В., Куракин А.В. Административная деятельность органов внутренних дел [Текст]: Учебник: в 2 ч. - Домодедово: ВИПК МВД России, 2016. Ч. 1: Общая часть.

26. Хромова И. А. Особенности компенсации морального вреда при причинении вреда действиями должностных лиц // Проблемы современной науки и образования №02(44), 2016.

27. Общее административное право. Учебник: в 2 ч. // под ред. Ю. Н. Старилова. Воронежский государственный университет. – 2-е изд., пересмотр. и доп. – Воронеж : Издательский дом ВГУ, 2016.

28. Административное право: учебное пособие // А. В. Юрковский, К. Н. Евдокимов, И. А. Кузьмин, В. М. Деревскова ; под ред. А. В. Юрковского. – Изд. 2-е, изм. и доп. – Иркутск: Иркутский юридический институт Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. – 300 с.

29. Административное право РФ. Курс лекций: учебное пособие. — Москва : Проспект, 2018. — 112 с.

30. Система и структура органов исполнительной власти в Российской Федерации: Учебное пособие / С.М. Жукова.–Оренбург: Оренбургский институт (филиал) Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2018. – 106 с.

31. Методические рекомендации по изучению курса дисциплины «Система органов государственной власти». - Майкоп: Изд-во ИП Пермяков С.А., 2020 – 60 с.

32. Система органов государственной исполнительной власти, структура системы и структура органа государственной исполнительной власти: теоретико-методологический аспект. *Matters of Russian and International Law*. 2020, Vol. 10, Is. 7 А.

33. К вопросу о целесообразности процедур административного расследования. *Matters of Russian and International Law*. 2022, Vol. 12, Is. 11A-12 A.

34. Конституционно-правовой режим ограничений прав человека и гражданина в период пандемии COVID-19. *Matters of Russian and International Law*. 2023, Vol. 13, Is. 4 A.

35. Историко-правовые аспекты формирования административных правоотношений осуществления мониторинга правоприменения в деятельности органов внутренних дел. *Matters of Russian and International Law*. 2023, Vol. 13, Is. 4 A.

36. Участие прокурора в административном судопроизводстве по делам об оспаривании нормативных правовых актов в системе функций органов прокуратуры: теоретический аспект. *Matters of Russian and International Law*. 2023, Vol. 13, Is. 3 A.

37. Мера административного пресечения в системе функций государственного принуждения. *Matters of Russian and International Law*. 2023, Vol. 13, Is. 3 A.

38. <http://www.president.az>.

39. <http://www.nk.gov.az>.

40. <http://www.mia.gov.az>.

41. <http://www.e-gov.az>.

42. <http://www.e-qanun.az>.

43. <http://huquqiaktlar.gov.az>.

44. <https://nk.gov.az/az/senedler/qerarlar>

45. <https://constcourt.gov.az/az/decisions?key=&page=2>

46. <https://supremecourt.gov.az>

47. <http://jlc.gov.az/meqaleler.php>

48. <https://e->

mehkeme.gov.az/Public/Anonymizeddecisions?courtid=

49. <https://msk.gov.az/az/qerarlar/>

50. <http://www.preslib.az>.

51. <http://www.yurist-online.com>.
52. <http://www.wikipedia.org>.
53. <https://e-qanun.az/framework/47301>
54. <http://lawlibrary.info/az/books/GIZ2010-Az-Inzibati-Huquq.pdf>
55. <http://publishing-vak.ru/english/law.htm>
56. <https://app.amanote.com/v4.0.45/research/note-taking?resourceId=cKWOAXQBKQvf0BhinFEC>

Rafiq İslam oğlu Nəcəfquliyev

İNZİBATİ HÜQUQ

Dərslük

Kompüter tərtibatı: Vüsalə Nadirova

Yığılmağa verilib: 06.04.2023

Çapa imzalanıb: 13.02.2024

Ş.ç.v. 38, tiraj 510, sifariş № 500

“Bakı” mətbəəsi.